INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
K
7897
019870344
COBISS

DUŠA KRNEL-UMEK IN ZMAGO ŠMITEK

KRUH IN POLITIKA

POGLAVJA IZ ETNOLOGIJE VITANJA

Katalogizacija v knjigi - CIP
Narodna in univerzitetna knjižnica,
Ljubljana

39(497.12 Vitanje)
949.712 Vitanje

KRUH in politika: poglavja iz etnologije
Vitanja / uredila Duša Krnel-Umek in
Zmago Šmitek.
- Ljubljana: Partizanska knjiga, 1987.
- (Način življenja Slovencev v 20.stoletju:
monografija)

1. KRNEL-Umek, Duša 2. ŠMITEK, Zmago
I. UMEK, Duša Krnel

Način življenja Slovencev v dvajsetem stoletju

Monografije

K R U H I N P O L I T I K A

POGLAVJA IZ ETNOLOGIJE VITANJA

Uredila

Duša Krnel-Umek in Zmago Šmitek

Ljubljana 1987

Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani

Partizanska knjiga, TOZD Založba, Ljubljana

V S E B I N A

Uvod:
Zmago Šmitek 1

Naselje in prebivalci:
Branka Berce-Bratko in Duša Krnel-Umek 13

Delitev dela v gospodarstvu:
Zmago Šmitek 49

Skupnosti in družbeno razlikovanje:
Duša Krnel-Umek 253

Ženitovanjske šege:
Zora Pavlin 493

Etnomuzikološka podoba hribovske vasi Paka:
Mirko Ramovš in Julijan Strajnar 559

Viri in literatura 601

Informatorji 627

Summary 633

Priloge 647

Kazalo prilog in fotografij 705

U V O D

ZMAGO ŠMITEK

Etnološka monografija Vitanja je plod raziskovalnega dela v okviru projekta Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, ki ga je financirala Raziskovalna skupnost Slovenije.

Izhodišče raziskave je bilo družbeno razlikovanje, temelječe na ekonomski podlagi ter starostni, poklicni, izobrazbeni, narodnostni, politični in verski pripadnosti. To diferenciacijo smo skušali prikazati na različnih področjih kulture Vitanja: ob delu, pri združevanju v društva in skupine in pri sproščeni zabavi. Pri tem je prišla v ospredje tudi vrsta problemov, ki smo jim doslej v slovenski etnološki literaturi posvečali le malo pozornosti. Poleg družbenega razlikovanja v njegovih številnih pojavnih oblikah so bila načeta vprašanja o vlogi posameznikov v širši skupnosti, procesu spreminjanja kmetov in obrtnikov v delavce in s tem povezanih migracij, političnem delovanju različnih družbenih skupin, načinu oblikovanja njihove narodnostne, politične in verske ideologije, izkoriščanju tujega dela in strategiji bogatenja posestnikov, povezovalni in razlikovalni funkciji delitve dela, odnosih med družinskimi člani, vrednotah in normah, glasbenem okusu idr.

Preden smo določili kraj, ki bi bil primeren za monografsko obravnavo, smo postavili idealne pogoje:

1. kraj mora imeti čimbolj raznolično poklicno strukturo prebivalstva;
2. zastopani morajo biti tako kmetje kot tudi delavci, obrtniki in uslužbenci;
3. kraj ne sme biti ne premajhen (ker bi bile s tem tudi poklicne skupine prebivalstva številčno premajhne in bi bila možnost posploševanja manjša) ne prevelik (ker v tem primeru ne bi mogli zajeti celotnega prebivalstva kraja); štel naj bi od 300 do 1000 prebivalcev;
4. ker smo sklenili raziskovati način življenja v izbranem kraju historično, je bilo pomembno, da so ohranjeni in dosegljivi vsaj poglavitni pisni in slikovni viri za zadnjih sto let.

Na izbiro kraja raziskave je slednjič vplivalo sodelovanje v ekipi celjskega muzeja pri etnološki raziskavi Paškega Kozjaka. Tedaj smo ugotovili, da so imela v življenju kmetov na Paškem Kozjaku pomembno gospodarsko in kulturno vlogo dolinska središča, čeprav so prometne zveze še danes slabe in kmetije med seboj oddaljene tudi po več ur hoje. Zato smo sklenili raziskavo nadaljevati še v enem izmed teh središč ob vznožju Paškega Kozjaka. Zgoraj omenjenim kriterijem je najbolj ustrezalo Vitanje. Dokončno smo se odločili za izbiro tega kraja po prvih srečanjih z domačini, ki so pokazali veliko pripravljenost pomagati in sodelovati pri raziskavi.

Geografsko smo omejili raziskavo na krajevno skupnost Vitanje (predvojno Vitanje-trg in Vitanje-vas). Bliž-

nje kmečke vasi (Brezen, Pako, Ljubnico, Stenico, Hudinjo, Spodnji Dolič, deloma tudi Skomarje) in posamezne kmetije na južnem Pohorju in delu Paškega Kozjaka, ki gravitirajo proti Vitanju, smo zajeli le toliko, kolikor se neposredno povezujejo z življenjem v Vitanju.

Terenskega dela v Vitanju smo se lotili februarja 1975, raziskava pa je bila končana sredi leta 1979. Zato podatki iz let po 1976. v raziskavi niso bili več upoštevani ali pa le izjemoma. Časovni okvir naloge obsega zadnjih sto let. Skoraj za celotno obdobje je bilo mogoče primerjati in dopolnjevati ustne vire s pisnimi (arhivi, kronike, članki v časopisih) in narobe. V grobem smo to stoletno obdobje razdelili na čas pred 1. svetovno vojno, med obema vojnama in po 2. svetovni vojni, medvojnemu času (1914-1918 in 1941-1945) pa smo zaradi posebnosti posvetili ponekod večjo, drugod manjšo pozornost. Težišče raziskave je bila primerjava družbenoekonomskega sistema v različnih časovnih obdobjih.

Raziskava je bila zamišljena tako, da bi bil prvo leto v ospredju študij osnovnih virov in literature, drugo leto terensko delo, sledilo pa bi pisanje sinteze. Kljub tako zastavljenem delu je bilo seveda večkrat potrebno prepletanje vseh treh delovnih etap.

Od dveh možnosti razdelitve poglavij, po zgodovinskih obdobjih ali po etnološki sistematiki (to je po diahroni ali sinhroni shemi), smo se odločili za slednjo, ker po našem mnenju omogoča jasnejšo razčlenitev pojavnih oblik. Spremembe v času pa smo obdelali v vsakem poglavju posebej.

Poseben problem je pomenila izbira podatkov, ki smo jih upoštevali v raziskavi. Pri tem je treba poudariti, da se selektivni proces začne že pri zaznavanju (gledanju, poslušanju). Ponovno izbiro je treba napraviti pri razvrščanju in obdelavi podatkov. Ta izbira je spet odvisna od subjektivnih dejavnikov (raziskovalčevih vrednostnih premis, njegovega zanimanja za posamezna vprašanja in njegove delovne metode). Subjektivna je končno tudi interpretacija podatkov. Zato je naivno mnenje, da bomo dosegli nekakšno "objektivnost" že s tem, da bomo pri analizi in sintezi uporabili prav vse informacije, ki smo jih zbrali na terenu. Spričo tega smo upoštevali le tiste podatke, o katerih smo menili, da so funkcionalni v kontekstu raziskave.

Možnost primerjanja in preverjanja podatkov s terena ni bila enaka za vse skupine prebivalcev in za vsa zgodovinska obdobja. Laže je bilo npr. zbirati ustne informacije o življenju kmetov in delavcev kot pa enake podatke o premožnih trških rodbinah pred drugo svetovno vojno. Vzrok je v tem, da je v Vitanju ostalo le malo predstavnikov nekdanjega bogatega trškega sloja, prav tako je bila odnesena ali uničena večina njihovih osebnih dokumentov in fotografij, razen nekaterih pisnih virov o političnem, društvenem in verskem življenju tržanov. Pomanjkljivi so tudi podatki o nekaterih obrteh, ki so zamrle že pred 2. svetovno vojno.

Prav tako je bil različen tudi delež posameznih informatorjev pri zbiranju podatkov. Informatorji, ki so bili bolj zgovorni ali so iz drugih razlogov aktivneje sodelovali, in tisti, ki so zaradi boljšega spomi-

na ali bogatejših izkušenj dali več podatkov, so seveda s svojimi izjavami in sodbami v raziskavi bolje zastopani kot drugi, ki so v tem oziru zaostajali za njimi. To pa pomeni, da je podoba Vitanja v pričujoči raziskavi nujno bliže mnenju enih in dlje od predstav drugih prebivalcev Vitanja. Podobno je mogoče trditi tudi za pisne vire, v katerih so bolje zastopani nazori izobraženih in vplivnejših posameznikov ter bolje organiziranih skupin.

Kljub pozornosti, ki smo jo posvečali vlogi posameznikov, pogosto ni bilo mogoče zasledovati vseh individualnih odstopanj od načina življenja ostalih pripadnikov določene družbene skupine. Zato je v naši monografiji podoba vitanjskih krajanov vendarle do neke mere posplošena.

Glede na vse to se zastavlja načelno vprašanje, ali je v našem primeru sploh mogoče povedati "resnico", ki bi veljala za vse prebivalce Vitanja. Mislimo, da bi prej lahko govorili o osebnih resnicah posameznikov, kvečjemu še družin, starostnih, poklicnih, političnih, verskih in drugih družbenih skupin. Te resnice pa so si lahko med seboj dokaj različne. Vsak posameznik namreč po svoje dojema in si razlaga življenje okrog sebe, čeprav je ta podoba nujno družbeno pogojena. Ideje o sebi in o svetu pa določajo materialne in duhovne interese in usmerjajo dejanja posameznikov in skupin ljudi.

Pri kritičnem primerjanju in preverjanju podatkov so nam bili v veliko pomoč predvojni arhiv občine Vitanje, podatki krajevnega urada v Vitanju in občinskega sodišča v Slovenskih Konjicah, del vitanjskega župnijskega arhiva, arhiv gasilskega društva v Vitanju, šolska in župnijska kronika, kopija Göthovega anketnega lista za

Vitanje in podatki iz zasebnih arhivov (osebni dokumenti, pogodbe, rokopisne pesmarice, korespondenca idr.). Dosti dragocenih podatkov je zapisala ekipa Slovenskega etnografskega muzeja, ki je leta 1963 raziskovala v Vitanju in na južnih obronkih Pohorja.

Posebno pozornost smo posvetili člankom, razpravam in knjižnim izdajam, ki bolj ali manj podrobno obravnavajo Vitanje in okolico. Po katalogih Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani in mariborske študijske knjižnice smo sestavili bibliografijo prispevkov o Vitanju za obdobje zadnjih sto let. Od leta 1975 do 1979 smo tudi redno pregledovali lokalni časopis Novi tednik, prelistali pa smo tudi vse številke glasila osnovne šole Vitanje. Od pomembnejših tekstov o Vitanju in okolici naj omenimo monografijo dr. Angelosa Baša Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov (Maribor 1967).

Metoda raziskovalnega dela je bila stacionarna. Ker smo se skušali čim bolje vživeti v okolje in osebno spoznati kar največ prebivalcev Vitanja in okoličanov, smo v kraju ostajali nepretrgano tudi po 10 do 14 dni. Bili smo navzoči ob vseh pomembnejših koledarskih praznikih in spoznali vse faze v življenju in delu domačinov.

Pri zbiranju podatkov smo preizkusili različne metode. Deloma smo se opirali na vprašalnice Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja, ki smo jih dopolnili in prilagodili krajevnim razmeram. Odgovore na tako zastavljena vprašanja smo dobili z metodo ankete ali intervjujev z udeležbo. Sestavili smo tudi kratke biografije posameznikov različnih starosti in poklicev.

Pri šolskih otrokih pa smo izbrali manj običajen način prostega spisa. Po dogovoru z učiteljem je 45 učencev iz Vitanja in okolice pisalo prosti spis z naslovom "Moj delovni dan in delovni dan moje družine". Tudi ta način zbiranja podatkov se je dobro obnesel, čeprav mu manjka sistematičnosti kake ankete ali intervjuja.

Med krajani smo zbirali stare fotografije in tudi sami dosti fotografirali. Tako smo zbrali bogato fototeko in diateko, ki štejeta več kot 1300 posnetkov. Sodelavca iz Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU pa sta v Paki pri Vitanju posnela na magnetofonski trak 275 ljudskih pesmi in instrumentalnih skladb.

Potem ko smo na Skupščini občine Slovenske Konjice in na krajevnem uradu v Vitanju dobili dovoljenje za uporabo nekaterih podatkov, smo se lotili računalniške obdelave vitanjskega prebivalstva. Pri tem smo uporabili tudi objavljene podatke iz rednih popisov prebivalstva. Obdelali smo temi Poklicna struktura in delitev dela (maja 1975) in Naselje in prebivalstvo (junija 1977). V teh dveh primerih je bil pri nas prvič uporabljen računalnik izključno v etnološke namene, vendar dovolj nazorno kažeta pomen in potrebo po hitrejšem uvajanju računalništva v etnološko stroko (podrobnejši opis dela z računalnikom glej v magistrski nalogi Zmaga Šmitka in v diplomski nalogi Branke Berce-Bratko).

V etnološko raziskavo Vitanja je bilo že od začetka vključenih tudi več študentov oddelka za etnologijo ljubljanske Filozofske fakultete. Nekateri so sodelovali v okviru rednih terenskih praks, drugi pa so zbi-

rali podatke za svoje seminarske in diplomske naloge. Študentske naloge in poročila, ki so tako nastali, so omenjeni med viri in literaturo. Raziskava Vitanja je torej imela tudi pedagoški pomen. Delo je bilo organizirano timsko. Pri tem je bila seveda izredno koristna neprestana izmenjava informacij med člani skupine in medsebojna primerjava mnenj, ki smo si jih izoblikovali na podlagi lastnih ožjih specializacij. Medsebojno preverjanje in popravljanje informacij je bilo potrebno tudi zato, ker smo bili raziskovalci pravilo-ma iz drugačnega kulturnega okolja. Res, da smo zato tu in tam kaj narobe razumeli, vendar smo po drugi strani ostreje opazovali vrsto pojavov, ki bi jih domačini imeli za "same po sebi umevne" in neizrazite.

Iz vsega omenjenega sledi, da pričujoča knjiga ni zgolj zbornik prispevkov različnih avtorjev, ampak gre pri zasnovi in obdelavi posameznih tematskih sklopov za načrtno in usklajeno delo.

V času raziskave in po njej smo s svojimi spoznanji seznanili javnost v obliki doktorske disertacije, magistrske naloge, diplomskih in seminarskih nalog, razprav, poročil in predavanj. Med takšna "preddela" sodijo tile prispevki: Zmago Šmitek: Delitev dela kot sestavina socialne kulture Vitanja (1890-1975), magistrska naloga, Ljubljana 1978, 310 str., ilustr., Nekaj pripomb k teoretičnim izhodiščem slovenske etnologije (Glasnik SED 1976, str. 1-2), Posameznik in skupina kot predmet etnološkega preučevanja (Glasnik SED 1976, str. 35-37), Delitev dela in družbena stratifikacija na primeru izbrane vaške skupnosti v Sloveniji (Etnološki pregled 1980, izšlo 1981, str. 43-52); Duša Krnel-Umek: Skupnosti in družbeno razlikovanje v

Vitanju od 70. let 19. stoletja do 2. svetovne vojne, doktorska disertacija, Ljubljana 1984, 284 str., ilustr., Družbene skupine in družbeno razlikovanje kot osrednje sestavine kulture in načina življenja v Vitanju (v : Način življenja Slovencev 20. stoletja, Knjižnica Glasnika SED 1, Ljubljana 1980, str. 57-62); Branka Berce-Bratko: Nekatere raziskave prebivalstva v Vitanju kot poskus uporabe statističnih metod v etnologiji, diplomska naloga, Ljubljana 1977, 150 str., ilustr., Uporaba računalnika pri preučevanju načina življenja Slovencev 20. stoletja (v : Način življenja Slovencev..., str. 48-56), Nekateri problemi bivalnega okolja za potrebe načrtovanja razvoja naselij (v raziskovalni nalogi koordinatorja L.Gosarja Urbanizacija 3, Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana 1980, str. 251-263), Uporaba računalnika v etnologiji (v : Poglavja iz metodike etnološkega raziskovanja 1, Knjižnica Glasnika SED 4, Ljubljana 1980, str. 135-149); Zora Pavlin: Ženitovanje v Vitanju in okolici med obema vojnama in danes, diplomska naloga, Ljubljana 1979, 189 str., ilustr., Odraz življenja Vitanjčanov v ženitovanjskih šegah (v: Način življenja Slovencev..., str. 72-80); Zvezda Koželj: Noša kot odraz načina življenja v Vitanju od konca 19. stoletja do danes, diplomska naloga, Ljubljana 1979, 308 str., ilustr., Noša kot odraz načina življenja v Vitanju od konca 19. stoletja do danes (v : Način življenja Slovencev..., str. 63-71); Mira Omerzel-Terlep: O glasbenem raziskovanju v okviru monografskih študij v Vitanju (v : Način življenja Slovencev..., str. 81-89).

Posamezne sestavine kulture Vitanja obravnava tudi več seminarskih nalog, ki jih na tem mestu ne naštevamo (navedene so v bibliografiji) in so tudi do neke mere

vplivale na oblikovanje tu natisnjenih tekstov. Če k omenjenim prispevkom prištejemo še dela o Vitanju avtorjev A.Baša in J.Orožna, ekipe Slovenskega etnografskega muzeja in drugih, lahko trdimo, da je danes to območje iz etnološkega zornega kota eno izmed najbolje raziskanih v Sloveniji.

Kot najustreznejšo obliko predstavitve življenja v Vitanju smo si izbrali krajevno monografijo. Seveda se etnološke krajevne monografije lahko precej razlikujejo med seboj. Že na prvi pogled so npr. vidni različno število, izbor in razporeditev poglavij. Našo knjigo sestavlja pet razdelkov ali tematskih enot, kar je na videz malo, posebno če upoštevamo, da je bilo v vprašalnicah Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja (I-XI, Ljubljana 1976-1977) obdelanih kar 53 problemskih sklopov. V resnici pa je teh pet poglavij zasnovanih dovolj široko, da obsegajo največji del gospodarske, družbene in duhovne kulture. Zunaj našega monografskega koncepta (a ne tudi zunaj našega zanimanja) so ostale nekatere pomembne sestavine krajevne kulture, od bivališč do noše in prehrane. Kljub temu upamo, da podoba Vitanja, kakršno si bo ustvaril bralec, ne bo bistveno okrnjena. Naštevanje razlik v stanovanjski ali oblačilni kulturi domačinov bi resda lahko še v tem ali onem oziru osvetlilo družbeno diferenciacijo v Vitanju, vendar ne bi spremenilo njenih osnovnih značilnosti. Zato tudi upamo, da bo imela etnološka monografija Vitanja morda tudi širši reprezentativni pomen, vsaj za nekatera območja Štajerske z enakimi ali podobnimi geografskimi in družbenoekonomskimi razmerami.

Avtorji pričujoče knjige se najlepše zahvaljujemo pre-

bivalcem Vitanja in okolice, ki so neposredno ali posredno pripomogli k uspehu raziskave. Imenski seznam informatorjev prilagamo na koncu knjige, težko pa je našteti vse številne posameznike, ki so prispevali svoj delež še na druge načine. Med njimi gre posebna zahvala prof.dr. Vilku Novaku za mentorstvo pri doktorski disertaciji Duše Krnel-Umek in prof.dr. Vasiliju Meliku za dragocene pripombe ob njenem nastajanju, prof.dr. Slavku Kremenšku pa za mentorstvo pri magistrski nalogi Zmaga Šmitka. Za pregled celotnega besedila in koristne napotke se toplo zahvaljujemo tudi strokovnemu uredniškemu odboru. Od domačinov so nam dali posebno dragoceno pomoč pri zbiranju podatkov Milica Vrhovšek, Janez in Fanika Iršič, prof.dr. Janko Rupnik, Karlina Rošar, Viljem Gumilar in Franjo Marošek. Strokovnjaka mgr. Jože Velušček in mgr. Peter Tancig sta opravila sklepni del računalniške obdelave podatkov, Tone Kolšek je prevedel vrsto nemških rokopisnih virov, Viktor Berk pa je poskrbel za številne kvalitetne preslikave fotografij. Naposled še prisrčna zahvala družinam Petre, Petaci, Šibanc in Kuzman, ki so nam omogočile prebivanje v Vitanju.

N A S E L J E I N P R E B I V A L C I

BRANKA BERCE-BRATKO
DUŠA KRNEL-UMEK

ZGODOVINSKI RAZVOJ

NASELJE IN POSESTNA SESTAVA

ŠTEVILO PREBIVALCEV

ROJSTVA, POROKE, SMRTI

JEZIKOVNA SESTAVA

ZGODOVINSKI RAZVOJ

Cestna povezava iz Celja proti Slovenj Gradcu, ki je potekala skozi Strmec in Vitanje, je bila najbrž znana že v antiki. Nekateri postavljajo antično naselbino Upellae na območje Vitanja, medtem ko jo drugi zaradi ugodnejše geografske lege postavljajo na območje kraja Vas pri Velenju.[1]

Slovenci so naselili to območje v osemdesetih letih 6. stoletja.[2]

Po izgubi samostojnosti v drugi polovici 8. stoletja je ozemlje prišlo pod frankovsko oblast v sklopu rimsko-nemškega cesarstva. Zgodovinski viri omenjajo, da je 980. leta cesar Oton II. podelil posest, veliko dvajset kraljevskih kmetij (približno 1.000 ha), med Stenico, Breznom in "Doberichem" savinjskemu mejnemu grofu Viljemu Breže-Selškemu.[3] Na podlagi oporoke grofice Heme je prešlo ozemlje najprej v last krškega ženskega samostana, nato pa 1072. leta v last krške škofije, ki je v Vitanju kmalu postavila grad in sedež za upravljanje svojih posesti na slovenskem Štajerskem. Konec 11. stoletja se omenja tudi cerkev, ki je bila posvečena sv. Petru in Pavlu.

Najstarejša znana omemba Vitanja in posredno gradu je v zgodovinskih virih iz leta 1140. Pozneje je bil Witenstein oz. Witenstain v različnih listinah še večkrat omenjen v zvezi z drugimi osebnimi imeni.[4] Drugi grad je bil omenjen sredi 14. stoletja.[5]

Prvotno srednjeveško naselje se je razvijalo verjetno okoli župne cerkve. Trg omenjajo viri v 14. stoletju - 1306 oppidum in 1329 Markt. V začetku 15. stoletja so sestavljali urbarialne podložnike v trgu 43 družin, dva dvorca, 50 domcev, štirje mlini, tri mesnice, ene statve in šest pušč; v vasi 17 družin in v okolici 131 družin.[6] V vitanjsko zemljiško gospostvo je sodilo še 21 družin v okolici Strmca pri Vojniku in 15 družin v okolici Šmartnega pri Slovenj Gradcu. Za vitanjsko okolico so bile po podatkih urbarja iz 1404. leta značilne samine.[7] Sredi 16. stoletja je bila polovica podložnih družin srednjekmečka, po četrtina pa kočarska in velikokmečka. Trg je bil obrtniški in v njem so živeli trije mesarji, trije kožarji, po dva trgovca, tkalca, krojača, čevljarja in en mlinar. V vasi so živeli še mlinar, čevljar in dva krojača, v okolici pa še trije mlinarji in dva lastnika statev. Okolica je bila večinoma slovenska, medtem ko so se pojavljali v trgu nemški priimki. Trg je vodil trški sodnik (iudex), ki so ga izvolili tržani in potrdil upravnik. V drugi polovici 16. stoletja so v trgu zgradili graščinsko poslopje.

Cerkev sv. Petra in Pavla je bila prvotno lastninska cerkev vitanjske gospoščine. Župnija, ki je v začetku spadala v pražupnijo Šmartno (sv. Martin) pri Slovenj Gradcu, se je že zgodaj osamosvojila v vitanjski vikariat. Cerkev je bila zgrajena verjetno v drugi polovici 11. stoletja, prvič pa se omenja 1329. leta.[8]

Sredi 16. stoletja so imeli vitanjska župna cerkev 8 podložnih družin, vitanjsko župnišče 6 podložnih družin in vitanjska bratovščina naše gospe 11 podložnih družin v okolici.[9] Cerkev Matere božje je bila zgrajena v Vitanju sredi 18. stoletja.[10]

V okolici je bilo zgrajenih več podružničnih cerkva: v Breznu (sv. Jernej), v Spodnjem Doliču (sv. Marjeta), v Hudinji (sv. Vid), na Skomarju (sv. Lambert) in v Stranicah (sv. Lovrenc). Zgrajene so bile verjetno od 14. do 16. stoletja.

V 16. stoletju protestantizem v Vitanju ni imel velikega odmeva, saj so se verniki nad župnikom pritožili le, da ne zna slovenskega jezika.[11]

Vitanjska gradova sta propadla v osemdesetih letih 17. stoletja in devetdesetih letih 18. stoletja. Vitanjska gospoščina z graščino v trgu, ki je bila zadnji del krške posesti, je bila prodana 1783. leta. Lastnikov je bilo nato več: Maria Josef von Dienersberg (1783), Bartholomä Xaver Schwarz (1785), Johann Michael Tschitscheck (Čiček) (1785), Maria Josef von Leuzendorf (1799), Anton Franz von Leuzendorf (1812), Max von Leuzendorf (1815) in Franz Xaver Mulley (1819).[12]

Leta 1831 je kupil gospoščino Josef Steinauer iz Leobna, ki je bil že od 1819. leta lastnik vitanjskih fužin in rudnika pri Planini ter pozneje rudnikov v Vitanju in Sopoti pri Olimju. V vitanjsko gospoščino je tedaj spadalo dvanajst naselij: Vitanje trg, Vitanjska vas, Brezen, Spodnji in Zgornji Dolič, Kozjak, Paka, Ljubnica, Stenica, Hudinja, Skomarje in Stranice.[13]

V bližini Vitanja je bila verjetno proti koncu 17. sto-

letja, bolj gotovo pa v prvi polovici 18. stoletja steklarska peč. Vitanjska gospoščina je nato 1781. leta postavila glažute na Rakovcu, ki jih je od Čička 1795. leta kupil Raimund Nowakh (Novak). Leta 1801 sta jih podedovala sin Ignac Novak in stric Raimund Novak in jih 1850. leta prodala Josefu Wokaunu, ki jih je 1874. leta opustil. Na Rakovcu je sredi 19. stoletja živelo okoli 80 družin s približno 200 člani.[14]

V kraju, ki je imel 1785. leta 51 hiš, so bili še trški sodnik, špital in od 1763. leta naj bi bila sistemizirana šola, ki je bila nato ustanovljena kot enorazrednica okoli 1823. Od obrti omenjajo krznarstvo, usnjarstvo, žebljarsko kovaštvo, ključavničarstvo in mesarstvo.[15] Od 1788. leta so bile v soteski ob Hudinji fužine in kovačnica.

Leta 1788 je postalo Vitanje samostojna župnija s štirimi podružničnimi cerkvami: sv. Jerneja v Breznu, sv. Marjete v Spodnjem Doliču, sv. Vida v Hudinji in sv. Matere božje v Vitanju. Ostali dve podružnični cerkvi, sv. Lamberta na Skomarju in sv. Lovrenca v Stranicah, sta se osamosvojili. Okoli vitanjske župne cerkve je bilo prvotno pokopališče, ki so ga v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja prestavili na sedanji prostor za vasjo.

O življenju pohorskega kmeta v prvi polovici 19. stoletja je pisal v pesmih Jurij Vodovnik s Skomarja.[16] Pesnikovanja se je učil s krojačem Gregorjem Gorenškom iz Vitanja in še nekaterimi drugimi nešolanimi ljudmi iz bližnje okolice pri Slomšku, ki je imel pri Novi cerkvi (Strmec) od 1827. do 1829. nedeljsko šolo. Kmečko življenje opisuje Vodovnik v pesmi Pohorske,

ki je izšla v Novicah 1854. leta:

Od Pohorskih kmetov dans čem
vam zapet',
Kak Pohorc živi in koljk mora
terpet'-
Ma žage no mline,
Velike planine,
po osem volov,
Zraven tolarjev sto.

Kak hitro petelin jo le
zakriči,
Že Pohorc družino 'z
postelje spodi,
Kosilce pripravlja,
Na voze napravlja,
Volar pa voli
Na pašo podi.

.
.
.

V četrtek pa deske na terg pri-
pelja,
Teržanom jih drago za dnarce
proda;
Dnar v mošnjo zavije,
Ga nekaj zapije,
V soboto ponoči
Prot domu ravna.

.
.
.

Kdar pa od grajšine sekucjo dobi,
Ob cokle za dur alj pod klop zakadi.
No škorne obuje,
Gosposko gromuje,
Pa vmazan in rusast
V grajšino hiti.

Pohorski kmet težko dela vse dni, vendar pa za to dobi

plačilo, ko proda les v Vitanju. In tudi gosposke se ne boji, če gre za njegove pravice.

Kakšni so bili prebivalci na Štajerskem v tem času, nam opisuje Krempl v Dogodivšinah štajerske zemlé: "Nemci so vu večih krajih nedopadlive zrasti, krofasti ino hripasti, razplošeni ino debeli, počasni ino nerazumni" ... Slovenci pa so "lepšega života, bol drobni ino šibki, hitrejši ino razumnejši" ...[17] Krempl je šege pojmoval dokaj široko in o njih kritično pravi: "Da je ostroča povsod nazaj stopila, je nepokornost skoro občinska šega postala per otrokih, družini, podložnikih ino skoro vseh. Da nega pravega straha, tak je razvuzdano, nesramno življenje, ter tatbina, vkanjuvanje (golufanje) in krivičnost kaj vsakdenjega. Vmanjuhuvanje ino prez dela življenje je kaj navadnega, zasebno v méstah. Gizda je ne samo v mestah ino pri preštimaneših, temuč tudi med priprostimi skoro občinska."[16]

V štiridesetih letih 19. stoletja so sodila v deželnosodnijski okraj (Landgerichtsbezirk) Vitanje naselja: Vitanje trg, Vitanjska vas, Spodnji Dolič, Hudinja, Ljubnica, Stenica, Brezen, Paka, Kozjak, Stranice in Skomarje.[18]

V Vitanju sta bila 1840. leta okrajni zdravnik in babica; konjederec je bil v Stenici, veterinar v Konjicah in lekarnar v Celju. V kraju so bili še: dva uradnika, enajst čevljarjev, enajst usnarjev, šest trgovcev, od katerih so imeli štirje trgovine na drobno, dve trgovini z domačimi pridelki, pet kovačev, štirje tkalci, trije krojači, dva kramarja, dva mizarja, strugar, mlinar, mesar, kolar, krznar, lončar, klobučar,

barvar, žebljar, ključavničar in cestar. Bilo je tudi sedem mlinov ter 134 hišnih mlinov in žag za deske, kar se verjetno nanaša tudi na okolico. Avtor navaja še 50 gostilničarjev, vendar je ta številka po vsej verjetnosti napačna ali pa močno pretirana, četudi bi se nanašala na celotno območje. Za reveže je bilo poskrbljeno v špitalu.

Vitanje je imelo dve mitnici, eno v trgu na cesti, ki prihaja iz Celja, drugo v vasi na cesti iz Konjic proti Slovenj Gradcu in Koroški. Tovorili so v glavnem žito, vino in steklarske izdelke.

Dvakrat na leto, 24. marca in 20. julija, sta bila velika živinska letna sejma, na katerih so prodali približno 700 glav goveje živine in mnogo ovac. Na stojnicah, ki jih je bilo več kot 100, so prodajali večinoma usnje, kramarsko blago in platno z Madžarskega.

O odmevih dogodkov iz leta 1848 v Vitanju je v virih ohranjeno predvsem to, da je tamkajšnji tovarniški direktor Eduard Mulley ustanovil nacionalno gardo s 36 možmi. Poveljeval je sam, poročnik je bil okrajni zdravnik Josef Lautner. Garda je lovila ubežnike iz Jelačičeve armade.[19]

Po zemljiški odvezi 1848. leta in po ustanovitvi občin dve leti kasneje je ostalo Vitanje središče predvsem za šest okoliških naselij: Ljubnico, Stenico, Brezen, Spodnji Dolič, Pako, Hudinjo in deloma Skomarje, to je za območje, ki je sodilo v vitanjsko župnijo.

V začetku 20. stoletja je imelo Vitanje štirirazredno slovensko in dvorazredno nemško šolo, poštni in brzojavni urad, štiri orožnike, zdravnika in babico. V

zdravstveni okoliš so poleg Vitanja sodile še občine Ljubnica, Skomarje, Brezen, Spodnji Dolič, Paka, Kozjak in Stranice. Šolski okoliš je bil za višje razrede približno enak kot zdravstveni, za nižje pa nekoliko manjši, ker sta bili enorazredni šoli še na Skomarju in v Rakovcu, trirazredna pa v Spodnjem Doliču. Železniške postaje so bile od Vitanja oddaljene: Zgornji Dolič 2 uri hoje, Konjice 3 ure hoje, Celje 4 ure hoje.

NASELJE IN POSESTNA SESTAVA

Vitanje je naselje v majhni kotlini ob rečici Hudinji, ki se ji tu pridružita še potoka Jesenica in Hočna. V preteklosti sta ga sestavljali dve strnjeni naselji: Vitanje trg, ki ga v nekaterih starejših virih imenujejo tudi Vitanjski trg, in Vitanjska vas. Po okoliških predelih južnega Pohorja, Paškega Kozjaka in Stenice so večinoma po jasah sredi gozdov raztresene samotne kmetije in nekateri manjši zaselki kmečkih naselij: Brezen, Paka, Spodnji Dolič, Hudinja, Stenica in Ljubnica.

Starejši vaški del naselja je nastal ob župni cerkvi, mlajši trški del pa se je razvijal ob škofijskem upravnem dvorcu. V 15. stoletju je živela polovica družin v obzidanem trškem delu in polovica zunaj. Obzidje je imelo zgornja vrata, pred katerimi je bil most prek Hudinje, in spodnja vrata.[1]

Nad naseljem sta stala na vzpetinah dva gradova. V vasi je bila na zgornjem dvignjenem delu župna cerkev, na griču med trgom in vasjo pa mogočna baročna cerkev Matere božje. Položaj in velikost stavb sta bila vidna znaka moči njunih lastnikov skozi stoletja.

Na razvoj kraja je vplivala tudi cestna povezava, ki je potekala med vzhodno Štajersko in Koroško po vzporednih cestah: Stranice - Vitanje - Gornji Dolič - Slovenj Gradec in Višnja vas - Strmec - Velenje. Odcep do Vitanja skozi Strmec in Socko je bil znan že v 12. stoletju. Promet je postal pomemben v drugi polovici 18. stoletja, ko so se na južnem Pohorju in severnem Kozjaku razvijale glažute in fužine ter se je v večji meri izkoriščalo naravno bogastvo: rude, granit in les.[2]

Po gradnji koroške železnice 1863. leta in proge Celje-Velenje 1891. leta ter zaradi novih cestnih povezav, ki so tudi zaobšle Vitanje, je kraj začel izgubljati pomen, ki ga je imel v prometu.

Za trg, ki je lijakaste oblike, je značilna uličnà in strnjena zidava stavb. Ob zunanjem delu naselja prevladujejo pritlične in manjše hiše, v sredini eno- in dvonadstropne. Slemenaste strehe potekajo večinoma vzporedno z ulico. Klasicistična pročelja izvirajo iz 19. stoletja, ko je v kraju gospodarstvo dobro uspevalo.[3]

Za vaški del sta značilni ulična strnjena in razpršena zidava hiš. Nove stavbe so bile zgrajene za vasjo ob cesti proti Slovenskim Konjicam in na vzpetinah med trgom in vasjo.

Število hiš in prebivalstva leta 1840

Naselje	Hiše	Najemniki	Kmetje	Domačini
Vitanje trg	78	81	1	428
Vitanjska vas	32	38	3	205
Paka	79	125	?	698
Spodnji Dolič	90	114	?	642
Hudinja	67	95	39	536
Skomarje	56	83	33	469
Brezen	64	92	30	532
Ljubnica	58	74	37	409
Stranice	71	85	35	460
Stenica	30	33	11	185
Zgornji Dolič	50	46	23	247
Kozjak	71	78	31	476
SKUPAJ	746	944	344	5287

Število hiš od leta 1869 do 1910

Naselje	1869	1880	1890	1900	1910
Vitanje trg	75	74	74	69	77
Vitanjska vas	29	29	26	26	26
Vitanje skupaj	104	103	100	95	103
Ljubnica	73	69	70	70	72
Stenica	39	36	37	37	40
Skomarje	65	68	64	68	69
Hudinja	90	102	102	111	110
Brezen	78	67	67	68	71
Spodnji Dolič	104	101	99	111	112
Paka	91	97	97	98	102
SKUPAJ	644	746	636	658	679

Število hiš se je povečalo v obdobju od 1840. do 1869. leta za 90 in v naslednjih dvajsetih letih še za 82 hiš; do leta 1900 se je nato zmanjšalo za 68, v naslednjih desetih letih pa se je spet povečalo za 21 hiš; tako se je od 1869. do 1910. povečalo za vsega 35. V večini krajev, v Vitanju, Ljubnici, Stenici, na Skomarju in v Breznu, je ostalo število hiš skoraj enako, povečalo se je le v Spodnjem Doliču, Paki in Hudinji.

Obseg kultur in površin po katastrskih občinah leta 1900

Katastrska občina	Njive		Vrtovi		Travniki	
	ha	%	ha	%	ha	%
Vitanje	44	25,29	3,95	2,27	21	12,07
Ljubnica	190	31,46	7,16	1,19	66	10,93
Stenica	89	13,71	0,78	0,12	33	5,08
Skomarje	199	20,75	2,64	0,28	55	5,74
Hudinja	248	6,73	2,04	0,06	115	3,12
Brezen	182	16,65	3,37	0,31	102	9,33
Spodnji Dolič	252	21,37	6,39	0,54	165	13,99
Paka	255	20,80	1,51	0,12	150	12,23

Za vitanjsko okolico so bile najpomembnejše gospodarske panoge poljedeljstvo, živinoreja in gozdarstvo. Več kot 20 odstotkov njiv je bilo v Ljubnici, na Skomarju, v Spodnjem Doliču in Paki. Travnikov in pašnikov je bilo do približno 20 % v Ljubnici, Spodnjem Doliču in Paki. Celotno območje je bilo zelo bogato z gozdovi; povsod, razen v Ljubnici, so obsegali več kot 50 odstotkov, v Hudinji pa celo 86,70 odstotka površine.

Katasteska občina	Pašniki		Gozdovi		Skupaj
	ha	%	ha	%	ha
Vitanje	14	8,05	49	28,16	174
Ljubnica	48	7,95	284	47,02	604
Stenica	34	5,24	443	68,26	649
Skomarje	51	5,32	630	65,69	959
Hudinja	90	2,44	3193	86,70	3683
Brezen	51	4,67	720	65,87	1093
Spodnji Dolič	117	9,92	613	51,99	1179
Paka	86	7,01	712	58,08	1226

Na vitanjskem območju sta bili dve veleposestvi.[4] Veleposestvo Jozefa Steinauerja, ki je umrl 1868. leta, je prevzel njegov zet Eduard Mulley in po njegovi smrti 1886. sin Eduard Mulley. Po podatkih iz leta 1885 je merilo posestvo 907,60 ha; od tega je bila večina gozda. Večji del njegove posesti, 845,82 ha, je bil na vitanjskem območju v občinah Brezen, Paka, Spodnji Dolič, Hudinja in Stenica; 50,63 ha je bilo v Trebniku pri Stranicah in 11,15 ha v Homcu, Vinskem griču pri Lembergu in na ostanku lindeške gospoščine. K posesti je sodila še graščina v trgu in pet lovskih revirjev.

Steinauer je imel v Vitanju fužine in kovačnico za izdelovanje kos in drugega orodja ter več manjših rudnikov železa; med drugim tri na Kozjanskem.

Drugo veleposestvo na Rakovcu je po opustitvi glažut kupil grof Vincenz Thurn Vallesassina 1877. ali 1885. leta.[5] Merilo je 724,15 ha (po drugih virih 739, 43 ha); 675,46 ha je bilo gozdov. Do prve svetovne vojne je kupil posestvo v Vitanju (11.6362 ha) in približno

deset kmetij v Paki, ki so merile od 20 do 30 ha, skupaj 190.4510 ha. S tem je povečal posest na 926,24 ha.

Oba veleposestnika sta imela v katastrskih občinah na vitanjskem območju 18,52 % zemlje; od tega prvi v šestih katastrskih občinah (Vitanje, Brezen, Paka, Spodnji Dolič, Hudinja in Stenica) 10,56 %, drugi pa v treh katastrskih občinah (Vitanje, Hudinja in Paka) 18,22 % zemlje.[6]

Lastnica precejšnjega zemljišča, ki je merilo 51.4882 ha, od tega 23.9325 ha gozda, je bila vitanjska trška občina (Marktgemeinde Weitenstein). Leta 1906 so imetje prepisali na trško komuno (Komune des Marktes Weitenstein) z obrazložitvijo, da je bilo vknjiženje na občino pomota, ker so tržani 1818. leta zemljo kupili od gosposke in so za njeno upravljanje ustanovili t.i.. "komuno". Spremembo v zemljiški knjigi sta potrdila okrajni zastop in okrajni odbor; zemljišče je s tem uradno postalo last posestnikov v trgu. Imetje je upravljal poseben komunski odbor, v katerega je štiri člane imenoval tudi trški občinski zastop. O delovanju komune ni ohranjenih virov, znano je le, da je 1906. leta postavila elektrarno, kar je omogočilo, da je 1909. leta dobil trg električno razsvetljavo.

Posestniki vitanjske vasi so bili tudi lastniki skupne zemlje, vendar je bila njena velikost neznatna, 546 m2. Deleži, ki jih je bilo 25, so bili razdeljeni tako, da je imelo 15 upravičencev po en delež, trije upravičenci po dva in en upravičenec štiri. Po dva deleža sta imeli še šola in nadarbina.

Stavbni lastniki po številu in površini

Lastniki	Površina v m2	Lastniki	Površina v m2
11	do 100	7	do 1000
14	do 150	6	do 1300
6	do 200	1	2975
10	do 300	1	4526
12	do 500	1	4965

Stavbni lastniki po površini zemlje v k.o. Vitanje

Velikost v ha	Število
do 0,50	40
0,51 - 1	11
1,01 - 5	8
5,01 - 10	3
10,01 - 15	1

Po podatkih iz 1895. leta je bilo v Vitanju 107 oštevilčenih stavbišč, v trgu 78, v vasi 29, medtem ko je bilo stavb v resnici manj. Največ stavbnih površin so imeli lastniki graščine, ki so imeli 14 stavb, od katerih je bilo 10 stanovanjskih. Naslednji po površini je bil trgovec, ki je imel 15 stavb, od katerih je bilo 11 stanovanjskih. Tretji je bil lesni trgovec, ki je imel 13 stavb in med njimi 4 stanovanjske. Tri družine so imele skupaj 42 stavb, od tega 25 stanovanjskih ali četrtino vseh stanovanjskih stavb v kraju. Štirje po-

sestniki so imeli po dve stanovanjski stavbi, ostali po eno. Ne vemo pa, kako so bile stavbe ohranjene in opremljene. Večina lastnikov stavb je imela le malo zemlje v Vitanju.

Poleg posameznikov, trške komune in Vitanjske vasi so bili stavbni in zemljiški lastniki še Cerkev, Südmarka ter slovenska in nemška šola. Cerkev je imela 25,3423 ha zemlje; od tega so zavzemale cerkvene stavbe 5193 m2, ostale stavbe pa 2505 m2. Südmarka je imela v začetku 20. stoletja 1,5206 ha zemlje; nemška šola je imela 2482 m2, od tega je odpadlo na poslopje 1023 m2; slovenska šola pa je imela 967 m2 površine.

ŠTEVILO PREBIVALCEV

V popisu 1840. leta je zajetih vseh dvanajst krajev, ki so sodili v vitanjsko gospoščino, čeprav je Zgornji Dolič sodil upravno v drugo območje. V rubriki "domači" (Einheimisch) je verjetno zajeto stalno naseljeno in prisotno prebivalstvo, ker so odsotni in tujci šteti posebej. Odsotnih prebivalcev je bilo 180, od tega 111 moških in 69 žensk. Tujcev je bilo 99, od tega 61 moških in 38 žensk. Iz statistike izvemo še, da je bilo pet članov deželne brambe in 60 revežev.

Število prebivalstva se je v letih od 1850 do 1910 zmanjšalo za 534; največ v Vitanju (za 159) in v Paki (za 166), najmanj v občini Skomarje (za 11). Vzroka za to sta bila opustitev glažut in oglarstva ter prometna osamitev Vitanja, ki je ostalo zunaj železniških povezav.[1]

Število in sestava prebivalstva sta se na vitanjskem območju močno spremenila med prvo svetovno vojno. Prvo leto je bilo v vojsko vpoklicanih približno 360 moških, v začetku 1916. leta pa so vpoklicali vse moške do petdesetega leta starosti, 200 do 300 po številu, tako da so ostali doma večinoma starčki, ženske in otroci.

V vojni je izgubilo življenje prvo leto 28 moških, drugo leto 32 in tretje leto 22; ujetih je bilo 17 in pogrešanih 8.

Prva leta vojne je prišlo v Vitanje večje število beguncev s Poljskega; najprej približno 80 Ukrajincev - "Rusinov", nato približno 60 Židov iz Galicije. Pozneje so prihajali tudi ujetniki. Prišleke so nastanili v župnišču, v trških in fužinskih hišah. Prvi begunci so delali pri grofu Thurnu, pozneje tudi pri Vitanjčanih. Leta 1918 je občinski odbor ustanovil urad za njihovo namestitev. Večji del beguncev je nato sredi leta odšel.

Število prebivalcev Vitanja se je manjšalo po prvi in drugi svetovni vojni do leta 1948, ko je začelo naraščati in je doseglo 1981. leta v primerjavi z letom 1869 indeks 153. V okoliških krajih pa je število prebivalcev ves čas upadalo, tako da je bilo npr. v Hudinji 1971. leta le še 57 % prebivalcev v primerjavi z letom 1869.

Število prebivalstva od leta 1850 do 1910

Občina	1850	1869	1880	1890	1900	1910
Vitanje	651	542	543	536	484	492
Vitanje trg		396	390	390	355	336
Vitanjska vas		146	153	146	129	156
Ljubnica	625	609	582	648	575	566
Ljubnica		410	400	425	383	356
Stenica		199	182	223	192	210
Skomarje	1082	1076	1033	1039	1105	1071
Skomarje		416	422	440	459	417
Hudinja		660	611	599	646	654
Brezen	500	420	389	409	351	402
Spodnji Dolič	622	622	613	629	620	581
Paka	728	627	624	627	586	562
Skupaj	4208	3896	3784	3888	3721	3674
Konjiški okraj			22072	22659	22208	22137

Število prebivalstva od leta 1931 do 1971[2]

Kraj	1931	1948	1953	1961	1971
Vitanje	517	505	623	628	705
Ljubnica	379	394	416	386	326
Stenica	218	213	212	229	205
Skomarje	377	402	391	383	337
Hudinja	526	599	621	538	379
Brezen	389	410	378	328	302
Spodnji Dolič	316	337	333	286	246
Paka	464	442	427	359	327

ROJSTVA, POROKE, SMRTI

G i b a n j e r o j s t e v

V Vitanju je bilo po podatkih v rojstni knjigi v začetku 20. stoletja 277 družin, pred drugo svetovno vojno 170 in po drugi vojni 107. V triinsedemsetih letih (od 1900 do 1973) se je rodilo 679 otrok, od tega 48 otrok zunaj zakona, kar je 7,06 % vseh novorojenčkov.

Število rojstev otrok

Razred	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	132	108	147	88	122	59	15	5
Moški	66	60	73	47	65	32	6	1
Ženske	66	48	74	41	57	27	9	4

Število rojstev otrok glede na vojne

Razred	pred 1915	1915-1917	1918-1941	1942-1946	po 1946
Skupaj	185	31	274	67	119
Moški	96	15	140	38	61
Ženske	89	16	134	29	58

Med prvo svetovno vojno se je rodilo 31 otrok, med drugo pa 69.

Število novorojenčkov je bilo največje okoli leta 1900,

nato se je manjšalo do leta 1910, ko je začelo naraščati do leta 1920. Po tem času se je manjšalo do konca druge svetovne vojne. Močno se je manjšalo v tridesetih letih, v času svetovne gospodarske krize. Po drugi svetovni vojni se je število novorojenčkov zmanjševalo vse do gospodarske reforme 1965. leta, ko se je začelo večati.

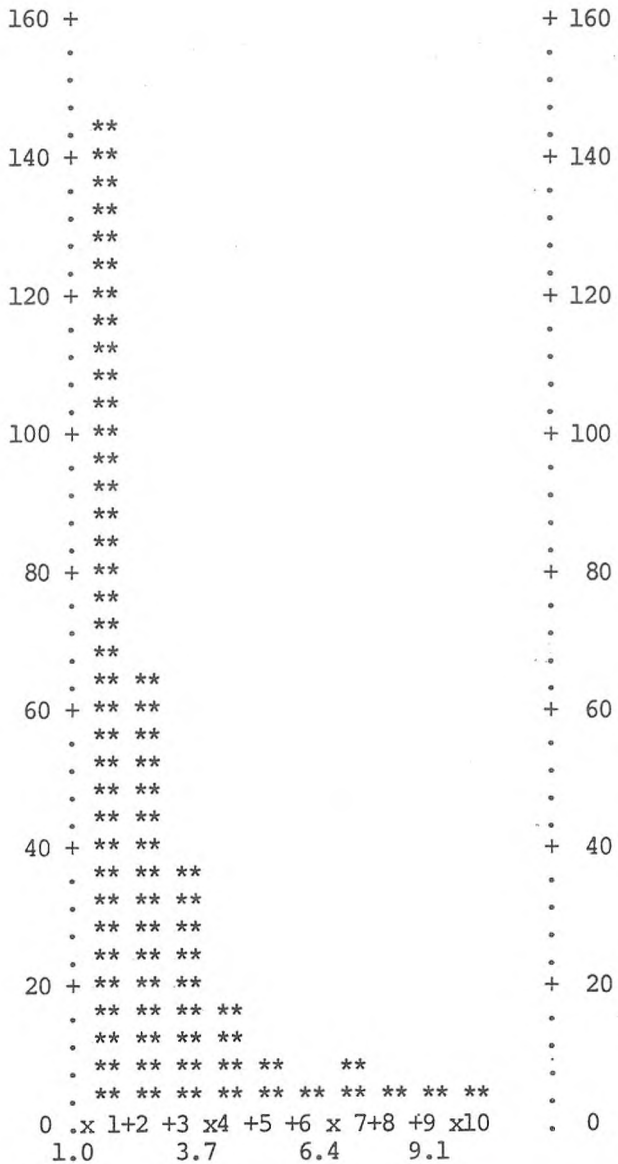

Število otrok v družini od leta 1900 do 1973

V družini so se rodili povprečno dva do trije otroci, največ pa 11 otrok. Po drugi vojni se je rodil v družini najpogostje en otrok, redkeje dva in največ štirje otroci.

K zmanjševanju števila otrok v preteklosti je pripomoglo več dejavnikov. Starši so bolj pretehtali, kako bo naslednji otrok vplival na njihovo uveljavljanje v poklicu in na uresničevanje načrtov, ki so si jih zastavili. Otroci niso bili več tako kot v preteklosti člani skupne proizvodnje v okviru družine, temveč so bili vzdrževani člani. Starši so se morali dosti ukvarjati z njihovo vzgojo in jim dajati sredstva za šolanje. Splošna izobrazbena raven žensk se je dvignila in mnogo žensk se je zaposlilo v nekmečkih dejavnostih.

S t a r o s t o č e t a i n m a t e r e o b r o j s t v u o t r o k a

Povprečna starost očeta je bila od 34 do 35 let in matere od 28 do 29 let. Razlike v povprečni starosti očeta in matere so v posameznih razdobjih od pet do šest let. Povprečna starost matere in očeta se je zelo zmanjšala v letih 1950-1959, kar je posledica druge svetovne vojne. Otroci so se rojevali najpogosteje mladim staršem in staršem srednjih let.

Starost očeta ob rojstvu otroka

Razred	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	34	85	114	59	14	5
-19	0	0	0	2	0	0	0	0
20-24	0	0	2	4	8	8	0	0
25-29	0	0	6	19	19	20	3	1
30-34	0	0	7	27	30	13	6	1
35-39	0	0	8	11	33	7	3	3
40-44	0	0	10	10	16	7	1	0
45-49	0	0	1	9	6	3	0	0
50-54	0	0	0	3	1	1	0	0
55-59	0	0	0	0	1	0	1	0
60-64	0	0	0	0	0	0	0	0
65-69	0	0	0	0	0	0	0	0
70-74	0	0	0	0	0	0	0	0
75-79	0	0	0	0	0	0	0	0
80-84	0	0	0	0	0	0	0	0
85-	0	0	0	0	0	0	0	0

Starost matere ob rojstvu otroka

Razred	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	42	86	121	59	15	5
-19	0	0	2	6	9	2	0	0
20-24	0	0	6	20	35	18	2	1
25-29	0	0	14	21	23	26	5	1
30-34	0	0	10	16	25	5	6	3
35-39	0	0	9	15	16	5	2	0
40-44	0	0	1	7	10	3	0	0
45-49	0	0	0	1	3	0	0	0
50-54	0	0	0	0	0	0	0	0
55-59	0	0	0	0	0	0	0	0
60-64	0	0	0	0	0	0	0	0
65-69	0	0	0	0	0	0	0	0
70-74	0	0	0	0	0	0	0	0
75-79	0	0	0	0	0	0	0	0
80-84	0	0	0	0	0	0	0	0
85-	0	0	0	0	0	0	0	0

Obdobje	Povprečna starost očeta	Povprečna starost matere
1920-29	35,09	29,5
1930-39	34,18	29,27
1940-49	34,5	28,9
1950-59	31,83	25,47
1960-69	34,50	29,67
1970-73	35	29

Primerjava povprečnih starosti mater v Vitanju in mater v Sloveniji kaže, da so bile prav v obdobju, ko so bile v Vitanju najmlajše (1950-1959), matere v Sloveniji povprečno za 2,53 let starejše od njih. Medtem ko je po letu 1955 veljala za Slovenijo težnja po pomlajevanju mater, je bila v Vitanju težnja po staranju mater.

Starostni interval očetov je bil od 1960. leta od 20 do 60 let, po letu 1960 pa od 25 do 40 let. Starostni interval mater je bil najprej od 15 do 50 let, pozneje pa od 20 do 35 let. Spodnji starostni meji mater sta v obeh primerih za 5 let nižji od spodnjih starostnih mej očetov.

T r a j a n j e z a k o n a o b r o j s t v u o t r o k

Odstotek otrok, ki so se rodili pred izpolnjenim prvim letom zakona, je velik: v letih 1920-1929 22,58 %, v letih 1930-1939 17,50 % in v letih 1940-1949 20 %. Pred slenitvijo zakona sta se rodila dva otroka.

Trajanje zakona ob rojstvu otroka

Razred	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	31	80	10	0	0	0
<0	0	0	0	1	1	0	0	0
0	0	0	7	14	2	0	0	0
1	0	0	1	10	1	0	0	0
2	0	0	3	8	2	0	0	0
3	0	0	3	9	0	0	0	0
4	0	0	2	3	0	0	0	0
5- 9	0	0	11	20	3	0	0	0
10-14	0	0	4	13	0	0	0	0
15-19	0	0	0	2	1	0	0	0
20-24	0	0	0	0	0	0	0	0
25-29	0	0	0	0	0	0	0	0
30-34	0.	0	0	0	0	0	0	0

Velik je odstotek rojstev v času od petega do desetega leta zakona, v letih 1920-1929 35,48 %, v letih 1930-1939 25 % in v letih 1940-1949 30 %. Otroci so se rojevali do petnajstega leta zakona in le izjemoma pozneje.

V družinah z enim ali dvema otrokoma so bila rojstva večinoma v prvih osmih letih zakona, v družinah s tremi pa v prvih devetih letih. V družinah s štirimi in več otroki so bila rojstva do petnajstega oziroma dvajsetega leta zakona.

Rojstni kraj matere in očeta

V Vitanju je bilo rojenih 65 očetov in 104 matere, vendar je imelo le 25 otrok starša iz Vitanja. Od vseh je bilo 40,32 % otrok, katerih očetje so bili Vitanjčani, 24,04 % otrok, katerih matere so bile Vitanjčanke, in 8,04 % vseh otrok je bilo rojenih v Vitanju.

Obdobje	Mati	Oče
1920-29	25,58 %	20 %
1930-39	39,08 %	24,41 %
1940-49	37,70 %	19,46 %
1950-59	27,11 %	18,64 %
1960-69	26,66 %	0 %
1970-73	20 %	20 %

Kraj rojstva matere

Razred	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	43	87	122	59	15	5
Vitanje	0	0	11	34	46	16	4	1
M.O.1	0	0	4	5	3	8	2	0
M.O.2	0	0	2	1	2	3	1	1
M.O.3	0	0	1	0	8	7	2	1
M.O.4	0	0	3	5	7	5	2	0
M.O.5	0	9	2	5	1	0	0	0
M.O.6	0	0	0	1	5	1	1	0
M.O.7	0	0	2	0	5	2	1	0
SL.K.	0	0	4	7	13	5	2	0
Mesta	0	0	6	4	5	3	0	1
Regije	0	0	8	25	27	9	0	1

Kraj rojstva očeta

Razred	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	35	86	113	59	15	5
Vitanje	0	0	7	21	22	11	0	1
M.O.1	0	0	2	1	3	4	6	0
M.O.2	0	0	1	4	5	6	1	0
M.O.3	0	0	1	1	2	6	2	1
M.O.4	0	0	2	2	2	1	0	0
M.O.5	0	0	3	2	3	0	1	0
M.O.6	0	0	2	1	8	5	1	1
M.O.7	0	0	0	4	6	4	0	0
SL.K.	0	0	1	4	15	6	2	0
Mesta	0	0	1	5	6	2	0	0
Regije	0	0	15	41	41	14	2	2

P o r o k e r o j e n i h v V i t a n j u o d l e t a 1900 d o 1973

Do prve svetovne vojne opažamo, da je odstotek poročenih povprečno manjši za 10,12 do 17,7 %. Med obema vojnama se je odstotek poročenih povečal povprečno za 14,3 %. Po vojni je odstotek poročenih, ki so se rodili v Vitanju, manjši povprečno za 1,2 %.

Poroka novorojenca

Razred	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	55	40	77	61	70	26	0	0
-19	4	8	3	4	10	6	0	0
20-24	16	14	26	27	39	18	0	0
25-29	18	7	36	21	17	2	0	0
30-34	8	7	10	7	4	0	0	0
35-39	5	3	2	2	0	0	0	0
40-44	2	1	0	0	0	0	0	0
45-49	0	0	0	0	0	0	0	0
50-54	1	0	0	0	0	0	0	0
55-59	1	0	0	0	0	0	0	0
60-64	0	0	0	0	0	0	0	0
65-69	0	0	0	0	0	0	0	0
70-	0	0	0	0	0	0	0	0

Rojeni v letih	Poročeni do leta 1973
1900-1909	41,66 %
1910-1919	37,63 %
1920-1929	52,38 %
1930-1939	69,31 %
1940-1949	57 %
1950-1959	44,06 %

Povprečna starost zakoncev ob sklenitvi zakonske zveze je bila v začetku stoletja 28 let, med obema vojnama 25 let in po drugi svetovni vojni 23 oziroma 21 let. V letih 1927 do 1929 so bile neveste povprečno mlajše za 5,16 leta, v letih 1930 do 1939 so bile neveste mlajše povprečno za 5,08 leta, v letih 1940 in 1941 pa so bile neveste mlajše od ženina za 1,67 leta.

Starost ženina ob poroki

Razred	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	31	80	10	0	0	0
-19	0	0	31	80	10	0	0	0
20-24	0	0	0	0	0	0	0	0
25-29	0	0	0	0	0	0	0	0
30-34	0	0	0	0	0	0	0	0
35-39	0	0	0	0	0	0	0	0
40-44	0	0	0	0	0	0	0	0
45-49	0	0	0	0	0	0	0	0
50-54	0	0	0	0	0	0	0	0
55-59	0	0	0	0	0	0	0	0
60-64	0	0	0	0	0	0	0	0
65-69	0	0	0	0	0	0	0	0
70-74	0	0	0	0	0	0	0	0
75-79	0	0	0	0	0	0	0	0
80-84	0	0	0	0	0	0	0	0
85-	0	0	0	0	0	0	0	0

Starost neveste ob poroki

Razred	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	31	78	10	0	0	0
-19	0	0	0	2	1	0	0	0
20-24	0	0	5	18	2	0	0	0
25-29	0	0	13	28	4	0	0	0
30-34	0	0	8	16	2	0	0	0
35-39	0	0	3	8	1	0	0	0
40-44	0	0	2	5	0	0	0	0
45-49	0	0	0	1	0	0	0	0
50-54	0	0	0	0	0	0	0	0
55-59	0	0	0	0	0	0	0	0
60-64	0	0	0	0	0	0	0	0
65-69	0	0	0	0	0	0	0	0
70-74	0	0	0	0	0	0	0	0
75-79	0	0	0	0	0	0	0	0
80-84	0	0	0	0	0	0	0	0
85-	0	0	0	0	0	0	0	0

S m r t i r o j e n i h v V i t a n j u o d l e t a 1900 d o 1973

Smrt novorojenca

Razred	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	50	29	39	12	11	5	1	0
Mr.roj.	14	12	16	7	7	3	1	0
1	3	2	3	0	1	0	0	0
2	1	0	0	1	0	0	0	0
3	0	1	1	2	0	1	0	0
4	1	0	1	0	0	1	0	0
5- 9	4	2	1	1	0	0	0	0
10-14	2	1	1	0	0	0	0	0
15-19	2	1	3	0	1	0	0	0
20-24	0	1	3	0	1	0	0	0
25-29	1	0	1	0	1	0	0	0
30-34	0	2	0	0	0	0	0	0
35-39	1	3	1	0	0	0	0	0
40-44	1	0	2	1	0	0	0	0
45-49	1	1	2	0	0	0	0	0
50-54	5	1	1	0	0	0	0	0
55-59	3	0	0	0	0	0	0	0
60-64	2	0	0	0	0	0	0	0
65-69	6	0	0	0	0	0	0	0
70-	3	0	0	0	0	0	0	0

Rojeni v letih	Odstotek umrlih do leta 1973
1900-1909	27,87 %
1910-1919	26,85 %
1920-1929	16,53 %
1930-1939	13,63 %
1940-1949	9,01 %
1950-1959	8,47 %
1960-1969	6,66 %

Izredno velik je bil odstotek mrtvorojenih v letih 1900 do 1910, kar 19 % smrtnih primerov, prav tako tudi smrtnost do izpolnjenega prvega leta starosti, in sicer kar 10 %, ter v drugem letu starosti 6 %.

Kljub večji izobraženosti in splošni zdravstveni zaščiti je bilo presenetljivo veliko število mrtvorojenih po posameznih desetletjih. Vzroki za tako veliko umrljivost, takoj ob rojstvu in v prvih štirih letih starosti, so bili predvsem: izčrpanost mater zaradi prevelikega števila porodov, slabe higienske in zdravstvene razmere, nestrokovna pomoč pri porodu. Odstotek mrtvorojenih je bil večji tudi zato, ker med rojenimi niso upoštevani tisti, ki so se rodili v porodnišnici v Celju. Po vojni se je prav število porodov v porodnišnici precej povečalo.

Odstotki umrlih do leta 1973 kažejo, da se je umrljivost rojenih v Vitanju precej zmanjšala po vojni. Starost ob smrti se je povprečno povečala za 7,5 leta. Razlog za relativno večjo starost ob smrti je, poleg boljših zdravstvenih in gmotnih razmer po vojni, tudi odselitev precejšnjega dela prebivalcev, ki so se rodili v Vitanju.

JEZIKOVNA SESTAVA

Na slovenskem Štajerskem je bilo po podatkih iz srede 19. stoletja 94,84 % Slovencev in 5,16 % Nemcev. Nemški občevalni jezik so uporabljali višji družbeni sloj Nemcev in ponemčeni Slovenci, ki so se selili iz kmečke okolice v mesta. Nemško prebivalstvo je prevladovalo v mestih in trgih, od tega je bila polovica nemškega prebivalstva v treh mestih: Mariboru, Celju in Ptuju.[1]

O nemškem jeziku pravi Krempl: ... "Nemci drugači govorijo v´ gornjem, drugači v´ srédnem Štajeri ... povsod pa pokvarjeno, negladko, čudno nemšino, kere namer ne razume" ... "V´ méstah že bol čisto, eni pa celo čisto pismeno nemšino govorijo" ... Slovenci, "keri so bliže Nemcov, imajo v´ svoji slovenšini veliko nemških beséd" ... "Še bol´ z nemšine ino pokvarjeno govorijo néki pisači ino grajšinski služebniki, če ravno so rojeni Slovenci." ... Vzroke za podrejeni položaj slovenskega jezika vidi domoljubni Krempl v naslednjem: "Da se pa slovenšina pri nas tak gubi, pride po tem, da Nemcí Slovence čertijo, ino Slovenci za tega volo svojo narodnost duže bol zapušajo, ino le nemško bol štimajo; to pride od tega, da mnogi gospodarski služebniki, duhovniki ino školniki, slovenstva nič ne štimajo - za tega volo se tudi v´ mnogih šolah samo nemško vuči" ...[2]

Po podatkih v šolski statistiki iz leta 1865 ni bilo v Vitanju otrok nemške narodnosti.[3] Po popisu 1880. leta je v Vitanju navedlo nemščino za svoj občevalni jezik 32,78 % prebivalcev, nekaj več v trgu kot v vasi. V okolici je navedlo nemški občevalni jezik nekaj prebivalcev v Stenici, Hudinji in Breznu, vendar povsod manj kot 5 %. Na vitanjskem območju je navedlo nemški občevalni jezik 5,26 % prebivalcev, na konjiškem območju pa 4,53 %.

Število prebivalcev, ki so navedli nemščino za svoj občevalni jezik, se je več kot podvojilo ob popisu 1890. leta in se je povzpelo v Vitanju na 77,01 %, v trgu na 80,77 %, v vasi na 66,90 %. V okolici se je to število povečalo v Stenici, Hudinji in Spodnjem Doliču, medtem ko se je v Breznu nekoliko zmanjšalo. Na celotnem vitanjskem območju je znašalo 11,63 %, v konjiškem okraju pa le 7,01 %.

V naslednjem desetletju se je število prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom v Vitanju še povečalo, in sicer na 89,88 %, medtem ko v okoliških občinah, razen v Spodnjem Doliču, ni bilo prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom. V konjiškem okraju se je njihovo število zmanjšalo za nekaj odstotkov.

Po popisu prebivalstva 1910. leta se je to število zmanjšalo v Vitanju za več kot 20 %, za nekaj odstotkov pa se je zopet povečalo v okoliških krajih. V konjiškem okraju se je povečalo na 9,67 % in se v tem oziru približalo vitanjskemu območju, kjer je to število doseglo 10,36 %.

Slovenski občevalni jezik od leta 1880 do 1910[4]

Občina	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Vitanje	365	67,22	123	22,99	49	10,12	157	32,11
Vitanje trg	259	66,41	75	19,23	37	10,42	93	27,84
Vitanjska vas	106	69,28	48	33,10	12	9,30	64	41,29
Ljubnica	580	99,66	643	99,23	575	100,00	562	99,29
Ljubnica	400	100,00	425	100,00	383	100,00	356	100,00
Stenica	180	98,90	218	97,76	192	100,00	206	98,10
Skomarje	1030	99,71	1034	99,52	1105	100,00	1061	99,16
Skomarje	422	100,00	440	100,00	459	100,00	416	100,00
Hudinja	608	99,51	594	99,17	464	100,00	645	98,62
Brezen	373	95,89	396	96,82	351	100,00	365	91,25
Spodnji Dolič	613	100,00	612	97,30	617	99,52	581	100,00
Paka	624	100,00	627	100,00	586	100,00	562	100,00
Skupaj	3585	94,74	3435	88,37	3283	88,23	3288	89,64
Konjiški okraj	20987	95,46	20978	92,95	20632	93,13	19889	90,31

Nemški občevalni jezik od leta 1880 do 1910

Občina	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Vitanje	178	32,78	412	77,01	435	89,88	332	67.89
Vitanje trg	131	33,59	315	88,77	318	89,58	241	72,16
Vitanjska vas	47	30,72	97	66,90	117	90,70	91	58,71
Ljubnica	2	0,34	5	0,77	0	0	4	0,71
Ljubnica	0	0	0	0	0	0	0	0
Stenica	2	1,10	5	2,24	0	0	4	1,90
Skomarje	3	0,29	5	0,48	0	0	9	0,84
Skomarje	0	0	0	0	0	0	0	0
Hudinja	3	0,49	5	0,83	0	0	9	1,38
Brezen	16	4,11	13	3,18	0	0	35	8,75
Spodnji Dolič	0	0	17	2,70	3	0,48	0	0
Paka	0	0	0	0	0	0	0	0
Skupaj	199	5,26	452	11,63	438	11,77	380	10,36
Konjiški okraj	995	4,53	1581	7,01	1523	6,87	2130	9,67

OPOMBE

Opombe k poglavju Zgodovinski razvoj, str. 13-20

1 Arheološka najdišča 1975, str. 95. - Šašel 1954, str. 125. - Pahič 1969, str. 350.

2 Zgodovina Slovencev 1979, str. 104.

3 Kos 1906, str. 365. - Kos 1915, str. 365. - Kos 1911, str. 163. - Kovačič 1928, str. 98, 107-108. - Koropec 1981, str. 6.

4 Kos 1915, str. 114-274.

5 Stopar 1977, str. 51, 123, 167-173.

6 Koropec 1981, str. 8.

7 Orožen 1973, str. 358. - Blaznik 1966, str. 96-104.

8 Curk 1981, str. 24.

9 Koropec 1981, str. 20.

10 Orožen 1983, str. 409. - Curk 1967, str. 1-64. - Krajevni leksikon Slovenije 1976, str. 287-310. - Krajevni leksikon Dravske banovine 1937, str. 565-570.

11 Kovačič 1928, str. 254.

12 Schmutz 1823, str. 331-335. - Reichert 1864, str. 5-6. - Orožen 1893, str. 463-464.

13 Schmutz 1823, str. 331-332.

14 Minařik 1966, str. 77-82.

15 Orožen 1973, str. 359. - Lapajne 1884, str. 247. - Gams 1959, str. 178. - Šolska kronika Vitanja. SŠML.

16 Vodovnik 1959, str. 3-7. - Mišič 1931, str. 3-10. - Pohorske Novice 27.9.1854, št. 77, str. 308.

17 Krempl 1845, str. 233.

18 Fotokopija Göthove serije za Vitanje. ISN SAZU.

19 Janisch 1885, str. 1281.

Opombe k poglavju Naselje in posestna sestava, str. 21-28

1 Koropec 1981, str. 12.
2 Curk 1981, str. 24.
3 Spomeniškovarstvena izhodišča 1977, str. 6.
4 Zemljiška knjiga in posestni listi za k.o. Vitanje. - Schematismus 1901. - Janisch 1885, str. 1281-1282. - Orožen 1893, str. 464-470.
5 Prvi podatek navaja Minařik 1966, str. 154; drugi je iz zemljiške knjige k.o. Vitanje.
6 Zemljiške knjige in posestni listi za k.o. Vitanje, Ljubnica, Stenica, Paka, Hudinja, Brezen, Spodnji Dolič, Skomarje.

Opombe k poglavju Število prebivalcev, str. 29-31

1 Verzeichniss 1850, str. 114-123. - Orts-Repertorium 1872, 14-18. - Vollständiges Ortschaften - Verzeichniss 1882, str. 81-82. - Specialni repertorij 1893, str. 39-47. - Gemeindelexikon 1905, str. 34-37. - Specialni krajevni repertorij 1918, str. 78-81. - Gams 1959, str. 156-178.
2 Krajevni leksikon Slovenije 1976, str. 287-310.

Opombe k poglavju Jezikovna sestava, str. 43-46

1 Zwitter 1938, str. 497.
2 Krempl 1845, str. 238.
3 Izračune je dal Matjaž Klemenčič iz svojega gradiva.
4 Podatke je dal Matjaž Klemenčič iz: Detail Conscription der Volksschulen nach dem Stande am Ende des Schuljahres 1865, auf kosten der k. k. Ministeriums für Cultur und Unterricht, herausgegeben von der k. k. Statistischen Central Commission, Wien 1870.

D E L I T E V D E L A V G O S P O D A R S T V U

ZMAGO ŠMITEK

KMETJE

GOSTAČI (OFARJI) IN OBČINSKI REVEŽI

OBRTNIKI

INDUSTRIJSKI DELAVCI

TRGOVCI, GOSTILNIČARJI IN POSESTNIKI

INTELIGENCA, URADNIŠTVO

DELITEV DELA MED DRUŽINAMI

DELITEV DELA MED POKLICNIMI IN
LOKALNIMI SKUPINAMI PREBIVALSTVA (SEJMI)

Pričujoči tekst je nastal s trojnim namenom:

1. prikazati oblike delitve dela v gospodarstvu Vitanja in okolice ter razvojne stopnje te delitve od zadnje četrtine 19. stoletja do leta 1975;

2. odgovoriti na vprašanje, kako je v posameznih obdobjih delitev dela vplivala na način življenja prebivalcev Vitanja in okolice, in še, kako so življenjske razmere narekovale določene oblike delitve dela; pri tem so me še posebej zanimale splošne delovne in življenjske razmere posameznih skupin prebivalstva (kmetov, gostačev, obrtnikov, delavcev, trgovcev, posestnikov, inteligence in uradništva), višine zaslužkov, položaj na hierarhični lestvici v kraju in medsebojni odnosi omenjenih skupin prebivalstva; ob tako zastavljeni raziskavi je tudi razumljivo, da sem opisovanju delovnih orodij in tehničnih postopkov posvetil manjšo pozornost;

3. preizkusiti nekatere metode zbiranja in obdelave podatkov. Prvič na Slovenskem je bila v etnološki namen uporabljena računalniška obdelava statističnih podatkov.

Za popolno podobo delitve dela v Vitanju bi bilo treba obdelati še vpliv šolstva in komunikacijskih sredstev (časopisi, radio, televizija) na delitev dela in uvajanje novih delovnih načinov in orodij. Poleg proizvodnega procesa, ki ga obravnavam na tem mestu, bi bilo treba podrobneje raziskati še proces delitve in porabe dobrin. Tako bi imeli pred sabo celoten ekonomski sistem Vitanja. Oblike in načini distribucije dobrin so zaradi obsežnosti tematike in zaradi omejitve raziskave na proizvodnjo le nakazani (npr. na mestih, kjer govorim o obdarovanju, plačah, sejmih).

Končno bi bilo treba sistem delitve dela v Vitanju ali pa celoten krajevni ekonomski sistem ovrednotiti glede na primerjalno gradivo iz drugih krajev Slovenije. Težava pa je v tem, da imamo za zdaj na razpolago še vse premalo podatkov za tako primerjavo. V okviru kompleksnih monografskih, pa tudi parcialnih etnoloških raziskav bo zato treba v prihodnosti posvetiti več pozornosti delitvi dela in na podlagi novih spoznanj dopolnjevati podobo načina življenja posameznikov in družbenih skupin.

Poseben problem pomeni lokalni izraz "ofar" (tudi "ofer" ali "štantar"), ki so ga uporabljali v Vitanju in okolici za gostača in člane njegove družine, ki so najeto stanovanje v bajti in najeti kos njive odsluževali z delom pri lastniku - kmetu ali posestniku. Poleg tega, da je ofar opravljal te delovne obveznosti, ki so bile primarne, je lahko delal še kot dninar, gozdni delavec, mali obrtnik ipd. Gre torej za obliko t.i. deputatnega razmerja, pri čemer so ofarji (ofri) ali gostači hkrati nastopali tudi v vlogi najemnikov in dninarjev. Čeprav sta označbi najemnika in dninarja

nekoliko širši, sem ju v svoji obravnavi pogosto uporabljal kot sinonima za izraz "ofar". V primerih, ko je šlo za pomembne pomenske odtenke, pa je to v besedilu na primeren način nakazano.

Poglavja so razvrščena tako, da je najprej podrobno obdelan delovni ali poklicni vidik družbenega razlikovanja (delitev dela v kmečkih družinah, pri ofarjih in občinskih revežih, obrtnikih, industrijskih delavcih, trgovcih, gostilničarjih in posestnikih, inteligenci in uradništvu). Družbeno povezovalni vlogi dela pa sta posvečeni zlasti zadnji dve poglavji (delitev dela med družinami ter med poklicnimi in lokalnimi skupinami prebivalstva v Vitanju).

KMETJE

D e l i t e v d e l a m e d m o ž e m i n ž e n o

Delovni, posredno pa tudi drugi družbeni odnosi so znotraj vsake družine odvisni od načina delitve dela med družinskimi člani. Pri tem zavzema kmečka družina zaradi posebnosti svojega gospodarstva posebno mesto.

V kmečki družini se v današnjem času delitev dela ravna predvsem po spolu in starosti, pred drugo svetovno vojno in deloma še po njej pa je bil pomemben kriterij še socialni položaj (vključenost hlapcev, dekel, pastirjev v družino). Vzroke za delitev dela po spolu pojasnjujejo nekateri etnologi deloma z biološkimi razlikami med spoloma, deloma z različnim družbenim okoljem obeh spolov in deloma z različnimi izkustvi obeh.[1] Med fiziološkimi vzroki, ki narekujejo ženskam posebna dela, pa omenjajo dejstvo, da ženske med nosečnostjo ne morejo oz. ne smejo opravljati težkih del, kasneje pa jih delo z otroki tesneje veže na dom in domača opravila kot moške.[2] Delovna vloga kmečkega gospodarja in gospodinje se je v Vitanju in okolici ravnala po izreku, ki je še danes znan in delno v veljavi: "Gospodar naj bo pri živini, žena pa v kuhinji". Točnejši razpored dela med moškimi in ženskami na kmečkih po-

sestvih v Vitanju in okolici (Breznu, Sp. Doliču, Paki, Ljubnici, na Skomarju in na pobočjih Paškega Kozjaka) je prikazan v posebni tabeli. Tu razlikujemo dela, ki so samo moška in samo ženska, od takšnih, ki so pretežno moška ali ženska, in takšnih, ki jih lahko opravljajo predstavniki obeh spolov.

Iz preglednice moških in ženskih del na kmečkem posestvu je mogoče napraviti tele splošne sklepe:[3]

1. Ženske opravljajo predvsem tista dela, ki so vezana na notranjost domačije in na njeno neposredno okolico, moški pa opravljajo dela daleč od doma (npr. dela v gozdu, prevozništvo ipd.).
2. Za moška kmečka dela je treba več telesne moči, za ženska pa več spretnosti, vendar razlike v napornosti in zapletenosti med ženskimi in moškimi deli niso posebno velike.
3. Moški opravljajo na splošno bolj raznovrstna dela, kar pomeni, da imajo več občasnih del, ženske pa imajo več stalnih, vsakodnevnih opravil.
4. Pri moških delih se delovni ritem z letnimi časi zelo spreminja (zima - čas počitka), ženske pa so vse leto dokaj enakomerno zaposlene z delom.
5. Del, ki bi jih lahko opravljala tako moški kot ženska, je malo, kar priča o strogi delitvi dela po spolu.
6. Dela s stroji večinoma opravljajo moški ali pa jih opravlja več družinskih članov pod vodstvom moškega (gospodarja ali najetega delavca). Edino popolnoma "žensko" orodje, ki bi ga mogli primerjati s strojem, je bil kolovrat.
7. Moški opravljajo tudi večino del z orodji, ki za-

gotavljajo velik delovni učinek. Ko so se pojavila bolj učinkovita delovna orodja, so moški celo prevzeli nekatera dotlej tipično ženska dela. V okolici Vitanja so npr. do leta 1950 še povsod žele ženske s srpi. V tistem času se je začela uveljavljati košnja pšenice s posebej prirejeno koso, in do leta 1960 je postala izključno moško delo, medtem ko je ženskam ostala podrejena vloga povezovalk snopov. Tudi s kosilnicami delajo v veliki večini le moški. S srpi žanjejo ženske le še tedaj, če je žito poleglo.[4]

8. Pri istovrstnih delih sodelujejo moški in ženske največkrat le tedaj, ko je treba kakšno delo opraviti čim hitreje in je treba izkoristiti vse razpoložljive moči (npr. pri grabljenju in nakladanju sena na voz, mlatenju, spravljanju pridelkov s polja ipd.).

Delitev del po spolu velja za člane kmečkih družin, ki so stari od 15 do 60 let. Še posebno dosledna je delitev na moška in ženska dela po poroki. Poroka namreč pomeni za moškega in še bolj za žensko (po rojstvu otroka) prehod na najvišjo raven spolne diferenciranosti.[5] Medtem ko so dekleta pred poroko opravljala različna dela zunaj domačega posestva (npr. kožuhanje, po drugi svetovni vojni obiranje hmelja v Savinjski dolini ipd.), so bila po poroki mnogo bolj tesno povezana s hišo in posestvom.

V nenormalnih situacijah pa se vendar dogaja (in se je dogajalo tudi v preteklosti), da moška dela opravljajo ženske in ženska dela moški. Take situacije so bile že pred prvo svetovno vojno v tistih družinah, iz katerih so odhajali fantje in možje na sezonsko delo v hrvaške,

bosanske ali slavonske gozdove. Odhajanje na takšno sezonsko delo je bilo pred prvo svetovno vojno množično, po vojni pa je ponehalo. Nekateri sezonski delavci so odhajali zgodaj spomladi in so se vračali na zimo, drugi pa so ostajali zdoma tudi po več let.[6]
Ženske so opravljale moška dela tudi med prvo in drugo svetovno vojno, ko je primanjkovalo moške delovne sile, pa tudi sicer med daljšo odsotnostjo ali boleznijo ali pa ob smrti moških članov družine. Tako so npr. na Paškem Kozjaku med prvo svetovno vojno ženske mlatile pšenico z mlatilnico na ročni pogon in pripravljale drva. V kočarski družini v Vitanju, ki je ostala brez gospodarja, je mati z odraslima hčerama opravljala skoraj vsa moška dela, le za sekanje drv so včasih najele kakega moškega. Podobno so tudi v družinah, v katerih ni bilo žensk, moški okopavali njive in želi pšenico s srpi.[7]
Podatki pričajo, da so v več primerih opravljale ženske moška dela kot moški ženska dela. Moški so se pogosteje zatekali po pomoč k sosedam in sorodnicam (pri kuhanju, molži, peki kruha, pranju ipd.) kot ženske k sosedom ali sorodnikom. Ženske so torej v kritičnih trenutkih, kar se tiče delitve dela, pokazale večjo prožnost in prilagodljivost kot moški. Vprašanje je, ali je bila relativne moške neprilagodljivosti pri delitvi dela kriva enostranska vzgoja v mladosti ali pa je šlo predvsem za vpliv ustaljenih družbenih norm o delitvi dela - z drugimi besedami: ali možje niso znali opravljati gospodinjskih in drugih ženskih del (pogosto niti najpreprostejših) ali pa tega niso hoteli. Bolj verjetna se zdi zadnja domneva; podpira jo tudi dejstvo, da so na tiste maloštevilne moške, ki so se kljub vsemu lotili ženskih del, v javnosti gledali s posmehom in neodobravanjem, medtem ko so bile ženske, ki so opravljale moška dela, deležne pohval in

občudovanja.[8] Zato bi mogli sklepati, da je prav strah pred obsodbo javnosti odvračal moške od opravljanja ženskih del, tudi če je bila potreba velika. Moška dela so bila v vrednostnem sistemu domačinov bolj cenjena kot ženska, navkljub pregovoru, da "ženska tri ogle drži, moški pa le enega". Tudi sicer je bila gospodarska vloga moža večja kot gospodarska vloga žene, ker se je mož ukvarjal s tistimi dejavnostmi, ki so bile osnovnega gospodarskega pomena za kmetijo.[9]
To potrjuje tudi ljudska pesem iz bližine Vitanja:

Stari pregovor govori,
da žena tri vogle gor drži,
če pa mož četrtega spusti,
vse zagrmi.
Kjer pa žena gospodar,
tam je pa tudi volk mesar,
tam pa gre rado vse povsod
rakovo pot.[10]

Moški se je s tem, da je prijel za "manjvredna" ženska dela, v očeh javnosti degradiral. Tako strog sistem delitve dela je v skrajnem primeru dopuščal osamljeni ženski samostojno življenje, medtem ko je samskega ali osamelega moškega bolj silil v odvisnost. Moški je brez pomoči ženske (bodisi žene, matere, sosede, sorodnice ali plačane služkinje) le težko živel. Te razmere v preteklosti lepo opisuje kmečka pesem iz okolice Vitanja:

Žena mi skuha, kadar čem,
speče mi kruha, da ga jem,
gre mi tud pojstlo postlat,
kadar grem spat.
Treba je tud korenje plet,
žito je zrelo, treba je žet,
ko bi pa žene kar ne mev,
kdo bi požev.

Treba je tudi krave movst,
jaz pa ne morem, nisem kovs,
svojega dela vsaki dan
dosti imam.

Jaz pa ženo hočem met,
ker čisto sam ne morem bit,
treba je včasi šivat, prest,
hišo pomest.

Glavna dela moških in žensk na kmetijah opisuje tudi tale pesem:

Škrjanček poje, žvrgoli, ker tebe
kmetič gor budi,
oj hitro vstani, pojdi orat, to drobno
seme sjat.
Škrjanček poje, žvrgoli, ker tebe žena
gor budi,
oj hitro vstani, pojd kuhat in pa
obleko prat.
Škrjanček poje, žvrgoli, ker tebe
fantič gor budi,
oj hitro vstani, pojd kosit, saj se
je storil svit.
Škrjanček poje žvrgoli, ker tebe dekle
gor budi,
oj hitro vstani , pojdi žet, saj žito
zrelo je.[11]

Še danes je med prebivalci Vitanja razširjeno mnenje, da "žena laže živi brez moža kakor mož brez žene", čeprav ne znajo točno pojasniti, zakaj je tako. Tak sistem delitve dela je ustvarjal izredno tesno medsebojno odvisnost spolov, samske domačine je silil v osnovanje družinske skupnosti in zmanjševal na minimum število

samskih in osamelih prebivalcev. V zvezi s tem navajam mnenje Lévi-Straussa, da je družinsko povezanost mogoče utrditi le z oblikovanjem sistema delitve dela, v katerem so ženska in moška dela ostro ločena, tj. z vzpostavitvijo medsebojne odvisnosti moških in žensk. Katera dela veljajo za moška in katera za ženska, ni pomembno, dokler so oboja enako potrebna. S prepovedjo incesta pa se doseže tudi povezava med posameznimi družinami.[12] Sistem delitve del po spolu, kakršen je (bil) na vitanjskih kmetijah, je torej imel izrazit družbeno združevalni značaj, seveda le znotraj družbene skupine kmetov, ker so bile ženitve s predstavniki drugih družbenih skupin do konca druge svetovne vojne razmeroma redke. Poroka je bila torej v opisanem sistemu delitve dela nujen pogoj za uspešno gospodarjenje na kmetiji.

Da so odločali ekonomski nagibi pred čustvenimi, kaže tudi dejstvo, da so pri izbiri zakonskega partnerja dejavno sodelovali in mnogokrat tudi dokončno odločali starši.[13] Pri porokah so gledali predvsem na premožnost, marljivost in gospodarnost partnerja, tudi na ugled posameznika in družine, manj pa na zunanjo privlačnost in duševno skladnost.

Omenil sem že, da so se do konca druge svetovne vojne kmetje poročali skoraj izključno znotraj kmečke družbene skupine. Za kmečko posestvo je bilo to dobro, ker sta le kmečki ženin in nevesta hitro in brez posebnih težav poprijela za delo na kmetiji. Potrebe kmečkega posestva so konec koncev narekovale tudi čas porok. Če je kmetija potrebovala mlado gospodinjo, je sin npr. že predčasno prevzel kmetijo in se oženil. Dokler starši niso bili voljni prepustiti kmetije sinu, se je njegova poroka običajno odlagala, pa tudi dekleta so se ne-

rada možila na taka posestva.[14] Če je bilo le mogoče, so bile (in so še) kmečke poroke v času, ko ni bilo večjih poljskih del. Redko se je zgodilo, da je gospodar na kmetiji ostal ves čas samski, in če se je že to zgodilo, je bil največkrat deležen pomoči sester ali drugih deklet. Tako je bilo npr. znano skupno gospodarjenje brata in treh sester, ki so bili vsi neporočeni in brez potomcev. Po bratovi smrti so sestre opravljale tudi njegova dela, ko so od starosti onemogle, pa so vzele iz revne družine s številnimi otroki v rejo fanta, ki je že dokončal osnovno šolo in je lahko opravljal tudi težja dela. Ta jim je pomagal pri kmečkih opravilih, po njihovi smrti pa je postal gospodar na posestvu.

Po mnenju nekaterih tujih etnologov sta se hierarhična stopnja in pomembnost posameznih članov kmečke družine v sistemu delitve dela kazali tudi v njihovi razporeditvi za mizo pri jedi.[15] Na kmetijah v Vitanju in okolici so bili družinski člani za mizo tako razmeščeni, da so imeli določeni med njimi večjo možnost gibanja kot drugi. Miza je namreč redno stala v kotu "hiše". Na mestih, ki so dopuščala največjo gibljivost, so sedeli gospodinja, gospodar in glavna dekla ali glavni hlapec, na mestih, ki so možnost gibanja omejevala, pa otroci, pastir in druge dekle ali hlapci. Gospodar je imel navadno ob sebi na levi strani najstarejšega sina ali glavnega hlapca (tj. najpomembnejšega pomočnika pri moških delih), na desni pa gospodinjo. Gospodinja je sedela med gospodarjem in glavno deklo ali starši (tj. pomočniki pri ženskih delih). Do posameznih odstopanj od tega splošno uveljavljenega modela je prihajalo zaradi poslabšanih odnosov med gospodarjem in hlapcem, gospodinjo in deklo, hlapcem in deklo ipd.
Opisana razmestitev se je ohranila do danes tudi v

družinah, v katerih je gospodar redno zaposlen.

Spremembe v delitvi dela med člani kmečkih družin in med posameznimi družinami so nastajale predvsem zaradi uvajanja novih delovnih orodij in strojev in zaradi opuščanja nekaterih gospodarskih dejavnosti.
V avstro-ogrski monarhiji se je industrijska izdelava železnih plugov, ki so bili razmeroma ceneni in dosegljivi kmetom, začela sredi 19. stoletja. Proti koncu 19. stoletja, še posebno pa po letu 1900, je tudi v naših krajih železni plug začel izpodrivati stare vrste ornih orodij. Od konca 19. stoletja dalje so se hkrati z gepljem (vitlom) začele močneje širiti tudi mlatilnice, slamoreznice in vejače (vetrovnice za čiščenje zrnja od plev).[16]
Na Paškem Kozjaku so jih imeli nekateri kmetje med prvo svetovno vojno, v bližnji okolici Vitanja pa že prej. Mali kmetje z eno ali dvema kravama so namesto kupljenih slamoreznic uporabljali doma napravljene rezne stole, opremljene z rezili kos. Železni geplji so prišli v okolico Vitanja leta 1905 ali 1906, prej pa so imeli lesene. Lesene geplje so znali izdelovati nekateri domačini, ki so delali tudi mline in žage (npr. Ramšak in Krančan, p.d. Hrastnik). Geplje so imeli le veliki kmetje. Tudi druge kmetijske stroje, ki jih je imel na zalogi trgovec Jaklin v Vitanju, so kupovali večinoma le premožni kmetje.
Kmečki pesnik M. Černjak (Štimulak) iz Brezna je o strojih v trgovini Antona Jaklina zapisal:

Tam naprodaj so mašine,
pa so le za bogatine,
kdor je revež al siromak
si jo ne bo kupu vsak.[17]

Med vojno in po njej so v Vitanju zasebniki izdelovali preproste stroje za luščenje koruze. Prvi tak stroj je izdelal Hočnikar iz Ljubnice. Posnel ga je po nekem Petričku, ki je bil češkega rodu in je v letih 1943-1945 živel v Žečah pri Konjicah. Ta je izdeloval stroje za mletje sadja in luščenje koruze ter mlatilnice. Hočnikar je napravo še izboljšal. Kmalu so ga začeli posnemati tudi drugi domačini, npr. Janez Poklič iz Fužin, ki je bil sicer kolar in sodar. Ta je stroje za luščenje koruze prodajal kmetom. Kasneje so podobne stroje delali tudi v tovarni kovinskih izdelkov na Fužinah, le da so bili v primeri s prejšnjimi, lesenimi, kovinski.

Med drugo svetovno vojno so Nemci v Vitanju ustanovili vaško strojno skupnost ("Dorfmaschinengemeinschaft"), ki je imela več kmetijskih strojev, med njimi tudi kosilnico in dve sejalnici, ki pa so bile prikladne le za ravninske lege. Poleg tega je občina Vitanje marca 1944 kupila z lastnim denarjem traktor znamke Lanz, ki pa je bil že leta 1946 pokvarjen in so morali ob mlačvi najeti traktor iz Nove Cerkve. Leta 1948 je morala občina svoj traktor oddati strojno-traktorski postaji Ustroj v Celju, vendar je bila že istega leta v Vitanju ustanovljena Kmetijska zadruga, ki je kupila dva traktorja, dve mlatilnici in druge manjše kmetijske stroje. Posojala jih je tudi kmetom, vendar je bil vedno zraven uslužbenec zadruge, ki je vodil delo, in če je bilo treba, tudi popravil stroj. Z mlatilnico je šel od hiše do hiše po vsej soseski. Po ukinitvi zadruge v Vitanju leta 1967 so zadružne kmetijske stroje večinoma odpeljali v Konjice, nekaj pa so jih tudi razprodali kmetom . Kmetje so si nato strojno mlatilnico izposojali pri zasebnikih, npr. pri Krenkerju. Za vrstni red so se dogovorili vnaprej. S strojem je vedno delal lastnik mlatilnice. Plačevali so mu v denarju ali od-

služili z delom. Okoli leta 1970 so tudi kmetje na Paškem Kozjaku ustanovili "strojno skupnost", ki jo je vodil kmet in občinski odbornik Pušnik. Ta je z bencinskim motorjem, ki so ga dobili od Kmetijske zadruge, in z lastno mlatilnico pomagal posameznim kmetom pri mlačvi. Delo so mu vračali s pomočjo pri žganju oglja, spravljanju lesa ipd. Ta način delovnega sodelovanja je trajal tri leta.[18] Poleg Kmetijske zadruge je dosti pripomoglo k mehanizaciji kmetij tudi podjetje TKI na Fužinah z izdelavo različnih vrst kmetijskih strojev.

Uvajanje novih orodij in strojev je bilo posebno v bolj odročnih naseljih dokaj počasno. Vzroki za to so bili tile:

- Največja ovira za hitrejše uvajanje strojev je bila pred drugo svetovno vojno agrarna prenaseljenost podeželja in cenena človeška delovna sila. Teoretično bi bila sicer uporaba ročnih orodij namesto strojev lahko tudi znak majhne pomembnosti poljedelstva v primeri z drugimi gospodarskimi panogami, vendar to za okolico Vitanja očitno ne drži, saj se po drugi svetovni vojni kljub močni industrializaciji Vitanja kmetije vedno bolj opremljajo s stroji.

- Neekonomičnost nakupa strojev za majhna posestva. Lastnik stroja je bil zato prisiljen opravljati delo s strojem še na drugih kmetijah, da se mu je nakup izplačal.

- Neugodne lege nekaterih njiv in travnikov na strmih pobočjih. Na takih posestvih je večina del (košnja, žetev, oranje, brananje itd.) še danes ročnih. Podobno je tudi na posestvih, na katerih so zemljiške parcele premajhne, da bi se strojna obdelava izplačala. Do šestdesetih let tega stoletja se je v okolici Vitanja pri kmetih in kočarjih še ohranilo mlatenje s

cepi, običajno v dvoje.[19] Na Paškem Kozjaku pa je na nekaterih kmetijah "na cepe" mlatilo še do leta 1970 tudi po osem ljudi iz sosedstva, najprej pri eni hiši, nato še pri drugi.

- Odmaknjenost kmetij od velikih trgovskih središč in glavnih prometnih poti. Na Paškem Kozjaku je npr. šele leta 1935 železni plug "merjasec" povsem nadomestil ralo iz gabrovega lesa z železnim ralnikom. Ralo, ki so ga kmetje v pohorskih vaseh in zaselkih nad Vitanjem imenovali "orl" ali "koštrun" (?) in so ga po zapisu iz Göthove zbirke uporabljali še okoli leta 1843, so po mnenju Borisa Orla opustili v drugi polovici 19. stoletja. V okolici Resnika na Pohorju pa so po ugotovitvah Tončice Urbas uporabljali ralo "kavelj" še do konca 19. stoletja.[20]

- Razmeroma pozna napeljava električnega toka na hribovske kmetije in problemi s prevozom tekočega goriva za stroje.[21] Z napeljavo elektrike so bile dane nove možnosti za mehaniziranje kmetij. Stroje za mletje sadja na električni pogon so začeli kupovati v petdesetih letih. Prej so sadje tolkli v lesenih koritih. Nakupili so tudi električne mline in puhalnike. Hkrati s tem so se lotili napeljevanja trifaznega električnega toka. Kupujejo tudi kosilnice, motorne žage, nekateri posamezniki tudi traktorje s priključki.

- Končno je treba upoštevati tudi konzervativnost mnogih kmetov, ki so z nezaupanjem sprejemali stroje in nove načine obdelovanja zemlje.

- Šibka kupna moč kmečkega prebivalstva (posebno pred drugo svetovno vojno). Po drugi svetovni vojni je zaposlovanje kmetov v tovarnah močno pospešilo nakupe kmetijskih strojev. To so povzročili po eni strani

povečani denarni dohodki mešanih kmečko-delavskih družin, po drugi strani pa je mehanizacija postala nujno potrebna zaradi odsotnosti gospodarjev pri številnih kmečkih delih.

Neposreden vpliv mehanizacije kmetij na življenje kmečkih družin je bil mnogostranski:

- Mehanizacija kmetij je povzročila spremembe v delitvi dela na dveh ravneh: med družinskimi člani (mož s strojem opravlja tudi dela, ki jih je prej ročno opravljala žena) in med sosedi (ker družina s stroji opravi vse več del sama ali najame posebnega delavca, izginjajo nekatere oblike sosedske pomoči).
- Skrajšanje delovnega časa in sprememba delovnega urnika. Nekatere spremembe so nastale že z uvedbo preprostih izboljšav (medtem ko so npr. s slamoreznico na ročni pogon pripravljali rez vsak dan sproti, so ga s slamoreznico na gepelj delali ob sobotah za ves teden vnaprej), še bolj očitno pa so se pokazale z nakupom zmogljivejših strojev. Kar je prej ročno zmlatilo šest ljudi v treh dneh, opravi isto število ljudi z mlatilnico v nekaj urah; kar bi zoral orač s konjem v dveh dneh in pol, napravi traktor v devetih urah ipd. Skrajševanje delovnega dneva kmetov je proces, ki mu po ustnem izročilu lahko sledimo več desetletij nazaj. Namesto ročnega dela (žetve, mlačve, mletja prosa...) pri mesečini ali ob razsvetljavi sveč, bakel ali petrolejk, kar je bilo v navadi še pod staro Avstrijo, se je v obdobju med obema vojnama obdržalo le še dnevno delo, ki pa se je začelo zgodaj zjutraj. Z uvedbo strojev, ki omogočajo hitro opravljanje posameznih del, se je spremenil tudi ta urnik. Prej so npr. kosci začenjali kositi že ob treh zjutraj, zdaj, ko kosijo s kosilnicami, pa začenjajo pozneje.

- Povečanje donosa pridelkov, večja delovna storilnost in s tem izboljšanje življenjske ravni.
- Uvajanje mehanizacije je spet povečalo ekonomsko diferenciacijo med kmeti, ki se je takoj po drugi svetovni vojni zmanjšala zaradi zaposlovanja hlapcev, dekel, kočarjev - najemnikov idr. v industriji. Družbena vloga lastnikov večjih strojev (npr. traktorjev) se je v lokalni skupnosti povečala.
- Povečanje tehničnega znanja, odpravljanje nezaupanja do novih načinov dela na kmetijah, večja navezanost na zunanji svet (nakupi goriva in rezervnih delov, popravila ipd.).

S tem seveda seznama sprememb, ki jih je v kmečko življenje prinesla mehanizacija del, še ni konec. Od manj pomembnih in na prvi pogled tudi manj očitnih sprememb omenjam še te:

Z uporabo umetnih gnojil pšenica, koruza in drugi posevki hitreje dozorevajo. Večina časovnih rokov za posamezna kmečka opravila, ki jih omenjajo kmečki pregovori in reki, zato ne drži več. Odkar kmetje škropijo koruzo, ne morejo več saditi med njo buč in fižola. Če je bil koruzni storž lep in poln, so ga nekdaj odbrali za seme; odkar sejejo hibridno koruzo, tega ne delajo več.
Poskus organizirati kmete in dvigniti kmetijstvo na novo kvalitetno raven je bila ustanovitev Kmetijske zadruge, ki je nastala leta 1948 na 150 ha zemlje.
Njen predhodnik je bilo Selekcijsko društvo za pomursko govedo, ki je nastalo leta 1932 na pobudo prof. Franca Koprivška, ki je poučeval na Kmetijski šoli v Šentjurju. Ob ustanovitvi je štelo 25 članov, nekaj let pozneje pa že blizu 60. Člani so bili povečini kmetje iz okolice. Namen društva je bil izboljšati živinore-

jo in kmetijstvo. Članom so pomagali z nasveti, kako naj redijo živino, iz sklada društva pa so dajali tudi denarno pomoč, da so si kmetje lahko kupili dobro plemensko živino. Živinorejsko društvo je obstajalo tudi med drugo svetovno vojno in po njej, do leta 1948, ko je bila ustanovljena zadruga.

Zadruga je redila približno 40 glav živine. Kmetom v okolici je prodajala umetna gnojila, sredstva proti škodljivcem, semena, sadike, orodja in stroje, od njih pa odkupovala les, živino, kmečke pridelke, gozdne sadeže in zdravilna zelišča.[22] Tako je nedvomno prispevala dosti pozitivnega pri razvijanju kmetijstva in živinoreje v okolici Vitanja. Kmetje so v kooperaciji z njo redili in prodajali prašiče, v letih 1960/61 pa je zadruga zgradila hlev za 80 glav živine. Žal so se poskusi uvajanja novih kultur (npr. črnega ribeza) na zadružnem posestvu ponesrečili, prav tako reja piščancev, pa tudi sicer je zadruga zaradi neurejenih odnosov med zaposlenimi, zaradi malomarnosti posameznikov in včasih tudi zaradi njihovega osebnega okoriščanja, imela izgube. Leta 1960 se je združila s KZ Slovenske Konjice, vendar rezultati poslovanja niso bili boljši.[23] Tako je zaradi nerentabilnosti zadruga v Vitanju leta 1967 prenehala delati. Njene pašnike na planini je prevzelo Gozdno gospodarstvo, ostalo zemljo pa so oddali v najem. KZ Slovenske Konjice je obdržala v Vitanju le še odkup živine (enkrat na teden), odkup gozdnih sadežev in zelišč, svojo trgovino in pospeševalno službo (obiski agronoma iz Konjic enkrat na teden).[24]

V zadrugo so bili včlanjeni skoraj vsi okoliški kmetje. Člani so imeli popust pri nakupu gnojil in semen, dobili pa so lahko tudi posojila za gradnjo ali popravila stanovanjskih in gospodarskih poslopij. Teh poso-

jil so se sprva kljub prigovarjanju vodstva zadruge zelo branili, ker so se bali zadolženosti, predvsem zaradi slabih izkušenj iz časa pred drugo svetovno vojno. Zadružniki so imeli ugodnosti tudi pri napeljavi električnega toka. Dobršen del stroškov so odplačali tako, da so dali les za električne drogove in pomagali pri kopanju jam za drogove in napeljevanju žic. Vsako leto v začetku pomladi so v zadrugi napravili zaključni obračun. Takrat so povabili člane na občni zbor in jih pogostili s kosilom in pijačo. Enkrat na leto so za člane priredili tudi izlet (npr. na Primorsko, v Ormož itd.), vsako leto pa so prirejali tudi brezplačne kuharske tečaje in posvetovalne tečaje za posamezne veje kmetijstva. Po letu 1963 je zadruga pripravila v Vitanju le še en tečaj, še vedno pa je organizirala izlete.

Ker je bilo v Kmetijski zadrugi le malo stalno zaposlenih delavcev, so ob košnji naprosili za pomoč moške iz Vitanja. Za delo so dobili le malico in pijačo. Ženskam iz trgovine, ki so prihajale žet, pa so poleg malice plačevali še v denarju. V času košnje in žetve so potrebovali tudi do trideset takšnih pomočnikov. Kmete so naprošali tudi za pomoč pri sejanju, okopavanju in spravljanju krompirja, pomladanskem čiščenju travnikov in jesenski gnojavoži. Za pomoč, ki jo je predsednik zadruge obračunaval po urah, so kmetje dobivali razne druge dobrine in storitve (npr. oranje, brananje in prevoze z zadružnim traktorjem). Taki odnosi, podobni predvojnim dninarskim in sosedskim, med kmeti in zadrugo so trajali nekako do 1952. leta. Kasneje so vse plačevali z denarjem. Do leta 1952 je torej zadruga v delovnih odnosih s kmeti sledila preizkušenemu predvojnemu vzorcu medsebojnega sodelovanja. Del zadružne njive so dajali v najem zasebnikom, da so si sadili krompir; število škafov posajenega krompirja so odpla-

čevali z ustreznim številom delovnih dni pri zadrugi. Ta sistem se je od starega gostaškega in najemniškega razlikoval le toliko, da so ženske, ki so večinoma odsluževale najeto zemljo, lahko prišle delat na zadružno posestvo, kadar so hotele, in opravile kakršnakoli dela, medtem ko je pred vojno čas in obliko odsluževanja določal lastnik.[25]

Število ljudi, ki so se aktivno ukvarjali s kmetijstvom, se je po drugi svetovni vojni v Vitanju nenehno zmanjševalo. Leta 1961 jih je bilo 44 (14 moških in 30 žensk), leta 1971 še 26 (5 moških in 21 žensk), leta 1975 pa le še 7 (4 moški in 3 ženske).[26] Leta 1975 med njimi ni bilo nobenega mlajšega, vsi so se rodili pred letom 1932. Zanje je bilo značilno tudi, da sta bila le dva poročena, ostali so bili samski (neporočeni). Pet jih je imelo nedokončano osnovno šolo in le dva osem razredov šole. Prava Vitanjčana sta bila le dva, ostalih pet je bilo priseljenih iz Spodnjega Doliča (2), s Skomarja, iz Lipe pri Frankolovem in iz Celja. Dva sta se priselila že pred drugo svetovno vojno, trije pa po njej. Nihče izmed kmetov v Vitanju ni leta 1975 premogel motornega vozila (majhni avtomobili in mopedi so se sicer pojavili v Vitanju okoli leta 1958). Vsi ti podatki dovolj zgovorno kažejo izredno slabo izobrazbeno, starostno in premoženjsko strukturo kmetov v Vitanju, s katero se povezuje tudi njihov sorazmerno nizek družbeni status.

V zadnjih petdesetih letih je prišlo na kmečkih gospodarstvih v Vitanju in okolici do treh pomembnih premikov v sistemu delitve dela. Okoli leta 1930 so kmetje začeli opuščati nekatera domača opravila (npr. gojenje in predelavo lanu, tkanje) zaradi konkurence industrijskih izdelkov, ki jih je ponujala trgovina. V tem procesu, ki je trajal od tridesetih let do prvih let po drugi svetovni vojni, je delo kmečkih žena iz-

gubilo prejšnji pomen. Zmanjšal se je njihov delež pri predenju volne, pletenju volnenih kosov obleke, peki kruha ipd. S tem ko so določena ženska dela postala nepotrebna ali vsaj manj pomembna, pa kmečka žena ni bila nič manj obremenjena. Sprejela je namreč nova dela, ki pa so bila večinoma pomožne narave (npr. vezanje klasja v snope), mož pa je še utrdil svojo vodilno vlogo.

Druga pomembna sprememba je nastopila ob koncu druge svetovne vojne, ko so hlapci, dekle in kočarji - najemniki začeli zapuščati kmetije in iskati zaposlitev v industriji. Na velikih kmečkih posestvih, ki so bila pri tem najbolj prizadeta, so se tedaj na novo razporedile delovne vloge med družinskimi člani in povečal se je obseg sosedske pomoči.

Naslednjo veliko spremembo, ki je ženskam ponovno dodelila pomembnejšo vlogo pri opravljanju kmečkih del na posestvu, je povzročilo povojno zaposlovanje kmečkih gospodarjev v industrijskih obratih v Vitanju in drugod. Zaposlovanje je pospeševala majhna donosnost kmetijstva in hkrati vse večja potreba po rednih denarnih dohodkih. Običajno se je zaposlil le gospodar ali kdo izmed odraslih otrok, gospodinja pa je ostala doma. Del moških opravil so morale v tem primeru prevzeti ženske, otroci in ostareli. Ženske sicer niso opravljale (in tudi ne opravljajo) vseh moških del in tudi ne ves dan (kadar ni v službi, opravlja moška dela gospodar), vendar pa je vidna težnja k vedno večjemu obremenjevanju kmečkih žensk s poljskimi deli.[27] V takšnih okoliščinah velja ugotovitev, da se ženino delovno področje tem bolj širi, čim bolj se mož ukvarja z gospodarsko dejavnostjo izven kmečkega posestva in čim večjo prostorsko gibljivost zahteva ta dejavnost.[28]

To je bilo sicer mogoče opaziti že pred drugo svetovno vojno pri dninarjih in prevoznikih, ki so se posvetili le določenim delom, družine pa so opravljale večino del na domačih posestvih.

V času, ko se na novo deli delo znotraj kmečke družine, so tudi moški bolj pripravljeni opravljati nekatera dela, ki so doslej veljala za ženska, vendar so te spremembe mnogo manjše kot pri ženskah.[29]

Starega sistema delitve dela v kmečki družini ni mogoče prilagoditi novim gospodarskim in družbenim razmeram. Ob spreminjanju sistema delitve dela med spoloma se nujno spreminja tudi razporeditev ekonomskega vpliva, delovnega in prostega časa, odgovornosti, pravice odločanja med možem in ženo. Vplivi teh sprememb so tako daljnosežni, da bodo pripeljali do povsem novih družbenih odnosov med člani kmečko-delavskih družin. Uveljavljanje teh novih odnosov je proces, ki poteka počasneje od sprememb v delitvi dela. V kmečkih družinah, v katerih je gospodar zaposlen, ta proces še ni končan in opažamo še vedno mešanico starih in novih odnosov. Jasno sliko o tem, kakšni bodo prihodnji odnosi v kmečko-delavskih družinah, si je danes težko ustvariti, na splošno pa lahko ugotovimo tole:

S povečanjem donosnosti poljedelstva in živinoreje, z uvajanjem kmetijske mehanizacije in vse večjim sodelovanjem kmečkih žena pri delu s kmetijskimi stroji se bo predvidoma produktivnost žene v kmečkem gospodarstvu še povečala. Prava vrednost tega dela in z njo povezan ekonomski in družbeni vpliv žene v kmečki družini, v kateri je mož zaposlen, pa je in bo odvisna tudi od zunanjih vplivov (kmetijske politike, tržnih cen kmečkih pridelkov, sodelovanja kmečkih žensk v družbenopolitičnem delu itd.).

Kmečki gospodar je tudi po zaposlitvi obdržal vlogo

glavnega hranilca družine in vsaj formalno voditelja posestva. Zaradi njegove vsakodnevne odsotnosti z doma pa se je deloma zrahljala povezanost med njim in ostalimi družinskimi člani. Obenem se je skrčila tudi njegova vodilna vloga pri kmečkih delih in zmanjšala odvisnost družinskih članov od njega pri delih na posestvu.

Delo otrok in ostarelih v kmečkih družinah

Delo otrok in ostarelih je v kmečkih družinah imelo in še ima dopolnilni značaj. Čeprav je na splošno manj pomembno od dela gospodarja in gospodinje, je kljub temu nujno potrebno. Otroci in ostareli opravljajo bodisi samostojna lažja opravila ali pa pomagajo odraslim.

Dečki pomagajo očetu voziti drva iz gozda in gnoj na njive, sodelujejo pri košnji in sušenju trave, pri oranju v času setve, pri žetvi s kosilnico, pri mlačvi z mlatilnico, poleg tega pasejo živino in jo pomagajo oskrbovati, hodijo v trgovino in po mleko, nosijo mleko odjemalcem na dom, cepijo drva in jih prinašajo v kuhinjo. Če pri hiši ni deklet, dečki pomagajo tudi pri kuhinjskih delih, čiščenju stanovanja in na vrtu.
Dečki in deklice žanjejo praprot s srpi, nabirajo maline, jagode, borovnice in gobe (sami ali s starši), pomagajo obirati sadje in ga pobirati po tleh, saditi, okopavati in prebirati krompir, sekati koruznico itd.
Ob zakolu prašiča ga otroci pomagajo "obarati", očistiti in zrezati meso za klobase.
Deklice pomagajo materam pri kuhanju, pomivanju posode, čiščenju in pospravljanju stanovanja ter ostalih hišnih delih. Če ni pri hiši dečkov, tudi same prinašajo drva, krmijo in pasejo živino. Pomagajo tudi pri grab-

ljenju in obračanju trave po košnji, okopavanju na njivi, presajevanju, pletju in okopavanju na domačem vrtu ipd. Poleg tega pletejo, šivajo, likajo, hodijo po mleko in v trgovino.

Otroci so na kmetijah zaželeni ne le zaradi prevzema posestva po smrti staršev, temveč tudi zato, ker pomenijo precejšnjo okrepitev delovnih moči v družini. Kmečki starši so svoje otroke vzgajali tako, da so čimprej in čimbolj učinkovito poprijeli za delo na kmetiji. Zgodnje obremenjevanje otrok z delom je ošvrknil ljudski pevec Jurij Vodovnik iz Skomarja v pesmi o Pohorcih:

> Če se mu en fantek vleže (= rodi),
> mu že cokle gor priveže,
> ga zažene ovce past,
> kak bo moglo srota rast?

Vitanjski župnik Jože Musi pa je v času pred drugo svetovno vojno zapisal: "Družine so zelo številne - 6, 7, 8 otrok je kaj navadnega. So pa tudi družine z 11, 12 in celo 13 otroki ... Oče obdrži doma svoje otroke, če jih ima tudi deset in še več. Rabi jih za delo, za obdelovanje svojega posestva, preživi jih pošteno, zato so pa tudi otroci z dušo in telesom navezani na svoj dom, katerega zlepa ne zapustijo."[30]

Pri tem so v predvojnih letih pogosto zanemarjali šolanje otrok, saj so jim, razen pozimi, le redko dali čas za učenje, ob največjih poljskih delih, jeseni, pa jih niso pustili niti v šolo.[31] Težnja po čim hitrejši usposobitvi otrok za delo je še danes nespremenjena, in čeprav se je odnos kmečkih staršev do šole po drugi svetovni vojni izboljšal, so kmečki otroci še vedno bolj zaposleni kot njihovi vrstniki v nekmečkih družinah.

Otroška dela so v kmečkih družinah vezana na spol le

toliko, kolikor gre za učenje specializiranih moških in ženskih del. Dečke uči moških del oče, starejši brat, stric; deklice pa ženskih del mati, sestra, teta. Pri tem otroci spoznajo in prevzamejo sistem delitve del po spolu, ki ga kasneje, v zrelih letih, le neradi opuščajo. Otroci se že v najbolj zgodnjih letih z igro privajajo opravilom odraslih. Dela, za katera ni potrebno posebno učenje (npr. paša živine, nošenje drv, hoja v trgovino), pa lahko opravljajo dečki ali deklice.
Otroci že s 6 ali 7 leti, nekateri pa tudi že prej, pomagajo staršem. Sprva opravljajo lažja dela, z 10 do 12 leti pa tudi težja. S približno 15 leti začnejo opravljati dela odraslih, kar se nekako ujema s koncem osnovne šole in puberteto. Dokler so bili otroci še majhni, so pred vojno imeli na vsaki večji kmetiji deklo in pogosto še hlapca, ko pa so bili otroci stari 10 do 12 let, je gospodar posle navadno odpustil in so njihovo delo prevzeli otroci.[32]
Kadar otroci opravljajo delo brez nadzorstva staršev, prevzame vodilno vlogo najstarejši otrok, ostali ga morajo poslušati in ubogati. Vodja odloča tudi o delitvi dela v skupini.[33]

Pri ostarelih članih kmečke družine je delitev na moška in ženska dela bolj ohlapna kot pri odraslih. Zato je mogoče dela ostarelih primerjati z opravili otrok. Nekatera dela ostarelih pa so tudi dejansko enaka otroškim (npr. paša živine, nabiranje malin, hoja v trgovino). Dela, za katera je potrebno posebno znanje (npr. šivanje, pletenje, kuhanje, košnja, popravila orodja, razna obrtniška dela), tudi v starosti še opravljajo pripadniki istega spola, tako kot prej; pri delih, za katera ni potrebna poprejšnja specializacija, pa se zaposlujejo enakovredno moški in ženske (npr. pri čuva-

nju otrok, grabljenju sena, obtrgavanju korenja in repe, krmljenju svinj, vožnji gnoja na njive itd.).

Pred drugo svetovno vojno je bilo veliko število ostarelih ljudi - posebno kočarjev in majhnih kmetov - prisiljenih služiti kruh z raznimi dopolnilnimi deli (npr. z izdelovanjem košev, košar, peharjev na Kozjaku). Tudi še danes si nekateri ostareli Vitanjčani in okoličani izboljšujejo gmotni položaj s tem, da opravljajo obrtniška dela, ki so se jih izučili v mladosti, ali pa se lotevajo povsem novih opravil (npr. zbiranja volne po hišah in oddajanja volne v strojno česanje).

Družbena pravila v zvezi z delitvijo dela za ostarele in otroke niso bila tako stroga kot za odrasle in tudi javnost ni nadzorovala njihovega upoštevanja. Po pripovedovanju informatorjev v Vitanju in okolici ostareli kmetje niso bili nikdar deležni očitkov javnosti, če so opravljali dela drugega spola. Dela in opravila ostarelih članov v kmečkih družinah so se sicer od posameznika do posameznika razlikovala po trajanju, intenzivnosti in kakovosti, na splošno pa velja, da ostareli kmetje in kmetice še vedno kolikor mogoče dolgo opravljajo vsa dela na posestvu, tudi težja. Sam sem npr. imel priložnost videti več kot 70 let stare kmete pri košnji in blizu 75 let staro žensko pri nakladanju gnoja na voz.

Delovna aktivnost ostarelih družinskih članov se najbolj korenito spremeni v tistih družinah, v katerih si starši ob izročitvi posestva izgovorijo preužitek ali "avcoh".[34] Osnutek pogodbe najprej sestavijo doma s sosedom ali kakim drugim svetovalcem; uradno pogodbo pa napravi advokat v Konjicah. V zadnjih letih teh pogodb ne sklepajo več tako pogosto kot prej, so pa še

vedno razširjene. Z odhodom v preužitek kmetu ni več treba sodelovati pri delih na posestvu, saj ima tudi brez tega zagotovljeno preskrbo. Če kljub temu še dela skupaj z ostalimi člani družine, počne to prostovoljno, ne pa zaradi ekonomske ogroženosti. Kmetje prepustijo posestvo šele v skrajni sili, ko ne morejo več opravljati najnujnejših del. Če je eden izmed ostarelih staršev umrl, se drugi navadno ni znova poročil, temveč je izročil posestvo dediču. Ko starši določajo dediča, upoštevajo predvsem njegovo sposobnost gospodarjenja in kvaliteto medsebojnih odnosov. Pri tem skuša uskladiti nasprotujoče si težnje po ohranitvi posestva pred razkosanjem in po preskrbljenosti vseh otrok v družini. Prevlada sicer nedelitveni princip (posestvo dobi navadno najstarejši sin), vendar mora prevzemnik izplačati ostalim dedičem deleže v denarju. Starši se odselijo v kočo ali pa dobijo dosmrtno stanovanje v "zadnji sobi" ali v "hiški".
Prevzemnik kmetije se s pogodbo zaveže, da bo mladoletnim bratom in sestram do njihove poroke dovolil brezplačno stanovanje v hiši in jim dajal v primeru, če mu bodo pomagali pri delu na kmetiji, tudi brezplačno hrano, obleko in obutev. Duševno zaostalim posameznikom mora dajati popolno in brezplačno dosmrtno oskrbo, stanovanje in kriti stroške zdravljenja, enako tudi vsem drugim za delo nesposobnim članom družine (bolnikom, invalidom, ostarelim sorodnikom, ki živijo v hiši). Prevzemniki morajo na nekaterih večjih kmetijah tudi dopustiti mladoletnim bratom in sestram pravico, da redijo v hlevu vsak po eno ovco skupaj z ostalimi ovcami. Poleg tega dobi ob polnoletnosti vsak izmed bratov in sester enega ali dva vola ali ustrezno vrednost v denarju.

Določila, ki se nanašajo na prevzemnikove starše (bivše lastnike posestva), so zelo obširna in natančna. Na splošno zagotavljajo izročevalcu posestva vso oskrbo (hrano, stanovanje, kurjavo, obleko, osebno nego, strežbo in pomoč), pravico dostopa na izročeno posestvo, souporabo kuhinje, sanitarij, delovnega orodja. Pogosto mora prevzemnik pustiti izročevalcu v uživanje kos obdelovalne zemlje in gozdno parcelo ter po potrebi ta kos zemlje tudi obdelovati, les z gozdne parcele pa posekati in spraviti do kamionske ceste. Poleg tega mora prevzemnik dopustiti izročevalcu, da redi svinjo (ali pa mu jo mora zrediti sam), kokoši ipd., in plačevati davke in druge dajatve. Nekateri se dogovorijo tudi za pogreb, spomenik in sedmino. Višina "avcoha" je bila odvisna od velikosti kmetije, premožnosti in števila ljudi na posestvu. Gozdno parcelo in obdelovalno zemljo, ki si jo je preužitkar s pogodbo izgovoril, je lahko zapustil, komur je sam hotel, če ni bilo v pogodbi določeno drugače.

Če je bil lastnik posestva brez naslednikov, je lahko posestvo prodal in si pri kupcu izgovoril dosmrtno oskrbo. Taki primeri so bili redki, znan pa je primer, da je kmet prodal grunt, kasneje pa istemu kupcu še svoj preužitek. Prepustitev premoženja je bila načelno mogoča tudi z darilno pogodbo, vendar so na ta način prepuščali le posamezna manjša zemljišča (npr. gozdne parcele). Obveze, ki si jih je prevzemnik posestva naložil do staršev (izročevalcev), bratov, sester in drugih sorodnikov, so bile velike, njihovo izpolnjevanje ali neizpolnjevanje pa je zelo vplivalo na odnose v družini in sorodstvu. Informatorji so mi zagotavljali, da so stroški preživljanja ostarelih staršev, izplačila ostalih dedičev in davki nanesli skoraj toliko, kot če bi kupili nov grunt. V interesu dediča je, da ostanejo starši na skupnem stanovanju in hrani z ostalo

družino, ker je tako vzdrževanje cenejše.

Hlapci, dekle, pastirji v kmečkih družinah

K članom kmečkih družin prištevamo tudi hlapce, dekle in pastirje.[35] Čeprav navadno niso bili v krvnem sorodstvu z družino, pri kateri so služili, pa so bili z njo vendarle daljše obdobje tesno in mnogostransko povezani.

Hlapci, dekle in pastirji so pred drugo svetovno vojno izvirali iz siromašnih kmečkih, delavskih in ofarskih družin z mnogimi otroki. Služiti so navadno začeli že takoj, ko so opravili obvezno šolsko dobo (pastirji že prej); številni pa niso dokončali vseh razredov in tudi nepismenost ni bila redka. Nekateri so se zaposlili kot hlapci ali dekle šele potem, ko je domače posestvo prevzel mladi gospodar in ostale dediče izplačal. O višini zaslužka in vrsti dela sta se hlapec ali dekla dogovorila z delodajalcem. Pogodbe so bile vedno le ustne. Na splošno sta imela hlapec in dekla iste pravice kot ostali družinski člani, bila pa sta popolnoma podrejena gospodarju in gospodinji in sta lahko odločala le o osebnih stvareh, ki niso prizadevale ostalih članov družine. Hlapec je delal po navodilih gospodarja, le kadar ga ni bilo v bližini, mu je delo določala gospodinja. Dekle je vodila gospodinja, med njeno odsotnostjo pa gospodar. Le tedaj, če je hlapec vodil kako delo in ni bilo v bližini gospodarja, so ga morali domači otroci ubogati. Gospodar je običajno sklenil pogodbo s hlapcem ali deklo za eno leto, ob izteku pa jo je po potrebi in ob soglasju hlapca ali dekle podaljšal.

Hlapci in dekle so menjali službe ob novem letu, dogovor o novi ali ponovni zaposlitvi pa so sklenili že

novembra. Za morebitno enostransko razveljavitev dogovora sta se obe strani zavarovali tako, da je kmet dal hlapcu aro, tj. določen znesek denarja vnaprej. Podatki o višini are so različni. Za čas pred prvo svetovno vojno velja, da je bila ara za hlapca 1-3 gld., okoli leta 1930 pa 50 dinarjev, kar je znašalo tretjino takratne hlapčeve plače. Če se je hlapec premislil, je moral do svečnice vrniti dobljeni denar, ponekod celo dvakratno ("dublirati"). Če ne bi mogel vrniti denarja, bi moral aro odslužiti. Če pa se je premislil delodajalec, ni smel zahtevati povračila are. Ara je bila v navadi le za hlapca, ne pa tudi za dekle in pastirje.

Dajanje are kaže po eni strani na prodor denarno-tržnih odnosov v kmečko okolje, po drugi strani pa tudi na spremembe v vrednostnem sistemu kmetov. K spoštovanju dogovora namreč v tem primeru človeka ne silijo le določena moralna načela, temveč tudi in predvsem finančni razlogi.[36] Prevladujoči vpliv ekonomskih razlogov nad moralnimi je viden tudi ob hlapčevi in deklini obolelosti ali ostarelosti. V takem primeru sta morala največkrat zapustiti kmetijo, čeprav je res, da so v nekaterih družinah hlapce in dekle obdržali tudi v času bolezni in starosti. Če je namreč občina priznala ostarelemu hlapcu podporo, jo je dobival v roke gospodar tiste družine, ki je hlapca oskrbovala. Zato so nekateri gospodarji sami ali s posredovanjem občine celo jemali ostarele hlapce in dekle v oskrbo. Tisti, ki posebne denarne podpore niso dobivali, pa so živeli nekaj dni na eni kmetiji, nato nekaj dni na drugi itd. Število oskrbovalnih dni je določila občina glede na velikost posestva. Tisti, ki so imeli nekaj več prihrankov, so si na stara leta najeli kako kočo. Ostareli hlapci in dekle so po drugi svetovni vojni

prejemali občinske socialne podpore, ki pa so bile premajhne, da bi mogle bistveno olajšati ubožnost teh ljudi.

Hlapec je na kmetiji lahko opravljal vsa gospodarska proizvodna dela, enako tudi dekla. Med gospodarjem in hlapcem ter gospodinjo in deklo običajno ni bilo ustaljene delitve proizvodnih del. Delitev dela med hlapci in deklami je bila v navadi na kmetijah, ki so imele po več hlapcev in dekel. Delitev dela na posestvu je bila na splošno toliko bolj diferencirana, kolikor večje je bilo posestvo in kolikor več delovnih moči je zahtevalo. Na velikih posestvih so se hlapci delili na "male" in "velike". Kdo bo "večji" in kdo "mali" hlapec, ni bilo odvisno od starosti, temveč edinole od izkušenosti in sposobnosti za opravljanje bolj odgovornih del. "Večji" hlapec je oskrboval konje in živino v hlevu, "mali" pa je pomagal pri raznih delih na polju. Če ni bilo zraven gospodarja, je "večji" hlapec vodil vsa moška dela, "mali" pa ga je moral ubogati. Plača "velikega" hlapca je bila višja od plače "malega". Hlapec je opravljal vsa moška dela na posestvu (razen nakupov in prodaje pridelkov, lesa in živine), bodisi samostojno ali kot gospodarjev pomočnik. Zato je tudi užival določen ugled v družini. Domači otroci so ga vikali, če je bil že starejši, in ga klicali "stric", če je bil mlad, pa so ga tikali.

"Velikega" in "malega" hlapca so v času med obema svetovnima vojnama imele največje kmetije, od srednje velikih kmetij pa le tiste, ki niso imele odraslih domačih otrok. Podobno kot med hlapci je bila delitev dela uveljavljena tudi med deklami. Na kmetijah so imeli sicer običajno le po eno deklo, ki je pomagala gospodinji pri vseh ženskih domačih in poljskih delih. Gospodinja je bila zaposlena največ v kmečkem domu, dekla pa je

prevzela večino ženskih del zunaj hiše. Ob večjih poljskih delih je seveda morala pomagati tudi gospodinja. Kot že rečeno, pa tu trdnih pravil ni bilo. Po rojstvu otrok, ko se je delovna obremenjenost gospodinje močno povečala, so na kmetijah najeli še drugo deklo, ki je pomagala varovati otroke, prala, čistila stanovanje, molzla, včasih tudi pomivala itd., medtem ko je prva dekla krmila svinje, kurila peč, pekla kruh, predla ipd. Ta sistem delitve dela je bil prožen in se je po potrebi spreminjal. Če sta npr. odšli dekli na polje in je gospodinja ostala doma, je brez zadržkov opravljala tudi domača dela obeh dekel. Ko so otroci dovolj odrasli, ni bilo več potrebe po dveh deklah in so eno odpustili, kasneje pa še drugo, če so lahko njeno delo prevzele domače hčere.

Neredko je prihajalo do zunajzakonskih zvez dekel z gospodarji. Kadar se je taka zveza razkrila, je morala dekla oditi s kmetije. Nekatere dekle so imele po več nezakonskih otrok z različnimi gospodarji. Znan pa je tudi primer, ko je kmetica vdova zaposlila hlapca in se kasneje z njim poročila. Večinoma pa so se hlapci in dekle poročali med seboj ali pa so se dekle možile z delavci v predvojnih vitanjskih industrijskih in obrtnih delavnicah. Če sta se poročila hlapec in dekla, ki sta bila zaposlena bodisi na istem posestvu ali na različnih posestvih, sta se skušala čimprej osamosvojiti. Možnosti za osamosvojitev družine hlapca sta bili dve: lahko je vzel v najem kočo in kos zemlje pri kmetu ter postal "ofar" ali pa se je zaposlil v rudniku v Stranicah.

Praviloma so imele dekle za polovico do tretjino nižje plače kot hlapci, čeprav je bila višina plač na posameznih kmetijah različna. Dobro plačana dekla je lahko

zaslužila tudi toliko kot slabo plačan hlapec.[37] Leta 1919 je navaden hlapec zaslužil na leto 600-800 kron. Z naraščajočo draginjo so se v naslednjih letih večale tudi plače. Leta 1920 je hlapčeva letna plača znašala že 3000-4000 kron in leta 1921 4000 kron, leta 1922 so posli dobivali na leto 6000-10000 kron, 1924. leta 4800-6000 dinarjev, 1926. leta 1800 dinarjev in okoli leta 1929 2400 dinarjev letne plače. Dekle so zaslužile 1919. leta 400-600 kron, 1920. in 1921. leta pa 2000-3000 kron letno. Plače so dobivali navadno ob koncu leta, po potrebi pa predplačilo. Poleg plače so imeli zastonj hrano in stanovanje. Po poročilu iz leta 1843 je v Vitanju vsak posel, ki je ostal daljši čas pri hiši, dobil poleg plače in obleke od gospodarja nekaj ovac v rejo ali pa mu je delodajalec na kosu njive posejal lan.[38] Kaže pa, da je ta navada do konca stoletja izginila.

Ob posebnih priložnostih so posli dobili še kakšen dodatek ali darilo, npr. hodno platno. Na "dušnem sejmu", 2. novembra, so kmetje v Vitanju kupovali za hlapce in dekle obleko, čevlje ipd. To darilo je pomenilo obenem tudi nekakšno obvezo za hlapca ali deklo, da sta ostala naslednje leto pri hiši. Drugi bolj zapozneli gospodarji, so kupovali za posle tudi na "šentjanževem sejmu", 27. decembra. Ob božiču so hlapci in dekle dobili vsak po en hleb belega kruha, isti dan pa tudi preostanek plačila, kolikor ga niso porabili med letom, in obleko. Če se je v hišo primožila nevesta, je obdarila vse družinske člane, tudi hlapca, deklo in pastirja. Za god hlapec ni dobil nič, gospodar mu je le voščil. Za veliko noč je dobil pirh ("pisanko") in kako klobaso. V Spodnjem Doliču so hlapci in domači fantje dobili vsak po hleb kruha, če so odpeljali ostrvi z njiv.

Na kmetijah sta jedla hlapec in dekla za isto mizo in isto hrano kot gospodar in njegova družina. Dekla je navadno spala v "štibelcu" (če sta bili dve dekli, sta si delili isto sobo), družina pa v "hiši". Hlapec je običajno spal vse leto v hlevu, kjer je imel pod stropom iz desk napravljeno ležišče, prekrito s senom in slamo, do katerega je zlezel po lestvi. Pokrival se je z odejo. Le če ga je med delom premočil dež, je spal v hladnejših mesecih v "hiši" za pečjo. To ni bil znak diskriminacije hlapca, temveč izraz prostorske stiske ter skrbi za živino in gospodarska poslopja. V hlevu so namreč spali tudi domači sinovi, deloma zato, da so se lahko pozno v noč zabavali (npr. kartali ob sveči), pa tudi zato, da bi ponoči varovali živino in poslopja. Poleti so se nekateri izmed domačih sinov preselili iz hleva na skedenj, drugi pa so vse leto prenočevali v hlevu. Tudi domače hčere so ponekod spale na senu, vendar le v navzočnosti kake starejše ženske. Otroci so spali ob peči ali na peči. Pred drugo svetovno vojno je npr. kmetija v Breznu imela le dve ali tri postelje za 10 ali 11 članov družine.[39] V bolj prostornih kmečkih hišah, kakršna je npr. hiša št. 104 (Fijavž), ki stoji v samem naselju Vitanje, je imel hlapec svojo posebno sobo.

Hlapec je imel ob nedeljah prosto, zjutraj je le nakrmil živino. Nekateri hlapci s sosednjih kmetij so se ob nedeljah popoldne obiskovali med sabo in se menili o svojem delu. Razredna zavest med njimi je bila kljub izkoriščanju šibka in do resnih socialnih trenj skoraj nikoli ni prihajalo. Res pa je tudi, da so bile možnosti za izražanje kakršnegakoli protesta zaradi neozaveščenosti, popolne ekonomske odvisnosti od gospodarja in vezanosti s pogodbo minimalne. Kadar se je ob redkih priložnostih vendarle kdo uprl, je kmeta - in

s tem tudi obstoječi sistem izkoriščanja delovne sile - zaščitila državna oblast. Tako je npr. med prvo svetovno vojno hlapec pri Krenkerju (Pristovniku) še pred iztekom dogovorjene delovne dobe samovoljno zapustil službo. Gospodar je to javil žandarmerijski postaji v Vitanju, in žandarji so hlapca prisilili, da se je vrnil. S tega stališča je zanimiv tudi požar pri Nagliču v Stranicah leta 1913: "Zažgal je baje neki iz službe odpuščeni hlapec, ki je že mnoga leta zaradi poboja in zažiga v ječi sedel, je baje rekel: "V luknji se mi boljše godi, kakor zunaj".[40] Če hlapci in dekle niso bili zadovoljni z delom in odnosi na kmetiji, jim je preostalo le to, da so ob letu zapustili posestvo in odšli k drugemu gospodarju. Nekateri so tako vsako leto menjavali službe, drugi pa so se popolnoma prilagodili razmeram na kmetiji in ostali pri hiši tudi po 8 do 10 let ali še dlje.

Zaradi odpiranja novih delovnih mest v industriji je v Vitanju in okolici že okoli leta 1938 začelo primanjkovati hlapcev in dekel. Vojni čas in mobilizacija sta število hlapcev še bolj zmanjšala. Po vojni v Vitanju in okolici skoraj ni bilo več hlapcev, pa tudi število dekel se je zmanjšalo.[41] Delo hlapcev in dekel so prevzeli družinski člani, kar je bilo zlasti na velikih kmetijah težko in izvedljivo le z vzajemno pomočjo sosedov in sorodnikov. Z naraščajočo mehanizacijo delovnih orodij danes družinski člani že zmorejo večino del sami brez tuje pomoči.

Po drugi svetovni vojni se je hitro zmanjšalo tudi število pastirjev, deloma zaradi izboljšanih eksistenčnih razmer revnih družin, deloma pa tudi zaradi močno zmanjšanega števila goveje živine, kar je bila posledica vojne in povojnih obveznih oddaj. Poleg domačih otrok so

po drugi svetovni vojni pasli po kmetijah tudi otroci, ki jih starši niso mogli ali hoteli vzdrževati (nezakonski) in so jih dajali v rejo. Položaj teh pastirjev se je po vojni izboljšal toliko, da so dobili za svoje delo poleg hrane in stanovanja tudi plačilo v denarju. Denar so dobivali pastirjevi starši, ki so se tudi dogovorili z delodajalcem o pogojih služenja. Pastirjeva služba je trajala od novega leta do novega leta. Kmet pastirju ni dajal obleke kot pred vojno, temveč le sem in tja kako srajco, ostalo so kupili pastirjevi starši sami.
Pastir je spal navadno na peči ali v posebni sobi, poleti pa na senu.

Z razvojem industrije se danes pomen živinoreje kot gospodarske panoge počasi manjša, ovčjereja pa je v primerjavi s predvojnim stanjem že popolnoma v zatonu.[42] Kljub temu je na kmetijah govedoreja še vedno pomembnejša kot poljedelstvo in paša je še dalje eno izmed glavnih otroških del. Danes pasejo vedno le domači otroci (če ni pri hiši dečka, pase tudi deklica) ali pa ostareli družinski član. Če en sam otrok tega ne zmore, pase več domačih otrok skupaj. Pasti začnejo navadno s 6 do 7 leti, ob vstopu v šolo in opravljajo to delo približno do konca osnovne šole. Pasejo vsak zraven domače kmetije. Kmetje rešujejo problem pomanjkanja pastirjev z ograjevanjem pašnih površin, tako da se živina lahko pase sama, pred drugo svetovno vojno pa so kmetje iz okolice Vitanja nagnali past živino tudi v gozd, če ni bilo nasajenih mladih drevesc.
Pred drugo svetovno vojno so ob pomanjkanju domačih pastirjev pasli ofarski sinovi in dečki iz kmečkih družin s številnimi otroki. Deklic niso dajali služit za pastirice. Pogosto so si bili pastirji in gospodarji v sorodstvu ali botrini. Gospodar se je dogovoril

o trajanju službe s pastirjevimi starši za dobo enega leta. Paša je trajala (in še traja) od marca ali aprila, ko je skopnel sneg, do maja in od srede avgusta, dokler ni padla slana. Pozimi in tudi med letom je pastir na posestvu opravljal še druga dela. Kadar paša ni trajala cel dan, je pastir na posestvu pomagal sekati smrekove veje za steljo, zbirati steljo in jo metati na voz, sušiti in obračati seno, nositi v košu travo za živino, prinašal je drva in vodo gospodinji, če je bilo potrebno, so ga poslali s kakim sporočilom k sosedu ipd. Za plačilo je dobil obleko (hlače iz resovine, srajco iz hodnega platna), obutev, hrano in povrhu kot dodatek še manjšo vsoto denarja, ko je zapuščal službo. Majhno darilo ali kovanec je dobil pastir tudi za praznik (velika noč, božič). Sicer denarja ni dobival. Ponekod so mu še ob odhodu namesto denarja dajali le škaf žita. Ubogati je moral gospodarja in gospodinjo pa tudi hlapca in deklo. Jedel navadno ni za isto mizo z ostalimi, temveč ob strani na kakšni klopi ali za pečjo. Nekateri kmetje so na pastirje gledali zgolj kot na ceneno delovno silo in z njimi tudi tako ravnali - puščali so jih raztrgane, jih zaničevali in celo tepli. Pastirji so ostajali v službi nekako do štirinajstega leta starosti, ko so bili sposobni opravljati že težja in zahtevnejša dela in so se zaposlili kot "mali" hlapci, pomočniki ali vajenci. Tisti pastirji, ki so služili daleč od doma, so stanovali pri delodajalcih, drugi pa so ostajali na posestvu le podnevi in so se zvečer vračali domov.

Pred drugo svetovno vojno so se za pastirje vdinjali tudi ostareli občinski reveži. Kmetje so poleg tega oddajali del živine (več kot leto dni stare junce, telice in vole) tudi na poletno planinsko pašo, kjer so pasli posebni plačani pastirji.

Občasno najeti in plačani delavci v kmečkem gospodarstvu

Dela na kmetijah so pogosto presegala moči in sposobnosti članov posameznih družin in terjala pomoč sosedov ali najetih delavcev. Sodelovanje najetih delavcev v kmečkem gospodarstvu se je po svojem značaju razlikovalo od vzajemnih odnosov odsluževanja ali medsebojne pomoči. Zanj je bilo značilno takojšnje plačilo bodisi v denarju ali v naturi. Delo plačanih delavcev v kmečkem gospodarstvu je bilo občasno in kratkotrajno, delavci pa največkrat niso bili z delodajalcem še kako drugače družbeno povezani. Najemanje plačanih delavcev je imelo poleg tega izrazit ekonomski značaj za razliko od sosedskih in sorodstvenih oblik delovnega sodelovanja, ki so imele tudi (ali predvsem) družbeno povezovalni pomen.

Med najetimi in plačanimi delavci omenimo na prvem mestu dninarje, ki jih je bilo v tej skupini sorazmerno največ. Dninarji so bili pred drugo svetovno vojno in tudi še po njej pretežno najemniki bajtarji, ki so se, poleg odsluževanja najemnine za stanovanje in zemljo in poleg dela na najetem kosu njive, vdinjali še pri drugih kmetih, da so zaslužili nujno potrebni denar.[43] V dnino so hodili tudi revni Vitanjčani, ki niso imeli redne zaposlitve, neporočene ženske, občasno pa tudi kmečki in delavski fantje in dekleta. Nekateri delavci iz Vitanja še danes pomagajo pri kmečkih delih za plačilo v denarju ali pridelkih.

Do danes se je obdržalo najemanje delavcev in delavk ob košnji (ročno ali s kosilnico), grabljenju sena, oranju z živino ali traktorjem, brananju, vožnji gnoja, ročnem ali strojnem mlatenju, žetvi, pri delu v gozdu

in vožnji drv, pri prekrivanju streh s skodlami ipd.

Z opustitvijo sejanja lanu je ponekod že pred drugo svetovno vojno prenehalo najemanje teric, na nekaterih kmetijah pa so lan pridelovali in ga trli še nekako do 1960. leta. Navadno se je zbralo po pet teric, štiri so trle z navadnimi trlicami, peta pa je z dvojno trlico gladila otrti lan. Za plačilo so hodile tret ofarske ženske, kmetice iz sosestva pa so si pomoč pri teritvi vračale. Lan so trli v pozni jeseni ali pozimi. Najetim tericam so pod staro Avstrijo plačevali po krono na dan in dali zvečer vsaki za popotnico hleb kruha in pol potice.

Dninarice so kmetje najemali tudi ob žetvi. Na posameznih kmetijah so jih najeli celo več kot deset, pač glede na velikost žitnih njiv in na to, kolikšen delež so pri žetvi imeli kmetova družina in sosedje.

Od konca druge svetovne vojne do leta 1955 so hodili v Ljubnico vsako jesen ročno mlatit in kosit dninarji iz Haloz. Več let zapored so prijahali isti - samo moški. Kmetje so jim plačevali delo v denarju.
Na splošno se je plačevanje z denarjem uveljavilo že pred drugo svetovno vojno. Plačilo v naturi (npr. jabolka, fižol, opravilo vožnje s konjem) je bilo redkejše. Na Paškem Kozjaku že tudi sosedom večinoma plačujejo storitve z denarjem (npr. pri Lipniku od leta 1948 dalje), predvsem zaradi pomanjkanja delavcev.[44]

Pomembno vlogo je pri najemanju dninarjev imela hrana, s katero so jim domači postregli petkrat na dan (zajtrk, kosilo, večerja, dopoldanska in popoldanska malica). Čim boljša je bila hrana, tem raje in v tem večjem številu so prišli dninarji k hiši. Ob večjih delih, kot je bila npr. žetev ali teritev lanu, se je navadno že vna-

prej vedelo, kaj bo na mizi v kateri hiši (štruklji, potica, meso ...), in delavke so si zlasti glede na to ponudbo izbirale kraj dela. Po stari navadi so dali zvečer vsaki žanjici na pot kos kruha, pogosto pa še krofe ali potico. Povabili so jih nato še jeseni na kako nedeljo in jih še enkrat pogostili. Ta navada je že izumrla, prav tako tudi obdarovanje teric, ki so po večerji in "likofu" dobile na pot hleb kruha, potico, štrukelj in šnite. Na Paškem Kozjaku so po košnji, mlačvi in drugih večjih delih za "likof" zaklali ovco in priredili gostijo z godbo in plesom. Na revnih kmetijah pa so prirejali skromnejše slovesnosti. Ob koncu mlačve je vsak najeti mlatič dobil hleb kruha. Dninarice so dobivale še med obema vojnama vsak večer četrtino hleba. Pri vsaki hiši so postregli z najboljšo hrano, kar so je premogli. Nekatera dela so opravljali sploh samo za hrano. Tako so npr. stare ženske hodile pozimi prest po kmetijah zgolj za dnevne obroke hrane, zabelo, moko in kako pest prediva, da so si zase napredle sukanec.[45] S seboj so prinesle vsaka svoj kolovrat, ki so ga bile najbolj vajene (podobno so tudi žanjice in terice prinašale svoja orodja s seboj, kosci pa so prihajali na delo s svojimi kosami). Zvečer so hodile spat domov, če pa niso imele stanovanja kje v bližini, so v času dela prebivale na delodajalčevi kmetiji. Nekaj takih predic je še danes v okolici Vitanja. Za delo dobijo hrano in zabelo ali kmečke pridelke. Nekaterim nosijo kmetje volno na dom.

Tudi "kožuhanje" (obtrgovanje ličkanja s koruznih storžev) lahko uvrstimo med dela, ki imajo značaj dnine, seveda le v tistih primerih, ko ne gre za vzajemno pomoč. Plačilo dninarjem so le hrana in pijača (kruh, jabolčnik, pecivo) ter zabava (petje in pomenki med delom, po njem pa ples ob harmoniki). Na "kožuhanje" pri-

de še danes tudi po dvajset in več ljudi, če ne bi bilo muzike, pa po besedah kmetov ne bi prišel nihče. Nekdaj pa so lahko odnesli tudi ličkanje, s katerim so si napolnili slamarice.

Po pohorskih kmetijah so hodili še do nedavnega v štero (delo na domu naročnika) obrtniki: coklarji, domači priučeni mizarji, tesarji, sodarji in kolarji,[46] do druge svetovne vojne pa tudi krojači, šivilje, čevljarji, sedlarji, piskrovezi. Največ teh obrtnikov je bilo majhnih kmetov in gostačev, ki so odhajali v štero le pozimi, ko ni bilo dela na domačem posestvu. Če je takšen kmet - obrtnik šel v štero blizu doma se je vračal vsak večer domov, če je delal dlje stran od njega pa je prihajal domov poredkeje, npr. le dvakrat na teden. Na posameznih kmetijah je ostajal le po en ali dva tedna. V štero je odšel le na večje naročilo, manjša naročila pa je opravljal doma. Nekateri so prevzeli tudi delo "na črez", za vnaprej dogovorjeno plačilo, drugi so spet imeli plačano od posameznega dneva. Plačevali so jim v denarju in pridelkih.

Tudi posamezniki, ki so izdelovali lesene krožnike in sklede, so obiskovali kmetije ali pa so kmetje hodili naročat k njim na dom in pripeljali potrebni les. Po drugi svetovni vojni je ta dejavnost zamrla.

Poleg obrtnikov so najemali kmetje za dela, ki so zahtevala posebno znanje in spretnost, še druge strokovnjake. Takšni so bili npr. izkušeni oglarji in žgalci apna, ki so jih kmetje najemali kot delavce ali pomočnike, ker sta pri žganju oglja in žganju apna potrebna dva človeka. Z oglarstvom in apnarstvom so se ukvarjali moški, le iz širše okolice Vitanja, iz Resnika na Pohorju, je znana ženska, ki je oglarila po drugi svetov-

ni vojni s pomočjo sina. Oglarji in apnarji so bili zvečine mali kmetje, ki so se s tem ukvarjali ob svojem kmečkem delu. Za lastne potrebe so oglarili tudi posamezni kovači iz okolice Vitanja, ki so jim pri delu pomagali vajenci, kovaški pomočniki ali družinski člani, vendar se je le redko zgodilo, da bi kovač pomagal kmetu pri žganju oglja. Oglje so kmetje žgali navadno po trebljenju gozda. Poleg kope so postavili bajto, v kateri sta oglarja izmenoma spala, ko je bilo treba paziti na gorečo kopo, in ki je dajala zavetje pred dežjem. Če je bila domačija blizu, sta oglarja, kadar je bilo mogoče, prihajala spat na kmetijo in sta se tam tudi hranila; če pa je bila kopa daleč proč, sta vse noči prebila v oglarski bajti in si sama tudi kuhala. Po dogovoru je dal hrano kmet ali pa jo je kupil oglar sam. Leta 1974 je bilo na Paškem Kozjaku še nekaj posameznikov, ki so se občasno ukvarjali z žganjem oglja. Za štiridnevno pomoč so dobili poleg hrane po 260 din.[47] Oglje so prodajali kovačem v Vitanju in okolici in tako delajo še danes (oglje odkupuje tudi podjetje TKI), čeprav v mnogo manjšem obsegu kot pred drugo svetovno vojno. Še v prvih povojnih letih so oglarji s Paškega Kozjaka pripeljali v Vitanje na leto po deset voz oglja.

Apnarji so v nasprotju z oglarji vedno spali in jedli v hišah delodajalcev, ker so apnenice stale blizu domačij. Žganje srednje velike apnenice, ki je dala približno 10.000 kg apna, je trajalo 5 do 6 dni ali še dlje, če je bilo slabo vreme in mokra drva. Pri tem sta se apnarja menjavala dan in noč. Če je bilo deževno vreme, so bile izmene vsakih 6 ur, če je bilo suho, pa na 12 ur. Nekateri kmetje so si najemali tudi po dva pomočnika, posebno če je bila apnenica večja in delo posebno naporno. Sodelovanje pomočnikov se običajno ni

omejevalo le na čas žganja apnenice, temveč je obsegalo tudi pripravljalna dela (lomljenje in vožnjo apnenca, pripravo lesa za kurjavo, postavitev apnenice).
Apnarstvo zaradi razlik v geološki sestavi tal ni bilo enakomerno razširjeno po vsej okolici Vitanja. Dovolj apnenca je namreč le v Breznu, Stenici, Socki in na Kozjaku, medtem ko ga v Hudinji in Skomarju ni, zato se tam apnarstvo ni moglo razviti. Največji razmah je doživelo apnarstvo v obdobju od gospodarske krize v tridesetih letih 20. stoletja (ko je pomenilo dobrodošel dodatni zaslužek) do prvih povojnih let, odtlej pa vedno bolj upada. Po vojni so apno odkupovala gradbena podjetja iz Celja. V času največjega razcveta apnarstva je to pomenilo nekaterim majhnim kmetom osnovno gospodarsko dejavnost, ki je presegla pomen poljedelstva in živinoreje. V družinah, v katerih so celo leto igrale pomembno gospodarsko vlogo takšne in podobne neagrarne dejavnosti, gledamo na zaposlovanje žensk v kmetijstvu kot na poskus ohranitve kmečkega posestva v oskrbi družine brez dodatnega najemanja tuje delovne sile.[48]

V Vitanju je danes še en žgalec apna, ki se s tem delom ukvarja ob kmetovanju, en apnar je tudi v bližnjem Breznu (kmet, ki pa je zaposlen v tovarni). Več kmetov in delavcev občasno žge apno tudi na Paškem Kozjaku, predvsem tisti, ki si gradijo ali obnavljajo hiše. Na Paškem Kozjaku je leta 1974 dobil pomočnik - apnar po 20 dinarjev na uro in hrano. Enaka tarifa je bila leta 1975 tudi v Vitanju.

Nekateri kmetje so za plačilo prevažali les iz gozdov do žag velikim kmetom in tistim, ki niso imeli vprežne živine. To delo so opravljali vse leto, občasno pa so prevzemali tudi prevoze za vitanjske lesne trgovce.

Zato so večino domačih kmečkih del opravili ostali družinski člani.[49] Prevažanja tovorov ("furanja") so se oprijeli tudi mnogi kmetje s Paškega Kozjaka, zlasti v času gospodarske krize med obema vojnama. V dolino so vozili predvsem apno, oglje in les. Število prevoznikov z voli in s konji se je po drugi svetovni vojni skrčilo, pojavili pa so se lastniki traktorjev, ki opravljajo enake storitve. Danes je v Breznu, Ljubnici in Stenici le še pet ali šest kmetov, ki občasno po naročilu vozijo s konji.

Pred drugo svetovno vojno je imela približno tretjina kmetij v okolici Vitanja svoje žage. Kmetje so na njih kot žagarje zaposlovali gostače. Ti so hodili žagat les le po potrebi, sicer pa so se ukvarjali s kmetovanjem na najeti zemlji. Ob žagi je bila vedno tudi majhna lesena lopa, v kateri je žagar spal, če je delal dolgo v noč. Tam si je lahko tudi kuhal na nizkem iz kamenja napravljenem ognjišču. Žagarski poklic se je prenašal z očeta na sina. Tudi v družinah žagarjev je bila zaradi pogoste celodnevne zaposlenosti gospodarjev uveljavljena takšna delitev dela, da so večino domačih del opravili žena in otroci.[5o]

Plačane delavce so kmetje najemali tudi za delo v gozdu, kar se je obdržalo do današnjega časa. Pred drugo svetovno vojno so se kot najemniki pri kmetih zaposlovali v prostem času tudi gozdni delavci iz Rakovca, ki so sicer delali na posestvu grofa Thurna, vendar je bilo tako postransko delo le redko.[51]

Pri klanju prašičev, "furožu", je danes, tako kot v preteklosti, vedno navzoč izučen mesar ali pa kdo izmed sorodnikov, sosedov ali znancev, ki je vešč tega dela. Danes je v Vitanju nekaj ljudi, ki poleg redne službe opravljajo mesarska dela po kmetijah.

Odiranje kože, razkosavanje prašiča in priprava mesa za klobase so namreč delo, za katero je potrebna posebna izurjenost. Delo mesarja pri hiši traja en ali dva dni. Ob koncu nekaterim plačajo v denarju, povrh pa dobijo po navadi še meseno klobaso in polovico "ribe". Tistim, ki denarja nočejo vzeti, pa dajo meso in klobase v vrednosti približno 200 dinarjev. Med delom dobijo tudi hrano in pijačo. V predvojnem času so na premožnih kmetijah obdarovali mesarje še bogateje.[52]

Pred drugo svetovno vojno je prebival na Fužinah poklicni mešetar (sicer mali kmet), ki je kmetom za določeno plačilo posredoval pri prodajah in nakupih živine na sejmih v Vitanju. Tudi tu je šlo za redno opravljanje istega sezonskega dela. Podoben dopolnilni zaslužek je prinašalo skopljenje živine. S tem se je ukvarjal vedno kdo izmed kmetov iz okolice Vitanja. Eden od kmetov v Ljubnici pa je bil tudi konjederec ("šintar").

Najemniški delavci so bili končno tudi pastirji, ki so do druge svetovne vojne pasli živino kmetom iz okoliških krajev (Pake, Hudinje, Resnika, ne pa tudi Brezna). Na Rogli, na planini, ki je bila takrat last vitanjskega trgovca in posestnika Rajmunda Hofbauerja, sta pasla dva pastirja 30 do 40 glav živine, na planini, ki je bila last grofa Thurna, pa sta pasla druga dva pastirja kakšnih sto glav živine. Posebne pašnike so imeli kmetje s Skomarja. S tem ko so kmetje dali del svoje živine na pašo (več kot leto dni staro jalovo živino, ki je niso rabili pri delu), so se v času intenzivnega poljskega dela razbremenili, obenem pa so prihranili tudi pri krmi. Paša je trajala od binkošti do kvatrnega tedna ali od spomladanske kvatrne nedelje do jesenske kvatrne nedelje. Na Hofbauerjevi planini sta

pastirja stanovala in si kuhala v leseni koči, ki je bila prav tako last omenjenega posestnika.

Stiki med pastirji in kmeti, lastniki živine, so bili v času paše redni in pogosti, saj so kmetje skoraj vsako nedeljo odhajali na planino ogledovat si svoje govedo. S sabo so nesli sol za živino ter meso in žganje za darilo pastirjema, da bi živino kar najbolje pazila in oskrbovala. Pogodbe za pašo pa kmetje niso sklepali neposredno s pastirji, temveč prek lastnika planine.

Kmetje so plačevali lastniku planine določeno vsoto, v katero je bilo vračunano tudi plačilo pastirjev (Hofbauerju so dajali npr. po 200 dinarjev od glave, Thurnu pa po 300 dinarjev).[53] Plačevali so večinoma v denarju, nekateri tudi v lesu ali pa so za protivrednost opravili prevoze z živino. Plačati je bilo treba potem, ko je lastnik prignal živino na planino. Posestnik je nato iz zbranega denarja izplačal pastirja. V obdobju med obema vojnama je pastir dobival za vsak dan paše po 30 dinarjev, poleg tega pa sta imela pastirja še eno kravo zase za molžo.
Pastirji so bili večinoma iz gostaških družin in jim je paša pomenila dopolnilni zaslužek. Eden od pastirjev, Mavčev Jože, je vse ostale mesece, ko ni bilo paše, pomagal pri raznih kmečkih delih pri sorodniku v Breznu. Za to je dobival brezplačno hrano in stanovanje. Kasneje, ko je stari gospodar umrl, je moral za bivanje doplačevati in se je preselil na drugo kmetijo; nazadnje je bil v domu onemoglih v Konjicah.

Od 1948. do 1957. je prevzela organizacijo pašništva Kmetijska zadruga Vitanje, ki je imela svojega pastirja. Kmetje so dali na pašo do 80 glav živine in zadrugi plačevali po številu živine. Pasli so na Vita-

njski planini pod Roglo.[54]

K najetim delavcem v širšem pomenu lahko štejemo tudi izučene zdravnike in živinozdravnike ter tiste domačine, ki so znali zdraviti ljudi in živino.

Ena izmed dejavnosti, ki še danes prinaša dodatni zaslužek, je tudi godčevstvo. Z njim se ukvarjajo le moški. Pred drugo svetovno vojno in po njej so bili godci največ mali kmetje in bajtarji iz vitanjske okolice, manj pogosto obrtniki in delavci iz samega Vitanja. V zadnjem desetletju je med godci vedno več redno zaposlenih ljudi (šoferji, delavci), čeprav še vedno prevladujejo kmetje. Današnji godci so, tako kot predvojni, vsi samouki in se tako kot njihovi predhodniki ukvarjajo z godčevstvom predvsem iz ljubezni do glasbe. Igranja na inštrumente se naučijo v otroških ali fantovskih letih. Eden izmed današnjih godcev je npr. igral na svatbi že, ko mu je bilo osem let.[55] V nekaterih družinah je postalo godčevstvo že nekakšna tradicija, ki se prenaša z očeta na sina.
Poleg prirojene in privzgojene nagnjenosti do glasbe pa med motivi, ki usmerjajo ljudi h godčevstvu, ne gre podcenjevati dobrega zaslužka. Na ženitovanjskih gostijah je ponekod še vedno v navadi "larma" - da pred polnočjo starešina določi vsoto, ki jo mora plačati za godce vsak plesni par, ali pa pobira v ta namen prostovoljne prispevke od vsakega posameznika.[56] Poleg tega svatje naročajo pri muzikantih viže in za vsako odštejejo manjšo vsoto denarja (10 do 20 dinarjev). Za godce zberejo denar tudi "oglarji" (fantje), zjutraj pa svatje darujejo godcem za popotnico še drobiž. Leta 1976 je godec na velikih svatbah, na katerih se je zbralo tudi po 40 do 50 ljudi, zaslužil v eni noči 3000 dinarjev. Seveda mora biti tudi hrana in

pijača godcem ves čas na voljo. Pred drugo svetovno vojno so godci hodili tudi na koledovanja po kmetijah v okolici Vitanja, in sicer o božiču in pustu. Vsak je imel svoje okrožje. Godec je lahko zašel na drugo koledniško območje le, če je godec pripadajočega predela zbolel ali odšel k vojakom. Nekateri godci so koledovali po cel teden. S seboj so imeli nosača z nahrbtnikom, ki je pobiral darila - klobase, sadje in denar. Po drugi svetovni vojni je ta navada začela izumirati, ker ljudje, ki so zaposleni, odhajajo zgodaj v posteljo.[57]

Ekonomska korist od godčevstva je pri nekaterih posameznikih celo presegla dohodek od kmetovanja. Res je, da so godci na račun svojega poklica zanemarjali kmetovanje na domačem posestvu. V zvezi s tem se je med ljudmi uveljavilo mnenje, da so godci leni in da niso za nobeno delo.[58] Kmečka dela so namreč v veliki meri opravljale le žene in otroci. Težnja godcev po čim večjem zaslužku je dala podlago mnenju, da so vsi godci "zelo udarjeni na denar".[59] Po drugi strani pa je treba pripomniti, da ob kolinah, kožuhanju, domačih zabavah, godovnih podoknicah ipd. godci ne zahtevajo plačila, ker so navadno z navzočimi v prijateljskih ali sorodstvenih zvezah.

Na svatbah so sodelovale tudi najete kuharice ali pomočnice. To so bile kmečke ženske iz okolice, ki so jih vabili zaradi izkušenosti in kuharske veščine. Čeprav je delo kuharic dolgotrajnejše in nič manj naporno kot godčevo (pogosto začnejo pripravljati hrano že en teden pred svatbo), pa je njihov zaslužek občutno manjši. Leta 1970 so dobivale za pomoč na svatbi vsaka po 1300-1400 dinarjev.

V skladu z delovnimi potrebami in proizvodno zmogljivostjo kmečkega posestva sta se spreminjala število in struktura delavcev, ki so se šteli za družinske člane. Ob dolgoročni, vsaj enoletni potrebi po dodatnem delavcu je kmet zaposlil hlapca, deklo in pastirja ali vzel na posestvo "ofarje". Ob kratkotrajnih potrebah je najel plačane sezonske delavce ali naprosil za pomoč sorodnike in sosede. Zmanjšanemu obsegu dela na posestvu pa se je kmečka družina prilagodila tako, da je odpustila posle, in če ni šlo drugače, oddala otroke služit drugi kmečki družini.

Omenil sem že, da je do takih prilagajanj prihajalo tudi ob spremembah števila in starosti družinskih članov (npr. zaposlovanje hlapcev, dekel in pastirjev, dokler niso domači otroci dovolj odrasli, da so lahko prevzeli njihovo delo, ali izravnavanje nesorazmerja med številom moških in žensk po poroki domačih hčera na druge kmetije ipd.).

Poleg omenjenih načinov, na katere so kmetje lahko uravnavali število in kakovost delavcev glede na ekonomske možnosti kmetij, so uporabljali še drug način: prilagoditev obsega posestva številčnemu stanju družine. Tu je šlo bodisi za jemanje delov posestva v zakup ob povečanem številčnem stanju družine ali za oddajanje kosov zemlje v najem pri zmanjšani delovni sposobnosti družine. V prvem primeru (z jemanjem zemlje v zakup) je bilo preprečeno razbitje družine (odpuščanje poslov, oddajanje otrok v služenje) in dosežena polna delovna obremenitev posameznih članov družine, obenem pa je bilo doseženo tudi povečanje ekonomske moči kmetije. V drugem primeru (z oddajanjem zemlje v najem) pa je kmet lahko izkoristil odvečno zemljo, ki je sam

ni mogel obdelovati, sočasno pa si je pridobil še delovno silo - najemnike zemlje, ki so odsluževali najemnino z delom.

Po drugi svetovni vojni so našteti prilagoditveni mehanizmi na kmečkih posestvih doživeli nekatere spremembe. Pomoč hlapcev in dekel so deloma nadomestili poljedelski stroji, deloma pa so si porazdelili njihova dela gospodar, gospodinja, otroci in sorodniki. Število gostačev se je zaradi novih možnosti zaposlitve hitro zmanjšalo. Še vedno pa se je obdržalo vse do danes dajanje manjših kosov zemlje v najem v zameno za pomoč pri raznih delih na kmetiji, čeprav se tudi pri tem vse bolj obračunava najemnina v denarju.

GOSTAČI (OFARJI) IN OBČINSKI REVEŽI

Gostači, ofarji, ofri (iz nem. "Hofer") ali "štantarji" so bili kmetje ali delavci, ki niso imeli svoje zemlje in stanovanja, pač pa so koče in manjše njive najemali pri kmetih in zemljiških posestnikih v Vitanju in okolici. Redili so navadno po eno ali dve svinji, kokoši, kozo, nekateri tudi ovce. Le redkokateri ofar je premogel kravo, predvsem zaradi tega, ker je porabila preveč krme, da bi jo mogel pridelati na majhni najeti parceli. Nekateri so krmo dobivali od kmetov in jo posebej odsluževali z delom. Na njivah so pridelovali največ peso in korenje za svinje ter krompir, ponekod tudi pšenico in zelje. Na robovih njiv s krompirjem so gojili še fižol in bob.

Kmet je moral najemniku zemljo zorati, pognojiti in pobranati. Pri sajenju krompirja je s plugom zaoraval krompir v zemljo. Ostalo delo so na svojem kosu njive opravili ofarji sami. Zemljo za ofarje je kmet puščal v prahi, da je počivala, tako kot svojo. Moral jim je tudi popravljati kočo, posebno streho, če je puščala. Koča je stala zunaj ožjega kroga kmetije, vendar ne daleč proč. Običajno je bila lesena, manjša in slabše grajena od kmečke hiše.

Stanovanje, zemljo in delovne storitve so gostači odsluževali kmetom z delom na posestvih. Količina dela, ki ga je bilo treba opraviti in ki so ga merili v delovnikih ali "šihtih" je bila od primera do primera različna, glede na kvaliteto in obseg najete zemlje in stanovanja. Ofar je lahko sklenil s kmetom dve vrsti dogovora: za najem koče in zemlje in še posebej za dodaten kos zemlje. Pogodba je bila vedno le ustna. Za zemljo in stanovanje je bilo v obdobju med obema vojnama treba odslužiti na leto 30 do 35 moških delovnikov ali dvakrat toliko ženskih.[1] Za najem dodatne zemlje za sejanje krompirja in drugih poljščin je bilo treba za vsak škaf posajenega krompirja povrniti tri do štiri moške delovne dni (pri težjih delih, npr. pri košnji, pa le štiri dopoldneve) ali pet ženskih delovnih dni (od 6^h ali 7^h zjutraj do mraka). Za škaf posejane pšenice je bilo treba odplačati deset ženskih delovnikov. Tako se je število dnin, ki jih je moral ofar opraviti pri kmetu, navadno povečalo na 80-90. Gozdni delavec iz Pake, zaposlen na posestvu grofa Thurna, je npr. odsluževal kmetu za kočo in dva hektara zemlje 90 šihtov. V letih 1910-11 je morala ofarska družina v okolici Vitanja odslužiti za kočo in zemljo vrednost 25-30 goldinarjev na leto, kar je po takratni ceni 50 krajcarjev za moški šiht naneslo 100-120 šihtov. Kjer so ofarji redili koze, so morali odslužiti tudi pašo koz v goščavi, če pa je ofar redil kravo in odsluževal še krmo zanjo, je moral vsega skupaj opraviti tudi do 150 šihtov na leto. Če je bila ofarska družina številna in z odraslimi otroki, ta obremenitev ni bila prehuda, če pa je bil za delo sposoben le en njen član ali dva, je odsluževanje obsegalo praktično vse za delo primerne dneve v letu. Ofarji so odsluževali tudi za drva: kmet je odkazal ofarju drevo v gozdu, ki ga je

lahko posekal in porabil za kurjavo, ali pa mu je dal voz bukovih ali smrekovih vej. Zato je bil ofar dolžan kmetu štiri do pet šihtov več. Če je kmet zvozil drva do koče, mu je moral ofar za vračilo pomagati pri delu v gozdu ipd. Posebej je bilo treba odslužiti tudi, če je kmet z vozom pripeljal ofarju pohištvo do koče. Zato so ofarji, če so le mogli, prinesli pohištvo sami, na hrbtih ali v rokah. Ob tem je treba poudariti, da so večji kmetje imeli na svoji zemlji tudi po dve ali več ofarskih družin (pri eni izmed kmetij na Paki je bilo pred drugo svetovno vojno celo pet koč za ofarje), s čimer se je prispevek ofarskega dela v gospodarstvu kmetije še tolikokrat povečal.

Ofarji so morali kmetu priskočiti na pomoč pri delu vselej, kadar jih je poklical, to pa je bilo v času največjih in najtežjih del (pri žetvi, košnji, sajenju in okopavanju krompirja, pletvi korenja, mlatenju s cepi ali z ročno mlatilnico ipd.). Vsakega prvega novembra v letu je kmet napravil obračun delovnih dni. Če je ofar presegel število dolžnih delovnikov, mu je kmet plačal presežek s hrano, ovsom, žitom, drvmi, le redkokdaj v denarju. Če pa dogovorjenega števila šihtov ni opravil, je moral še odsluževati. Pozimi so hodili ofarski otroci kmetu pipat volno, starejši otroci so krtačili volno, ofarska dekleta in žene pa so prihajale na kmetijo prest in plest nogavice. Gostač ni smel odbiti kmetove prošnje za pomoč pri delu, tudi če je šla čez dogovorjeno mero. Takšen sistem je zato pogosto omogočal neusmiljeno izkoriščanje gostačev.

Kadar so gostači odsluževali stanovanje in zemljo, so jedli pri kmetih. Hrano so tedaj dobili tudi otroci, ki so jih matere pripeljale s seboj. Na koncu žetve ali mlačve so dninarskim žanjicam in mlatičem poleg obrokov hrane dali moko in kruh, da so nesli domov. Vendar pa je bila hrana za gostače na kmetijah navadno

slabša kot za najete delavce.

To kmečko navado je v neki pesmi ošvrknil Vodovnik:

Godlja se v pisker spravi,
pred ofarje postavi.
Tako je blo in tako bo
po pohorski postavi.

Če svinje kdaj zbolijo,
jih kmetje vse poklat pustijo.
Takrat tud' ofarji pri nas
lepš' kos mesa dobijo.[2]

V gospodarstvu gostačev ni bilo hlapcev, dekel in drugih poslov, zato je bila družina odvisna povsem sama od sebe. Omenil sem že marginalne dopolnilne zaposlitve, ki so se jih oprijemali gostači, da so lahko vzdržali v boju za obstanek. Vse delovne moči v družini je bilo treba čimprej in čim bolje izrabiti. Zato so otroci zgodaj zapuščali dom in odhajali služit, včasih kar k lastniku najete zemlje. Ko so dovolj odrasli, so se zaposlili kot hlapci in dekle po kmetijah in pri trgovskih posestniških družinah v Vitanju. Nekateri so si poiskali delo tudi v premogovniku na Stranicah.

Pred prvo svetovno vojno so dekleta hodila za sobarice, gospodinjske pomočnice in natakarice v Celje, Maribor, pa tudi v Avstrijo (npr. v Gradec, Fürstenfeld) in Trst.[3]

V gostaški družini sta imela gospodar in gospodinja mnogo manj priložnosti za skupno delo kakor mož in žena v kmečki družini. Odsluževat sta hodila le redkokdaj skupaj. Posledica tega - in slabih gmotnih razmer - je bila ohlapna povezanost gostaške družine kot ekonomske in družbene enote v primerjavi s kmečko družino, v kateri je bila ta povezanost tesnejša.[4]

Naj omenim še drugo obliko preživljanja gostačev: Dve sestri (ena vdova, druga neporočena) sta se v letih od 1926 do 1929 preživljali tako, da sta tolkli gramoz v kamnolomu, ki je bil last trgovca Jaklina. Ta je gramoz prodajal cestni upravi in plačeval obe delavki od kubičnega metra peska. Poleg tega sta hodili delat še k premožnim vitanjskim družinam na njive in vrtove. Kočo, v kateri sta stanovali, sta odplačevali z denarjem in dnino. Če je bila zemlja, ki so jo kmetje odkazali gostačem, slaba in premalo gnojena, se je primerilo tudi, da slednji niso hoteli saditi krompirja in sejati pšenice ter so odsluževali le stanovanje. Pred drugo svetovno vojno je dninarica, ki ni hotela vzeti zemlje v najem, preživljala sebe in mater tako, da je hodila na poseke na Vitanjski planini nabirat jagode in maline. Tja so hodile tudi druge gostaške žene, in sicer že ob pol polnoči, da so prišle na planino do 6^h ali 7^h zjutraj. Nabrane jagode in maline je omenjena dninarica nosila naprodaj letoviščarjem v Dobrno. Za majhen krožnik jagod je iztržila po dva dinarja. Maline so odkupovali tudi trgovec Štraser v Vitanju in premožni tržani (za marmelade in kompote). Vedro malin je v dvajsetih letih stalo 20 do 24 dinarjev. Gostaške ženske so nabirale in prodajale tudi gobe in zdravilna zelišča. Leta 1932 so odkupovalci v Vitanju plačevali kilogram suhih gob po 40 dinarjev in več.[5] Pred prvo svetovno vojno in po njej so gostači za binkošti prodajali premožnim tržanom kozličke. V trg so jih nosili gostaški otroci in zanje dobivali po pet kron. Nekateri tržani so si kozličke že vnaprej rezervirali, navadno pri tistih gostaških družinah, s katerimi so imeli že stalna delovna razmerja (dninarji, žagarji). Za izkupiček so si ti kupili za praznike mnogo cenejšo govedino.

V stari Jugoslaviji je odhajalo mnogo gostaških žensk s koši v občinski gozd nabirat les za kurjavo. Pobirale so lahko le suhljad, ki je ležala na tleh. Otroci so vlačili suhe veje z vrvjo ali verigo. Spomladi so gostaški otroci nabirali regrat in ga opranega na krožnikih nosili tržanom, da so dobili kakšen dinar. Zelo donosno je bilo nabiranje in prodajanje brusnic. Otroci so zbirali tudi staro železje po potoku in ga nosili lastniku kovaškega obrata Tišlerju, ki ga je odkupoval.

Naravo družbenih odnosov med gostači in drugimi skupinami prebivalcev v Vitanju je določal podrejeni gospodarski položaj gostačev. Med posameznimi kmeti in gostači je prihajalo občasno do trenj in prepirov, npr. če kmet gostaču ni hotel plačati kakega prekomernega delovnika. Kmečki pevec Jurij Vodovnik je ta nasprotja prikazal v pesmi Od sedanje ženitve:

Kmetič svojo zemljo
na štikelce proda
ino notri jemlje
oferja po dva.

Da na vsakim vogli grunta
ofer se čez birta punta,
da se včasih stepeta.[6]

Poleg tega so kmetje ocenjevali ofarje kot ljudi, ki ne znajo pravilno gospodariti. Očitek je bil deloma upravičen, saj so kmetje iz pripovedovanja in tudi iz lastnih izkušenj vedeli, da je večina gostačev izvirala iz družin, ki so imele nekdaj lastna posestva, a so nato obubožale.[7] Kmetje, ki so imeli na svoji zemlji ofarje, so mi omenili primer, ko so ti zaklali prašiča ter meso in klobase hitro porabili, nato pa krivili kmeta, da nimajo kaj jesti, ali dogodek, ko je ena iz-

med ofarskih žena pomagala v kuhinji na kmetiji in je jed zabelila mnogo obilneje, kot je bilo tam v navadi. Vse to je oblikovalo mnenje kmetov o negospodarnosti in potratnosti ofarjev.
V svojem podrejenem gospodarskem in družbenem položaju pa ofarji, tudi če so dobro gospodarili, niso imeli praktično nobene možnosti za napredek. Zato je ob koncu 19. stoletja domači pesnik iz Brezna lahko po pravici zapisal:

Berač le berača rodi,
to lahko mi vsak potrdi,
lenuh pa lenuha, falot potepuha,
to žalostna skušnja uči.[8]

Za obdobje po drugi svetovni vojni je značilno naglo zmanjševanje števila ofarjev. K temu so bistveno pripomogle nove možnosti zaposlitve v Vitanju in drugih industrijskih središčih. Z zaposlitvijo je bila pogosto povezana tudi selitev ofarske družine bližje delovnemu mestu. Na Skomarju so npr. pred drugo svetovno vojno od 58 kmetij tri imele po dve koči, sedemnajst pa po eno kočo za ofarje. Leta 1963 pa je od teh koč stalo le še devet in le v dveh so še živeli ofarji.[9] Nekatere ofarske koče so propadle, ker jih ni vzdrževal nihče, druge so kmetje prodali, nekatere pa so podedovali domači otroci, se vselili vanje po poroki in se osamosvojili. Kljub temu so še danes v okolici Vitanja primeri najemništva koč in zemlje. Odnosi med današnjimi najemniki in kmeti pa so se spremenili tako, da se le majhen del plačila odslužuje, večji del pa plačuje v denarju. Za kočo in nekaj zemlje je npr. ofarska družina (oče, mati, štirje sinovi in dve hčerki) od leta 1932 do prvih povojnih let odsluževala sto šihtov na leto. Kasneje se je število obveznih šihtov pri isti družini zmanjšalo na 43 ob doplačilu ustreznega

zneska denarja. Od leta 1954 do 1960 se je število šihtov še zmanjševalo, povečevala pa se je vsota denarja, ki so ga vsak mesec plačevali za najemnino. V šestdesetih letih je najemnina znašala 900 dinarjev na mesec, vendar ni bilo treba več odsluževati. Ofarjev v nekdanjem pomenu te besede torej danes ni več. Delež plačevanja najemnine v denarju in odsluževanju z delom je odvisen predvsem od denarnih dohodkov najemniških družin. Družine, v katerih so gospodarji redno zaposleni, lahko odplačajo celotno najemnino v denarju, medtem ko druge najemniške družine dopolnjujejo denarno plačilo z odsluževanjem.

Na poglavje o ofarjih se smiselno navezuje še kratek prikaz življenjskih razmer najsiromašnejše skupine prebivalstva Vitanja in okolice - beračev in drugih občinskih revežev. To so bili predvsem ostareli gostači, ki niso mogli več odsluževati koče in zemlje, bivši hlapci in dekle, dninarji, vdove, pa tudi nekateri ostareli in obubožani kmetje in obrtniki.

Starejši Vitanjčani se še živo spominjajo beračev, ki so pred prvo svetovno vojno vsak petek hodili v vrsti po trgu, od hiše do hiše, molili rožni venec in pobirali miloščino. Njihov vodja Grabnarjev Lenart je pred vsako hišo zaklical: "Ljudi božji, dajte za en božji lon, za nebeški tron". Tržani so jim dajali kruh, pa tudi denar (navadno po pol krajcarja). Nekateri berači so sprejemali in jedli tudi meso poginulih svinj. Do leta 1911 je graščak Mulley v Vitanju dajal krajevnim revežem na lastne stroške vsako nedeljo govejo juho, ob velikih praznikih pa še vsakemu po pol litra vina. Mulley je dajal hrano tudi šolskim otrokom. Še leta 1843 je v Vitanju delovala ustanova, ki jo je leta 1796 osnoval župnik Andrej Stoetzer za enajst reve-

žev, od katerih je vsak dobival mesečno podporo. Ostanek denarja je šel v sklad za zidavo bolnice. Denarni sklad se je povečeval tudi s pobiranjem denarnih prispevkov o veliki noči in božiču.
Drugi viri pa poročajo, da je ubožni sklad ustanovil tudi vitanjski župnik Andrej Rudolf Raspor s svojim testamentom leta 1719. Vsoto so upravljali trški župan, krajevni župnik in poseben skrbnik ("oče ubogih").[10] Darovanje za uboge okoli oltarja je bilo do leta 1926 v Vitanju dvakrat na leto: na veliko noč oz. velikonočni ponedeljek in na praznik sv. Štefana. Po letu 1926 pa so določili v ta nemen še praznik farnih patronov Petra in Pavla (29. junij).[11] Prispevke za ubožne domačine so dajali tudi vsakokrat ob maši za rajne. Nekateri premožni Vitanjčani so obdarovali reveže tudi ob svojih godovih, decembra 1939 pa je trgovka Marta Jaklin darovala župnijskim ubogim 200 dinarjev namesto koledarjev za stranke.[12] Denar so nato v župnišču razdelili revežem. Še pogosteje pa so darovalci namesto denarja delili revežem kruh. Ob sedmini je navadno domača gospodinja v cerkvi ali na cerkvenih stopnicah delila revežem kose belega kruha. Delitev kruha je že teden dni vnaprej oznanil župnik. Nekateri bogatejši kmetje in tržani so naročili kruh pri peku, kasneje pa je bila navada, da so ga reveži dobivali na stopnicah pekarne.
Delitev kruha med ubožne je prenehala ob začetku druge svetovne vojne. V okolici Vitanja je bila še nekaj časa po vojni navada, da so pokojnikovi svojci na pokopališču delili otrokom in revežem kruh, ki so ga po zajtrku pogrebcev in sorodnikov pobrali z mize.

Posestnik Kuzman iz Vitanja je še po drugi svetovni vojni prinašal vsako leto denar za reveže na krajevni urad, ob smrti pa je za to zadolžil svojega sina. Po-

darjeni denar krajevni urad deli med revne domačine skupaj z rednimi podporami. Reveži so hodili prosjačit tudi po kmetijah v okolici Vitanja, še posebno v času furožev, da so dobili kako klobaso in zabelo.[13]

Do druge svetovne vojne je občina v Vitanju reševala problem ostarelih revežev tako, da je določila kmečke družine v okolici Vitanja, ki so morale reveža vzdrževati, vsaka en teden ali dva (po premožnosti kmetije). Reveži so se torej stalno selili od kmetije do kmetije. Oskrba je bila v večini primerov slaba, berača so navadno pustili ležati kar v hlevu pri živini. Dokler je le še zmogel, je moral pomagati pri delih na kmetiji. Moški so npr. pletli koše, pasli živino in cepili treske, ženske pa so šivale, pletle, plele na njivi ipd. Ko so reveži onemogli, so dobivali od občine skromne denarne podpore. "Krajni ubožni svet", ki naj bi izboljšal oskrbo revežev, je bil ustanovljen 1926. leta. Višine podpor so po lastnem preudarku določali občinski odborniki. Od premožnih tržanov je le trgovka Jaklinova obdržala ostarele posle do njihove smrti. Pri njej so imeli skromne sobe, hrano in obleko.

Mesečne občinske podpore so dobivali pred vojno tudi pohabljeni in za delo nesposobni domačini. Tistim, ki so bili še sposobni lažjih del, pa je pomagala občina pri zaposlitvi.[14] Leta 1949 je bilo v Vitanju sedem invalidov, od tega trije iz druge svetovne vojne. Tiste reveže, ki so bili popolnoma onemogli ali nesposobni za samostojno življenje, je občina pošiljala v hiralnico, vendar le v skrajnih primerih, ker so stroški oskrbe v hiralnici obremenjevali občinsko blagajno mnogo bolj kot ubožne podpore. V letih 1938/39 je občina Vitanje plačevala banovinski hiralnici v Vojniku

dnevni prispevek 8 dinarjev za vsakega od sedmih občinskih revežev, ki so bili tja premeščeni. Letni prispevek občine je tako znašal 20.384 dinarjev.[15]
Med drugo svetovno vojno so Nemci v trgu organizirali Winterhilfswerke (WHW). Člani štajerskega Heimatbunda so večkrat na leto pobirali prispevke in pozimi dajali najrevnejšim krajanom podpore. Organizacija Frauenschaft pa je pomagala revnim vse leto in porodnicam delila plenice ter hrano za dojenčke.[16]
Po vojni se je z izboljševanjem življenjske ravni in odpravo starih gospodarskih in družbenih odnosov posrečilo zaustaviti obnavljanje sloja beračev in občinskih revežev. Njihovo število se je počasi manjšalo. Maja 1948 je bilo npr. v KLO Vitanje 56 podpirancev, od tega 16 iz Vitanja. Med njimi so prevladovale ženske. Podpore so takrat znašale od 100 do 300 dinarjev na mesec. Leta 1952 je bilo v Vitanju 11 onemoglih, samih žensk.[17] Leta 1975 je bilo v kraju Vitanje le še pet občinskih podpirancev (štiri ženske in en moški).

OBRTNIKI

O obrtnikih v Vitanju je težko določneje govoriti, dokler ne razčlenimo pojma obrti na različne pojavne oblike. Najprej moramo ločiti "hišno" ali "domačo" delavnost od prave obrti, čeprav je meja med njima pogosto zabrisana. Značilnost domače delavnosti je, da je sekundarnega gospodarskega pomena, da se z njo ukvarjajo največ v času, ko ni drugih pomembnejših del (pozimi), izdelki pa so po večini namenjeni lastni porabi, manj naročnikom iz bližnje okolice (sosedom, znancem) in sorazmerno zelo malo prosti prodaji. Tako so npr. kmetje iz okolice Vitanja pred drugo svetovno vojno nosili izdelke domače delavnosti (lesene vile, grablje, kosišča, koše, košare, lesene podplate za cokle ipd.) prodajat v Vitanje le ob semanjih dneh, največ pomladi. Imeli so stalne odjemalce. Po drugi svetovni vojni pa so odjemalci prihajali k izdelovalcem na dom.

Obrt je v nasprotju z domačo delavnostjo primarnega gospodarskega pomena, obrtniku jemlje največ moči in časa, izdelki pa so namenjeni širokemu krogu porabnikov. Obrtne dejavnosti so običajno registrirane, obrtnik pa ima posebno obrtno dovoljenje in je opravil vajensko učno dobo, medtem ko se z domačo delavnostjo ukvarjajo večinoma samouki.

Pomembno je tudi, da je domača delavnost zaprta v ozek družinski krog (z njo se ukvarja en ali več članov iste družine), medtem ko obrtniki pogosto zaposlujejo tudi zunanjo delovno silo (pomočnike, vajence) in jo plačujejo.

Razlike med domačo delavnostjo in obrtjo so v zgornjih vrsticah sicer prikazane v svojih idealnih in najbolj skrajnih pojavnih oblikah, v resnici pa je (bila) lestvica prehodnih oblik med domačo delavnostjo in obrtjo v Vitanju in okolici zelo obsežna. Nekatere izmed teh prehodnih oblik omenjam že v poglavju o najetih in plačanih delavcih v kmečkem gospodarstvu. Razumljivo je, da je bilo ob tej gospodarski diferenciranosti mogoče zaslediti dokaj različne oblike delitve dela in z njimi povezane družbene odnose.

Domača delavnost je bila kot dopolnilna gospodarska panoga značilna predvsem za kmete in dninarje v okolici Vitanja, manj pa za delavce in gostače v Vitanju samem. Vse do povojnih let so kmetje z domačo delavnostjo in pomočjo gostujočih obrtnikov zadovoljevali večino svojih potreb po obrtnih storitvah. Posamezni kmetje so bili vešči celo več različnih obrti. Jurij Vodovnik je takole opisal skomarsko faro nad Vitanjem:

> Tam je dosti pintermanov,
> tišlerjev in cimermanov,
> vsaki farman je kolar,
> vsaki purgar je coklar.[1]

Danes se sami še vedno oskrbujejo s coklami, lesenim kmečkim orodjem, brezovimi metlami, pletenimi košarami, koši, peharji in cekarji, ponekod pa še predejo volno.[2] Izdelava copat iz koruznega ličja, ki je bila pred drugo svetovno vojno razširjena na nekaterih kmetijah, je že prenehala, prav tako tudi kovaštvo, lomljenje skrila za pokrivanje streh (Rakovec) in domače strojenje ovčjih

kož, ki so jih uporabljali za mehove za žito. Vse manj dela je tudi za domače krovce streh s skodlami in slamo.[3] Domače stiskanje olja iz makovega, bučnega, sončničnega in lanenega semena ter celo iz orehov in lešnikov se je ohranilo do konca druge svetovne vojne. Po vojni je bilo oljarstvo zasebnikov prepovedano. Tudi mlinarstvo izgublja svoj nekdanji pomen. Pred drugo svetovno vojno so vse večje kmetije imele svoje mline. Na Skomarju je bilo npr. do druge svetovne vojne od 58 hišnih številk 35 kmetij, mline pa je imelo 30 hiš. Mleli so gospodarji sami. Od teh mlinov jih je leta 1963 delalo le še devet, devet pa so jih premestili v skednje in preuredili na električni pogon. Nekateri kmetje iz Pake so leta 1963 menjali v kmetijski zadrugi žito za moko. Iz spodnjega Brezna so v tem času vozili mlet pšenico v Konjice, doma pa so mleli le koruzo.[4] Domače tkalstvo je dokončno zamrlo v šestdesetih letih.
Kočar iz Skomarja se je ukvarjal še leta 1963 s kuhanjem "črnega olja", ki so ga kmetje kupovali kot zdravilo za ljudi in konje. Olje je kuhal iz smole, brinja, pelina, loja in terpentina v loncu na podoben način, kot se dela žganje. Zdravilo je prodajal kmetom - celo v Ruše pri Mariboru. Hodil je tudi od hiše do hiše in prerokoval iz kart in iz dlani.[5]
Vence iz suhih rož je v zimskem času izdelovala dninarica iz Vitanja, v Doliču se je ena od žensk preživljala z izdelovanjem okraskov iz suhih rož, ki so bili namenjeni za krašenje razpel v kmečkih sobah. Kmet iz Brezna je delal napise za pogrebne vence in rezljal lesena razpela. Verige iz papirja za okras sob in šopke za svatbe je še po drugi svetovni vojni izdelovala ženska na Hudinji, v Stenici pa še vedno neka ženska dela vence iz papirnatih rož. Ostareli bivši hlapec, ki prebiva v Vitanju, pozimi zbira volno po kmetijah in jo nosi krtačit v Dravograd. Ostarela bivša dekla plete pulover-

je. Upokojeni delavec se občasno ukvarja s popravili električnih aparatov, nekdo drug z žaganjem drv, tretji spet s striženjem las ipd. Seznam teh dejavnosti kaže na potrebe in povpraševanje prebivalcev Vitanja in okolice po določenih izdelkih in storitvah, kar je zlasti revnim slojem prebivalstva v preteklosti omogočalo dodaten zaslužek.
V Vitanju so kmetje pred drugo svetovno vojno in tudi še po njej kupovali le tiste izdelke, ki so terjali posebno opremljene delavnice (npr. lončenino, klobuke, sedla, kamnoseške izdelke...). Za nakup v Vitanju so se odločali tudi, če so hoteli dobiti kvalitetnejše in lepše izdelke, kot jih je bilo mogoče narediti doma (npr. poročne obleke). Vse ostalo, od škafov, sodov, lesenega orodja in pohištva do sani in vprežnih vozov pa so izdelovali sami ali naročali pri kmečkih obrtnikih v okolici. Približno do leta 1930 so doma izdelovali celo lesene "torbe", s katerimi so otroci hodili v šolo. Delo kmečkih in potujočih obrtnikov je bilo občutno cenejše od storitev poklicnih obrtnikov v Vitanju. Zato niso uspešno konkurirali poklicnim obrtnikom le v okolici, temveč so dobivali naročila tudi od manj premožnih posameznikov iz Vitanja.

Vitanjski obrtniki so gledali na potujoče in kmečke obrtnike kot na nelojalno konkurenco. Onemogočiti so jih skušali tako, da so jih kot šušmarje naznanjali oblasti, saj največkrat niso imeli registrirane obrti in ustreznega dovoljenja. Odnosi med poklicnimi obrtniki in njihovimi kmečkimi konkurenti so bili zaradi tega napeti.[6] Kmečki obrtniki so se branili plačevati obrtni davek. Dokazovali so, da je njihova poglavitna dejavnost vendarle kmetijstvo in da so že po tej strani dovolj obdavčeni. Obrtni davek je bil precej višji od kmečkega. V stari Jugoslaviji je npr. velik kmet plače-

val po 300 dinarjev davka na leto, suknar in barvar Hofbauer pa v istem obdobju 3.000 dinarjev.

V Vitanju je imel izrazito obrtni in trgovski značaj predvsem trg, medtem ko je bila vas, ki jo je od trga delil le potok Hudinja, pretežno kmečka. V vasi sta bila v začetku le dva kmeta, kočarji in dninarji; posamezni trgovci in obrtniki so se doselili šele kasneje.[7] Trg je ostal najpomembnejše središče obrti tudi po drugi svetovni vojni vse do danes.
Med vitanjskimi poklicnimi obrtniki razlikujemo pred drugo svetovno vojno dve skupini - samostojne obrtnike in obrtnike, ki so se zaposlovali pri raznih podjetnikih. Po drugi svetovni vojni so več obrtnikov zaposlili v državni zadrugi, ko je razpadla, pa so se nekateri ponovno lotili privatne obrti, drugi pa so se redno zaposlili v industrijskih podjetjih v Vitanju in okolici. Za povojno obdobje je značilen razvoj nekaterih novih obrti in storitvenih dejavnosti (npr. kovinostrugarstvo). Pokazale so se tudi nove možnosti kombiniranja obrti z osnovno gospodarsko panogo (mala obrt poleg službe v tovarni).

Ob tem lahko sklepamo, da poklicni obrtniki v Vitanju in okolici niso nikoli bili ekonomsko in družbeno enotna skupina. Nekateri obrtniki so s svojimi družinami živeli zelo skromno in se niti po premoženju niti po družbenem ugledu niso dvignili nad delavce in male kmete.[8] Za primer navajam lončarskega mojstra, ki je delal v Vitanju od leta 1912 do 1920. Lončarijo je imel v najemu, prav tako kos vrta. Živine ni smel rediti. Družina je stanovala v eni sami sobi, v kateri je bilo v enem kotu skladišče lončene posode, v drugem štedilnik in v tretjem postelja. Pomočnikov ni imel. V najemniškem odnosu je bil v letih 1938 in 1945 tudi krojač,

ki je odplačeval najemnino za stanovanje in vrt v denarju in tako, da je lastniku kaj sešil, krojačeva žena pa je lastniku pomagala pri delih na polju. Takšen najemniški odnos se ni bistveno razlikoval od tistega med kmeti in ofri.
Gmotni položaj in ugled posameznih obrtnikov sta bila tesno povezana z njihovo udeležbo v glavnih gospodarskih panogah v naselju. Tako je npr. sedlar, ki je poleg drugega izdeloval in popravljal tudi jermene za žage, v času razvitega žagarstva in prevozništva v Vitanju užival večjo veljavo kot npr. brivec. Seveda je na odnos ljudi do obrtnika in na njegove dohodke vplivalo tudi, če je bil edini v kraju ali pa jih je bilo več. Zviševanje življenjske ravni in približevanje nekaterih obrtnikov načinu življenja premožnejših trških družin je bilo vidno npr. v noši. Pred drugo svetovno vojno je žena kovača iz trga nosila ob prazničnih dnevih klobuke, ob delavnikih pa ruto, ki je bila zavezana "po trško" na tilniku in ne "paversko" pod brado.[9] V povojnem času so obrtniki v ekonomskem in družbenem pogledu dokaj izenačeni z delavci v industriji, čeprav so še vedno razlike v donosnosti posameznih obrti.

Vzrokov za socialne razlike med obrtniki je bilo sicer več, med najpomembnejšimi pa sta bila, kot se zdi, predvsem organizacija delitve dela (sem štejem tudi opremljenost s stroji) ter cene surovin in izdelkov na tržišču. Za večino obrti v Vitanju (razen šiviljske) je bilo značilno, da so jih opravljali le moški, tj. gospodarji sami ali s pomočjo vajencev ali pomočnikov. Tako je tudi v Vitanju veljalo splošno opravilo, da je bil delež moških v določenem delovnem postopku tem večji, čim bolj je bil ta delovni postopek v središču ekonomskega interesa, čim bolj se je osamosvojil in čim bolj je bil povezan z medkrajevno in medregionalno trgovino. Če pa je bila de-

javnost povezana s hišnimi deli, so jo najpogosteje opravljale ženske.[10] Poglavitno opravilo žene in nedoletnih otrok je bilo obdelovanje domačega polja, vrta ali najetega kosa zemlje, skrb za dom in domače živali (drobnico, svinje, kokoši, redkeje kravo). Moška dela so bila torej tudi pri obrtnikih, podobno kot pri kmetih, dokaj ostro ločena od ženskih in otroških. Tako je npr. krojač pred drugo svetovno vojno in po njej cepil drva, kidal sneg in opravljal podobna najtežja dela, vse ostalo, vštevši skrb za zemljo, pa je prepustil ženi in otrokom. Le če žene ni bilo doma, je sam nakrmil svinje in kokoši. Sedlarski in tapetniški mojster je pred drugo svetovno vojno s pomočnikom pripravljal "rezanco" za živino in pomagal spravljati seno v kope ter ga nakladati na voz, na zemlji pa drugače ni dosti delal. Kadar žena ni zmogla dela na polju in v vrtu, je najel še dninarico.

Delitev dela med možem in ženo pa pri obrtnikih ni temeljila le na spolu in starosti kot pri kmetih, temveč se je kot kriterij uveljavila tudi izobrazba (učna doba, pridobivanje delovnih izkušenj). V posameznih primerih, ko je žena vendarle pomagala možu pri obrtnih delih, je opravljala postranska dela, ki niso terjala posebnega znanja in izurjenosti, in še ta so bila le občasna. Lončarju je npr. pred drugo svetovno vojno pomagala žena pri nošenju lončene posode na prosto, da se je osušila, in spet nazaj v delavnico, pri rezanju in gnetenju gline ter pri kurjenju lončarske peči. Podobno je bilo tudi v družini drugega lončarja po drugi svetovni vojni. Takšna pomoč je bila potrebna zato, ker lončarja nista imela posebnih pomočnikov. Sedlarjeva in tapetnikova žena je pred drugo svetovno vojno priskočila na pomoč, če je bilo dosti dela in ga je bilo treba hitro dokončati. Česala je žimo s pomočnikom ali vajencem tako, da je on vrtel ro-

čico, ona pa je vlagala žimo v stroj. Pogosto je šivala tudi žimnice na šivalni stroj.
Občasna pomožna obrtna dela so v posameznih primerih opravljali tudi domači otroci. Pred drugo svetovno vojno so barvarju, tkalcu in suknarju poleg žene pomagali še njegovi predšolski otroci tako, da sta mu po dva in dva skupaj nosila vedrice z vodo za barvo. Ko so bili otroci večji, so prenašali tudi mokro raševino, ki jo je oče natkal. Tujih otrok obrtniki niso zaposlovali. Edini tak primer, za katerega sem izvedel, je omenjeni barvar, ki se je s starši neke deklice dogovoril, da je hodila po šolskem pouku pomagat pri monganju sukna. Vodila je živino, ki je bila vprežena v vreteno, kar ni bilo težko delo, in zanj je dobila nekaj krajcarjev. Drugemu tkalcu, ki je obenem opravljal tudi službo mežnarja (umrl 1906), so njegovi otroci že s petimi ali šestimi leti pomagali pri zvonjenju v obeh vitanjskih cerkvah. Pomagali so mu tudi pri tkanju (npr. pazili na klobčiče niti, da niso skočili iz škatel). Žena pa mu je pomagala naviti štrene na drog. Tudi ta tkalec ni imel posebnega pomočnika.
Ko so otroci odrasli, so predvsem sinovi pogosto pomagali očetom opravljati obrt. Primer intenzivne izrabe domače delovne sile je bila družina že omenjenega tkalca in barvarja, ki je 25. novembra 1922 otvoril majhen tovarniški obrat za izdelavo sukna v Rakovcu. V obratu so delali po cel dan njegovi štirje sinovi, tam so tudi stanovali in jedli. Kuhat jim je hodila vsak dan od doma sestra, ki je prav tako delala pri tkalskem stroju. Tuje delavce je gospodar zaposlil šele po nesrečni smrti treh sinov.
V primerih, ko je pri obrtnih delih sodelovalo po več družinskih članov, je družbeno-ekonomska povezanost družine postala močnejša, družina je bila obenem delovna skupina.

Delitev dela in z njo povezani družbeni odnosi glede na omenjene podatke niso bili v vseh obrtniških družinah povsem enaki. V nekaterih družinah je bila posledica izboljšanja stanovanjskega in gospodinjskega standarda vedno večja zaposlenost žena z gospodinjstvom, kar je še bolj omejevalo možnosti za njihovo udeležbo pri obrtnih delih in delih na polju. Posledica tega je bilo zaposlovanje obrtnih pomočnikov in dninarjev, torej nova, bolj diferencirana delitev dela v obrtniški družini. Kot je bilo že nakazano, je bila ekonomska uspešnost posameznih obrtnikov odvisna predvsem od količine napravljenih izdelkov in od cenenosti surovin v primeri s prodajno ceno. Količina izdelkov je bila odvisna od števila zaposlenih delavcev in od opremljenosti delavnic s stroji. Razlike v proizvodni sposobnosti nekaterih vitanjskih obrtnikov so deloma razvidne iz popisa strojev (v oklepaju leto nakupa):

- kovač Wenzigg: vrtalni stroj na ročni pogon (pred 1919) po letu 1919 last kovača Kiteka;
- kovač Kitek: električni ventilator namesto meha na nožni pogon (1947); po elektrifikaciji iz Fale leta 1953/54 še vrtalni in brusilni stroj, dve kladivi, varilni stroj;
- posestnik Hofbauer: stroj za drobljenje lubja, iz katerega so dobivali tanin (strojenje kož je bilo sicer ročno, postopek je trajal 9 mesecev);
- barvar Hofbauer: mange (poganjala jih je krava ali konj), vavhe (vodne stope), stroj za česanje volne (kupljen pred prvo svetovno vojno), stroj za drobljenje indiga na vodni pogon, stroj za mletje bučnega in sončničnega semena in stiskalnica za olje, pletilni stroji; stroji za izdelavo sukna (1922), dinamo na vodni pogon za električno razsvetljavo v hiši in ka-

sneje v tovarni (1918 ali 1919); v tovarniško poslopje in stroje je Hofbauer leta 1922 vložil 340.000 dinarjev;[11]

- čevljar Hlastec: stroj za šivanje usnja (1919);
- posestnik Jaklin: stroj za drobljenje lesnega lubja;
- lončar Rupnik: stroj za gnetenje gline na ročni pogon (1935),
  stroj za mletje emajla in stroj za gnetenje gline (oboje na motorni pogon, 1949); s strojem za gnetenje gline na motorni pogon je en sam človek v eni uri napravil toliko kot prej trije v petih urah (= 300 kg gline);
- sedlar Iršič: stroj za ročno česanje žime (1922), šivalni stroj singer (1921), močnejši stroj za šivanje (okoli 1923), stroj za česanje žime na motorni pogon (okoli 1950), šivalni stroj (1965); stroj za ročno česanje žime, ki ga je sedlar naročil na Dunaju, je stal 3.000 dinarjev, toliko kot par volov;
- krojač Zlodej: šivalni stroj (okoli 1935);
- mesar Petelinšek: hladilne naprave (1958-59);
- šivilje: kmalu po prvi svetovni vojni so začele kupovati šivalne stroje, najprej na ročni pogon in nato na nožni (singer, pfaff).

Tisti obrtniki, ki so zaposlovali v delavnicah člane svojih družin, so s tem skušali bodisi nadomestiti pomanjkanje strojev bodisi uporabiti delovno silo domačih za delo pri strojih. Vendar je bilo na takšen način težko vzdrževati poleg obrti še kmečko posestvo. Domače pridelovanje kmečkih pridelkov je bilo za večino obrtnikov tako pomembno, da ga ni bilo mogoče zanemariti. Zato tudi zaposlovanje članov domačih družin v Vitanju ni imelo velikega obsega in je za pomoč pri obrtnih delih večina obrtnikov iskala pomočnike izven družinskega kroga.

Do prve svetovne vojne je bilo Vitanje pomembna postaja obrtnih pomočnikov, tako imenovanih "vanderpuršev", ki so po opravljeni učni dobi morali tri leta potovati po deželi od mojstra do mojstra. Če je "vanderpurš" prispel v Vitanje zvečer, je moral oditi zjutraj, če je prišel dopoldne, pa je nadaljeval pot v popoldanskem času, razen seveda, če je našel zaposlitev pri kakem domačem mojstru. Obrtni pomočniki so prenočevali brezplačno pri usnjarju Toterju. Na hiši je visela tabla z napisom "Natural Verpflegstation - Oskrbovalno sprejetišče".[12] Spali so v sobi z desetimi posteljami, pečjo in mizo. Včasih, posebno pozimi, jih je spalo v sobi tudi po devet. Zvečer so si morali postlati sami, zjutraj pa zložiti rjuhe in jih oddati. V hiši, v kateri so spali, so zastonj dobili tudi večerjo. Občina jim je plačala kosilo v gostilni in prispevala za vsakega še po dva krajcarja gotovine. V knjižico so jim vpisali datum prihoda in odhoda in oskrbo, ki so je bili deležni. Prostor, v katerem so "vanderpurši" spali, so čistile domača gospodinja in njeni dve hčerki , te so tudi pomivale in prale. Stroške oskrbovanja je konec vsakega meseca povrnila občina Vitanje. Z dohodkom od oskrbovanja obrtnih pomočnikov so domači dopolnjevali zaslužek od usnjarske obrti. (Podoben primer postranske dejavnosti obrtnikov je bil klepar Vincenc Schuster iz trga, ki je po prvi svetovni vojni vodil prevozništvo s kočijo. Kočijaž je bil njegov hlapec). Med bivanjem v Vitanju se je "vanderpurš" oglasil pri obrtniku svoje stroke in se z njim dogovoril za zaposlitev. Če je bilo delo, je ostal pri mojstru dan ali dva in nato odšel naprej. V času zaposlitve mu je hrano in prenočišče dal mojster. Če pa mojster ni imel dela zanj, mu je dal nekaj krajcarjev in ga napotil dalje.

Sistem potujočih vajencev in obrtnih pomočnikov je obrtnikom v Vitanju zagotavljal nenehen dotok delovne sile. Ob začetku prve svetovne vojne je ta sistem prenehal delovati in se zaradi propada avstrijske monarhije tudi ni več obnovil. Kljub temu pa je Vitanje še nadalje privlačevalo in zaposlovalo precejšnje število obrtniških vajencev in pomočnikov.[13] Pomočniki so bili pred drugo svetovno vojno iskani tudi zato, ker so jih najemale vdove obrtnikov, kadar so želele nadaljevati obrt, in tudi drugi posamezniki, ki so imeli obrtne delavnice, ne pa tudi ustrezne strokovne izobrazbe. Po takratnih predpisih je namreč posameznik lahko prijavil obrt le, če je prej opravil mojstrski izpit. Mojstrski izpiti so bili uvedeni med obema vojnama. Opravljali so jih še nekaj let po drugi svetovni vojni, in sicer v tuji delavnici pred posebno komisijo. Znan je tudi primer, da je lastnik lončarske delavnice dobil obrtno dovoljenje na ime pomočnika, čeprav pomočnik v tisti delavnici ni bil nikdar zaposlen. Pomočniki so se pri iskanju služb največkrat osebno oglašali pri obrtnih mojstrih, bodisi na njihovih domovih ali na sejmih v Vitanju in okolici, kjer so mojstri prodajali svoje izdelke. Nekateri mojstri so si poiskali pomočnike tudi po pošti. Tako je npr. leta 1924 lončar Rupnik dobil lončarskega pomočnika po oglasu v časopisu.

Mojstri s pomočniki niso sklepali pismenih pogodb. Pomočnik je mojstru dal le svojo delovno knjižico, v katero je mojster vpisal datum prihoda in odhoda ter oceno pomočnikovega dela. Pomočnikov je začelo primanjkovati že nekaj let pred začetkom druge svetovne vojne, po vojni pa jih je bilo še teže dobiti. Mojster in pomočnik sta si na splošno delila delo tako, da je mojster nakupoval potrebne surovine, sprejemal naročila in kupce, hodil po sejmih in najemal pomožne delavce (prevoznike ipd.). Zaradi tega so bili nekateri obrtniki več na poti,

kot v svoji delavnici.[14]
Pomočniki pa so bili zaposleni predvsem s proizvodnim delom. Če je bilo delo (npr. sedlarsko ali tapetniško) na naročnikovem domu, je šel tja navadno pomočnik, mojster pa je ostal v delavnici. Pomočnik je taka dela rad opravljal, saj je na domu odjemalca dobil še posebno napitnino in dobro postrežbo.
Delovnik obrtnikov, pomočnikov in vajencev je pred drugo svetovno vojno trajal po ves dan, 12 do 15 ur. Delovni čas se je med letom spreminjal: poleti so začenjali delo ob 6^h in delali do 19^h, ob sobotah pa do 17^h; pozimi so začenjali ob 7^h in nehali ob mraku, da ni bilo treba trošiti luči. Če je bilo dosti naročil, so delali tudi ponoči. Za nadurno delo je mojster pomočniku še dodatno plačal. Svetili so si s karbidovkami ali petrolejkami. Veliko izboljšanje je pomenila preureditev električne napeljave leta 1953-54, ker je bila prejšnja elektrika prešibka. Proste so bile nedelje in glavni prazniki. Poleg tega so nekateri obrtniki proslavljali še posebne obrtne praznike. Tako so npr. jeseni po Mihelovem, ko so začeli delati pri luči, pomočniki kupili in plačali pečenko (t.i. "lihtpratl"). Spomladi, na Jožefovo, ko je bilo že toliko svetlo, da je delo ob luči lahko prenehalo, pa je pečenko dal mojster. Pečenko so pojedli skupaj mojster, pomočnik in vajenec.

Na dan sv. Florjana, zaščitnika lončarjev (4.maja), je še po drugi svetovni vojni mojster vabil pomočnika in pomožnega delavca v gostilno v Konjice ali Zreče. Odpeljali so se okrog poldneva s kolesi, vrnili pa so se proti večeru. V gostilni je mojster plačal kosilo in pijačo in jima na koncu meseca pri plači štel tudi ta dan za delovnik. Na sv. Florjana so praznovali tudi kovači, apnarji in drugi obrtniki, ki so delali ob ognju.

Sedlar je pred drugo svetovno vojno podaril pomočniku za božič in veliko noč denar, vajencu pa za veliko noč kakšen dinar in za božič srajco ali denar. Če je imel vajenec ali pomočnik god, je bilo tisti dan pri hiši boljše kosilo, če pa je imel god mojster, je povabil pomočnika v gostilno na pijačo.

Oblika in vsebina praznovanj nista bili odvisni le od družabnosti mojstra in njegovega odnosa do starih obrtniških šeg, temveč tudi od njegovega gmotnega položaja. Tako npr. pri malem obrtniku - krojaču ni bilo praznovanj godov, niti stanovskih praznikov. Prosto je bilo le za božič in veliko noč. Mojster je ob nedeljah urezoval blago zase in za vajence, da je šlo naslednji dan delo hitreje od rok.
Skupna praznovanja so utrjevala zavest o medsebojni povezanosti mojstrov, pomočnikov in vajencev. Še bolj je večalo občutek povezanosti in pripadnosti skupno življenje, saj so pomočniki in vajenci v največ primerih stanovali v mojstrovi hiši in jedli skupaj z njegovo družino isto hrano. Le če so bili vajenci ali pomočniki doma v Vitanju ali bližnji okolici, so dobili pri obrtniku samo kosilo. Deloma se je ta povezanost pretrgala med drugo svetovno vojno, ko so mojstri in pomočniki dobivali hrano na živilske karte. Tudi po vojni so pomočniki še stanovali in se hranili pri mojstrih. Stroške za hrano in stanovanje je mojster vsakokrat odračunal od pomočnikove plače. Delovni čas ni bil točno določen; pomočnik je zvečer lahko ostal v delavnici dlje ali pa je odšel pred mojstrom.

Nedelje so bile proste, prav tako nekateri državni in cerkveni prazniki. Po zakonih so imeli pomočniki vsako leto približno štirinajst dni dopusta, ki ga pa običajno niso izkoristili.

V nasprotju s pomočniki vajenci med svojo učno dobo (tri leta) niso dobivali plače. Če je mojster dajal vajencu poleg običajne hrane in stanovanja še obleko, je pred prvo svetovno vojno veljalo pravilo, da mu je moral vajenec služiti še eno leto dlje. V obdobju med obema vojnama pa je mojster vajencu dajal obleko ali perilo za božič, če je bilo potrebno, pa že prej, brez posebnih pogojev. Mojster je vajenca moral prijaviti v Obrtni zadrugi in na občini (če ni bil iz domače občine). Neenakost vajenca in pomočnika se je kazala med drugim tudi v tem, da je dobival pomočnik pri malici razne priboljške, da je lahko nosil na glavi kapo, medtem ko je vajenec ni smel, in da je vajencu ukazoval, ta pa ga je moral ubogati.
Sedlarski pomočnik je pred drugo svetovno vojno za malice (ob 10^h in 16^h) dobival kruh in jabolčnik ali pivo, vajenec pa pijače ni dobil. Poleg kruha je bilo včasih tudi meso ali maslo. Podobne malice so dobivali tudi pomočniki drugih strok.
Različno je bilo tudi delo vajencev in pomočnikov. Vajenec je v začetku opravljal pomožna dela (lončarski vajenec je npr. mlel barvo ter gnetel in rezal glino), sčasoma pa je začel izdelovati preproste izdelke in nato vse bolj zahtevne. Vajenec je moral zvečer po koncu dela še pospraviti in počistiti delavnico.
Po drugi svetovni vojni se je položaj vajencev precej izboljšal. Lončarski mojster je npr. v letih 1959 do 1961 dajal vajencu brezplačno hrano, stanovanje in obleko, po predpisih mu je plačeval tudi po dvajset dni dopusta na leto, poleg tega pa mu je moral omogočiti obiskovanje pečarske in lončarske šole v Ljubljani (tri mesece na leto) in udeležbo pri predvojaški vzgoji.

Obrtni pomočniki so bili (razen nekvalificiranih) že pred drugo svetovno vojno socialno zavarovani. Obrt-

ni mojstri pa so dosegli pokojninsko zavarovanje šele v najnovejšem času. Tisti obrtni mojstri, ki niso imeli otrok, so pogosto ostajali na stara leta brez oskrbe. V sili so se preživljali z raznimi lažjimi deli ali pa prosjačili. O Juriju Vodovniku iz Skomarja poročajo, da je na stara leta, ko ni mogel več opravljati tkalskega poklica, pletel nogavice in rokavice. Hodil pa je tudi po pohorskih kmetijah in pobiral miloščino.[15]

V stari Jugoslaviji in po drugi svetovni vojni, vse do danes, so dobivali ostareli obubožani obrtniki, tako kot vsi drugi najrevnejši občani, občinsko podporo. Leta 1975 sta npr. ostareli suknar in njegova sestra (oba samska) dobivala mesečno občinsko podporo 200 dinarjev.

Od 1. januarja 1965 dalje so bili obrtniki obvezno pokojninsko zavarovani in so v obdobju petih let (do 1.1. 1970) plačevali prispevke v pokojninske sklade. Od 1. januarja 1970 so se nato začele upokojitve tistih obrtnikov, ki so izpolnjevali pogoje za pokojnino. Če so imeli prekratek staž, je bilo mogoče dokupiti leta. Obrtniki, ki so bili v začetku obveznega zavarovanja stari že nad 60 let, niso imeli možnosti za pridobitev pokojnine. Leta 1978 so zato uvedli za takšne ostarele obrtnike redne mesečne podpore po 1.000 dinarjev. V Vitanju je prejemal redno pokojnino sedlar, ker pa je bila razmeroma majhna, je še naprej opravljal obrtna dela, čevljar je dobival leta 1976 po 300 dinarjev starostne pokojnine ipd.

Težnji po povečanju obrtne proizvodnje je postavljalo meje razmeroma majhno tržišče, ki je obsegalo pri večini obrtnikov le bližnjo okolico Vitanja. Le lončarju, sedlarju, usnjarju, tkalcu (barvarju) in klobučarju je

uspelo prodreti tudi na zunanje tržišče. Tržišče, ki je bilo že tako ozko, je še bolj omejevala konkurenca med obrtniki istih strok. Omenil sem že, da so del manj premožnih Vitanjčanov in okoličanov pritegnili ceneni kmečki obrtniki. Po drugi strani pa poklicni obrtniki niso mogli zatrdno računati niti na odjemalce iz bogatih trških družin, ker so ti večino boljših obrtnih izdelkov naročali v Celju in drugih krajih zunaj Vitanja.

Med obrtniki je bil nenehen boj za odjemalce. V tem tekmovanju so nekateri obrtniki uporabili vsa dovoljena sredstva, da bi onemogočili svoje konkurente. Kapitalistični družbeni sistem je s svojo zakonodajo legaliziral tudi take oblike konkuriranja, ki moralno niso bile povsem neoporečne. Ko je npr. usnjarju leta 1900 narasla Hudinja uničila delavnico, ni njegov konkurent, ki je bil obenem tudi župan, ukrenil ničesar, da bi prizadetemu škodo povrnili. Tako se je znebil neprijetne konkurence, kasneje pa pridobil še oškodovanega usnjarja, ki se je moral pač zaposliti v njegovi delavnici.
Obrtnik je smel opravljati le delo, za katero je imel obrtno dovoljenje. Kršilce so prizadeti obrtniki prijavljali. Mizarja Kolnika iz Vitanja so npr. leta 1927 naznanili, ker je prepleskal okna in vrata pri upravitelju šole. Zaradi prekrška določb obrtniškega reda (pleskanje ni sodilo v njegovo stroko) je bil obsojen na denarno kazen.[16]

Pri podjetnikih, ki so se ukvarjali z več gospodarskimi dejavnostmi, se je konkurenca na enem gospodarskem področju prenašala tudi na druga. Ko je lončar, ki je bil obenem tudi lastnik gostilne, leta 1932 odprl mesnico, mu je drug gostilničar in lastnik mesnice vrnil tako, da je postavil konkurenčno lončarsko delav-

nico na Fužinah.

Nekateri konkurenti so si tržišče razdelili. Tako je npr. lastnik kovačnice v Vitanju, Tišler, pred drugo svetovno vojno prodajal kovano orodje do Šentjurja pri Celju, njegov konkurent, kovač Ošlak iz Skomarja, pa okoli Slovenske Bistrice.

Pred drugo svetovno vojno in tudi vsa leta po njej so se obrtniki celjskega območja zbirali na občnih zborih Obrtne zadruge, ki so bili enkrat na leto v Celju. Takšni zbori sicer niso bistveno vplivali na odnose med posameznimi obrtniki, prispevali pa so k temu, da so se obrtniki istih strok med seboj vsaj na videz poznali. Pred vojno so od Obrtne zadruge dobivali tudi cenike obrtnih storitev.

Zaradi šibke kupne moči posameznih naročnikov so bili vitanjski obrtniki pred drugo svetovno vojno prisiljeni prodajati izdelke tudi na kredit. Dolgove svojih odjemalcev so zapisovali v posebne knjige. Nekateri pa so od časa do časa obrtne storitve menjavali za živež, les ali razne storitve. V zameno za pečnice je npr. kmet dal lončarju les za kurjenje lončarske peči. Za šest pečnic je dal klaftro bukovih drv ali klaftro in pol smrekovih drv. Lončarju in gostilničarju Rupniku so menjali kmetje pečnice za vino. Krojaču je kmet za izdelavo obleke pripeljal drva, suknarju pa so za raševino ali loden manj premožni plačevali kar z volno. Sedlarju in tapetniku so odplačevali obrtne storitve tako, da so mu prihajali orat, kosit, spravljat pridelke ipd. Včasih so mu plačali tudi z drvmi, ker sam ni imel gozda. Kmet, ki je prinesel koruzo v mlin pri Slivnikarju, je med mletjem (20 kg koruze je mlel dobri dve uri) opravljal na mlinarjevem posestvu razna dela (se-

kal drva, pripravljal steljo ipd.). Poleg tega je prišla pomagat še njegova žena ali otroci (ti so mlatili pšenico na "geplu", podajali in nosili žitne snope ...). K Sevšku so nosili mlet le bližnji sosedje, ker je bil mlin majhen. Lastnik se je v začetku leta dogovoril s sosedi, koliko šihtov mu bodo odslužili za vsako vrečo zmletega žita. Za mletje 20 do 25 kg žita je bilo treba odslužiti 3 do 4 šihte. Sevšek na svojem posestvu ni imel "ofarjev" in si je zato s sistemom odsluževanja zagotovil potrebno delovno silo. Drugi mlinarji (npr. pri Polanšku) so jemali za plačilo "merico" (desetino od teže zmlete moke). Merico je jemal tudi Hofbauer, ki je imel stiskalnico za makovo in bučno olje.

Pred drugo svetovno vojno so kmetje s Paškega Kozjaka nosili semena maka, buč in sončnic v vrečah na hrbtu v dolino, v Turiško vas pri Slovenj Gradcu ali Pesje. V tamkajšnjih oljarnah so nato celo noč prebedeli in pomagali pri delu, da so se naslednjega dne vrnili z oljem domov.

Obrtniki so menjali izdelke za hrano predvsem med vojno. Če izvzamemo mlinarje, je bilo plačevanje drugih obrtnikov v naturi vendarle izjemno, na splošno je prevladovalo obračunavanje v denarju. Če sta za to zainteresirana tako obrtnik kot kupec, pa je plačevanje v naturi še danes ena izmed možnih oblik. Tako pridejo npr. kmetu, ki dela toporišča za motike, lopate in krampe, odjemalci za povračilo kosit.
Obrtnim pomočnikom so vedno plačevali v denarju. Znan je en sam primer plačevanja pomočnika v naturi: lončarski pomočnik Petaci je pred drugo svetovno vojno delal po pogodbi tri tedne v mesecu za lastnika lončarske delavnice, en teden pa zase.

Obrtniki so bili v družbenem oziru med seboj dosti bolj ohlapno povezani kakor kmetje. Zaradi konkurence, specializiranosti dela ipd. med njimi ni bilo vzajemne pomoči in skupnih del. To jim je obenem dajalo večjo možnost stikov z ostalimi skupinami prebivalstva. Tudi poslovni interes je obrtnike vzpodbujal, da so vzdrževali čim tesnejše in prijateljske odnose z vsemi domačini. Stiki obrtnikov s širšo okolico (dobavitelji surovin, kupci na sejmih, obrtnimi pomočniki iz drugih krajev ipd.) so jim omogočili v primeri z delavci ali kmeti tudi precej širšo splošno razgledanost. Iz priložene tabele števila obrtnikov v Vitanju lahko razberemo glavne spremembe na obrtnem področju v letih od 1930 do 1975. Čeprav tabela ni popolna in je sestavljena po različnih kriterijih (ponekod so pomočniki upoštevani posebej, drugod pa so prišteti k mojstrom),[17] je vendarle mogoče ugotoviti, da so glavni premiki v obrtniški strukturi nastali v letih 1952 do 1960. Leta 1947 in 1952 v primeri s predvojnim časom še ne zasledimo bistvenega zmanjšanja števila obrti in obrtnikov. V letih 1930 do 1947 so sicer zamrli usnjarstvo (okoli 1935), pleskarstvo in kleparstvo, urarstvo in žebljarstvo pa sta se ohranila le do prve svetovne vojne. S prepovedjo privatnih stiskalnic olja je po drugi svetovni vojni prenehalo oljarstvo pri suknarju Hofbauerju v Vitanju, do leta 1952 pa tudi klobučarstvo. Vendar se je zato po drugi strani povečalo število obrtnikov v nekaterih drugih obrteh. Vzrok hudega usihanja obrti v petdesetih letih pa je treba iskati v živahnejšem razvoju industrije in s tem povezanim zaposlovanjem obrtnikov v tovarnah, pa tudi v organiziranju obrtnikov najprej v okviru KZ in nato v državnem obrtnem podjetju Obrtnik. Potem ko je obrtno podjetje leta 1962 propadlo zaradi slabega poslovanja, se je le majhen del

SPREMINJANJE ŠTEVILA OBRTNIKOV V VITANJU

OBRTNIKI \ LETO	1930	1947	1952	1960	1970	1975
ČEVLJARJI	5	5	8	7		1
KROJAČI	3	4	7	8	3	3
ŠIVILJE	2	1	4	3	1	
MIZARJI	2	1	1	4 ds		1
TESARJI	1	1	2			
KOLARJI	1	1	1	2		
SEDLARJI	1	1	1	1	1	1
PLESKARJI	1					
LONČARJI	2	2	3	2	1	1
KLEPARJI	1					
KOVAČI	3	1	7	1+5 ds	1	1
KLOBUČARJI	1	1				
KAMNOSEKI	1		1			
PEKI	2	1	1	1		
BRIVCI	1	1	1	1	2	
ELEKTRIKARJI						1
KOVINOSTRUGARJI					1	3
VOZNIKI S KONJI						1
AVTOPREVOZNIKI						1
FRIZERKE						2
SUKNARJI	1	1	1	1		

Op.: ds = državni sektor

obrtnikov ponovno lotil privatne obrti. Po letu 1950 so obrtniki vse bolj čutili tudi konkurenco trgovine in industrijskih izdelkov. Lončarstvo je začelo pojemati z napredujočo elektrifikacijo in uvajanjem "belih" kuhinj. Od lončenine za gospodinjstvo se je preusmerilo predvsem v izdelavo okrasnih predmetov, vaz, cvetličnih lončkov.
Statistika prebivalstva in matičnega urada v Vitanju za leto 1961 sicer trdi, da je bilo konec marca tistega leta v Vitanju 46 obrtnikov (od tega 30 moških in 16 žensk), na celotnem območju matičnega urada pa 67 obrtnikov, vendar kaže, da je bila statistika napravljena glede na delovno kvalifikacijo, ne pa glede na delovno mesto. Tako so bili med obrtnike prišteti tudi vsi tisti, ki so se zaposlili v drugih gospodarskih panogah. To potrjujejo tudi Pungartnikovi podatki, saj za 31.12.1960 poleg 36 samostojnih obrtnikov v Vitanju (z mlinarji, žagarji in gostilničarji vred) našteva še 12 obrtnikov v t.i. "državnem sektorju" (5 kovačev, 2 mesarja, 4 mizarji in žagar), skupno torej 48.[18]

Pred letom 1960 je propadla še kamnoseška obrt, v naslednjih letih kolarska, pekarska in suknarska, lončarstvo in sedlarstvo pa leta 1977. Po letu 1952 se je število obrtnikov v vseh obrteh nenehno zmanjševalo, vendar so se po letu 1970 uveljavile nekatere povsem nove (frizerstvo, kovinostrugarstvo, avtoprevozništvo).

Maja 1975 je bilo v Vitanju petnajst samostojnih prijavljenih obrtnikov, bilo pa je tudi nekaj takih, ki so neprijavljeni občasno opravljali obrtna dela. Več je bilo Vitanjčanov, ki so se sicer izučili kake obrti, a so se zaposlili v drugih gospodarskih panogah (npr. dva mizarja, krojač, šivilja, dimnikar, zidar, kolar). V tujini pa so bili na delu od izučenih obrtnikov štir-

je mizarji, šivilja, frizerka in kovinostrugar.

Vzpon enih in zaton drugih obrti je razviden tudi iz starostne strukture obrtnikov v Vitanju: najstarejša obrtnika (oba rojena 1895) sta bila zaposlena v sedlarski in čevljarski obrti, nekoliko mlajša dva v krojaštvu (rojena med 1913 in 1917), srednjih let so bili avtoprevoznik, kovač, kovinostrugar, lončar, prevoznik s konji (rojeni med 1923 in 1932) in krojač (1933-1937), najmlajši pa mizar, kovinostrugar in frizerka (rojeni med 1948 in 1952) ter kovinostrugar in elektrikar (rojena med 1953 in 1957).

Tako kot starostna struktura je bila raznolična tudi delitev obrtnikov po stanu, izobrazbi, času doselitve v Vitanje in življenjskem standardu: enajst obrtnikov je bilo poročenih, le kovinostrugar, elektrikar in krojač so bili samski, en krojač pa je bil vdovec. Nedokončano osnovno šolo so imeli frizerka, avtoprevoznik, prevoznik s konji, lončar in krojač; osemletko ali meščansko šolo kovač, kovinostrugar, krojač in sedlar, obrtno ali poklicno pa čevljar, dva kovinostrugarja, krojač in elektrikar. Srednje in višje šole ni imel nihče.

Osem obrtnikov je bilo rojenih v Vitanju, sedem pa se jih je priselilo (en kovinostrugar 1932 in en 1975, čevljar in krojač med 1935 in 1939, prevoznik s konji 1950-1954, avtoprevoznik 1955-1959 in mizar 1970-1974).

Za merilo določene stopnje življenjske ravni sem izbral lastništvo avtomobila. Leta 1975 so v Vitanju imeli kovač, lončar in mizar po en osebni avto, kovinostrugar dva in avtoprevoznik osebni avto in tovornjak TAM. Od teh so imeli več kot deset let staro vozilo mizar, lončar in avtoprevoznik.

Opremljenost obrtnih delavnic se je po drugi svetovni vojni precej izboljšala. To je videti predvsem pri mlajših obrtnikih, medtem ko starejši bolj vztrajajo pri utečenih delovnih postopkih in stari opremi. V zvezi z opremljanjem delavnice je nastal zanimiv odnos kooperacije med obrtnikom kovinostrugarjem in industrijskim podjetjem. Ker omenjeni obrtnik po zakonu ni smel kupiti stružnice od podjetja, je sklenil z njim pogodbo, po kateri je dobil stružnico v najem za določeno mesečno najemnino. Po pogodbi je moral na stružnici vsak mesec opraviti dogovorjeno število ur, izdelke pa odposlati tovarni.

INDUSTRIJSKI DELAVCI

Pri obravnavanju delitve dela industrijskih delavcev v Vitanju sem ugotovil štiri osnovne oblike:

1. delitev dela med delavci posameznih industrijskih obratov kot celot;
2. delitev dela znotraj industrijskih obratov, bodisi med delavci samimi (glede na kvalifikacijo, starost, spol, delovni staž, delovno izmeno, delavnico ipd) ali med delavci in stroji;
3. delitev dela med delavskimi družinami;
4. delitev dela v delavskih družinah.

V nasprotju s kmetom je bil industrijski delavec udeležen hkrati v dveh sistemih delitve dela. Prvi dve izmed zgoraj omenjenih oblik delitve dela sta namreč omejeni na industrijski obrat, drugi dve pa na dom. Delavec se je moral v industrijskem obratu privaditi drugačnim oblikam delitve dela in hierarhije, drugačnemu tempu dela in razporedu počitkov, kot jih je bil navajen doma.

Ker je problematika delitve dela med družinami v Vitanju obsežena v posebnem poglavju, se tu omejujem le na prikaz točk 1, 2 in 4, pri čemer upoštevam tudi ča-

sovno komponento (časovno zaporedje nastajanja posameznih industrijskih podjetij v Vitanju in njihov razvoj).

S t e k l a r n e

Začetke industrije v Vitanju lahko po dosegljivih podatkih datiramo malo pred leto 1700, ko je vitanjska rodbina Giltschwertov postavila steklarno ("glažuto") v Spodnjem Doliču na pobočjih Paškega Kozjaka, ob potoku, ki se še danes imenuje Glažarka. Po vpisih steklarjev v matičnih knjigah je mogoče sklepati, da je steklarna delala kakih petdeset let.[1] O delitvi dela med steklarskimi delavci pričajo zapisi v krstnih knjigah: volar, pomočnik, hlapec, kurjač, steklar, pepelar.

V okolici Vitanja so delovale še steklarne Kamna gora (do leta 1800), Stare Slemene (do 1800) in Rakovec (od pribl. 1781 do 1874).
Steklarna v Rakovcu je bila sprva del vitanjske graščinske posesti in od leta 1785 v lasti graščaka Ivana Mihaela Čička. Slednji je steklarno prodal Rajmundu Novaku (leta 1843 se kot lastnik omenja Ignac Novak). Leta 1885 je rakovške gozdove kupil grof Thurn in jih izkoriščal do druge svetovne vojne,[2] steklarna pa je v lasti Jožefa Wokauna delala le do leta 1874. Sredi 19. stoletja je v glažuti Rakovec delalo 16 oseb, pri čemer niso všteti oglarji in drvarji. Leta 1854 je bilo vseh delavcev 79 do 82, z družinskimi člani blizu 200 ljudi. Delavci v glažuti so bili večinoma tujci - priseljenci iz Sudetov. Obrat v Rakovcu je imel dve peči in šestnajst loncev.

Steklarne so zaradi velike porabe surovin pospeševale tudi druge gospodarske dejavnosti v okolici Vitanja: rakovška steklarna je npr. dobivala naravni apnenec iz kamnolomov nad Vitanjem, apno iz Brezna, kremenčev pesek in svinčevo rudo pa so kopali nedaleč od steklarne. Potrebne so bile tudi velike količine oglja in pepelike, zato je steklarna izkoriščala obsežne gozdove.

Steklarna v Rakovcu je propadla zaradi tuje konkurence in neugodne lege daleč od prometnih poti.

Ž e l e z a r s k i o b r a t i

Od konca 18. stoletja je delovala v Vitanju tudi majhna fužina. Dovoljenje za njeno postavitev si je izposloval leta 1788 vitanjski graščak Ivan Mihael Čiček, nato pa je prešla v last Žige Zoisa in njegovih naslednikov, ki so v bližini Vitanja imeli odkope železove rude (siderita). Sredi 19. stoletja je fužina imela dva talilna ognja za železo, en talilni ogenj za jeklo, dve veliki kladivi ("norca") in enega ali dva ognja za tezanje. Iz pridobljenega železa so kovali kose, srpe in drugo kmetijsko orodje. Preostanek nakopane železove rude so vozili v fužine pri Mislinji. Poleg oglja so za taljenje rude v plavžu uporabljali tudi črni premog, ki so ga kopali na Fužinah ter ob sotočju Hudinje in Hočne.[3] Potem ko so bile zaloge rude okoli leta 1870 izčrpane, je plavž prenehal obratovati, ostala pa je tovarna kos, ki je dobivala surovo železo iz Guštanja (Raven) na Koroškem. Nekateri delavci so stanovali v bližini obrata, drugi pa so prihajali tudi z bolj oddaljenih kmetij. Delali so dvanajst ur na dan; ob 8^h in 16^h so imeli četrt ure odmora, opoldne pa eno uro počitka za kosilo. Hrano so prina-

šali s seboj (črno kavo in kruh) ali pa so jim jo prinašali domači (žgance, krompir, fižol, repo). Delovne razmere so bile za tedanji čas razmeroma dobre. Delo je bilo normirano. Dopustov ni bilo. V nujnih primerih so delavci lahko dobili kakšen prost dan, vendar neplačan. Mojster je zaslužil sto kron na mesec, navaden delavec pa petdeset do šestdeset.

Leta 1899 je v obratu delalo, po izročilu, približno sto delavcev, večinoma Nemcev iz zgornje Avstrije. Slovenskih delavcev je bilo menda le 15 do 20.[4] Skupini nemških in slovenskih delavcev se med sabo nista družili. Nemški delavci so bili organizirani v socialnodemokratski stranki in se kot "svobodomisleci" niso udeleževali cerkvenih maš.[5]

Po povodnji leta 1900, ko je odneslo Spodnje fužine, se je proizvodnja vedno bolj manjšala in leta 1907 popolnoma prenehala. Takrat so se iz Vitanja odselili še zadnji tuji delavci.

V dvajsetih letih 19. stoletja sta v Socki pri Vitanju postavila železarski obrat Jožef Steinauer iz Donawitza, ki je bil obenem (od 1831) tudi lastnik vitanjske graščine, in Janez Mihael Winkler. V bližini sta odprla še rudnik železove rude in grafita. Okoli leta 1843 je bil upravnik Steinauerjevih fužin Aleksander Schönbucher. Leta 1898 je obrat, v katerem je dotlej 30 kovačev izdelovalo kose, kupil židovski podjetnik Münzer. Prejšnje delavce je odpustil in zaposlil svoje.[6] Zaradi zastarelih naprav, še bolj pa zaradi majhnih zalog in slabe kvalitete rude, je tudi ta železarski obrat kmalu prenehal delati.[7]

Lastnik posestva je nato postal vitanjski graščak Mulej (Mulley), ki pa proizvodnje ni več obnovil.

Leta 1908 je prodal gozdove na Stenici in Javorju skupaj s stavbami nekdanjega železarskega obrata mestnemu inženirju in stavbeniku v Celju Viljemu Lindauerju za 215.000 kron. Novi posestnik je stavbe, ki so bile v slabem stanju, obnovil, do leta 1911 pa zgradil še žičnico za dovoz lesa z Javorja in elektrarno za pogon žičnice.

Ob elektrarni je poleg stare žage zgradil še drugo, večjo.[8] Investicija se ni obnesla in spomladi 1912 je šlo podjetje v konkurz.[9] Jeseni 1912 je celotno Lindauerjevo posest kupila na licitaciji Böhmische Unionbank za 300.000 kron.[10]

Po prvi svetovni vojni je posestvo menjalo več lastnikov, ki so skušali z raznimi mahinacijami zaslužiti čim več denarja. Tako je npr. leta 1927 posestvo kupil neki Pušić za 1,5 milijona dinarjev in ga nekaj mesecev kasneje prodal Italijanu Rouvini za 3.250.000 dinarjev. Ker pa Italijan, kot tujec ni smel imeti posestva, ga je zopet prevzel Pušić in obenem obdržal Italijanovo aro v znesku 750.000 dinarjev. Nato je najel veliko posojilo pri mestni posojilnici v Mariboru, odšel in prepustil posestvo posojilnici, ki je pri tem izgubila 1,5 milijona dinarjev.[11] Žago na Fužinah je do leta 1921 imel Steinbeis, nato pa posestnik židovskega rodu, Blueh iz Zagreba. Leta 1931 je žaga pogorela. Pri tem je bilo blizu 600.000 dinarjev škode, ki pa jo je poravnala zavarovalnica.[12]

Rudnik v Stranicah

Pred prvo svetovno vojno in še posebno med obema vojnama je imel pomembno gospodarsko vlogo tudi rudnik v Stranicah, šest kilometrov od Vitanja. V njem so se zaposlovali največ mali kmetje iz bližnje okolice, pa tudi tisti premožnejši kmečki sinovi, ki so ob prevzemu domačega posestva morali izplačati ostale dediče. Kljub skromnim plačam so rudarji živeli bolje kot dninarji in gozdni delavci pri kmetih. Pomembno je bilo tudi, da je bilo v rudniku delo stalno zagotovljeno. Rudarji so bili starostno zavarovani in danes dobivajo pokojnine. Nekateri so si z dohodki zgradili celo hiše.

Rudnik v Stranicah je bil pred prvo svetovno vojno v sestavi Premogovnikov južne železnice s sedežem na Dunaju. Ta družba je izkoriščala rudnike v Osredku, Radani vasi in Stranicah, imela pa je tudi rudarske pravice na celotnem slovenskem Štajerskem. Ob začetku prve svetovne vojne je rudnik opustila zaradi odhoda rudarjev v vojsko. Odkupil ga je podjetnik Lovro Hasenbihel pod pogojem, da lahko ceno odplača s premogom. Leta 1934 je po očetovi smrti prevzel rudnik sin Viljem in ga vodil do leta 1944, ko je bil rudnik opuščen, rudarji pa premeščeni v Velenje, Trbovlje in Zagorje. Po osvoboditvi je lastnik sicer podaril rudnik državi, vendar ga zaradi prevelikih stroškov, ki bi bili potrebni za obnovo, in zaradi pomanjkanja rudarjev niso več odprli.

V rudniku so kopali visokokaloričen metamorfozirani rjavi premog, ki so ga imenovali "štajnkol" (nem. Steinkohl) in je bil še posebno primeren za kovaško obrt. Zato je bil tudi nad rudnikom napis "Kovački

ugljen". Proizvodnja je ves čas obratovanja znašala približno deset ton premoga na dan (brez jalovine). Rudnik je zaposloval približno 60 ljudi, v času večje konjukture pa tudi do 80. Običajno je bilo rudarjev 35, od tega sedem "laufarjev" (voznikov vagončkov) in 28 "hauerjev" (kopačev). Od slednjih sta bila dva "forhauerja" ali predkopača, ki sta bila tudi vodji izmen. Predkopača sta bila starejša rudarja, ki sta dobila ta položaj zaradi dobrega dela in dolgoletnih izkušenj, in ne zaradi kakšne višje izobrazbe. Zapisovala sta šihte rudarjev, merila, koliko premoga je bilo izkopanega, in če učinek ni bil zadovoljiv, sta lahko od vodstva rudnika zahtevala zamenjavo rudarjev. Vsak kopač je imel svojega pomočnika ali "lerhauerja".

V jami so delali rudarji v skupinah po najmanj dva, navadno pa po trije skupaj (kopač, pomočnik in voznik). Včasih je bila ekipa sestavljena tudi iz dveh kopačev, dveh voznikov in enega pomočnika, pač glede na delovno mesto. V odkopu je lahko delalo skupaj po pet do šest rudarjev, v rovu pa le trije. Ekipe je določilo vodstvo rudnika, sami so prav tako lahko izrazili svoje želje za premestitev, a to se je redko dogajalo.

Strelna mojstra sta bila dva, vsak je bil dodeljen eni izmeni. Morala sta opraviti poseben tečaj. Kopala sta tako kot drugi rudarji v jami, poleg tega pa razstreljevala in pazila na strelivo.

V posebni uti, v katero so vozniki praznili vagončke, je bilo zaposlenih šest žensk pri prebiranju premoga. To so bile ženske iz rudarskih družin.

Rudnik je imel svojo tesarsko in kovaško delavnico. V strojnem obratu so delali strojnik in dva kurjača, poleg tega pa še več delavcev pri vitlu in črpalkah. Kurjača sta morala napraviti poseben izpit v Celju,

pri črpalkah in izvoznih strojih pa ni bila potrebna posebna izobrazba, zato so to delo opravljali pomočniki kopačev ali ostareli vozniki.

Vodstvo rudnika je obsegalo rudniškega nadzornika ("štajger"), višjega nadzornika ("oberštajger"), zemljemerca in lastnika rudnika. Vsi ti so bili strokovno šolani. Rudniški nadzornik je od časa do časa zapustil pisarno in prišel na ogled v rov. Višji rudniški nadzornik je lahko odslovil delavca, če je storil prekršek. Lastnik premogovnika je vodil prodajo in knjigovodstvo, zemljemerec pa je opravljal meritvena dela. Premog so vozili kmečki prevozniki s konji na železniško postajo v Konjicah. Dosti so ga pošiljali na Hrvaško, ponj pa so prihajali posamezni odjemalci tudi sami. Kmetje so prodajali rudniku smrekov ali hojev les za opore. Les so na primerne kose razžagali rudarji sami. V rudniku so začenjali delati fantje že s šestnajstimi leti. Pred sprejemom je moral biti vsak delavec zdravniško pregledan. Vsak začetnik je moral biti po pravilih najprej štiri leta "laufar", nato pa dve leti pomočnik kopača. Če je bil dober in zanesljiv delavec, je bil potem po potrebi premeščen za kopača.

Delavci so dobivali plače vsak mesec, vendar tako, da so sredi meseca prejeli akontacijo (približno 40 % plače). Kopači so si lahko sami približno izračunali, koliko bo kdo zaslužil, ker so bili plačani po akordu (po metru odkopa, trdoti premoga itd.). Vsako plačo so rudarji proslavili v gostilni. Delavci so bili pokojninsko, nezgodno in bolniško zavarovani pri Bratovski skladnici v Velenju. Polovico prispevka so dajali od svojega zaslužka, pol pa je dalo podjetje. Ker so bile plače po prvi svetovni vojni nizke, se je delegat delavcev sestal s predstavnikom rudarskega glavarstva in lastnikom rudnika. Ker lastnik ni hotel popustiti, so

rudarji nekaj dni stavkali. Stavka se je začela 31. januarja 1923.[13] Pri tem se je pokazala neenotnost delavcev: nekateri so se med stavko vtihotapili v jame na delo iz bojazni, da bodo izgubili službo. Organizatorji stavke so bili večinoma člani socialnodemokratske stranke. Kasneje so bili odpuščeni, delavci pa so dobili za malenkost višje plače. Šele ko je izšel Zakon o minimalni delavski mezdi, je lastnik moral plače zvišati. Plačilne kategorije so bile štiri: strelni mojster in drugi visoko kvalificirani delavci so v primerjavi s kopači dobivali 120 odstotne plače, pomočniki kopačev 80-odstotne in vozniki 75-odstotne. V letih 1922-24 je pomožni kopač zaslužil 600 dinarjev, kopač 800-1000 dinarjev, laufarji in drugi pomočniki pa približno 500 dinarjev na mesec.

Rudarji so delali v treh izmenah; v dveh dnevnih so kopali premog, v nočni so ga kopali le po potrebi, sicer pa so opravljali vzdrževalna dela. Kadar vzdrževanje ni bilo potrebno, je bila tretja izmena priključena dopoldanski. Prva izmena je delala od 6^h do 14^h, druga od 14^h do 22^h in tretja od 22^h do 6^h. Izmene so se menjale vsak teden. Člani vodstva rudnika so delali le dopoldne, prav tako tudi kovač in tesar ter ženske v separaciji. Na delo so hodili peš, le lastnik se je vsak dan pripeljal iz Slovenskih Konjic s kočijo.

Rudnik je preskrbovala z elektriko parna turbina, ki so jo kurili s premogom. Elektrika je bila potrebna za pogon vodnih črpalk, prezračevalnih naprav in za razsvetljavo rovov. Poleg tega so rudarji uporabljali še karbidovke (prej oljne svetilke).

Delovno obleko si je priskrbel vsak rudar sam. To so bile ponošene vsakdanje obleke. Za malico so si prines-

li kruh, nekateri tudi kuhan fižol, ki so si ga nadevali kar v žepe. Alkohola niso smeli nositi na delo. Mleka in čaja ni nihče nosil s sabo, pač pa so v jami dobili pitno vodo. Ker med delovnikom ni bilo odmorov, so malico zaužili kar v jami.

Nedelje so bile proste, zato pa ob sobotah ni bil delovnik nič krajši. Dela prost je bil tudi praznik sv. Barbare (4. decembra). Tistega dne so šli vsi rudniški delavci z muziko v cerkev, potem pa v gostilno pri Arzenšku na Stranicah, kjer jim je lastnik plačal kosilo, pijačo in muzikanta, poleg tega pa je dal vsakemu še enodnevni zaslužek. Z rudarji so prišle tudi žene. V gostilni so tega dne ostali do desetih zvečer.

Med prvo svetovno vojno so bili v rudniku zaposleni Ukrajinci, ki so z družinami zbežali iz Poljske in približno eno leto stanovali v Vitanju. Družili so se. največ med sabo in iz svojih vrst izbirali tudi botre svojim otrokom.
Rudarji niso imeli uniform in tudi ne svoje himne. Med obema vojnama so uporabljali še staro zastavo južne železnice. Pozdravljali so se s "srečno" ali z "Glück auf".

Leta 1975 je bilo na pobudo bivšega lastnika rudnika srečanje nekdanjih delavcev v gostilni v Vitanju. To je bilo prvo tako srečanje po drugi svetovni vojni.

Nekateri rudarji - predvsem samski - so pred prvo svetovno vojno iz rudnika v Stranicah odhajali v tuje rudnike - v Leoben ali Köflach, od tam pa naprej v Porurje in Ameriko. V Leobnu sta živela po dva in dva rudarja skupaj. Vsak je delal v drugi izmeni, tako da je eden kuhal kosilo en teden, drug teden pa drug. Domov so prihajali le enkrat na leto, vendar so se takrat ho-

teli pokazati kot gospodje. Iz Celja so se pripeljali s kočijo, z zlatim prstanom na roki. Po prvi svetovni vojni so se zaposlovali tudi v Zagorju in Trbovljah.

T i š l e r j e v o o b r t n o p o d j e t j e

Ignac Tišler (Tischler), ki se je priselil iz Zgornje Štajerske, je leta 1830 postavil v Vitanju kovačnico z vodnim kladivom. Kovačnico so kasneje dedovali po vrsti Franc, Anton in Ernest Tišler. V kovačnici so sprva podkavali konje in vole in popravljali kmečko orodje, vozove ipd., kasneje pa so v njej izdelovali kovano orodje (sekire, lopate, motike, krampe, cepine ipd.). Leta 1922 je Ernest Tišler delavnico razširil. Od očeta je prevzel vodno kladivo ("repač"), sam pa je dal postaviti tri peresna kladiva, stružnico ter polirni, vrtalni in skobeljni stroj. Poleg kovačnice je imel še žago, brusilnico, lakirnico in pisarno.
Za pogon omenjenih strojev, ki jih je postopoma nakupil, je leta 1929 dobil parno lokomobilo z močjo 45 KS, ki so jo vključili, kadar je bil vodni pogon prešibak, napravil pa si je tudi svoj dinamo za električni tok. Lokomobilo so kurili z lesenimi odpadki s Tišlerjeve žage. Kovači so za gorivo uporabljali premog, ki so ga Tišlerjevi hlapci z vozovi dovažali iz rudnika na Stranicah.

Glavni odjemalec Tišlerjevih kovanih izdelkov je bil celjski trgovec Danijel Rakuš, poleg tega pa jih je Tišler prodajal tudi po sejmih v okolici Vitanja.

Okrog leta 1935 je v kovačnici delalo 35 do 40 delavcev, od tega 8 vajencev, kakih 15 pomočnikov ter 4 ali 5 visoko-kvalificiranih kovačev. Leta 1940 je število delavcev naraslo na 50.

Za vajence so šli dečki že s štirinajstimi leti. Učna doba je trajala tri leta. Med tem časom niso dobivali plačila, le hrano in stanovanje. Po deset- ali dvanajsturnem delovniku v kovačnici so popoldne, posebno jeseni in spomladi, pogosto morali opravljati še razna dela na Tišlerjevem posestvu, obirati sadje ipd. Spali so vsi skupaj v eni sobi, v kateri je bila peč, in iz surovih desk zbite postelje s slamaricami. Primerilo se je, da vajenec po treh letih takšne "učne dobe" še vedno ni znal napraviti izdelka, ki ga je za strokovni izpit moral pokazati izpitni komisiji. V takem primeru je moral "šolanje" podaljšati še za šest mesecev.

Delo v kovačnici je bilo telesno naporno, ker je bilo kljub strojem povečini še ročno. Pozimi, ko se je napravil debel led in je zajezil potok, je voda pritekla v delavnico. Takrat so morali kovači razbijati led.

Do leta 1935 so delali le v eni izmeni po 12 ur na dan (od 6^h do 12^h in od 13^h do 19^h), kasneje pa po 10 ur v dnevni in nočni izmeni (prva izmena od 1^h do 6^h in od 7^h do 12^h, druga izmena pa od 13^h do 18^h in od 19^h do 24^h. Vmes je bil čas za zajtrk oz. večerjo. Malico je marsikdo prinesel s seboj v žepu ali pa jo je kupil v bližnji Rupnikovi gostilni. Izmeni sta se vsak teden menjavali. V delavnico je prihajal delat tudi Tišler sam, a le za kakšno uro.

Vsak delavec si je moral priskrbeti lastno delovno obleko, zato so nosili kar ponošene vsakdanje obleke. Zaščitnih rokavic, očal in predpasnikov niso imeli.

Delavci, ki so bili doma iz Vitanja ali bližnje okolice, so spali na svojih domovih, ostali pa nad delavnico, kjer je bilo nekaj sob, vendar so se poleti raje premestili na uto, da so se ognili bolham. Nekateri so spa-

li po dva ali trije skupaj v sobi nad gostilno Rupnik ali v sobi poleg Rupnikove lončarije. V letih 1936 do 1938 je dal Tišler urediti stanovanje v gospodarskem poslopju ob Rupnikovi gostilni. To je bila velika soba z mizo, stoli, štedilnikom in osmimi posteljami. Omar ni bilo, obleko so imeli na obešalnikih na steni ali v kovčkih pod posteljami. Soba ni bila mrzla, ker so si kurili z ostanki lesa iz Tišlerjeve žage. Delavcem, ki so si stanovanje najeli v gostilni ali drugod, je dajal Tišler k plači poseben dodatek.

Tisti kovači, ki niso bili domačini, so se hranili po gostilnah ali pri Tišlerju, nekateri pa so si kuhali tudi sami. Leta 1930 je delavec plačeval v gostilni po 15 dinarjev na dan za tri obroke hrane, to pa je pomenilo polovico njegovega dnevnega zaslužka. Pri Tišlerju so hrano prav tako plačevali. Pomočniki so jedli v kuhinji, vajenci pa s Tišlerjevimi deklami v prostoru poleg kuhinje. Kovaški pomočniki so dobivali boljšo hrano kot vajenci (bolj zabeljeno, več mesa). Vajenci pa so npr. dobivali že narezan kruh in si ga niso smeli odrezati sami. Tišler je z družino jedel ločeno od delavcev, v posebni sobi. Malice so si kovači kupovali v trgovinah (kruh in slanino ali prekajena rebra).

Delavci so vsak teden dobivali akontacijo, kolikor so pač potrebovali, ob koncu meseca, včasih tudi šele čez dva ali tri mesece, pa je bil obračun, pri katerem so dobili ostanek denarja. Končni obračun je bil navadno šele ob novem letu. Po letu 1936 so dobivali plačo bolj redno, vsak mesec, in tedenske akontacije. Leta 1927 je dobival pomagač v kovačnici po dva dinarja na uro, kasneje dva dinarja in pol in kovači tri dinarje. V Tišlerjevi kovačnici je imel leta 1930 kovač ob začetku službe 30 dinarjev na dan ali 20 dinarjev in hrano.

Leta 1935 so kovači dobivali za deseturno delo 35 dinarjev na dan, leta 1937 strežači in pomočniki 30 dinarjev, visoko kvalificirani kovači pa 50 dinarjev na dan, leta 1938 pomočniki 35 dinarjev, kovači 50 dinarjev na dan. Leta 1940 se je mezda kovačev dvignila že na več kot 70 dinarjev. Kadar je bilo treba izplačati delavce, se je Tišler pogosto zadolževal v posojilnici.

Odpovednega roka ni bilo. Nekateri delavci so ostajali v službi le mesec ali dva. Kovačnica je delala do leta 1942, ko jo je bil lastnik prisiljen zapreti zaradi slabih delovnih razmer. Tišler je kot vitanjski župan dobil za odškodnino tovarno v Rušah pri Mariboru. Tam je nato nadaljeval proizvodnjo do konca vojne. Večina njegovih delavcev se je po novem letu 1943 preselila v Ruše ali pa so se vozili tja s kolesi, nekaj pa jih je odšlo tudi v tovarno kovanega orodja v Zreče.

Tovarna kovinskih izdelkov

Leta 1946 je bila kovačnica v Vitanju nacionalizirana, lastnik Tišler pa izseljen. Istega leta je kovačnica z imenom Kladivarna Vitanje znova začela delati, vendar so dotrajano zgradbo že maja 1949 opustili in se preselili v preurejene prostore bivše tekstilne tovarne Vitantex na Fužinah. Obnovljeno podjetje, ki se je preimenovalo v Tovarno kovinskih izdelkov in livarno (TKI), je opravljajo razna popravila kmetijskih orodij, podkovanja in podobno, ponovno pa se je lotilo tudi izdelovanja kovanega orodja (kladiv, sekir, motik, lopat...). Leta 1951 so postavili še majhno livarno za sive litine.

Tako ozka specializacija se ni obnesla in že v letih 1952/53 je prišlo do zastoja v prodaji izdelkov. Delav-

ci so dobivali le 60-odstotne plače, zato jih je dosti zapustilo tovarno. (Takoj po drugi svetovni vojni je kovač zaslužil 7.000 dinarjev, leta 1970 pa 1.500 novih dinarjev na mesec). Proizvodni program so morali spet razširiti na opremo za vinogradništvo in kovano orodje za kmetijstvo, rudarstvo, gradbeništvo in industrijo (npr. motike, lopate, sekire, kladiva, cepine, okopalnike, priključke za traktorje, stiskalnice za sadje in grozdje, rezervne dele za traktorje, različne odkovke, vratca za peči, rešetke in druge odlitke). Proizvodnjo so povečali predvsem z uvajanjem novih strojev.[14] Normalno rast proizvodnje so zavirali povečanje stroškov za nakup surovin, stagnacija povpraševanja, pomanjkanje surovin in dejstvo, da je bilo še 1975. leta 60 % proizvodnje sezonske,[15] kar je pomenilo, da nekateri stroji niso bili v celoti izkoriščeni.

Podjetje se je kljub težavam razvilo v največji industrijski obrat v Vitanju. Število zaposlenih je v posameznih letih takole naraščalo:

Leta 1946 ..... 5 delavcev,
1951 ..... 60 delavcev,
1957 ..... 117 delavcev,
1961 ..... 129 delavcev (117 moških in 12 žensk),[16]
1970 ..... 180 delavcev (163 moških in 17 žensk).

Za primerjavo navajam tudi rast letne proizvodnje:

Leta 1939 (Tišlerjeva kovačnica) 36 ton izdelkov,
1951 ..... 60 ton izdelkov,
1957 ..... 344 ton izdelkov,
1961 ..... 360 ton izdelkov,
1965 ..... 750 ton izdelkov.

Leta 1970 je bilo kvalificiranih le 64 delavcev, ostali so bili priučeni. Delali so v petih proizvodnih obratih: kovačnici, brusilnici (brušenje in poliranje orodja), obdelovalnici (obdelava orodja in struženje navojev), livarni in skladišču.

Za pogon strojev je do 1959 služila elektrika iz lastne majhne hidrocentrale. Potem so kupili parno lokomobilo, ki je gnala generator ob nizkem vodnem stanju in ob delovnih konicah. Ker je bil prevoz premoga za kurjenje lokomobile predrag, se je tovarna priključila na električno omrežje. Za kovaške in livarske peči uporabljajo težko kurilno olje (mazut) in koks.[17]

Podjetje ima v lasti polje in svojim delavcem odstopa v najem parcele zemlje, da jo obdelujejo.

V i t a n t e x

Leta 1935 je mariborski trgovec in posestnik Franjo Majer odkupil od mariborske hranilnice žago v Vitanju in jo preuredil v tekstilno tovarno. Sprva se je imenovala Vigogne - predilnica Vitanje, nato pa se je preimenovala v Vitantex. Ker je bil lastnik zaveden Slovenec, so nemški tržani nasprotovali postavitvi tovarne, vendar tega niso mogli preprečiti. V letih 1939/40 je bilo v tovarni približno 40 zaposlenih, od tega največ žensk.[18] Pri sprejemu v službo so imele prednost predvsem mlajše ženske in dekleta, interesentk pa je bilo vedno več kot delovnih mest. Po letu 1940 je število zaposlenih naraslo na približno 50 delavk in 20 delavcev. Delali so v dveh izmenah (od 6^h do 14^h in od 14^h do 22^h). Izmeni sta se menjali vsak teden. Tudi ob sobotah so delali poln delovni čas. Delavci so bili raz-

deljeni po delavnicah. V predilnici je bilo npr. v eni izmeni zaposlenih osem delavk in dva delavca. Pri vsakem izmed treh predilnih strojev sta delali po dve delavki, od katerih je bila ena glavna delavka, druga pa njena pomočnica. V delavnici za pripravo preje in volne je delalo šest delavk.

Plače so bile sorazmerno dobre in so jih dobivali ob mesecu. Malice so nosili v tovarno s seboj od doma.

Leta 1944 so partizani tovarno požgali. Nemci so preostale stroje prepeljali v Celje. Leta 1949 je Okrajni ljudski odbor Slovenske Konjice odkupil požgano poslopje od lastnika. Prostore so obnovili in razširili ter vanje prenesli stroje iz prejšnje Tišlerjeve kovačnice. Tako je nastalo današnje podjetje TKI.

K o v i n a r

Začetki podjetja Kovinar v Vitanju segajo v leto 1945, ko je delavnico kovača Kiteka vzela v najem občina. Poleg lastnika Franca Kiteka, sta bila tedaj v kovačnici zaposlena še dva ali trije kovači. Leta 1954 je bila vključena v Kmetijsko zadrugo Vitanje, ker pa je ta morala kmalu opustiti obrtne delavnice, je leta 1956 nastalo obrtno podjetje Obrtnik, ki je poleg kovaške združevalo še mizarsko in kolarsko delavnico, klavnico, mesnico in kamnolome v soteski Hudinje. Število kovačev se je medtem že toliko povečalo, da so leta 1957 spremenili v kovačnico tudi opuščen mlin, ki je stal na mestu današnjega podjetja.

Nekateri delavci Obrtnega podjetja so hodili med svojo službo vsako poletje opravljat obrtna dela v na novo zgrajene stanovanjske bloke v Ljubljani. Domov so prihajali le ob sobotah in nedeljah. Določenega delovnega

časa niso imeli, plačani pa so bili po učinku. Navadno je delavnik trajal do 16^h ali 17^h. Stanovali so kar v blokih, v katerih so delali, jedli pa so v Delavski menzi v Ljubljani. Malico so si sami kupovali v trgovinah. Po večerji so šli na kozarec vina, nato pa v kino ali pa so igrali šah. Leta 1960 sta se kovaški delavnici lotili izdelave kovanega orodja, medtem ko je prej večina del obsegala popravila kmečkih voz in orodja. Leta 1962 je obrtno podjetje zašlo v težave in razpadlo. Mizarska in kolarska delavnica se je priključila LIP Slovenske Konjice, kovačnici pa sta naslednje leto postali samostojno podjetje. Leta 1963 je zaradi nesporazumov med delavci Franc Kitek s svojo kovačnico izstopil in z bratoma odprl privatno obrt. Od leta 1970 vodi svojo kovačnico sam. Podjetje Kovinar, ki je leta 1964 štelo le 18 delavcev, se je do leta 1971 povečalo na 36 delavcev (od tega 4 ženske). Leta 1971 je bilo 20 % delavcev kvalificiranih, večina ostalih pa priučena.

Podjetje izdeluje kovano orodje (lopate, motike, krampe, traktorske lemeže), razne kmetijske stroje (slamoreznice, hidravlične in mehanične stiskalnice za sadje, grozdne in sadne mline, njivske in travniške brane ipd.) ter manjše odkovke za strojno industrijo.[19]

Leta 1975 je podjetje odprlo nov obrat v Stranicah in uredilo livarno v Zgornji Polskavi. Plače delavcev so se v sedemdesetih letih precej povečale, tako da so leta 1975 delavci Kovinarja celo prejemali najvišje povprečne dohodke v občini Slovenske Konjice. Povprečni mesečni dohodek delavca v podjetju Kovinar je leta 1975 znašal 3.260 dinarjev, najnižji pa 2.100 dinarjev, a so ga dobivali le trije delavci.[20]

LIP Slovenske Konjice, Samostojna ekonomska enota Vitanje,

stoji na mestu nekdanje Hofbauerjeve žage. Podjetje je nastalo leta 1962, ko je bila mizarska in kolarska delavnica Obrtnega podjetja v Vitanju priključena Lesnoindustrijskemu podjetju v Slovenskih Konjicah. Izdelovali so stavbno pohištvo, leta 1973 pa so se specializirali za izdelavo različnih vrst omar. Les dobivajo deloma od Gozdnega obrata v Vitanju, deloma pa iz uvoza. Leta 1962 je v podjetju delalo 22 delavcev, leta 1970 pa 51 (od tega 10 žensk). Tega leta je bilo 30 % delavcev kvalificiranih, ostali pa so bili večinoma priučeni. Do leta 1976 se je število zaposlenih povečalo na 60.

Leta 1952 je bilo v industriji zaposlenih 60 delavcev iz Vitanja (44 moških in 16 žensk), 1961. leta 61 (44 moških in 17 žensk), 1971. leta 129 (106 moških in 23 žensk), 1975. leta pa 168 (123 moških in 45 žensk), to je skupno 32,9 % celotnega prebivalstva Vitanja.[21] Število zaposlenih v industriji se je hitro povečalo zaradi doseljevanja in zaradi širjenja proizvodnih obratov. Dotok prebivastva je bil najmočnejši iz okoliških kmečkih vasi. Od 168 industrijskih delavcev, kolikor jih je leta 1975 živelo v Vitanju, je bilo pravih domačinov le 40, vsi ostali pa priseljeni (kar 102 po letu 1945). Priseljenci, ki so prihajali v Vitanje po letu 1950, so se zaposlovali že tudi zunaj Vitanja. Zanimivo je, da se priseljevanje v zadnjih letih nadaljuje, čeprav si mora vse več priseljencev iskati službe izven Vitanja. Po drugi strani pa doseljevanje tudi pospešuje industrializacijo Vitanja in odpiranje novih delovnih mest.

Leta 1975 je bilo največ priseljencev zaposlenih v Tovarni kovinskih izdelkov v Vitanju, mnogo pa se jih je

zaposlilo tudi v Lesno-industrijskem obratu, Gozdnem obratu, Kovinarju in Merxu (poslovalnica Vitanje). Od podjetij zunaj Vitanja je glede tega prednjačilo Gorenje Velenje.

Na splošno je bilo največ Vitanjčanov zaposlenih v domačih industrijskih podjetjih: v Tovarni kovinskih izdelkov 75, Lesno-industrijskem obratu 17, Kovinarju 15 in Gozdnem obratu 12. Od tujih podjetij jih je največ sprejelo Gorenje iz Velenja (24), sledili so mu Ingrad Celje (4), Cinkarna Celje in RL Velenje (po 3) ter Konus Slovenske Konjice (2).

Ostali Vitanjčani so bili zaposleni posamič v raznih drugih podjetjih v Celju, Zrečah, Slovenskih Konjicah, Žalcu, Velenju, Mariboru in Polzeli. Skoraj v vseh industrijskih podjetjih zunaj Vitanja so bili zaposleni mlajši Vitanjčani (rojeni po letu 1943), izjema sta bili le podjetji Rogla iz Slovenskih Konjic in Opekarna Celje. Vzrok dejstva, da se je skoraj tretjina delavcev iz te generacijske skupine vozila na delo zunaj Vitanja, je bila večja izbira poklicev in delovnih mest, po drugi strani pa tudi omejene možnosti zaposlitve v domačem kraju.

Nekatere razlike v zaposlovanju opazimo tudi med moškimi in ženskami. Iz Vitanja so se vozile samo ženske v podjetja Konus Slovenske Konjice, Zarja Žalec, EMO Celje, samo moški pa v Roglo Slovenske Konjice, Kovaško industrijo Zreče, Cestno upravo, Ingrad, LIK Savinja, Obnovo, Opekarno, Remont, Toper (vse v Celju), Strojno postajo Žalec, Rudnik lignita Velenje, TAM Maribor, in Uslugo Polzela. V ostalih podjetjih, v katerih je delalo največ Vitanjčanov, pa so bili zaposleni moški in ženske.

Leta 1975 je bilo v industrijskih podjetjih v Vitanju za-

poslenih 119 domačinov (96 moških in 23 žensk), v industriji zunaj Vitanja pa 49 (26 moških in 23 žensk). Medtem ko so bile ženske še do nedavnega bolj navezane na zaposlitev v domačem kraju, pa so v zadnjih letih, kar zadeva zaposlovanje zunaj Vitanja, skoraj dosegle število moških. Pri zaposlovanju žensk je imela pomembno vlogo zlasti tovarna Gorenje iz Velenja. Tja se je leta 1975 iz Vitanja vozilo vsak dan na delo kar 18 žensk. V primeri z moškimi pa je bila izbira delovnih organizacij pri ženskah precej ožja.

Več kot polovica vseh Vitanjčanov, ki so delali v industriji, je imela nedokončano osnovno šolo (98 delavcev), 40 jih je imelo popolno osnovno šolo, 24 poklicno šolo ali strokovni tečaj in le 6 gimnazijo ali srednjo strokovno šolo. Višje in visoke šole ni imel nihče. Čeprav je bila torej večina delavcev nekvalificirana, je od vseh gospodarskih panog v Vitanju prav v industriji delovna specializacija in delitev dela dosegla najvišjo stopnjo. Med poklici, ki so sodili v to skupino, so bili npr. avtoličar, brusač, elektrikar, ključavničarji, kolar, kovači, kovinostrugarji, kuharica, kurirka, livarji, mizarji, monter, orodjar, pek, rudar, rudarski tehnik, skladiščniki, snažilka, strojni tehniki, šofer, tehnična risarka, uslužbenci v administraciji, vodovodni instalater, zidarji, vajenci in pomočniki različnih strok.

Razmerje med delavci z nedokončano osnovno šolo, delavci z osemletko, tistimi s poklicno ali obrtno šolo (tečajem) in tistimi z gimnazijo ali srednjo strokovno šolo je bilo leta 1975 ugodnejše pri industrijskih delavcih, ki so se vozili na delo zunaj Vitanja (19:14:15:1), medtem ko je večji del nekvalificirane delovne sile ostajal v domačih podjetjih (razmerje 79:26:9:5).
Leta 1975 je 168 industrijskih delavcev iz Vitanja premoglo 36 motornih vozil (od tega 8 mopedov, 5 motornih

koles in 23 osebnih avtomobilov). V nasprotju s pričakovanjem pa so imeli sorazmerno več motornih vozil Vitanjčani, ki so bili zaposleni v domačem kraju, kot tisti, ki so se vozili na delo drugam.[22] Zadnji so bili zato še vedno navezani predvsem na prevoz z avtobusi. To nesorazmerje je mogoče pojasniti z dejstvom, da so bili delavci, ki so se zaposlovali zunaj Vitanja, predvsem mlajši ljudje, ki še niso premogli denarja za nakup lastnega avtomobila. Razmeroma malo motornih vozil je bilo tudi med nekvalificiranimi delavci (le trije avtomobili, dva mopeda in motorno kolo), kar je spet mogoče povezati z nizkim zaslužkom.

Po številu motornih vozil so bili industrijski delavci v absolutnem smislu sicer na prvem mestu pred pripadniki drugih gospodarskih panog, vendar pa primerjava števila delavcev posameznih gospodarskih skupin in števila vozil pokaže povsem drugačno podobo. Po tem sorazmerju so bili namreč industrijski delavci v Vitanju leta 1975 na spodnjem delu lestvice, kar zadeva lastništvo motornih vozil. Pred njimi so bili delavci v prometu, obrtniki in delavci v ustanovah, za njimi pa so bistveno zaostajali le kmetje in nezaposleni Vitanjčani.

Za domače gospodarstvo vitanjskih delavcev je značilno, da imajo ob hišah vrtove, na katerih pridelujejo zelenjavo in sadje, nekateri pa imajo v najemu tudi kose njiv za krompir in druge kmečke pridelke. Poleg prašičev večinoma redijo le manjše domače živali (kokoši, zajce). Zato je obseg del na zemlji pri delavcih precej manjši kot pri kmetih ali mešanih kmečko-delavskih družinah. Delitev dela znotraj delavske družine je takale: Mož je zaposlen v tovarni, poleg tega opravlja še druga težja dela (priprava drv, pomoč okoliškim kmetom pri košnji, pomoč znancem in sosedom pri zidavi hiš), precej časa preživi tudi v domači delavnici ali v garaži.

Pri gospodinjskih delih pomaga le občasno (ob nedeljah npr. nekateri možje pomagajo ženam pri pomivanju posode, pospravljanju sob, prinesejo drva, olupijo krompir itd.).
Žena opravlja vsa gospodinjska dela, šiva, plete, dela na vrtu in najetem kosu zemlje (pri tem ji občasno pomagajo mož in otroci, poleg tega pa najamejo za pomoč še kako žensko), hodi odsluževat najeto zemljo (tudi pri težjih delih, npr. mlačvi), krmi domače živali, kida gnoj iz svinjaka in priskrbi steljo zanj ipd.
Otroci in ostareli člani družine opravljajo pomožna dela (cepijo drva, zakurijo, pometejo kuhinjo, pobrišejo tla, gredo v trgovino in po mleko, pazijo na majhne otroke, pozimi luščijo fižol, obesijo perilo, kaj zašijejo, pomagajo pri delih na vrtu ipd.). Na splošno so otroci iz delavskih družin manj obremenjeni z delom kot njihovi kmečki vrstniki.

V nasprotju s kmečkimi družinami, ki so skoraj izključno avtarkične enote, so delavske družine predvsem porabniške družbene skupine in zato navezane s svojimi potrebami na tržišče. Naraščajoče življenjske potrebe, ki zahtevajo več in več denarja, silijo v službe tudi žene delavcev, ki so se doslej ukvarjale le z gospodinjstvom. Ovira za večje zaposlovanje žensk so majhni otroci, ki jih otroški vrtec še ne sprejema. Nekatere delavke so dobile varstvo za svoje otroke pri sorodnikih ali sosedih, nekatere pa so najele ženske, ki jim med službo varujejo otroke.[23] Zaposlovanje žensk ovirajo tudi konzervativni nazori v mnogih družinah, posebno tistih, ki so se doselile v Vitanje iz okoliških vasi. Zaposlovanje žensk namreč pomeni spreminjanje ustaljenega sistema delitve dela, v katerem je mož oskrboval družino z denarjem, žena pa je skrbela za druge materialne dobrine (hrano, obleko, stanovanje). Odpor do sprememb v omenje-

nem sistemu delitve dela med možem in ženo je obenem s pomanjkanjem delovnih mest za ženske v Vitanju močno zadrževal zaposlovanje žensk. Maja 1975 je bilo v Vitanju od skupno 215 nezaposlenih 105 gospodinj (ostali nezaposleni so bili kmetje, upokojenci in delavci brez služb). Poleg tega so tudi zaposlene ženske leta 1975 še v veliki večini opravljale poklice, ki so po tradicionalni delitvi spadali k ženskim delom (kuharica, snažilka, šivilja, vzgojiteljica otrok, bolniška strežnica, medicinska sestra). Le nekaj je bilo takih, ki so prestopile mejo delitve na "moške" in "ženske" poklice (tehnična risarka, livarka, ekonomistka). Po drugi strani so bila tedaj vodilna mesta že zasedena z moškimi (ravnatelj šole, tajnik krajevnega urada, direktor podjetja, knjigovodja, poslovodja), kar je bilo v skladu s tradicionalno pojmovano vodilno vlogo moškega.
V družinah, v katerih je bila zaposlena tudi žena, je bila vidna večja udeležba moških pri gospodinjskih delih (mož je npr. sam skuhal preprostejše jedi, izpraznil pralni stroj, obesil perilo, v primeru potrebe tudi zalil rože, pomil posodo, pospravil stanovanje, previl in oblekel otroka ipd.). Delež moških pri gospodinjskih delih se je še povečal ob ženini bolezni ali nosečnosti. Večje obveznosti so imeli v družinah, v katerih sta bila oba starša zaposlena, tudi otroci (če je šla mati zjutraj v službo, je hčerka sama pripravila zajtrk, po vrnitvi iz šole pa še pred prihodom staršev začela kuhati kosilo, po kosilu so otroci pomili posodo, pomagali čistiti stanovanje itn.).

Zaposlovanje ljudi iz kmečke okolice Vitanja v tovarnah je nedvomno močno spremenilo njihov način življenja. To velja še posebno za tiste, ki so se doselili v Vitanje. Prilagoditi so se morali enakomernemu tovarniškemu ritmu

dela vse leto namesto kmečkega z naraščajočo in upadajočo aktivnostjo. Medtem ko so na kmečkih gospodarstvih vsaj deloma še lahko prilagajali delovni ritem strojev svojim navadam in potrebam, pa so se v tovarnah morali mnogo bolj podrediti zahtevam strojev, stalnemu delovnemu času in hierarhiji tovarniškega osebja.

V primerjavi s kmeti ostaja delavcem in njihovim družinam več prostega časa (posebno poleti, jeseni in spomladi), ki ga izkoriščajo za zabavo, izobrazbo in družbeno delovanje (radio, televizija, kinopredstave, knjige, planinsko, lovsko, gasilsko in športno društvo, različni krožki v šoli idr.).

Delovno sodelovanje med sosedi, kakršno je bilo v navadi v kmečkem okolju, pri delavcih vse bolj nadomeščajo stiki s sodelavci iz iste tovarne, delavnice in izmene. Skupno delo v tovarni tako utrjuje družbene vezi med delavci, da segajo tudi zunaj tovarne in se nadaljujejo po delovnem času. Tako si npr. sodelavci priskočijo na pomoč ob težjih delih (betoniranju plošče ob gradnji hiše, pri delu v gozdu ali pri košnji). Med člani posameznih delavskih kolektivov se je utrdil občutek solidarnosti, izoblikoval pa se je tudi poseben stil družabnega življenja:
V podjetju Kovinar npr. delavec za svoj god plača v času malice pijačo (steklenice piva) sodelavcem iz iste delavnice. Pred svojo poroko in ob rojstvu sina, plača pijačo vsem članom podjetja. Kolektiv kupi svojemu delavcu poročno darilo s sredstvi sindikata, ob godu direktorja, računovodje in predsednika sindikata pa delavci zberejo prostovoljne denarne prispevke. Ko dobi novinec prvo plačo, mora dati za pijačo vsem članom kolektiva, prav tako tudi, ko odhaja v pokoj, le da takrat prispeva denar tudi kolektiv. Upokojeni delavci dobijo ob novem

letu, prvem maju ali ob občnem zboru nagrade (npr. knjige), vabijo jih tudi na občne zbore in proslave. V to tesno povezano mrežo odnosov so zajeti tudi družinski člani delavcev, četudi niso zaposleni v tovarni. Tako so npr. gospodinji iz Vitanja po rojstvu otroka sodelavke njenega moža kupile in podarile plenice.

S širjenjem industrijskih obratov, uvajanjem sodobnih strojev in odpiranjem novih delovnih mest se diferenciacija del nenehno povečuje. Delitev del v industrijskih obratih se vse bolj podreja kriteriju racionalizacije in produktivnosti. Pri tem gre predvsem za tehnično delitev dela, ko se dela v posameznih delavnicah delijo na osnovne sestavine ali delovne postopke in ko je nepretrgano opravljanje vsake osnovne tehnične operacije zaupano izbrani in posebni človeški proizvajalni sili ali stroju.[24] Po tem se delitev del v industriji tudi najbolj očitno razlikuje od kmečkih in obrtniških del, pri katerih je posameznik opravljal ves delovni postopek od začetka do konca. Stroji so deloma zmanjšali tudi pomen ročnih spretnosti, ki so bile še posebno pomembne pri obrtniških delih in ki so pomenile glavni kriterij pri delitvi na mojstre, pomočnike in vajence.

Doslej najvišjo stopnjo specializacije dela pomeni združevanje industrijskih podjetij sorodnih strok v večje celote, v katerih se vsako specializira. V zadnjem času so se tudi v Vitanju začela nekatera podjetja (LIP, TKI) povezovati s sorodnimi podjetji v drugih krajih. Ta proces lahko poimenujemo tudi "teritorialna" ali še bolje "medkrajevna" delitev dela.

TRGOVCI, GOSTILNIČARJI IN POSESTNIKI

V drugi polovici 19. stoletja (pred letom 1887) so bili po besedah vitanjskega kronista, župnika Josipa Žičkarja, "vsi farani posebno v gmotnem oziru silno odvisni od tržanov", ki so bili večinoma nemško usmerjeni.[1] Gospodarska podrejenost se je kazala tudi v politični odvisnosti. Zato je Žičkar svoje narodnobuditeljsko delo začel s tem, da je leta 1890 ustanovil v Vitanju slovensko hranilnico in posojilnico. Pri tem je dodobra izkoristil razcep, ki je vladal v verskem oziru med nemškimi in slovenskimi Vitanjčani. Nemci večinoma niso hodili v cerkev, bodisi zaradi svoje liberalne ali socialnodemokratske miselnosti (fužinski delavci) ali zato, ker so bile maše v slovenskem jeziku. Ker tržani delovanja hranilnice in posojilnice niso mogli preprečiti, so ustanovili svoj Spar- und Vorschussverein, ki je delal do januarja 1919.
Pod Žičkarjevim vodstvom so leta 1900 ustanovili tudi Kmetijsko zadrugo. V najetih prostorih so odprli trgovino (edino, ki je bila v slovenskih rokah), v kateri naj bi kupovali člani zadruge. Ker je Kmetijska zadruga nameravala trgovati predvsem z lesom, je hranilnica in posojilnica odkupila od kovača Franca Tišlerja posestvo in na njem postavila žago. Otvoritev trgovine

je med tržani spet povzročila razburjenje in posamezniki so župniku grozili celo z izstopom iz rimskokatoliške cerkve.[2] Zaradi slabega poslovanja in neodgovornosti uslužbencev in poslovodje je zadruga kmalu zabredla v dolgove (več kot 24.000 kron) in prišla v konkurz.[3]

Gospodarski polarizaciji (glede na narodnostno, cerkveno in regionalno pripadnost) je pozneje sledil strankarski razcep na slovenski strani. Ker so v hranilnici in posojilnici prevladali liberalno usmerjeni člani pod vodstvom tajnika, učitelja Kosarja, je oktobra 1909 župnik Arzenšek ustanovil novo, katoliško kmečko posojilnico in hranilnico.

Čas prve svetovne vojne so nekateri premožni domačini izkoristili v svoj prid. Nemški župan, trgovec in posestnik Rajmund Hofbauer, je tedaj nagovarjal ljudi, naj vpisujejo vojna posojila, za ketera je bilo določenih 10 % obresti. Sam pa si je v Gradcu vzel veliko posojilo in z njim odkupoval posestva kmečkih družin, ki so izgubile gospodarje na fronti. Ob propadu Avstrije in menjavi denarja je Hofbauerju ostala posest približno 600 ha zemljišč (od tega približno 300 ha planine, ki jo je kupil ob razpadu graščinskega posestva), tri žage in 7 do 8 hiš v trgu in okolici.

Premožni Vitanjčani so pred prvo svetovno vojno in po njej pridobivali posestva v Vitanju in okolici tudi s posojanjem denarja. Če zadolženi kmet ni zmogel v dogovorjenem roku odplačati posojila, je bil prisiljen prodati posestvo. Poznali pa so tudi druge oblike finančnih pritiskov. Tako je npr. pri Repasu na Skomarju nameraval gospodar prodati kmetijo in kupiti novo v Socki. Trgovec iz Vitanja mu je obljubil, da bo posest na Skomarju kupil za dogovorjeno vsoto. Potem ko si je kmet

pri nekem drugem posojevalcu dobil denar in kupil kmetijo v Socki, pa je trgovec začel z nakupom odlašati. Kmet je moral nujno vrniti posojilo in je moral prodati trgovcu posestvo za mnogo nižjo ceno, da je dobil potrebno gotovino.

Okoli leta 1930, ko je hranilnica v Vitanju ustavila izplačevanje hranilnih vlog, so ljudje v strahu, da bodo izgubili ves denar, prodajali svoje hranilne knjižice tudi za polovično vsoto v gotovini. S hranilnimi knjižicami pa je bilo mogoče poravnati dolgove v hranilnici po polni ceni. To so izkoristili nekateri posestniki in trgovci in z nakupljenimi hranilnimi vlogami odkupovali od hranilnice posestva zadolženih kmetov.

Na tako pridobljena posestva so nastanili najemnike ali pa pustili tam domače družine, le da so bile odtlej v najemniškem odnosu (plačevale so najemnine in dajale del pridelkov in živine).

Izid boja med slovenskim in nemškim kapitalom bi bil v Vitanju mnogo bolj negotov, če ne bi ob koncu prve svetovne vojne splošne gospodarske in politične razmere delovale v slovensko korist. Omenjene premike lepo ponazarja primer graščinskega posestva, ki je bilo do konca prve svetovne vojne največje v kraju.

Do leta 1783 je bila lastnica Vitanja in okolice krška škofija. Kasneje je bila posest v lasti rodbine Dienersbergov. Ob koncu 18. stoletja sta bila lastnika C.X. Schwarz in I.M. Čiček, v začetku 19. stoletja Leuzendorfi (do 1819), potem F.X. Mulley in od leta 1831 fužinarska rodbina Steinauerjev. Po smrti Jožefa Steinauerja so 1868. leta posest spet prevzeli Mulleyi in jo obdržali do leta 1911. Steinauerjeva posest je obsega-

la 835 ha gozdov, 14 ha njiv, 14 ha travnikov, 18 ha pašnikov, 4 ha vinogradov in 1 ha vrtov, skupaj torej 886 ha zemljišč.[4]

Februarja 1911 je graščak Edvard Mulley umrl, kmalu za njim pa še njegova sestra. Ker sta bila oba samska, je postala dedinja druga sestra, Mariana, vdova Steinhauser, ki pa je graščino s posestvom še isto leto prodala za 260.000 kron in se preselila na Dunaj. Lastnik je postal Rudolf Rahmsauer iz Kapfenberga, decembra 1917 ali januarja 1918 pa je posest in graščino prodal češki banki v Pragi za približno 450.000 kron.[5] Med nemško čutečimi Vitanjčani je ta kupčija zbudila nejevoljo. Banka je namreč del graščinskega posestva razkosala in parcele z velikim dobičkom prodala kmetom iz Vitanja in Stranic (oral zemlje so plačevali od 1.000 do 3.000 kron). Graščino in večji del posestva je odkupil Čeh Karel Bartoš.

Čeprav so ostali nemški tržani še naprej gospodarsko močni, so ob prodaji graščine in posestva vendarle občutili izgubo v gmotnem in še bolj v družbenoprestižnem oziru. To je postalo še bolj očitno, ko je oktobra 1924 Bartoš za 112.500 dinarjev prodal graščino in posest Slovencu, uglednemu kmetu, lesnemu trgovcu in dolgoletnemu županu občine Ljubnica - Stenica, Antonu Kušerju, ki jo je kupil za svojega sina Jožefa Kušerja. Ta je v graščini ob potoku Hudinja kljub nasprotovanju tržanov napravil velik mlin in žago.[6]

Politični preobrat po prvi svetovni vojni je omogočil nekaterim posameznikom hiter gospodarski razvoj in družbeni vzpon. Uveljavljati so se začeli domačini (npr. Kuzman, Kušer), ki so sicer izvirali iz manj premožnih družin, po rodu pa so bili Slovenci, a so kljub temu ali prav zato v nekaj letih postali "nova elita" vitanj-

ske družbe. Do podobnih nihanj je prišlo tudi po koncu druge svetovne vojne. Iz tega lahko sklepamo, da je bil gospodarski uspeh posameznika vedno tesno povezan z družbenim in političnim sistemom, v katerem je živel. V vsakem obdobju so specifične družbene razmere omogočale hiter gospodarski napredek točno določeni družbeni skupini, ali bolje rečeno najsposobnejšim pripadnikom te skupine. Pred prvo svetovno vojno so imele največ možnosti premožne družine v trgu in veliki kmetje v okolici, med obema vojnama nastajajoča slovenska buržoazija, po drugi svetovni vojni pa široki sloj delavcev. Pred drugo svetovno vojno je gospodarska moč omogočala politični vpliv posameznikov, politični vpliv pa jim je po drugi strani spet omogočal gospodarsko krepitev. Zato najdemo vitanjske trgovce, lesne trgovce, gostilničarje in posestnike skupaj z nekaterimi premožnimi kmeti iz okolice med voditelji raznih društev in organizacij, župani, občinskimi odborniki ipd.

Okoli leta 1935 je bilo v Vitanju sedem trgovin (Kuzman 2, Vester, Jaklin, Kurnik (prej Šauperl), Narat (prej Štraser) in po letu 1935 Jeromel). Delovni čas je bil različen. Nekatere trgovine so bile odprte od 6^h do 12^h in od 14^h do 19^h ter ob nedeljah dopoldne. Pri Jaklinu so imeli odprto poleti od 6^h do 21^h, pozimi pa od 7^h do 19^h. Jeromel je odpiral trgovino poleti ob 7^h, pozimi pa ob 8^h.

Kmetje iz okolice so navadno prihajali v trgovine vsak teden (pogosto ob nedeljah), gozdni delavci z Rakovca pa enkrat na mesec po "fasungo". Na Rakovec so jim jo pripeljali vozniki za primerno protiuslugo (npr. pomoč pri delu).

Stiki med trgovci in kmeti so postali v tem času že stalni, s tem pa so se med njimi utrdile osebne vezi, ki so presegale zgolj trgovski interes enih in drugih. Kmetje so se do trgovca obnašali podobno kot do dobrega soseda ali prijatelja v svojem vaškem okolju.[7] Trgovce so vabili na furovže, svatbe in jih izbirali za botre svojim otrokom. Ti so se jim oddolževali tako, da so jih prijazno sprejemali, se z njimi pogovarjali in jim od časa do časa dali manjše darilo. Kmetje so, podobno kot drugi domačini, jemali pri trgovcih tudi kredite.[8] Pri dajanju posojila je trgovec gledal predvsem na poštenost kmeta in na njegove finančne zmožnosti. Če je kmet nameraval prodati vole ali les, je bilo to navadno zadostno jamstvo za odobritev kredita. Kljub temu so posamezniki neredno plačevali. Leta 1941 je bilo samo pri trgovcu Jeromlu za 200.000 din neizterjanih dolgov. Po nemški zasedbi so jih dolžniki z lahkoto poravnali, ker so dinarske dolgove preračunali v marke. Trgovec Kuzman je pred drugo svetovno vojno, da bi pospešil odplačevanje dolgov, vsako leto dolgovom prištel 10-odstotne obresti. Trgovci so si konkurirali predvsem s cenami blaga, kvaliteto in možnostjo večje izbire. Konkurenčne cene so postavljali še posebno ob sejemskih dneh, ko je prišlo v Vitanje dosti kupcev iz okolice. Da bi lahko prodajal po čim nižjih cenah, je npr. trgovec Jeromel namesto pri posrednikih kupoval izdelke direktno od proizvajalcev. Nekatere artikle je prodajal celo z izgubo, le da je obdržal kupce. Taktika tedanjih trgovcev je bila, da so v začetku z nizkimi prodajnimi cenami pridobili kupce, nato pa počasi cene zviševali. Za tak način dela pa je bil potreben dovolj velik začetni kapital. V konkurenčnem boju za kupce so nekateri trgovci propadli. Zanimiv je primer Huberta Filipiča, ki se je okoli leta

1935 priselil iz Konjic v Vitanje. Najel je žago ob Goleževem mlinu in delal zaboje za tovarno v Celju (zdajšnji EMO), kjer je bila njegova sestra v upravi. Da bi lahko konkuriral drugim lesnim trgovcem, je odkupoval plohe tako, da jih je meril na debelejšem koncu namesto na sredini, kot je bila navada. V trgu je imel še trgovino z mešanim blagom, v kateri je delala njegova žena, domačinka in po stroki trgovka (izučena pri Jaklinu). Da bi si pridobil kupce, je skušal prodajati koruzo, ki jo je nakupil na Hrvaškem, po zelo nizki ceni, ki je bila nižja celo od nakupne. Drugi vitanjski trgovci so po raznih kupcih nakupili to koruzo zase. Ker Filipič ni imel dovolj kapitala, da bi lahko prodajal vedno nove pošiljke koruze po isti ceni, je počasi propadel, trgovci pa so koruzo, ki so jo kupili pri njem, prodajali svojim strankam po lastni višji ceni. Trgovci so uporabljali še druge načine, da so si pridobili in obdržali kupce. Trgovec Narat je npr. postregel kupcem s skodelico čaja ali kave, Jeromel je stalnim kupcem vsak mesec podaril milo, bonbone ipd. v vrednosti pol odstotka od porabljene vsote; za "družinski sejem" (27.12.), ko so prišli v Vitanje kmetje z družinami, jim je dal kakšno milo, srajco ali predpasnik za "povrh" (glede na količino kupljenega blaga); na gasilski veselici je stalnim odjemalcem plačal polič vina ipd.

Lesni trgovci, ki so imeli obenem tudi trgovine z mešanim blagom, so si zagotovili kupce tako, da so kmetom izkupiček od prodanega blaga vpisovali v dobro, kmetje so nato to vsoto izrabljali z nakupi v trgovini lesnega trgovca, na koncu meseca pa dobili razliko izplačano v denarju. V interesu lesnega trgovca je bilo tudi, da se je kmet pri njem zadolževal, ker je dolgove plačeval z novimi tovori lesa. Kmetje so seveda čutili to

odvisnost, zato so, če je bilo mogoče, prodajali tistemu lesnemu trgovcu, ki je obljubil takojšnje plačilo v denarju, pa čeprav je bilo nekoliko nižje.

Kadar je lesni trgovec kupoval les na zalogo, je plačeval manj, če ga je lahko takoj odpremil, pa je bilo plačilo kmetu boljše. Praviloma pa ni noben lesni trgovec zavrnil kmeta, če mu je pripeljal les. V vsakem primeru ga je kupil, ga razžagal in spravil v skladišče.

Razsežni gozdovi in možnosti izrabe vodne sile so v Vitanju in okolici vzpodbujali razvoj žagarstva. Ob koncu 19. stoletja so sem prihajali kupovat deske celo ljudje iz Slovenskih goric.[9] Večino lesa pa so do prve svetovne vojne izvažali v Italijo. Ob vseh treh potokih je stalo nekoč več kot 50 žag veneciank. Sečnjo in žagarsko dejavnost je pospešila zgraditev južne železnice. Rezan les so do druge svetovne vojne s parizarji vozili na celjsko železniško postajo.[10]

Pred drugo svetovno vojno je bilo v Vitanju osem lesnih trgovcev - Hofbauer (kasneje Pikl), Kuzman, Pirh, Jaklin, Meško, Podpečan, Krenker in Čatar iz Celja. Tepejeva trgovina z lesom pa je prenehala leta 1931. Lastnikov žag je bilo enajst: Kuzman, Tepej (kasneje Kuzman), Tišler, Konrad Pirh, Potočnik-Kušer, Anton Jaklin (2 žagi), Karl Jaklin, Vodušek, Rajmund Hofbauer (2), Kotnik (p.d.Goleč) in Krenker. Nekatere žage so že pred drugo svetovno vojno propadle, npr. žaga Ivana Hofbauerja, Fužinska žaga za Grmadnikom (pogorela) idr. Žage Karla Jaklina, Antona Jaklina (1) ter Kotnikova, Voduškova in Kušerjeva žaga so imele zraven še mline.

Pred drugo svetovno vojno so iz Vitanja na leto izvozili več kot 100 vagonov lesa, predvsem v vzhodne dele

države.[11] Prodajali so večinoma žagan in tesan les. Lesna trgovina je še posebno oživela po gospodarski krizi od leta 1934 dalje, ko so se cene lesu hitro zviševale, leta 1939 pa so v primerjavi s prejšnjim letom skočile za dva- do trikrat.[12] Lesni trgovec in posestnik Rajmund Hofbauer je odkupoval od kmetov posušeno lubje, ga mlel v posebnem stroju in prodajal tovarni usnja Lavrič v Konjicah (sedanji Konus). Tudi Jaklini in Tepeji so imeli ob žagah takšne mline za lubje, ki so delovali še nekaj let po prvi svetovni vojni. Žage so lastniki dajali v najem v času, ko jih sami niso rabili.

Lesna trgovina je bila področje, na katerem je spreten trgovec lahko dobro zaslužil. Kot posrednik si je prizadeval les odkupovati po čim nižji ceni in ga čim draže prodajati. Nekateri kmetje so prodajali drevesa "na štor", kar je pomenilo, da je trgovec drevesa že v gozdu odkupil, jih dal na svoje stroške podreti in zvoziti do žage. Pri ocenjevanju vrednosti glede na debelino in višino debla je trgovec pogostokrat ocenil višino rastoče smreke za manjšo, kot je bila v resnici, da je za smreko manj plačal. Zgodilo se je tudi, da je kmet podpisal s pomočnikom lesnega trgovca pogodbo o prodaji določenega števila dreves "na štor". V pogodbi je bilo napisano, da so ta drevesa "po izbiri" (namesto "že izbrana") in pomočnik je dal namesto dogovorjenih dreves posekati tista, ki so bila najlepša. Kmetje so zato, če je bilo le mogoče, sekali les sami in ga sami tudi vozili do lesnih skladišč v Vitanju. Ob nakupu je lesni trgovec profitiral tudi s tem, da je les uvrstil v nižjo kvalitetno kategorijo, prodati pa ga je nato poskušal kot les višje kategorije.[13] Les so delili na štiri kategorije glede na vejnatost. Za prvo in drugo kategorijo je veljala ista cena, ki je bila mnogo viš-

ja od cene 3. in še posebno 4. kategorije.

V Vitanju je bilo pred drugo svetovno vojno šest gostiln in ena kavarna. Zanimivo je, da noben gostilničar ni opravljal le gostinske dejavnosti, marveč je imel vsak še kakšen dodatni vir zaslužka, bodisi trgovino, mesnico, obrt ipd. Skoraj vsi so imeli tudi kmečka posestva:

Kurnik (Konrad): gostilna, pekarna, posestvo, vinograd;

Pirh: gostilna, mesnica, nekaj časa lončarska obrt, lesna trgovina, posestvo;

Rupnik: gostilna, lončarska obrt;

Kuzman: gostilna, dve žagi (1939. leta), dve trgovini, lesna trgovina, posestvo;

Petelinšek (prej Vodušek): gostilna, mesnica, posestvo;

Pirh (starejši); gostilna, posestvo;

Koren: kavarna s kegljiščem, pekarska obrt.

Nizanje različnih obratov v "verigo" je bilo ekonomsko mnogo donosnejše kot enostavno povečevanje števila istovrstnih obratov, in sicer iz teh razlogov:

- Surovine, ki jih je proizvajala ena veja, je rabila druga (npr. poljske pridelke in meso s posestva je rabila gostilna, v gostilni so se hranili delavci in posli). Lastnik si je torej prizadeval doseči čim večjo avtarkijo.
- Če je en gospodarski obrat zašel v krizo (zaradi spremembe tržnih cen, konkurence ipd.), je lastnik lahko "prelil" vanj denar iz drugega, uspešnejšega obrata. (Med gospodarsko krizo 1930-34 npr. posestvo grofa Thurna na Rakovcu ni moglo samo kriti stroškov prevoza lesa. Izgube je krila železarna na Ravnah,

ki je bila prav tako v Thurnovi lasti).

- Tak sistem je bil tudi prilagojen potrebam porabnikov. (Lesni trgovec je npr. povabil po kupčiji kmeta v svojo trgovino, kjer je ta zapravil del denarja, nato pa še v gostilno. Po prvem poliču, ki ga je naročil trgovec "na lastne stroške", je kmet pustil v gostilni precej več denarja, kot je sprva nameraval).[14]

Vsaka gostilna je imela poleg občasnih tudi svoje stalne obiskovalce. Gostje so se odločali za gostilne tudi glede na politično prepričanje. Pri Tepeju, ki je bil nemško usmerjen, so se npr. zbirali do lastnikove smrti decembra 1931, nemški Vitanjčani. Kasneje, ko je gostilno kupil Kuzman, je postala "slovenska". Pri Rupniku je imel vsak od stalnih gostov poseben kozarec za pivo, poslikan s podobami, iz katerega je vedno pil samo on. Stalne družbe so imele tudi svoja ustaljena mesta pri mizah. Člani stalnih družb so bili večji del prebivalci Vitanja, okoliški kmetje so prihajali v večjem številu le ob nedeljah. Večji kmetje so se pripeljali z družino v enovprežnih kolesljih. Pred drugo svetovno vojno so hodili večinoma že peš, mlajši tudi s kolesi. OB nedeljah, sejemskih dnevih in ko so dobili plačo, so prihajali v gostilne tudi gozdni delavci z Rakovca. Pred prvo svetovno vojno so se ustavljali v gostilnah še premožni letoviščarji z Dobrne.
Nekateri lastniki so gostilne občasno oddajali v najem. Tako je npr. storila pred prvo svetovno vojno Amalija Kokošinek po poroki z nadučiteljem Rupnikom, in se po takratnih predpisih učitelji niso smeli ukvarjati s postranskimi dejavnostmi. Najemnici sta bili domačinki, ki sta služili v Zagrebu kot sobarici in si prihranili nekaj denarja. V letih 1963-64

je lastnica Marija Rupnik zaradi bolezni oddala gostilno v najem Gostinskemu podjetju Jelen iz Slovenskih Konjic.
Ker je pri Rupniku gospodar skrbel predvsem za lončarsko delavnico, je gostilno vodila gospodinja, s pomočjo najete natakarice. Vstajali sta ob petih zjutraj. Gospodinja je najprej pospravila in počistila gostilniške prostore, natakarica pa je medtem prinesla vode iz vodnjaka. Zajtrk je bil okrog 7^h (tudi za lončarskega pomočnika in pomožnega delavca). Dopoldne je šla natakarica navadno nakupovat v trgovino, gospodinja pa je stregla gostom in začela kuhati kosilo. Po kosilu, ki je bilo ob 13^h, sta gospodinja in natakarica stregli gostom, natakarica pa je še pomila posodo in pripravila (ob 19^h) večerjo.

Gostilničarji so imeli pred drugo svetovno vojno za dovoz pijače lastne hlapce ali pa so najemali voznike v okolici Vitanja. Rupnikova gostilna je npr. dobivala vino pri kmetih v okolici Škalc pri Konjicah, Bistrice in Loč. Vozniki so ga pripeljali po 900 litrov na mesec. Poleg tega je trgovec iz Vojnika poleti vsakih štirinajst dni pripeljal voz piva. V Rupnikovi gostilni so pred drugo svetovno vojno čez poletje stočili tudi do 1.000 litrov piva. Med vojno so pivo dovažali z avtom iz Gradca ali pa so šli po pošiljke graškega piva z vozmi na železniško postajo v Poljčane. Ker je lastnica gostilne pri nemških oblasteh veljala za "politično nezanesljivo", je med drugo svetovno vojno lahko prodala le po 200 litrov vina na leto.

Lesni trgovec in posestnik Kušer je med obema vojnama poskušal oživiti v Vitanju tudi turizem. Tako je leta 1930 prišla tja "ferijalna kolonija" 35 otrok iz

Varaždina; spali so v drugem nadstropju osnovne šole, dnevne prostore pa so imeli v Kušerjevi graščini.[15] Največji turistični obisk je bil leta 1938, ko je od druge polovice junija do začetka septembra letovalo v Vitanju 147 turistov (79 Hrvatov, 60 Srbov, 4 Italijani, dva Čeha in dva Slovenca). Stanovanje in hrano so imeli pri gostilničarjih (Kuzmanu, Potočniku) in zasebnikih.[16]
Zaradi vse bolj razvijajočega se turizma je bilo leta 1939 v Vitanju ustanovljeno "tujsko-prometno društvo". V njem je sodelovalo tudi krajevno učiteljstvo. Društvo je začelo akcijo za postavitev kopališča in izdalo turistične prospekte Vitanja.[17]

Trgovci, lesni trgovci, gostilničarji in posestniki so pred drugo svetovno vojno vsi zaposlovali manjše ali večje število hlapcev, dekel, trgovskih in mesarskih pomočnikov, sobaric, kuharic, natakaric in drugih delavcev. Navajam nekaj značilnih primerov:

Posestnik in lastnik kovaškega obrata Tišler je imel na posestvu štiri dekle (eno za delo na polju, dve za krmljenje svinj in druga dela , za pospravljanje in čiščenje stanovanja) in vzgojiteljico za varstvo otrok. Poleg tega so s Pokličevega posestva na Skomarju, ki ga je Tišler kupil in dal v najem, hodile ženske odsluževat najemnino, kadar jih je potreboval.

Pek in gostilničar Kurnik je imel deklo za molžo in krmljenje živine, razna dela v hiši in na polju. Za večja poljska dela je najemal tudi dninarje.

Posestnik, lesni trgovec, trgovec in gostilničar Kuzman je imel dve dekli (eno za delo v kuhinji in na polju, drugo za pospravljanje sob in varovanje otrok), poleg tega še kuharico, gostilniško strežnico, dva hlap-

ca, pomočnika v trgovini, več trgovskih vajencev in dva delavca v lesnem skladišču. Ob sedmini ali sejmu, ko je prišlo v gostilno več gostov, so najeli za pomoč še več ljudi.

Trgovka Jaklinova je imela v trgovini zaposlenega poslovodjo, kasirko, dva vajenca in dva pomočnika, poleg njih pa še dve dekli, dva hlapca in kuharico za delo na posestvu in v hiši, žagarja in voznike za delo na žagi, v mlinu pa mlinarja. Ob večjih poljskih delih je najemala še dninarje.

Posestnik, lesni trgovec in gostilničar Pirh je imel hlapce in dekle, ki so delali na njivah in v hlevu, gostilniško osebje ter lesne delavce in voznike. Okoli leta 1935 je za spravilo metrskih drv iz gozda najemal tudi Bosance s konji.

Trgovec Vester je poleg trgovke in dveh vajenk, ki so delale v trgovini, zaposlil še deklo za kuhanje, pomivanje, krmljenje krav in prašičev in delo na polju.

Trgovec Jeromel je imel od leta 1935 dalje v trgovini dve pomočnici in dve vajenki, deklo in hlapca za delo na posestvu in varuško, ki je pazila otroke, kuhala in pospravljala.

Večina poslov in delavcev je bila iz Vitanja in okoliških vasi, nekaj pa jih je bilo tudi iz okolice Vojnika, Dobrne, Slovenj Gradca, Krškega ... Nekateri posli so ostajali v službah le mesec ali dva, posamezniki celo le teden dni, drugi pa tudi po deset let in več. Tako je npr. v letu 1933 Jernej Kuzman zaposlil konjarja, varuhinjo, služkinjo in trgovskega pomočnika; Konrad Pirh deklo in mesarskega pomočnika, Franc Pikl deklo, Karolina Pikl deklo in natakarico, Marta Jaklin deklo,

Ernest Tišler konjarja, kurjača in kovaškega pomočnika, Rajko Hofbauer žagarja, Jožef Kušer služkinjo, Jože Meško služkinjo in žagarja.

Leta 1937 je Jernej Kuzman vzel v službo žagarja in natakarico. Konrad Pirh deklo in hlapca, Franc Pikl hlapca, Marta Jaklin žagarja, Ernest Tišler pomožnega delavca, kovaškega pomočnika in varuhinjo, Jožef Kušer služkinjo in mlinarja, Jožef Meško deklo, Konrad Kurnik deklo, Marija Rupnik natakarico in delavca in Amalija Petelinšek deklo, služkinjo in mesarskega pomočnika.[18]

Dekla, ki je služila pri Kuzmanu, je vstajala ob 4^h zjutraj, tako kot gospodar in drugi posli. Skuhala je kavo za zajtrk in šla molst na Kuzmanovo posestvo na Martinovem. Krmila je tudi 20 svinj. Vsak drugi dan je spekla po 14 hlebov kruha, ob vmesnih dnevih pa je pomivala posodo. Nabirala je krmo za svinje in opravljala druga dela na posestvu. Zvečer je skuhala v kotlu za svinje in pomila posodo od večerje. Vsak ponedeljek je hodila prat v Hudinjo ali v potoček Žimpret. Če je bilo dosti perila, ji je pomagala še kakšna dninarica. Perila je bilo tudi do pet škafov naenkrat (za gospodarjevo družino in posle). Spat je hodila okrog 22^h. Ob nedeljah je dopoldne in zvečer krmila živino in molzla, popoldne pa je bila prosta. Takrat si je navadno šivala in pletla.

Glavni hlapec pri Jaklinu je oskrboval konja in vozil dvakrat ali trikrat na teden oglje v Slovenj Gradec in les iz Jaklinove žage v Celje, iz Celja pa je dovažal zaloge za trgovino. Vmes je vozil les na žago in delal na posestvu (kosil, vozil seno ipd.). Kadar je imel vožnjo, je vstal že ob enih ali dveh zjutraj. Dekla mu

je pripravila zajtrk, s sabo pa je dobil tudi malico in 15 dinarjev za dnevnico. Hrane je imel zadosti, zato je včasih dal od malice kruh konjem, sir ali salamo pa je shranil. Zvečer, ko se je vrnil s poti, so mu prinesli večerjo v sobo, v kateri je stanoval z drugim hlapcem. Stanovanje je bilo last trgovke Jaklinove in zanj ni bilo treba posebej plačevati. Stanovanjske razmere so bile boljše, kot so jih imeli hlapci drugod. V sobi je bila miza s stoli, kmečka peč, ki so jo kurile dekle, in dve omari za obleko. Sprva, ko še ni bilo vodovoda, se je hlapec kopal poleti v potoku, pozimi pa v škafu (navadno ob sobotah zvečer). Luč je bila električna. Ob nedeljah je imel prosto, če ni peljal s kočijo Jaklinovih na Dobrno ali kam drugam. Za to je dobil posebno napitnino. Pri Jaklinu je bil socialno zavarovan, za zavarovanje je plačeval na mesec 4 do 5 dinarjev. Denar je hranil, a ga je izgubil pri menjavi v marke leta 1941 in pri ponovni menjavi v dinarje po koncu vojne. Kupoval si je le obleko. Pred začetkom druge svetovne vojne je imel 9.000 dinarjev prihrankov. S tem si je nameraval kupiti kako kočo. Ob koncu druge svetovne vojne je imel prihranjenih 50.000 mark. Ob nedeljah je hodil na obisk domov v Brezen. Ker je bil najstarejši sin, je domačim pomagal z denarjem.

Hofbauerjev lesni skladiščni delavec je prevzemal vsak dan po 4 do 5 voz lesa, ki so ga pripeljali vozniki. Les je meril, štel in prekladal. Plačo je dobival vsak mesec, stanoval pa je v hiši, ki je bila last delodajalca. Najemnine za stanovanje mu ni bilo treba posebej plačevati. Ob hiši je imel vrt, na katerem je pridelal zase in za družino dovolj zelja, fižola, solate in zelenjave. Poleg tega si je pri delodajalcu izgovoril še kos zemlje, na kateri je posadil po 4 škafe krompirja. Zemljo je imel pri Hofbauerjevem ofarju

(najemniku kmetije). Ta mu je tudi zoral in pripeljal krompir domov. Vsako leto je dobil od delodajalca brezplačno še po ene usnjene podplate za čevlje in lesne ostanke iz žage za kurjavo. Bil je pokojninsko zavarovan.

Žagar in pomočnik sta pri Kuzmanu delala vedno po 12 ur ali več. Vsak je imel eno izmeno: od polnoči do 12^h in od 12^h do polnoči, tako da je žaga tekla neprestano vsak dan razen nedelje. Če je bilo treba zapeljati les v žago ali vpeti hlod, sta poprijela skupaj. Delo je bilo akordno, plačano od kubika razžaganega lesa.[19] Žagar se je z lastnikom večkrat pogovarjal o zvišanju plače, a ga je slednji vedno zavrnil, češ da ga je sprejel v službo le zato, ker je dober delavec, in da bi tudi za manjšo plačo lahko dobil deset drugih. Pomočnika je izbiral žagar sam in ne lastnik žage. Nekateri žagarji so vzeli za pomočnike mlajše brate, ki so se tako priučili poklica. Učna doba je trajala tri leta. V takem primeru je navadno starejši brat obdržal zaslužek obeh in mlajšemu dal le hrano in obleko. Žagar je namreč dobil od lastnika ves zaslužek, iz katerega je potem izplačal pomočnika.

Delo na žagah je bilo posebno pozimi zelo naporno. Kadar je zamrznila voda, je moral žagar s sekiro odstranjevati led z vodnega kolesa. Žagar si je kuril v posebni izbi na žagi, a je bilo vendarle treba stati na mrazu ob stroju.

Kuzmanov žagar je pred drugo svetovno vojno redil kokoši in po dve ali tri svinje. Okrog hiše je imel majhen vrt za povrtnino, poleg tega pa sta z ženo najela pri okoliških kmetih zemljo, na kateri sta sadila po 5 do 6 škafov krompirja, korenje in zelje. Mleko je ža-

gar kupoval pri kmetih in ga plačeval z denarjem. Žena je hodila odsluževat najeto zemljo, pa tudi k drugim kmetom v dnino. Nekaj časa je delala tudi v Kuzmanovi gostilni. Posestnik je bil boter žagarjevim sinovom.

Hlapci, dekle in drugi delavci so imeli v Vitanju boljše življenjske razmere, kot bi jih imeli pri kmetih v okolici. Podobno kot pri kmetih so tudi v Vitanju posli stanovali pri gospodarju (navadno po več skupaj v eni sobi) in tam tudi jedli, razlika je bila le v tem, da so v Vitanju hlapci in dekle vedno jedli ločeno od gospodarja in njegove družine. Pri Tišlerju so npr. dekle jedle z vajenci, vzgojiteljica pa z gospodarjevo družino. Pri Kuzmanu so hlapec in dekle jedli v kuhinji, gospodar pa z družino in lesnimi delavci v posebni sobi. Pri Jaklinu je jedla lastnica trgovine s hčerkami v posebni jedilnici, trgovska pomočnika v sobi, v kateri sta stanovala, vajenca v isti sobi (za pomočnikoma), hlapci in dekle pa v sobi, kjer so spale dekle. V nasprotju s kmečkimi družinami pa v Vitanju tudi niso jedli domači in posli iste hrane. Pri Jaklinu je bila hrana ene vrste za hlapce in dekle, druga hrana pa za domačo družino, trgovske pomočnike in vajence. Le ob nedeljah je bila hrana za vse enaka. Izjema je bilo v tem oziru le Kuzmanovo gospodarstvo. Tam so posli jedli isto hrano kot gospodar in njegova družina, poleg tega so si lahko kruh rezali sami in si sami jemali tudi pijačo.

Hlapci, dekle in drugi posli so v obdobju med obema vojnama ob dogovoru za službo dobili aro v višini cele ali polovične mesečne plače.[20] Če je posel predčasno zapustil službo, so mu odtegnili plačo za zadnji mesec.

Zakona o bolniškem in nezgodnem zavarovanju sta stopila v veljavo že v letih 1888 in 1889, v Kraljevini Ju-

goslaviji pa je Zakon o zavarovanju delavcev (nezgodno, bolniško, starostno, onemoglostno in smrtno) začel veljati 1. julija 1922. Ta zakon je veljal predvsem za delavce v obrti in industriji, ne pa tudi za posle, ki so bili zaposleni s kmetijskimi deli, in za poljedelske delavce (dninarje ipd.). Položaj slednjih je bil tako še vedno nerešen, pripomniti pa je treba, da tudi zavarovanje delavcev v industriji ni zajelo vseh delavcev.

O božiču so dobili Kuzmanovi hlapci in dekle ter drugi hišni delavci (razen žagarjev) darila, podobno tudi za Miklavža in god gospodarja in gospodinje. Darilo je bilo navadno blago za obleko ali za srajco, robci ipd. Enaka darila so dobili posli tudi pri Jaklinu za božič in veliko noč, za binkošti pa kos potice in klobaso. Pri Piklu so delavci in posli za božič dobili srajco, perilo ali blago za hlače, povabljeni pa so bili tudi v gospodarjevo stanovanje, v katerem je bilo postavljeno božično drevesce. Podobno je bilo tudi pri drugih vitanjskih posestnikih in trgovcih. Vsi posli in delavci so običajno dobivali darila enake vrednosti. Obdarovanje poslov in delavcev (ne le pri posestnikih, trgovcih in gostilničarjih, temveč tudi pri podjetnikih, obrtnikih in kmetih) je tisto poglavje, ki potrjuje Marxovo misel, da so ekonomski odnosi, kakršni se kažejo navzven, lahko drugačni ali celo povsem v nasprotju s svojo pravo notranjo vsebino. V resnici se večina poslov ni jasno zavedala izkoriščevalskega sistema delitve dela, dohodka in oblasti. Resnično podobo tega sistema jim je zamegljeval paternalistični odnos delodajalcev, ki so skušali tudi čustveno pridobiti delavce (s prijateljskim ogovarjanjem poslov in delavcev, klicanjem po imenu, skrbjo za njihovo hrano in stanovanje, navidenzno širokosrčnostjo...). Tudi tisti, ki so se sicer zavedali iz-

koriščanja, niso javno protestirali, temveč so se - vsaj na videz - vdali v usodo.

Mnogi delodajalci so svojim poslom in delavcem dajali po potrebi akontacije, preostanek denarja pa so jim izplačali šele pri končnem obračunu na koncu leta. To je pomenilo, da je delodajalec vse leto svobodno razpolagal z delom zaslužka svojih delavcev in si z njim ustvarjal še večji dobiček, bodisi da ga je vložil v banko in dobival od njega obresti ali pa ga je naložil v svoje podjetje.

Nekoliko boljše življenjske in gmotne razmere so imeli trgovski pomočniki.[21] Prodajalka v Jaklinovi trgovini je pred prvo svetovno vojno in med njo delala od 7^h do $2o^h$. Vmes je šla ob $12.^{3o\ h}$ za pol ure na kosilo. Hrano in stanovanje je imela pri delodajalcu, tam so ji tudi prali, šivala pa si je ob nedeljah po 14.uri, ko so trgovino zaprli. Imela je svojo sobo, ki jo je vsako jutro pred odhodom na delo pometla in pospravila. Sicer ji zunaj trgovine ni bilo treba opravljati nobenih del. Proste dneve je imela o božiču, za novo leto in veliko noč.

Trgovski vajenci so imeli v času učenja (tri leta) pri delodajalcu brezplačno hrano in stanovanje, denarja pa niso dobivali. Poleg trgovskih del sta morala vajenca Jaklinu cepiti tudi drva in kuriti peč v trgovini. Na posestvu nista delala, ker je bilo za to dovolj hlapcev in dekel. Trgovci, ki niso imeli dosti poslov (npr. trgovec Vester) pa so ob večjih poljskih delih poslali na grunt tudi trgovske vajence.

Najeti vozniki, t.i. "cegarji", so bili okoliški kmetje. Največ so jih zaposlovali vitanjski lesni trgovci. Če je bilo dovolj snega, so vozili hlode s sanmi ročno,

če zima za to ni bila primerna, pa z voli. Vozilo jih je po več v skupini, da so drug drugemu pomagali vleči sani po ravnem. Vožnjo je plačeval trgovec od kubika prepeljanega lesa in od oddaljenosti. Iz lesnih skladišč v Vitanju so vozili les do železniške postaje v Celju vozniki s konjsko vprego ali z voli. To so bili kmetje iz Škofje vasi, Strmca, Nove Cerkve, Šmarjete, ki so se poklicno ukvarjali s prevozništvom. Po pogodbi so morali peljati tovor lesa na določene dneve, ko so natovarjali vagone, in sicer ob vsakem vremenu. Tik pred drugo svetovno vojno je takšen voznik s konji dobil za vožnjo lesa iz Vitanja v Celje 250 do 300 dinarjev. Nazaj gredoč je peljal še blago za kakega trgovca in za to dobil še posebno plačilo. Voznik z volovsko vprego je dobil 100 do 120 dinarjev. Tudi ti vozniki so bili plačani od kubika prepeljanega lesa in dolžine poti. Za primerjavo omenimo, da je v istem času znašal mesečni zaslužek gozdnega delavca 1.500 dinarjev.

Pred drugo svetovno vojno so posestniki v nakupljene hiše in kmetije nastanili najemnike - ofarje. Pogoji odsluževanja so bili podobni kot pri kmetih: mati s štirimi otroki, ki je v prvi svetovni vojni izgubila moža in je stanovala v najeti hiši na robu trga, je morala hoditi v "tavrh" k lastniku. S sabo je jemala tudi otroke. Najmlajši je, ko je bil še v predšolski dobi, pazil kokoši, pobiral jajca, hodil v trgovino ipd., starejši brat pa je pomagal pri košnji, nošenju snopov in nakladanju snopov na voz ter podobnih delih. Ob koncu leta je mati dobila izplačanega nekaj denarja in kakšno kašnato klobaso. Drugam ni smela hoditi delat, ker bi ji sicer posestnik odpovedal stanovanje. Posestnik je bil obenem tudi boter njenim otrokom. Kljub premožnosti pa svojemu birmancu ni kupil nove obleke, kakor je bilo v navadi, marveč mu je dal staro, obnošeno. Hrano so v

času dela dobivali pri posestniku.

Gostači na kmečkih posestvih, ki so bila last premožnih Vitanjčanov, so del pridelka odstopili gospodarju. Hofbauer je npr. pšenico, ki so jo pridelali, zaklenil v skrinje na podstrešjih kmetij in jo sproti delil gostačem, kadar so ga prišli prosit. Delo najemnikov je vedno nadzoroval kdo izmed njegovih uslužbencev.

Med prvo svetovno vojno so nekateri posestniki zaradi pomanjkanja delovne sile uporabljali vojne ujetnike. Ruski ujetniki (30-40) so sekali gozdove na Fužinah, gradili cesto na Kurnikov vrh nad Zgornjim Breznom, kjer je bila opazovalnica, in delali tudi pri kmetih. Grof Thurn je februarja 1915 dobil 80 srbskih ujetnikov, ki naj bi na Rakovcu sekali in žagali les.[22] Vsi ti ujetniki pa so ostali v Vitanju le kratek čas.

Julija 1916 se je v Vitanju naselilo dvanajst družin židovskih ubežnikov iz poljske Galicije. V Vitanju so ostali do maja 1918.[23] Z njimi je bil tudi rabin. Ženske so služile denar tako, da so iz las vozlale mrežice za lase in iz steklenih jagod izdelovale ogrlice in zapestnice. Pred tem so v Vitanju kakšno leto prebivali ukrajinski begunci iz Poljske; nekateri so si poiskali delo v rudniku na Stranicah.
Odnosi med premožnimi vitanjskimi družinami so bili zaradi medsebojne konkurence napeti, zato so se člani teh družin držali zase. Hofbauerjevi (trgovina, lesna trgovina, posest) se niso družili z ostalimi tržani, razen s Tepeji, s katerimi so si bili v sorodu. Tudi družina trgovca in lesnega trgovca Antona Jaklina se ni družila z nikomer, med sabo se niso družili Štraserji in Šauperli (trgovci) ipd. Tisti, ki si niso konkurirali, so včasih posedeli skupaj v gostilni, vendar le v družbi sebi enakih. Gostilničarji so kljub konkurenci vedno govorili

med sabo.[24] Po Fredriku Barthu položaja podjetnika in posestnika ne smemo gledati kot vlogo ali status, niti kot skupek pravic in dolžnosti, temveč predvsem kot akcije in aktivnosti. Robert Paine je v svoji analizi ekonomskega razvoja regionalne skupnosti na severu Norveške pokazal dva tipa takšne aktivnosti. Razlikuje namreč (drugače kot mi) pojma "posestnik" ("freeholder") in "podjetnik" ("free-enterpriser"). Podjetnik se po njegovem mnenju upira lokalnim vrednotam v krajevni skupnosti in ne sodeluje niti v osnovnih dejavnostih te skupnosti. Njegovi interesi so špekulativni, zato se ne istoveti z nobeno družbeno skupino v kraju. Posestnik pa v nasprotju s podjetnikom akuša aktivno prispevati k večanju produktivnosti celotne skupnosti in sprejema lokalne norme in vrednote.

Ker imajo posestniki druge cilje in drugačne standarde uspešnosti kot podjetniki, si niso rivali, temveč celo naravni zavezniki. Posestniki potrebujejo podjetnike, da bi si pridobili podporo v zunanjem svetu, podjetniki pa skušajo legitimirati svoje aktivnosti v lokalni skupnosti z ugledom, ki jim ga prinaša povezava s posestniki. Oboji pa so rivali drugim iz lastne skupine. Oboji sledijo lastnim interesom, vendar skušajo podjetniki uveljaviti neposredno oblast nad ljudmi, medtem ko se posestniki zadovoljijo že z vplivnostjo v lokalni skupnosti.[25]

Če skušamo zgornjo delitev na "posestnike" in "podjetnike" uporabiti ob primeru predvojnega Vitanja, pa zadenemo na težave. Značilnosti enega in drugega tipa se namreč pri konkretnih osebnostih tedanjega vrhnjega sloja tako tesno prepletajo, da bi bilo takšno ločevanje zelo problematično. Za primer naj navedem le dva premožna Vitanjčana: suknar Hofbauer, ki bi bil kot priseljenec in spričo razmeroma zelo majhne udeležbe v družbenem življe-

nju kraja tipičen "podjetnik", pa se ne sklada s tem modelom po tem, da razen svoje družine ni zaposloval nobenih drugih ljudi in si tudi sicer ni prizadeval doseči kakšne neposredne oblasti nad ljudmi v svoji okolici. Njegov soimenjak (s katerim pa ni bil v sorodu) je bil več let trški župan in pomemben član gasilskega društva, torej družbeno zelo dejaven in torej tip "posestnika", vendar si je močno prizadeval tudi gospodarsko podrediti ljudi v svoji bližini.

Tudi stopnje podrejenosti lokalnim vrednotam in normam po mojem mnenju ne gre iskati v razmerju "podjetnik" - "posestnik", marveč predvsem v razmerju Vitanje - okolica. Premožni tržani so ne glede na obliko svoje gospodarske dejavnosti in ne glede na to, ali so bili domačini ali priseljenci, posnemali prvine meščanskega načina življenja. Res pa je, da je šlo ob tem posnemanju tudi za določen vpliv lokalnih vrednot in norm, posebno pri posameznikih, ki so prišli iz kmečkega okolja, vendar je bilo to postranskega pomena.

Posnemanje meščanskih vzorov je bilo opazno še posebno v načinu oblačenja, v opremi stanovanj, izbiri poklicev in preživljanju prostega časa. Kmetje, tudi premožni, so bili oblečeni skromneje kot tržani. Razlika je bila še bolj očitna med ženskami. Tržanke so pogosto nosile klobuke in visoke pete, od kmečkih žensk pa nobena, razen če je služila kje v mestu in prišla v Vitanje le na obisk. V tridesetih letih so sicer tudi kmečka dekleta že začela nositi čevlje z visoko peto, vendar le, ko so šle v cerkev. Tržanke iz premožnih družin niso nosile rut, tiste iz manj premožnih hiš pa rute, zavezane na tilniku, in ne "po kmečko" pod brado. Otroci premožnih trških družin so se učili igrati violino in klavir, ženske in dekleta so vezle in kvačkale, medtem ko sta

na kmetijah prevladovala predenje in pletenje. Po osnovni šoli so trški otroci pogosto nadaljevali šolanje na srednjih in visokih šolah. Hčerke iz premožnih vitanjskih rodbin so se možile neredko tudi v Gradec in na Dunaj. Pred poroko so se zaročale, po poroki pa je bilo v navadi poročno potovanje. Nekateri so svatbe priredili zunaj Vitanja. Ob poroki trgovca, lesnega trgovca in posestnika Rajmunda Hofbauerja z Marijo Tišler, vdovo Tepej (leta 1902) je bil npr. ženitovanjski obred v Celju v hotelu Pri belem volu. Tržanki Ani Jaklin so pred prvo svetovno vojno na godovni večer žgali na Štajnhofu kres v obliki črke A.
Pred prvo svetovno vojno so si "boljši" Vitanjčani voščili za božič z vizitkami, ki jih je raznašal poseben kurir. Pozimi so se pred prvo svetovno vojno nekateri zabavali s kegljanjem na ledu, poleti pa na kegljiščih, ki so še do druge svetovne vojne spadala k vsaki gostilni. Kegljali so za manjše vsote denarja ali za pijačo. V zakupu so imeli velike gozdove na Pohorju in vanje so hodili z družbami prijateljev na lov. Poleti so se kopali v kopalnih utah, ki so jih imeli postavljene ob potoku Hočna, itd.

Mobilnost in povezanost z okolico sta bili za podjetnike prav tako ali še bolj pomembni kot za obrtnike. V Vitanju so imeli že pred drugo svetovno vojno avtomobile Tišler, Kušer in Jeromel, leta 1927 pa ga je kupila tudi občina trga Vitanje in z njim dvakrat na dan vozila potnike med Vitanjem in Celjem. Posestniki v Vitanju so vzdrževali stike z zunanjim svetom tudi s pismi, brzojavkami in telefonskimi pogovori.[26]

Prva leta po osvoboditvi je bilo v Vitanju še sedem zasebnih trgovcev (Marija Kovač, Angela Pozeb, Viktor Jeromel, Jernej Kuzman, Konrad Pirh, Josip Kušer in Pavel Starovašnik). Živila in druge dobrine je bilo mo-

goče kupiti le na posebne nakaznice. Da bi preprečili črnoborzijanstvo in razne špekulacije, so leta 1948 uradno priznali vezano in prosto trgovino, ki pa je bila v družbenih rokah. Istega léta je na pritisk OLO nekaj zasebnih trgovcev v Vitanju odjavilo trgovsko obrt, ostalim pa so maja 1948 z odlokom OLO trgovine ukinili. Tisti, ki niso mogli sami pridobivati hrane, so še dalje dobivali živilske nakaznice in bone za tekstil in obutev. V zagotovljeni preskrbi so bile cene blaga nižje kot v vezani. Vezana trgovina je omogočila kmetom nakup porabnega blaga na bone, ki so jih dobili pri prodaji pridelkov. Kmetje so morali obvezno oddajati določen del pridelkov, živine in lesa. Težave so nastajale predvsem pri oddaji predpisanih količin lesa, saj so bili kmetje navajeni hraniti gozd le za največjo stisko. Nekateri kmetje so se izgovarjali, da je škoda gozda ali da je gozd že izčrpan, drugi pa niso zvozili podrtega lesa do cest in so se opravičevali, da potrebujejo vozove, živino in delavce doma za svoja kmečka dela ali da nimajo primerne živine in vozov. Nekaterim so morali les prisilno posekati, več kmetov pa je bilo kaznovanih z globami.

Leta 1951 se je trgovina sprostila, cene blaga v prosti prodaji pa so se začele oblikovati po tržnih razmerah.[27] Namesto ukinjenih privatnih trgovin je bilo ustanovljeno trgovsko podjetje Fužinar, katerega predsednik je postal bivši trgovec Jeromel. Podjetje je imelo leta 1961 dve poslovalnici, v katerih je bilo zaposlenih 13 ljudi,[28] kasneje pa tri poslovne enote (trgovine Gozdar, Jelka in Fužinar). Trgovine je nato prevzelo podjetje Merx, Celje. Leta 1971 so bile v Vitanju tri poslovalnice Merxa (ena je bila samopostrežna), prodajalna kruha, ki je bila prav tako pridružena Merxu, in trgovina Kmetijske zadruge.[29] Leta 1975 je bilo v

trgovski stroki zaposlenih 26 prebivalcev Vitanja, od tega 14 v podjetju Merx (4 moški in 10 žensk), ostali pa v prodajalni Kmetijske zadruge, mesnici in v različnih prodajalnah v Celju: Volni, Tkanini, Tehnomercatorju, Mlekarni (šest moških in šest žensk). Glede na poklicno sestavo je bilo med njimi 15 trgovskih delavcev, dva trgovska pomočnika, trije poslovodje, dva uslužbenca, trgovski vajenec, mesar, nekvalificirani delavec in ekonomist. Štirje so imeli lastne avtomobile. Pol trgovskih delavcev je bilo mlajših od 27 let, 16 je bilo poročenih in 10 samskih. Trinajst se jih je priselilo v Vitanje po letu 1945, eden v tridesetih letih, ostali pa so bili rojeni Vitanjčani.

Število lastnikov žag se je po drugi svetovni vojni zelo zmanjšalo. Večina žag je bila podržavljena. Zaradi pomanjkanja rezervnih delov so nekatere žage morali demontirati, da so lahko popravili druge. Župan Binder je nameraval za vodji dveh državnih žag postaviti dva bivša lesna trgovca, ki sta bila razlaščena, vendar je Državna gozdna uprava temu nasprotovala. Tako so leta 1947 vse državne žage, razen ene, obstale, medtem ko so lastniki zasebnih žag služili in nekateri kljub prepovedi rezali les pod 20 cm debeline.[30] V Vitanju samem so imeli leta 1947 žage le še Jernej Kuzman, Josip Kušer in Konrad Pirh (kasneje njegova vdova). Od več kot 50 žag veneciank, kolikor jih je stalo nekdaj ob vseh treh potokih v Vitanju in bližnji okolici, jih je leta 1961 delalo še 15 in še te so rezale v glavnem les za krajevno rabo.[31] Vse leto so obratovale le tri žage, ostale pa le po nekaj tednov ali dni. Rezanje izvoznega lesa se je v glavnem preneslo na žage v Celje. Namesto žaganega lesa po vojni odvažajo največ hlodovine.

Po ustanovitvi Kmetijske zadruge je šla vsa prodaja lesa skozi njene roke. Gospodarjenje z gozdovi in sečnjo v njih je leta 1959 prevzela na novo ustanovljena podružnica Gozdnega gospodarstva Celje v Vitanju.[32] Leta 1963 je ta podružnica imela 64 delavcev, leta 1970 pa le še 37. To je bilo tudi edino podjetje v Vitanju, v katerem se je število delavcev zmanjšalo, to pa zato, ker je ročno delo vse bolj izrinjala mehanizacija. Kljub zmanjšanemu številu delavcev je obseg proizvodnje ostal enak. Gozdno gospodarstvo je svojim delavcem uredilo tudi stanovanja v bivšem gospodarskem poslopju vitanjske graščine.

V povojnem času so se ohranili v Vitanju nekateri delovni odnosi, ki po obliki (ne pa tudi po vsebini) spominjajo na predvojne. Tako npr. Gozdno gospodarstvo prodaja domačinom v Vitanju drevesa "na štor", da jih sami požagajo in si napravijo drva; LIP pa ima v najemu žago zasebnika iz Vitanja.

Od dvanajstih prebivalcev Vitanja, kolikor jih je bilo leta 1975 zaposlenih v Gozdnem obratu v Vitanju, so štirje imeli lastne avtomobile, dva moped in eden motorno kolo. Po poklicu so bili trije logarji, trije nekvalificirani delavci, dva gozdarska tehnika, dva šoferja, skladiščnik in uslužbenka.

Ves čas po zadnji vojni so v Vitanju tri zasebne gostilne: prva leta po vojni Pirh, Rupnik, Petelinšek, nato Kuzman, Rupnik (Trobec), Petelinšek. Leta 1975 je bilo v gostinstvu zaposlenih sedem domačinov: dva gostinska delavca, štiri gostinske delavke in kuharica. Zaposleni so bili v treh krajevnih gostilnah in v gostinskem obratu Majolka ter hotelu Celeia v Celju. Dve izučeni gostinski delavki sta bili brez zaposlitve, ena pa je bila na delu v tujini. V njihovi lasti so bili leta 1975 trije avtomobili. Trije izmed omenjenih gostinskih delavcev

so bili mlajši od 27 let, štirje pa starejši od 38 let. Poročenih je bilo pet, dva pa samska. Dva sta se doselila v Vitanje pred drugo svetovno vojno in dva po njej, ostali trije pa so se rodili v Vitanju. Po drugi svetovni vojni je turistična dejavnost v Vitanju zamrla kljub prizadevanjem krajevnega Turističnega društva. V turistični sezoni 1971 sta do avgusta prenočila v Vitanju le dva, ker ni bilo urejenih prenočišč.

INTELIGENCA, URADNIŠTVO

Pred drugo svetovno vojno je Vitanje imelo poleg župnika, kaplana, učiteljev in zdravnika še poštarico, več občinskih uslužbencev, žandarmerijsko postajo in nekaj uradnikov, ki so bili zaposleni pri posameznih podjetnikih in posestnikih.

Župnijska posest je pred drugo svetovno vojno obsegala travnike, njive, sadovnjake, vinograd in gozd.[1] Župnik je redil pred prvo svetovno vojno in po njej kakšnih 10 glav živine, konja in po 7-8 svinj (od tega 3-4 za prodajo). Zaposloval je dva hlapca, eno ali dve dekli, gospodinjila pa mu je navadno sestra ali kakšna druga sorodnica. Imel je svoje dninarje in jim oddajal stanovanje. Dninarji so delali večinoma na župnijskih njivah, ob delih v vinogradu pa se jim je pridružilo še več domačinov. Župnik je okoli leta 1936 plačeval dninaricam po pet dinarjev za šiht na župnijskem posestvu, kar je bilo sicer manj kot drugod v Vitanju, vendar so bile to le starejše ženske. Občasno je oddajal zemljo tudi v najem.[2]

Med drugo svetovno vojno je bila cerkvena posest razlaščena in podržavljena. Po drugi svetovni vojni je župnik lahko obdržal 10 ha posestva. Ker je želel še naprej imeti vinograd v Socki, je odstopil šoli v Vitanju sa-

dovnjak, velik 1 ha. Del zemlje je oddal kmetu, ki se je obvezal, da mu bo za odškodnino redil kravo. Vinograd mu je vzdrževal sosednji kmet, občasno pa je najemal tudi dninarje. Sedanjemu župniku pa domačini pri delih v vinogradu pomagajo brezplačno. Domačini so priskočili na pomoč brezplačno tudi ob raznih cerkvenih popravilih, ženske pa so poskrbele (in še skrbijo) za okrasitev cerkve in kapelice ob večjih praznikih.

Župniji v Vitanju so domačini pomagali tudi z denarnimi prispevki, ki so bili pogosti zlasti ob birmah, nekaj denarja se je nabralo od grobnine, ki ni bila stalna, marveč prilagojena cerkvenim potrebam,[3] materialno stanje pa je izboljševala tudi prodaja presežka vina iz župnijskega vinograda.[4]

Enkrat na leto, v začetku oktobra, je bila "berja" ali "bernja". To je bilo oddajanje določenih količin ovsa, pšenice, lanenega prediva (pred prvo svetovno vojno) ali nespredene volne župniku, kaplanu, mežnarju in organistu. Prvi teden v oktobru je šel po kmetijah v okolici Vitanja župnik z vozom, drugi teden kaplan, tretji teden pa mežnar in organist. Župniku so kmetje dajali bernjo prostovoljno, namenjena pa je bila za "vremenske maše" ali "maše za dobro letino", ki so bile vsak petek. Spričo neobveznosti prispevka je bila ta bernja od leta do leta količinsko različna. Leta 1901 je npr. župnik za "vremenske maše" zbral blizu 100 škafov ovsa.[5] Pač pa je bila bernja za kaplana, mežnarja in organista točno predpisana za posamezne kmetije. Količina bernje, ki jo je morala prispevati kmetija, se je ravnala po velikosti in premožnosti kmetije in je bila vsako leto enaka, ne glede na menjajoče se cene žita. Po zapisniku, ki je bil sestavljen po starejši predlogi iz leta 1878, je v letih od 1931 do 1941 dajalo bernjo 31 kmetij iz Ljubnice, 28 kmetij iz Hudinje, 41 kmetij iz Pake, 28

kmetij iz Spodnjega Doliča, prav toliko iz Brezna in več kmetij iz Stenice. Namesto ene mere pšenice so nekateri dajali dve meri ovsa in namesto povesma pol mere ovsa. Mera je držala trinajst litrov in pol. Drugi pa so svoje obveznosti poravnavali že tudi z denarjem.

Revnejše kmetije niso imele te dolžnosti. Oves, ki sta ga župnik in kaplan nabrala pri bernji, je odkupoval nadgozdar Primožič za konje grofa Thurna. Kaplan je od kmetov dobival brezplačno tudi drva za kurjavo, medtem ko je župnik v ta namen lahko izkoriščal župnijski gozd. Bernja je trajala do leta 1941, med vojno in po drugi svetovni vojni pa je bila ukinjena. V okolici Vitanja so po kmetijah nabirali živila tudi celjski kapucini in jih potem delili revežem na samostanskih stopnicah. Zbirali so le bratje laiki, in sicer po dva: eden je nosil koš z darili, drugi je prosil.

Duhovnik je bil sicer v Vitanju vedno ena izmed najbolj vplivnih oseb, vendar pa njegov ugled ni bil enako velik med vsemi sloji prebivalstva. Na dolgotrajen in zagrizen odpor so duhovniki zadeli zlasti med vitanjskimi tržani. V začetku 20. stoletja se je med njimi širil protestantizem, ki ga je propagiral zlasti celjski pastor Fritz May in prihajal redno v Vitanje opravljat verske obrede. Del tržanov se ni udeleževal katoliških maš tudi zato, ker so bile v slovenskem jeziku, del pa tudi zaradi političnih nazorov.[6] Leta 1905 so tržani kaplanu Janezu Luskarju v noči pred njegovim odhodom iz Vitanja razbili šipe na oknih, ker je v časopisih objavil več člankov proti njim.[7]

Poleg tega je prihajalo do sporov med župnikom in sosedi zaradi meja župnijskega posestva, pravice prehodov prek posestva in gradenj na mejah posestva. Med župnikom in ostalimi verniki so bila občasna nasprotja zaradi žup-

nikovega odklanjanja akcij za ureditev cerkve, ki so jih skupine domačinov začenjale na lastno pest.[8] Na podporo je duhovnik lahko računal predvsem med okoliškim kmečkim prebivalstvom. A tudi med njim jih je precej (zlasti moških) prihajalo k maši bolj zaradi družabnosti, priložnosti za nakup v trgovinah, opravkov na pošti, ipd. kot pa zaradi pobožnosti. Obisk krščanskega nauka ob nedeljah popoldan je bil prav tako zelo slab.[9]

Ni torej čudno, da je župnik Urban Dietrich leta 1872 ob svojem odhodu iz Vitanja pesimistično zapisal: "Z zaupanjem lahko izjavim, da si nisem v svojih 11 letih dušnega pastirstva v Vitanju pridobil nobenega prijatelja. Pač pa so bili proti meni vsemogočni - cerkveni in šolski odbor, sestavljen iz najuglednejših mož. V nerazumevanju cerkvenega zakona so mi delali težave pri olepšanju cerkve. Še bolj, ko sem se odločno protivil, da bi na cerkvenih tleh eventualno zidali novo šolo. To sovražno vzdušje velikih mož fare pa je s časom deprimirano vplivalo na druge farane... Tišina me je obdajala pri mojem odhodu... Plevnik (prejšnji župnik, ki je služboval v Vitanju do leta 1860) je šel proti jugu v isti tišini. Jaz pa proti severu v istem soparnem vzdušju."[10]

Anton Aškerc, ki je krajši čas bival v Vitanju kot kaplan, je januarja 1892 pisal: "Čeprav šteje trg circa 600 duš, samih "Nemcev"! vendar ga med vsemi ni človeka, s komer bi mogel prostodušno občevati. Teden za tednom sem zaprt v izbi svoji."[11]

Duhovnik Jožef Žičkar je v župnijski kroniki zapisal: "Kolikokrat sem se spominjal besed, katere mi je govoril moj nekdanji profesor v bogoslovju Bohinec, ko sem se že spravljal iz Celja proti Vitanju: Nikar ne hodi

v Vitanje! Tam boš našel trdo kamenje in trda srca! Hvala Bogu, da se pa nahajajo tudi vrli in blagi značaji."[12]

Tudi leta 1900 je bil med duhovniki trg še "na jako slabem glasu".[13] Odnosi med duhovnikom in tržani so se nekoliko umirili šele po prvi svetovni vojni.

Začetki šolstva v Vitanju segajo v leto 1763.[14] Prva šola je bila verjetno privatna, ker se kot leto uvedbe javne župnijske ali trivialne šole navaja letnica 1777. Leta 1871 je postala šola dvorazredna, istega leta pa so začeli graditi tudi novo šolsko zgradbo - sedanjo "zgornjo" šolo. Leta 1882 je šola postala trirazredna, 1906. štirirazredna, decembra 1923. petrazredna, maja 1930 pa je banska uprava razširila šolo v šestrazredno.[15]

Prva leta po drugi svetovni voji je šola imela le pet razredov, leta 1948/49 že šest in leta 1949/50 sedem razredov. Leta 1950/51 je bila odprta celo nižja gimnazija, ki pa jo je Svet za prosveto Celje-okolica zaradi premajhnega obiska avgusta 1952 ukinil, osnovno šolo pa spremenil v osemletko. Leta 1957/58 so "zgornjo" šolo adaptirali in deloma obnovili "spodnjo" šolo. Dela so nadaljevali še leta 1963. Leta 1970 je bil "zgornji" šoli dodan nov trakt s štirimi učilnicami. K šoli sta bili priključeni tudi podružnična šola v Rakovcu z dvema učiteljema in vzgojno-varstvena ustanova v Vitanju, ki jo je vodila vzgojiteljica.

Medtem ko je bila "zgornja" šola pred letom 1918 namenjena slovenskemu pouku, je bila "spodnja" popolnoma nemška. To šolo so zgradili leta 1895 kljub močnemu nasprotovanju nekaterih domačinov, med katerimi je bilo največ razgledanih kmetov iz okolice. Pred koncem prve svetovne vojne so v nemško šolo hodili večinoma otroci iz trga, pa tudi posamezni kmečki otroci iz okolice, v slovensko

šolo pa učenci iz Vitanjske vasi in okoliških kmečkih vasi. Decembra 1918 je bila nemška šola ukinjena.

Hkrati z razvojem šolstva se je v Vitanju povečevalo tudi število učiteljev. Leta 1900 sta v slovenski šoli poučevala dva učitelja in ena učiteljica, v nemški pa dva učitelja.[16] Leta 1930 so bili v vitanjski šoli zaposleni: en učitelj, tri učiteljice, učiteljski pripravnik in pripravnica. Leta 1963/64 je poučevalo 9 učiteljev in 3 predmetni učitelji, leta 1969/70 pa je bilo vseh učiteljev 18.
Odnosi med učiteljstvom in kmečkim prebivalstvom so bili napeti; največ zaradi tega, ker kmetje v času največjih poljskih del niso puščali otrok v šolo. Nekateri pa so jih v želji, da bi jih porabili za delo doma ali dali služit, jemali iz šole še pred iztekom obveznega osemletnega šolanja. Starši, ki so tako kršili zakone, so že v devetdesetih letih preteklega stoletja morali plačevati denarne kazni.[17] Iste težave so se nadaljevale tudi med obema vojnama, deloma pa tudi še po drugi svetovni vojni vse do danes.[18] Kljub temu je - po podatkih iz šolske kronike - mogoče sklepati, da se je odnos kmečkih staršev do šolanja otrok in do učiteljev začel vidno spreminjati okoli leta 1930. Prilagajanje učiteljev in domačega prebivalstva je bilo obojestransko. Leta 1924 je npr. kronist obtoževal domačine, češ da "naš kmet razen nekaj častnih izjem noče poznati truda učiteljevega. Vidi le njegovo "visoko" plačo in njegove proste urice. Le tisti je v njegovih očeh dober učitelj in "fejst gospod", ki bi pustil, da bi starši nekaznovano odtegovali otroke šolskemu pouku... Velik idealist mora biti učitelj, ki v takih razmerah ne izgubi veselja do poklica." Leta 1929/30 pa priznava, da se je bilo treba tudi prilagoditi navadam in značaju domačinov: "S Pohorcem lahko izhajaš, on se malo briga za to,

kaj misliš in kaj delaš. Pusti ga v miru in shajal boš z njim prav dobro. Kaži mu prijaznost in bodi v občevanju z njim nekako demokratičen, pa bo dobro. Tiste nevredne ponižnosti in pohlevnosti, ki se opazuje še tu pa tam od strani prostega ljudstva do višjih - ali bolje rečeno: se je opazovalo - Pohorc ne pozna. Njega moraš tudi upoštevati, dovzeten je za hvalo in ponosen je na svoj grunt."[19]

Odnosi učiteljstva s tržani pa so bili po ohranjenem ustnem izročilu in omembah v Šolski kroniki vseskozi dobri. To je mogoče pojasniti z dejstvom, da so trški otroci zvečine nujno potrebovali šolsko izobrazbo zaradi kasnejšega študija in zaposlitve, poleg tega pa so pred prvo svetovno vojno učitelji pomenili tudi močno oporo nemško čuteči večini tržanov (nadučitelj Oskar Posch je npr. vodil tudi nemški Spar-und Vorschussverein). Ne gre tudi zanemariti zaslug učiteljstva za splošni dvig kulturnega in prosvetnega življenja v kraju.

Med učiteljstvom in duhovnikom je pred prvo svetovno vojno in v obdobju med obema vojnama občasno prihajalo do napetosti, predvsem zaradi različnih političnih nazorov.[20] Pod Kraljevino Jugoslavijo pa so se politična nasprotja kazala celo med posameznimi liberalno in klerikalno usmerjenimi učitelji v Vitanju, čeprav do odkritih sporov ni prišlo.[21]

Učitelji so bili organizirani v strokovnem društvu, ki je združevalo učitelje konjiškega okraja. Ustanovljeno je bilo leta 1875 v Slovenskih Konjicah, delovalo pa je tudi v obdobju med obema vojnama. Po drugi svetovni vojni so se včlanili v novo Učiteljsko društvo. Njihova medsebojna povezanost pa se je posebno pokazala leta 1967, ko je na občinski seji v Slovenskih Konjicah posebna komisija v imenu sindikata prosvetnih delavcev

konjiške občine zahtevala zvišanje osebnih prejemkov. Ker učitelji z zahtevo niso uspeli, so začasno prekinili pouk.[22]

Plače učiteljev so bile tudi pred drugo svetovno vojno razmeroma nizke.[23] Po sprejetju novega Zakona o uradništvu, ki je stopil v veljavo aprila 1931, so plače učiteljev v splošnem zaostajale za plačami uradnikov.[24] Res pa je, da so imeli učitelji tudi nekatere ugodnosti. Po Zakonu o narodnih šolah, ki je stopil v veljavo 9. decembra 1929, so imeli učitelji na podeželju brezplačna stanovanja, občine pa so jih morale na lastne stroške oskrbeti s kurivom za zimo.[25] Komuna trga Vitanje je poleg tega učiteljem obračunavala električni tok iz svoje elektrarne po ceni, ki so jo plačevali komunski upravičenci. Nadučitelj je imel tudi pravico obdelovati in izkoriščati šolski vrt.

Zaradi povečevanja števila učiteljev je po drugi svetovni vojni postajalo vedno bolj pereče vprašanje njihovih stanovanj. V šeststanovanjskem bloku, ki je bil zgrajen leta 1962 s sredstvi občinskega stanovanjskega sklada, so bila učiteljem namenjena štiri družinska stanovanja. Šest učiteljic je bilo v obeh šolah v majhnih sobicah brez pritiklin in brez tekoče vode.[26] Kljub temu pa se je npr. v letu 1973/74 vozilo v službo v Vitanje še sedem učiteljev in računovodja. Nekateri učitelji so si pomagali tudi z individualno gradnjo, poleg tega pa so v novem bloku, dokončanem leta 1977, namenili učiteljem še dve stanovanji. Neurejene stanovanjske razmere so dosti prispevale k fluktuaciji učnega kadra na šoli.

Delovni čas učiteljev je v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno trajal od 9^h do 12^h in od 13^h do 16^{16}. Po drugi svetovni vojni se je sprva pouk v jesenskih in zimskih mesecih začenjal ob $8^{3o\ h}$, s 1. aprilom pa ob 8^h, kasneje pa je trajal od $7^{3o\ h}$ do $12^{3o\ h}$ ali 13^h.

V šolskem letu 1963/64 je bila z zakonom določena učna obveznost v razredu 22 ur na teden, delovni čas za učitelja pa 42 ur na teden. Vendar so bili učitelji še dodatno obremenjeni - tako je npr. leta 1963/64 pet učiteljev opravljalo po 11 in več nadur na teden, en učitelj 6 do 10 nadur in pet učiteljev 4 do 6 nadur na teden.[27] Od leta 1927 do druge svetovne vojne in po njej so osnovnošolski učitelji v Vitanju vodili tudi pouk v obrtni šoli. Šolsko leto je ostalo od predvojnega časa do danes približno enako dolgo - pouk se začne v začetku septembra in traja do konca junija. Poleg zimskih in letnih počitnic so pouka prosti dnevi ob največjih državnih praznikih, pred drugo svetovno vojno pa so bili prosti tudi prazniki božič, velika noč in binkošti.

Žene učiteljev v obdobju pred prvo svetovno vojno običajno niso bile zaposlene. V času med obema vojnama so bile v Vitanju že tudi družine, v katerih sta poučevala v šoli mož in žena, v povojnem času ša se je število družin, v katerih sta oba zakonca zaposlena v šolstvu, še povečalo.

Pred drugo svetovno vojno so v učiteljskih družinah razmeroma redko imeli najete služkinje. V letih 1937 do 1939 je zaposlil služkinjo domačinko nadučitelj Avgust Binder. Ker sta bila oba z ženo dopoldne zaposlena v šoli, je služkinja kuhala zanju in za njuna otroka, pospravljala, pomivala, obdelovala vrt in sadila povrtnino, čistila čevlje članom družine, pozimi pletla in šivala za "gospo" ali otroke. Delala je cel dan, poleti od pol šestih zjutraj. Po večerji, ob $19.^{30}$, ko je pomila posodo, je bila prosta. Ob nedeljah pa je imela prosto približno od 13^{h} do 18^{h}. Zaslužila je po 200 dinarjev na mesec, poleg tega je imela pri učiteljevi družini brezplačno hrano in stanovanje, za božič pa je za darilo dobila še obleko.

Ob koncu 19. in prva leta 20. stoletja je bil zdravnik domačin dr. Rudolf Lautner; leta 1906 sta ga zamenjala dr. Karel Kokošinek in dr. Jaklin, oba rojena Vitanjčana. Dr. Kokošineku so okoličani plačevali zdravniške storitve sproti, tržani pa šele ob koncu leta, ko je zdravnik napravil skupni obračun in po hišah raznosil kuverte z računi. Vsi omenjeni zdravniki so bili iz premožnih družin in so v kraju uživali velik ugled. Priljubljeni so bili tudi zato, ker so ob vsakem času in vremenu obiskovali tudi najbolj oddaljene paciente. Rudolf Lautner je bil nekaj let celo trški župan. Maja 1929 je prišel v Vitanje okrožni zdravnik dr. Stanko Silan. Ordinacijo je imel v pritličju graščine, med okupacijo pa v hiši nasproti gostilne Petelinšek. Vsi predvojni zdravniki so imeli za delo doma najete gospodinjske pomočnice, kljub temu da so bili večinoma poročeni in da žene niso bile zaposlene.
Kljub temu da so v Vitanju imeli zdravnike, se je mnogo okoličanov zdravilo samih z domačimi zdravili ali pa s pomočjo žensk, ki so znale odganjati moro, izdelovale razna mazila, kadile bolnike z dimom ipd. Vzrok tega je bilo nezaupanje ljudi do zdravil, še posebno do bolnišnice, deloma pa tudi nezmožnost plačevanja visokih stroškov zdravljenja.

Po odhodu dr. Silana se je v Vitanju menjalo več zdravnikov, vendar ni nihče ostal dalj časa. V šestdesetih letih sta se zdravnik in zobozdravnik vozila dvakrat na teden iz Slovenskih Konjic, leta 1971 pa že trikrat na teden. Trikrat na teden je prihajal v Vitanje tudi veterinar.

Pošta je bila v Vitanju ustanovljena leta 1855. Najprej jo je imel v zakupu trgovec Anton Jaklin. Prvotno se je pošta prenašala peš do Celje. Hiša, v kateri je bil do-

ma poštni sluga, se še danes po domače imenuje "Pri Potu". Kasneje sta pošto vozila dva postiljona, eden iz Konjic in drugi iz Celja. Marca 1915 so zaradi vojne opustili vožnjo pošte iz Konjic in ohranili le zveze s Celjem.[28] Poštni voz je prevažal tudi potnike. Vožnja iz Vitanja v Celje je stala po prvi svetovni vojni 20 dinarjev, trajala pa je štiri ure, ker je voz ustavljal pri vsaki gostilni. Pozimi so si potniki polagali pod stopala vroče opeke in se zavijali v odeje. Postiljon je vozil v Celje še do leta 1928/29, odtlej pa avtobus, ki ga je kupila občina. Občine v Vitanju in okolici so se že 1886. leta začele zavzemati za postavitev brzojavne postaje v Vitanju. Naslednje leto je prošnjo podprla trgovska in obrtna zbornica in 1888. leta je pošta v Vitanju dobila brzojav.[29]

Pred prvo svetovno vojno in med njo je pošto vodila sestra nadgozdarja Schludermana (doma iz Vrbe na Koroškem). Decembra 1918 je bila kot Nemka (znala je le nekaj besed slovensko) po sklepu Narodne vlade v Ljubljani odstavljena.[30] Ker pošta ni imela dovolj delovnih enot, da bi postala državna, so jo leta 1922/23 spremenili v "pogodbeno pošto s telegrafom".[31] Poštna uradnica je sklenila pogodbo s poštno direkcijo v Ljubljani, da bo skrbela za krajevno dostavo in ostale poštne posle. Država je krila prevoz pošte s konjem (kasneje z avtobusom) na progi Vitanje - Celje - Vitanje. Za službo na pogodbeni pošti je bila potrebna šestmesečna praksa, po kateri je bil na pošti v Celju strokovni izpit pred tričlansko komisijo. Poznati je bilo treba predvsem pravilnike o poštnem in telegrafskem poslovanju. Pogodbeni poštarji so bili strokovno bolj vsestransko usposobljeni kot državni poštarji v večjih poštah, ki so se lahko specializirali le za določena dela. Enkrat ali dvakrat na leto so prihajale kontrole poštne direkcije.

Pogodbeni poštarji so bili organizirani v strokovnem društvu in so plačevali društveno članarino. Predsednik društva je enkrat na leto skliceval člane na sestanek. Zbrali so se običajno v posebni sobi kakšne gostilne v Celju in razpravljali o plačah, socialnem zavarovanju in pogojih dela. Kadar je bila na poti kontrola, so se pogodbeni poštarji med sabo obveščali po telefonu ali telegrafu.

Poštni uradniki na pogodbenih poštah niso bili socialno zavarovani. Če je uradnik zbolel, je moral priskrbeti poštnega pomočnika, da ga je nadomeščal, ga sam plačevati in za njegovo delo tudi materialno odgovarjati.[32] Nekaj let pred drugo svetovno vojno so v Beogradu ustanovili Penzioni fond državnih pogodbenih poštara, v katerega so pogodbeni poštarji vsak mesec plačevali po 100 dinarjev. Prej pa je bila socialno zavarovana raznašalka pošte (upravnica pošte je v tridesetih letih plačevala za raznašalko po 24 dinarjev mesečne zavarovalnine). Pogodbeni poštni uradniki so imeli nekoliko boljše plače kot državni poštni uradniki, morali pa so sami kriti stroške za najemnino poštnih prostorov, razsvetljavo, kurjavo, pisarniške potrebščine ipd.[33] V Vitanju stroškov za najemnino, kurjavo in razsvetljavo ni bilo treba plačevati. Pošti je drva vsako leto zastonj poslal grof Thurn, razsvetljavo pa je plačeval lastnik hiše, ki je brezplačno odstopil tudi prostore za pošto.

Vitanjski trgovci in gostilničarji so si namreč prizadevali, da bi bila pošta v njihovih hišah, zato so ponujali prostore brezplačno. Tako je bila pošta do leta 1921 v hiši trgovca Šauperla, nato se je preselila h gostilničarju in mesarju Pirhu in okoli leta 1928 k trgovki Marti Jaklin.

Pri gostilničarju Pirhu je imela poštna uradnica poleg poštnih prostorov, ki jih je opremil lastnik hiše, tudi

stanovanje in hrano. Poleg tega je pazila gostilničarjevo hčerko, ker so starši ob delu v gostilni imeli le malo časa za to. Po nedeljski maši so kmetje iz okolice hodili na poštni urad in jemali pošto, ki se je nabrala med tednom, kupovali znamke, plačevali davke ipd. Vmes pa so se seveda ustavljali tudi v Pirhovi gostilni v pritličju (pošta je bila v prvem nadstropju). Pošta je torej gostilničarju privabljala stranke.

Enak ekonomski interes je imela tudi trgovka Jaklinova, ki je odstopila prostore pošti, ko se je ta preselila od Pirha. Njena trgovina je bila odprta tudi za nedeljske obiskovalce pošte. V teh prostorih je bila pošta vse do leta 1942, ko se je preselila v bivšo hišo komune. Ker Nemci niso imeli pogodbenih pošt, so pogodbenim poštarjem dali status državnih uradnikov. V tem času se je število uslužbencev na pošti v Vitanju povečalo na šest oseb (poštarica, pomočnica, trije raznašalci in čistilka).

Po koncu vojne je pošta takoj prišla pod državno upravo. Poštni uradniki so bili v povojnih letih zelo cenjeni. Tudi pred drugo svetovno vojno je bila poštna uradnica v Vitanju ugledna oseba, ki se je na krajevni hierarhični lestvici lahko merila z učiteljem in le nekoliko zaostajala za duhovnikom in zdravnikom. Ob novem letu so upravnici pogodbene pošte premožni Vitanjčani pošiljali darila: Kuzman in Krenker sta npr. poslala po 300 dinarjev in še posebno vsoto raznašalki, lastnik tekstilne tovarne Majer pa je poštarici navadno daroval svileno blago. Ob tem je treba pripomniti, da so trgovci, posestniki in lastniki proizvodnih obratov tudi največ izkoriščali poštne storitve.
Pošta Vitanje je dobila telefonsko zvezo 16.9.1927.[34]
Kmalu po tem sta si dala priključiti telefone trgovec

in posestnik Kuzman in grof Thurn. Dokler še ni bilo telefona, so lesni trgovci iz Vitanja skoraj vsak dan pošiljali telegrame javnemu skladišču v Celju in obveščali, kdaj bo treba pripraviti vagone za les, ki so ga vozniki pripeljali iz Vitanja. Nekateri trgovci, ki so si konkurirali, niso zaupali raznašalki, in da ne bi podatki o poslovni korespondenci koristili konkurentu, so imeli najete poštne predale in so pošto dvigali sami.
Pošta v Vitanju je imela po prvi svetovni vojni tudi hranilno službo. Uprava Poštne hranilnice je bila v Ljubljani. V tistem času sta bili v Vitanju še dve hranilnici; rajfajznovka ("Posojilnica") in Kmečka hranilnica in posojilnica. Na pošti so hranili denar večinoma tržani, medtem ko so se kmetje držali bolj kmečke hranilnice, del tržanov pa je vlagal denar tudi v rajfajznovko. Trgovci, podjetniki in posestniki iz Vitanja pa so imeli večino denarja v celjskih hranilnicah, bodisi v slovenskih ali nemških, to pa predvsem zaradi obsežnosti knjigovodstva (vplačila, izplačila, tekoči računi ipd.).

Pred drugo svetovno vojno je bila pogodbena pošta ob delavnikih odprta od 8^h do 12^h in od 14^h do 18^h, ob nedeljah pa od 8^h do 11^h. Raznašalka pošte je skrbela le za krajevno dostavo pošte (v naselju Vitanje), medtem ko so ljudje iz okolice Vitanja prihajali po pošto sami. Njeno delo je bilo tudi pisanje odpremnic za pakete, pred prvo svetovno vojno pa je poleg tega tudi kuhala kosila zase in za poštno uradnico, s katero sta stanovali v prvem nadstropju pošte.

Po drugi svetovni vojni sta skrbela za raznašanje pošte dva poštarja - prvi po naselju Vitanje, drugi po okolici. Dogovorjeno je bilo, da se bosta menjavala tako,

da bo enkrat raznašal pošto po okoliških kmetijah eden, drugič drugi. Vendar pa je poštar, ki je hodil po okolici, na lastno željo to delo opravljal stalno.

Nekateri podjetniki in posestniki so zaposlili uradnike, ki so vodili administrativne posle. Pred drugo svetovno vojno je imel svojega administratorja lastnik kovaškega obrata Ernest Tišler, lastnik tekstilne tovarne Majer pa je za upravnika tovarne postavil Ivana Brauna.

Grof Thurn je imel v Vitanju upravo svojega gozdnega posestva. Upravitelj, nadgozdar Vinko Primožič, je imel dveletno gozdarsko srednjo šolo. Dopoldne je navadno opravil pisarniške posle (vodil je tudi računovodstvo in blagajno), nato je odšel nadzirat delo v gozdu. V popoldanskem času je narekoval poročila, ki jih je pošiljal lastniku posestva. Na upravi so bili zaposleni še praktikant, dva logarja in žagovodja. Preden je gozdarski uslužbenec lahko šel v gozdarsko šolo, je moral dve leti prakticirati, pri čemer je spoznal celoten potek dela. Logarji so morali opraviti posebne tečaje s končnim izpitom. Nadzorovali so delavce pri gozdnih delih in bili lovski čuvaji.[35]

Število občinskih uslužbencev se je menjavalo v skladu z zakonskimi določili in političnimi razmerami (komasacije občin). Leta 1939 je občina Vitanje zaposlovala tajnika, občinskega slugo, nočnega čuvaja, občinskega šoferja, babico in štiri mrliške oglednike.[36]

Hranilnice in posojilnice so vodili kot postransko opravilo kamnosek in trgovec (kasneje njegova hčerka trgovka), župnik in učitelj.

Ker je bilo v okolici Vitanja med kmeti dosti pravd,

je do začetka druge svetovne vojne prihajal vsak prvi torek v mesecu peš iz Konjic v Vitanje okrajni sodnik (t.i. "pecirrihter", iz nem. "Bezirkrichter") s svojim pisarjem. Enkrat na mesec, vsak prvi četrtek, pa je imel v trgu uradne ure tudi okrajni glavar in pozneje sreski načelnik.[37] Uradovali so v občinski pisarni. Ob slabem vremenu so se vračali s fijakarjem.

Žandarmerijska postaja v Vitanju je običajno štela 3 do 4 orožnike. Po drugi svetovni vojni je bila do leta 1969 v Vitanju postaja milice, potem pa je bila prestavljena v Slovenske Konjice.

Statistični podatki o številu pripadnikov inteligence in uradništva v Vitanju so redki in nepopolni. Leta 1952 je menda sodilo v to skupino 45 domačinov, od tega 20 uslužbencev (11 moških in 9 žensk), 10 učiteljev (5 moških in 5 žensk), 9 miličnikov ter po en poštar, zdravnik, babica, vzgojiteljica, duhovnik in kaplan.

Po statistiki iz leta 1961 je bilo v Vitanju pod rubriko "državni organi" vpisanih 10 moških in 17 žensk, vendar tu ni všteto administrativno osebje v podjetjih. Po podatkih, ki sem jih zbral leta 1975, je od 510 odraslih prebivalcev Vitanja sodilo v skupino uradništva in inteligence 41 ljudi ali 8 % prebivalstva (od tega 15 moških in 26 žensk).

Delitev po poklicih je bila takale: učitelji (11), uslužbenci (10), poslovodje (4), pismonoše (2), medicinske sestre (2), po ena vzgojiteljica, bolniška strežnica, matičarka, ekonomistka, poštna uslužbenka in poštna pripravnica ter po en upravitelj osnovne šole, tajnik krajevne skupnosti, župnik, zastopnik DOZ, direktor podjetja in knjigovodja.
Poklice poslovodij, pismonoš, knjigovodje, zastopnika

DOZ, župnika, direktorja podjetja, ravnatelja osnovne šole in tajnika krajevne skupnosti so opravljali moški, ženske pa poklice bolniške strežnice, medicinske sestre, matičarke, ekonomistke, poštne uslužbenke, poštne pripravnice in vzgojiteljice. Tudi med uslužbenci in učitelji so prevladovale ženske v razmerju 9:1 in 9:2. V različnih uradih in ustanovah v Vitanju je bilo leta 1975 zaposlenih dobre tri četrtine domačinov iz omenjene skupine, ostali pa so se vozili v službe zunaj Vitanja. Seveda pa so v Vitanje vsak dan ali občasno prihajali na delo tudi uslužbenci iz okoliških krajev ter zdravnik, zobozdravnik in veterinar. V ustanovah je bilo zaposlenih 26 domačinov (od tega v Kmetijski zadrugi Slovenske Konjice 1, Krajevni skupnosti Vitanje 2, osnovni šoli 12, otroškem vrtcu 1, pošti 4, zdravstvenem domu Vitanje 2, župnijskem uradu 1, Nevropsihiatričnem oddelku Vojnik 1, DOZ Celje 1, SDK Slovenska Bistrica 1), v industriji 9 (LIO Vitanje 2, TKI 6, Gozdno gospodarstvo 1) in v trgovini 5 (Samopostrežba Vitanje 1, Merx Celje 3, Merx Škofja vas 1), eden pa je bil začasno v tujini.

Zanimivo je, da je bilo od obravnavanih 41 domačinov le 9 rojenih v Vitanju, vsi ostali pa priseljeni, in sicer kar 30 po drugi svetovni vojni. V letih 1945-1949 so se v Vitanje doselili pismonoša, učitelj in uslužbenec, v letih 1950-1954 učitelj in uslužbenec, 1955-1959 poštna uslužbenka, tajnik KS, uslužbenec in župnik, 1960-1964 ekonomistka, poslovodja, ravnatelj osnovne šole, dva učitelja in dva uslužbenca, 1965-1969 bolniška strežnica, medicinska sestra, trije učitelji in uslužbenec, 1970-1974 pismonoša, poslovodja, štirje učitelji in vzgojiteljica, do maja 1975 pa še medicinska sestra. Precejšen del priseljencev je bil po rodu iz krajev, ki niso v neposredni okolici Vitanja, tako da je imela prav skupina uradništva in inte-

ligence pomembno mesto v posredovanju zunanjih kulturnih vplivov v Vitanje, ne le zaradi svoje širše razgledanosti, marveč tudi zaradi svojega krajevnega porekla. Rojeni Vitanjčani so bili le direktor podjetja, knjigovodja, dva poslovodja, matičarka, zastopnik DOZ in poštna pripravnica.

Nekaj manj kot polovica pripadnikov skupine inteligence in uradništva je bila rojenih po letu 1943. Delež te generacije je bil občuten zlasti med učitelji, uslužbenci in poslovodji, medtem ko so bile v poklicih medicinske sestre, vzgojiteljice, bolniške strežnice in poštne pripravnice izključno osebe, rojene po letu 1943.

Pregled šolske izobrazbe obravnavane skupine kaže, da je imel visoko šolsko izobrazbo le en sam član (župnik), višjo devet (učitelji), srednjo devet, poklicno ali strokovno šolo sedem, osnovno trinajst in nedokončano osnovno šolo dva člana. Izobrazbena raven je bila torej razmeroma nizka, vzrok tega pa je po eni strani pomanjkanje šolanih ljudi, po drugi strani pa možnost napredovanja na višje delovno mesto zgolj na podlagi izkušenj in delovnega staža.

Maja 1975 je deset pripadnikov te skupine imelo svoje avtomobile (direktor podjetja, ravnatelj osnovne šole, poslovodja, uslužbenec, zastopnik DOZ in pet učiteljev). Po relativnem številu motornih vozil (glede na število članov skupine) so uslužbenci v podjetjih in ustanovah zaostajali za delavci v prometu, obrtniki in gostinci. Tudi to dejstvo, kakorkoli je že osebno pogojeno, vendarle potrjuje splošno ugotovitev, da so se v povojnem obdobju v materialnem in družbenem oziru precej zmanjšale razlike med uradništvom in inteli-

genco ter drugimi poklicnimi skupinami prebivalstva. Nekateri delavci v podjetjih sicer še ločijo "prave" (tj. fizične) delavce in osebje uradov, pisarn in ustanov, ki ga označujejo za "privilegirano" skupino, vendar je to prej ostanek miselnosti iz preteklosti kot pa odsev resničnih razmer. Hierarhična delitev na delavce in administracijo, ki je bila nekako do šestdesetih let še močna, je začela izgubljati svojo strogost predvsem zaradi pospeševanja samoupravnih odnosov. Tudi razporeditev dohodkov, ki je po drugi svetovni vojni sprva še mehanično sledila ustaljeni hierarhični lestvici, je z upoštevanjem nagrajevanja po delu in družbene aktivnosti pomembno prispevala k zmanjševanju razlik.

DELITEV DELA MED DRUŽINAMI

V prejšnjih poglavjih o oblikah delitve dela v širšem okviru družbenih odnosov v Vitanju je bil poudarek predvsem na tistih oblikah, ki so pogojevale družbeno stratifikacijo. Delitev dela pa je imela in ima poleg delitvene tudi pomembno družbenopovezovalno vlogo. Ugotovitve o pomembni vlogi delitve dela med člani posameznih družin je mogoče razširiti še na raven odnosov med družinami in večjimi družbenimi skupinami. Pri tem pa je treba takoj dodati, da se družbenopovezovalni delovni odnosi oblikujejo zvečine le med družbeno in ekonomsko enakopravnimi skupinami prebivalstva. Družbenopovezovalni delovni odnosi v Vitanju in okolici niso omejeni le na kmečko prebivalstvo ali na preteklost, marveč so razširjeni in živi tudi med današnjimi pripadniki vseh slojev. Porajajo se celo nove oblike takšnih odnosov.

Sodelovalni delovni odnosi obsegajo v Vitanju in okolici lestvico oblik, ki so različne glede na stopnjo družbene povezanosti udeležencev in na stopnjo ekonomskega interesa. Med najbolj razširjenimi takšnimi odnosi so vzajemna pomoč in odnosi, ki jih bom imenoval z izrazom "pogodbeno sodelovanje". Treba je opozoriti na bistvene značilnosti ene in druge kategorije: vzajemna pomoč je (bila) razvita med sosedi in sorodniki,

medtem ko pogodbeno sodelovanje največkrat ni bilo odvisno niti od sorodstvene niti od teritorialne povezanosti posameznikov, marveč zgolj od ekonomskih interesov. Odnosi vzajemne pomoči med sosedi in sorodniki niso temeljili na pričakovanju vsakokratne vrnitve delovnih storitev ali materialnih dobrin in tudi ne na povsem ustrezni količini in kvaliteti vrnjenega dela, tako kot odnosi pogodbenega sodelovanja, ki so bili vedno natančno določeni in vnaprej dogovorjeni. Pri odnosih vzajemne pomoči je šlo za menjave dela za delo, materialnih dobrin za dobrine ali dela za dobrine (v tem vrstnem zaporedju po pomembnosti), pri pogodbenem sodelovanju pa je bilo to zaporedje glede na pomembnost obrnjeno.

Sosedstvo se je pri kmetih v Vitanju in okolici štelo glede na hišo, in ne na družino, ki je v njej stanovala. Tako je sosed postal tudi tisti, ki si je zgradil hišo med dvema sosedoma ali kupil kos zemlje in postal novi mejaš. Vendar so v takem primeru poleg novega upoštevali tudi starega soseda in z njim še dalje sodelovali. Če se je sosed odselil drugam, je sosedstvo ugasnilo; le če so odnosi med sosedoma prerasli v trdno prijateljstvo, se je sodelovanje ohranilo tudi po odselitvi.[1] Za sosede so šteli vse mejaše, tudi gostače. Vendar pa sosedska pomoč gostačev ni obsegala, kar potrjuje zgoraj zapisano domnevo, da ta oblika delovnega sodelovanja nastaja in se ohranja le med družbeno in ekonomsko enakopravnimi družinami. V odnosih sosedske in sorodstvene pomoči so največ sodelovale ženske. V Vitanju so se sosede in sorodnice pogosto obiskovale na domovih. Moški so se družili manj - v glavnem le ob delu ali v gostilni. Pri vzajemni pomoči so se do današnjega časa trdno držali delitve na moška in ženska dela: moška dela so opravljali moški, ženska pa ženske. Sosedska pomoč je bila v nekaterih primerih spontana

(sledila je na lastno pobudo, brez posebne prošnje), pogosteje pa je sosed dan ali dva pred začetkom dela naprosil soseda.[2]

Pomoč pri moških delih je običajno šel prosit gospodar, pomoč pri ženskih delih pa katerikoli odrasel član družine. Otroke so pošiljali obveščat samo tiste delavce, ki so bili že vnaprej naprošeni. Ob končanem delu je navadno kmet ponudil sosedu plačilo, a ga je slednji le redkokdaj sprejel (rekli so: "je že odsluženo" ali "sem bil dolžan" ali "boš vrnil"). Poleg delovne pomoči je bila med sosedi v navadi tudi pomoč v materialnih dobrinah (npr. medsebojno menjavanje semen vsakih nekaj let, posojanje delovnih orodij), dajanje živine v rejo ob pomanjkanju krme ipd.) in pomoč z nasveti, ki pa sta za nas v tem trenutku manj zanimivi.

Sosedska delovna pomoč je prihajala do veljave zlasti pri večjih delih, ki jih družina kmeta ni zmogla sama ali vsaj ne v kratkem času, npr. pri košnji, nakladanju sena na voz, podiranju dreves v gozdu, vožnji ali oranju (če sosed ni imel vprežne živine), pri gradnji hiše, mlačvi (ročno ali z mlatilnico), pri žetvi, okopavanju krompirja, grabljenju listja, žetvi praproti ipd. Za pomoč na "furožu" dobi sosed meseno klobaso in krvavico. Takšna pomoč je bila pomembna predvsem v preteklosti, ko so nekateri bogati kmetje klali hkrati tudi po šest prašičev. Če kmet nima svojega električnega mlina ali če je mlin pokvarjen, mu zmelje sosed. Če kmet posodi živino za oranje ali vožnjo, gre vedno tudi sam zraven. Sosed mora v tem primeru poleg hrane pomagačem preskrbeti tudi hrano njihovi živini.

Manjši ekonomski in večji družabnostni pomen je imela sosedska pomoč pri skupnih delih, kot je bilo npr. "kožuhanje" koruze, preja lanu in volne, ponekod tudi luščenje bučnih semen. Pri preji se je zbralo kakšnih pet žensk vseh starosti, navadno iz sosedstva. Kolovrate so večinoma prinesle s sabo. Pri hišah, v katerih niso

imeli dosti volne ali lanu, so predle le domače ženske. Po nekaterih kmetijah predejo še danes pozimi po cel dan ali zvečer, vendar le sami zase.
Družabnostni moment skupnih del je bil poudarjen zlasti med mlajšimi, neporočenimi udeleženci. Tako so pred drugo svetovno vojno fantje včasih kar na lastno pobudo prišli kosit kmetu, o katerem so vedeli, da potrebuje pomoč. S seboj so pripeljali tudi koga, ki je znal igrati na harmoniko, da so zvečer plesali z grabljicami.[3]
Delovnim uslugam je sledilo vračilo v obliki istovrstne ali drugačne pomoči. To vračilo navadno ni takojšnje, ravnalo se je pač po potrebi. Povračilo za delovne usluge so imenovali "gegenkšeft" ali pa, da "delajo skrižem". Pomoči niso merili z urami, temveč z dnevi in tolikokrat tudi vrnili pomoč.
Včasih je bilo povračilo za delo tudi v naturalijah. Tako je npr. za delovno pomoč dal kmet sosedu drva, otrobe za svinje, mu posodil kotel za kuhanje žganja, mlatilnico ali pa mu je dovolil, da si je na njegovem travniku nakosil travo.
Sosedje so priskočili na pomoč tudi v času svatbe, pogreba, bolezni. V preteklosti so kmečke ženske iz sosedstva pomagale tudi pri porodih. Še danes je tu in tam v okolici Vitanja navada, da sosed pomaga narediti "pare" (mrliški oder) za umrlega, pomaga pri umivanju mrliča in pri nošnji krste na pokopališče. Sosede prinesejo cvetje in pomagajo pri pripravljanju hrane za sedmino. Del hrane za sedmino prav tako prispevajo sosedje. Ovdovelim posameznikom sosedje pomagajo pri delih. Nekatere ženske v sosedstvu si med seboj pomagajo tako, da ob bolezni pride soseda opravit domača gospodinjska dela, oplet vrt ipd., ne da bi bila za to posebej naprošena. Družini, v kateri je gospodar umrl, gospodinja pa obolela in v kateri so bili

otroci v šolah in v JLA, so priskočili na pomoč sosedje (zbralo se jih je 20) in v enem dnevu spravili otavo.

Prostovoljna delovna pomoč je med kmeti v navadi tudi ob večjih nesrečah. Ko je npr. aprila 1963 zgorelo v Breznu šest kmetij, so prizadeti rešili le živino. Na pobudo SZDL so sosedje brezplačno vzeli živino v rejo, gozdni posestniki pa so darovali sto kubikov lesa, tako da so bila do konca leta 1964 gospodarska poslopja obnovljena.[4] V takih primerih so pomagali tudi z delom. Ob slabih letinah so kmetje, ki so imeli premalo krme, dajali živino v rejo na druge kmetije. Če so npr. dali v rejo dva do tri mesece brejo kravo, je redniku ostalo za plačilo do šest tednov staro tele. Če krava ni bila breja, je rednik za plačilo lahko jemal mleko, če pa je imela malo mleka, so redništvo plačali z denarjem. Tudi ovce so dajali v rejo. Preden jih je rednik vrnil lastniku jih je ostrigel. Nekatere oblike redništva so se ohranile do danes. Ob prenovi hleva npr. dajo živino v rejo sosedu in mu plačajo s senom.

V trgu, kjer so hiše zidane strnjeno, imajo za sosede le hiše levo in desno od svoje (na isti strani ceste). Pred drugo svetovno vojno med premožnimi tržani v sosesk i ni bilo kakšne pomembnejše vzajemne pomoči. Delavci in uslužbenci, ki so se po vojni v večjem številu naselili v trgu, in tisti, ki so si zgradili nove hiše, pa so vzpostavili sosedske delovne odnose, ki se razlikujejo od kmečkih. Posamezniki, ki so po vojni zgradili lastne hiše (postavljene ločeno ena od druge), imajo za sosede vse, ki mejijo na njihovo gradbeno parcelo. Najpomembnejša je v zadnjem času pomoč sosedov, sorodnikov, sodelavcev iz službe, prijateljev in znancev pri gradnji hiš, posebno ob kopanju temeljev in betoniranju plošč. Pomočnike gre graditelj naprosit dan ali dva prej. Delo je brezplačno, pomočniki dobe le ma-

lico, večerjo, pijačo, vendar ga prej ali slej povrnejo s protiuslugami. Ob betoniranju plošče se zbere tudi po 20 pomagačev. Navadno dela vsak po 5 do 6 ur ali tudi manj. Delo razdelijo glede na zmogljivost delavcev. Gospodar opravlja najtežja dela, ostarelim članom delovne skupine prepustijo lažja dela (npr. polivanje cementa z vodo). Tisti pomočniki, ki tudi sami gradijo, si tako zagotovijo, da bodo drugi v potrebi tudi njim priskočili na pomoč. Betoniranju plošče vedno sledi "likof" z dobro postrežbo, petjem in šalami. Pomoč sosedov je potrebna tudi pri dviganju lesenih delov ostrešja za hišo.

Tudi sicer je v vsakdanjme življenju Vitanja dosti priložnosti za sosedsko pomoč in sodelovanje. Tako npr. družina delavca dobiva od sosedov pomije za krmljenje dveh prašičev. To vrača gospodinja z delom na sosedovem kosu njive in s šivanjem za sosede. K enemu izmed sosedov nosi prekajevat svinjsko meso in mu v zameno pomaga pri okopavanju njive.

Ženske v soseski si izposojajo gospodinjske potrebščine, varujejo ena drugi otroke; med dopusti sosedje zalivajo rože tistim, ki jih ni doma, krmijo njihove domače živali itd. K bolj izobraženim sosedom ali znancem pa prihajajo tudi, kadar je treba sestaviti kakšno prošnjo ali dopis.

V zadnjem času so tudi v sosedsko pomoč začeli vdirati denarni odnosi. Vzajemna pomoč v delu ali v naturi je v bistvu sistem kratkoročnega kreditiranja, ker je treba na vračilo vedno čakati nekaj časa. To pa je zahtevalo od ljudi, ki so tako sodelovali, dosti medsebojnega zaupanja in občutka dolžnosti.[5] Z denarjem pa je delovno pomoč mogoče plačati takoj. Pomoč ponekod že plačujejo z denarjem po cenah, ki veljajo za najete delavce. V okolici Vitanja, posebno tam, kjer so kmetije raztresene, pa ima sosedska pomoč še velik pomen.

O tem priča izrek, ki gs poznajo na Paškem Kozjaku, da "sosed ni priden (= delaven), če ne potrebuje pomoči drugega soseda".[6]

Sosedska pomoč je postala še zlasti pomembna po drugi svetovni vojni, ko so hlapci in dekle zapuščali kmetije, da bi si našli boljši zaslužek, ko se je hkrati zmanjševalo število gostačev in dninarjev in so si celo člani kmečkih družin vse bolj iskali delo v tovarnah. Pomanjkanje delovne sile je deloma nadomestila uvedba mehanizacije. Poljedelski stroji so spremenili obliko sosedske pomoči, niso pa je odpravili. Člani kmečkih družin lahko sami s stroji opravijo nekatera dela, za katera so v preteklosti potrebovali pomoč sosedov (npr. košnja, žetev, zaradi škropiv pa je odpadla potreba po pomoči ob pletju njiv). Kljub temu pa je tudi pri nekaterih strojnih delih potrebna pomoč sosedov in sorodnikov (npr. mlačev z mlatilnico). Če ima en sosed poljedelski stroj, drugi pa ne, to celo pospešuje vzajemno sodelovanje. Pri tem pa še vedno ostajajo določena dela, ki jih je treba zaradi neprimerne lege, velikosti in strukture zemljišč opravljati ročno in pri katerih bo pomoč sosedov potrebna še vnaprej.[7]

Na sosedsko vzajemno pomoč lahko gledamo tudi kot na institucionalizirano obliko obdarovanja, pri čemer se darila (delovne storitve ali materialne dobrine) izmenjujejo, s tem pa se ohranjajo družbeni stiki, ki sicer ne bi bili tako pogosti. V zvezi s tem lahko misel, ki jo je implicitno nakazal Mauss, da je dajanje "podaljševanje sebe", uporabimo na področju sosedske menjave delovnih storitev in materialnih dobrin. Tudi Malinowski je že zgodaj opozoril, da družbene skupine ne veže nekakšen mistični impulz ali zveza, temveč obstaja zato, ker na splošno vsak človek čuti, da v zameno za to, kar daje drugim, prejema ustrezne usluge.[8] Tudi

v našem primeru pomeni zavračanje vzajemne delovne pomoči hkrati zavračanje družbenih stikov z okolico. Kmet, ki se ne bi udeleževal medsebojne delovne pomoči, bi sicer lahko še vedno ekonomsko uspeval, vendar bi se družbeno popolnoma izoliral. Skupno delo je komunikacija med posamezniki, s prenehanjem delovnega sodelovanja ta komunikacija zamre.

Pomoč med sorodniki je na kmetijah manj pogosta kot med sosedi. Bolj trdne delovne zveze nastanejo navadno le med kmeti in njihovimi sorodniki, ki živijo v Vitanju in so zaposleni. Tu je vsekakor povezujoči dejavnik tudi ekonomski interes (plačilo pomoči s kmečkimi pridelki, poleg tega nekateri kmetje redijo prašiče za sorodnike, jim pomagajo z lesom pri gradnji hiše ipd.). Ker je večji del današnjega prebivalstva v Vitanju priseljen iz okolice in zato tudi vešč kmečkih del in ker so mnogi ohranili stike s sorodniki na kmetijah, je ta oblika sodelovanja razmeroma pogosta. Kljub pridelovanju zelenjave na lastnih vrtovih ter krompirja in drugih pridelkov na najetih kosih zemlje pomeni za prebivalce Vitanja sodelovanje s sorodniki na kmetijah pomemben prihranek v družinskem proračunu, saj večine osnovnih živil ni treba kupovati v trgovinah.

Med kmeti in delavci, ki si niso v sosedstvu ali sorodu, pa gre za popolnoma ekonomske motive sodelovanja. Delovne odnose med njimi lahko delimo na dve vrsti. V prvem primeru gre za obliko mezdnega dela. Kmetje delovno pomoč plačujejo v denarju ali naturalijah (pridelki, sadje, drva). Tak način dela, ki so ga opravljali (in ga še opravljajo) zlasti redno zaposleni delavci iz Vitanja v prostem času, pred službo ali po njej, je pomenil dodatni zaslužek.

V drugem primeru pa gre za obdelovanje zemlje, ki jo imajo posamezne družine iz Vitanja v najemu pri oko-

liških kmetih in jo odplačujejo ali odslužujejo z deli na kmečkih posestvih. Pri kmetih v okolici Vitanja so pred drugo svetovno vojno sadili krompir mali obrtniki iz Vitanja, delavci v vitanjskih industrijskih obratih, žagarji in rudarji iz rudnika v Stranicah. Kmetje so imeli hkrati tudi po več takih najemnikov, ker je bilo povpraševanje veliko. Če kmet ni oddal odvečnega kosa zemlje, temveč del njive, ki jo je rabil sam, je njivo povečal za toliko, kolikor je znašala površina oddanega zemljišča. Zemljo je navadno odkazal vsako leto drugje zaradi kolobarjenja in puščal najemnikovo zemljo v prahi prav tako kot svojo. Tako je npr. na polovici njive najemnik sadil krompir, repo in korenje, na drugi polovici pa je imel kmet posejan ječmen. Naslednje leto sta med seboj zamenjala polovici njive. Kmet je najemniku tudi pripravil zemljo za setev (pognojil, zoral, pobranal), vsa ostala dela pa je opravil na svojem kosu njive najemnik sam. Na enem aru obdelovalne zemlje je najemnik posadil približno en škaf (20-25 kg) krompirja, vmes pa še fižol, za katerega ni bilo treba posebej odslužiti. Če pa so najemniki poleg krompirja in fižola pridelovali še korenje, repo in zelje, so ponekod kmetu odslužili še kakšen dodatni šiht.[9] Prav tako so mu morali dodatno plačati ali povrniti z delom, če jim je zvozil na dom krompir ali navozil gnoj na njivo. Kmet je lahko poklical najemnike na delo kadarkoli jih je potreboval. Navadno jih je kakšen dan prej šla obvestit na dom gospodinja ali dekla. Ker so bili možje večinoma zaposleni drugje, so šihte odsluževale največkrat ženske in šolski otroci. Delovni odnosi so bili torej na zunaj zelo podobni tistim med kmeti in ofarji, le da niso bili tako izrazito izkoriščevalski; pri njih ni šlo za ekonomsko odvisnost najemnikov od lastnikov zemlje in tudi ob morebitnem sporu ni bilo težko pretrgati sodelovanja in najti novega zemljišča

pri drugem kmetu. Najemanje zemlje pri okoliških kmetih je ostalo pri dobršnem delu vitanjskih družin v navadi vse do danes, to pa zaradi razmeroma cenenega načina pridelovanja krompirja za ozimnico in zaradi nezaposlenosti večine gospodinj, ki so lahko odsluževale najeto zemljo in jo obdelovale. Tudi pravila odsluževanja se od predvojnega časa niso bistveno spremenila. Namesto s škafi merijo danes krompir z gajbami, ki pa imajo približno isto prostornino. Zveze med kmeti in najemniki so pogosto dolgotrajne, saj imajo nekateri najeto zemljo pri istem kmetu tudi po deset let. Običajno sadijo dva ali tri škafe, le redki več (do deset). Če je letina dobra, pridelajo tudi osemkratno količino posajenega krompirja.

Leta 1976 so najemniki iz Vitanja odsluževali kmetom za gajbo krompirja tri do pet ženskih šihtov ali dva do štiri moške šihte ali pa so plačevali ustrezno vrednost v denarju (80-150 dinarjev za gajbo krompirja). Po drugi svetovni vojni, ko so še merili v škafih, je bilo treba vrniti za posaditev škafa krompirja tri do štiri ženske šihte ali en moški šiht in pol. Nekateri kmetje se z najemniki točno dogovorijo ne le za količino, temveč tudi za vrsto dela: za gajbo krompirja mora ženska npr. odslužiti tri šihte žetve ali štiri šihte okopavanja. Šihti danes trajajo osem ur. Moški navadno pridejo odsluževat le za kakšno uro po službi (npr. kosit, sušit travo, zlagat seno v kope itd.). Pri najemniških družinah, v katerih je en ali več članov zaposlenih, se vse bolj uveljavlja plačevanje najemnine v denarju.

Nekateri Vitanjčani imajo najeto zemljo na župnijskem posestvu. Najemnino deloma odplačujejo z denarjem, deloma pa odslužijo z delom v župnijskem vinogradu v Socki (leta 1975 je za štiri škafe krompirja ženska opra-

vila pet šihtov v vinogradu). Omenjeni način najemanja zemlje za pridelovanje krompirja je v navadi tudi na Kozjaku, kjer pa zaradi razdalj med posameznimi kmetijami ti odnosi potekajo med sosedi.[10]

Občasni sodelovalni odnosi med posamezniki v Vitanju obsegajo tudi razna specializirana dela; opravijo jih domačini (znanci, prijatelji ali sosedje), ki so teh del vešči, navadno po precej nižjih cenah, kot bi jih zahtevali tuji delavci, ali pa za protiusluge.

Posebna oblika delovnega sodelovanja v Vitanju je tudi delovno sodelovanje pri gradnji ali popravilu javnih objektov. Do druge svetovne vojne je šlo pri tem v glavnem le za obnavljanje cerkva, ko so kmetje zastonj opravljali vožnje, nekateri pa so darovali tudi les in živež.[11]

Jeseni 1951 so domačini iz Vitanja prostovoljno in brezplačno pomagali delavcem pri zidavi prosvetnega doma. Ženske so npr. podajale opeko, tramove za ostrešje so dvigali lovci, kmetje so darovali les, učenci osnovne šole so opravili 2.600 prostovoljnih ur.[12] Poseben petčlanski odbor za gradnjo, sestavljen iz domačinov, je nadzoroval potek dela in pomoči. Že vnaprej so razdelili delo med ljudi in določili, kaj in koliko naj bi vsak napravil. Po vojni so bile tudi prostovoljne delovne akcije za gradnjo in obnovo cest, napeljevanje elektrike, vodovodov. Leta 1970 so ob gradnji novega prizidka osnovne šole učenci pomagali tako, da so nosili opeko. Leta 1978 pa je 24 mladincev iz Vitanja in drugih krajev na občinski delovni akciji izkopalo 1.500 metrov dolg jarek za vodovod in vanj položilo cevi. Pri tem so sodelovali s krajevno skupnostjo; obrat Gozdnega gospodarstva iz Vitanja pa jih je oskrbel z orodjem.

Omenil sem že nekatere delovne sodelovalne odnose med posamezniki in kolektivi podjetij ter drugih ustanov

(sodelovanje obrtnika, kovinostrugarja s tovarno, v preteklosti tudi sodelovanje kmetov s Kmetijsko zadrugo). Primer menjave materialnih dobrin med posameznikom in ustanovo pa je npr. dogovor domačina z osnovno šolo, da bo šolski kuhinji dajal mast v zamenjavo za ostanke hrane, ki jih uporablja za krmljenje svinj.

Mreža sodelovalnih delovnih odnosov torej v Vitanju obsega po trajanju, intenzivnosti, namenu, številu sodelavcev in stopnji ekonomskega interesa dokaj raznovrstne oblike, katerih glavna skupna značilnost je njihov družbenopovezovalni značaj. Delovno sodelovanje, ki je bilo zlasti razširjeno med kmeti (sosedi), je bilo tudi eden izmed glavnih razlogov za zapiranje v svojo krajevno ali sosedsko skupnost in za pomanjkanje tesnejših stikov s širšo okolico.

DELITEV DELA MED POKLICNIMI IN LOKALNIMI SKUPINAMI PREBIVALSTVA (SEJMI)

Podoba delitve dela med različnimi družbenoekonomskimi skupinami v Vitanju ter med prebivalci Vitanja in drugih krajev ne bi bila popolna brez omembe sejmov. Sejmi sicer kot oblika trgovanja (distribucije) niso imeli neposredne zveze z delitvijo del v proizvodnji, vendar so nanjo vsekakor močno vplivali posredno.

Poleg ekonomskega pomena v ožjem smislu (prodaja presežkov pridelkov in izdelkov, izenačevanje cen na širšem geografskem območju, povečevanje izbire izdelkov, sklepanje trgovskih pogodb ipd.) so imeli sejmi tudi družbenopovezovalni značaj. Kljub temu da se zaradi sorazmerne kratkosti in občasnosti stikov niso navezovali tesnejši družbeni odnosi med udeleženci sejmov, so bili ti stiki pomembni, saj je šlo za srečevanje predstavnikov različnih družbenih skupin, ki so jim bili sejmi pogosto edina priložnost za tako srečevanje. Sejmi so imeli tem večji pomen in obseg, čim slabše je bila razvita mreža trgovin in prometnih zvez s trgovskimi centri v okolici. Imeli so tudi širše gravitacijsko območje kot navadne krajevne prodajalne, poleg tega pa so imeli prodajalci na sejmih več možnosti za prodajo pridelkov (izdelkov) in kupci več-

jo izbiro blaga, kot bi ga dobili v krajevnih trgovinah.[1]

V Vitanju, ki je imelo tržne pravice od 15. stoletja dalje, je bilo pred prvo svetovno vojno šest letnih sejmov:

- sredpostna sreda (premakljivi datum v marcu),
- Urbanov sejem (25. maj),
- junijski sejem (20. junij),
- Marjetin sejem (20. julij),
- dušni sejem (2. november),
- Šentjanžev sejem (27. december), imenovan tudi "družinski sejem".

Na prošnjo občine v Vitanju je deželna vlada leta 1928 ali 1930 odobrila še sejem na dan 14. septembra, z utemeljitvijo, da je med julijem in novembrom prevelik časovni presledek.[2] Preden je oblast odobrila sejem, so morale dati svojo privolitev ali ugovor vse sosednje občine.[3]

Prva in druga svetovna vojna sta zaustavili prirejanje sejmov. Po drugi svetovni vojni je leta 1955 Okrajni ljudski odbor v Celju izdal splošen odlok o tržnem in sejemskem redu. Občinski odbori so se v svojih določbah držali krajevnih potreb in običajev. V občini Slovenske Konjice so potrdili živinske in kramarske sejme Slovenskim Konjicam (vsak mesec po en sejem, razen v oktobru), Vitanju (šest sejmov na leto) in Ločam (trije sejmi na leto).[4] V Vitanju so ostali sejmi na iste dneve kot pred vojno, razen sejma 20. junija, ki je bil ukinjen, sejem na sredpostno sredo pa je bil premaknjen na 3. marec.

Sejmi so bili v petdesetih letih razmeroma dobro obiskani, deloma tudi zaradi nekoliko nižjih cen blaga, ki jih je omogočilo sejemsko znižanje občinskega in republiškega prometnega davka,[5] kasneje pa se je nji-

hov pomen začel vidno manjšati. Danes so se sejmi v Vitanju praktično omejili le na odkup živine, pa še te pogosto ni več kot deset glav. Živinska trgovina se je ob sejemskih dnevih zmanjšala zlasti zaradi uvedbe odkupa živine vsak ponedeljek popoldne. Odkupovat prihaja mesar iz Celja.

Na sejmih v Vitanju so imeli prodajalci pred drugo svetovno vojno svoja mesta, katerih razpored je bil določen po ustaljeni navadi. Kramarske stojnice so bile postavljene na trgu in ob cesti, ki je povezovala vas s trgom, od graščine do cerkve sv. Petra in Pavla, živinski sejem pa je bil sočasno na "gmajni" nedaleč proč. O živahnosti sejmov v Vitanju v preteklosti govori podatek iz leta 1843. Tedaj je bilo na sejmu na sredpostno sredo in na Marjetinem sejmu po 120 kramarskih stojnic (večinoma usnjarji, kramarji in prodajalci platna), na prodaj pa tudi do 700 glav živine in tropi ovac. Skupna vrednost prodane živine je dosegala 4.000 goldinarjev.[6] Lončarja sta navadno prodajala blizu živinske tehtnice in ob farni cerkvi, oblačila so bila razstavljena pri gostilni Petelinšek, prav tako tudi metrsko blago (na obeh straneh ceste). Od domačih čevljarjev ni prodajal noben, tuji čevljarji pa so se razvrstili ob graščinskem zidu. Tudi domači tapetnik in sedlar nista razstavljala izdelkov, ker je bilo treba vzmetnice in komate delati po meri. Klobuke je ponujal pred svojo delavnico mojster Frank, Tišler pa je prodajal kovano orodje pred lastno kovačnico. Klobasičar je imel stojnico pri mostu čez potok, ki loči nekdanji trg od vasi, nasproti sedanjega doma upokojencev (bivša gostilna Pirh) pa je bila običajno stojnica z igrami na srečo. Lectarji in medičarji so bili razvrščeni ob Pirhovem hlevu; tam je bil tudi živinozdravnik, ki je pregledoval živino. Na sejme so prihajali invalid z lajno, "lükarice" s Ptujskega polja,

ki so prodajale semena, čebulček in čebulo v vencih, različni krošnjarji in živinski mešetarji iz bližnje in daljne okolice (pred prvo svetovno vojno tudi iz Italije in z Zgornje Štajerske, po njej pa s Hrvaške). Mešetarji so ob koncu sejma najeli "trajbarje", 18-19 letne fante, ki so gnali kupljeno živino v Celje na vlak. Platneno blago so pred prvo svetovno vojno prinašali Madžari iz St. Georgna,[7] med obema vojnama pa so prihajali predvsem prodajalci iz Celja, Vojnika, Slovenj Gradca, Slovenskih Konjic in Šoštanja.[8] Na svoja mesta so se razvrstili tudi berači, npr. "Dimec" iz Konjic, ki je na vozičku pripeljal svojo vodenično ženo.

Vsak prodajalec je moral imeti sresko dovoljenje. Plačati pa je moral tudi posebno sejemsko pristojbino. Ta je bila odvisna od velikosti stojnice in od tega, kako dolgo je imel prodajalec prostor v zakupu. Sejemske pristojbine je pred drugo svetovno vojno in po njej pobiral občinski uslužbenec.

Sejmi so imeli svoje značilnosti tudi glede na letni čas. Na spomladanske sejme so prignali dosti ovac, ljudje pa so kupovali tudi leseno orodje (vile, grablje ...), od lončenih izdelkov pa predvsem modele za potice, poleti latvice za kislo mleko, jeseni pa so šle najbolje v prodajo posode za shranjevanje masti in lonci za kuhanje svinjske krme. Na jesenskih sejmih so kmetje prodali največ pridelkov in živine, zato so tudi na splošno porabili več denarja kot na pomladanskih ali poletnih. Posebno pomemben je bil "družinski" sejem po božiču, na katerega je šla vsa družina; tedaj so kmetje med drugim kupovali zimsko obleko in obutev zase, za družino in za hlapce in dekle, kolikor je seveda niso kupili že novembra na dušnem sejmu. Po prvi svetovni vojni so na sejmih spričo cenenosti kupovali obleke iz "cajga", ki so jih izdelovali krojači, pa tudi ru-

te, klobuke, čevlje ... Po omenjenem sezonskem povpraševanju so se ravnali tudi obrtniki in pripravili že vnaprej zaloge določenih izdelkov.
Izdelki so bili na stojnicah običajno cenejši kot sicer v trgovinah. Za dobro kupčijo je bila ob 10^h sejemska maša. Za cene so navadno barantali. Če je kupec vzel večjo količino izdelkov, je prodajalec ceno malce spustil ali dal kaj za "povrh" (npr. lončar pokrovko iz lončenine ali piščalko za otroka).
Čeprav so domači mesarji hodili kupovat živino tudi po kmetijah, so kmetje največ živine prodali na sejmih. Ob dobri kupčiji so posamezni premožni kmetje iz Skomarja, Rakovca in drugih vasi ostajali tudi po cel teden v gostilnah v Vitanju ter jedli in pili. Žena je takemu kmetu od doma prinesla svežo srajco, da se je preoblekel za k nedeljski maši. Do druge svetovne vojne so poleg klavne živine prodajali na sejmih tudi plemensko. Voli so morali biti stari okoli tri leta, da so bili primerni za prodajo. Tudi junca ali telice kmet ni mogel prodati vsako leto. Pač pa so na veliko prodajali 7 do 8 tednov stare plemenske prašičke kmetom in kočarjem. To delajo še zdaj.
Kmetje so vodili živino prodajat tudi na sejme izven Vitanja, največ v Slovenske Konjice in Vojnik, pa tudi v Teharje, Mislinjo in Novo cerkev. Konje pa so hodili kupovat v Ptuj in Varaždin.[9] V bližnji okolici Vitanja so bili pred drugo svetovno vojno tile sejmi[10]:

5.1. Slovenske Konjice, živinski sejem;
9.2. Slovenske Konjice, živinski in kramarski sejem;
1.3. Slovenske Konjice, živinski in kramarski sejem;
ponedeljek po beli nedelji, Vojnik, živinski in kramarski sejem;
veliki četrtek, Slovenske Konjice, živinski in kramarski sejem;
sv. Janez Nepomuk, Vojnik, živinski in kramarski sejem;

križeva sreda (maj), Slovenske Konjice, živinski in kramarski sejem;
16.5. Vojnik, živinski in kramarski sejem;
24.6. Slovenske Konjice, živinski in kramarski sejem;
sv. Urh, Vojnik, živinski in kramarski sejem;
4.7. Vojnik, živinski in kramarski sejem;
31.7. Slovenske Konjice, živinski sejem;
ponedeljek po sv. Mihaelu (septembra), Slovenske Konjice, živinski in kramarski sejem;
kvatrni četrtek (septembra), Dobrna, živinski in kramarski sejem;
7.9. Vojnik, živinski in kramarski sejem;
sv. Luka (oktober), Vojnik, živinski in kramarski sejem;
18.10. Vojnik, živinski in kramarski sejem;
4.11. Slovenske Konjice, živinski sejem;
3.12. Slovenske Konjice, živinski in kramarski sejem;
6.12. Dobrna, živinski in kramarski sejem.

Priložnosti za sejemske prodaje in nakupe ni manjkalo.

Medtem ko so kmetje prodajali na sejmih le občasno, je bilo večjim obrtnikom obiskovanje sejmov doma in v okolici eno izmed najpomembnejših opravil. Lastnik kovaškega obrata, Ernest Tišler, je med obema vojnama prodajal izdelke na sejmih v Celju, Žalcu, Kozjem, Laškem, v Rogaški Slatini, Slovenj Gradcu, Krapini, Varaždinu. Spočetka je hodil na sejme sam, kasneje je pošiljal tja svojega manipulanta s hlapcem, ki je skrbel za vožnjo in konje. Prodajal je kovano orodje različnih vrst (sekire, krampe, lopate, cepine ipd., spomladi tudi dosti vinogradniških motik). Vsak kos orodja je imel sprva označen s svojima začetnicama E.T., ki pa ju je kasneje zamenjal z začetnicama svojega očeta, A.T., ker so bili kupci tega znaka že od prej navajeni in so povpraševali predvsem po orodju te vrste. Na sejmih je sprejemal tudi sekire za brušenje in orodje za popravi-

lo in vse to na prihodnjem sejmu vrnil lastnikom. Dosti orodja so pokupili tudi gozdni delavci z Rakovca.

Barvar in suknar Hofbauer je pred prvo svetovno vojno odhajal na sejme v Slovenj Gradec (na dneve Pankraca - 12. maja, Lovrenca - 10. avgusta in Elizabete - 12. novembra) v Črno, Dravograd, Mislinjo, Oplotnico, kasneje pa le še v Slovenj Gradec, kamor so prihajali po blago ljudje iz različnih krajev.[11] Kadar se je odpravljal na sejem, je vpregel voz že opolnoči, da je bil do osmih zjutraj že na sejemskem prostoru. Vozil je s parom volov, tudi po 2.000 metrov sukna naenkrat. Na blago je našil "rože" - medeninaste ploščice z oznakami D (Dravograd), K (Mislinja), B (Oplotnica), medtem ko je bil znak za domače odjemalce zvezdica. Dvojnike teh ploščic so dobili naročniki, ki so suknarju oddali volno.[12]

Ko je suknar pripeljal raševino ali loden na sejem, je naročnik dal suknarju ploščico z oznako, suknar pa mu je izročil blago.

Čas med sejmi so zapolnjevali potujoči prodajalci, ki so ponujali izdelke po hišah. Že pred prvo svetovno vojno so po kmetijah v okolici Vitanja hodili Ribničani s suho robo (deloma tudi še po drugi svetovni vojni do danes). Hrvatje ("pleharji") so prinašali v času med obema vojnama kovinsko posodo, Dalmatinci ("bozjanarji") pa drobno galanterijo. Drugi so ponujali nabožne podobe, blago za obleke ali celo pretihotapljeni saharin. Domači prekupčevalci iz Vitanja in okolice so odkupovali ženske lase in stare cunje in v zameno dajali vezalke za čevlje ali igle za šivanje.[13] Zbirali so tudi svinjske ščetine (še po drugi svetovni vojni do današnjega časa) za izdelavo krtač.

Od sejmov so imeli neposredno korist tudi vitanjski gostilničarji. V gostilni pri Kuzmanu so npr. pred drugo svetovno vojno v času sejmov porabili na dan po 70 kg

mesa (za juho, golaž, pečenko) in skuhali po 40 litrov juhe. Prodajalci in kramarji, ki so prišli iz drugih krajev, so v gostilnah pogosto tudi prenočevali.

OPOMBE

Opombe k poglavju Kmetje, str. 52-98

1 Herskovits 1965, str. 129.

2 Ibid., str. 132.

3 Primerjaj te podatke s podobnimi ugotovitvami Günterja Wiegelmanna za Srednjo in Severno Evropo (Wiegelmann 1975, str. 17).

4 Moški so prevzeli opravljanje ženskih del s stroji tudi v drugih deželah (npr. strojna molža). Gl. Weiser-Aall 1968, str. 428-431.

5 Löfgren 1975, str. 67.

6 Pungartnik 1961, str. 21.

7 Ivo Pirc (1945, str. 47) piše, da so ženske v belokranjskih kmečkih družinah opravljale večino težjih kmetijskih del, posebno tam, kjer ni bilo gospodarja. Podobno je bilo tudi v drugih pokrajinah v Sloveniji.

8 Moški, ki so opravljali ženska dela, so dobili posmehljive vzdevke, npr. "kuhinjski maček", ali pa so jih dražili, da "špilajo žensko". Žensko, ki je opravljala moška dela, pa so pohvalili, da je pridna in podjetna.

9 Podobne razmere v Skandinaviji povezuje Orvar Löfgren z ugotovitvijo, da je bila kmečka družba moška družba v tem pogledu, da je bila vloga moškega bolj povezana s pojmom prestiža kot vloga ženske (Löfgren

1975, str. 65).

10 Pesmarica Angele Osovnikar, str. 108-109.

11 Ibid., str. 103, 10.

12 Prim. Schneider 1974, str. 26-27. Durkheim je bil podobnega mnenja: "Zmanjšajte pod določeno mero delitev dela po spolu in zakonska skupnost bo izginila, puščajoč za sabo samo spolne odnose izrazito občasnega značaja" (Durkheim 1972, str. 102-103).

13 Navada je bila, da so fantje vprašali dekletove starše za privolitev v poroko, ponekod pa že za samo shajanje.

14 Iz podatkov, ki so na voljo za druga območja Slovenije, sklepam, da so bile podobne razmere tudi drugod. V okolici Ormoža so bili po pisanju Stanka Kociperja "motivi, ki vodijo do ženitve ... predvsem gospodarskega in samoohranjevalnega značaja, da se rod vzdrži in ostane imovina, zato so zakoni iz nesebične ljubezni redki. Fant naj si poišče nevesto le v sovrstni družini, enako nevesta ... Poleg načela enakorodnosti, ali še bolj, odloča pri ženitvi gospodarski motiv" (Kociper 1940, str. 51).

15 Prim. Wiegelmann 1975, str. 15-17. Avtor razlaga slovaški, madžarski in danski običaj, da je žena pri jedi ob mizi stala, mož pa skupaj z ostalo družino sedel, s podrejeno gospodarsko vlogo žensk. Ole Højrup (1975, str. 35) pa to trditev zavrača in meni, da je to meščanska kulturna prvina, ki je prodrla v kmečko kulturo (gostitelj pri mizi stoji, da lahko takoj ustreže željam gostov).

16 Grafenauer 1970, str. 216-217.

17 Pesem od Jaklin Antona, rokopisna pesmarica, last A. Pokliča, str. 71.

18 Šmitek 1974, str. 8.

19 Pungartnik 1961, str. 32.

20 Šmitek 1974, str. 8, Orel 1961, str. 18, Urbas 1955,

str. 72.

21 Do leta 1970 so domačini kupovali gorivo v trgovini podjetja Fužinar v Vitanju. Potem ko je trgovsko podjetje dobilo odločbo, da ne sme prodajati goriva zaradi neustreznih pogojev, so morali kmetje dovažati gorivo za stroje iz Slovenskih Konjic ali Vojnika. Ker je bil prevoz vnetljivih snovi v avtobusih prepovedan, so bili odvisni od uslug lastnikov osebnih avtomobilov in motorjev. Oskrbo je olajšala šele zgraditev bencinske črpalke v Vitanju leta 1976. Zanjo so prispevali del denarja prebivalci krajevne skupnosti s samoprispevkom.

22 Leta 1956 je npr. Kmetijska zadruga Vitanje odkupila od kmetov 205 telet, 79 volov, 60 krav, 76 prašičev, 23.366 kg krompirja, 6.368 jajc, 6.158 kg malin, 285 kg borovnic, 513 kg zdravilnih zelišč in 66 kg polžev. Leta 1970 je odkupila 348 glav živine s skupno težo 91.000 kg, 21 prašičev, 7.300 jajc, 4.080 kg borovnic, 5.600 kg gob, 1.260 kg zdravilnih zelišč in 1.300 kg polžev. Krompirja leta 1970 kmetje niso več prodajali zadrugi, predvsem zaradi nizkih odkupnih cen.

23 Iršič 1963, str. 6.

24 Ahaj 1971, str. 34-36; Hudales 1977, št. 219, 221/6.

25 Hudales 1977, št. 219, 221/3, 221/6.

26 Pungartnik 1961, str. 25 , Ahaj 1971, str. 22.

27 Ko so gospodarji v službi, njihove žene po potrebi kosijo s kosami ali kosilnicami, nasekajo drva, oskrbujejo krave in konje, vozijo traktorje, škropijo njive proti plevelu ipd. Prevzemanje moških kmečkih del po ženskah je značilno tudi za ostala območja Slovenije. Leta 1976 je bilo ugotovljeno, da v Sloveniji več kot polovico kmetij vodijo ženske in da na mešanih kmetijah ženske opravijo do 70 odstotkov vseh, tudi težaških del. (Prim. Trstenjak 1976,

str. 4).

28 Löfgren 1975, str. 66.

29 Tako npr. moški iz okolice, ki so zaposleni v Vitanju, nakupujejo v trgovinah, gredoč iz služb, pometajo in pospravljajo doma v kleteh, domačih delavnicah ali garažah (ne pa tudi v stanovanju). Če na kmetiji ni ženske, moški sami kuhajo, pomivajo, pospravljajo, čistijo stanovanje, krmijo svinje ipd., za molžo in pranje pa navadno še vedno naprosijo sosedo ali drugo žensko.

30 Župnijska kronika 2, str. 9.

31 Gl. podatke v Kroniki osnovne šole Vitanje. V župnijski kroniki lahko beremo za čas pred drugo svetovno vojno, da zna "brati in pisati... skoraj vsak, čeravno niso v izobrazbi toliko zaostali, kakor jih ponekod opisujejo - nekateri so celo prav prebrisani in izkušeni - vendar ne polagajo velike važnosti na večjo izobrazbo. Od tod tako malo ali celo nobenih dijakov na srednjih šolah iz župnije Vitanje (Župnijska kronika 2, str. 9).

32 Na Paškem Kozjaku so deklice pred drugo svetovno vojno med materino odsotnostjo kuhale, dečki pa so z desetimi leti krmili živino, če očeta ni bilo doma. V okolici Vitanja so pred drugo svetovno vojno deklice že z dvanajstimi leti mlatile s cepi skupaj s starši, dečki pa so z enajstimi leti prav tako mlatili ali podajali žitne snope pri skladanju v kope, kar je bilo še posebno naporno delo. Košnje so se dečki naučili približno z osmimi leti, vendar jim brušenje kos pri tej starosti še ni šlo od rok. S štirinajstimi leti in petnajstimi pa so že dobro kosili. S štirinajstimi leti je sin tesarja s Kozjaka že pomagal očetu pri postavljanju ostrešij.

33 "Pri sosedovih imajo tri fante... smo dobri prijatelji... sem starejši in morali bi me ubogati kot

svojega vodjo." (Vlado Čečko, 7a, Vitanjski Kekec, št. 11)

"Nad nami je imel besedo brat. Kakor je on rekel, tako smo tudi storili. Ubogali smo ga zato, ker je bil najstarejši. Če se je živina dobro pasla, se je brat znašel in rekel: "Jaz bom pasel živino, vi pa pojdite in nanosite drva ali hosto. Tako smo tudi storili". (Tončka Navršnik, 7b, Vitanjski Kekec, št. 4)

34 Iz nem. "Auszug". Za preužitkarja rečejo: "Na avcohu je", če pa se odseli v posebno kočo ali živi ob ločeni hrani in oskrbi, rečejo, da je "avcoh vzel vun".

35 Prim. Vilfan 1944, str. 228; Polec 1945, str. 8 (158).

36 V navadi je bilo tudi da ženin nevesti in njenim staršem pred poroko izplača aro, enako ob nakupih živine ipd. Ara zapade, če dogovor ni izvršen, ali pa jo je treba vrniti dvojno. Are za neveste so bile ponekod v okolici Vitanja še donedavna v navadi (gl. Marin 1963, str. 3).

37 Prim. podatke v Župnijski kroniki, str. 75, 79, 82, 98, 113.

38 Izpisek iz Göthovega anketnega lista, Vitanje 1843, ISN SAZU.

39 Šarf 1963.

40 Župnijska kronika 1, str. 362.

41 Po drugi svetovni vojni sta imela nekaj časa hlapce in dekle še posestnik Kuzman (dva hlapca in dve dekli) in upravnik trgovskega podjetja Fužinar, Jeromel (hlapca in dve dekli). V Vitanju so po drugi svetovni vojni imeli gospodinjske pomočnice zdravnik, knjigovodkinja KZ in matičarka.

42 1.1.1958 je bilo v občini Vitanje 59 konj, 1682 glav goveda, 1164 svinj, 1238 ovac in 3070 glav perutnine (gl. Pungartnik 1961, str. 33).

43 Pred prvo svetovno vojno so dobivali moški za celodnevno delo 40-50 krajcarjev, ženske pa 25-30 krajcarjev poleg hrane. Poleg tega so kmetje dajali vsakemu dninarju po večerji še kos kruha za domov. Žanjice so zaslužile bolje kot druge dninarice: po krono na dan ali po 8 krajcarjev za "štev enico" (v "štev enici" je bilo 60 snopov, na dan pa je bilo mogoče požeti do 12 "štev enic"). V času vojne draginje leta 1916 so se dvignile plače dninarjev na 2-4 krone in dninaric na 1-2 kroni, naslednje leto pa že na 4-5 kron poleg hrane. Leta 1920 je dobil dninar na dan 15-25 kron, ženske pa 5-10 kron, leta 1921 moški 20-30 kron na dan in ženske 6-10 kron na dan, leta 1922/23 pa so poljski delavci dobivali na dan po 50 kron in hrano. V šolski kroniki iz leta 1928/29 piše, da že več let "dninarjem mezde stanovitno padajo". Okoli leta 1930 je dobil moški za šiht pri kmetu 15-20 dinarjev, ženska pa 10 dinarjev. Poleg tega so dninarji dobivali tudi petkrat na dan hrano. Šiht je trajal od 7^h do 18^h. Za 8-10 dinarjev je bilo tedaj mogoče kupiti kilo mesa. Pred drugo svetovno vojno so dobivale žanjice 20-25 dinarjev za šiht. Oranje s parom volov je bilo leta 1919 po 50 kron na dan, leta 1921 pa že 300-400 kron na dan poleg hrane za orača in za živino.

44 Leta 1963 so v okolici Vitanja plačevali najetim koscem po 400-500 dinarjev na dan poleg hrane, žanjicam pa 500 dinarjev in hrano. Osemurni ženski šiht je leta 1975 znašal 50-80 (novih) dinarjev, zaslužek kosca 120 dinarjev (ali 20 dinarjev na uro), poleg tega pa še dve malici, kosilo in večerjo. Za orača z voli je bilo treba leta 1975 odšteti 250 dinarjev, leto kasneje pa 300-350 dinarjev in za orača s konji 400-450 dinarjev. Orač je delal po 8-10

ur, ob plačilu je dobil še hrano zase in za živino. Tarife za oranje s traktorjem so bile leta 1976 od 80 do 120 dinarjev za uro oranja, nekaj let prej pa 60 dinarjev. V tej ceni je bila vračunana tudi cena porabljenega goriva. Za prevoz drv je bilo treba leta 1976 plačati 200-300 dinarjev na dan poleg hrane. Kosec s kosilnico je leta 1975 zaslužil 40-70 dinarjev na uro, bencin pa je morala stranka sama kupiti. Za strojno mlatenje so kmetje leta 1975 plačevali 40-50 dinarjev na uro, mlatilcu in pomagačem pa poleg tega postregli s hrano in pijačo. Kmet, ki je najel kosilnico, je plačal tudi porabljeno elektriko.

45 Prim. Makarovič 1963.

46 Kuhar 1963, str. 14.

47 O obliki in opremi oglarskih koč, o poteku dela in hrani oglarjev gl. Šmitek 1974, str. 13.

48 V zvezi s tem ugotavlja R. Pedersen, da so oblike delitve dela na kmečkih posestvih bolj odvisne od oblik in možnosti postranskega gospodarjenja kot od bioloških in psihičnih razlik med spoloma. Delitve delovnih vlog med možem in ženo po njegovem mnenju ne smemo gledati kot posamezen pojav, temveč prej kot strukturni problem (Pedersen 1975).

49 V letih 1917 in 1918 je kmečki prevoznik računal prevoz voza drv 3 kilometre daleč 40 kron, poleg tega pa je dobil še malico in krmo za vole (Šolska kronika). Pred drugo svetovno vojno je prevoznik dobil od kmeta za eno "furo" 50 dinarjev, malico, 2 kg koruze za konja in 10 dinarjev napitnine. Na dan je lahko napravil dve vožnji. Vitanjski trgovci so plačevali bolje kot kmetje: 100 dinarjev za vožnjo, poleg tega pa še hrano in krmo za živino (Baš 1963).

50 V času krize 1930-1934 je zaslužek žagarjev na kmeč-

kih žagah znašal 30 dinarjev na dan. Namesto v denarju so nekateri kmetje izplačevali kar v lesu. V letih 1938 do 1940 so žagarji dobivali približno 4 dinarje na uro ali 400-500 dinarjev od kubika razžaganega lesa. Žagovodja je dobival po štiri dinarje in pol na uro.

51 V stari Avstriji so kmetje plačevali delavcem za delo v gozdu po dve kroni na dan. Plačevali so jih tudi od "ploha". Lepo drevo, ki je bilo prodano "na štor" in je dalo 4-5 "plohov", je prineslo kmetu dva ali tri goldinarje, delavcu (največkrat ofarju) pa za delo pri podiranju približno deset krajcarjev (prim. Baš 1963, zv. 1, str. 41-43).
Pred drugo svetovno vojno je dobil najeti delavec za podiranje dreves od kmeta po 25 dinarjev na dan (ali 2 dinarja na uro) in hrano. Leta 1963 pa so dobivali najeti gozdni delavci v okolici Vitanja po 1000 dinarjev za osemurno delo ali 450-500 dinarjev za kubik in celodnevno hrano.

52 Mesarji sliši krača,
ko težko boh obrača (boh=cela slanina),
vseh sort klobas mu dali,
povrh pa še pogača.
Mesarju pa hrbtiše
mu gre od vsake hiše,
naj špeha si tud kaj drži,
tako Tomažič piše. (Mišič 1959, str. 63)

53 Baš 1963, zv. 1.

54 Ahaj 1971, str. 35.

55 Marjana Vetrih, Vitanjski Kekec, št.13, junij 1973.

56 Kjer se ženin ali starešina že vnaprej dogovori z godci za ceno in jim da aro, tam ni "larme". (Podrobneje glej v tekstu Mire Omerzel 1976, str. 24-25.)

57 Omerzel 1976, str. 35-36.

58 Pregovor, ki ga poznajo ljudje v Vitanju in okolici,

pravi: "Godčeva in jagrova žena sta največji revi" (Omerzel 1976, str. 54).

59 To je razvidno tudi iz ene izmed zdravljic, s katerimi v okolici Vitanja nazdravljajo svatje godcem:

Na zdravje našim muzikantom,
ki se najbolj takrat smejijo,
kadar po larmi kremplje molijo.
(Omerzel 1976, str. 24).

Opombe k poglavju Gostači (ofarji) in občinski reveži, str. 99-109

1 M. Marin navaja podatek, da je moral ofar pred drugo svetovno vojno za stanovanje v koči in 30 arov zemlje odslužiti kmetu 35 šihtov na leto (Marin 1963, str. 3). Pri Skadovniku na Kozjaku je predvojni ofar za kočo in kos zemlje odsluževal po 20 šihtov (Šmitek 1974, str. 8).

2 Mišič 1959, str. 64.

3 Prim. tudi Pungartnik 1961, str. 21-22.

4 Orvar Löfgren, ki je podobne značilnosti strnjenosti družin zasledil v Skandinaviji, piše, da je bila v družbeni organizaciji kmetov močna centrifugalna sila družine, medtem ko je pri prebivalstvu brez zemlje prevladovala centripetalna (Löfgren 1974, str. 29).

5 Šolska kronika 3.

6 Rokopisna pesmarica, last Antona Pokliča, Vitanje, str. 26.

7 Eden takih je bil domačin Florjan Vrbnik, ki je bil sprva mesar in gostilničar, končal pa je leta 1919 kot ubog dninar (prim. Župnijska kronika 1, str. 322).

8 Matija Štimulak, Pesem od starega Hofbaura, roko-

pisna pesmarica. Antona Pokliča iz Vitanja, str. 98.

9 Šarf 1963.

10 Izpisek iz Göthove ankete za Vitanje 1843, ISN, SAZU; Orožen 1893, str. 432.

11 Župnijska kronika 2, str. 135.

12 Župnijska kronika 2, str. 169.

13 Vodovnik takole opisuje beračice na kmetih v času kolin:

> Ko babe pripeklajo (= priberačijo),
> jim tud ostanke (prašiča) dajo,
> jen malo župe in mesa,
> ker lépo molit znajo. (Mišič 1959, str. 63)

14 Domačin, invalid iz prve svetovne vojne, ki je imel pohabljeno roko, je bil npr. pod staro Jugoslavijo zaposlen kot trafikant v Vitanju.
Primer prošnje za občinsko ubožno podporo, naslovljene na Občinski urad Vitanje, trg, dne 22.4.1926: "imenovana T.L., najemnica v trgu Vitanje vljudno prosi naslov za podelitev ubožne podpore. Sem vsled starosti popolnoma onemogla ter sem le navezana le napostelj in si nemorem ničesar prislužiti sem primorana zaprositi za ubožno podporo, da si vsaj nekoliko poboljšam svojo gmotno stanje ter, da svoji postrežnici vsaj nekoliko povrnem za njeni trud in zamudo." (Občinski arhiv Vitanje)

15 Občinski arhiv Vitanje.

16 Hudales 1977, št. 102, 104/12.

17 Volilni imenik občine Vitanje, str. 141-165.

Opombe k poglavju Obrtniki, str. 110-133

1 Mišič 1959, str. 51.

2 Za izdelavo pletenega koša ali "sivjeka" (košare za sejanje) je potreben cel dan dela. V istem času kmet lahko izdela osem do devet parov cokel. Za vsak par

porabi približno dve uri. V stari Jugoslaviji je bil par cokel 8-9 dinarjev, 1963. leta 300 dinarjev in 1975. približno 60 dinarjev (prim. Baš 1963).

3 "Šiklne" za prekrivanje streh sta leta 1976 cepila še Ivan Ledinek v Hudinji in Franc Ledinek v Vitanju. Za delo so jima kmetje plačevali "na šiht" z denarjem, nekateri pa tudi s prevozi in podobnimi storitvami. "Šiklarje" so v stari Jugoslaviji plačevali podobno kot tesarje, a slabše kot zidarje. Do l. 1975 je cekarje in koše izdeloval kmet Banovšek iz Brezna, Penez (p.d.) s Skomarja pa je še strojil kože po starem.

4 Šarf 1963.

5 Štrukelj 1963.

6 O enem takšnih sporov se je ohranil zanimiv dokument - zbadljiva pesem. Napisal jo je kmet Matija Štimulak iz Brezna vitanjskemu mizarju Jožefu Kiklu, ki ga je naznanil sodišču zaradi šušmarstva:

Vitanjski tišlerji so me zbudili,
ko so črez mene tožbo naredili,
so jo poslali tud taj na geriht,
ko so mi mislili skuhati gift.

Ker pa jaz nisem mel časa sedeti,
so me pa hotli zan finfer prijeti,
ni blo drugač, sem mogu ga dat,
da mi ni treba v lukno jit spat.

Tisti (Kikl Jožef - op. Z. Š.) vse druge delavce tožuje,
svoje dolžnosti pa slabo spolnuje,
kakor se sliši in se govori,
saj že do grla v dolgovih tiči.

On se je lotu tud mene tožvati,
kaj da jaz nočem berkšajna plačevati,

kar pa jaz nisem pa ne bom nikol,
saj že mam druga plačila dovolj.

Jaz le svoj gruntič doma obdelujem,
tudi od tistega štibro plačujem,
jaz sem le kmetič pa nisem mizar,
kakor me tožil je tisti smolar.

Res de naredim tud včasih kak kufer,
kteriga kupi kak hlapec al ofer,
saj za gospodo jaz delat ne znam,
nisem nikol se učil za tak stan.

Delati tudi znam truge mrtvaške,
niso tak drage kot celske al graške,
vendar so lehke za vsakogar prav,
srečno umri boš pa lehko v nji spal.

Jaz imam pa dela še zmiraj zadosti,
da me bolijo postarane kosti,
jaz pa ne rajtam kak rajta ta Jud,
da se le splača vsakdanji moj trud.

(Pesem od Kikl Jožefa, kitice št. 1,5,12,16,20, Rokopisna pesmarica, last A. Pokliča, Vitanje, str. 62, 64-65)

Pred prvo svetovno vojno so vitanjski čevljarji naznanili tudi kmeta Mohoriča iz Brezna, ker je brez obrtnega dovoljenja hodil v štero po kmetijah.

7 Pungartnik 1961, str. 19.

8 Ekonomske razlike med posameznimi poklicnimi obrtniki v Vitanju so razvidne tudi iz njihovih zaslužkov. Pod avstro-ogrsko monarhijo je npr. sedlarski pomočnik zaslužil 6-9 kron na teden poleg hrane in stanovanja ali 22 kron, če je moral hrano in stanovanje plačevati sam. Izdelava hlač pri domačem kro-

jaču je tedaj stala 20-30 krajcarjev (pri tem ni bila vračunana cena blaga). Leta 1917/18 je zidar zaslužil na dan 15-20 kron, kar je bil tri ali štirikraten dnevni zaslužek navadnega dninarja. Ob naraščajoči draginji 1919. leta so zidarji in tesarji zahtevali po 30-50 kron na dan in celodnevno hrano, leta 1920 pa poleg hrane že 50-70 kron. Leta 1923 je tesar zaslužil na dan po 30 dinarjev in dobival poleg tega še hrano in pijačo, vredno 40 dinarjev na dan (prim. Župnijska kronika 2, str. 75,79,101). Leta 1931/32 sta mizar in njegov pomočnik zaslužila na dan po 70 dinarjev (Šolska kronika 3). Izdelava pražnje obleke je stala v stari Jugoslaviji 100-120 dinarjev (brez vračunane cene blaga). Lončarski pomočnik je leta 1940 zaslužil 150-200 dinarjev na teden ter dobival brezplačno hrano in stanovanje. Leta 1949 je dobil po 23 dinarjev na uro in 34,50 dinarjev za vsako nadure. Pomožni delavec v lončarski delavnici pa je imel v istem času po 15 dinarjev na uro.

9 Delak 1977, št. 739-740.

10 Wiegelmann 1975, str. 17.

11 Župnijska kronika 2, str. 89.

12 Med več interesenti za oskrbovališče je občinski odbor izbral Toterja zato, ker je oddal sobo v pritličju, medtem ko so ostali ponudniki imeli proste sobe le v višjih nadstropjih. Vzrok za takšno izbiro je bilo dejstvo, da so bili pomočniki pogosto pijani in je bila nevarnost nesreč na stopnicah. Oskrbovališče pri Toterju je delalo približno od 1905. leta do začetka prve svetovne vojne. Pred tem je bilo oskrbovališče pri Krajniku (p.d. pri Peku).

13 Iz arhivskih podatkov je razvidno, da so vitanjski obrtniki v letu 1933 zaposlili mizarskega pomočnika, žagarja, podkovskega pomočnika, dva mesarska in dva

klobučarska pomočnika; leta 1935 štiri čevljarske pomočnike, dva lončarska in po enega kovaškega, krojaškega, mizarskega in klobučarskega pomočnika; leta 1936 tri čevljarske, dva klobučarska in dva mesarska pomočnika, krojaškega pomočnika in kovaškega vajenca. Leto pozneje so vzeli v službo dva čevljarska pomočnika, dva pekarska mojstra in po enega klobučarskega, pleskarskega in mesarskega pomočnika (Zapisnik poslov in delavcev 1933-1942, Arhiv občine Vitanje).

14 Vitanjski lončarji so dobivali glino od kmetov iz Ljubečne, kremenčev pesek iz okolice Vojnika, emajl in barvo pa so kupovali v Celju. Pred drugo svetovno vojno je lončar Rupnik vozil izdelke na sejme v Slovenj Gradec, Laško itd. ter trgovinam v Loče, Poljčane in Slovenske Konjice, da jih je menjal za druge dobrine. Po vojni je prodajal lončenino okrajnemu ljudskemu magazinu v Celju. Pečnice so kupovali tudi kmetje iz Mislinje.

Prodajni okoliš sedlarja je bil pred zadnjo vojno Strmec, Nova cerkev, Dolič. Še okoli 1970. leta je imel naročnike iz Štor, Škofje vasi idr. Usnje je kupoval v Celju, Šoštanju in Konjicah. Do leta 1927 ga je dovažal s poštnim vozom, kasneje z občinskim avtobusom.

Barvar in suknar je v stari Jugoslaviji hodil na sejme v Črno, Mislinjo, Oplotnico, Dravograd, Slovenj Gradec, klobučar pa s svojim parom konj vse do Čakovca in Varaždina.

Krojači so v stari Avstriji naročali blago s Češkega (gl. Delak 1977, št. 704), čevljar pa je med obema vojnama in po drugi svetovni vojni usnje in ostale obrtne potrebščine kupoval v Celju.

Kovač je po drugi svetovni vojni kupoval oglje na Svetini nad Laškim in v Šentrupertu pri tamkajšnjih

oglarjih in si ga z avtom vozil v Vitanje. Oglje je kuril pomešano s koksom, ki ga je prav tako kupoval zunaj Vitanja.

15 Mišič 1934, str. 116.

16 Šolska kronika 3.

17 Ahaj 1971, str. 32; Pungartnik 1961, str. 44; Volilni imenik občine Vitanje 1952; Osebna kartoteka prebivalcev KS Vitanje za leto 1975.

18 Pungartnik 1961, str. 44.

Opombe k poglavju Industrijski delavci, str. 134-159

1 Minařik 1966, str. 81.

2 Baš 1963, str. 34-35.

3 Pungartnik 1961, str. 42.

4 Baš 1963, str. 30-32. Pungartnik sicer trdi, da je bilo vseh delavcev le približno 50 in da so bili tujci le preddelavci in mojstri, vendar pravi podatek kronista iz leta 1900, da so bili skoraj vsi fužinski delavci Nemci (Pungartnik 1961, str. 42; Župnijska kronika 1, str. 185).

5 Župnijska kronika 1, str. 185.

6 Vitanjske Steinauerjeve fužine, SGp 1898, str. 5.

7 Višnar 1974, str. 9.

8 Stroški so bili taki:

plačilo Mulleyu	215.000 K
stroški prepisa	15.000 K
popravilo poslopij	50.000 K
vodne naprave	80.000 K
žičnica	100.000 K
žaga	70.000 K
napeljava elektrike na Dobrno ...	80.000 K
skupaj	610.000 K

(Prim. Župnijska kronika 1, str. 333.)

9 Vzroke za propad podjetja opisuje Župnijska kronika 1, str. 337:
"Njegov oskrbnik g. Peer, ki je imel 400 K mesečne plače baje ni razumel dosti svojih dolžnosti, je delavce previsoko plačeval in železje in druge stvari naročeval, ki niso bile za rabo. Tudi inženirji niso bili vestni in zanesljivi, so veliko služili in malo delali ..."

10 Župnijska kronika 1, str. 351.

11 Župnijska kronika 2, str. 138.

12 Šolska kronika 3.

13 Prim. Stavka v rudniku v Stranicah, Tabor 1923, št. 30, str. 2. Avtor članka zatrjuje, da do stavke ni prišlo toliko zaradi slabih mezd kot zaradi šikaniranja delavcev.

14 Vitanjski Kekec 1.5.1967, št. 1.

15 Stamejčič 1975, str. 4.

16 Pungartnik 1961, str. 43.

17 Ahaj 1971, str. 28-29.

18 Iz Zapisnika poslov in delavcev je razvidno, da je direktor tovarne Ivan Braun zaposlil 1937. leta 36 delavk in delavcev iz Vitanja in okolice, 1938. leta pa 28.

19 Ahaj 1971, str. 30-31.

20 Z delom do uspeha, Novi tednik 17.7.1975, str. 7.

21 Volilni imenik OLO Vitanje, str. 141-165; Statistika prebivalstva 1.4.1961; Ahaj 1971, str. 22. K številu delavcev leta 1975 so bili prišteti vsi, ki so delali v industriji, rudarstvu in gozdarstvu.

22 Industrijski delavci, ki so se vozili na delo zunaj Vitanja, so leta 1975 imeli 6 osebnih avtomobilov in en moped.

23 Leta 1977 so bile v Vitanju štiri varuške, ki so imele v varstvu skupno sedem otrok. Starši so plačevali po 600-800 dinarjev na mesec za enega otroka

(8 ur varstva in hrana) ali 1.000 dinarjev (za celodnevno oskrbo).

24 Salz 1953, str. 281.

Opombe k poglavju Trgovci, gostilničarji in posestniki, str. 160-188

1 Župnijska kronika 1, str. 6.

2 Župnijska kronika 1, str. 193-194.

3 Ibid. str. 228-229.

4 Župnijska kronika 1, str. 2; Orožen 1976, str. 310; Hiltl 1893, str. LXXVIII-LXXIX.

5 Župnijska kronika 1, str. 325; 2, str. 60, 62.

6 Župnijska kronika 2, str. 64, 107.

7 Primerjaj podobne ugotovitve za čas pred industrijsko revolucijo na Švedskem. Omenjeni odnos med kmetom in trgovcem imenujejo "poltovarištvo"(Hanssen 1973, str. 92).

8 Podrobneje o tem gl. Bučar-Valič 1976/77.

9 Macun 1870, str. 88.

10 Pungartnik 1961, str. 18.

11 Savnik 1937, str. 568.

12 Šolska kronika 3.

13 Pred krizo, leta 1927, so trgovci plačevali lastnikom po 50 dinarjev za vsako colo debeline drevesa. Delavce so plačevali od "ploha", tj. od 4 m dolgega olupljenega hloda. Dva delavca sta lahko v enem dnevu naredila do 30 "plohov" in za to dobila vsak 15 dinarjev. Tesar, ki je bil zaposlen v gozdu, je za kubik tesanega lesa dobival po 40 dinarjev (Šmitek 1974, str. 14).

14 Jurij Vodovnik v pesmi o Pohorskem kmetu opisuje večdnevno popivanje po kupčiji:

V četrtek deske na trg pripelja,
jih purgarjem drago za dnarje proda,

dnar v tihel zavije, jih nekaj zapije,
v soboto ponoči prot dom ravna.

15 Šolska kronika 3. V Vitanje so sicer že pred prvo svetovno vojno prihajali posamezni letoviščarji. Leta 1904 so bili to Gustav Vodušek (sicer rojen Vitanjčan), šolski nadzornik za okraje Brežice, Sevnico, Kozje in Laško z ženo in tremi otroki; Ignacij Hönigman (prav tako rojen Vitanjčan), nadučitelj na Dunaju, z ženo in hčerko, ter G. Silha, meščanski učitelj na Dunaju, z ženo, leta 1912 pa dr. Ludvik Gutschi, šef Bakteriološkega inštituta v Zagrebu, z ženo, sinom in taščo. Stanoval je v graščini in plačeval 45 kron na mesec (Župnijska kronika 1, str. 245, 343).

16 Pungartnik 1961, str. 48.

17 Šolska kronika 3.

18 Zapisnik poslov in delavcev 1933-1942.

19 Okoli leta 1910 je pomočnik na Tepejevi žagi zaslužil na dan 1 gld 20 krc. Pred drugo svetovno vojno sta žagar in pomočnik pri Kuzmanu zaslužila po 700 dinarjev na mesec. Praktično sta dobila izplačano le razliko od zneska, ki sta ga porabila v Kuzmanovi trgovini. Na Tišlerjevi žagi je dobil žagar okoli leta 1935 po 70 dinarjev od kubika okroglega lesa oziroma po 80 dinarjev, kadar je dal lastnik žago v najem. Če je bila voda dovolj močna, je v delovnem dnevu zrezal do tri kubike lesa. Če pa se je žaga pokvarila, ni dobil v času okvare nobenega plačila.

20 Pred prvo svetovno vojno je hlapec pri Jaklinu dobival po 60 krajcarjev na dan. Vozil je les in delal na posestvu. Med obema vojnama je Jaklinov hlapec, ki je oskrboval konja, vozil s konjsko vprego, dobival okoli 350 dinarjev na mesec. Hlapec, ki je oskrboval krave, pa je pri istem gospodarju dobival 150-

200 dinarjev na mesec. Leta 1932 je hlapec pri Hofbauerju dobival 250 dinarjev na mesec; kasneje se je plača zvišala na 400-500 dinarjev. Leta 1933 je bila plača Kušerjevega hlapca okoli 400 dinarjev in mlinarja 600 dinarjev na mesec. Dekla pri Konradu Kurniku je leta 1940 zaslužila po 50 dinarjev na teden, enako tudi dekla pri Rupniku. Zadnja leta pred drugo svetovno vojno sta dekla in varuška pri Jeromlu dobivali 150-250 dinarjev na mesec. Služkinja pri Vestru je leta 1923 imela okoli 150 dinarjev mesečne plače, ki pa se je do leta 1936 povečala na 250 dinarjev. Kuharica in natakarica pri Rupniku sta pred drugo svetovno vojno dobivali po 55 dinarjev na teden. Zaslužke delavcev pri Kuzmanu gl. v omenjeni nalogi Aleše Bučar-Valič, str. 9. Poleg plače so Kuzmanovi posli in delavci dobili vsako leto še obleko, par čevljev in komplet perila.

21 Prodajalka pri Jaklinu je imela leta 1910 po 10 kron mesečne plače. Plača se je polagoma zviševala, tako da je pred prvo svetovno vojno dosegla 20 kron na mesec in ostala takšna tudi v vojnem času. Enako plačo sta imela tudi dva trgovska pomočnika v isti trgovini, poslovodja pa je zaslužil več. Trgovska pomočnica pri Jeromlu je leta 1935 dobivala 250 dinarjev, do leta 1940 pa ji je plača narasla na 500 dinarjev na mesec.

22 Župnijska kronika 2, str. 30.

23 Ibid. str. 47,63.

24 Mudales 1977, št. 102, 104/3, 104/4.

25 Prim. Frankenberg 1970, str. 64.

26 Vožnja z občinskim avtom iz Vitanja v Celje je stala leta 1927 v obe smeri 44 dinarjev, kar je pomenilo tri ali štiri celodnevne zaslužke navadnega dninarja. Od maja 1932 je občina vzdrževala avtobusno zvezo Vitanje-Konjice-Celje, vendar je morala vožnje

v Konjice zaradi razmeroma visokih cen vozovnic opustiti (prim. Šolska kronika 3).

27 Sore 1976, str. 166.

28 Pungartnik 1961, str. 47.

29 Ahaj 1971, str. 36.

30 Dopis KLO Vitanje ljudskemu poslancu Alojzu Diaciju z dne 3.2.1947, Arhiv Krajevnega urada Vitanje.

31 Pungartnik 1961, str. 44-45.

32 Ibid. str. 47.

Opombe k poglavju Inteligenca, uradništvo, str. 189-207

1 Leta 1919 je župnik dobil s cerkvenega posestva 50 škafov rži, 8 1/2 škafa ječmena, 38 škafov pšenice, 40 škafov ovsa, 30 hl sadnega mošta, 50 l prve in 40 l zadnje slivovke, 10 l vinskega žganja, 8 l tropinovca in 4 polovnjake vina (tedaj je bila za grozdje slaba letina, polovnjak = 300 l). Gl. Župnijska kronika 1, str. 342, 343, 348.

2 Leta 1901 je npr. oddal del posestva v najem vdovi Tepejevi za dobo petih let in letno plačilo 300 kron (Župnijska kronika 1, str. 231).

3 Župnijska kronika 1, str. 198a.

4 Gl. Župnijska kronika 1, str. 241, 256, 264, 280, 294.

5 Župnijska kronika 1, str. 222.

6 Gl. Župnijska kronika 1, str. 208, 209, 220.

7 Župnijska kronika 1, str. 261, 262.

8 Župnijska kronika 1, str. 2, 130, 131, 137, 311; 2, str. 41.

9 Župnijska kronika 1, str. 297. Odnos kmetov do duhovnika opisuje tudi Jurij Vodovnik v eni izmed svojih pesmi:

Kedar mešnik pristopi in pozvoni,
se Pohorc počasi proti cerkvi ravna,
še zunaj postaja, je takega kraja,
da njemu za prid´go veliko nič ni.

Kadar pridigar pijance zadevajo zlo,
pri vratih Pohorc zavija z glavoj,
"Ne mor´jo živeti, pijancev trpeti,
sami pa ga koj pijejo zloj."

Po maši pa Pohorc spet v lituš hiti,
po mizi vrezava, duhovne roti,
"Po kancelnu krega, pijance zadeva,
gospod pa ne ve, kaj človʼ k trpi."

(Mišič 1959, str. 17)

10 Župnijska kronika 1, str. 10.
11 Boršnik-Škerlak 1939, str. 112.
12 Župnijska kronika 1, str. 114.
13 Ibid., str. 210.
14 Savnik 1937, str. 569.
15 Prim. Župnijska kronika 1, str. 111, 269; Šolska kronika 3, leto 1923/24, 1930/31.
16 Župnijska kronika 1, str. 208.
17 Ibid., str. 111.
18 Šolska kronika 4, str. 106, 134. Leta 1922/23 je bilo npr. zaradi nerednega pošiljanja otrok v šolo denarno kaznovanih 58 družin, leta 1923/24 50 družin in 1924/25 celo 92 družin.
19 Gl. Šolska kronika 3, leto 1924/25, 1929/30.
20 Tako je npr. v devetdesetih letih 19. stoletja prihajalo celo do sodniških tožb med duhovnikom in tedanjim nadučiteljem ter do javnih obtožb v časopisih (gl. Župnijska kronika 1, str. 111-112).
21 Gl. Šolska kronika 3, leto 1933/34, 1934/35.
22 Gl. Trstenjak 1967, str. 4.
Mesečna plača pripravnika za učitelja je bila

leta 1953/54 8800 dinarjev, leto dni pozneje 9300 dinarjev, leta 1958/59 pa 13.900 dinarjev in poseben dodatek 1.000 dinarjev (gl. Šolsko kroniko 4, str. 48, 53, 78). Aprila 1964 so bili pedagoški delavci razvrščeni v šest plačilnih skupin. Učitelj brez strokovnega izpita je zaslužil maja istega leta 34.100 dinarjev, učitelj z delno izkušenostjo 36.100 dinarjev, učitelj z dobro izkušenostjo 41.500 dinarjev, predmetni učitelj brez strokovnega izpita prav tako 41.500 dinarjev, predmetni učitelj z delno ali dobro izkušenostjo 52.100 dinarjev in upravitelj šole 60.000 dinarjev. Pedagoške nadure so bile 330-370 dinarjev. Ker pa denarja ni bilo dovolj niti za plačilo rednega dela, nadur niso plačevali, niti ni bilo nagrajevanja po delu (gl. Šolska kronika 4, str. 111-112).

Dohodki učiteljev so komaj dohajali naraščajoče življenjske stroške. Tako so bili avgusta 1965 dohodki učitelja začetnika 51.980 dinarjev, učitelja s strokovnim izpitom 57.560 do 79.880 dinarjev, predmetnega učitelja začetnika 63.140 dinarjev in predmetnega učitelja s strokovnim izpitom 67.000 do 85.460 dinarjev (Šolska kronika 4, str. 142). Leta 1967 so mladi učitelji še vedno prejemali le po 55.000 dinarjev na mesec, kar je komaj zadoščalo za stanovanje, hrano in druge najnujnejše potrebe. Predmetni učitelji so dobivali od 64.000 do 93.000 dinarjev in profesorji od 71.000 do 98.000 dinarjev (Trstenjak 1967, str. 4).

23 Leta 1920/21 je bil npr. letni dohodek nadučitelja v Vitanju 5.000 dinarjev in 87,5 dinarja opravilne doklade. Tudi učiteljske pokojnine so bile zelo skromne. Leta 1924 je pokojnina učiteljice znašala 82 dinarjev, poleg tega je dobivala še draginjsko doklado (gl. Šolska kronika 3).

24 Šolska kronika 3, leto 1930/31.

25 Leta 1927/28 so od petih učiteljev, ki so poučevali na šoli v Vitanju, trije stanovali v šoli in za to plačevali šolskemu odboru po 10 dinarjev mesečne najemnine, ena učiteljica je stanovala v bivši nemški šoli, druga pa je imela v najemu stanovanje pri trgovki Marti Jaklin (Gl. Šolska kronika 3).

26 Šolska kronika 4, str. 110.

27 Ibid., str. 111.

28 Župnijska kronika 2, str. 31.

29 Marburger Zeitung 25/1886 (25.7.); 26/1887 (18.3.); Slovenski gospodar 22/1888 (20.9.).

30 Župnijska kronika 2, str. 65.

31 Po prometu so se pošte delile na tri razrede. Vitanjska je sodila v najnižji, tretji razred.

32 Dodatek k 16. členu službene pogodbe (l.1930) je poštarici določal: "Da bo poštarica svoje obveze točno izpolnjevala jamči s kavcijo, ki jo je položila po službeni pogodbi, da se z njo in z ostalim njenim zaslužkom pokrijejo vse državi prizadete škode za katere je po pravilniku o prenosu pošte odgovorna."

33 Tik pred izbruhom druge svetovne vojne je bila mesečna plača pogodbene poštarice 1800 dinarjev, kar ni bilo malo, če upoštevamo, da je bila takrat plača kapetana v kraljevi vojski 2.200 dinarjev. Za delo izven uradnih ur je poštarica dobivala še poseben dodatek. Raznašalka je dobivala v tridesetih letih po 300 dinarjev na mesec, pred prvo svetovno vojno pa po 5 gld (10 kron).

34 Župnijska kronika 2, str. 138.

35 Okoli leta 1920 je dobival gozdarski praktikant 600-800 dinarjev na mesec, logar približno 1.200 dinarjev, upravitelj gozdnega posestva pa od 2.500 do 3.000 dinarjev.

36 Leta 1939 je tajnik dobival 860 dinarjev plače in

200 dinarjev nagrade na mesec. Občinski sluga je dobival po 500 dinarjev, pomožni občinski sluga 350 dinarjev, občinski šofer 1.200 dinarjev, babica 300 dinarjev, razglaševalec (ki je bil hkrati tudi mrliški oglednik) 270 dinarjev, ostali trije mrliški ogledniki pa po 200, 250 in 300 dinarjev na mesec. Nočni čuvaj je imel mesečno plačo 350 dinarjev, stanoval pa je kot najemnik v občinski hiši. Leta 1945 je dobivala matičarka 1.200 dinarjev na mesec.

37 Hudales 1977, št. 102, 104/8; Pungartnik 1961, str. 18.

Opombe k poglavju Delitev dela med družinami, str. 208-219

1 Hudales 1977, št. 443/9.

2 Naprošanje sosedov za trenje lanu: "Hvaljen Jezus; prosimo, da bi prišla pomagat tret". Šla je gospodinja, hči ali dekla (Makarovič 1963). Ob koncu dela se jim zahvalijo z "bohlonaj".

3 Hudales 1977, št. 443/4.

4 Krašovec 1964, str. 15.

5 Hanssen 1973, str. 90-91. Hanssen razlikuje tudi več oblik delovne kooperacije glede na to, ali je aktivna ali pasivna, direktna ali indirektna, za osebno ali skupno korist (prim. Hanssen 1973, str. 93-94).

6 Šmitek 1974, str. 7.

7 Marija Makarovič med vzroki za vzpostavljanje in ohranjevanje vzajemnih odnosov navaja zmanjševanje števila ljudi, lastništvo orodij, živine in strojev, ki jih premorejo le posamezniki, družabno-zabavne nagibe, kulinarične nagibe, tradicijo in konformizem, zviševanje življenjske ravni in tehniko dela;

med razlogi za spreminjanje in opuščanje vzajemnih odnosov pa mehanizacijo kmetijstva in sodobnejše oblike kmetovanja, zaposlovanje vaščanov (v zvezi s tem tudi pomanjkanje mladine na vasi, pomanjkanje časa za vzajemno pomoč ipd.) in rahljanje komunikacijskih odnosov med ljudmi (Makarovič 1974).

8 Cit. po: Firth 1968, str. 218.

9 Kmet Jurc (p.d.) je imel npr. v predvojnem času hkrati po štiri najemnike, od katerih je vsak posadil tri škafe krompirja. Za škaf krompirja je bilo treba odslužiti tri moške šihte (ženski so bili vredni manj). Torej so mu najemniki na leto odslužili najmanj 36 šihtov, kar je bila vsekakor pomembna delovna pomoč.

10 Šmitek 1974, str. 8.

11 Prim. Župnijska kronika 1, str. 267.

12 Šolska kronika 4, str. 36.

Opombe k poglavju Delitev dela med poklicnimi in lokalnimi skupinami prebivalstva (sejmi), str. 220-227

1 Sore 1976, str. 164.

2 Ahaj 1971, str. 34.

3 Sore 1976, str. 160.

4 Ibid., str. 167.

5 Ibid., str. 167.

6 Izpisek iz Göthove zbirke, 1843, ISN SAZU.

7 Izpisek iz Göthove zbirke 1843, ISN SAZU.

8 Sore 1976, str. 164.

9 Ibid., str. 162.

10 Podatki iz leta 1937

11 Makarovič, 1963.

12 Ibid.

13 Šarf, 1963.

S K U P N O S T I I N D R U Ž B E N O R A Z L I K O V A N J E

DUŠA KRNEL-UMEK

OBDOBJE OD SEDEMDESETIH LET 19. STOLETJA DO KONCA PRVE SVETOVNE VOJNE

DRUŽBENOPOLITIČNA SKUPNOST
DRUŽBENE ORGANIZACIJE
VERSKA SKUPNOST
ŠOLA IN KRAJNI ŠOLSKI SVET
POSAMEZNIK IN SKUPNOST

OBDOBJE MED OBEMA VOJNAMA

NEMŠKA SKUPINA
POSEST IN PREMOŽENJE
DRUŽBENOPOLITIČNA SKUPNOST
TRŠKI KOMUNSKI ODBOR
DRUŽBENE ORGANIZACIJE
ŠOLA IN KRAJEVNI ŠOLSKI ODBOR
VERSKA SKUPNOST

OBODOBJE OD SEDEMDESETIH LET 19. STOLETJA DO KONCA PRVE SVETOVNE VOJNE

DRUŽBENOPOLITIČNA SKUPNOST

O b č i n a

Na vitanjskem območju so bile ustanovljene po začasnem občinskem zakonu, ki je bil izdan 1849. leta, občine Vitanje, Brezen, Paka, Spodnji Dolič, Ljubnica in Skomarje.[1] Za prve štiri občine so bile podlaga katastrske občine. Občini Ljubnica in Skomarje sta bili sestavljeni iz dveh katastrskih občin; v občino Ljubnica je sodila še Stenica, v Skomarje pa Hudinja. Občina Vitanje je bila katastrska občina z dvema naseljema: Vitanje trg in Vitanjska vas. Sodni in davčni okraj so bile Konjice, kjer je bil po letu 1862 sedež okrajnega zastopa. Višja upravna enota je bil politični okraj Celje.

Prve občinske volitve so bile v celjskem okraju avgusta 1850. leta. Občino je vodil občinski zastop, ki je bil sestavljen iz občinskega predstojništva (Gemeindevorstand) in občinskega odbora (Gemeindeausschuss). V predstojništvu so bili župan (Bürgermeister ali Gemeindevorsteher) in dva občinska svetovalca (Gemeinderat). Vodstva okoliških občin so štela po osem članov, vitanjski ob-

činski zastop pa dvanajst članov. V vsaki okoliški občini so bili izvoljeni še po štirje namestniki (Ersatzmann), v Vitanju pa šest.

Občinska volilna pravica je bila omejena in je izhajala iz dveh osnov, davčne in inteligenčne.[2] V prvi je bila vezana na davek, torej na premoženje, v drugi na poklic oz. izobrazbo, npr. duhovniški, uradniški, profesorski, učiteljski ipd. Ženske davkoplačevalke so imele volilno pravico, niso pa imele pravice glasovati. Za glasovanje so morale pooblastiti moške.

Volilni upravičenci, razvrščeni po davčnem znesku od najpremožnejšega do najrevnejšega, so bili razdeljeni navadno v tri volilne razrede (Wahlkörper), ki so jih dobili tako, da so vsoto vseh davkov v občini razdelili na tri enake dele. V razredu, ki je plačeval prvo tretjino davkov, je bilo najmanj volilnih upravičencev, v razredu, ki je plačeval zadnjo tretjino, pa največ. Ker je volil vsak razred enako število odbornikov, so imeli bogatejši več članov in s tem tudi večje možnosti za uveljavljanje svojih interesov.

Poklicna sestava odbornikov in namestnikov v Vitanju je bila 1850. leta dokaj raznolična: župan je bil ranocelik, svetovalca sta bila župnik in usnjarski mojster, odborniki pa trije tržani, dva gostilničarja, krojaški in strojarski mojster, mlinar in trgovec. Namestniki so bili trije tržani, gostilničar, krojaški mojster in fužinar. V okoliških občinah so bili vsi odborniki in namestniki kmetje - zemljiški posestniki.

O tem, kako so delovala občinska vodstva po letu 1850, ni ohranjenih virov, vendar je po stanju v osemdesetih letih mogoče sklepati, da je prevladala v vitanjskem

občinskem vodstvu dokaj nemško usmerjena politika. Občinski zastop je pošiljal poslanski zbornici peticije zoper uveljavljanje slovenščine v srednjih šolah in zoper uvedbo slovenščine v uradih in na sodiščih. Izrekli so se proti noveli Zakona o osnovnem šolstvu in nato dali priznanje združeni nemški levici za boj proti sprejemu te novele.[3]

Občinska vodstva v vseh okoliških občinah, razen v Ljubnici, so bila v nemških rokah.[4] Na občinskih volitvah so si tržani prizadevali, da bi bili izvoljeni le nemško usmerjeni kandidati. Prve poskuse narodnopolitične prebuje Slovencev, za kar si je prizadevala duhovščina, so ostro napadali.

Pri občinskih volitvah v Paki 1883. leta so v Deutsche Wacht obsojali dva kaplana, ki sta vplivala na volitve. Očitali so jima, da sta v politične namene izrabljala spovedovanje in pred volitvami dajala volilcem že pripravljene listke. Duhovščini so priporočali, naj se raje zanima za svoje razpadajoče župnišče in vrt, ki je brez plota, v politiko pa naj se nikar ne meša.[5]

Slovenci niso kazali tolikšne nestrpnosti do Nemcev, kar je bilo značilno tudi za tedanjo slovensko politiko.[6] Čeprav so bile nemške težnje po širjenju vpliva in oblasti znane, proti njim niso nastopali ostro. Sklicevali so se na enakopravnost narodov v Avstriji in poudarjali svoje avstrijsko domoljubje. Zanašali so se predvsem na svojo številčno premoč in navajali podatke o velikem številu Slovencev, ki jih je bilo na konjiškem območju 20.987, nasproti majhnemu številu Nemcev in nemškutarjev, ki jih je bilo le 995.[7] Izražali so svoje spoštovanje do nemškega jezika in ljubezen do Nemcev v duhu krščanske ljubezni do bližnjega. Učenja nemškega jezika kot po-

govornega jezika niso odklanjali, pač pa so poudarjali, da sta pomembna "modra glava in pravično srce" bolj kot samo privzemanje tujega jezika.[8]

Drugačen odnos kot do pravih Nemcev so imeli do ponemčenih Slovencev, ki so jih imenovali nemčurji, nemškutarji ali po sili Nemci. Posebno ostro so napadali slovenske župane, ki so se povezovali z Nemci. Taka župana sta bila 1883. leta v Vitanju in na Skomarju.[9] V Slovenskem gospodarju so razkrinkavali njune napake: klečeplaznost, nesposobnost in neznanje, ter pisali o njunih goljufijah in oderuštvu. Pri takih odpadnikih so trkali na njihovo narodno zavest in rodoljubnost, poudarjali so njihov slovenski krajevni in narodnostni izvor. Vitanjskega župana Putschnigga so še opozarjali, da je njegov priimek Pučnik in da je po rodu iz Blatne vasi, kjer so njegovi sorodniki. Zaradi vsega tega so dolžili odpadnike judeštva in renegatstva. Opozarjali so jih, da so bili zapeljani, in jih prepričevali, naj se vrnejo v slovensko narodnostno skupnost.

Njihovo zgrešeno delovanje so spodbijali s sklicevanjem na krščanske norme in vrednote. Ker so se pregrešili zoper narodnostno stvar, naj se pokorijo za svoje številne grehe tako, da začnejo zbirati namesto nemškutarjev okoli sebe narodnjake, namesto "pruskega šulvereina" vpeljejo podružnico Družbe sv. Cirila in Metoda, namesto "Vahtarice" prebirajo Slovenskega gospodarja.[10]

Vitanjski nemčurski župan je v odgovoru trdil, da svojega priimka ni nikoli spreminjal in da mu tudi ne morejo očitati neznačajnosti in spreminjanja mišljenja. Dodal je še, da so vsi "mirno misleči" Nemci in Slovenci že siti pisanja v Slovenskem gospodarju, ki bi moral zaradi tega že pred sodno obravnavo.[11] K županovem odgovoru so

vitanjski volivci dodali še svoje mnenje o tem, da so njegovo preteklost dobro poznali že pred volitvami in da niso našli nobenega vzroka, da ga ne bi izvolili.

Pri naslednjih volitvah, 1886. leta, ko je bil za župana izvoljen vitanjski zdravnik, so nemški tržani poudarjali, da je ta pomembna funkcija spet v rokah domačina, ki uživa velike simpatije vsega prebivalstva. Tudi odborniki so bili večinoma novi, saj so od prejšnjega odbora ostali samo štirje člani. Poudarjali so njihovo napredno miselnost in značajnost ter da bodo delali v korist "naših skupnih interesov" in bodo pri tem odločni in učinkoviti.[12] Dotedanji župan le ni bil prava oseba za trške interese, vendar so pozneje poskušali to zaostrovanje ublažiti z izjavo, da je bil prejšnji odbor prav tako izkušen in da prejšnji župan sam ni hotel ponovno kandidirati.[13]

Slovenci so ob tej izvolitvi pričakovali, da bo novi župan, ki je bil "sin slovitega starega vitanjskega zdravnika" v Vitanju, gojil pravo avstrijsko domoljubje.[14] Občinski odbor si je več let prizadeval, da bi v trgu ustanovili sodišče[15] in da bi dobili poleg poštne še brzojavno postajo, kar bi bilo zlasti koristno za trgovce z lesom. Brzojavno postajo so nato 1888. leta res dobili.[16]

V rokah nemške stranke je bil leta 1883 tudi okrajni zastop v Konjicah. Za predsednika zastopa je bil tedaj izvoljen vitanjski tovarnar in veleposestnik, vitanjski predstavnik v zastopu pa je bil tedanji župan.[17] Tako so tržani imeli možnost vplivanja tudi na politično dogajanje v širšem obsegu, kar se je npr. pokazalo pri nameravani spremembi občinskih upravnih meja. Slovenci so zahtevali ustanovitev nove občine Dolič na območju šent-

florjanske fare, s čimer bi del občine Spodnji Dolič prešel v slovenjgraško območje. Ker je bila občina Spodnji Dolič pod nemškim vplivom, je prav vitanjski predstavnik na okrajnem zastopu o tem veliko govoril in dokazoval, da so kmetje peticijo podpisali, ne da bi bili sploh vedeli za njeno vsebino in pomen. Nadalje je trdil, da bodo stroški za novo občino zelo veliko breme, da so davčne doklade v konjiškem okraju nižje, skratka, da ni prave podlage za novo občino. Poleg tega so izvajali gospodarski pritisk na posameznike, ki so bili za ustanovitev nove občine, in so npr. nekemu gostilničarju vzeli gostilniško pravico, čeprav je bila ta dejavnost zanj osnovni vir dohodkov.[18]

Narodnopolitična nasprotja so se v Vitanju še zaostrila po letu 1887, ko je prišel tja nov župnik, ki je bil zaveden in politično zavzet Slovenec. Tržani so se v časopisnem poročilu o žalovanju ob prestolonaslednikovi smrti 1889. leta pritoževali nad župnikom, češ da na dan pogreba, ko je odpadel tudi pouk, ni bral žalne maše. Pri tem niso pozabili poudariti svoje državne pripadnosti in so navajali, da so izobesili žalne zastave na šolsko poslopje, žandarmerijo, poštni urad, občinsko hišo, župnišče in na cerkveni zvonik. Kljub prvotnemu nezadovoljstvu so se v soboto udeležile maše vse organizirane skupine v kraju: občinski zastop, krajni šolski svet, žandarji, učiteljstvo, šolarji in mnogo krajanov. Za zbrane šolarje je imel nato učitelj v šoli še žalni govor.[19]

Nemška stranka si je na občinskih volitvah 1889. leta prizadevala zmagati tudi v edini slovenski občini, v Ljubnici.[20] Dva tedna pred volitvami je najela agitatorja, "znanega Bošnjaka, in celo sam vitanjski župan je jezdil po okolici od hiše do hiše in beračil pomoči za

zgubljeno Nemčijo".[21] V Deutsche Wacht so napovedovali, da bodo proti volitvam protestirali, in napadali so dotedanjega ljubniškega župana.[22] Očitali so mu, da je sovražnik nemškega jezika, ker se bori za slovenski učni jezik v šolah, obenem pa kot gostilničar prav rad sprejema nemški denar in posojila od Vitanjčanov. Skušali so ga odvrniti od političnega delovanja in mu dopovedovali, da je v svojih težnjah osamljen, ker se občine Brezen, Paka in Skomarje takrat še niso zavzemale za slovenski učni jezik.

Prebivalci Ljubnice in Stenice so bili znani kot "vozniki za tržane" in so bili torej gospodarsko odvisni od njih, zato je nemška stranka pričakovala volilno zmago. Vendar je bil izid volitev drugačen, ker so se Slovenci pod župnikovim vodstvom dobro pripravili in je slovenska stranka zmagala z večino glasov v vseh treh razredih.[23] Razlika je bila sicer majhna; v prvem razredu je zmagala s tremi glasovi, v drugem in tretjem pa le z dvema; Steničani so se namreč "izneverili", a kljub temu Nemci niso več poskušali kandidirati v tej občini.[24] Član občinskega zastopa v Ljubnici je bil poleg domačinov še vitanjski župnik.

S tem porazom se Nemci niso sprijaznili, zato so še po volitvah ostro napadali župnikovo politično delovanje in smešili člane občinskega predstojništva. Zlasti so bili ostri po ustanovitvi Cerkvene družbe, v kateri so videli vedno večjo nacionalnoklerikalno usmerjenost Slovencev in vedno manjšo odprtost do nemške liberalne stranke, zaradi česar se je manjšal vpliv na slovensko prebivalstvo.[25]

Slovenci so svoje delo nadaljevali z zavzemanjem za slovensko vodenje in uradovanje; o slovenskem ljubniškem žu-

panu so poudarjali, da je sposoben in narodno zaveden, saj je med triletnim mandatom poravnal občinske dolgove, zmanjšal občinsko doklado od 35 % na 20 % in ustvaril poleg tega še 120 goldinarjev dobička.[26]

Podrejanje nemškemu vplivu v drugih občinskih vodstvih so v Slovenskem gospodarju obsojali in opozarjali na slabo vodenje, nepravilne postopke pri volitvah in na druge napake.[27] V Skomarju sta 1889. leta ponovno izvolitev nemško usmerjenega župana, kljub zadolženosti občine, podpirala vitanjski nadučitelj, ki je bil občinski tajnik, in skomarski učitelj. Objava volitev je bila samo na oknu vitanjske šole in le v nemškem jeziku. Pooblastila so zbirali s prisilo in s ponarejanjem podpisov.

Ob tem dogodku so napadli v Slovenskem gospodarju še vitanjskega nadučitelja in mu očitali, da zaničuje cerkvene zapovedi, da ne prizna največjih cerkvenih praznikov in trdi, da se ne boji boga. Poleg tega se navdušuje za liberalno in brezversko nemčurstvo v Vitanju. Zato je bila po mnenju poročevalca v nevarnosti zlasti "naravnoverska vzgoja" krščanske mladine. Prejšnjim narodnopolitičnim nasprotjem so se začela pridruževati še verska.

Slovenci so do konca 19. stoletja v javnem delovanju dosegli precejšen uspeh. Vsa vodstva okoliških občin so prevzeli v svoje roke; zadnja je začela uradovati slovenska občina Dolič, in sicer 1898.[28] Tudi če so bili v vodstva izvoljeni novi člani, npr. v Ljubnici 1896. leta, je uradovanje ostalo slovensko.[29]

Kljub uspehom Slovencev v okoliških občinah je vitanjska občina v devetdesetih letih 19. stoletja še naprej ostajala v rokah nemške stranke, ki je za svoje volivce pou-

darjala, da so usmerjeni izrazito nemškonacionalno.[30] Slovenci se občinskih volitev v Vitanju niso udeleževali in tudi niso poskušali vplivati na volilne odločitve, kar je ostro obsojal slovenski časnik Domovina. Svojo neaktivnost so opravičevali, češ da jih je malo, da so razdeljeni v vse volilne razrede in da bi se s svojo udeležbo samo osmešili. Zadovoljevali so se s tem, da je bilo do tedaj ustanovljenih več slovenskih društev; tolažili so se, da vitanjsko nemškutarstvo že leta razpada kar samo od sebe, tako materialno kot moralno, zato je dovolj, da Slovenci počakajo na ugoden čas in takrat nastopijo.[31]

V istem času so se začeli vitanjski tržani zavzemati za gradnjo železnice do Vitanja. Najprej so na okrajnem zastopu v Konjicah govorili o ozkotirni železnici od Poljčan do Konjic, nato so sprejeli še predlog vitanjskega predstavnika o povezavi do Vitanja.[32] Ozkotirna železnica Poljčane-Konjice je bila zgrajena 1892. leta, 1891. pa je bila zgrajena tudi povezava med Celjem in Velenjem.[33] Ker je Vitanje ostalo brez železnice, so čez nekaj let ponovno oživeli predlogi za povezavo do Celja. Vitanjčani so v svojih utemeljitvah navajali, da bi se s tem skrajšali in pocenili prevozi industrijskih izdelkov, surovin in potnikov. Iz Vitanja, središča južnega Pohorja, bi prodajali na leto tisoče vagonov lesa, 75-80.000 kos, 50-60 vagonov tanina, oglje, marmor, kamen, premog ipd.[34]

Sredi devetdesetih let 19. stoletja so okoliške in trška občina skupaj vložile prošnjo za ustanovitev novega okrajnega sodišča v Vitanju. Pri utemeljevanju svoje zahteve so navajali število prebivalcev, veliko oddaljenost od Konjic, večjo vezanost na Celje kot na Konjice, dodatne stroške za opravke v Konjicah ipd. Odborniki občine

Ljubnica, ki so z ustanovitvijo sodišča soglašali, so poudarili svojo željo, naj bi na sodišču uradovali tudi v slovenskem jeziku. Sodišče ni bilo ustanovljeno, ker je že v začetku večina članov okrajnega zastopa v Konjicah glasovala proti.[35]

Čeprav Slovencem takrat še ni uspelo prodreti v vitanjsko občinsko vodstvo, pa se niso odrekli poskusom, da bi vsaj slovenski jezik prišel v nekatere urade v Vitanju. Pet okoliških občin: Ljubnica, Brezen, Skomarje, Spodnji Dolič in Paka, je marca 1898. leta poslalo prošnjo ministrstvu za trgovino s štirimi zahtevami: 1. da v Vitanju namestijo uradnico, ki bo znala slovensko in nemško, 2. da bi dobivali tiskovine tudi v slovenskem jeziku, da bosta 3. pečat in 4. napis na uradu tudi v slovenskem jeziku poleg dotedanjega nemškega. Svojo zahtevo so utemeljevali tudi z navedbami podatkov iz zadnjega štetja prebivalstva, po katerem je bilo Slovencev 3435 ali 88,4 % in Nemcev 452 ali 11,6 %. Pošta pa je kljub slovenski večini poslovala le v nemškem jeziku.[36]

V slovenskih okoliških občinah so tudi v prvem desetletju 20. stoletja poudarjali slovensko narodno zavest. Pri občinskih volitvah za občino Ljubnica 1902. leta je bilo pri navajanju imen odbornikov poudarjeno, da bo občina "zopet v narodno zavednih rokah".[37]

Okrajni zastop v Konjicah je bil v začetku 20. stoletja v nemških rokah in vitanjski župnik je tedaj zapisal: "boljše, če ne bi bil zraven, ker so v odboru sami Nemci in so Slovenci v manjšini. Da bi vsaj nemškutarstva ne bilo".[38] Boj za uradovanje v slovenskem jeziku se je nadaljeval, kajti okrajno glavarstvo v Konjicah, ki je bilo ustanovljeno 1903. leta, si je prizadevalo obdržati nemško uradovanje tudi v povsem slovenskih občinah. Obči-

na Paka je zato sklenila, da bo sprejemala samo dopise v slovenskem jeziku. Okrajno glavarstvo je ta sklep razveljavilo, vendar so se Pačani ponovno pritožili v Gradec in navedli, da bodo uradovali samo slovensko, ker nemško ne razumejo.[39] Slovenci so tudi v časopisju javno napadali nemško uradovanje v Konjicah in zahtevali za Slovence uradovanje v materinem jeziku, še zlasti ker je bil uradnik po rodu Slovenec.[40]

Vodstvo vitanjske občine je do konca prve svetovne vojne ostalo v rokah nemško usmerjenih tržanov in uradovanje je tudi bilo v nemškem jeziku, čeprav so na občini znali tudi slovensko in so radi poudarjali v vitanjski nemščini: "Hier Beitensteiner sein mar sich olle gleich" (tukajšnji Vitanjčani marnjajo vsi enako). Poskus, da bi Slovenci prodrli v trško občino ob volitvah 1902. leta, se ni posrečil, ker so dobili le tri ali štiri glasove.[41]

Poklicno-premoženjska sestava volilnih teles je bila na občinskih volitvah 1905. leta takale: zdravnik, gozdar, graščak - veleposestnik, dva nadučitelja, dva gostilničarja, eden od njiju tudi mesar, trije trgovci, eden od njih trgovec z lesom, štirje mojstri, med njimi dva kovaška ter po eden mizarski in kleparski; devet izmed njih je imelo tudi hiše.[42]

Volitve so bile najprej javne, od 1908. leta naprej pa tajne, z glasovnicami.[43] Pred volitvami 1911. leta so sestavili štiričlansko propagandno in štiričlansko volilno komisijo. Ker je bil izid volitev v prid nemškim kandidatom že vnaprej zagotovljen, se jih Slovenci raje niso udeležili. Ob volitvah se je med tržani in vaščani Vitanja razvnel boj, ker so se tržani zbali za svoje pravice pri komunskem odboru, ki je bil lastnik velikega gozda.[44]

Poklicno-premoženjska sestava dvanajstčlanskega občinskega zastopa 1911. leta je bila takale: nadlogar, nadučitelj, okrožni zdravnik, trije trgovci, eden od njih lesni, drugi še gostilničar, nato mesar - gostilničar in pet mojstrov, dva kovaška, kleparski, krojaški in pekovski. Za župana je bil do leta 1906 štirikrat izvoljen zdravnik, za njim je bil od 1906. do 1911. župan graščak - veleposestnik in nato od 1911. do 1918. usnjarski mojster. Spremembe v sestavi zastopa so bile od 1910. do 1918. majhne; na novo sta prišla vanj dva, odstopil pa je en član odbora.[45]

Občinski zastop je imel seje v svoji stavbi v trgu. Zapisnike, ki so bili v nemškem jeziku, je pisal občinski tajnik, med prvo vojno pa župan sam. Blagajniške posle je opravljal eden izmed občinskih svetovalcev. Občinski zastop je nastavljal nočnega čuvaja, ki je bil obenem stražnik. Plačevali so ga najprej 10 kron in pozneje 20 kron na mesec.

Na sejah so sklepali o gostilniških koncesijah in so jih odobrili sedmim prosilcem, od katerih so bili trije člani občinskega zastopa. Prošnjo so zavrnili samo enemu prosilcu - kamnoseku, z dolgo utemeljitvijo, v bistvu pa zato, ker je bil zaveden Slovenec. V utemeljitvi so navajali, da se je zmanjšalo število prebivalcev s 700 na nekaj več kot 400, da je v Vitanju že osem gostiln, od tega pet v trgu in tri v vasi; vrhu tega je tovarna kos prenehala obratovati in lesna industrija že ima svoje gostišče; zmanjšal se je tudi promet z lesom, ker so ga zaradi boljših cest preusmerili s Skomarja proti Zrečam, iz Doliča pa na železnico Dravograd-Celje. Čeprav je okrajno glavarstvo v Konjicah soglašalo s podelitvijo koncesije, je poslal zastop svoj odklonilni odgovor namestništvu v Gradec, kjer je verjetno tudi us-

pel z njim, saj je prosilec odprl gostilno šele po prvi svetovni vojni.

Gospodarski značaj sta imeli tričlanska komisija za klasifikacijo konj in dvočlanska komisija za obrambo pred kobilicami, ki sta bili izvoljeni 1912. in 1917. leta; vendar ni podatkov o njunem delovanju.

Občinski lov je imel v zakupu najprej graščak. Po njegovi smrti ga je prevzela občina, skrb zanj pa je prešla na občinskega svetovalca. Ponoven zakup so licitirali v poslopju okrajnega glavarstva v Konjicah v četrtek, 23.11.1911. Udeleženci lova naj bi plačevali v občinsko blagajno po 40 kron na leto. Za cenilce škode, ki jo je povzročala divjad, so določili tri razsodnike izmed članov občinskega zastopa.

Na sejah so nadalje sklepali o uvedbi, predstavitvi ali odpravi živinskih sejmov v Vitanju in dajali soglasja o datumih za živinske sejme v drugih občinah. Določali so pristojbine za preglede zaklane živine, sejemske pristojbine in pristojbine za mostno tehtnico. Mostno tehtnico je postavila občina 1914. leta. Zanjo je plačala 1950 kron; od tega je iz svojih sredstev dala 950 kron, 1000 kron pa si je sposodila od komunskega odbora. Dolg je vračala štiri leta, od 1915. do 1918., v obrokih po 250 kron. Upravljanje tehtnice sta prevzela župan in odbornik, ki je v ta namen obiskoval tudi tečaj.

Nekaj skrbi je zastop posvetil vzdrževanju cest Vitanje-Skomarje in Vitanje-Tičnica. Pobude za uvedbo avtobusne zveze Celje-Vitanje in Konjice-Zgornji Dolič so prihajale z okrajnega glavarstva v Konjicah. Za napeljavo telefona iz Vojnika ni bilo pravega zanimanja med krajani, vendar je zastop namenil za to 200 kron, če bi se dela

le začela. Nekaj pozornosti so posvetili izvajanju manjših komunalnih del v trgu: uredili so kanalizacijo odprtega jarka, ki je tekel za hlevom nekega odbornika, pred hišo drugega in za sedežem Südmarke; popravili so ograjo okoli sejmišča ipd.

S področja socialnega skrbstva so najpogosteje obravnavali prošnje za povišanje podpor in za odobritev novih podpor. Poleg tega so odobrili prošnjo za sprejem v hiralnico v Vojniku in vzdrževalnino za mladoletnike; eni prosilki so dali pomoč v drveh. Več prošenj so zavrnili.

Pogosta točka dnevnega reda so bile vloge za sprejem v domovinsko zvezo, kar je bilo povezano z volilno pravico. Med letom so nekaj vlog odobrili in nekaj zavrnili.

Skoraj redna točka dnevnega reda so bili prispevki raznim društvom in ustanovam. Vsakoletno dotacijo po 20 kron in več so dajali Schulvereinu in po 10 kron Spodnještajerski domovinski zvezi. Več let so dajali podpore po 10 do 20 kron Štajerskemu bednostnemu fondu, po 5 kron Društvu za izpuščene kaznjence, po 5 kron Zavodu za slepe v Gradcu, po 10 kron Inštitutu za pospeševanje obrti v Gradcu. Enkratno pomoč so dali za graničarje, za subvencijo babicam, vodstvu usmiljenih bratov v Gradcu za gradnjo bolnišnice Novo Celje pri Žalcu in za gradnjo otroškega letovišča, kaznilnici v Mariboru in mestni občini Brežice. Za pogorelce v Mokronogu so organizirali nabiralno akcijo tako, da so objavili razglas in sestavili nabiralne pole.

Domačemu gasilskemu društvu so povišali subvencijo od 50 na 150 kron. Poravnavo dolga 1450 kron, ki ga je imelo društvo pri vitanjski Spar- und Vorschussverein, je prevzela komuna, ki ji je društvo potem plačevalo letne

anuitete z obrestmi. Jamstva za menični dolg občina ni hotela prevzemati.

Trški župan je po smrti vitanjskega zdravnika sklical predstojnike okoliških občin, da bi izvolili novega zdravnika za vitanjsko zdravstveno območje. Na sestanku jim je vsiljeval svojega kandidata, a so ga odklonili, ker je bil zagrizen Nemec; zato so zahtevali ponoven razpis mesta. Vendar s tem niso uspeli, ker je bil vpliv tržanov še vedno velik.[46]

Občinski zastop je imel vpliv tudi na druga področja: štiri člane je imel v svetu komune, pet članov v krajnem šolskem svetu nemške šole, dva člana v okrajnem zastopu in enega v poroti celjskega sodišča.[47]

Vidnejša zunanja povezanost z versko skupnostjo se je pokazala ob pripravah za sprejem knezoškofa, ko so okrasili slavolok z nemškimi zastavami in je imel govor občinski svetovalec. Z razliko od župnika Žičkarja je imel njegov naslednik boljše odnose s tražni, saj je ob svojem odhodu podaril 100 kron, kot znak hvaležnosti za plodno sodelovanje z občinsko upravo med svojim štirinajstletnim službovanjem.

Konec vsakega leta, novembra ali decembra, je občinski zastop sprejel proračun za naslednje leto. Zaključni račun so sprejeli januarja ali februarja. Primanjkljaj so krili z dokladami na direktne ali državne davke - te so znašale npr. leta 1914 80 %, 1915 50 % in 1916 40 % - pa tudi z doklado na trošarino za vino, mošt, meso in slanino; ta je znašala npr. 1915. leta 30 %. Nekaj sredstev so dobili še od pristojbine za občinsko pisarno, ki so jo dajali v najem, od zemljišč, ki so jih prav tako dajali v najem, in od priložnostnih prispevkov posa-

meznikov.

Delo občinskega zastopa je bilo med prvo vojno prilagojeno spremenjenim življenjskim razmeram. Leta 1915 so izbrali štiričlansko aprovizacijsko komisijo, ki je skrbela za izdajanje živilskih nakaznic in je opozarjala vse, ki so imeli zaloge ali presežke živil, naj jih hranijo za potrebe občine. Leta 1917 sta bili izvoljeni štiričlanska gradbena komisija in dvočlanska komisija za nadzorovanje polj, vendar ni podatkov o njunem delovanju.

Občinski zastop je populariziral prodajo vojnih značk in pobiranje prispevkov s skrinjicami. Občina je podpisala še pogodbo o pomoči v času vojne raznim avstrijskim dobrodelnim društvom. Od društva Avstrijskega srebrnega križa so npr. kupili Marijin vojni ščit, ki ga je blagoslovil župnik, žeblje pa sta prodajala dva občinska moža. Različne oblike pomoči je nadalje zbiral Rdeči križ: denarna sredstva, živila (krompir, repo, fižol, sadje), oblačila in sanitetni material, predvsem obveze. Dosti oblačil (jopice, nogavice, rokavice, dokolenke in čepice) so napletle tržanke.[48]

Od 1914. leta dalje so vpisovali tudi vojna posojila. Za vpisovanje petega vojnega posojila 1916. leta je bilo zborovanje v eni izmed vitanjskih gostiln. Pod predsedstvom konjiškega glavarja so sestavili takle odbor: predsednik - župnik, namestnik - župan, blagajničarka - poštarica, tajnik - nadučitelj, in pet odbornikov.[49]

Leta 1916 so dvakrat pobirali živino za vojsko, tako da je naslednje leto ostalo precej polj neobdelanih in je že primanjkovalo živeža, ki je postal zato plačilno sredstvo. Ljudje so delali za živež in trgovci so jim prodajali svoje blago za živež.

Med prvo svetovno vojno so poslali v Vitanje z okrajnega glavarstva seznam imen tistih domačih vojakov, ki so bili odlikovani za hrabrost. Leta 1916 sta bila iz Vitanja odlikovana dva vojaka, iz okolice pa dvanajst; v naslednjih dveh letih je bilo odlikovanih še enajst vojakov, od katerih je bil eden iz Vitanja.[5o] Občina je sklenila, da bo kupila dva velika "uradna vojna pokala" v počastitev vojakov, ki so bili odlikovani ali so padli. Obenem je namenila znesek za ureditev vojaškega spomenika.

Državnozborske in deželnozborske volitve

Volitve v štajerski deželni zbor so bile uvedene leta 1861 in so bile do leta 1909 desetkrat, medtem ko so bile volitve v državni zbor uvedene 1873. leta in so bile do leta 1911 osemkrat. Vitanje je bilo pri deželnih volitvah uvrščeno skupaj s okoliškimi občinami v kmečko kurijo, pri državnih volitvah pa v mestno kurijo, tako da je bilo ločeno od okoliških občin, ki so bile uvrščene v kmečko kurijo. Vitanjčani so si že v osemdesetih letih 19. stoletja prizadevali, da bi bil kraj tudi pri deželnih volitvah uvrščen v skupino mest in trgov, v katerih so imeli Nemci premoč, kajti v konjiškem okraju je bila nemška stranka na Spodnjem Štajerskem v sedemdesetih letih najmočnejša.[51] Pri poznejših spremembah, 1909. leta, je bilo Vitanje uvrščeno v mestno kurijo deželnega zbora. Bistvo sistema kurij je bilo med drugim v tem, da je dajal prednost nemškemu prebivalstvu.[52]

Volilna pravica je bila na volitvah v deželni in državni zbor vezana na občinsko volilno pravico, vendar še z večjimi omejitvami.[53]

Na Štajerskem je volilo npr. leta 1867 v mestni kuriji le 4,9 %, v kmečki kuriji pa 6,3 % prebivalcev. Ta odstotek se je bistveno povečal z uvedbo splošne volilne pravice in je znašal npr. 1897. leta 21 %. Vendar je bila tudi ta volilna pravica, ki so jo imeli le moški, stari nad 24 let, omejena, ker je bil pogoj zanjo, med drugim, bivanje v isti občini najprej šest mesecev, v letih od 1904 do 1909 pa eno leto. V kmečki kuriji je bila omejitev še ta, da so bile volitve indirektne, direktne so bile ob dopolnilnih volitvah v deželni zbor 1904. leta, medtem ko so bile v mestni kuriji ves čas

direktne.

Pri indirektnih volitvah so volivci volili najprej volilne može (Wahlmänner) in so šele ti volili poslance. Vsaka občina je lahko volila po enega volilnega moža, sicer pa je prišel po en volilni mož na 500 prebivalcev.

Pri državnih volitvah v mestno kurijo v Vitanju leta 1885 in 1887 je bil soglasno izvoljen nemški kandidat Foregger prvič s 23 in drugič z 20 glasovi; to je bil edini primer v celjskem volilnem okraju. Trg se je do tedaj s ponosom imenoval beli golob (die weisse Taube), ker do takrat še ni oddal glasa za slovenskega kandidata pri deželnih in državnih volitvah. Zato so Vitanjčanom v Deutsche Wacht izrekli pohvale in čestitke za njihovo močno podporo spodnještajerskemu nemštvu.[54]

Volitve v državni zbor - mestna kurija

Kraj	5.6.1885 R.Foregger	J.Jerman	15.4.1887 R.Foregger	K.Gelingsheim
Celje	259	28	368	31
Brežice	58	12	52	10
Rogatec	61	7	46	2
Laško	41	5	46	12
Konjice	39	8	37	10
Vitanje	23	-	20	-
Vojnik	27	15	20	18
Kozje	24	17	13	24
Vransko	12	27	10	33
Šoštanj	25	24	19	26
Sevnica	7	32	10	34
Šmarje	7	27	5	22
Gornji Grad	4	62	1	55
Mozirje	-	39	-	27
Ljubno	-	32	-	29
Žalec	3	39	2	37
Skupaj	590	369	543	270

Nemški državni poslanec za mestno kurijo je redno obiskoval Vitanje in predstavil pred volitvami program, ki so ga z odobravanjem sprejeli in nato potrdili njegovo kandidaturo. Po volitvah pa je navadno sredi poletja poročal o delu v preteklem obdobju.[55] Vitanjčani so bili poleg drugih predstavnikov štajerskih mest in trgov člani Spodnještajerske napredne zveze (Untersteirischer Fortschrittsverein), ki jo je z drugimi vodil prav Foregger, in so tako podpirali delovanje za nemške cilje

in interese na Štajerskem.[56]

Pri deželnih volitvah je začel v slovenski okolici Vitanja buditi narodno zavest vitanjski župnik v devetdesetih letih. O njegovi takratni idejno-politični usmerjenosti govori pismo, ki ga je 5.11.1892 pisal verjetno uredniku Domovine v Celju (pojasnila v oklepaju so dodana):

"Blagorodni gospod!

Zadnje štev.(ilke) "Domovine" nisem prejel ni jaz, ni g. Škorjanc. Šele iz "Slov."(enca) sva zvedela, da je izišla. Izvolite nama jo poslati.

Obžalujem pa prav iz srca, da se je po "Slovenč."(evem) sporočilu vtihotapil nov napad na katol.(iški) shod, oziroma na njegovega pokrovitelja v "Domov."(ini). Obžalujem, da se možje, ki stojijo na stališčih I. slov.(enskega) kat.(oliškega) shoda, imenujejo "Narodni indiferentisti in celo nasprotniki" slovenskega ljudstva. Moj Bog! Ali je mogoče še kaj več storiti za slovensko ljudstvo, kakor n.pr. storimo tukaj v Vitanji edino le duhovniki? In zato zaslužimo ime: indiferentistov - nasprotnikov?? Nikdar ne bi v Vitanji Slovenci imeli krajnega šolskega sveta v svojih rokah, da bi njim jaz - indiferentist - z vso močjo ne bil pomagal k zmagi. Že nekteri duhovniki in sicer taki, ktere tudi Vi spoštujete, so me opozorili pred časom, kakšna nevarnost nam preti v verskem oziru po "Domovini"; jaz sem bil optimist - a skoraj se mi je moje preveliko zaupanje v "Dom."(ovino) že omajalo. "Domovina" ne bo nikdar škode trpela, če piše v odločno katoliškem duhu ter se na stališči I. slov.(enskega) katol.(iškega) shoda bojuje za pravice slovenskega naroda; tudi vaša tiskarna bo prospevala bolje,

veliko bolje, če se vaš list v tem duhu vrejuje, kakor če posnema "Slovenski narod". Menim, da mi ne boste zamerili teh odkritosrčnih besed. Veselilo bi me pa, če jih uvažujete.

O priliki vam vtegnem - tako kakor latinec pravi "in bona caritate" - še nekaj povedati, kar se lahko pisati ne da. Med tem vas pa prisrčno pozdravljam ter bivam odličnim spoštovanjem Vam vedno vdani J. Žičkar".

Josip Žičkar je politično aktivno deloval tudi na širšem družbenem področju; leta 1896 je celo kandidiral za deželnega poslanca kmečke kurije v sodnih okrajih Brežice, Sevnica, Kozje, brez krajev Brežice in Sevnica. Vabilo za kandidaturo mu je poslal Ivan Dečko iz Celja, ki je bil kandidat za deželnega poslanca v kmečki kuriji v sodnih okrajih Celje, Vransko, Gornji Grad, Šmarje pri Jelšah, Laško, Konjice (brez krajev Celje, Žalec, Vojnik, Gornji Grad, Ljubno, Mozirje, Laško).[57] Najprej je bil izbran za kandidata Dragotin Hribar, urednik Domovine v Celju, a je po ostrih napadih Slovenca in Slovenskega gospodarja, češ da je liberalec in mladoslovenec, kandidaturo odložil, potem ko so za kandidata izbrali Žičkarja.[58]

Na Štajerskem so bili v slovenski stranki že v šestdesetih in sedemdesetih letih spori, "kdo bo kandidiral: duhovniki ali bolj liberalno usmerjeni veljaki", vendar so se ostrejša volilna nasprotja med liberalci in klerikalci pokazala prav pri tej kandidaturi.[59] Žičkar je bil tako uradni slovenski kandidat. I. Balon pa liberalni protikandidat. Na volitvah 1896. leta je zmagal Žičkar z večino glasov. A v šestdesetčlanskem deželnem zboru je bilo samo osem Slovencev, zato je bil Žičkar prepričan, da za svoje rojake na Štajerskem ne more dosti storiti.[60]

Rezultati volitev v deželni zbor v kmečki kuriji 21.9. 1896 za sodne okraje Brežice, Kozje, Sevnica (brez krajev Brežice in Sevnica)[61] so bili taki:

J. Žičkar - uradni slovenski kandidat	98 glasov
I. Balon - liberalni protikandidat	25 glasov

Že naslednje leto je Žičkar kandidiral v splošni kuriji državnega zbora v sedemnajstih sodnih okrajih. Pri propagiranju njegove kandidature so med drugim poudarjali tudi njegove zasluge pri ustanavljanju slovenskih društev v Vitanju in njegovo "skrb za nevedno in gmotno stiskano priprosto ljudstvo", nadalje "zasluge, ki si jih je pridobil za Cerkev" s tem, da je ustanovil cerkveno družbo; poleg tega so, ne nazadnje, poudarili njegovo pomoč revnim. Med njegovimi osebnimi lastnostmi so navajali nesebičnost in prijaznost, močno voljo in trden značaj. Vse svoje delo pa je opravljal samo iz "čiste ljubezni do ubogega slovenskega naroda".[62] Poudarjali so, da ima poleg tega vzorno oskrbovano posest in da uvaja novosti, kar vse je lahko vzor drugim.

Leta 1897 so kandidirali v sodnih okrajih: Celje, Vransko, Gornji Grad, Laško, Šoštanj, Konjice, Slovenj Gradec, Ptuj, Ormož, Lenart, Rogatec, Šmarje, Brežice, Kozje, Sevnica, Ljutomer, Gornja Radgona naslednji kandidati: J. Žičkar kot uradni slovenski buržoazni kandidat, D. Hribar kot slovenski liberalni kandidat, F. Ropas kot socialnodemokratski kandidat in I. Visenjak kot nemški kandidat.[63] Na volitvah 1901. leta so bili kandidati, razen enega isti; socialnodemokratski kandidat je bil M. Čobal.

Volitve v državni zbor - splošna kurija

	12.3.1897	3.1.1901
J. Žičkar	484	396
F. Ropas	98	
M. Čobal		54
D. Hribar	41	140
I. Visenjak	23	47

Vitanjski volivec, tedanji župan, se volitev v Konjicah ni udeležil, ker "proti Žičkarju ni hotel voliti, za Žičkarja ni mogel".[64]

Žičkarja je izvolitev razveselila predvsem zato, "ker je s tem pokazalo naše slovensko ljudstvo, da je resnično katoliško in duhovščini vdano. Kajti izvolilo je duhovnika, o katerem je dobro vedelo, da se ravna strogo po naukih sv. katoliške cerkve ..."[65]

Še ostreje so se nasprotja pokazala pri kandidaturi za volitve 1901. leta, ko je šlo za vprašanje, ali naj kandidira za peto kurijo Žičkar ali Hribar. Liberalno usmerjena inteligenca in srednji sloj sta bila za Hribarja in za skupni program, klerikalna smer pa je bila za Žičkarja in je v Novicah razglasila, da "proti volji duhovščine ne sme biti voljen noben poslanec ..."[66] Na teh volitvah je Žičkar zmagal z nekaj manj glasovi kot na prejšnjih.

Žičkarjevo širše družbenopolitično delovanje je odmevalo v Vitanju in okolici, še zlasti potem, ko so v peti kuriji dobili volilno pravico vsi moški državljani, stari nad 24 let. V letih 1897, 1898 in 1899 so bili sklicani volilni shodi, ki so bili ob nedeljah, in sicer prvič v

prostorih bralnega društva, drugič v gostilni Slapernik v Paki in tretjič na Hrastnikovi domačiji.[67] Navadno je bil shod povezan z občnim zborom društva, veselico ali proslavo. Shodu 1892. leta je predsedoval "narodnjak" iz Doliča. Poslanec je najprej poročal o političnem dogajanju, nato je oblikoval "želje" ali "resolucije", za katere naj bi se potegoval v prihodnje. Njegov govor so volivci sprejeli z odobravanjem in vzklikanjem "živio".

Poslanec je govoril o "krščansko-slovanski zvezi", parlamentarnem klubu, ki je bil ustanovljen v državnem zboru, o cesarjevem govoru, o svoji interpelaciji za uvedbo take jezikovne naredbe pri Slovencih, kot so jo dobili Čehi, o boju proti "nasilstvu in nedostojni surovosti nemških nacionalnih kričačev" v vladi, ki so onemogočili delo zbornice, tako da so Slovenci kaj dosegli samo po zasebnih poteh, o krivičnosti pogodbe z Madžari, o slabem vplivu "brezvernega šolstva" na nravno življenje naroda, in sicer na podlagi statistike pri Francozih, o nemškem pritisku na konjiškem območju, kjer je med 21.000 prebivalci le kakih 500 Nemcev, a imajo večino v vseh pomembnih ustanovah.

Drugi govorniki so govorili še o potrebnosti izobrazbe za kmete ter o potrebnosti in koristnosti zadrug. To politiko je izražalo geslo, da sta "najdražji svetinji vera in narodnost". Zahteve, ki so jih izoblikovali na shodu, so bile v skladu s tedanjo slovensko politiko: ustanovitev celjske slovenske gimnazije ter slovenske univerze in sodišča v Ljubljani, znižanje davkov, uvedba določil o uporabi slovenskega jezika, zahteva po slovenskem uradovanju na sodiščih, zlasti v Konjicah, obsodba nemških učiteljev v Brnu, da bi odpravili iz ljudskih šol verski pouk, idr.

Z volilnim shodom 1898. leta je bila povezana slovesnost ob cesarjevem in papeževem jubileju, ki jo je priredilo bralno društvo.[68] Papežu so poslali tudi čestitko; izročil jo je dunajski nuncij in knezoškofijski konzistorij v Mariboru je o tem poročal tudi Vitanjčanom. Poleg tega so na večer pred cesarjevim jubilejem razsvetlili občinsko pisarno v Paki in na hribu zakurili kres, za kar so odborniki dali tudi denarne prispevke.[69]

Naslednji pomemben politični shod je bil 10.9.1899. leta ob 16. uri.[70] Potem ko je predsednik odprl zborovanje, je državni poslanec J. Žičkar spregovoril najprej o splošnem političnem položaju: o naporih nemških radikalov, ki hočejo v Avstriji uničiti Slovane, predvsem Slovence, o njihovi hinavščini, ko govorijo o zatiranju Nemcev, pri tem pa hočejo spraviti Avstrijo pod prusko čelado, in o splošnem položaju Slovencev v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. Vendar pa vsi Nemci niso enaki, saj so v državnem zboru tudi katoliško misleči poslanci, ki so za enakopravnost Slovencev, a jih zaradi njihovih krščanskih načel brezverni sonarodnjaki napadajo, kajti pročodrimsko gibanje se je naglo širilo. Tožbe Nemcev o zatiranju in o krivicah so popolnoma neupravičene, saj so Konjice zgled, kjer manjšina vlada večini in Nemci imajo popolno oblast v vseh pomembnih ustanovah: v okrajnem zastopu, okrajnem odboru, okrajni hranilnici in v okrajnem šolskem svetu. Zahtevajo pa še več - nemško uradovanje v popolnoma slovenskih občinah.

Za njim je govoril vitanjski rojak Franjo Jankovič; poudaril je potrebo po izobraževanju, združevanju Slovencev v svójo narodnostno skupnost in spoštovanju dveh najdražjih svetinj: vere in narodnosti.

Tretji je spregovoril Ivan Kač, in sicer o potrebi po ustanavljanju zadrug, ki naj bi kmete obvarovale pred prekupčevalci in pospešile njihov gospodarski razvoj. Obenem bi bile protiutež Südmarki in Schulvereinu. Zato so že na zboru sklenili, da bodo tudi v Vitanju čimprej ustanovili zadrugo in konzumno društvo.

Na koncu zborovanja so izrazili sočutje s celjskimi Slovenci ob avgustovskem napadu, prosili za podržavljenje celjskega orožništva, protestirali proti socialdemokratski agitaciji med slovenskim učiteljstvom, ki je hotelo odpraviti verouk v šolah, in zahtevali uporabo slovenščine v uradih. Po zborovanju so se zbrali v Slapernikovi gostilni, kjer je igralo šest godcev in so peli slovenske pesmi.

Politična in narodnostna nasprotja so se najmočneje pokazala ob shodu 1899. leta. Nemški napad je bil oster in dobro pripravljen. Že dan pred napovedanim shodom je javno zborovanje prepovedal nadkomisar v Konjicah, in sicer zaradi "javne varnosti". Poslanec je nato sklical zasebni shod s poimenskimi vabili v drugi hiši, ki so jo stražili orožniki, tako da brez vabila nihče ni mogel vanjo. Shoda so se udeležili okoliški kmetje in nekaj "rodoljubov" iz Konjic; bilo jih je vsaj dvajset, če ne več.

Nasprotniki, ki so demonstrirali proti njim, so bili številnejši; prišlo je kar več skupin: prvo so sestavljali vitanjski "nemški nacionalci", ki sta jih vodila usnjarski mojster in trgovec, pridružil se jim je baje še c. kr. geometer iz Celja; drugo je bilo vitanjsko gasilsko društvo v paradnih uniformah; tretja je bila po Žičkarjevi oceni vitanjska "fakinaža"; v njej so bili večinoma nemški fužinarski delavci, ki jih je organiziral pro-

testantski graščinski nadlogar. Te tri skupine so tvorile "vsenemško" ali "nemškonacionalno" drhal, sodrgo, ki je nosila za svoj zunanji znak "pruske" plavice.

Četrto skupino so sestavljali socialdemokrati iz Celja, ki so jih vodili po podatkih iz Arbeiterwille Čobal, Hander in Hollaus; Südsteierische Post navaja še Železnikarja. Sami so se imenovali tovariši (Genossen), medtem ko so jih nasprotniki imenovali socialci, rdečkarji ali mokrači. V Vitanje so se pripeljali na lojtrnih vozovih, za kar so menda Vitanjčani odšteli 50 goldinarjev. Po nekaterih podatkih jih je bilo 30, po drugih od 60 do 70, medtem ko je bilo vseh demonstrantov 160 do 180.

Nasprotniki, ki na zborovanje niso mogli, so pred hišo vpili proti poslancu, vladi in proti podražitvi sladkorja ter pri tem žvižgali s piščalkami, zmerjali in psovali. Gasilsko društvo je v tem času z nemškim poveljevanjem korakalo mimo. Po poslančevem govoru so odšli v trg in medtem vpili: dol s farji, dol z vlado, proč z Žičkarjem, izdajalec ljudstva, slepar ipd., ter vzklikali "heil". V trgu so se jim z vpitjem pridružili še stanovalci pri enem od trgovcev, nato pa so odšli v tamkajšnjo gostilno.

Slovenske razlage za nemško nasprotovanje so bile tele: boji nimajo samo nacionalne, temveč predvsem materialno podlago, ker se hočejo Slovenci materialno in gospodarsko organizirati in osvoboditi. Zato se Nemci tako trudijo, da bi z ustanavljanjem nemških šol dobili na eni strani svoje privržence, na drugi pa zmanjšali intelektualni potencial Slovencev. Tem naprednim razlagam je bilo dodano še mnenje, da so Slovenci prišli do takih ugotovitev z božjim razsvetljenjem in posredno torej s pomočjo rimskokatoliške vere. Zato tudi niso zanikali

nemških obtožb, da Cerkev propagira na včlanjevanje v konzumno društvo, ampak so samo dokazovali, da bi bili po taki logiki nemški radikali samo toliko časa člani katoliške cerkve, dokler bi od kmetov poceni kupovali les in pridelke.

Ko so opozarjali na "prusko" nevarnost, so slovenski klerikalci opozarjali tudi na novo silo, socialno demokracijo, in se ob tem že ozirali po zavezniku, pa čeprav je bila to nemška buržoazija. Vitanjskega trgovca so opozarjali, da se druži z ljudmi, ki so bili označeni kot "rdeči tovariši" in ki govorijo, da hočejo pomagati kmetom. Poleg tega so nekega hlapca pregovarjali, naj ne dela več kot osem ur na dan. Kako bi trgovec sprejel, da bi hlapci in dekle vstajali ob osmih zjutraj in končali delo ob petih popoldne? Hlapec je reagiral tako, da se mu ta nasvet ni zdel resen, in si je v svoji odvisnosti od gospodarja mislil, da se mu ne bi dobro godilo, če bi poskušal delati tako, kot so ga učili "mokrači".

Po tem burnem dogodku se je stanje le počasi vsaj na zunaj umirilo. Zahtevo po preiskavi na podlagi ovadbe o zboru je sodišče zavrnilo.[71] Nekaj dni po zboru je prišel poveljnik gasilcev k župniku in zatrjeval, da se niso udeležili demonstracij, temveč so imeli samo vaje. Končno je župnik povabil vitanjske socialdemokrate v cerkev in jim na svečnico (2.2.1900) pridigal v nemškem jeziku; pozneje je slišal, da jim je bila pridiga všeč.[72]

Prejšnjemu strankarskemu nasprotju med nemškimi liberalnimi tržani in klerikalno slovensko okolico se je pridružilo še nasprotovanje socialni demokraciji in svarjenje pred njo. Poslanec je o "krivih naukih socialnih demokratov" govoril že na shodu v Konjicah ob obletnici Katoliškega političnega društva.[73] V Slovenskem gospodanju

so omalovažujoče pisali in grozili človeku, ki je širil v Vitanju socialnodemokratske ideje, in na sestanku bralnega društva so svarili pred branjem socialnodemokratskega časopisja.[74] Okolica je bila pri volitvah v peto kurijo izrazito klerikalno usmerjena, medtem ko je bilo v Vitanju drugače, saj so npr. pri volitvah volilnih mož leta 1900 glasovali za socialdemokratskega kandidata.[75]

Slovenski kandidat pri državnih volitvah je dobil v Vitanju prvič glasove na volitvah 1891. leta. Nato je dobil glasove še 1897. in 1901., vendar najmanj od vseh krajev, ki so bili na Spodnjem Štajerskem uvrščeni v mestno kurijo.[76]

Volitve v državni zbor - mestna kurija

K r a j	9.3.1891		20.3.1897		11.1.1901	
	nem.	slov.	nem.	slov.	nem.	slov.
1	2	3	4	5	6	7
Celje	260	61	344	88	381	115
Brežice	60	18	67	31	77	39
Laško	35	34	34	7	41	11
Vojnik	26	25	26	22	32	25
Sevnica	13	28	21	33	17	46
Kozje	12	24	8	29	19	38
Šoštanj	27	22	28	28	28	53
Vitanje	19	2	19	2	20	1
Konjice	42	9	47	10	50	22
Šmarje	9	23	5	33	11	35
Rogatec	29	3	35	9	49	4
Žalec	1	43	4	36	-	56
Vransko	4	43	2	51	-	54
Mozirje	-	47	-	32	-	43

1	2	3	4	5	6	7
Ljubno	-	39	-	37	-	37
Gornji Grad	3	48	-	60	-	63

Število glasov	Nemški kandidat		Slovenski kandidat[77]	
9.3.1891	N. Foregger	541	I. Dečko	446
20.3.1897	J. Pommer	640	J. Hrašovec	508
11.1.1901	J. Pommer	725	I. Dečko	642

Nemški državni poslanec je redno obiskoval Vitanje in volivce pred volitvami seznanjal s svojim programom, po volitvah pa z delom v poslanski zbornici. Volilna zborovanja so bila v kateri izmed vitanjskih gostiln. Poslanca je najprej pozdravil župan, ki je tudi sklical zbor. Na zborovanju 1899. leta, ki je trajalo kaki dve uri, je poslanec govoril o madžarskem vprašanju, o ceni sladkorja in o izvajanju 14. člena. Na koncu se mu je v imenu volivcev zahvalil tovarnar; prebral je resolucijo, v kateri je bilo rečeno, da vitanjski volivci protestirajo proti izvajanju 14. člena, proti sporazumu z Madžarsko in proti vsiljeni ceni sladkorja. Poslancu so izrekli priznanje za njegovo delo in ga prosili, naj se še naprej bori z najostrejšim orožjem za nemški sistem. Po uradnem delu se je začel neuradni del s petjem pesmi Wacht am Rhein.[78]

Na naslednjih zborovanjih, ki so bila po poročilih v nemškem časniku prav tako dobro obiskana, je bilo rečeno, da je poleg volivcev prišlo na zborovanje tudi veliko prijateljev nemške besede iz okolice in celo "dame", kar je prva pisana omemba, da so tudi ženske prišle na politično zborovanje, čeprav samo kot opazovalke. Velika udeležba je bila znak priznanja poslancu, ki se je zavze-

mal, da so Vitanjčani hitro dobili državno denarno pomoč, velika brezobrestna posojila za škodo, ki sta jo povzročila neurje in poplava 26.6.1900. Narasla voda je tedaj poplavila trške hiše in odnesla jezove, mline, žage in les.[79]

Po letu 1900 se je pokazala na vitanjskem območju pri deželnih in državnih volitvah še večja delitev glede na politično pripadnost. V ospredju ni bil več samo boj za slovenske in nemške glasove, temveč je postal ostrejši tudi boj med slovenskimi strankami. Nemška stranka je bila na Štajerskem še vedno zelo močna v mestih in trgih, kjer se niti z razširjeno volilno pravico ni obrnil položaj v prid Slovencem. Poleg tega pa je dobivala glasove še v kmečkih predelih.[80]

Pred državnimi in deželnimi volitvami so se slovenski volivci vitanjskega območja zbrali na volilnem zborovanju, ki je bilo v stari šoli navadno v nedeljo po jutranji maši.[81] Poslanci so predstavili svoj program, nato pa so volivci potrdili njihovo kandidaturo. Na enem od zborovanj so volivci npr. sprejeli resolucijo o spremembi lovskega zakona.

Posebno veliko zborovanje je bilo pred volitvami v deželni zbor splošne kurije 1904. leta, na katerem so govorili "slovenski "Narodni" kandidat Roš, Hrašovec, Karlovšek in Rebek iz Celja, na koncu pa še vitanjski duhovnik "v spodbudo delovanja na narodnem polju".

Na drugih volilnih zborovanjih v Vitanju so bili še klerikalni poslanec Franc Pišek, 1907. leta kandidat za kmečko kurijo državnega zbora; Anton Korošec, 1909. leta kandidat za splošno kurijo državnega zbora, in Peter Novak, kandidat za kmečko kurijo za deželni zbor istega

leta. Kandidature sta navadno priporočila še duhovnik in tajnik okoliških občin. Večer poprej so izobesili slovensko zastavo, ki pa so jo morali vso noč stražiti, da je Namci ne bi sneli.

Volitve v deželni zbor 20.9.1904. leta so potekale v Vitanju od 9^h do 13^h in od 15^h do 17^h.[82] Volilno komisijo so sestavljali: volilni komisar, ki je bil komisar iz Konjic, vitanjski župan, trije člani, ki jih je določilo občinsko zastopstvo, in trije člani, ki jih je imenoval volilni komisar. Po poklicni in premoženjski sestavi so bili člani volilne komisije: zdravnik, graščak, nadlogar, trgovec, kovaški mojster, duhovnik in nadučitelj. Okoliške občine so volile v volilnih sobah, ki so bile na večjih kmetijah. Volilni komisarji so bili trije uradniki in kaplan iz Konjic ter učitelj na slovenski šoli v Vitanju. V Vitanju je 11 volivcev od 12 glasovalo za Roša, Vitanjski Nemci se volitev niso udeležili, ker niso imeli svojega kandidata.

Na vsem območju je dobil slovenski kandidat Roš okoli 250 glasov, medtem ko socialnodemokratski kandidat I. Mlakar ni dobil nobenega glasa.[83]

Volitve v državni zbor 14.5.1907

Sodni okraji: Maribor (južni del, desno od Drave), Slovenska Bistrica, Konjice (brez občin Maribor, Pobrežje, Razvanje, Studenci, Lovrenc na Pohorju, Slovenska Bistrica, Konjice, Vitanje trg)

	Pišek	Glaser	Kresnik	Vidmar	
Skomarje	62	1	13	1	(1 prazen)
Brezen	48	-	-	1	
Paka	38	14	1	-	(1 za Strausa)
Dolič	72	3	-	-	
Ljubnica	51	5	8	-	(3 razcepljeni)
Skupaj	271	23	22	2	
Vseh glasov	4.311	317	2.092	864	

Volitve v državni zbor 13.6.1911

	Pišek	Kresnik	Pičinin
Skomarje	28	12	-
Brezen	19	6	-
Paka	22	9	-
Ljubnica	55	10	-
Vseh glasov	3.751	2.056	444

Na volitvah v državni zbor 1907. leta je dobil na vitanjskem območju spet največ glasov klerikalni kandidat F. Pišek; nekaj glasov sta dobila še nemški kandidat L. Kresnik in liberalni kandidat V. Glaser, medtem ko je socialdemokratski kandidat V. Vidmar dobil dva glasa.

Na naslednjih državnozborskih volitvah, 1911. leta, je dobil največ glasov klerikalni kandidat F. Pišek; nekaj glasov je dobil še nemški kandidat L. Kresnik, medtem ko socialdemokratski kandidat A. Pičinin ni dobil nobenega glasa.[84]

Volitve v deželni zbor 7.5.1909 - kmečka kurija

Sodni okraji: Konjice, Slovenska Bistrica (brez krajev Konjice, Slovenska Bistrica in Vitanje)

	Novak	Kresnik
Spodnji Dolič	18	4
Ljubnica	16	-
Paka	14	-
Brezen	14	-
Skupaj	90	4
Vseh glasov	1.221	478

Na volitvah v deželni zbor 1909. leta je ponovno dobil veliko večino glasov slovenski klerikalni kandidat P. Novak, nemški kandidat L. Kresnik pa je dobil le nekaj glasov.[85]

Zborovanja volivcev, na katerih so poslanci poročali o svojem delu, kot npr. Piškovo 1911. leta, ko je govoril o kmečkih, gospodarskih in delavskih vprašanjih, so bila redka.[86] Več je bilo zborovanj političnih zvez.

Slovenska krščansko socialna zveza je priredila v Vitanju (21. in 22.2.) 1910. leta tečaj za kmete in "kmečke mladeniče". Tečaj je bil v prostorih kmečke hranilnice in posojilnice dopoldne od 9^h do 12^h in popoldne od 14^h do 18^h. Udeleženci so bili iz okoliških občin in sosednjih krajev: Skomarja, Frankolovega, Stranic, Doliča, Nove cerkve in Dobrne. Predavala sta Hohnjec, profesor bogoslovja, in Pušenjak, nadrevizor Zadružne zveze, oba iz Maribora. Prvi je predaval o političnih vprašanjih:

krščanskem socializmu, kapitalizmu, strankah na Slovenskem, organizacijah in časopisih. Drugi je govoril o kmečkih vprašanjih: zadružništvu, davkih, knjigovodstvu, prodaji živine, umetnih gnojilih itd.

Prvi večer je bil v Rupnikovi gostilni družabni večer, na katerem so udeleženci nastopali z govornimi in pevskimi točkami. Na srečolovu so nabrali tudi 20 kron za obmejne Slovence. Organizator je udeležence pogostil s kosilom in na zabavnem večeru s pijačo.[87]

V Vitanju je priredila politično zborovanje tudi Slovenska kmečka zveza, ki je delovala v okviru Slovenske ljudske stranke od 1907. leta.[88] Zborovanju, ki je bilo, je predsedoval eden od županov okoliških občin, govorila pa sta poslanca Pišek in Potnik. Prvi je govoril o t. i. mirovnih sodiščih in olajšavah v zakonih za male obrtnike, drugi o politični pripadnosti. Tako so hoteli oživiti "politično življenje in narodno zavednost".

Napovedan je bil še ustanovni shod Jugoslovanske strokovne zveze, ki naj bi bil v stari šoli po jutranji maši v nedeljo, 6.4.1913. leta. Poročal naj bi poslanec zveze V. Zajc. Vabljeni so bili kmetje, žene, posli, delavci, gozdarji in vsa zavedna mladina, kar priča o poskusu večjega pritegovanja različnih slojev prebivalstva v politično življenje.[89]

Nemški tržani so imeli še naprej svoja volilna zborovanja v eni izmed vitanjskih gostiln. Zborovanja je navadno začel župan trške občine, predsedoval pa jih je graščak. Poslanec je volivce seznanil s splošnimi problemi, Vitanjčane pa je zanimalo zlasti vse večje prebujanje narodov v Avstriji. Zborovanje se je končalo s potrditvijo kandidature in z zahvalo poslancu za njegovo poročanje.

Kandidaturo je večkrat potrdil tudi vitanjski občinski zastop.[90]

Volitve v državni zbor 29.5.1906 - splošna kurija

Sodni okraji: Celje, Vransko, Gornji Grad, Laško, Šoštanj, Konjice, Slovenj Gradec, Ptuj, Ormož, Lenart, Rogatec, Šmarje, Brežice, Kozje, Sevnica, Ljutomer, Gornja Radgona

	Vitanje	Skupaj
Korošec	3	19.153
Wratschko	38	7.025
Rebek	-	

Volitve v državni zbor 14.5.1907

Občine: Ormož, Sevnica, Laško, Brežice, Ljutomer, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Šoštanj, Merenberg, Muta, Vuzenica, Zgornja Vižinga, Gortina, Sobota, Rogatec, Rogaška Slatina, Studenci pri Mariboru, Lovrenc na Pohorju, Celje, Vojnik, Konjice, Vitanje trg

	Vitanje	Skupaj
Marckhl	68	2.681
Rebek	12	1.179
Sonnleiter	2	833

Izidi volitev v državni zbor so bili v Vitanju še naprej v korist nemškim kandidatom. Na volitvah splošne kurije

je leta 1906 dobil večino glasov nemški kandidat F. Wratschko in le nekaj glasov slovenski uradni buržoazni kandidat A. Korošec. Slovenski liberalni protikandidat I. Rebek ni dobil nobenega glasu. Podoben je bil izid na volitvah v državni zbor 1907. leta. Večino glasov je dobil nemški kandidat R. Marckhl, le nekaj glasov pa slovenski kandidat Rebek in socialdemokratski kandidat Sonnleiter.[91]

Volitve v deželni zbor 24.5.1909 - mestna kurija

Kraji: Celje, Brežice, Sevnica, Laško, Vojnik, Vitanje, Šoštanj, Velenje

	Vitanje	Skupaj
Stallner	14	563
Woschnagg	14	566
Sernec	-	196
Rosina	-	183
Aistrich?		

Volitve v deželni zbor - splošna kurija

Mesta: Maribor, Celje, Brežice, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ormož; trgi: Sevnica, Laško, Vojnik, Vitanje, Šoštanj, Velenje, Marenberg, Muta, Vuzenica, Konjice, Lovrenc na Pohorju, Ljutomer, Rogatec, Lenart v Slovenskih goricah, Mozirje, Gornji Grad, Ljubno, Žalec, Šentjur pri Celju, Središče, Vransko, Braslovče, Kozje, Šmarje pri Jelšah, Veržej, Rajhenburg; občine: Breg pri Ptuju, Zdravilišče Rogaška Slatina, Studenci pri Mariboru

	Volitve 7.5.1909		Ožje volitve 14.5.1909	
	Vitanje	Skupaj	Vitanje	Skupaj
Kral	27	2.371	34	2.727
Horvatek	-	2.165	-	3.267
Rebek	2	1.019	-	-

V Vitanju so dobivali nemški kandidati večino glasov tudi pri deželnih volitvah, in sicer tako v mestni kot v splošni kuriji. Iz prejšnje kmečke kurije je bilo pri volitvah 1909. leta Vitanje uvrščeno v mestno kurijo. Pri spremembah je bil na Spodnjem Štajerskem odločilen kriterij "nacionalna" razmejitev.[92] Pri volitvah v mestno kurijo sta tako dobila vse glasove nemška kandidata H. Woschnagg in M. Stallner, slovenska kandidata G. Sernec in F. Rosina pa nista dobila nobenega glasa. Nemški kandidat F. Kral je dobil večino glasov tudi pri volitvah v splošno kurijo, medtem ko je slovenski kandidat I. Rebek dobil le dva, socialdemokratski kandidat A. Horvatek pa nobenega. Na ožjih volitvah je vse glasove dobil nemški kandidat F. Kral.[93]

DRUŽBENE ORGANIZACIJE

Prve omembe o članstvu Vitanjčanov v društvih so se pojavile kmalu po izidu Zakona o društvih 1867. leta. Vitanjski lastnik je bil član društva Berg- und Hüttenmänischer Verein für Steiermark, ki je bilo ustanovljeno 1868. leta v Celju in je združevalo lastnike in direktorje, a je verjetno že istega leta razpadlo.[1]

V Vitanju je poskusil tedanji kaplan 1869. leta ustanoviti Katoliško politično društvo "radi prevelike odvisnosti ljudstva od mišljenja tržanov", ki pa je že čez pol leta prenehalo delovati.[2]

Na širšem celjskem območju je v sedemdesetih letih delovalo več društev, od katerih so bila nekatera slovenska, druga nemška.[3] Vsaj dve sta bili politični: Katoliško politično društvo v Konjicah in Politično ljudsko gospodarsko društvo v Laškem. Nekatera so bila gasilska: v Celju, Konjicah, Šentjurju, Laškem in Preboldu; druga posojilnice in hranilnice: v Celju, Konjicah, Ločah, Laškem, Šoštanju in Mozirju; dalje so bile slovenske čitalnice: v Celju, Laškem, Žalcu, Vranskem in Šentjurju; učiteljska društva so bila v Konjicah, Vranskem in Šmarju; v Konjicah je bila Zveza veteranov itd.

Glede na narodnostno pripadnost so se društva v Vitanju delila na nemška in slovenska. V prvo skupino so sodila: gasilsko društvo Freiwillige Feuerwehr, krajevna skupina nemškega šolskega društva Deutscher Schulverein, hranilnica in posojilnica Spar- und Vorschussverein, pevsko društvo Liedertafelverein, olepševalno društvo Verschönerungsverein. Südmarka in čebelarsko društvo Bienenzuchtverein. V drugo skupino so sodila: cerkvena družba, posojilnica, bralno društvo, katoliško delavsko društvo, konzumno društvo in kmetijska zadruga.

P r o s t o v o l j n o g a s i l s k o d r u š t v o

Freiwillige Feuerwehr

Neposredni vzrok za ustanovitev gasilskega društva je bil požar, ki je izbruhnil poleti 1877. v župnišču in se je naglo razširil na sosednje stavbe. Kljub temu da je pomagalo gasiti mnogo ljudi, so Vitanjčani spoznali, da brez organiziranega dela ne bodo kos požarom. V nedeljo, 12. avgusta 1877, so se dopoldne zbrali v šoli in sklenili ustanoviti gasilsko društvo za trg in okolico, saj ima taka društva že več mest in trgov na Štajerskem. Pobude za ustanovitev društva so dali nemški tržani, ki so prevzeli v svoje roke tudi njegovo vodstvo.[4]

O delu društva v začetku ni dosti znanega; več je podatkov o zunanjih manifestacijah gasilstva ob ustanovitvah ali obletnicah drugih društev. Leta 1880 so se Vitanjčani udeležili ustanovitve gasilskega društva v Vojniku, kamor so prišla še gasilska društva iz Konjic, Celja in Šempetra.[5] Poročevalci so poudarjali pomen društev, ki ga imajo za uveljavljanje nemštva na tem območju, usmer-

jenost društev, ki mora biti nemška, in poveličevali nemštvo, ki je pripomoglo k njihovemu ustanavljanju. V kraju so izobesili nemške in štajerske zastave ter pripravili veselico s plesom.

Društvo se je 1881. leta udeležilo desete obletnice ustanovitve gasilskega društva v Celju in 1890. leta desete obletnice enakega društva v Vojniku.[6] Na prvo prireditev so prišla društva iz Vojnika, Konjic, Žalca, Šmarij, Šempetra, Slovenske Bistrice, Rogatca, Sevnice, Ljubljane, Ptuja, Gradca. Na drugi prireditvi je bilo društev manj; prišla so le iz Celja, Laškega, Konjic in Brežic. V tem času so se vitanjski gasilci udeležili pogrebov dveh pomembnih članov konjiškega gasilskega društva, kjer so bili navzoči še gasilci iz Celja, Vojnika, Slatine (Rogaške Slatine) in Slovenske Bistrice.

Dokaj pogosta oblika za združevanje gasilcev so bili verjetno okrožni dnevi, ki so bili v različnih krajih.[7] Leta 1896 je bilo zborovanje v Konjicah, ki se ga je udeležilo sto predstavnikov. Na seji delegatov vseh društev so med drugim izvolili dvanajst predstavnikov v deželno zvezo, med katerimi je bil tudi predstavnik iz Vitanja. Leta 1903 se je štirinajst Vitanjčanov udeležilo zborovanja v Dobrni. Takrat sta bila izvoljena dva delegata, ki naj bi se udeležila deželnega dneva gasilstva v Mariboru.

V Vitanju je bil okrožni dan 1899. leta. Ob dveh popoldne so bile gasilske vaje, ob treh pa zasedanje delegatov. Celjsko gasilsko zvezo je tedaj sestavljalo 17 društev iz tehle krajev: Celja, Dobrne, Konjic, Vojnika, Loke pri Zidanem mostu, Planine, Prebolda, Brežic, Rajhenburga (Brestanice), Šentjurja, Hrastnika, Trbovelj,

Laškega, Vidma, Bizeljskega, Velenja in Vitanja. Po zatrjevanju nemškega časnika so, razen v enem društvu, v vseh poveljevali v nemščini.

Nemški značaj vitanjskega gasilskega društva se je močno pokazal ob slovenskem volilnem shodu 1899. leta, ko so se gasilci organizirano, v uniformah in z nemškim poveljevanjem, pridružili drugim demonstrantom. Pozneje so sicer zatrjevali, da niso demonstrirali, temveč da so imeli samo redne vaje, kar pa ni verjetno, ker je bila nedelja in je prav tedaj močno deževalo.

Društvo je vodil desetčlanski odbor, ki so ga sestavljali: poveljnik, njegov namestnik, tajnik, ki je bil obenem blagajnik, vodja čete, trije namestniki, vodja brizgalne, cevovodja in orodjar.[8] V letih od 1903 do 1912 je bilo evidendiranih 66 članov, društvenih sej, vaj ipd. pa se je udeleževalo od 14 do 30 članov. Poglavitni nalogi društva sta bili gašenje in preprečevanje požarov. Ostala dejavnost je obsegala še udeležbo na sejah, občnih zborih in vajah.

Seje in srečanja so imeli navadno v kateri izmed trških gostiln. Članarina je znašala deset vinarjev na mesec. Ker je bila udeležba na vajah obvezna, je bila za neupravičeno odsotnost kazen, za večkratno odsotnost pa izključitev. Tako so dva člana izključili zaradi nestrpnosti, enega pa niso sprejeli v društvo. Posebno zaslužnim članom so podelili diplome. Kljub temu je bila udeležba na vajah pogosto slaba, zato so društvo 1906. in 1910. leta začasno razpustili.

Premoženje društva je obsegalo v začetku majhno ročno brizgalno, nekaj metrov cevi, nekaj požarnih kavljev in delovnih uniform. Leta 1900 je komunski odbor podaril

društvu staro leseno hišico; podrli so jo in na istem mestu 1904. leta zgradili gasilski dom, ki so ga imenovali "lokal". Les so dobili iz komunskega gozda, ostali material so prispevali Vitanjčani, ki so vrhu tega delali še prostovoljno. Verjetno sta sredstva prispevali tudi občina in nemška posojilnica. Pri posojilnici so imeli 800 kron dolga in pri tesarskem mojstru še 200 kron, zato so morali dobiti sredstva tudi od drugod. Od okrožne sanitete so dobili 200 kron, pri raznih podjetjih pa 200 kron. V naslednjih letih so nakupili še nekaj opreme in 1908. leta so imeli moderen voz z ročno brizgalno, voz za navijanje cevi, lestev, sekire, uniforme in voz za prevažanje gasilskih lestev. Dolga, ki so ga imeli zaradi tega nakupa pri nemški posojilnici, občina ni hotela prevzeti, zato ga je prevzel komunski odbor, ki mu je društvo moralo plačevati letne anuitete z obrestmi. Občina je društvu pozneje povečala občasno denarno pomoč od 50 na 150 kron.

Gasilci so v svojem društvu zelo skrbeli za družabnost. Po sejah so se navadno zbrali v gostilni, kjer so dobili brezplačno pivo. Organizirali so veselice s srečelovom, pogosto na pust; tako so zbirali potrebna sredstva za opremo.[9]

Velika veselica je bila januarja 1898. leta, verjetno na pust. Udeležili so se je gasilci z ženami in dekleti iz Celja, Vojnika, Konjic, Dobrne in Velenja. Zbrane je najprej pozdravil načelnik društva, nato jim je zaželel dobrodošlico župan v imenu občinskega zastopa in prebivalcev "nemškega" trga Vitanje. Sledil je pozdrav stotnika gasilskega društva iz Celje, nato je govoril načelnik štajerske gasilske zveze iz Gradca. Ta je poudaril, kakšen pomen ima gasilstvo, in pozival k ljubezni do nemštva, ki naj zbrane pritegne k večjemu delovanju. Nato je bilo

na vrsti predavanje o delu gasilcev in nazadnje prisega. Na zabavnem delu prireditve je pel pevski zbor gasilcev iz Vojnika in igrala godba na pihala iz Slatine.

Drugo veselico na pust leta 1900 je denarno podprl tovarnar - veleposestnik. V nemškem Deutsche Wacht so ob tej priložnosti poudarjali, da je treba strniti nemška združenja in jim dati pomoč, kajti zanikanje pomena gasilskega društva lahko samo koristi slovenskim klerikalcem.

Tretja velika gasilska veselica je bila konec januarja leta 1906. Poleg Vitanjčanov, med katerimi je bil tudi župan, so se veselice udeležili gosti iz Celja, Dobrne in Velenja. Na veselici so zelo poudarjali nemštvo. Nanjo so povabili vse "nemške tovariše" (Volksgenosse); o gasilskem društvu so poudarjali, da je čvrsto nemško (strammdeutsche); veselice so se udeležile nemške gospe in dekleta. Peli so vitanjski in velenjski pevci in igrala je "znana spodnještajerska godba Ne(a) politan". Ples je trajal do jutra. Za organizacijo so poskrbele "gospe" in dekleta, ki so bile javno pohvaljene. Za pesem "Wacht am Rhein", ki so jo peli na prireditvi, se je posebej zahvalil okrajni načelnik iz Velenja. Slovenci so vsaj načeloma izjavljali, da se takih veselic ne bodo udeleževali, ker se na njih vedno "neznosno hajla".

Večje število gasilcev (25) se je udeležilo koncerta, ki je bil 1903. leta prirejen za pomoč pogorelcem v Slovenski Bistrici. Program je obsegal klavirsko in violinsko točko, spevoigro Potovanje po domovini in pevski nastop. Sodelovali so konjiški pevski kvartet, šolski otroci in dijaki iz Vojnika in Celja. Poslušalci so posebno navdušeno sprejeli pesem Zvesta domovina (Treue Heimat), ki jo je moral kvartet ponoviti kar štirikrat. Ob

tej priložnosti sta dva gasilca prejela diplomo za uspešno delo v društvu.

Gasilsko društvo je bilo s trškim občinskim vodstvom verjetno v dobrih odnosih, saj je občina večkrat prosila, naj o božiču poskrbijo za nočno stražo v trgu in njegovi okolici.[10]

Za posamezne cestne odseke so določili skupine treh mož, ki so šli na stražo ob 10. uri zvečer in stražili do konca polnočnic. Občinsko vodstvo je bedelo nad volitvami v društvu, kjer je bil navzoč župan ali jih je celo sam vodil. Gasilci so organizirano nastopali ob vseh večjih slovesnostih v kraju. Na večer pred cesarjevim rojstnim dnevom so prirejali baklade, udeleževali so se slavnostnih maš ob cesarjevem rojstnem dnevu in 60- letnici njegovega vladanja, bili so navzoči ob sprejemu škofa in umeščanju župnika.

D e u t s c h e r S c h u l v e r e i n - Ortsgruppe Weitenstein-Hochenegg

Nemško šolsko društvo - Krajevna skupina Vitanje-Vojnik

2. julija 1880. leta je bil na Dunaju ustanovljen Deutscher Schulverein (Nemško šolsko društvo) z namenom, da bi ustanavljal zasebne šole na narodnostno mešanem ozemlju. Število članov in višina vloženih sredstev sta hitro naraščala. Ob ustanovitvi je društvo štelo 3.150 članov, 20. avgusta pa že 13.000; prispevali so 9.760 goldinarjev za članarino in 10.365 goldinarjev za fond.[11]

V drugi polovici septembra (23.9.) istega leta je občin-

ski odbor v Vitanju na svoji seji soglasno sklenil, da se bo včlanil v društvo kot ustanovni član z 21 člani in prispeval 20 goldinarjev članarine.[12] Naslednje leto so se začele ustanavljati krajevne skupine, in avgusta jih je bilo na Štajerskem že 14; med njimi je bila tudi celjska krajevna skupina s 121 člani.[13] Kmalu potem je bila ustanovljena krajevna skupina v Vitanju (Ortsgruppe des deutschen Schulvereins Weitenstein und Umgebung), in sicer celo pred krajevno skupino v Konjicah, ki je bila ustanovljena aprila 1882.[14] Društvo so ustanovili v nedeljo, 25. septembra, v trški gostilni. Navzočih je bilo 59 ljudi, od tega 22 članov. Za načelnika je bil izvoljen vitanjski tovarnar, za zapisnikarja tamkajšnji zdravnik. Društvo so prvotno imenovali Ortsgruppe Weitenstein und Umgebung, čeprav so bili člani tudi iz Vojnika; pozneje so ime dopolnili v Ortsgruppe Weitenstein-Hochenegg. Ob koncu zborovanja so imenovali šestčlansko načelništvo in se dogovorili za naslednji sestanek. Skupina je štela ob ustanovitvi 60 članov, kar je bilo več kot pri skupini v Konjicah, ki jih je štela 47.

Vitanje si je štelo v čast, da ima na Spodnjem Štajerskem med prvimi svojo krajevno skupino, je poudaril vitanjski načelnik na prireditvi konjiškega Schulvereina.[15] Dejal je, da bodo še naprej tesno sodelovali in skupaj stali v bojih, da ne bi nemškega rodu prizadele nove izgube. Zato pa je, po njegovem, tudi potrebno, da so v krajevnem šolskem svetu odločni ljudje, ki prav mislijo. Med nalogami krajevne skupine je bilo zapisano, da je njen namen obuditi prednjo stražo na jezikovni meji, se zavedati tega poslanstva in ga krepiti. To poslanstvo vitanjskega nemštva je izdatno podpirala tudi organizacija sama, saj je centrala Schulvereina že naslednje leto obljubila visoko denarno podporo za nemško šo-

lo v Vitanju.[16] V zavesti rastoče nemške buržoazije v Vitanju so bili torej dovolj jasno navzoči interesi nemškega kapitala na Slovenskem, ki se je vezal v širši nemški koncept prodora na Jadran in z nemškim nacionalizmom, ki je z geslom "obrambe nemštva" uveljavljal svoje germanizatorske težnje.[17]

V vitanjski krajevni skupini se je to kazalo pri raznih prireditvah. Na Silvestrovo 1882. leta so v gostilni, v kateri je bil gostilničar tedanji trški župan in nemčur, priredili ples s tombolo. Na zabavo je prišlo dosti članov tudi iz sosednjih krajev, zlasti iz Vojnika. Prostor je bil okrašen z nemškimi črno-rdeče-zlatimi zastavami. Igrala je godba iz Slatine in ples je trajal do jutra. Izkupiček 93 goldinarjev je bil namenjen za Deutscher Schulverein. Načelnik se je na koncu zahvalil navzočim in poudaril plemeniti namen društva, ki mu je treba dati vso podporo; njegove besede so sprejeli s pritrjevanjem.[18]

Slovenci so prireditev napadli s kratko bodico v Südsteirische Post, češ da so v Vitanju ognjeviti liberalni vitezi črnordečezlatih zastav, ki bi jim bilo potrebno priporočilo, naj preživljajo dneve in popivajo pod avstrijsko črno-žolto zastavo, sicer je vprašanje, ali so še v Avstriji.[19]

Nemci so odgovorili, da je neumnost očitati njihov "črno-rdeče-zlati" vpliv, še zlasti ker se Avstrija ponaša s temi barvami v svojih geografskih kartah, kajti "Wendi" tudi ne zamudijo nobene prireditve brez "binglјanja" slovenske tribarvnice, ki pa ima v državi neznaten zgodovinski pomen.[20] Avtorju članka v Südsteirische Post so še očitali, da perfidno govori o njihovi nemški državni zavesti, in poudarili, da so bile v prostoru o-

bešene tudi črno-žolte in štajerske barve, poleg cesarjeve slike; nato še dodaja, da za slovensko tribarvnico res ni bilo prostora, kakor tudi ne za sliko ruskega carja Aleksandra II., ki da je v smešni opremi. Njegovo sliko je namreč objavil Südsteirische Post za svoje bralce v eni svojih prvih številk.

Krajevna skupina je sodelovala v širši dejavnosti Schulvereina npr. tako, da je poslala telegram s pozdravi ob ustanovitvi skupine v Marenbergu in ob prazniku skupine v Sevnici. Zbirala je denarna sredstva in jih pošiljala centrali. V ta namen je organizirala prireditve, npr. ob pustu; tedaj se je na koncu govornik zahvalil navzočim z besedami, da Nemci vedo, zakaj prispevajo za svoje šole. Prispevke so dajali tudi posamezniki, npr. tovarnar v svoji oporoki. Centrala Schulvereina je krajevni skupini dajala denarne prispevke za učila, knjige ipd. na nadaljevalni šoli v Vitanju. Ko je prišel poslanec Schulvereina, so na vrhu grajskih razvalin izobesili nemško zastavo.[21]

Svojo dejavnost je krajevna skupina zelo razširila v letih od 1890 do 1899, ko je organizirala velike prireditve in ustanavljala nemško šolo.

Prva večja prireditev je bila oktobra 1890. leta in je bila označena kot "bleščeča demonstracija čvrstega nacionalnega prepričanja".[22] Prišlo je baje 200 ljudi iz Konjic, Vojnika, Dobrne, Celja, Slatine, Zreč in od drugod. Prostor so krasile cesarsko-kraljevske in nemškonacionalne zastave. Spregovorila sta vitanjski župan in načelnik skupine; poudarila sta pomen dela na nacionalnem področju. Obenem je bila to priložnost za povzdigovanje gospodarskega razcveta trga in trške inteligence. Na drugi strani je bila to priložnost za

krepitev velikonemških ciljev in poudarjanje nemške premoči v deželi. Tedanja vlada se jim je zdela preveč "nevtralna", "slovanofilska" in naklonjena "ljudski vladavini".

Druga večja prireditev je bila konec julija 1894. leta in je bila povezana z letnim občnim zborom.[23] Vitanje je bilo okrašeno z venci zelenja in zastavami. Na zborovanje je prišlo iz Celja kakšnih 60 ljudi, poleg udeležencev iz Konjic, Šoštanja, Škofje vasi, Vojnika in od drugod. Zborovanje je začel krajevni načelnik; nadaljeval je predstavnik društva in poudaril, da je Schulverein postavil na Spodnjem Štajerskem šole že v Sevnici in Šentilju, zgraditi pa jih namerava še v Ljutomeru, Konjicah, Vojniku in Vitanju. Za šoli v Vojniku in Vitanju je centrala že dotlej namenila 400 goldinarjev.

Po govorih so izvolili načelništvo, ki je štelo šest članov; med njimi so bili trije iz Vitanja in trije iz Vojnika. Za načelnika je bil ponovno izvoljen vitanjski tovarnar in veleposestnik, ki je imel to funkcijo že devet let. Za enega izmed zapisnikarjev je bil izvoljen vitanjski zdravnik, za enega izmed blagajnikov gostilničar, nekdanji župan in nemčur.

Na zabavi je igrala celjska godba na pihala; pela sta tudi zbora iz Vitanja in Celja in zvečer je bil še ognjemet z grajskega hriba. Na prireditvi so zbrali od 341 goldinarjev dohodka 257 goldinarjev čistega dobička.

Prireditve so bile pogosto povod za sovražnost med Nemci in Slovenci, še zlasti ker so Nemci to podpihovali. Tako je uradnik časnika Marburger Zeitung, ko je sli-

šal iz neke gostilne slovenske pesmi, vstopil in izzval pretep s slovenskimi fanti, kar so Slovenci označili kot izigravanje slovenskega prijateljstva v deželi.[24] Obenem so napadli nadučitelja in učiteljico, češ da podpirata germanizacijo s spodkopavanjem ljubezni do slovenskega jezika, ponemčujeta slovenska imena in izzivalno izobešata nemške barve.

Poglavitni cilj krajevne skupine Schulvereina v Vitanju je bil ustanoviti nemško šolo. Kljub nasprotovanju Slovencev je bila nemška šola ustanovljena z odlokom deželnega šolskega sveta z dne 23. novembra 1893, nato so se začele priprave za pouk. Starše iz trga in vasi so poklicali na občinski urad, da bi povedali, v katero šolo bodo vpisali svoje otroke. Vpliv na starše, ki so omahovali, je bil velik, saj so vsakemu, ki se je pomišljal, vpili "dajč", "dajč".[25] Tako so svoj namen dosegli deloma s prisilo, deloma s prepričevanjem, da pomeni znanje nemškega jezika pot navzgor po družbeni lestvici. Slovenci so se temu upirali z odkrivanjem, kakšen je pravi namen ustanavljanja nemške šole. Ob tem so kazali na narodnostni izvor in poudarjali, da Vitanjčani ne morejo biti Nemci, tudi če imajo nemško šolo in čeprav je vladalo veliko ponemčevanje že v tedanji ljudski šoli.[26]

Okoliške občine Brezen, Dolič, Paka, Skomarje in Ljubnica so protestirale pri ministrstvu.[27] V ugovoru so v občini Ljubnica-Stenica navedli, da ustanovitev šole nasprotuje že samim zakonskim določilom, po katerih mora 5 let povprečno 40 otrok hoditi peš več kot 4 km, da se osnuje nova šola. Toliko nemških otrok pa v Vitanju ni. Šolanje vseh vitanjskih otrok, tudi slovenskih, v trški šoli bi bilo nezakonito. Obenem so zahtevali izpolnitev zakonskih določil glede poučevanja v

ljudski šoli, in sicer, da se poučuje samo v slovenskem jeziku, nemščina pa se uvede kot neobvezen jezik z določenim številom ur.[28]

Ministrstvo je ugovor zavrnilo, z dodatkom, da se slovenski otroci iz trga ne smejo siliti v nemško šolo. Trška občina pa je dolžna prispevati sredstva tudi za okoliško šolo, čeprav je deželni šolski svet prvotno odločil, da bodo okoliško šolo vzdrževale samo okoliške občine. Na proteste Slovencev so Nemci ostro odgovorili z očitki, da Slovenci preglasno uveljavljajo svoje zahteve in da se jim preveč ugodi, zato je nujno potrebno, da se nemški poslanci bolj zavzamejo za "nemško stvar", sicer bo lahko prepozno.[29] Temu cilju je bila namenjena tudi razprava o ustanovitvi okrožne zveze Schulvereina za Spodnjo Štajersko, ki je bila na dnevnem redu zasedanja krajevne skupine Vitanje-Vojnik, katere se je udeležil referent za Štajersko iz centrale na Dunaju.[3o]

Ko je bila ustanovitev nemške šole odobrena, so razpisali mesto nemškega učitelja in potem izbrali vitanjskega rojaka, za katerega so trdili, da je "čvrst" Nemec. Obenem so zaprosili nemške privržence in društva, naj prispevajo za šolsko zastavo in potrebščine. Kljub temu pa se niso odrekli svojemu vplivu na trirazredni okoliški šoli in so tudi v razpisu za to šolo iskali nemškega učitelja.[31]

Ob rednem letnem občnem zboru 30.6.1896. leta je bilo v Vojniku veliko zborovanje, ki je bilo namenjeno ustanovitvi nemške šole v Vitanju.[32] Udeležili so se ga poleg članov iz obeh krajev tudi predstavnik centrale z Dunaja, načelnik krajevne skupine iz Celja in predstavnik krajevne skupine iz Sevnice, od predstavnikov druž-

benopolitičnega vodstva pa deželni poslanec in celjski podžupan.

Ob vhodu so napisali v nemščini: "Wir stehn der starken Eiche gleich, Wir bleiben Deutsch in Oesterreich!". Mnogo žensk pa je nosilo štajerske noše.

Zborovanje je začel vitanjski načelnik; podčrtal je velik uspeh, ki so ga dosegli v preteklem letu s tem, da so ustanovili nemško šolo in da gradijo zanjo tudi novo poslopje. Predstavnik centrale je poudaril, da se ideja društva vedno bolj širi in da ima društvo vedno več članov. Sad te dejavnosti je 28 šol in 43 vrtcev, od tega velik del na Štajerskem.

Govornik je v nadaljevanju poudaril, da čeprav ponekod otroci komaj znajo nemški, morajo postati te šole enojezične, to je nemške, in nemščino je treba pospeševati tudi v slovenskih šolah; to zahtevo je podkrepil z besedami: "Wir müssen in den untersteirischen Orten Herren der Situation Bleiben!" Po njegovem se oblast, čeprav je nemška, ni dovolj zanimala za razmere, sicer ne bi dovolila hujskanja na jezikovni meji. Zato bodo v Gradcu odprli pisarno in ustanovili okrožno zvezo, ki naj bi bolj povezala trge med seboj. Predstavnik iz Sevnice pa je poudaril, da se jim ni treba bati slovenske gimnazije tam, kjer so nemške osnovne šole, vendar morajo pospeševati delo na nacionalnem področju in se povezati kot "velika družina".

Sliko o razširjenosti nemških šol in vrtcev na Štajerskem dajejo tile podatki iz leta 1894: schulvereinske šole so bile v Sevnici in Šentilju; subvencionirane šole v Pekrah pri Mariboru in Štorah; šole z nadaljevalnim poukom v Vojniku in Vitanju; šolska poslopja v Ro-

gatcu, Slatini, Laškem, Ormožu, Sevnici, Šentilju in na Sladki gori; subvencionirano šolsko poslopje v Marenbergu. Vrtce je imel Schulverein v Ormožu in Slovenski Bistrici, subvencionirani vrtec je bil v Brežicah in glasbeni pouk v Ptuju. Učne pripomočke so prispevali za šole v Pekrah, Sv. Ožbaldu ob Dravi in Sv. Petru pri Radgoni.

V krajevni šolski svet nemške šole so na občinski seji izvolili petčlanski odbor. Za načelnika je bil izvoljen tovarnar in tedanji načelnik krajevne skupine Schulvereina, tako da so se interesi nemštva nadaljevali v novi šoli. Po poklicni sestavi so bili ostali štirje člani odbora trgovci, od katerih je bil eden še usnjarski mojster, drugi pa poštni "mojster". Za predstavnika v okrajnem šolskem svetu so imenovali gostilničarja. Poklicna sestava odbora se je čez deset let le malo spremenila. Načelnik je ostal isti, namesto treh trgovcev pa so bili člani odbora zdravnik, nadlogar in kovaški mojster. V odboru sta bila še nadučitelj in župnik.[33]

Nemška šola je bila prvo leto enorazrednica, a so jo že naslednje leto razširili v dvorazrednico. Prvo leto je bilo vpisanih 53 otrok, naslednje pa 87; vendar je bilo med njimi precej takih, ki so bili iz popolnoma slovenskih družin in niso znali nemško. V šolskem letu 1896/97 je bilo iz trga 13 slovenskih otrok in iz okolice 15. Okoliški otroci so bili iz Brezna, Stenice, Pake, Hudinje, Socke in Nove Cerkve (Strmca). Deset izmed vpisanih učencev šole ni obiskovalo, ker so hodili v slovensko šolo, v šolo kje drugje ali so jo že končali.[34] Tretjina otrok je bila iz popolnoma slovenskih družin, kar priča o še vedno močnem vplivu, ki so ga imeli nemški tržani na trg in okolico.

Schulverein tudi po ustanovitvi šole v Vitanju ni zmanjšal svoje dejavnosti, saj je načelnik na občnem zboru ugotavljal, da zmanjševanje prispevkov hromi dejavnost društva. Navzoče je prepričeval in pozival, naj dajejo večjo denarno pomoč. Predstavnik zveze je poudarjal, kako pomembni sta povezava trgov na Spodnjem Štajerskem in enotnost med strankami, kar se kaže tudi v visoki nemški nacionalni zavesti. Za gojenje te zavesti so zelo pomembne vzgoja v šoli, prireditve in petje nacionalnih pesmi.[35]

Dve leti po ustanovitvi šole je bilo zgrajeno novo šolsko poslopje, ki so ga odprli 22.11.1897. leta.[36] Sredstva za gradnjo so prispevali prebivalci trga, centrala z Dunaja in Südmarka. Učenci z učiteljem so se najprej zbrali v starem šolskem razredu, nato so odšli z udeleženci prireditve v cerkev. Po maši so šli k novi zgradbi, ki jo je blagoslovil katehet. Tam sta govorila načelnik krajevne skupine in učitelj, nato se je neka učenka zahvalila; vmes so zapeli cesarsko himno. Po uradnem delu je bila pogostitev s suhim mesom, kruhom, pecivom in vinom, ki so jo pripravile vitanjske "dame".

Velike prireditve v letih od 1896 do 1899, ki so bile ob koncu šolskega leta, o božiču in ob 50-letnici cesarjevega vladanja, so potekale pod okriljem šole, vendar s podporo širše skupnosti.[37] Udeleževali so se jih, poleg učencev in staršev, prebivalci trga, načelnik krajevnega šolskega sveta in trški župan. Materialno in moralno so prireditve podpirale nemške organizacije: vitanjska posojilnica in hranilnica, Südmarka, Štajerska učiteljska zveza (Lehrerbund), Lovsko društvo (Tierschutzverein) iz Celja, neformalni ženski odbor iz Vitanja (damencomité) in nekateri posamezniki: državni poslanec, zdravstveni svetnik, nemški pisatelj, adjunkt

iz Celja, trgovec iz Vitanja.

Prireditve so bile v šoli ali na šolskem vrtu, ki so ga okrasili z nacionalnimi nemškimi in deželnimi barvami. Zvečer je bil ognjemet. Na eni izmed prireditev je bil večji del žensk in deklet oblečen v štajerske noše, fantje pa so imeli šale in trakove nemških barv ter pripete plavice.

Govorila sta navadno učitelj in načelnik šolskega sveta. Učitelj je v enem izmed svojih govorov poudaril pomen nemške šole in nemški značaj Vitanja, ki je trden jez nemštva v "spodnjih deželah". Na prireditvah so peli "nacionalne" pesmi, razne praznične pesmi in cesarsko-kraljevo himno. O božiču so peli Te deum, Sveta noč in Večerni pozdrav. Nastopali so s spevoigrama Pot po domovini in Habsburška krona, recitacijami in klavirskimi točkami.

Po prireditvi je bila pogostitev z jedjo in pijačo. O božiču so otroke obdarovali z obleko, obutvijo, knjigami in molitveniki. Ob cesarjevem jubileju so delili njegove slike. Slovenske otroke so skušali pritegniti v nemško šolo ne le z zunanjim bliščem na prireditvah in z darili, temveč tudi s toplimi obroki med letom, ki so bili namenjeni revnim in oddaljenim učencem. Prvo leto so razdelili 1.125, drugo 1.577 in tretje leto 1.656 obrokov, kar je bila predvsem zasluga družine vitanjskega tovarnarja, ki je bil načelnik šolskega sveta.[38]

Vitanjčani so se udeleževali širših akcij za pospeševanje nemštva in nemškega šolstva ter so 1897. leta zbirali sredstva za nemški in študentski dom[39] v Celju. Prispevke je dalo 40 Vitanjčanov in nekaj gostilniških o-

mizij. Največ ljudi je prispevalo po 1 do 2 kroni, župan in zdravnik sta dala 10 kron, tovarnar in trgovec pa kar 30; skupaj so zbrali 183,40 krone.

Pri prireditvah so poudarjali nemški značaj kraja in prebivalstva. Vitanje so imenovali der deutsche Ort, der deutsche Markt in der kerndeutsche Markt, Vitanjčane die strammdeutschen Bewohner, das deutsche Bürgerthum von Weitenstein. Pripadali so širši skupnosti Nemcev: die Deutschen, nemštvu: das Deutschtum, še posebej štajerskemu: die Deutschen Untersteiermarks, das Untersteirische Deutschtum.

Zavest o pripadnosti nemški skupnosti so krepili tudi na formalnih praznovanjih, kot je bilo silvestrovanje leta 1900, ki so se ga udeležile nemške trške družine (die deutschen Bürgerfamilien).[40] Prirejeno je bilo v korist nemške šole in na njem so zbrali 128 kron za oblačila revnih šolarjev. Zato je bil namenjen dvakratni "heil" vsem podpornikom nemške šole in vsem prijateljem Vitanjčanov.

Pred polnočjo je bil na sporedu glasbeni program s klavirskimi skladbami F. von Suppéja, Sedmim violinskim koncertom Charlesa Augusta de Beriota, skladbami za violino in čelo ter dueti iz oper, ki so jih izvajali člani vitanjskih družin. V polnočni zdravici je tovarnar spregovoril, da je nemogoče pregledati ves pomen preteklega stoletja, vendar se je treba spomniti treh pomembnih mož: J.W. Götheja, nemškega dramatika, Richarda Wagnerja, utemeljitelja nemške opere, in Otta von Bismarcka, največjega nemškega politika.

Trška občina si je po ustanovitvi nemške šole več let prizadevala, da ji ne bi bilo treba dajati sredstev tu-

di za okoliško slovensko šolo. Zato je zahtevala, naj jo izbrišejo iz tedanjega šolskega okoliša. Svojo zahtevo je utemeljevala s tem, da so nekdanjo utrakvistično šolo dobile v svoje roke okoliške slovenske občine Paka, Ljubnica, Skomarje in Spodnji Dolič ter župnijska skupnost. S pomočjo celjskega politika Dečka so Slovenci dosegli, da so izločili nemščino kot učni jezik. Trg je bil zato prisiljen ustanoviti drugo šolo z nemškim učnim jezikom. Vendar pa je morala trška občina še vedno vzdrževati tudi slovensko šolo, čeprav so vanjo hodili samo trije slovenski otroci iz trga. Kljub temu da so se okoliške občine uprle, je obveljala zahteva vitanjske občine.[41]

Krajevna skupina Schulvereina je nadaljevala svojo dejavnost še v prvem desetletju tega stoletja.[42] Redne občne zbore je imela v Vojniku in načelnik je bil še več let vitanjski veleposestnik. Novi so bili člani odbora, tajnik - nadučitelj in blagajnik - kleparski mojster. Po občnem zboru je bil glasbeni program, kjer so igrali na klavir, violino in čelo, nato pa so bile še humoristične točke. Trije od štirih nastopajočih so bili iz Vitanja - dva člana odbora in študent prava.

Sredi poletja 1903. so priredili koncert, ki je bil namenjen nemški šoli. Nastopala sta godalni kvartet in kvartet drugega graškega pevskega zbora. Izvajali so odlomke iz Orfeja v onstranstvu in Tannhäuserja, Schubertov kvartet in solistične pevske točke ob spremljavi klavirja. V odmoru med pevskim in instrumentalnim delom se je izvajalcem zahvalil načelnik krajevnega šolskega sveta; poudaril je umetniški užitek in podčrtal, da ima prireditev nacionalni pomen in dobrodelni namen. Vodja umetniške skupine je odgovoril, da so zvesti nosilci (varovalci) nemške pesmi in da gojijo

nemške šege in navade. Trdno nemško usmerjenim prebivalcem Vitanja je želel vso srečo. Na koncu prireditve se je nastopajočim in udeležencem zahvalil za obisk trški župan.

Vitanjčane je zanimal tudi položaj nemških manjšin drugod. O stanju v Romuniji je 1906. leta predaval nemški učitelj, ki je tam služboval. Govoril je o kulturnih in gospodarskih razmerah ter podrobneje o šolskem vprašanju.

Duhovščina je kmalu začela opozarjati, da se slovenski otroci ne morejo učiti verouka v nemščini, zato bi moral biti v slovenščini. Pri skušnji je več otrok odgovorilo:"Windisch kann ich schon antworten, deutschen aber nicht".[43] Stanje se tudi pozneje ni spremenilo, in pri skušnji 1905. leta je dve tretjini otrok odgovarjalo lahko samo v slovenščini.[44]

Ob pripravah na birmo 1899. leta je katehet hotel naučiti otroke v nemški šoli slovensko pesem, a so se uprli in besedila, ki je bilo na tabli, niso hoteli prepisati.[45] Izjavili so, da nočejo peti slovensko, temveč samo nemško. Vodje tega "štrajka", kot ga je označil kaplan, so bili otroci premožnega trgovca; rekel jim je "smrkavci". Njihov oče je vplival na občinski zastop, da je razveljavil sklep o udeležbi na sprejemu in pozdravu škofa. Nato so napisali dolgo obrazložitev, kako je do tega prišlo. Šolske maše, ki so jih obiskovali nemški in slovenski otroci, so bile najprej samo v slovenskem jeziku, zato so bili nemški otroci "prisiljeni" nemo strmeti, kar je bilo seveda "obžalovanja vredno stanje". To se je spremenilo, ko je prišel novi nemški učitelj, ki je bil organist in je dosegel, da so šolarji peli najprej nemško in nato slovensko. Zaradi tega je

bil katehet zelo ogorčen in je izjavil, da se v cerkvi ne sme peti v nemščini. Katehetovo ravnanje v šoli je bilo po mnenju nemških tržanov neupravičeno, ker je grajal otroke zaradi njihovega "nacionalnega duha", kajti "Boga moli lahko vsak v svojem jeziku". Poleg tega si je še dovolil, da je "našo nemško šolsko mladino" imenoval "smrkavci".

Slovenci so o nemških prireditvah pogosto pisali v časnikih.[46] Glede na narodnostno pripadnost so članom Schulvereina očitali, da so sami slovenski odpadniki, renegati, divja zverjad v odpadniških slovenskih kožah, sovražniki slovenstva, da pljuvajo svojim roditeljem, okoličanom v obraz, da njihovi priimki in s tem etnični izvor ne govorijo, da bi bili vnuki starega nemškega Votana, da vcepljajo narodnostno mržnjo že v otroke, da nosijo frankfurtske trakove, plavice in pozdravljajo s "heil".

Glede na versko pripadnost so jim očitali, da ne vedo in nočejo vedeti, da podpirajo nemško, protestantsko krivo vero, da so otroci začeli moliti kakor protestanti samo očenaš in izpuščajo češčeno Marijo, da ne hodijo k šolskim mašam, ko prihajajo slovenski otroci, ker molijo slovensko, kar vse vodi k temu, da jim ne bo do maš in do cerkve, kajti nekateri odrasli ne poznajo ne Boga ne škofa.

Zatekali so se k zmerjanju in posmehovanju: Vitanjčani so bili gnusna klika, zaslepljena drhal, ki tuli in hajla, divja zverjad, mevže, pritisnjeni Nemci in nemškutarski zagriznjenci, preneumni, da bi vedeli, kaj društvo pomeni, "prebrisanci", ker se učijo jezika, ki ga ne razumejo, "modreži", ki mislijo, da brez nemščine ne bo nič.

Med posamezniki so najbolj napadali nadučitelja na slovenski šoli, ki se je udeleževal "šulferajnske agitacije" in jemal "ultranemške" karte. Obsodili so njegov izstop iz Družbe sv. Mohorja, pri katerem so bili navzoči trije "po sili Nemci in zagrizena Nemka".

P o s o j i l n i c a

Slovenska posojilnica je bila ustanovljena 29.5.1890. leta na zaupnem zboru, da vitanjska nemška stranka ne bi vedela zanj.[47] Na ustanovnem zboru je bilo navzočih enajst ljudi: državni in deželni poslanec, ustanovitelj Zveze slovenskih posojilnic v Celju Miha Vošnjak, državni poslanec kanonik dr. Lavoslav Gregorec, notar Lovro Baš in tajnik celjske posojilnice F. Lončar.

Najprej je Vošnjak pojasnil namen ustanovitve posojilnice in postopek za volitve; nato pa so izvolili sedemčlansko načelništvo, ki so ga sestavljali načelnik in šest odbornikov, od katerih je bil eden blagajnik (pregledovalec računov), drugi pa njegov namestnik. Poklicna in premoženjska sestava je bila takale: duhovnik in šest posestnikov, od katerih je bil eden klobučarski mojster. Po krajevni pripadnosti glede na bivališče so bili večinoma iz okoliških občin: dva iz Ljubnice, po eden iz Stenice, Pake, Brezna in le dva iz Vitanja, trga in vasi. Od petih članov so bili trije občinski odborniki, eden je bil občinski svetovalec in drugi župan v okoliški občini.

Posojilnico so odprli po štirih tednih, 26.6.1890, ob 9^h v prostorih stare šole poleg farne cerkve.[48] Šele takrat so dobili dovoljenje od okrožne sodnije v Celju. Na odprtje so prišli člani načelstva, tajnik celjske po-

sojilnice in nekaj drugih prebivalcev. Govoril je načelnik; dejal je, da ima posojilnica namen sprejemati in izposojati denar predvsem svojim članom - udom, ki bodo imeli v njej svoje deleže. Ob odprtju so pisali, da se je "naše krepko in vrlo ljudstvo pričelo zavedati in odpovedovati nadaljnje robstvo trškim gospodom, ki nimajo srca za nas, dasiravno so se omastili s slovenskim, od našega kmeta prisluženim denarjem ..." Naš okoličan je spoznal, kje najde pravega in odkritosrčnega prijatelja - v narodni trdnjavici - posojilnici, ki ceni njegove napore in ga verno podpira v vsakem podjetju v slavo božjo ali v povzdigo veljave slovenskega jezika.[49]

Ustanovitev slovenske posojilnice je že v začetku zadela na ostro nasprotovanje vitanjskih tržanov, ki so obsojali župnikovo delovanje, češ da je s posojilnico dobil orožje za boj proti Nemcem in s tem zasejal razdor med tržane in kmete. Posmehovali so se načelništvu, da zna komaj pisati in računati, ko je prišel s Kranjske instruktor, da bi jih seznanil s poslovanjem. Trškega lastnika hiše, v kateri naj bi imela posojilnica prostore, so odvrnili od prvotne odločitve tako, da je na sodišču kakih osem prič izjavilo, da je bil pijan. V poznejših letih so posojilnico napadali, da ji ni do gospodarskega napredka kmetov, temveč da je orodje v rokah slovenskih klerikalnih politikov.[50]

Posojilnica v Vitanju - stanje v goldinarjih[51]

Leto	Število članov	Promet	Hranilne vloge	Posojila	Čisti dobiček
1890		27.867	8.727	8.727	55
1891	176	90.500	36.133	36.266	123
1892	347	142.606	72.633	74.033	459

Leto	Število članov	Promet	Hranilne vloge	Posojila	Čisti dobiček
1893	467	152.530	102.190	35.721	130
1894	531	146.555	124.985	24.911	462
.					
.					
.					
1903	798	665.079	488.351	441.988	3.294

Število članov je hitro naraščalo; od leta 1891, ko jih je bilo 176, se je v naslednjem letu podvojilo, do leta 1895 pa več kot potrojilo. Zelo hitro je naraščal tudi promet; od leta 1891 do leta 1895 se je podvojil, leta 1903 pa je bil že osemkrat večji. Obresti za vloge so bile 5-odstotne, za posojila 6-odstotne.

Z naraščanjem dobička so naraščale tudi vsote, ki jih je posojilnica dajala društvom in ustanovam. Od začetka so bili vsakoletni prispevki, ki so najprej znašali od 5 do 10 goldinarjev, potem pa od 15 do 25 goldinarjev, namenjeni Katoliškemu podpornemu društvu v Celju, Družbi sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, popravilu cerkve Matere božje v Vitanju in Dijaški kuhinji v Celju. Podpore so bile večkrat namenjene še pogorelcem, ubožnim otrokom in cerkveni družbi v Vitanju. Število darovanih vsot je zelo naraslo leta 1897, ko so poleg naštetih dali podpore še cerkvi Matere milostne v Mariboru, podružnični cerkvi sv. Antona, katoliškemu delavskemu podpornemu društvu v Vitanju, prizadetim od toče na vitanjskem območju, za novo šolo v Velikovcu, za šole v Vitanju, Rakovcu, na Skomarju in v Št. Florjanu ter podpornemu društvu visokošolcev na Dunaju. Za gospodarski napredek kraja so namenili 1893. leta 145 goldinarjev, ko so ku-

pili "žitočistilnico - trijer". Sredstva od čistega dobička so največkrat dajali ustanovam verskega značaja ali tja, kjer je imela cerkev svoj vpliv, nadalje za socialno pomoč in za šole, za pomoč ob naravnih in drugih nesrečah, le v enem primeru pa za napredek gospodarstva. Do leta 1909 je posojilnica dala skupaj 9.362 kron; od tega 3.225 kron za cerkvene namene, 745 kron za nakup cerkvenega vinograda in 4.298 kron za društva, šole ipd.[52] Poleg tega je za svoje namene kupila v trgu hišo z vrtom in vzela v najem trgovino.

Posojilnica je bila odprta enkrat na teden, ob četrtkih dopoldne od 9^h do 11.30^h, in za vlaganje prošenj za posojila ob četrtkih popoldne. Če je bil na četrtek praznik, je bila odprta v petek.

Letni občni zbori so bili navadno marca in poročila so objavljali v Slovenskem gospodarju in Südsteirische Post. Dnevni red je navadno obsegal šest točk: poročilo o poslovanju v preteklem letu in potrditev zaključnega računa, delitev dobička, volitve načelništva in nadzornega odbora (računskega pregledovalca in njegovega namestnika), branje revizijskega poročila in razno. Med letom je odbor na številnih sejah razpravljal predvsem o prošnjah za posojila.

Posojilnica je bila včlanjena v Zvezo slovenskih posojilnic, ki je imela od 1883. leta svoj sedež v Celju in je na Štajerskem združevala 1891. leta 18 posojilnic.[53]

H r a n i l n i c a i n p o s o j i l n i c a

Spar- und Vorschussverein in Weitenstein

Kmalu po ustanovitvi slovenske posojilnice so Nemci ustanovili svojo hranilnico, ki je svoja pravila sprejela 31.7.1890. leta, delovati pa je začela konec leta.[54] Namen hranilnice in posojilnice je bil prevzemanje hranilnih vlog, dajanje posojil in poleg drugih denarnih poslov oblikovanje rezervnega fonda.

Vodila sta jo šestčlanski upravni odbor in tričlanski nadzorni odbor. Njuna poklicna sestava je bila takale: tovarnar (načelnik), gostilničar, kovaški mojster, učitelj, zdravnik, dva trgovca, usnjarski mojster. Po pravilih so imeli člani pravico udeleževati se občnih zborov in sprejemati poročila o letnem finančnem poslovanju. Občni zbori so bili navadno sredi marca, včasih konec februarja.

Spar- und Vorschussverein - stanje v goldinarjih

Leto	Število članov	Promet	Hranilne vloge	Posojila	Čisti dobiček
1891	39	54.369,27	16.220	23.304,26	115,13
1892	59	75.751,21			241,30
1893	68	84.645,24			236,24
1894	91	125.936,89	20.347,53	53.038,08	369,28

Ob ustanovitvi je bilo v posojilnici 12 članov, konec prvega leta 39 in 1894. leta 91 članov, kar je bilo dosti manj kot v slovenski posojilnici. Tudi promet je bil v primerjavi s slovensko posojilnico v začetku manjši. Čisti dobiček je znašal prvo leto 115,13 goldinarja

in četrto leto 369,28 florinta, tako da je znašal rezervni fond 1894. leta 518,58 florinta. Iz tega denarja so plačevali blagajnika, ki je dobil 1893. leta 40 goldinarjev za svoje delo. Večji del sredstev pa je šel verjetno za Schulverein, krajevno skupino in centralo, pozneje pa za nemško šolo in gasilsko društvo. Hranilnica je bila od 1894. leta včlanjena v štajersko zvezo posojilnic - Centralverband der steirischen Vorschussvereine.

B r a l n o d r u š t v o

Bralno društvo je bilo ustanovljeno 28.6.1891. V osemčlanski odbor so bili izvoljeni župnik kot načelnik, eden izmed posestnikov kot namestnik in šest odbornikov, od katerih so bili štirje posestniki, eden kamnoseški mojster in drugi župnijski organist. En član je bil župan v eni izmed okoliških občin. Odborniki so bili "veljavnejši slovenski posestniki in vrli narodno misleči možje" s Skomarja, iz Ljubnice, Doliča, Stenice, trije iz trga in eden iz vasi Vitanje.[55]

Društvo so Nemci že v začetku napadli, ga označili za slovensko društvo in ga posmehljivo imenovali "čenčenca". Namen društva po njegovem ni bil prosvetljevanje, temveč hujskanje ljudstva in sredstvo za "slovanofilske operacije".[56]

Vsakoletni občni zbori so bili navadno za zborovanji cerkvene družbe. Volitve odbora so bile vsaka tri leta. Leta 1894 so bili razen enega izvoljeni isti odborniki. Društvo je imelo 1894. leta 80, naslednje leto 126 in 1898. leta 115 članov.[57]

Namen društva je bil, "da bi se širila s pomočjo poštenih, krščanskih knjig olika med priprostim našim ljudstvom in da bi se utrdila narodna zavest", s prirejanjem predavanj (podučnih govorov) pa bi še podučevali v kmetijskih, političnih in narodnih stvareh. Branje v prostorih društva, v stari šoli, naj bi poleg drugega nadomestilo posedanje po hišah in gostilnah pred popoldansko mašo ob nedeljah in praznikih.[58]

Društvo je imelo v začetku te časnike in časopise: Slovenski gospodar, Domovina, Slovenec, Domoljub, Kmetovalec, Dom in svet, pozneje pa so dobivali še: Primorski list, Vrtec in Mir. Knjige so dobili ali naročali od Slovenske Matice, Družbe sv. Cirila in Metoda, Družbe sv. Mohorja in Slovenije - društva visokošolcev na Dunaju. Društvo je imelo 1895. leta 243 zvezkov. Leta 1894 so na društvenem občnem zboru javno svarili pred branjem časopisov, "ki so sicer pisani v slovenskem jeziku - pa v nam sovražnem duhu". Taka lista sta bila nemško usmerjeni Štajerski kmet in socialnodemokratski Delavec, ki je bil zlasti "silno nevaren Slovencem", saj "naravnost taji Boga". Zato naj ljudje berejo le tista dela, ki jih najdejo v društvu.[59]

Društvo je imelo tudi izobraževalni značaj za kmete in je vsaj enkrat na leto priredilo predavanja o živinoreji, sadjarstvu (sadjereji) ali o drugih praktičnih vprašanjih, kot je pridobivanje pijače iz grozdnih tropin po Petiotu in sadnega soka iz borovnic. Predavali so potujoči učitelji in domači župnik. Pri političnem usmerjanju so hoteli zbuditi zanimanje za delo deželnega in državnega zbora in so priporočali ravnanje po takratnem buržoaznem geslu "vse za vero in domovino", ki je dobilo svoj izraz tudi v nekaterih prireditvah. Tako je društvo 1898. leta priredilo slovesnost v čast cesarje-

vemu in papeževemu jubileju. Prireditev je bila povezana z volilnim shodom, ki je bil v nedeljo popoldne pri gostilni Slapernik v Paki. Program je obsegal: pesem Mojemu narodu, govor o cesarjevem jubileju, cesasko himno, pesem Studenčku, govor o papeževem jubileju, papeško himno in pesmi Nazaj v planinski raj, Pogovor z domom in Ah, ni li zemljica krasna. Govorniki so bili trije posestniki iz okoliških občin, sodelovali so šoštanjski tamburaši in pevski zbor, ki ga je vodil vitanjski organist. Za slovesnost so pripravili tudi "utemeljni" ogenj.

Društvo je pripravilo slovesnost tudi ob petdesetletnici papeževega škofovstva 1893. leta. Na njej je najprej govoril župnik, ki je med drugim poudarjal papeževo veličino in modrost. Nato so zaigrali igro s petjem Kaznovana radovednost in deklamirali pesmi iz Vrtca in Dom in sveta.[60]

Močan verski vpliv se je kazal tudi na drugih društvenih prireditvah.

Na pustno nedeljo dopoldne je bilo predavanje o sadjarstvu, popoldne pa igra (igrokaz) Mladi tat in projekcija slik.[61] Poleg izobraževalnega je bil namen prireditve odvrniti ljudi od pustnega veselja in plesa.

Organiziranje veselice s tombolo, ki je bila po občnem zboru, je imelo predvsem dobrodelni namen. Izkupiček 40 goldinarjev je bil namenjen za hrano revnim šolskim otrokom v zimskem času. Prireditev je bila v Kurnikovi gostilni v Vitanjski vasi, kjer je bila postavljena uta, ki so jo okrasili z zelenjem, venci in zastavami. Pela sta vitanjski mešani in konjiški moški pevski zbor. Nekateri Vitanjčani so proti tej slovenski prireditvi

ostro protestirali in udeležence napadali. Zlasti so napadali nemške tržane, ki so prispevali darila za tombolo in so se prireditve udeležili. Očitali so jim, da se niso udeležili prireditve Schulvereina samo zato, da se ne bi zamerili župniku. Pravi vzrok za jezo pa je bilo dovoljenje za tombolo, ki so ga Slovenci dobili, Nemcem pa so ga že dvakrat odbili za prireditev Schulvereina. Zato so se spraševali, ali so enake pravice za vse.[62]

Verjetno se je iz tega rodila pobuda za zbiranje denarja za revne šolske otroke tudi v naslednjih letih, čeprav zunaj društvenih okvirov. Z zbranim denarjem so kupili obleko in obutev in jo razdelili pred božičnimi prazniki otrokom v ljudski šoli. Poleg denarnih prispevkov so pozneje dajali tudi predmete, vitanjski klobučar je prispeval nekaj čepic in klobukov, trgovec pa nekaj kril.[63]

V prvem desetletju 20. stoletja se je zanimanje za bralno društvo zmanjšalo in v bralno sobo so hodila le dekleta; možje se za dogajanje niso zanimali in čutiti je bilo, da ni slovenske inteligence; inteligenca v trgu je bila nemška.[64] Od prejšnje dejavnosti so ostala v prostorih bralnega društva še predavanja popotnega učitelja o kmetijstvu, ki so bila skoraj vsaki dve leti in so bila dokaj dobro obiskana.[65]

Napoved celjske Prosvete, da bo ustanovila 1908. leta knjižnico, se ni uresničila, kljub temu da so se zavedali njene potrebnosti za narodnostno prebujanje Slovencev.[66]

P e v s k o d r u š t v o - Liedertafel (Liederkranz)

Poleti 1893. leta je bilo ustanovljeno pevsko društvo kot odgovor na slovensko bralno društvo in da bi s pesmijo krepilo narodno zavest. Prvi nastop so imeli konec leta v neki gostilni. Pevovodja je bil vitanjski učitelj, načelnik društva pa tamkajšnji zdravnik. Po nastopu kvarteta, ki je moral pesem Das einsame Röslan in Thal večkrat ponoviti, je igrala zdraviliška godba iz Slatine.[67]

V Vitanju so večkrat gostovala pevska društva iz sosednjih krajev: leta 1897 iz Konjic, 1899 iz Celja in Konjic, 1903 iz Velenja.[68] Pri gostovanju moškega pevskega zbora iz Konjic so poudarjali, da so želeli s pesmimi in zdravicami okrepiti "nemštvu zvesto prijateljstvo" med obema krajema. Drugi obisk je priredil celjski Turnverein kot pohod, ki so se ga poleg pevcev udeležili še večje število kolesarjev, ženska družba, ki se je pripeljala, in številni člani, ki so šli peš. Za udeležence je bila pripravljena ena od gostiln, vzdušje pa je pohodu dalo petje "nacionalnih pesmi" in vzklikanje "heil".

Največja prireditev je bila ob gostovanju pevskega zbora gasilskega društva iz Velenja. Goste so pred trško gostilno pričakali vitanjski gasilci in člani pevskega društva. Pozdravil jih je župan, ki je bil načelnik pevskega društva. Velenjski načelnik je v svojem pozdravu rekel, da je Vitanje kraj, v katerem se Nemec vedno počuti domače in kjer gojijo nemške šege in navade. Program se je začel ob desetih dopoldne in se je nadaljeval ob šestnajstih. V drugem delu so nastopali pevci iz Vitanja iz Konjic. Peli so pesem štajerskih pevskih društev Das treue deutsche Hertz (Zvesto nemško srce),

Die Wacht am Rhein idr. V opoldanskem odmoru so se gostje sprehodili do grajskih razvalin, po programu je bil ples.

Izzivalne prireditve Nemcev so bile pogosto vzrok za prepire in pretepe. Nemci so zatrjevali, da njihova mladina ni nestrpna na slovenskih prireditvah, medtem ko hodijo Slovenci na prireditve izzivat in udeležence prireditev Schulvereina napadajo s kamenjem.

S ü d m a r k o r t s g r u p p e N e u h a u s - W e i t e n s t e i n - H o c h e n e g g

Organizacija Südmark je bila ustanovljena 24.11.1889 z namenom načrtno naseljevati Nemce in širiti jezikovno mejo na jug ter gospodarsko podpirati Nemce na jezikovno mešanem ozemlju.[69] Po prvem letu delovanja je imela 21 krajevnih skupin z 2.500 člani; med njimi sta bili krajevni skupini v Celju in v Konjicah. Prva je bila ustanovljena marca, druga julija 1890.[70]

Kdaj je bila ustanovljena krajevna skupina Dobrna-Vitanje-Vojnik, ni točnih podatkov. Leta 1896 je Südmarka z razpisom v časniku iskala nemške obrtnike, ki bi se naselili v Vitanju. Iskali so kleparja, ključavničarja, mizarja, urarja, kolarja in zidarja. Želeli so obrtnike nemškega porekla, ker so poudarjali nemški značaj trga. Prijave je zbiralo občinsko predstojništvo.[71]

Krajevna skupina je navedena v seznamu 49 skupin, ki so 1897. leta že delovale na Štajerskem. Število skupin je naglo naraslo; leta 1900 jih je bilo 173, od tega 73 na Štajerskem. Leta 1903 jih je bilo na Štajerskem že 90, 1908. leta pa 157.[72]

Letni občni zbori so bili konec avgusta ali v začetku septembra ob šestnajstih v hotelu v Dobrni.[73] V Vitanju je bilo zborovanje 1908. leta v neki gostilni. Takrat je skupina štela 96 članov, in sicer 27 v Vitanju, 28 v Vojniku in 41 v Dobrni.

Odbor je štel devet članov, iz vsakega kraja po tri; med njimi je bil po eden blagajnik, tajnik in načelnik ali namestnik načelnika. Člani odbora iz Vitanja so bili zdravnik, kovaški mojster, kleparski mojster, veleposestnik in nadgozdar. V poročilu je načelnik povedal, da so centrali poslali v tistem letu 278,94 krone, kar je bilo 87,84 krone več kot prejšnje leto. Občni zbor v Vitanju je pozdravil v imenu občinskega zastopa trške občine tedanji župan.

Isto leto je bila ustanovljena v Celju Zveza krajevnih skupin Südmarke za Južno Štajersko.[74] Sestavljale so jo krajevne skupine iz Celja, Konjic (v obeh krajih moška in ženska skupina), Dobrne-Vitanja-Vojnika, Brežic, Rogatca-Slatine, Šoštanja-Velenja, Slovenj Gradca in Sevnice.

Südmarka je v Vitanju kupila več nepremičnin. Leta 1904 je v trgu kupila hišo št. 57 za 4.500 kron in leta 1909 v trgu hišo št. 17 in 18 za 12.000 kron. Celotna površina zemljišč je znašala 15.206 ha; od tega so merila stavbišča 1.058 m^2.[75] Eno izmed teh stavb so pozneje popravili za nemško posojilnico. Po vitanjski okolici je leta 1910 hodil neki kupec, ki je obljubljal, da bo plačal za kmečka posestva vsako ceno, ne glede na kvaliteto. Čeprav je trdil, da ga je poslalo vojno ministrstvo, so Slovenci verjetno upravičeno sumili, da je v ozadju Südmarka.[76]

V časniku Domovina so ostro napadali Slovence, ki so prodajali nepremičnine Südmarki, kar se je zgodilo tudi v Vitanju. Opozarjali so na nezavednost slovenskega prebivalstva, ki je kupovalo Südmarkine vžigalice pri dveh trgovcih, in se norčevali iz polomljene vitanjske nemščine. Eden je izobesil napis "Südmark Zünder", drugi pa je imel v gostilni napis "Deutsche Lied und deutsche That, Sei gepriesen fruh und spat!"(Nemška pesem in nemško delo naj se slavita od rane do pozne ure).[77]

Slovenski liberalci, ki jih je bilo v Vitanju malo, so videli rešitev v rasti ekonomske moči Slovencev in v pridobivanju tistih tržanov za narodno stvar, ki Slovencem niso bili sovražni. Nezavedne Slovence so zlasti v časniku Domovina zmerjali: slovenski butelj, slovenska ovca, nevedni kmet - ker s tem, da nosijo denar k Nemcem, sami sebi kopljejo grob. Denar nosijo k tistim, ki jim niti ne odgovorijo slovensko, poleg tega od najvišjega do najnižjega ližejo pete Nemcem.

Slovenci naj bi se držali gesla "svoji k svojim", kupovali le pri "našincih" in obiskovali tisto gostilno, ki se je Nemci izogibajo, ker se je vanjo priženil Slovenec, ter gostilno, v kateri gostilničar ni zagrizen Nemec in ne prodaja Südmarkinih vžigalic. Tudi zunaj Vitanja, v Konjicah, Vojniku in Celju, naj bi kupovali in hodili k obrtnikom, ki so Slovenci.

K a t o l i š k o d e l a v s k o p o d p o r n o d r u š t v o

Društvo je bilo ustanovljeno 1896. leta in je bilo namenjeno drvarjem v Rakovcu, da bi dobivali ob morebitni bolezni in v starosti podporo.[78] Člani društva so bili redni, podporni in častni. Redni člani naj bi plačevali na mesec 30 kron članarine, po spremembi pravil 1897. leta pa vsaj 20 krajcarjev. Podporni člani naj bi plačevali 1 goldinar na leto. Kdor ne bi plačal članarine tri mesece, razen če je bil bolan ali brez dela, naj bi ga izključili iz društva. Član je lahko postal "vsak krščanski delavec". Predsednik je bil po pravilih "vitanjski gospod župnik". Odbor so sestavljali še štirje člani, izmed katerih so izbrali namestnika, tajnika in blagajnika.

Pri uvedbi splošne kurije, kjer so dobili volilno pravico moški iz nižjih družbenih slojev, se je začel boj za glasove med klerikalno in socialdemokratsko stranko. Ustanavljanje katoliških delavskih društev, ki so že bila v Mariboru, Žalcu, Vitanju in tudi drugje, je imelo namen odvračati zlasti delavce od socialističnih idej in volitev socialdemokratskih kandidatov ter jih obdržati pod vplivom katoliške cerkve in klerikalne stranke. Društvo naj bi postalo "močan jez proti brezverski socialni demokraciji".[79]

Že naslednje leto je ob državnozborskih volitvah društvo skoraj razpadlo, ker je rakovški logar dobil od grofa - lastnika gozdov (Thurna) nalogo, naj drvarje včlani v bolniško blagajno, da ne bi klerikalna stranka imela več vpliva nanje. Skoraj vsi člani so izstopili, med drugimi delavci v Vitanju pa za društvo ni bilo pravega zanimanja. Kljub temu je bil kmalu izvoljen nov devetčlanski

odbor, ki so ga sestavljali predsednik, namestnik, zapisnikar in blagajnik (denarničar), dva namestnika in dva "pregledovalca" računov. Po poklicni in premoženjski sestavi so bili odborniki: dva delavca, dva drvarja, kmečki sin, graščinski oskrbnik, kleparski mojster, hišni posestnik in duhovnik. Po kraju bivanja so bili: trije iz Stenice, trije iz trga Vitanje, dva iz Rakovca in eden iz vasi Vitanje. Odbor je imel še tri podporne člane: državnega poslanca, župnika in kaplana, ki so bili iz Vitanja, Celja in Dola.

Občni zbori društva so bili navadno ob nedeljah v prostorih bralnega društva. Dnevni red je obsegal predsednikov govor, potrditev blagajniškega poročila, volitve odbora in posvetovanje. Društvo je imelo 1897. leta 40 članov, 37 rednih in tri podporne. Dohodki društva so znašali 85 goldinarjev, naslednje leto pa že 169 goldinarjev; od posojilnice so dobili 30 goldinarjev podpore. Iz teh sredstev so dajali članom podpore, ki so znašale 1898. leta npr. 22 goldinarjev redne in 8 goldinarjev izredne podpore.

Člani društva so podpirali pri državnih volitvah leta 1900 Žičkarjevo kandidaturo in delovanje socialdemokratskega kandidata Cobala. Vitanjsko propagando so označevali kot "vpitje in rožljanje", ki mu ne bodo nasedli in "plesali na njegovo rešeto".[80]

Socialnodemokratske ideje so bile v Vitanju žive verjetno že, ko je vitanjski lastnik železarskega obrata dal delavcem prosto prvega maja 1895. Prvi maj so praznovali vsaj že leta 1899, leta 1902 pa so se udeležili velikega prvomajskega shoda, ki je bil v nedeljo 4. maja v Celju. Vendar pa večje organiziranosti verjetno ni bilo, kajti strankine okrožne konference v Celju 1899. leta se

Vitanjčani z delegati še desetih krajev niso udeležili.[81]

Katoliško delavsko podporno društvo se je razšlo 1906. leta, čeprav je takratni župnik temu nasprotoval. Društvo je štelo 20 članov, ki so vsa leta plačevali članarino. Zbrani denar, 1.100 kron, so razdelili tako, da so nekateri dobili po 100 kron, drugi pa manj. Cerkev je dobila 170 kron.[82]

K m e t i j s k a z a d r u g a i n K o n z u m n o d r u š t v o

O ustanovitvi kmetijske zadruge so govorili najprej na shodu pri Slaperniku v Paki, kamor je prišel 10.9.1899 Ivan Kač, ki je o pomenu zadrug govoril že drugod po Štajerskem.[83] Sedemčlanski odbor so nato izvolili v prostorih bralnega društva. Sestavljali so ga načelnik in njegov namestnik, blagajnik, zapisnikar in trije člani. Nadzorni odbor (nadzorstvo) je sestavljalo pet članov. Po poklicni in premoženjski sestavi so bili: 9 posestnikov, kamnosek, klobučarski mojster in duhovnik. Po kraju bivanja so bili trije iz Brezna, trije iz trga Vitanje, dva iz Stenice ter po eden iz Doliča, Hudinje in vasi Vitanje. Eden izmed članov odbora je bil župan okoliške občine, drugi je bil organist v župni cerkvi.

Na občnem zboru, ki je bil 22.5.1901 ob štirih popoldne v posojilnični pisarni, so obravnavali poročilo načelništva, letni obračun, volitve novega odbora in nove predloge.

Kmalu za zadrugo so ustanovili še Konzumno društvo, v odboru katerega so bili v glavnem isti ljudje kot v zadrugi. Namen društva je bil upravljati svojo trgovino,

v kateri bi člani zadruge dobivali blago ceneje. Daljnosežnejši cilji zadruge in društva pa so bili najprej naložbe, potem pa večanje kapitala, ki se je nabiral v posojilnici. Posojilnica je sredi trga za 3.800 goldinarjev kupila hišo s kovačnico in velikim vrtom, kjer naj bi postavili žago in skladišče za les. Nato pa je vzela v trgu v najem še trgovino. Tako naj bi Slovenci imeli svojo trgovino za les in drugo blago, kar je bilo v duhu gesla "svoji k svojim".

Taki poskusi gospodarske osamosvojitve in rasti slovenskega kapitala so zadeli pri vitanjskih Nemcih na velik odpor. Najprej so hoteli onemogočiti javni shod, in so iz Celja poklicali svoje privržence, da so motili zborovanje. Pozneje so javno napadali župnika in mu grozili; nekateri so izstopili iz rimskokatoliške cerkve.

Konzumno društvo je v nekaj letih zabredlo v dolgove in konkurz. Člani so morali plačati sodnijske stroške in še enkrat 6 kron pristopnine. Sedem odbornikov je bilo 1903. leta obsojenih na 5 do 14 dni zapora; ostalo jim je 24-26.000 (kron) dolga pri posojilnici. Posojilnica je bila v tem primeru do odbornikov Konzumnega društva popustljiva, ker so bili nekateri tudi člani njenega odbora. Kmetje so svoj delež dolga morali plačati, ostali dolg pa je posojilnica s sklepom na občnem zboru 13.4.1905 prevzela nase, tako da je dolg odpisala od rezervnega sklada in od čistega dobička. Pri težavah ji je finančno pomagala Zadružna zveza v Celju.[84]

K m e č k a h r a n i l n i c a i n p o s o j i l n i c a

Ostrejša politična nasprotja med liberalci in klerikalci, ki so se kazala na Štajerskem v devetdesetih letih 19. stoletja, so se pokazale v Vitanju po odhodu župnika Žičkarja.

Člani posojilnice, ki je bila včlanjena v liberalno Zadružno zvezo v Celju, so bili tudi sami liberalno usmerjeni in novega župnika niso hoteli sprejeti v odbor, čeprav je bil prav župnik ustanovitelj posojilnice. Nadalje sta bila dva člana odbora tudi cerkvena ključarja in se nista povsem ravnala po župnikovih željah; župnik je nato enega izmed članov odbora prepričeval, naj bi staremu odboru izrekli nezaupnico zaradi dolgov Kmetijske zadruge in Konzumnega društva, ki jih je posojilnica prevzela nase. Ko mu ni uspelo utrditi svojega vpliva v posojilnici, je začel ustanavljati drugo in obenem tretjo posojilnico v Vitanju.[85]

Hranilnico je 17.10.1909 ustanovil z vitanjskim župnikom Vladimir Pušenjak iz Zadružne zveze v Mariboru.[86] Ob ustanovitvi se je zbralo približno 50 članov, ki so sprejeli pravila. Izvoljen je bil trinajst članski odbor (načelništvo in nadzorstvo), ki ga je vodil župnik.

"Katoliško prepričanje in mišljenje" so poudarjali kot združevalni element tudi pri včlanjevanju v hranilnico. Nadaljnja dva kriterija za včlanjevanje sta bila še poklicno-premoženjski položaj in spol (včlanjali so samo moške). Člani so bili premožni in manj premožni kmetje. Pripadniki drugih slojev niso prišli v poštev za upravljanje in odločanje o denarnih zadevah.

Namen kmečke hranilnice je bil izboljšati materialno stanje članov, spodbujati k varčevanju in dajati posojila. V odbor so se vključili tudi mlajši in manj premožni kmetje, da bi se česa naučili, kaj zaslužiti ali dobili posojilo.

Med ugodnostmi za člane, ki so jih navajali, je bilo brezplačno delo odbornikov in Zadružne zveze v Mariboru pri opravljanju poslov. Na vloge so bile 4-odstotne obresti, na posojila 5,5-odstotne. Kmečka hranilnica je začela uradovati 12.2.1909 v stari šoli, kjer je imela sedež. Uradni dnevi so bili ob nedeljah, četrtkih in sejemskih dnevih od 9. do 12. ure.

Ustanovitev Kmečke hranilnice in posojilnice so z liberalne smeri ostro napadli v časniku in to dejanje označili kot "narodno gospodarski in politični razkol", ker je bilo Vitanje v tem času še vedno "najzagrizenejši in najmanj narodno zavedni trg".[87] Naloga duhovnika bi zato morala biti delovanje v "slovenskem narodnem duhu in krepitev slovenstva v nezavednem trgu", kar je bilo še v duhu nekdanjega sovraštva. Poleg tega je dala posojilnica svojo trgovino za majhno vsoto v najem duhovnikovi sestri, da bi v njej lahko kupovali blago po nižjih cenah in tako uresničevali geslo "svoji k svojim". Trgovina naj bi bila "narodna" in naj bi koristila "narodni stvari". Vendar pa so bile cene enako visoke kot drugod in blago so kupovali v Celju pri grosistih, ki so bili zagrizeni Nemci, kar je še podžgalo bes liberalcev.

Po mnenju klerikalne strani je bil edini vzrok za ustanovitev nove kmečke hranilnice in posojilnice liberalna usmerjenost članov stare posojilnice. Liberalno pripadnost so na klerikalni strani videli v pripadnosti liberalni Zadružni zvezi v Celju in podpiranju liberalnih

časnikov; tajniku so očitali, da je liberalec in da hoče v Vitanju zasejati liberalizem s tem, da pred volitvami agitira za liberalno stranko in na posojilnično poslopje obeša lepake za liberalne kandidate. Posojilnici so očitali, da več let ni dala prispevka za bralno društvo in da člani posojilničnega odbora niso včlanjeni v društvo. Dalje, da ni posojilnica ničesar naredila za "zaničevanega kmeta", odkar ni v njenem odboru duhovnika. Pozneje so jo še obsojali, da članom kmečke hranilnice razpošilja liberalne častnike. Liberalci so namreč razposlali dve številki Narodnega lista, v katerih je bil govor o nepotrebnosti druge slovenske posojilnice. Posojilničarji svojega liberalnega značaja niso priznavali in so navajali te ugovore: posojilnica ni dajala sredstev za t.i. brezverske namene; pri tem so navajali vsote, ki jih je dala za dobrodelne in cerkvene namene; v odboru je bil tudi duhovnik, dekan iz Nove Cerkve; naročena je bila na liberalne časnike, pa tudi na klerikalne (Slovenski gospodar, Straža, knjige Mohorjeve družbe), ker hočejo njeni člani slišati različna mnenja. Za načelnika so poudarjali njegovo versko pripadnost: da vsako nedeljo in o praznikih hodi k maši, da je dostikrat pri večernicah, večkrat pri spovedi, tretjerednik, član Marijine družbe in gre skoraj vsako leto na romanje. Navajali so še njegove osebne lastnosti: da ne pije in je najbolj priljubljen kmet v skupnosti, in ne nazadnje so poudarjali njegovo premoženjsko stanje, češ da je dokaj dobro. Pri ostalih odbornikih so navajali njihovo politično in narodnostno pripadnost: dva sta člana Kmečke zveze, eden je politično neopredeljen in eden zaveden slovenski učitelj.[88] Povezovanje in enačenje verske pripadnosti s politično se je pokazalo v nadaljnjih napadih klerikalne strani na liberalce. Dober kristjan ni, kdor moli in hodi v cerkev, temveč se kaže tudi v javnem, po-

litičnem delovanju, in sicer tako, da se na volitvah ne zavzema za liberalne poslance, ker so ti tudi proti kmetom, da ne naroča in ne razpošilja protikatoliških listov in ne napada duhovnika.

Pri tem so na klerikalni strani kmečko enačili s katoliškim in ljudskim - to je bilo katoliško kmečko ljudstvo, za katero so ustanovili katoliški denarni zavod. Poleg tega so še poudarjali, da ni prikladno vtikanje v zadeve drugih, in svoje ravnanje opravičevali s trditvijo, da liberalci delajo, kar hočejo, zato morajo tudi klerikalcem pustiti, da delajo, kar hočejo. Kmečko hranilnico so zato na liberalni strani označevali kot župnikovo, fajmoštrovo in farovško.

V medsebojnih obračunavanjih je poleg politične in verske prišla v ospredje tudi finančna plat spora. Med vzroki napada na kmečko hranilnico in posojilnico je bila tudi bojazen, da posojilnica ne bo imela več toliko prometa in s tem zaslužka. Posojilnici je klerikalna stran nadalje očitala, da ni po letu 1900, ko ni bilo duhovnika v odboru, nič dala za cerkvene in verske namene. Finančno ozadje je bilo nakazano tudi pri napadih na posameznike. Posojilničnemu tajniku so očitali, da dosti zasluži in plačuje majhno najemnino za posojilnično stanovanje. Župniku pa so liberalci očitali, da mu gre za dobičkonosnost in odločanje pri sredstvih, s tem pa tudi za oblast. Enega od odbornikov, ki je dve leti delal v odboru brezplačno, so tožili zaradi sposojenega denarja. Ker ga ni vrnil pravočasno, so ga brez njegove vednosti tožili prek drugega odbornika pri "zagrizenem nemškem odvetniku v Konjicah", kar so liberalci obsojali z moralnega in narodnostnega vidika.[89]

Pri ustanavljanju prve posojilnice je bil med njenimi

časnikov; tajniku so očitali, da je liberalec in da hoče v Vitanju zasejati liberalizem s tem, da pred volitvami agitira za liberalno stranko in na posojilnično poslopje obeša lepake za liberalne kandidate. Posojilnici so očitali, da več let ni dala prispevka za bralno društvo in da člani posojilničnega odbora niso včlanjeni v društvo. Dalje, da ni posojilnica ničesar naredila za "zaničevanega kmeta", odkar ni v njenem odboru duhovnika. Pozneje so jo še obsojali, da članom kmečke hranilnice razpošilja liberalne častnike. Liberalci so namreč razposlali dve številki Narodnega lista, v katerih je bil govor o nepotrebnosti druge slovenske posojilnice. Posojilničarji svojega liberalnega značaja niso priznavali in so navajali te ugovore: posojilnica ni dajala sredstev za t.i. brezverske namene; pri tem so navajali vsote, ki jih je dala za dobrodelne in cerkvene namene; v odboru je bil tudi duhovnik, dekan iz Nove Cerkve; naročena je bila na liberalne časnike, pa tudi na klerikalne (Slovenski gospodar, Straža, knjige Mohorjeve družbe), ker hočejo njeni člani slišati različna mnenja. Za načelnika so poudarjali njegovo versko pripadnost: da vsako nedeljo in o praznikih hodi k maši, da je dostikrat pri večernicah, večkrat pri spovedi, tretjerednik, član Marijine družbe in gre skoraj vsako leto na romanje. Navajali so še njegove osebne lastnosti: da ne pije in je najbolj priljubljen kmet v skupnosti, in ne nazadnje so poudarjali njegovo premoženjsko stanje, češ da je dokaj dobro. Pri ostalih odbornikih so navajali njihovo politično in narodnostno pripadnost: dva sta člana Kmečke zveze, eden je politično neopredeljen in eden zaveden slovenski učitelj.[88] Povezovanje in enačenje verske pripadnosti s politično se je pokazalo v nadaljnjih napadih klerikalne strani na liberalce. Dober kristjan ni, kdor moli in hodi v cerkev, temveč se kaže tudi v javnem, po-

litičnem delovanju, in sicer tako, da se na volitvah ne zavzema za liberalne poslance, ker so ti tudi proti kmetom, da ne naroča in ne razpošilja protikatoliških listov in ne napada duhovnika.

Pri tem so na klerikalni strani kmečko enačili s katoliškim in ljudskim - to je bilo katoliško kmečko ljudstvo, za katero so ustanovili katoliški denarni zavod. Poleg tega so še poudarjali, da ni prikladno vtikanje v zadeve drugih, in svoje ravnanje opravičevali s trditvijo, da liberalci delajo, kar hočejo, zato morajo tudi klerikalcem pustiti, da delajo, kar hočejo. Kmečko hranilnico so zato na liberalni strani označevali kot župnikovo, fajmoštrovo in farovško.

V medsebojnih obračunavanjih je poleg politične in verske prišla v ospredje tudi finančna plat spora. Med vzroki napada na kmečko hranilnico in posojilnico je bila tudi bojazen, da posojilnica ne bo imela več toliko prometa in s tem zaslužka. Posojilnici je klerikalna stran nadalje očitala, da ni po letu 1900, ko ni bilo duhovnika v odboru, nič dala za cerkvene in verske namene. Finančno ozadje je bilo nakazano tudi pri napadih na posameznike. Posojilničnemu tajniku so očitali, da dosti zasluži in plačuje majhno najemnino za posojilnično stanovanje. Župniku pa so liberalci očitali, da mu gre za dobičkonosnost in odločanje pri sredstvih, s tem pa tudi za oblast. Enega od odbornikov, ki je dve leti delal v odboru brezplačno, so tožili zaradi sposojenega denarja. Ker ga ni vrnil pravočasno, so ga brez njegove vednosti tožili prek drugega odbornika pri "zagrizenem nemškem odvetniku v Konjicah", kar so liberalci obsojali z moralnega in narodnostnega vidika.[89]

Pri ustanavljanju prve posojilnice je bil med njenimi

nameni poleg finančne osamosvojitve Slovencev poudarjen narodnostni in verski pomen, pri ustanavljanju druge posojilnice pa so stopili v ospredje verski in politični vidiki. Pri prvi se je kazalo nasprotje med Slovenci in Nemci, pri drugi med klerikalci in liberalci, čeprav je nemški pritisk še vedno obstajal. Občni zbori kmečke hranilnice in posojilnice so bili v prvi polovici leta, od marca do junija, ob 9^{h} ali 9.30^{h}.[90] Navadno je bilo navzočih sedem članov odbora in nadzornega odbora. Načelnik je bil najprej župnik, 1914. leta pa je bil izvoljen posestnik iz Brezna. Člane so obveščali z vabilom in objavo v Slovenskem gospodarju. Dnevni red je obsegal: branje zapisnika zadnjega občnega zbora, poročilo načelstva, potrditev zaključnega računa za preteklo leto in volitve.

Na občnem zboru 1913. leta so ugotavljali, da je premalo novih članov in da bi bilo treba pritegniti mladino. Leta 1915 so poročali, da so po odhodu župnika nekateri dvignili denar, vendar je imela posojilnica dovolj za vsa izplačila in so ji sredstva še ostala. Sklenili so, da bo dobival tajnik 180 kron na leto za delo in da bodo plačevali 3 krone cerkvenemu predstojništvu za najemnino. Poudarili so še, da se "vse zadružno delo posveti božji časti in proslavi Marije device ter v blagor slovenskega naroda".

Članov je bilo 1913. leta 68, 1915. 72 in 1918. 79; 19 članov je izstopilo ali pa so jih izključili oziroma so umrli.

Kmečka hranilnica in posojilnica - stanje v kronah

Leto	Prejemki	Izdatki	Skupaj
1911			5.300
1912	39.557,79	39.202,65	78.760,44
1913	49.393,96	46.854,99	96.348,95
1914	63.189,30	60.059,63	123.249,23

Rezervni sklad je znašal 1005 kron in lastna glavnica 1183 kron. Med vojno se je promet zelo zmanjšal, zato so znižali tudi obrestno mero - najprej na 4 1/2 %, nato na 3 1/2 %.

Po kraju bivanja je bilo največ članov iz Brezna (20), Doliča (14) in Hudinje (13), manj pa iz Pake, s Skomarja, iz Vitanja (11) in Ljubnice (10). Dva člana sta bila s Kozjaka, po eden pa še iz Stenice, Socke, s Tolstega Vrha, s Padeškega Vrha, iz Mislinje in Čreskove. Po poklicni in premoženjski sestavi je bilo največ posestnikov (54) in kmetov (33); med 12 ostalimi člani so bili: 2 najemnika, po en gostač, cestar, lesni trgovec, učiteljica in občinski tajnik, 3 župniki, župna cerkev in cerkveni skladni odbor.

Posojila so jemali najpogosteje za plačevanje dolgov (v trgovini, pri dedičih, v stari posojilnici, za doto), za nakupe živine in posestev, redkeje za nakupe gozda ali hiše. Veliko posojilo 4000 kron je vzel lesni trgovec za nakup lesa. Dvakrat je dobil posojilo (1400 kron in 1300 kron) cerkveni skladni odbor za popravilo cerkve na Skomarju. Župna cerkev v Vitanju je dobila 500 kron posojila za poslikavo kapele na pokopališču.

nameni poleg finančne osamosvojitve Slovencev poudarjen narodnostni in verski pomen, pri ustanavljanju druge posojilnice pa so stopili v ospredje verski in politični vidiki. Pri prvi se je kazalo nasprotje med Slovenci in Nemci, pri drugi med klerikalci in liberalci, čeprav je nemški pritisk še vedno obstajal. Občni zbori kmečke hranilnice in posojilnice so bili v prvi polovici leta, od marca do junija, ob 9^{h} ali 9.30^{h}.[90] Navadno je bilo navzočih sedem članov odbora in nadzornega odbora. Načelnik je bil najprej župnik, 1914. leta pa je bil izvoljen posestnik iz Brezna. Člane so obveščali z vabilom in objavo v Slovenskem gospodarju. Dnevni red je obsegal: branje zapisnika zadnjega občnega zbora, poročilo načelstva, potrditev zaključnega računa za preteklo leto in volitve.

Na občnem zboru 1913. leta so ugotavljali, da je premalo novih članov in da bi bilo treba pritegniti mladino. Leta 1915 so poročali, da so po odhodu župnika nekateri dvignili denar, vendar je imela posojilnica dovolj za vsa izplačila in so ji sredstva še ostala. Sklenili so, da bo dobival tajnik 180 kron na leto za delo in da bodo plačevali 3 krone cerkvenemu predstojništvu za najemnino. Poudarili so še, da se "vse zadružno delo posveti božji časti in proslavi Marije device ter v blagor slovenskega naroda".

Članov je bilo 1913. leta 68, 1915. 72 in 1918. 79; 19 članov je izstopilo ali pa so jih izključili oziroma so umrli.

Kmečka hranilnica in posojilnica - stanje v kronah

Leto	Prejemki	Izdatki	Skupaj
1911			5.300
1912	39.557,79	39.202,65	78.760,44
1913	49.393,96	46.854,99	96.348,95
1914	63.189,30	60.059,63	123.249,23

Rezervni sklad je znašal 1005 kron in lastna glavnica 1183 kron. Med vojno se je promet zelo zmanjšal, zato so znižali tudi obrestno mero - najprej na 4 1/2 %, nato na 3 1/2 %.

Po kraju bivanja je bilo največ članov iz Brezna (20), Doliča (14) in Hudinje (13), manj pa iz Pake, s Skomarja, iz Vitanja (11) in Ljubnice (10). Dva člana sta bila s Kozjaka, po eden pa še iz Stenice, Socke, s Tolstega Vrha, s Padeškega Vrha, iz Mislinje in Črešnove. Po poklicni in premoženjski sestavi je bilo največ posestnikov (54) in kmetov (33); med 12 ostalimi člani so bili: 2 najemnika, po en gostač, cestar, lesni trgovec, učiteljica in občinski tajnik, 3 župniki, župna cerkev in cerkveni skladni odbor.

Posojila so jemali najpogosteje za plačevanje dolgov (v trgovini, pri dedičih, v stari posojilnici, za doto), za nakupe živine in posestev, redkeje za nakupe gozda ali hiše. Veliko posojilo 4000 kron je vzel lesni trgovec za nakup lesa. Dvakrat je dobil posojilo (1400 kron in 1300 kron) cerkveni skladni odbor za popravilo cerkve na Skomarju. Župna cerkev v Vitanju je dobila 500 kron posojila za poslikavo kapele na pokopališču.

VERSKA SKUPNOST

Vitanjska župnija je obsegala naselja: Vitanje trg in Vitanjska vas, Brezen, Stenica, večji del naselij Ljubnica, Paka in Spodnji Dolič ter manjši del naselij Hudinja in Skomarje.[1] Leta 1890 je bilo v župniji 3898 pripadnikov rimskokatoliške vere; to je bilo vse tedanje prebivalstvo.[2] Župnija je spadala v dekanijo Nova Cerkev (Strmec) in lavantinsko škofijo, ki je imela sedež v Mariboru. V Vitanju sta bili dve cerkvi: župna cerkev sv. Petra in Pavla in podružnična cerkev Matere božje "Na Hribarci". V okolici so bile tri podružnične cerkve: sv. Jernej, imenovana tudi sv. Anton v Breznu, sv. Marjeta v Spodnjem Doliču in sv. Vid v Hudinji.

Nasprotja med tržani in duhovniki rimskokatoliške cerkve v Vitanju je v virih mogoče zaslediti že sredi 19. stoletja.[3] Duhovniku so že pred odhodom 1860. leta govorili: "Nikar ne hodi v Vitanje! Tam boš našel trdo kamenje in trda srca". Tržani so tožili duhovnika, da je zgradil predrago župnišče in v šestdesetih letih 19. stoletja sta cerkveni in šolski odbor nasprotovala popravljanju cerkve in gradnji šole na cerkvenih tleh. V verskem oziru so bili tržani brezbrižni, niso hodili k maši in celo za veliko noč niso sprejemali zakramentov. Leta 1887 je prišel v Vitanje nov župnik; sprejeli so

ga v četrtek, 20. oktobra. Trg so okrasili s slavoloki in napisi, zvonili so in streljali z možnarji. Župljani in šolska mladina so šli župniku nasproti in ga spremili do cerkve Na Hribarci. Streljanje z možnarji se je ponovilo še v soboto zvečer in v nedeljo, ko je bilo kanonično umeščanje. Ob desetih dopoldne je krenil sprevod iz župnišča proti cerkvi. Spredaj so bili moški, v sredini novi župnik z drugimi duhovniki in "odličnimi svetovnjaki" (med njimi tudi cesarsko kraljevi dvorni svetnik), ki so prišli iz sosednjih krajev in Celja, in zadaj ženske. Med potjo so glasno molili rožni venec. Po cerkvenem obredu je bila v župnišču gostija, na kateri so bili štirinajst duhovnikov, župnikov oče, njegovi prijatelji in "častilci". Ob tej priložnosti je pel celjski kvartet "male narodne pesmice".[4]

Cerkvenih slovesnosti se niso udeležili vitanjski tržani, ki so že pred prihodom iz Celja o župniku pisali v časniku kot o znani osebnosti, v čigar mirnost političnega in nacionalnega delovanja ne verjame v "popolnoma" nemškem trgu nihče.[5]

Tržani so vedeli, da je Vitanje že dolgo trn v peti slovenskim politikom na celjskem območju, zato so pričakovali, da bodo poskušali po smrti dotedanjega župnika spreobrniti "nemškutarsko gnezdo".[6] Pri pisanju o umeščanju so zato govorili le o ruskih prijateljih, ruski stranki, ruskem taboru ali o slovanski hujskaški stranki. Posmehljivo in neresnično so pisali, da pri umeščanju ni bilo slavolokov in belo oblečenih deklic, da je bilo udeležencev le nekaj, da je bilo petje razglašeno in da so gostje kmalu zapustili Vitanje, ker je bil zrak zanje premalo sibirski. Poleg tega se umeščanja ni udeležil občinski zastop, ki je bil najvišje krajevno politično vodstvo.

Nasprotje se je nadaljevalo in ob papeževem jubileju je občinski odbor zavrnil udeležbo in sodelovanje pri proslavah; svojo odločitev je še podkrepil, češ da "vindišarskemu agitatorju" niso ustregli. Župnik je hotel, da bi občinski odbor spodbudil tržane, naj bi razsvetlili zvečer okna, vendar mu je župan odgovoril, da na to niso pripravljeni.[7]

Nasprotja so se nekoliko ublažila ob 50-letnici tedanjega knezoškofovega novomašništva in ob nakupu novih zvonov. V čestitki, ki so jo poslali knezoškofu, so bili podpisani poleg cerkvenega predstojništva v Vitanju in občinskih odborov Ljubnice in Stenice, Brezna, Pake, Doliča, Skomarja in Hudinje tudi trška občina Vitanje, njen župan, svetovalca in odborniki.

Denar za zvonove so nabirali 1888. leta, ker je zvon počil.[8] Darovalcev, ki so dali večje vsote, je bilo 46. Od šestih, ki so darovali po 100 goldinarjev, jih je bilo pet iz trga; drugi so dali po 10 goldinarjev in manj. Večina posestnikov je dala od enega do pet goldinarjev, najpogosteje pa enega ali dva. Takih darovalcev je bilo v trgu 52, v vasi 22, v Breznu 72, Doliču 49, Paki 85, Hudinji 53, Ljubnici 54 in Stenici 33. Posebej so zbirali še fantje in dekleta, in sicer po 0,10 do 1 goldinarja. Le dva velika posestnika, lastnik gozdov na Rakovcu in trgovec v trgu, ki je bil lastnik dveh žag in več hiš, niso prispevali ničesar. Kljub temu so večji del sredstev, 2030 goldinarjev, hitro zbrali - prej kot v enem letu. Za sredstva, ki so še manjkala - blizu 1100 goldinarjev, 150 goldinarjev je bilo že obljubljenih - se je sedem posestnikov iz župnije obvezalo, da jih bodo zbrali v dveh letih. Za prevoz zvonov iz Celja sta dala svoje vozove trški trgovec in usnjarski mojster. Ob slovesnosti je bila natisnjena poseb-

na pesem, ki jo je spesnil Anton Medved in uglasbil Ljudevit Hudovernik, celjski mestni kapelnik. V cerkvi so jo peli ob namestitvi novih zvonov 7.10.1888. Botri za zvonove so bili: pri prvem trški župan in veleposestnica, pri drugem in tretjem trška trgovca s soprogama in pri četrtem kmečki par. Po cerkvenem obredu so bili botri in številni duhovniki povabljeni na kosilo v župnišče.

Čas sprave je bil kratek in navidezen, kajti že 1891. leta je prišel v Vitanje za kaplana Anton Aškerc.[9] Vitanjčani se še niso prav opomogli od prihoda politično agilnega župnika, ki je "mirno ljudstvo naščuval proti Nemcem" in je v šestih letih hotel Vitanje posloveniti, zdaj pa je prišel znani slovenski pesnik - "slovenski nacionalni vrag". Aškerc jim seveda za napade ni ostal dolžan in jim je v gostilni ob nemški prireditvi, na katero so zaradi protesta prišli tudi slovenski študentje, namenil stihe "Kjer nemčur leži, tam se trava posuši".

Aškerc se je zapletel v nasprotja ne le zaradi svojega nacionalnega prepričanja, temveč tudi zaradi svoje liberalne politične usmeritve, kajti s tedanjim župnikom sta si bila v političnih prepričanjih popolnoma nasprotna.[10] Tako je ostal v kraju osamljen in njegova navzočnost ni imela posebnega vpliva na tedanje dogajanje.

Župnik je kmalu po prihodu začel vneto gojiti versko zavest in versko pripadnost. Že prvo leto je uvedel ob sobotah in večerih pred prazniki večernice, vendar jih je moral po nekaj letih opustiti, ker se jih je udeleževalo le nekaj žensk in otrok. Naslednje leto je vpeljal šmarnice, najprej ob ponedeljkih, sredah in petkih, pozneje pa vsak dan v maju, a so se jih tržani in vaščani Vitanja prav tako malo udeleževali. Nekateri sploh niko-

li niso šli k maši, niso prejemali zakramentov in se niso udeleževali niti večjih cerkvenih praznovanj, kot so bili misijoni leta 1888, 1893 in 1898. Nasprotno pa so se jih udeleževali okoliški kmetje v velikem številu in z navdušenjem, "zvesto so izpolnjevali krščanske dolžnosti in duhovnikom so bili iz srca vdani".[11]

Tržani so svoje nasprotovanje kazali tudi s kritičnim mnenjem in drugačnim obnašanjem. O misijonih so menili, da je njihovo prirejanje ob delavnikih neprimerno in da ni časa za "pohajkovanje po cerkvi", kar je izviralo deloma tudi iz drugačnega načina proizvodnje, kot je kmetijska. Sin nekega tržana se ni odkril misijonarjem, ki so šli po trgu, drugi, gostilničarjev sin, je s klobukom na glavi slonel ob plotu in gledal procesijo, ki je šla mimo, kar je bila za druge nezaslišana predrznost, še zlasti ker se tudi po misijonarjevem opominu ni odkril. Neki obrtnik je ob nedeljah delal, tako da je bilo njegovo razbijanje slišati, ko so ljudje hodili k maši, kar je bilo tudi kršitev cerkvenih norm. Zato pa je imel župnik toliko večji vpliv na okoliško prebivalstvo. Občina Ljubnica je npr. poslala na štajerski deželni zbor prošnjo, da bi v sobe celjske bolnice obesili križe. Kljub nasprotovanju nekega poslanca in odlašanju so po sedmih letih križe namestili.

Cerkvene družbe in bratovščine

Cerkvena (stavbna) družba (Kirchenbauverein) je bila ustanovljena 14.7.1889[12], da bi zbirala denar za popravilo in prezidavo farne cerkve, če to ne bi bilo mogoče, pa naj bi začeli zidati novo; naslednja njena naloga je bila obnova podružnične cerkve v Vitanju, ko bi bilo to opravljeno, pa skrb za krščansko vzgojo in oživljanje

krščanskega duha med mladino.

Na ustanovni občni zbor je prišlo 28 ljudi, od katerih so bili eden iz trga, trije iz vasi Vitanje, ostali pa iz okolice. Iz Vitanja so prišli: klobučarski in kamnoseški mojster, učitelj in učiteljica. Izvolili so odbor, ki so ga sestavljali predstojnik - župnik, namestnik - klobučarski mojster, tajnik - kaplan in devet članov, in sicer iz vsakega kraja po eden: iz trga in vasi Vitanje, Stenice, Ljubnice, s Skomarja, iz Hudinje, Pake, Doliča in Brezna. Dva člana odbora sta bila "pregledovalca računov"; blagajnik je bil župnik. Poleg kmečkih posestnikov iz okoliških krajev sta bila v odboru iz Vitanja še učitelj in kamnoseški mojster. Od kmečkih posestnikov so bili trije občinski odborniki, eden župan, eden načelnik šolskega sveta in eden cerkveni ključar.

Družbo se sestavljali udje in dobrotniki. Člani naj bi plačevali na teden vsaj po en krajcar, dobrotniki bi darovali prispevke prostovoljno. Za vse se je enkrat na leto brala maša; prav tako je bila ena maša namenjena za umrle člane in dobrotnike.

Razlogi za popravljanje in obnavljanje cerkve so bili v župnikovem nagovoru tile: vsak veren kristjan gre po celem tednu težkega dela v cerkev dosti raje, če je lepa; tudi neverniki radi vidijo lepo cerkev in po njej sodijo, kakšni so ljudje v fari; povsod po svetu so lepe cerkve, in čeprav Vitanjčani niso videli kaj posebno lepega, ker niso šli daleč, vidijo cerkev tujci, ki tudi po tem sodijo o ljudeh, ki živijo v kraju.

Delo odbora je bilo dobro organizirano in kmalu po ustanovitvi so tiskali vabila v slovenskem in nemškem jeziku, povzetek pravil v 100 izvodih, naročili so knjige

za zapisovanje imen članov in dobrotnikov ter računske knjige in zvezke za zbiranje denarja po krajih. Poleg odbornikov so na drugi seji izvolili še po štiri osebe (zaupne osebe) iz vsakega kraja, skupaj 40, da bi zbirale sredstva od članov in dobrotnikov, in sicer, posebej za može, žene, mladeniče in dekleta.

Denar so začeli zbirati tudi na veselici, za katero so pripravili spored pesmi: Triglav, Mali kraj, Slovo od lastovke, Moj dom in V mraku, ter tombolo. Na veselico, ki je bila po občnem zboru sredi septembra, je prišlo več kot 500 ljudi, nekateri tudi iz okoliških krajev: Št. Florjana, Vojnika, Nove Cerkve, Št. Jungerte in Celja.

Prireditvi so nasprotovali nemški liberalni tržani in so jo poskušali preprečiti. Gostilničarja so prepričali, da je odpovedal družbi gostoljubje z izgovorom, da je isti dan "Schulfest", čeprav je bil ta pozneje odpovedan. Poleg tega je vodja žandarmerije pred zborovanjem sporočil načelniku odbora, da je okrajno glavarstvo v Celju prepovedalo na veselici petje.[13]

Take prireditve so Nemci označili kot "vindišarsko ljudsko zborovanje", ki nima samo cerkvenih namenov, ampak je namenjeno političnemu in nacionalnemu hujskanju. Župnikova ustanovitev družbe bi bila po njegovem sicer dobra, če je ne bi izrabljal v nacionalno-klerikalne namene. Število naprednih volivcev bi se pri volitvah sčasoma manjšalo in na koncu bi duhovščina s svojimi privrženci imela vso oblast v rokah. Iz članov družbe so se norčevali, češ da je učitelj kandidat za cerkvenega ključarja, da bo vodstvo občin kmalu v rokah mežnarjev in grobarjev, da je tržan član družbe, pod vplivom svojega sina, ki študira v Ljubljani, ipd.[14]

Proti cerkveni družbi je pozneje, leta 1895[15], organizirano nastopilo sedem članov občinskega odbora vitanjske občine. Nasprotovali so volitvam, ki naj bi bile v prostorih bralnega društva, češ da so neveljavne, ker so v privatni hiši. Člani cerkvene družbe so kljub temu izvedli volitve; zato je sedem članov občinskega odbora vložilo ugovor na okrajno glavarstvo v Celju in to je potem volitve razveljavilo. Ponovne volitve so bile čez dva meseca in jih je vodil komisar okrajnega glavarstva. Načelnik starega odbora se ja nato pritožil na namestništvo (namestnijo) v Gradcu. Pritožbo je podpisala tudi občina Ljubnica. Odgovor, ki je prišel čez tri leta, je priznaval veljavnost prvih volitev.

Nasprotja niso dosti vplivala na delo cerkvene družbe. Že prvo leto je štela 305 članov in 200 dobrotnikov, in v prvem letnem poročilu, ki je bilo tiskano v slovenskem in nemškem jeziku, so bila navedena tudi imena vseh, ki so ji kaj prispevali - po abecedi, z navedbo kraja, poklica, stanu ali položaja in darovane vsote. Poročila so tiskali tudi v naslednjih letih, ker je bilo to ena izmed vzpodbud za hitrejše zbiranje denarja. Vsako leto so imeli občni zbor in po dve odborovi seji, na katerih so razpravljali o novih zaupnikih, pregledovali račune ipd.

Župnik se je zelo trudil, da bi pospešil zbiranje denarja.[16] Skliceval se je na podobne družbe drugje, s pomočjo katerih so zidali cerkve. Za zgled je navajal Linz in poudarjal, da se je z novo cerkvijo polepšalo tudi mesto. Navajal je kraje, kjer so imeli lepe cerkve, npr. Gradec, pa tudi sosednje župnije, ki so bile manjše, a so se ponašale z lepšimi cerkvami. Poleg tega napreduje posojilnica hitreje kot cerkvena družba, in če bi sa-

mo pol tistega denarja dali cerkveni družbi, bi imeli že novo farno cerkev.

Župljani so se verjetno počasi odločali, da bodo prispevali svoj delež. Nekateri so obljubljali, da bodo dali, ko bodo začeli popravljati na cerkvi, drugi, ko bodo pisali oporoko, ipd. Na pomisleke prvih je župnik odgovarjal, da naj dajo čimprej, "kajti ne vedo, bodo li še živeli tako dolgo, ko se začne popravilo". Poleg tega utegnejo zgubiti "zasluženje dobrega dela". Drugim je ravno tako odgovarjal, da lahko umrejo prej, preden napišejo oporoko, in poleg tega oporoka mogoče ne bo priznana. Zato je potrebno, da prispevajo čimprej, ker se tako nabirajo obresti in ker je za odobritev dovoljenja za popravilo treba imeti zbran denar.

Denarna sredstva družbe so z leti hitro naraščala. Prvo leto je imela 364 fl, naslednje 861 fl, 1891. leta 1365 goldinarjev, 1894. 2774 goldinarjev in 1897. leta 3968 goldinarjev, ki so bili naloženi v posojilnici. Poleg domačinov, ki so zlasti ob smrti zapuščali družbi večje vsote, po 80 ali 100 goldinarjev, so v sklad darovali tudi župljani sosednjih krajev, ki so bili verjetno nekdanji domačini, duhovniki, posestniki idr. Posebno je bilo poudarjeno, da je daroval 15 goldinarjev tudi lavantinski škof; običajno so darovali 1, 2 ali 5 fl, redkeje več.

Poleg tega so 1893. leta župljani vitanjskega območja zbrali še 1700 goldinarjev za preslikavo prezbiterija in pozlatitev oltarja v cerkvi Matere božje. Celotna prenova je stala okoli 2000 goldinarjev; razliko 300 goldinarjev so poravnali iz cerkvenega denarja. Da bi poravnali vse stroške nadaljnjih popravil je cerkev dobila od posojilnice 2400 goldinarjev posojila, za kar

je podpisalo menico 5 članov družbe, šesti pa tega ni hotel storiti.

Poslikavo fresk je opravil Jaccopo Brollo iz Humina pri Vidmu, pozlato pa pozlatar iz Celja. Za obnovo ostalih slikarij in prenovo stranskih oltarjev župljanov ni mogel takoj navdušiti, kar ni čudno, saj so pred tem že zbirali denar za zvonove; kljub temu so imeli večja prenovitvena dela še v letih 1899-1900.

Po prihodu naslednjega župnika je bil 1901. leta sklican zbor cerkvenega sklada, ki je še naprej zbiral sredstva za cerkev. Izvoljeni so bili predsednik - usnjarski mojster iz trga in štirje odborniki iz okolice. Nato je inženir iz Celja sestavil seznam vseh potrebnih del. Zanimanje za delo sklada je bilo majhno, udeležba na letnih občnih zborih slaba in prispevki so pritekali počasi; vendar pa imetje, ki je bilo naloženo v posojilnici, ni bilo majhno, saj je 1905. leta znašalo 10.355 kron in 1908. leta 12.533 kron.

Prispevki župljanov za popravila cerkva v Vitanju in za njihovo opremo niso bili tako majhni. V letih 1906-1907 so za popravila Marijine cerkve zbrali 1800 kron in za nakup osmih novih možnarjev 1913. leta 110 kron. Za popravilo pokopališke kapele, v kateri je bila grobnica enega izmed vitanjskih duhovnikov, za preslikavo fresk in izdelavo novega križa so leta 1910 zbrali 700 kron. Nič manjši niso bili prispevki za podružnične cerkve: za popravilo cerkve sv. Marjete, zidarska in kovaška dela so zbrali 1906. leta 1000 kron, za orgle v cerkvi sv. Antona, ki so jih postavili 1907. leta in so stale 1260 kron, so zbirali več let. Člani Marijine družbe, fantje in dekleta, so 1901. leta zbrali 800 kron za belo zastavo (bandero) in tron srca Jezusovega.[17]

Družba sv. Mohorja je bila ustanovljena 1851. leta v Celovcu in jo je vodila duhovščina. Njen namen je bil izdajanje poceni in dobrih knjig, a je izdajala večinoma nabožno, vzgojno in poučno literaturo.[18]

Družba je imela v vitanjski župniji 1870. leta 21 članov.[19] Ti so bili: župnik, kaplan, krojač, tesar, tesarica, usnjar, steklarski oglednik, osebnik (osebenjek?), štirje kmetje, ena kmetica, dva kmečka sina, dve kmečki hčeri, dva hlapca, "varučka" in kamnosekov sin. V desetih letih, do 1880. se število članov ni dosti spreminjalo in je nihalo od 20 do 29. Nekoliko se je spreminjala sestava obrtnikov, člani so bili: kamnosek, tkalec, klobučar, kolar, krčmar, krčmarica, mlinar, kovač. Od drugih slojev sta bila včlanjena še rudar in učitelj.

Število članov je začelo naglo naraščati po prihodu novega župnika: 1887. leta 35 članov, 1888. 57, 1889. 66, 1890. 111 članov. Člani so bili: učitelj in učiteljica, 6 tržanov, 3 tržanke, žagar, kamnosek, trgovski pomočnik, zasebnik, 3 župani, 30 kmetov, 14 žena, 12 fantov, 29 deklet. V naslednjem desetletju je članstvo nihalo od 71 do 141 članov, kar je velik napredek v primerjavi s sedemdesetimi leti, saj je bilo članov trikrat, štirikrat ali petkrat več. V vitanjski župniji so bili 1892. leta 4 % celotnega prebivalstva člani družbe.[20] V prvem desetletju 20. stoletja je članstvo še naraščalo, a je nihalo med 82 in 151, v naslednjem desetletju pa se je ustalilo pri številu od 90 do 100.

V vitanjski župniji je sredi 19. stoletja podobno kot drugje na Slovenskem delovalo več cerkvenih bratovščin.[21] Med najstarejše je sodila Bratovščina sedem žalosti Matere božje, za katero segajo podatki v leto 1730. Ma-

rijo so posebno častili, saj je njej posvečena podružnična cerkev v Vitanju in več kapel v okolici. Kapelo z Marijinim kipom 1870. leta so postavili tudi v Paki blizu kraja, kjer je stala t. i. sveta smreka in kamor so ljudje hodili na romanje.[22] Delovale so še druge bratovščine: rožnega venca (1841-1862), srca Jezusovega in Marijinega (1850), sv. Cirila in Metoda (1860), sv. Uršule (1856-1862), Marijinega brezmadežnega spočetja (1859-1874), sv. Mihaela (1870), sv. Mohorja in Fortunata (1870-1873) in Leopoldiner Bruderschaft (1856-1885).

Število članov posameznih bratovščin je bilo zelo različno - pri nekaterih od 11 do 23, pri drugih od 273 do 544. Člani so bili večinoma iz okoliških krajev; le nekaj jih je bilo iz trga. Bratovščine so večinoma sestavljale ženske, v nekaterih pa so bile samo ženske.

Ob koncu stoletja so nekatere izmed teh bratovščin še vedno delovale: tako Bratovščina srca Jezusovega in Marijinega, Bratovščina rožnega venca; nastalo pa je še nekaj novih: Družba nazareške družine (sv. družine), Tretji red sv. Frančiška, Vedno češčenje Rešnjega telesa in Gospe presvetlega srca. Najštevilnejša je bila Družba sv. družine, ki je bila ustanovljena 1894. leta in je bilo vanjo vpisanih že prvo leto 167 družin, čez štiri leta pa dvakrat toliko, 333 družin, kar je pomenilo večino kmečkih družin iz okolice. Trških družin je bilo v njej le nekaj.[23]

V začetku stoletja, 1902. leta, je bilo v posameznih družbah in bratovščinah takole število članov: največ v Družbi sv. družine, 2129; v bratovščinah srca Jezusovega 1236, srca Marijinega 737, Tretjega reda 375, Vednega češčenja 106, rožnega venca 70 in v Josef-Bücher-

Bruderschaft iz Celovca 17 članov. Družba Cirila in Metoda je štela v tistem času 661 članov.[24]

Marijina družba je bila ustanovljena za dekleta decembra 1900, za fante aprila 1901, za žene junija in za može avgusta istega leta. Kmalu je štela več kot 500 članov; največ je bilo deklet, 220; fantov je bilo 178, mož 87 in žena 85.[25] Namen družbe je bil, da bi člani vsako nedeljo skupaj molili v cerkvi v čast Mariji, vsak mesec je bilo zborovanje in krščanski nauk, ob večjih Marijinih praznikih pa skupno obhajilo in romanje. Na dan Marije sedem žalosti (16.9.) so v zahvalo za ustanovitev družbe in milosti svetega leta priredili romarski shod na Brinovi gori pri Konjicah in čez nekaj let junija izlet na Oljko. Po maši zgodaj zjutraj je bil odhod in maša je bila nato še v kraju, kamor so šli. Poleg tega je navadno pel mešani zbor Marijine družbe. Včasih so duhovniki govorili tudi o političnih vprašanjih. Fantje in dekleta so že prvo leto kupili belo bandero in tron srca Jezusovega. Ko so tron postavili v cerkev, so fantje hoteli uveljavljati svojo željo, da bi stal sredi cerkve, vendar jim župnik tega ni dovolil; tako so tron štiri tedne prestavljali, dokler jim ni župnik zagrozil, da ga bo vrgel iz cerkve, če ne bodo odnehali.

Članstvo deklet je bilo na zunaj vidno v oblačenju, ki so se mu nemški tržani posmehovali v celjskem časopisu.[26] Pisali so, da se dekleta delijo na štiri razrede: v prvem so "brezmadežno čiste device" v belih oblekah, z belimi tančicami, rokavicami in modrimi trakovi čez prsi; v drugem so imele bele obleke in modre trakove, vendar niso smele nositi tančič in rokavic, kar je pomenilo, da so "uživale ljubezenske urice", vendar brez posledic; v tretji razred so sodile "pokornice" v temnih oblekah

z belimi rutami, ki so imele po enega nezakonskega otroka, in v četrti razred v popolnoma temnih oblekah tiste z več nezakonskimi otroki. Temu so se po pisanju časnika posmehovali tudi fantje, ko so gledali procesijo, in so imeli pripombe o upravičenosti razporeditve v prvi razred, v katerega bi po njihovem sodile le tiste pri štirinajstih ali malo čez.

B i r m a

Narodno-politična in verska nasprotja med Nemci in Slovenci ter spopadi zaradi nemške šole so na zunaj izginili ob prihodu škofa, ki so ga vedno sprejeli zelo slovesno.[27] Na trgu so mu postavili slavolok in pričakale so ga vse pomembnejše skupine v kraju: duhovščina, občinski zastop, gasilsko društvo, šolska mladina in mnogo župljanov. Škofa so pozdravili: predstavnik verske skupnosti - župnik, predstavnik družbenopolitične skupnosti - vitanjski župan, predstavnik tedanjega najvišjega družbenega sloja - tovarnar - veleposestnik - graščak, učenka in slovenski šoli - učiteljeva hči in učencev na nemški šoli - trgovčev sin in hči. Jezik, v katerem so pozdravljali, je bil najprej latinski, nato dvakrat nemški, enkrat slovenski in dvakrat nemški. V slovenščini ni pozdravil noben uradni predstavnik, ampak samo učenka; slovenski duhovnik je pozdravil sicer prvi, vendar v latinščini, ki je večina prebivalcev ni razumela.

Po sprejemu na trgu je šla procesija do vasi mimo okoliške šole v Marijino cerkev, kjer je bila preizkušnja verouka. Slavnostno vzdušje so zvečer pripravili z lampioni pred župniščem, petjem domačih pevcev, zvonjenjem in pokanjem z možnarji. Pri birmi, ki je bila navadno naslednji dan, je bilo 1893. leta 376, 1899. 391, 1905.

349, 1911. 473 in 1917. 321 otrok; večinoma so bili iz vitanjske župnije in le nekaj iz sosednih.

Pomen škofovega obiska v Vitanju je 1905. leta še podkrepil prihod okrajnega glavarja iz Konjic, ki je škofa prišel pozdravit in se mu predstavit. Pred svojim odhodom naslednji dan je škof obiskal na domu dva Vitanjčana - župana in graščaka. Čez nekaj časa je škof poslal 67 knjig v nemščini, za vse tiste "gospe", ki so ga spremljale v procesiji. Knjige je župnik razdelil tržankam.

Cerkvena pripadnost

Koliko ljudi je obiskovalo posamezne maše, praznovanja in izpolnjevalo cerkvene norme, je za preteklost težko ugotoviti. Vendar je glede na poročila, ki so ohranjena, mogoče sklepati, da je bila pripadnost cerkvi pri okoliškem slovenskem prebivalstvu zelo izrazita. V začetku stoletja je župnik zaradi širjenja protestantizma še posebej gojil cerkveno pripadnost.[28]

Vsakoletnega velikonočnega izpraševanja, ki je trajalo več tednov, so se iz okolice večinoma vsi udeleževali. Prihajali so po vrstnem redu; najprej možje, fantje in nato dekleta. Ženske so zaradi težkega dela in izčrpanosti ter oddaljenosti prihajale dosti teže kot moški. V znanju so bila navadno boljša dekleta iz okolice. Da bi bil obisk večji, je bila vsako jutro ob osmih peta maša z blagoslovom. Izjema so bili le tržani, ki niso hodili k izpraševanju.

V znanju krščanskega nauka so bili najboljši trški otroci, slabo pa so ga znali otroci iz okoliške in rakov-

ške šole. Tudi udeležba moških je bila slaba. Velika je bila udeležba pri obhajilu, ki je bilo opolnoči na novo leto 1901, ko je prišlo k maši okoli 700 ljudi. Prav tako so se župljani v veliki večini udeleževali odpustkov v naslednjih letih. Mnogo župljanov je prihajalo k Blaževemu blagoslovu, ki ga je župnik uvedel 1902. leta, in k zakramentom na dan sv. Alojzija. Malo pa so hodili k popoldanskim pridigam na pustni torek in k vpeljevanju na pepelnico.

Patrocinije so najslovesneje praznovali v Vitanju za Petrovo, ko so tudi streljali in je bila navadno še poleg vseh drugih obredov godba, v okolici pa pri sv. Marjeti, kjer so prav tako praznovali tudi s streljanjem. Velika udeležba je bila pri mašah ob kvatrnih nedeljah, ko je eden od laikov molil glasno naprej rožni venec.

Procesije za vreme, za lepo vreme ali za dež, so bile skoraj vsako leto. Navadno so šle iz Vitanja k sv. Joštu na Kozjaku, k sv. Marjeti ali k sv. Antonu. Udeležba je bila zelo velika. Procesije so bile še v križevem tednu - v ponedeljek k sv. Marjeti, v torek k sv. Vidu in v sredo k sv. Antonu. Na Markovo je bila procesija k sv. Marjeti.

Velika je bila udeležba na misijonih 1904. in 1911. leta. Koliko ljudi je bilo obhajanih, ni znano, najbrž pa ne manj kot leta 1898, ko jih je bilo po župnikovih ocenah 2100 do 2200. Malo so se misijona udeleževali le tržani, zlasti pri drugem jih je bilo verjetno več, ker so pridigali in spovedovali tudi v nemščini. Zelo mnogo ljudi je šlo v procesiji pri drugem misijonu - kakšnih 4000, če številke niso pretirane.

Romanja so bila vsakih nekaj let za različne kraje: na Brezje, Oljko, Sv. križ pri Belih vodah ali v Maribor. Trajala so dva dni v času od marca do avgusta, največ pa jih je hodilo k Sv. križu - od 400 do 500. Na Brezje je šlo po ocenah župnika 70 vernikov, na Oljko 60.

Pripadnost cerkvi in verski skupnosti se kaže tudi v nakupu opreme ali denarnih prispevkih, ki so jih posamezniki dajali ob raznih priložnostih.

Cerkveni ključar je zapustil za cerkev sv. Vida 1200 kron; s tem denarjem so popravili ostrešje in na novo prekrili streho s skrilmi. Grof veleposestnik je daroval 200 kron itd. Najpogostejša oprema, ki so jo kupovali, so bile svetilke z večno lučjo, svečniki in lestenci, ki so bili pogosto pozlačeni, sveče, misali, prti za prižnice, včasih relikviarij ali mašni plašč. Cena kupljenih predmetov je bila navadno od 100 do 200 kron, redko nižja, približno 40 kron. Večinoma so darovali za Marijino cerkev, redko za farno ali podružnične cerkve. Podatki, ki so na voljo, kažejo, da so v dobrih desetih letih prispevali blizu 8000 kron, pri čemer niso upoštevani stroški za jaslice, prenovo stolov, novo obhajilno mizo in popravilo oratorija.

Poleg prispevkov cerkvi za obnovo in opremo so si posamezniki postavljali tudi lastne kapele in križe v bližini domačij; najpogosteje na okoliških kmetijah, redkeje pa v Vitanju. V letih od 1901 do 1911 so sezidali štiri kapele: v Doliču, Hudinji, na Skomarju in v Ljubnici. V Vitanju so postavili križ; poleg tega so več kapel prenovili. Stroški za nove kapele so znašali približno 1500 kron.[29]

Iz kakšnih nagibov so posamezniki darovali, je težko ugo-

toviti, ker za to ni podatkov. Za dva primera je navedeno, da sta darovala iz zaobljube in o veliki noči. Darovalke predmetov so bile v večini primerov ženske, najverjetneje ostarele vdove, preužitkarice, najemnice ali kmetice. V nekaj primerih so bili darovalci moški; kmet, najemnik, cerkveni ključar. Nekateri so najverjetneje darovali zaradi prestiža in višjega družbenega položaja, drugi so darovali iz čustvenih ali drugih nagibov. Zato je bil župnikov odnos do darovalca različen in je bil zanj po podatkih v župnijski kroniki ta spoštovani kmet ali spoštovana kmetica, drugi pa navaden samski ofar ali samska oferca.

P r o t e s t a n t i

Nasprotjem narodnostnega in političnega značaja so se proti koncu stoletja s pojavom pročodrimskega gibanja (Los von Rom) pridružila še ostrejša nasprotja verske narave.[30] V osemdesetih in devetdesetih letih je nasprotje med župnikom in tržani temeljilo predvsem na narodnostni pripadnosti; nasproti "vitanjskemu zagrizenemu nemčurstvu" je stal duhovnik, ki je bil "slovenski steber in obenem neustrašni junak na političnem polju". Po letu 1900, ko je prišel v Vitanje nov župnik, se je nasprotje osredinilo na versko pripadnost. Na eni strani je stal slovenski duhovnik, na drugi strani so bili protestanti v trgu.

Kmalu po nastanku pročodrimskega gibanja 1897. leta na Dunaju je začel protestantski pastor iz Ljubljane pridigati v Vitanju.[31] Prvi pridigi sta bili oktobra 1899. leta. V njih je napadal rimskokatoliško cerkev in poudarjal, da je izkoriščala religijo za svoje politične cilje. Nemci so po njegovem do sedaj premalo poudarja-

li nazadovanje ali razpad v deželah z rimskokatoliško vero, v nasprotju s kulturnim in gospodarskim razcvetom v deželah s protestantsko vero, kar vse naj bi govorilo za to, da je treba več verske svobode v krajih z nemškim prebivalstvom. To je pomenilo tudi formalno izstopanje iz cerkve in združevanje Nemcev tudi na verskem področju.

Leta 1900 je župnik zapisal: "Razmere niso bile vesele. Trg je strogo nemško nacionalen in protestantski veri zelo naklonjen. Protestantski pastor Fritz May iz Celja je zmerom hodil opravljat službo božjo, zdaj v kaki gostilni, zdaj zopet na starem gradu ali v občinski hiši na trgu. Mulleyeva graščina je imela v službi nekega Žovnirja, odpadnika od katoliške vere, ki je venomer proti duhovnikom in katoliški veri hujskal in protestantske namene podpiral. Kar je pri tej gonji proti kat. cerkvi nagrše bilo, je to, da so se celo ženske in drugi, drugače razumni možje protestantske službe božje udeleževali, medtem ko v katoliško cerkev nikdar niso prihajali. In vendar so katoličani. To je žalostno. Odkod taka zaslepljenost? Ja, pastor je bil Nemec, naši duhovniki pa so Slovenci".[32]

Vzroki za prestopanje v protestantsko vero so bili med drugim v Vitanju povezani z večjimi političnimi in narodnostnimi pravicami, ki so si jih priborili Slovenci, pri čemer je imela velike zasluge prav slovenska duhovščina. Prestopanje pa je še pospešilo župnikovo odločitev, da ni hotel cerkveno pokopati nekega delavca, ki je utonil, češ da ni bil spovedan in da ni hodil k zakramentom. Župnik s svojim ravnanjem gibanja ni zavrl, je pa za začetek dosegel to, da so se tržani pred smrtjo spovedovali, čeprav prej niso prejemali zakramentov.

Protestantske službe božje so bile v Vitanju po ohranjenih podatkih večkrat na leto, navadno januarja, marca ali maja in julija, ob nedeljskih popoldnevih, v občinski sobi ali pri grajskih ruševinah.[33] Udeležencev, ki so prišli tudi iz Vojnika, Celja in celo iz Sevnice, je bilo po navedbah v Deutsche Wacht od 40 do 70. Z govori o tem, kako je protireformacija zavrla duhovno življenje na Štajerskem, so bili tesno povezani tudi govori o pomenu, ki ga je imelo pročodrimsko gibanje za razvoj in vzdrževanje nemštva v "južni marki". Ob neki pridigi so postavili rimski kamen, v katerega so vklesali Lutrov izrek. Po službi božji so se protestanti zbrali v kaki trški gostilni ter tam prepevali in plesali. Svojemu shodu so dali poseben poudarek s tem, da so zvečer osvetlili trg.

Vseh izstopov iz rimskokatoliške cerkve in s tem dejanskih pristopov k protestantski veri je bilo 21 - od tega 1899. leta 4, 1900. 7, 1902. 2 in 1904. 8. Leta 1899 so pristopili k protestantski veri: graščinski nadlogar, gimnazijski absolvent - graščakov sorodnik, sin graščinskega vrtnarja in gostilničarjev sin; leta 1900 so bili med protestanti še posestnik - bivši krojač, trgovski uslužbenec - njegov sin, kovač na fužinah in štiričlanska družina kovača na fužinah; 1902. sta pristopili še hčeri dveh trgovcev in 1904. leta tričlanska družina kovača na fužinah, štiričlanska družina kovačeve vdove in gozdni pristav pri grofu.[34]

Število izstopov v primerjavi z izstopom v celotni lavantinski škofiji ni tako majhno, saj se je gibalo v teh letih od 33 do 155 izstopov na leto, vseh izstopov je bilo v lavantinski škofiji od 1897. do 1918. leta 2013.[35]

Pročodrimsko gibanje je župnik v Vitanju ostro obsojal.

Najbolj je obsojal neizpolnjevanje cerkvenih norm, ker protestanti niso hodili v cerkev in k maši, niso izpolnjevali cerkvenih zapovedi, niso prejemali zakramentov, niso se udeleževali misijonov in drugih obredov rimskokatoliške cerkve.

Mirnemu, blagemu in delovnemu ljudstvu so stali nasproti Vitanjčani, nezavedni in neznačajni, ki so vsiljevali prepir in sovraštvo. V Slovenskem gospodarju so obsojali zbiranje protestantov v občinski hiši, pri čemer so poudarjali, da so stavbo sezidali katoličani, ki zanjo tudi plačujejo. Protestanti do nje nimajo pravice, ker se sicer "žali verski čut" katoličanov.

Nasprotovanje je prišlo v ospredje tudi ob drugih priložnostih.[36] Ko so šla dekleta iz Marijine družbe z nevesto v cerkev, jim je nekdo posul bele obleke z rdečo barvo. Kaplanu so grozili, da ga bodo pretepli, in pred odhodom so razbili šipe v kaplaniji. To so po župnikovem mnenju počeli "protestantovski nemškutarji", "hajlbrudarji". Z njimi je bil povezan tudi slovenski gostilničar, ki je dajal gostoljubje protestantom in njihovemu pastorju. Kozarci v njegovi gostilni so bili okrašeni z nemškimi barvami. Vse to je počel, da bi ga sprejeli v odbor trške občine, kar so v Slovenskem gospodarju ostro obsojali. Tega ne bi smeli početi zato, ker obiskujejo njegovo gostilno po maši katoliki in ker je v "sorodu" z učiteljem na slovenski šoli, kamor hodijo katoliški otroci katoliških staršev.

V boju s protestanti je župnik v Slovenskem gospodarju klical na pomoč politično oblast in zahteval shod, pozneje pa si je zelo prizadeval, da bi vse odpadnike vrnil k "materi rimskokatoliški cerkvi". Pridigal je proti Lutru, razdeljeval brošure proti protestantizmu in prepriče-

val posameznike, naj ponovno stopijo v rimskokatoliško cerkev. Nekaj protestantov - fužinarskih družin je odšlo iz Vitanja, ko so opustili tovarno Kos 1905. leta, drugi pa so ponovno stopili v rimskokatoliško cerkev. Leta 1905 so nekateri spreobrnjenci prišli zgodaj zjutraj v župno cerkev. Pred oltarjem "Kleče s prižganimi svečami v rokah so se glasno odpovedovali svojim zmotam in obžalovali svoje dejanje ter tri prste drže na evangeljski knjigi slovesno prisegli na katoliško vero. Nato so bili odvezani izobčenja in vzprejeti v katoliško cerkev. Opravili so sv. spoved in med sv. mašo sprejeli sv. obhajilo." Tiste, ki niso bili poročeni v cerkvi, je cerkveno poročil in otroke krstil. Vsi, ki so se vrnili v rimskokatoliško cerkev, so morali to pismeno izjaviti pred pričami.[37]

Protestanti so imeli vpliv tudi v Konjicah, kjer jih je podpiralo politično vodstvo tudi tako, da so imeli službo božjo v dvorani okrajnega glavarstva. Ob tem je 1910. leta Narodni dnevnik postavil klerikalcem vprašanje, ali bodo kaj protestirali, kajti pri volitvah v okrajni zastop je bila znana zveza med protestantskimi nemškutarji in klerikalci.[38]

Nasprotja med tržani in župnikom so se v Vitanju sčasom ublažila, k čemur je prispeval tudi župnik z nemškimi pridigami in spovedmi, z večjim sodelovanjem z občinskim vodstvom ipd. Tako je bil leta 1914 govor le še o ne posebno razveseljivem verskem življenju tržanov nasproti še vedno naravno verskemu življenju revnejših slojev in zelo vernemu prebivalstvu okoliških slovenskih občin.

Premoženje in posest

Celotno premoženje se je delilo na cerkveno in župnijsko premoženje ter na premoženje ubožnega zavoda. Cerkveno premoženje je obsegalo premoženje posameznih cerkva, ki je bilo v ustanovnih ali cerkvenih glavnicah v javnem zalogu ali pri zasebnikih. To premoženje je 1895. leta znašalo: cerkev sv. Petra in Pavla 4770,58 gold., Marijina cerkev 435,25 gold. in cerkev sv. Vida 75 gold. Župnijsko premoženje je znašalo 13710 gold., premoženje Zamlingovega beneficija 37711,42 gold. in premoženje ubožnega zavoda 2030 gold.

Za pomoč pri upravljanju cerkvenega in župnijskega premoženja so bili vsakih šest let izvoljeni cerkveni ključarji: po dva za župno in Marijino cerkev in po eden za cerkve sv. Antona, sv. Marjete in sv. Vida.

Župnijska posest je obsegala konec 19. stoletja župnišče, ki je bilo zgrajeno sredi 19. stoletja, hlev, kozolec, tri svinjake, kaplanijo, staro šolo, kočo poleg cerkve Na Hribarci, vrt, njive, travnike in gozd ter viničarijo v Dobrni. Župnik je stavbe obnovil in popravil ter uvedel več novosti v stanovanjski opremi in kmetijstvu. Namesto treh svinjakov je sezidal eno samo večje poslopje, na novo je dal prekriti s skodlami strehe na hlevu, kozolcu in koči, obnovil staro šolo in dotrajano župnišče (okna, podove) ter dal postaviti tri zidane peči in štedilnik.

Na vrtu in okoli obeh cerkva je zasadil dosti sadnega drevja. Viničarijo v Dobrni je prodal in kupil drugo v Čreskovi, ker cerkvena družba ni hotela skrbeti zanjo, češ da je v drugi župniji. Obnovil je še vinograd, za kar je dobil del sredstev od posojilnice, in kupil

travnik v Ljubnici.

Površina posestva je znašala 25,3423 ha - od tega 10,6454 ha gozda in 7698 m^2 stavbnih površin. Na cerkvene stavbe je odpadlo 5193 m^2 in na ostala stavbišča 2505 m^2. Posest je bila v Vitanju (9,1828 ha), Ljubnici (11.8123 ha), Čreskovi (2,5946 ha) in v Paki (1,7026 ha).[39]

Nekaj sporov z Vitanjčani je imel župnik tudi na tem področju. Ker ni dopustil, da bi hodil čez cerkveni vrt ali travnik, je postavljal ograje in stebričke, vendar so mu Vitanjčani vse polomili in so kljub temu hodili po župnijski posesti. Nasprotoval je tudi postavitvi nove gostilniške ute, ki je bila preblizu župnišča, ipd.[40]

Čeprav so tržani prej duhovščini priporočali, naj raje skrbi za župnišče, kot da se meša v politiko, zdaj na župnikovo trmo niso mirno gledali. Podirali so mu ograje in njegovih pritožb niso posebno upoštevali. Ko je posekal tri smreke, da bi zasadil sadno drevje, je prišlo celo do tožbe.

Župnikovo skrbno gospodarjenje naj bi vplivalo na kmete, da bi se zgledovali po njem in tudi sami bolje gospodarili. Mnenje, da je izobraževanje kmetov ne le skrb učiteljev, temveč predvsem naloga duhovnikov, je bilo splošno razširjeno. Tako mnenje je prevladovalo na shodu kmetijske podružnice v Konjicah v začetku osemdesetih let; zagovarjala sta ga vitanjski predstavnik in neki župnik. Na prvo mesto je bilo postavljeno vzorno obdelano župnijsko posestvo in šele na drugem je bila potreba po izobraževanju kmetov z ustrezno literaturo v slovenskem jeziku.[41] Pomen gospodarskih uspehov na vzorno vodenem župnijskem posestvu so priznavali tudi v širši skupnosti, saj so jih poudarjali pri župnikovi kandidaturi za držav-

nega poslanca.[42]

V prvem desetletju 20. stoletja so bila na župnijskih stavbah izvedena večja popravila: napeljava vodovoda od izvira na župnijski zemlji do župnišča, angleško stranišče (klozet) in nov pod v treh sobah. Nanovo so prekrili z opečno kritino župnišče, kozolec in gospodarsko poslopje, prenovili uto za vozove in drvarnico, prekrili viničarijo v Čreskovi s "šinteljni", položili drenažo na dvorišču in v hlevu ter postavili nov vodnjak (štepih) pri gospodarskem poslopju.

Obsežna popravila so bila opravljena tudi na stari šoli, ki je bila cerkvena last in je imela v njej prostore kmečka hranilnica in posojilnica. Popravili so streho, ometali z malto "ognjeni" zid, naredili dva dimnika, vzidali nova okna, ki so bila zavarovana s kovanim železjem, napravili novo stranišče, postavili dve peči za kurjenje s koksom in prebelili stene. Dela je leta 1911 pregledala trinajst članska kolavdacijska komisija, ki so jo sestavljali: komisar iz Konjic, inženir iz Celja, predsednik cerkvene družbe, vitanjski župan, več cerkvenih ključarjev in članov odbora kmečke posojilnice.[43]

Čez dve leti so obračun za potrebna dela sestavili v občinski pisarni. Navzoči so bili: vitanjski župan, okrajni glavar iz Konjic, predsednik cerkvene družbe, dva cerkvena ključarja in še dva člana. O stroških je le nekaj podatkov: napeljava vodovoda je 1020 kron, popravilo stare šole 1000 kron in nov vodnjak 54 kron. Poleg župnika je delo naročal in vodil verjetno tudi predsednik cerkvenega sklada. Ni povsem jasno, od kot so bila sredstva za investicije - ali iz sklada cerkvene družbe oz. kmečke posojilnice ali od drugod. Del dohodkov, ven-

dar ni znano kolikšen, je bil od izkupička za prodano župnijsko vino, ki sta ga kupovala vsako leto dva člana cerkvenega sklada.[44]

Sodelovanje vitanjskega župana in občinskega vodstva pri vzdrževanju cerkvene posesti kaže, v prvem in drugem desetletju 20. stoletja, da so se začela izglajevati nasprotja med tržani in duhovščino. Pri ostrih sporih zaradi nadarbinske posesti, ki so bili v Ljubnici, je posredovala občina Ljubnica. Del gozda si je hotel prisvojiti neki kmet, zato so gozd ponovno izmerili in postavili mejnike sporazumno s sosedi.[45] Pismeno vlogo na občino je podpisalo devet posestnikov, ki so sodelovali tudi pri zaznamovanju meje skupaj z župnikom, cerkovnikom in dvema ključarjema.

Ubožni zavod, ubožno ustanovo ali farno ubožno blagajnico je zapustil Andrej Rudolf Raspor, ki je bil duhovnik v Vitanju od 1711. do 1719.[46] Upravljali so jo: en župljan - ubožni oče, župnik in trški župan. Iz sredstev ustanove so dobivali mesečno podporo najrevnejši prebivalci Vitanja in okolice. V sedemdesetih letih 19. stoletja je podporo dobivalo do 20, v osemdesetih letih do 28 in v devetdesetih letih do 38 revežev. Med njimi je bilo več kot polovica žensk; glede na kraj bivanja jih je bilo od tretjine do polovice iz Vitanja. Mesečna podpora je znašala od 20 do 60 krajcarjev, največkrat pa 40 krajcarjev. Proti koncu stoletja so v začetku 20. stoletja so te vsote povečali na 60 do 90 krajcarjev.

Župnijska skupnost in širša skupnost

Povezovanje med župnijsko skupnostjo in drugimi skupnostmi se je na zunaj najbolj pokazalo ob državnih dogodkih, kot sta bila šestdesetletnica vladanja cesarja Franca Jožefa 1908. leta in njegova smrt 1916. leta. Poleg župljanov so se maše organizirano udeležili vsi člani občinskega odbora, orožniki, gasilsko društvo in šola. Na večer pred obletnico so trg razsvetlili, v okolici so zakurili kresove, spuščali so svetlobne rakete, zvonili so z vsemi zvonovi in pokali z možnarji, izobesili so cesarsko kraljeve in štajerske zastave. Tudi pri dopoldanski slovesni maši, tedeumu in zadušnici ob smrti so zvonili z vsemi zvonovi. Ob obletnici so pri maši peli šolarji.[47]

Župnikovo delovanje se je v prvih dveh desetletjih 20. stoletja osredinilo na organizacijo mladinskih zborovanj, "mladeniških shodov" in zadružnih tečajev. Zborovanja na Brinovi gori leta 1904, ki je bilo namenjeno samo moškim, so se udeležili tudi Vitanjčani in vitanjski župnik. Shod se je začel s pridigo in mašo, končal pa s petjem lavretanskih litanij. Vmes so trije govorniki, konjiški vikar, čadramski župnik in urednik Slovenskega gospodarja, spregovorili o političnih vprašanjih.[48]

Med prvo svetovno vojno so za mir, za konec vojne in za srečno vrnitev vojakov organizirali številne procesije, izpostavljanje rešnjega telesa in druge obrede, ki so se jih župljani udeleževali v velikem številu in ob tem prejemali zakramente. Tržani so celo želeli, naj se obnovi opuščena pot skozi trg pri procesiji za rešnje telo.[49]

Pomembnejša verska obreda sta bila 1915. in 1916. leta: maša s tedeumom ob zavzetju Lvova in blagoslov Marijinega ščita. Poleg župljanov so se obredov udeležili vsi predstavniki družbenopolitičnega vodstva - župani in odborniki trške in okoliških občin. Po blagoslovu Marijinega ščita je imel župnik govor; nato so v ščit zabijali žeblje in matere padlih vojakov so govorile: "Bog jih je dal, Bog jih je vzel".

D u h o v n i k i n s k u p n o s t

Župnikovo delovanje v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja je bilo usmerjeno predvsem v posvetno življenje; to je bilo popolnoma v duhu papeža Leona XIII., pod katerim se je katoliška cerkev bolj usmerila v sodobnost in prihodnost kot v preteklost in s tem tudi bolj posegla v politične boje.[50]

Že pred prihodom v Vitanje je bil župnik načelnik Katoliškega podpornega društva v Celju in zaradi svojega družbenega delovanja je bil 1891. leta imenovan za častnega občana Celja.[51] V trinajstih letih svojega delovanja v Vitanju je ustanovil pet društev, od katerih je tri tudi vodil; ustanovil je cerkveno družbo, bil je član krajevnega šolskega sveta trirazredne šole v Vitanju, član občinskega odbora v Ljubnici, deželni in državni poslanec. Deloval je torej na domala vseh področjih verskega in posvetnega življenja slovenskega okoliškega prebivalstva. Njegov vpliv ni segal edinole v trško občino, ki je bila nemško in liberalno usmerjena in je bila zato bolj dovzetna za protestantizem.

Drugi župnik je deloval v Vitanju nadaljnjih 14 let in se je bolj posvetil utrjevanju cerkvenega vpliva, tako

v verskem kot v materialnem pogledu. Že med svojim službovanjem v Vitanju je bil duhovni svetovalec, pozneje pa konzistorialni svetovalec - stolni kanonik.[52] Bojeval se je proti protestantizmu in liberalnim Slovencem. Pridigal in spovedoval je tudi v nemščini. Pri skrbi za cerkveno posest sta z njim sodelovala trški župan in občinski svetovalec. Župnik se je z županom vozil v Gradež na počitnice in prenočeval v graščakovi lovski koči. Njegov odhod iz Vitanja je minil v znamenju sprave med trško občino in duhovščino in o njem niso pisali kot o prejšnjem župniku, da je skalil mir in prijateljstvo med Nemci in Slovenci.[53]

Sprejem novega župnika 1914. leta je bil zato brez vsakršnih nasprotovanj in podoben sprejemu škofa.[54] Postavili so mu slavolok; pozdravili so ga dva občinska svetovalca, predstavnik gasilskega društva, učenka na slovenski šoli in številni župljani. Vendar posebnih slovesnosti ni bilo zaradi prestolonaslednikove smrti.

ŠOLA IN KRAJNI ŠOLSKI SVET

Šola v Vitanju je bila ustanovljena okoli leta 1823, najprej kot enorazrednica; po sprejetju avstrijskega šolskega zakona 1871. leta je bila organizirana dvorazrednica, od leta 1882 je bila trirazrednica in od leta 1907 štirirazrednica.[1] Prvotna šolska stavba (stara šola) je bila lesena, zgrajena v letih 1820 do 1823, poleg župne cerkve. Leta 1882 so zgradili novo enonadstropno stavbo, ki je stala 12.511 goldinarjev, kar so v veliki večini prispevale okoliške občine. V tej stavbi so bile tri učilnice in stanovanja za upravitelja in učitelje. Na šoli so pisali zlato in črno knjigo. Uradovali so v nemškem jeziku in šolska kronika je bila do 1918. leta pisana v nemščini. Za stavbo, učila in pripomočke je skrbel krajni šolski svet; sredstva so prispevale vitanjska in okoliške občine.

Leta 1890 je bila ustanovljena podružnična šola v Rakovcu. Poleg teh dveh šol je bila 1893. leta ustanovljena še nemška šola v Vitanju, kar je bilo opisano v poglavju o družbenih organizacijah.

Po avstrijski šolski zakonodaji in štajerski deželni zakonodaji so o učnem jeziku v ljudskih šolah odločali deželni šolski svet, okrajni zastop in občine, ki so šolo

vzdrževale.[2] Štajerski deželni šolski svet je 1887. leta uvedel nemški učni jezik v slovenske enorazrednice in v četrte razrede ljudskih šol.[3]

Nemški vpliv v vitanjski šoli se je posredno kazal že pred tem. Leta 1883 je v Celju začel izhajati list Kmetski prijatelj v slovenščini in nemščini, ki je bil namenjen potujčevanju slovenskega kmeta.[4] List so širili med šolarji in odraslim prebivalstvom, kar je ostro napadla slovenska duhovščina, ki je poudarjala njegovo škodljivost za šolarje, ker je pisal o pretepih, tatvinah in umorih. Kljub temu da so nemški tržani zamolčali njegovo škodljivost v narodnostnem pogledu, so to zaslutili in napad označili kot politično rovarjenje, pri čemer se izrabljajo tudi občinske volitve in prižnica. Kaplana sta namreč prepričevala starše, naj bi krajni šolski svet na okrajni in deželni šolski svet poslal protest proti širjenju časopisa v šoli. Učiteljstvo se je temu namenu duhovščine ostro uprlo.

Tedaj je imela Cerkev v šoli močan vpliv. Molili so pred poukom, šolske maše so bile ob torkih in petkih, petkrat so bile spovedi in obhajila: v začetku šolskega leta, o božiču, veliki noči, sv. Alojziju in ob koncu šolskega leta; obvezne so bile procesije na telovo in križev teden.[5]

Oster spor med tržani in duhovščino je izbruhnil ob Lichtensteinovem predlogu za versko šolo 1888. leta, ki je namenil veliko skrb verouku in dajal "sonadzorstvo nad vso šolo" Cerkvi.[6] Na seji vitanjskega krajnega šolskega sveta so tržani počakali, da je katehet zapustil sejo, potem pa napisal protest proti predlogu, ki so ga podpisali tudi predstavniki okoliških slovenskih občin, ne da bi jih bili vprašali za mnenje.

Pet članov odbora je nato razglasilo svojo izjavo, ki so jo podpisali štirje zastopniki okoliških občin: Brezna, Ljubnice, Doliča in Pake, ter župan občine Skomarje.

Šolski svet je štel s katehetom 10 članov. V izjavi so napisali, da ne soglašajo s protestom proti konfesionalni šoli, ki ga je sicer šolski svet soglasno, čeprav formalno sprejel, temveč da zahtevajo spremembo dotedanjega šolskega zakona tako, da bodo v šoli "krščansko-katoliške" šolarje poučevali v katoliškem duhu in v slovenski besedi.

Poskus Slovencev, da bi odločali o šolskih vprašanjih, je zadel pri Nemcih na ostro reakcijo. Župnika in kaplana so označili za dva brezposelna individua, kmete pa kot nepismeno vojsko pomagačev, katerih neznanje ne govori v prid argumentom v izjavi. Poleg tega so poudarili, da je poučevanje praktičnih znanj bolj potrebno kot verska vzgoja.

Nadalje so skušali razbiti enotnost župnika in kaplana s tem, da so kaplanu vsiljevali dvom o utemeljenosti zahteve po ponovni razpravi o tem problemu. Čeprav ga ni bilo na seji, ga je načelnik, ki je bil obenem že dolgo let tudi zapisnikar, prepričeval, da je bil protest sprejet popolnoma legalno in zato o njem ni treba več razpravljati. Poleg tega so kaplanu očitali, da je bil poziv sestavljen v slabi nemščini.

Župniku so očitali hujskaštvo in sejanje nemira v župniji, ki je živela dotlej v prijateljstvu. Vpraševali so ga, kakšna sredstva je uporabljal, da je prepričal kmete, in ali ne ve, da na višjem mestu sodijo, naj se odpove političnim agitacijam.

Tržani so poudarjali, da je nemštvo v Vitanju dovolj trdno, da se bo uprlo vsakemu naraščanju nasprotij in da so že pripravljeni ob bližnjih občinskih volitvah na boj, če bi bilo treba.

Peticijo je kljub nemškemu nasprotovanju podpisalo 5 članov krajnega šolskega sveta, 44 članov petih občinskih zastopov: 10 iz Ljubnice in Stenice, 9 iz Pake, 9 iz Spodnjega Doliča, 8 iz Brezna in 8 s Kozjaka, in 97 posameznikov.

S tem pa nasprotij ni bilo konec, saj so spori med tržani in duhovščino segli do škofa. Kaplan se je v krajnem šolskem svetu vztrajno boril, da bi razpravljali in pisali zapisnike v slovenščini, kar je vsakokrat zahteval na sejah. To je bil poleg peticije še dodaten vzrok, da so se ga tržani hoteli znebiti; zato so prosili škofa, naj ga premesti drugam. V svoji prošnji so navajali, da so vdani katoliki in so svojo pripadnost Cerkvi dokazali ob nakupu novih zvonov. Poudarjali so, da je trg nemški in da žive z okoliškim slovenskim prebivalstvom v slogi, zato kaplanovo ravnanje lahko ogrozi delo v šolskem svetu in mir v občini. Poleg tega polovica članov ne zna "moderne knjižne slovenščine" in tudi kmečki člani so donedavnega soglašali, da uradujejo v nemščini. Pritožbo je podpisalo 14 tržanov.[7]

Sledili so napadi duhovščine na nadučitelja na ljudski šoli, ki je bil nemško usmerjen in ni bil pripadnik rimskokatoliške cerkve. Učitelja so obtoževali, da zaničuje cerkvene zapovedi, da ne prizna večjih cerkvenih praznikov in poleg tega še trdi, da se ne boji Boga. S tem pa je bil neposredno ogrožen tudi vpliv Cerkve v šoli; zato so poudarjali, da je v nevarnosti zlasti "nravno

verska vzgoja" krščanske mladine, kajti učitelj je odvračal tudi šolarje od hoje v cerkev.[8]

Udeležbo kateheta na sejah krajnega šolskega sveta so skušali preprečiti tako, da so seje sklicevali ob nedeljah in praznikih dopoldne, ko so bile maše. Župnijski urad je poslal več pritožb na krajni šolski svet v Konjice, vendar se je krajni šolski svet v Vitanju pritožil na deželni šolski svet zaradi odločitve, da ne sme sklicevati sej ob nedeljah in praznikih.[9]

Boj se je nadaljeval ob ustanavljanju enorazredne šole na Rakovcu 1890. leta.[10] Rakovški krajni šolski svet je pri izbiri med dvema kandidatoma dal prednost Slovencu pred Nemcem. Pri utemeljitvi je na prvem mestu poudarjal vzgojo v "duhu katoliške vere" in "po naukih katoliške cerkve", šele na drugem mestu in v drugi zvezi je bila poudarjena narodnostna pripadnost; rečeno je bilo, da slovenski otroci, ki hodijo v nemško šolo, po koncu šolanja ne znajo ne nemško ne slovensko.

Nemci so se trudili, da je nemška šola bolj upravičena. Sklicevali so se na to, da je Rakovec nemški industrijski kraj, v katerem so še ostali nekdanji nemški steklarji, oglarji in drvarji. Poleg tega so zatrjevali, da okoliški kmetje ne samo razumejo, temveč tudi govorijo nemški jezik in želijo nemško šolo. Šolsko poslopje je zapustil nemški grof in nosila je nemški napis Volksschule.

Župnik in kaplan sta se še naprej borila, da bi v šoli poučevali samo v slovenskem jeziku in da bi zamenjali napis Volksschule z napisom Ljudska šola. Kmetje ju v razpravi niso podprli, zato jim je kaplan v besu rekel "butelni", izjavil, da ne razume nemško, in zapustil

sejo.

Slovenski vpliv v rakovskem šolskem svetu so hoteli zmanjšati, zato je okrajni šolski svet v Konjicah sklenil, da bo seje prestavil iz Vitanja v Rakovec. Temu so se člani pod župnikovem vodstvom uprli; kot najmočnejši argument so navajali, da imajo večinoma bliže v Vitanje, kjer imajo tudi več opravkov. Poleg tega so bile tudi občinske seje za Pako, Dolič, Brezen in do tedaj tudi Ljubnice že od nekdaj v Vitanju, a se zaradi tega ni nihče pritoževal.

Vitanjski župnik se je zelo zavzemal, da bi se slovenščina uveljavila v šolah. Trudil se je in prepričal občinska vodstva okoliških občin Ljubnice, Brezna, Pake in Doliča, da so sklenili, naj bi slovenščina postala učni jezik v vseh razredih, oddelkih in pri predmetih. Na željo nekaterih staršev naj bi nemščina ostala neobvezni jezik pri popoldanskem pouku. Ostala je le še občina Skomarje; zato je župnik napisal pismo tamkajšnjemu župniku in ga prosil, naj prepriča učitelja, da bi s svojim vplivom dosegel, da bi odborniki sprejeli enak sklep. Dodal je, da je to stvar, ki je zelo pomembna za "zaničevani narod", in jima bo slovenski narod za to hvaležen.

Pismo so dobili v roke Nemci in ga objavili v celjskem časniku.[11] Kako se jim je to posrečilo, ni jasno. Župnika so napadli, da zbira svoje privržence, da "plete mrežo slovanofilskih ljudskih razdiračev" in da njegova trditev o "zaničevanem narodu" ne drži. Spraševali so se, kdo je duhovnike poklical branit slovenski narod in kako voditelji sploh lahko govorijo o zaničevanem narodu, kajti to po njihovem ne pride na pamet nobenemu razumnemu človeku. Priznali pa so, da prezira-

jo značajske lastnosti mnogih voditeljev ("prvakov"), npr. pohlep po denarju, denunciacije ali neresnicoljubnost.

V vitanjskem krajnem šolskem svetu se je v devetdesetih letih nadaljeval boj za slovensko večino.[12] Leta 1892 so volitve za načelnika ponovili trikrat, kjer je slovenski kandidat dobil šest glasov, nemškutarski pa samo pet. Šolski svet je štel 12 članov, od katerih jih je prišlo na sejo 11. Nemško usmerjeni nadučitelj je volitve dvakrat razveljavil; trdil je, da je potrebnih sedem, in ne šest glasov za izvolitev, čeprav je župnik temu nasprotoval. Slovenci so popolnoma uspeli šele naslednje leto, ko sta bila za načelnika in namestnika izvoljena Slovenca. Ko pa je bil za načelnika izvoljen župnik, je tudi Cerkev dobila večji vpliv v krajnem šolskem svetu in v šoli.

Naslednji spor, ki je trajal več let, je nastal zaradi nemške molitve v šoli.[13] V tretjem razredu so učenci pod učiteljevim vodstvom pred poukom in po njem molili v nemškem jeziku. Slovenski kmet iz okolice je v šolskem svetu dokazoval, da je to nesmiselno. Odbornik iz trga pa je bil mnenja, da je le dobro, če znajo slovenski otroci moliti tudi nemško. Slovenski člani odbora so zahtevali, naj bi molitev ne bila samo v nemščini. Obenem so slovenski starši zahtevali, naj učitelji ne bi pisali slovenskih imen po nemškem pravopisu, npr. Irrschütz za Iršič, ipd.

Člani krajnega šolskega sveta so poslali pritožbo najprej učiteljem, a so vse zahteve odbili; zato so sklenili, da se bodo pritožili na višje šolske oblasti. Okrajnemu šolskemu svetu so poslali več vlog, v katerih so zahtevali, naj učitelji ne pačijo imen. Po daljšem

času je na šolo le prišel dopis, da morajo pisati imena tako, kot so v krstnih knjigah. Učitelji so se tega začeli držati šele po nadaljnjih pritožbah na okrajni šolski svet.

Okrajni šolski svet pa ni rešil vloge, ki se je nanašala na molitev. Poslal jo je knezoškofijskemu konzistoriju s pripombo, da za to vprašanje ni pristojen, kljub temu pa predlaga, naj bi učenci v višjih razredih molili pred poukom nemško, po pouku pa slovensko ali narobe, ker da hodi v šolo večje število trških otrok. Knezoškofijski konzistorij je nato predlagal krajnemu šolskemu svetu, naj umakne vlogo, ki jo je poslal okrajnemu šolskemu svetu.

Krajni šolski svet in župnijski urad v Vitanju sta nato sočasno poslala konzistoriju vlogi, v katerih sta prosila, da bi slovenski otroci molili z učiteljem v slovenskem jeziku. Zahteva po slovenski molitvi je temeljila na dokazovanju, da je od 77 učencev v tretjem razredu le malo takih, ki niso Slovenci. Pri petih učencih so doma govorili večinoma nemško, so pa znali tudi slovensko; pri drugih petih učenci so doma verjetno govorili tudi nemško, so pa enako dobro znali tudi slovensko; le en učenec ni znal dobro slovensko, čeprav je že tri leta živel v Vitanju. Župnik je poudarjal, da noče vsiljevati slovenščine župljanom nemške narodnosti, saj je imel za 20 do 25 družin fužinskih delavcev pridige tudi v nemškem jeziku. Ne sme pa dopuščati, da bi se molitev izrabljala za potujčevanje slovenskih otrok. Takemu ravnanju se je moral upreti "ne le kot načelnik krajnega šolskega sveta, temveč tudi kot katoliški duhovnik; kajti po duhu katoliške cerkve se ne sme nobenemu narodu, naj si bo še tako malоštevilen in reven, tako v nebo vpijoča krivica goditi,

kakor se žalibog godi slovenskim otrokom, obiskujočim vitanjsko ljudsko šolo".[14]

Kaže, da knezoškofijski konzistorij ni bil posebno zadovoljen z župnikovimi dopisi, zato mu je svetoval, naj vse bolj preudari in naj bolj upošteva škofijska navodila. V naslednjih letih mu je vrnil pritožbo, ki se je nanašala na učenje verouka, s pripisom, naj "kar doma uredi".

Spor je sprožila učiteljica, ker je poslala domov otroke, ki so prihajali ob torkih in petkih k verouku; v šolo pa verjetno niso prihajali; mnenja je bila, da je prav tako pomembno, da se naučijo pisati, brati in računati, kot da se učijo krščanskih resnic. Eden izmed odbornikov je menil naj o tem presoja okrajni šolski svet. Nadučitelj je protestiral, ker je bil mnenja, da so poslali domov le tiste otroke, ki so neredno hodili v šolo, in so tako dosegli, da so otroci potem šolo bolje obiskovali.

Potem ko so Slovenci v krajnem šolskem svetu dobili večino glasov sedem proti pet, jim je uspelo izobesiti na okoliški slovenski šoli tudi slovenski napis "ljudska šola", čeprav je bil to samo delni uspeh, ker so zahtevali napis "narodna šola". Kljub temu da so imeli Nemci že schulvereinsko šolo, jih je že ta uspeh spravil v bes, in so ponoči napis premazali.

Narodnostna nasprotja so se kazala tudi pri otrocih v šoli. Otroci iz trške šole so na otroke iz slovenske šole streljali s fračami, slovenski otroci pa so nemške zmerjali: "Nemec tepec, bukov kij, bolj ga bije, bolj smrdi".

POSAMEZNIK IN SKUPNOST

Položaj posameznika v skupnosti se je na zunaj med drugim kazal ob smrti, deloma ob poroki, ob podelitvi odlikovanj in pri poimenovanju.

Največji pogreb v Vitanju, o katerem so pisali v časnikih, je bil v osemdesetih letih 19. stoletja, ko je umrl direktor tovarne Eduard Mulley, ki je bil načelnik okrajnega zastopa v Konjicah.[1]

Nemci so ob tej priložnosti zelo poudarjali pokojnikovo pripadnost nemški narodno-politični skupnosti. Obžalovali so izgubo "vrlega strankinega tovariša", ki je bil "silen steber nemštva", "vdan dobri nemški stvari" in "borec za nemštvo" v Spodnji Štajerski. Govorili so o njegovemu pomenu za krajevno skupnost, ki se je kazala v njegovi ljubezni do okolice, v boju za splošno dobro in plemenito delovanje. Niso pozabili na njegove značajske lastnosti, ki so bile trdnost, poštenost in plemenitost, ter na njegovo ljubezen do družine.

Ob njegovi smrti so po trgu in na cerkvenem zvoniku visele zastave in ulične svetilke so bile ovite z žalnimi trakovi. Na pogreb je prišlo dosti ljudi z raznih "industrijskih" krajev, kajti pokojnik je bil tovarnar;

pa tudi kmetje iz okolice so prišli; pri tem so Nemci poudarili, da so prišli z vrhov Pohorja kljub globokemu snegu, da bi izkazali zadnje slovo "svojemu prijatelju in zaščitniku".

Na pogreb so šli učitelji z učenci, ki so nosili vence iz smrekovih vejic, in gasilci, ki so nosili vence prijateljev in korporacij. Krsta je bila prekrita s črno-rdeče-zlato zastavo in ob obeh straneh so stopali tržani s svečami. Za krsto so šli družinski člani in za njimi najvišji predstavniki tedanjih političnih organizacij: dvorni svetnik, okrajni glavar iz Celja, okrajni sodnik iz Konjic, okrajni načelnik iz Celja, župana iz Konjic in Vitanja ter številni občinski sveti in "meščani" iz Konjic, Vojnika, Nove cerkve, Poljčan, Pragerskega, Celja in Vitanja. Iz zvonika so udarjali zvonovi in ob grobu je zapel pevski zbor iz Konjic.

V časnikih so pisali še o nekaterih drugih pogrebih: posestnika in ranocelnika (1888), trgovca (1896), trgovca z mešanim blagom in lesom (1900), gostilničarja (1901), gostilničarja in posestnika (1904), kovaškega mojstra (1906), veleposestnice (1907), graščinskega oskrbnika in člana gasilskega društva (1908), zdravnika (1910), tovarnarja in njegove sestre ter učitelja (1911).[2]

O poklicu in premoženjskem stanju so pisali pri gostilničarju, ki je bil najprej dolgo let podjetnik pri gradnji železnice, potem pa si je z denarjem kupil v Vitanju stavbo in odprl gostilno. Pri trgovcu, ki je podedoval trgovino z mešanim blagom in se je nato lotil lesne trgovine, so poudarili njegovo gospodarsko rast, da je trgovina postala pomembna na Spodnjem Štajerskem, in ga označili kot "poslovneža s trdno solidnostjo".

Pomembnejša je bila pripadnost politični skupnosti in društvom, pri čemer so povezovali nemško pripadnost in značajske lastnosti. Posestnik je bil član občinskega odbora in je spremljal šolska vprašanja, ranocelnik in gostilničar-posestnik sta bila župana in člana občinskega odbora, trgovec je bil dolgo let član občinskega odbora, zdravnik je bil dolgoletni župan, gostilničar je bil dva mandata župan in občinski svetnik, tovarnar je bil župan in občinski odbornik. Pripadnost nemški stranki so poudarili pri ranocelniku, pri gostilničarju, ki je bil "politični tovariš", in pri lesnem trgovcu, ki je bil "v političnem trenutku trden Nemec". Delovanje na šolskem področju so omenili pri gostilničarju, ki je bil član krajnega šolskega sveta, v okrajnem zastopu v Konjicah, in pri gostilničarju-posestniku, ki je bil "prijatelj in podpornik nemške šole".

Članstvo v društvih so omenjali pri gostilničarju-posestniku, ki je bil med ustanovitelji gasilskega in pevskega društva, in pri posestniku, ki je bil v zvezi veteranov.

Pri posameznikih so močno poudarjali njihovo etnično pripadnost in značajske lastnosti: lesni trgovec je gojil globoko ljubezen do nemške narodnosti in podpiral vsako nemško stvar; za ranocelnika so bile značilne srčna dobrota, človekoljubnost in zvestoba nemški misli; trgovec je bil čvrst nemški človek in mož s trdnim značajem, gostilničar-posestnik je bil vrl nemški človek in graščinski oskrbnik je bil dober človek in dober Nemec.

Od pomena posameznika v skupnosti sta bila odvisna število in vrsta udeležencev na pogrebu. Za člani občinskih zastopov in župani so šli predstavniki vitanjskega družbenopolitičnega vodstva in predstavniki družbenopolitičnih

vodstev iz okoliških krajev, za člani društev so šli njihovi predstavniki. Na pogrebu trgovca so bili župan, občinski svetnik in člani občinskega zastopa ter vitanjskega občinskega zastopa v celoti. Vitanjski občinski zastop je bil še na pogrebu gostilničarja, gostilničarja-posestnika, kovaškega mojstra in verjetno še koga, ki ga časniki ne omenjajo.

Vitanjski gasilci so se udeležili pogreba gostilničarja, gostilničarja-posestnika in kovaškega mojstra. Na pogreb gostilničarja-posestnika so prišli gasilci iz Celja, Vojnika, Konjic, Dobrne in Velenja. Na več pogrebov je prišlo učiteljstvo s šolarji.

Iz drugih krajev so v velikem številu prišli na pogreb gostilničarja in trgovca. Prišli so iz Celja, Vojnika, Velenja, Dobrne, Konjic, Škofje vasi, Loč, Štor, Socke, Frankolovega, Zreč in Gradca. Pri udeležencih so Nemci ostro razlikovali med tržani in okoličani. Na prvem mestu so bili vedno tržani: Bürgerschaft unseres Marktes, Mitbürger, die Deutschen in deutsche Bevölkerung von Weitenstein. Na drugem mestu so bili okoliški slovenski kmetje: Bauern von den Bergen der Umgebung, Bevölkerung aus der Umgebung, bäuerliche Bevölkerung von Weitenstein.

Slovenci so o pogrebih in smrtih pisali v časnike in župnijsko kroniko: o trškem gostilničarju (1892), treh občinskih odbornikih okoliških občin (1895, 1901, 1902), kmetu (1904), cerkvenem ključarju (1906), mežnarju (1907), veteranu Radetzkega, posestnici in materi trškega gostilničarja (1910), tajniku okoliških občin (1911) in učitelju (1913). Zabeležili so še nekatere smrti ob nesrečah in nekatere pogrebe tržanov.[3]

Pri Slovencih je bila ponekod omenjena pripadnost posa-

meznim skupnostim; pri enem izmed odbornikov so povedali, da je bil tudi predstavnik okoliške občine v krajnem šolskem svetu, član cerkvene družbe, posojilnice in bralnega društva. Poudarjena je bila verska pripadnost: krščanski, pobožni, krščanskih načel, rad je hodil k maši. Pri dveh in na drugem mestu je bila omenjena etnična pripadnost; prvi je bil naroden, drugi mož slovenske krvi.

Pogosto so pri posameznikih navajali značajske oznake in odnos do dela: bistroumen, trezen, pošten, priden, vztrajen, vesten, pohleven, tih značaj, potrpežljiv, neustrašen in jeklenega značaja, delaven, zvesto je opravljal svojo službo. Nekateri so bili v skupnosti priljubljeni ali zelo priljubljeni; tako se je mnogo ljudi udeležilo pogreba mežnarja in posestnice. Na pogrebu posestnice je pel pevski zbor in govorila sta dva duhovnika; za učiteljem so peli vigilije, libero in rekviem.

Narodnostna nasprotja so Nemci zaostrovali tudi pri nekaterih porokah, zlasti konec 19. stoletja, ko sta se dve trški dekleti poročili s slovenskima fantoma.[4]

Poleg javnih napadov v časniku so izvajali tudi sankcije, in trške gostilne, v katero se je priženil slovenski učitelj, so se začeli izogibati. Orožnikom in trgovskim pomočnikom enega izmed trgovcev so prepovedali obiskovati gostilno, in če je kdo izmed tržanov šel vanjo, so ga drugi napadali, zakaj obiskuje "bindišarskega" učitelja.[5]

Največ nejevolje je pri Nemcih povzročila poroka med slovenskim zdravnikom iz Konjic Francem Jankovičem, ki je bil po rodu iz Vitanja, in hčerko največjega vitanj-

skega nemškega trgovca Berto Jaklin. Posebno jih je jezilo to, da je bil ženin politično angažiran, član slovenske klerikalne stranke in urednik časnika, kar je bilo v nasprotju z nemško liberalno politiko trga. Nevesta se je poleg tega začela učiti slovensko in njen oče je vzel za ženinovo poročno pričo vitanjskega gostilničarja, ki je bil član krajnega šolskega sveta nemške šole in poveljnik gasilcev. Nevestino mater so opominjali, da ni prav vzgojila hčerke, in drugim svetovali, naj vzgajajo "trdno nemško", ker taki primeri škodijo "nemški stvari". Obenem so obsojali nevestine sorodnike, ker so se udeležili poroke, ki je bila v slovenščini, kljub temu da je bilo prej rečeno, da bo v nemščini. Navkljub vsemu je poroka bila, sicer ne v Vitanju, pač pa v sosednjih Stranicah, poročal pa je slovenski župnik, ki je bil tedaj v Vitanju.

Kakšen pomen je imel posameznik v skupnosti in koliko je bil cenjen v skupnosti, kažejo tudi odlikovanja, ki so jih dobili ranocelnik 1888., cerkovnik 1904. in vodja orožniške postaje 1913.[6] Ko je cesar odlikoval zdravnika z zlatim križcem za zasluge, je bila v cerkvi najprej maša in nato so zapeli cesarsko himno. Slavljenec je nato od doma odšel s prijatelji, kolegi in tržani k občinski hiši, kjer so ga pričakali uniformirani gasilci in godba na pihala. V navzočnosti občinskega odbora mu je odlikovanje izročil okrajni glavar. Zdravnika so imenovali "Vater des Volkes" in ob njegovi smrti posebno poudarili, da ga je "vindišarsko" prebivalstvo spoštovalo in mu zaupalo enako kot nemško.

Vitanjski cerkovnik je dobil odlikovanje - svetinjo ob 40-letnici službovanja. Ob tem je bila slovesnost v cerkvi, pogostitev v župnišču in nato pogostitev na cerkovnikovem domu. Vodja orožniške postaje je bil odliko-

van s tem, da je smel nositi dolgo sabljo in revolver.

Na različen položaj posameznikov v skupnosti kažejo na zunaj razlike v poimenovanju. Posameznike so delili na gospode in na vse druge, ki to niso bili. Prvih je bilo malo in navadno so jih imenovali vsaj s priimki, če ne že tudi z imeni. Drugih je bilo mnogo, a omenjali so jih redko; navadno z imeni ali z domačimi imeni.

Z gospodi so naslavljali pomembne člane družbenopolitičnih skupnosti, npr. državne in deželne poslance, okrajne glavarje, sodnike, načelnike, občinske župane in svetnike. Glede na poklic in premoženje so bili v Vitanju gospodje: tovarnar, trgovci, gostilničarji, mojstri, zdravniki in učitelji. V verski skupnosti so bili gospodje: škof, dekani, župniki, kaplani. Nekateri izmed njih so imeli še podedovane naslove: knez, baron, grof, plemič, ali pridobljene naslove: doktor. O nekaterih, ki so bili posebno pomembni, so govorili v tretji osebi: o škofu, župniku, včasih o poslancu. Njihov pomen se je poudarjal tudi s poimenovanji: premilostljivi, prevzvišeni gospod, vaša milost, ekscelenca prevzvišeni; drugi gospodje so bili lahko še prečastljivi, velečastni, blagi in preblagi.

OBDOBJE MED OBEMA VOJNAMA

NEMŠKA SKUPINA

Kljub novim možnostim, ki so jih imeli Slovenci po prvi vojni za svoj gospodarski, politični in nacionalni razvoj, to ni v hipu spremenilo razmer v Vitanju. Položaj, ki so si ga Nemci v Vitanju utrdili od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, jim je omogočal, da so tudi v obdobju med vojnama ohranili določene družbene pozicije. Še več let po prvi svetovni vojni so imeli svoje predstavnike v občinskem odboru, krajevnem šolskem svetu, trškem komunskem odboru in gasilskem društvu.

Po popisu prebivalstva 1921. leta je bilo v Vitanju 354 Slovencev, 83 Nemcev in 8 pripadnikov drugih narodnosti. V šolskem letu 1921/22 se je vpisalo v prvi razred 5 učencev, ki niso bili slovenske narodnosti. Leta 1922 je 39 Nemcev in nemškutarjev podpisalo prošnjo za nemški pouk, kar so Slovenci, zlasti učitelji, ostro napadli in klicali k solidarnosti s slovenskimi trgovci in obrtniki.[1] Nemščina je bila v dvajsetih letih še vedno pogovorni jezik nekaterih tržanov.

Podružnice Schulvereina in Südmarke je deželna vlada v Ljubljani 2.6.1919 razpustila, vendar so Nemci v Jugoslaviji že naslednje leto začeli ustanavljati svoja

društva in zveze.[2] Dne 14.4.1931 so v Novem Sadu ustanovili Švabskonemško kulturno zvezo. Potem so ustanovili več krajevnih skupin v Sloveniji, 27.7.1931 v Celju in Mariboru, 1.3.1933 v Konjicah.[3] Ponovno organiziranje Nemcev je bilo opaziti tudi pri volitvah. Poročevalec v Novi dobi je zapisal: " Nasprotnikom je greben zrasel, zlasti odkar so ustanovili v Konjicah svoj kulturbund in je pričakovati v kratkem zadevne remedure".[4] Koliko so bili že takrat povezani z njim vitanjski Nemci, ni znano, da pa so bili nekateri njihovi člani 1938. leta, priča časopisna notica iz Vitanja: "Bele nogavice so se pojavile tudi pri nas. Z njimi izzivata dva nadobudna mladeniča, ki naj pričakujeta za to primerno plačilo. Imamo pa v trgu tudi nekaj gospodičen, ki izzivajo z glasnim Grüss Gott in s svojim kuheltajč".[5]

Na povezovanje vitanjskih Nemcev v širšo nemško skupnost v Jugoslaviji opozarja več časopisnih notic. Ko je bilo leta 1926 ustanovljeno športno društvo Planinka, "je resnični Nemec in lesni trgovec dal na razpolago lovsko kočo na Rogli, kjer smo si kmalu uredili svoj dom. Kot dober poznavalec vsega pohorskega masiva, na čigar južnem pobočju leži moja domovina Vitanje ..."[6] Koča je potem pogorela. Vitanje je bilo nato leta 1932 vsaj trikrat omenjeno v nemškem časopisu Deutsche Zeitung, ki je izhajal v Celju.[7]

Obenem so utrjevali svoj družbeni položaj v kraju. Nemec je bil predsednik gasilskega in strelskega društva. Večina lovišč je bila v rokah vitanjskih Nemcev, lovišče v Spodnjem Doliču pa je imel v najemu Nemec iz Celja.

Po prihodu Hitlerja na oblast so v nacistično politiko vključevali tudi Nemce, ki so živeli v tujini. V Jugoslaviji so imeli Auslandsorganization (AO) NSDAP, ki je

ustanavljala krajevne skupine. V Celju je bila krajevna skupina ustanovljena leta 1940 in je bila ena izmed devetih v Jugoslaviji, poleg treh celic in enega oporišča.[8] V Vitanju je bil vsaj en član AO NSDAP.

Po obnovitvi Švabskonemške kulturne zveze je število krajevnih skupin v Sloveniji hitro naraščalo: 31.3.1939 jih je bilo 32, v začetku leta 1941 pa že 50; med njimi sta bili tudi krajevni skupini v Celju in Slovenskih Konjicah. Na sestankih in zborovanjih so peli nacistične pesmi in pozdravljali z nacističnim pozdravom. Nosili so uniforme črno-belih barv: črne škornje, črne jahalne hlače, črno čepico, belo srajco. Njihovo geslo je bilo: Čast, kri, zemlja (Ehre, Blut, Boden).[9] Vsaj jeseni 1940 so se nekateri vitanjski Nemci v uniformah udeleževali prireditev v Celju. Tik pred okupacijo 1941. so nekateri nosili uniformo v Vitanju.

Po približnih ocenah je sestavljalo jedro vitanjskih Nemcev in nemčurjev 13 prebivalcev, ki so se rodili v Vitanju ali so imeli starše iz Vitanja. Rodili so se pred prvo vojno in so bili stari od 28 do 67 let. Med njimi je bilo devet žensk in pet moških. K njim je treba prišteti šest zakoncev, ki pa so se rodili zunaj Vitanja: v Sv. Lovrencu, Konjicah, Celju, Sv. Pavlu pri Preboldu, Mariboru in eden nekje v Avstriji. Skupno so imeli 42 otrok; devet je bilo starih nad 18 let, šestnajst pa pod 18. Premoženjska in poklicna sestava je bila takale: veleposestnica, fužinar, 3 trgovci, 2 gostilničarja, kovač, krojač, 2 posestnici, upokojena učiteljica.

Po anšlusu sta bili v Gradcu ustanovljeni dve nacistični ustanovi: 1938. leta Südostdeutsches Institut in 1939. leta Gaugrenzlandamt NSDAP. V sodelovanju z nemško manjši-

no v Jugoslaviji sta obe ustanovi zbirali najrazličnejše podatke in pripravljali načrte za ureditev Štajerske po nemški zasedbi. Za posamezne kraje so zbirali zelo natančne podatke o upravnih organih, ustanovah, strankah in društvih, šolah, Cerkvi, podjetjih. Nadalje so sestavljali sezname oseb, ki Nemcem niso bile naklonjene, in oseb, ki so se priselile na Štajersko po letu 1914. Za te ljudi so načrtovali deportacijo. Obenem so delali sezname zaupnih ljudi, to so bili člani Kulturbunda, in Slovencev, ki so bili naklonjeni Namcem.[10] V Vitanju so bili verjetno štirje sodelavci Gaugrenzlandamta.

Na zasedbo je bilo iz Štajerske pripravljenih približno 150 folksdojčerjev (kakor so imenovali nemško manjšino) in rajhovskih Nemcev. Dne 29.3.1941 so dobili sporočilo, naj se pripravijo za odhod, in 31.3.1941 so se odpeljali z lažnimi potnimi listi v Gradec. Tam so urejali sezname zavednih Slovencev za aretacijo, spise za zasedbo in germanizacijo.[11]

Med načrti za južno mejo Štajerske po zasedbi je tretja varianta predvidevala mejo po vitanjski črti, ki je bila v avstrijski zahtevi že 1919. leta. Po zasedbi je po tej črti tekla meja med okrožji Maribor podeželje, Celje in Ptuj.[12]

POSEST IN PREMOŽENJE

Na podlagi odloka Narodne vlade v Ljubljani, ki je 30.12.1918 izdala naredbo o nadzorovanju zemljišč, in poznejšega odloka oddelka za obrt in trgovino deželne vlade, sta bila uvedena nadzorstvo in sekvestracija tudi za nemške posestnike v Vitanju.[1] Pri več posestvih je bila aprila 1919 vpisana v zemljiško knjigo prepoved obremenitve in odtujitve, pozneje pa še nadzorstvo in sekvestracija.

Nepremičnine, ki jih je imela nemška posojilnica, so prenesli 8.1.1918 s kupno pogodbo na trško komuno. Posest Südmarke so v začetku 1919. razprodali zasebnikom. Za schulvereinsko šolo je občina ponudila 8.000 kron, a jo je pozneje kupila za 16.000 kron.[2]

Del graščinske posesti so lastniki prodali že 1908. leta, in sicer za 225.000 kron, drugi del je po smrti graščaka in njegove sestre prodala njuna sestra za 260.000 kron. Del posestva je nato od zasebnika kupila češka banka iz Prage, in sicer konec leta 1917, kar je povzročilo veliko nezadovoljstvo med nemškimi Vitanjčani. Banka je kmalu posest razprodala: večji del nekemu Čehu, ostalo pa domačinom po 1000, 2000 in 3000 kron za oral. Od Čeha je nato eden izmed najvplivnejših nemških tržanov in tedanji župan kupil več kot 400 ha veliko po-

sest. S sistematičnim kupovanjem zemlje od okoliških kmetov in tržanov ter nekaj z dedovanjem si je povečal posest od začetka stoletja do časa pred drugo vojno na 611 ha. Tako je bila posest le za nekaj ha manjša od posesti drugega veleposestnika, ki je merila 626 ha.[3]

Tretji veliki posestnik je postala Mestna hranilnica Maribor s 376 ha zemlje, ki jo je kupila od poznejših lasnikov graščinske posesti in obubožanih kmetov.

Kljub vsem prizadevanjem pa Nemci po razpadu Avstro-Ogrske niso mogli zaustaviti neogibnega prodora Slovencev v trg. Z možnostjo nakupa stavb in zemljišč so se v njem odprla vrata za naselitev slovenskih trgovcev in obrtnikov. Leta 1923 je prišla v slovenske roke še graščina.

Stavbe in zemlja so bile med obema vojnama še vedno pomembna sestavina premoženja. Nekdanji tržani so si povečali ali obdržali posest, ki so jo imeli pred prvo vojno. Pred drugo vojno so imeli štirje nemško usmerjeni tržani po 23 do 30 ha zemlje in celo tedanji fužinar je imel 8 ha zemlje. Od petih pomembnejših slovenskih priseljencev je imel eden 58 ha, drugi 30 ha, ostali pa po 10 ha in manj.

Po podatkih iz leta 1923 so imeli posamezniki takole premoženje (razvrščeni od 1 do 16 glede na obseg premoženja):

Eden (1):	Eden (2):	Eden (3):
veleposestvo	lesna trgovina	lesna trgovina
lesna trgovina	žaga	žaga
žaga	trgovina	mlin
strojarna	gostilna	trgovina
usnjarna		

Eden (4):
kovačija
fužine
lesna trgovina
žaga

Eden (5):
lesna trgovina
žaga
trgovina

Eden (6):
trgovina
mlin
žaga

Eden (7):
lesna trgovina
žaga
suknarna in
barvarna

Eden (8):
lesna trgovina
trgovina
mesnica

Eden (9):
lesna trgovina
žaga
mlin

Eden (10):
lesna trgovina
trgovina
gostilna

Dva (11,12):
gostilna
mesnica

Dva (13,14):
gostilna
pekarna

Eden (15):
kamnoseštvo
trgovina

Eden (16):
solastništvo
žaga

Razmerje v posesti in premoženju med Nemci in Slovenci je bilo po približnih ocenah takole:

Obrat	Nemci	Slovenci	Skupaj
lesna trgovina	7	6	13
žage	6	3	9
gostilne	4	4	8
trgovine	5-6	2-3	8
mlini	2	1	3

DRUŽBENOPOLITIČNA SKUPNOST

N a s t a j a n j e K r a l j e v i n e S H S

Po majski izjavi v dunajskem parlamentu je deklaracijsko gibanje jeseni 1917. leta zajelo tudi vitanjsko območje. Prva je poslala izjavo občina Ljubnica, in sicer 27.11.1917 s temle besedilom: "Občinski odbor občine Ljubnica je pri današnji seji soglasno sklenil sledeče: 1. Izreka neomejeno zaupanje našim slovenskim poslancem, ki so v Jugoslovanskem klubu, ter se pridružuje deklaraciji z dne 30. maja t.l. za združenje Jugoslovanov pod Habsburško krono. 2. Pozdravlja veledušno prizadevanje sv. Očeta za skorajšnji mir in za splošno razoroženje. 3. Protestira zoper nameravani vinski davek, ki bi katastrofalno vplival na razvoj trtnih nasadov, ki so se prenovili z velikimi težavami in trudom, ter stali ogromne stroške". Sledilo je devet podpisov.[1] Izjavo s podobno vsebino in šestimi podpisi je poslal še občinski odbor občine Brezen 6.12.1917.

Vitanjski župnik je bil med podpisniki dekanijske izjave, ki se je glasila takole: "Duhovščina dekanata Nova cerkev polnoštevilno zbrana dne 9. januarja 1918 se soglasno pridružuje deklaraciji Jugoslov. kluba v deželnem zboru dne 30. maja 1917 za združitev Hrvatov,

Slovencev in Srbov v eno državno celoto pod habsburškim žezlom; izreka Jugoslovanskemu klubu in njegovemu načelniku dr. Antonu Korošcu svoje popolno zaupanje; vidi namreč v sodelovanju kluba v zvezi s češkim klubom za ustanovitev jugoslov. države in češkega kraljevstva v smislu češke deklaracije edino rešitev Avstrije proti škodljivemu vedno bolj naraščajočemu vplivu dualizma; obsoja razdiralno delo dr. Šušteršiča in njegovih pristašev, ki v tem zgodovinskem trenutku sejejo prepir in neslogo med slovenskim narodom; zahvalo izrekajo ljubljanskemu g. knezoškofu dr. Bonav. Jegliču za njegov možati nastop, ki je v odločilnem trenutku povzdignil svoj višjepastirski glas za združitev slovenskih strank v prid Jugoslovanski državi. S hvaležnostjo odobrujemo tudi trajno in požrtvovalno delovanje sv. Očeta Benedikta XV. za sporazumni mir med vojskujočimi se narodi in veliko prizadevanje našega priljubljenega cesarja Karla I. za skorajšnji konec dolgotrajne krvave vojske". Sledilo je enajst podpisov.

Vitanjčani so sestavili izjavo marca 1918, a so jo poslali verjetno kasneje, ker je na spremnem dopisu datum 15.7.1918. Besedilo dopisa se glasi: "Jugoslovanskemu klubu Dunaj. S priloženo izjavo stopamo tudi mi maloštevilni zavednejši tega znano zagrizenega nemčurskega trga v Kolo Jugoslovanov. Z najodličnejšim spoštovanjem Rud. Koser, učitelj".

V izjavi so napisali: "Podpisani davkoplačevalci oziroma prebivalci v trgu Vitanje na Sp. Štajerskem pridružujemo se z največjim veseljem in navdušenjem deklaraciji Jugoslovanskega kluba v državnem zboru z dne 30. maja 1917 v celem obsegu. Našim poslancem, ki so združeni v Jugoslovanskem klubu in ki so neumorno delavni, izražamo svoje popolno zaupanje. Prosimo jih, da krepko

delujejo na to, da bodo kmalu vsi Jugoslovani združeni v samostojno državo pod žezlom slavne habsburške vladarske hiše. Na bojnih poljanah si je jugoslovanska kri zaslužila to. Tudi smo prepričani, da imamo Jugoslovani isto pravico do svobode ujedinjenja in samoodločanja kakor toliko drugih narodov na zemlji". Izjavo je podpisalo štiriinštirideset prebivalcev. Avgusta 1918 so odposlale žene in dekleta še 236 podpisov za Jugoslavijo.[2]

V drugi polovici novembra (22.11.1918) so prišli v Vitanje štirje častniki Narodnega veća v Zagrebu in se v župnišču zanimali, kakor je z vitanjskimi nemškutarji. Občinsko upravo so postavili pod slovensko nadzorstvo in nemška poštarica je zaprisegla za Jugoslavijo. Isti dan so s hiš, tudi z žandarmerijske postaje, zmetali nemške napisne table. Žandarji so si z uniform porezali cesarske znake in si pritrdili jugoslovanske kokarde.

Narodna vlada v Ljubljani je sredi decembra (14.12.) ukinila nemško šolo in odstranila nemško poštarico ter na njeno mesto postavila Slovenko (10.12.). Ob prazniku 17.12.1918 so bile po trgu izobešene slovenske zastave, ki so jih prej nemški tržani strogo prepovedali, in v cerkvi je bila slovenska maša s tedeumom.[3]

Občinski odbor, ki je bil še vedno v nemških in nemškutarskih rokah, se je sestal še trikrat: 14. decembra 1918, 2. februarja in 17. aprila 1919. Na sejah je bila navzoča večina enajstčlanskega odbora. Na prvi dve seji je prišel slovenski zaupnik; zapisnike so začeli pisati v slovenščini, medtem ko so jih prej pisali v nemščini.[4]

V Vitanju so volili volivci iz Vitanja, Brezna, Ljubnice in Pake, pri Sv. Florjanu iz Spodnjega Doliča, na Skomarju iz Hudinje. Volilna udeležba je bila pri prvih in drugih volitvah slaba, saj je volila komaj polovica volivcev.

Pred državnimi volitvami 1931. leta so bili v konjiškem srezu po vseh večjih krajih organizirani shodi in sestanki. V Vitanju je bil volilni shod 18.10. ob enajstih v neki gostilni. Na zborovanjih sta govorila notarski kandidat Karel Gajšek in odvetnik Ervin Mejak, oba iz Konjic. Poleg Gajška in Mejaka sta v srezu kandidirala še Maks Goričar, duhovnik in posestnik iz Mozirja, in Anton Košir, župan in član banskega sveta.[24] Z večino je zmagal Karel Gajšek, ki je dobil 1350 glasov; Maks Goričar je dobil 38 glasov.[25]

Udeležba na volitvah 8.11.1931

	Število vseh volivcev	Število volivcev, ki so glasovali	
Konjiški srez	5241	1388	26,48 %
Vitanjsko volišče	486	194	39,9 %
Konjice trg			78 %
Vitanje trg			76,3 %

Udeležba na volitvah 8.11.1931 je bila v konjiškem srezu najslabša v vsej Dravski banovini. Nasprotniki so, kot poroča Nova doba, delovali proti udeležbi na volitvah, širili neresnične vesti in grozili z gospodarskim pritiskom.

Strankarska dejavnost je v Vitanju nekoliko oživela v

ni so zaradi spremenjenih političnih razmer izražali svoje nezadovoljstvo. Po besedah poročevalca v Narodnem listu so govorili, da niso proti navzočnosti nemške vojske v Slovenj Gradcu, in hoteli so, da bi prišla tudi v Vitanje, da bi ji sami pomagali pobijati Slovence. Hujskali so proti novi državi in sanjali o stari Avstriji, napadali so nove uredbe in draginjo, slovensko zastavo kot simbol nove države in novi denar so sprejemali z besedami "prekleti srbski denar".[6] Po zaslugi generala Maistra državna meja ni potekala po liniji Pohorje-Vitanje-Boč,[7] kljub nasilnemu prizadevanju za ohranitev "južne meje".

Vitanjski Slovenci so poročali o tedanjih razmerah takole: "Naši nemškutarji in posilinemci se še do danes niso privadili novim razmeram. Sanjajo še vedno o stari Avstriji in zabavljajo čez našo državo. Pač mislijo v svoji ošabnosti in nadutosti, da se mora vse kloniti njihovi komandi, pa se motijo. Ljudstvo uvideva, da ste se naselili tu kot njihovi izkoriščevalci na eni, kot sovražniki našega naroda in jezika pa na drugi strani. In spoznanje bo rodilo sadove".[8] Obenem so pozivali, naj država kaj ukrene, da bi nasprotnike zadela zaslužena kazen.

Načrtnega nemškega upiranja temu, da bi se Slovenci kot obrtniki in trgovci v večjem številu naselili v trgu, je bilo konec. V letih od 1919 do 1921 do odprli štiri slovenske gostilne, dve trgovini, dve lesni trgovini; Slovenci so bili: dva krojača, dva čevljarja, mizar, kovač, brivec, sedlar, pek, mesar in klobučar. Še vedno je bilo aktualno geslo "svoji k svojim" in pisali so: "Prijatelji Slovenci! Podpirajmo svoje ljudi! Zraven pa bodimo malo idealni, akoravno dobimo pri nasprotniku isto blago za par dinarjev ceneje".[9] Pozdravljali

so tudi naselitev pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov, saj so npr. brivcu, ki je bil Hrvat, želeli srečo in mu obljubljali podporo.[10]

Pri iskanju podpore in odpravljanju nepravilnosti so se obračali na višje oblasti in "merodajne činitelje" in jih pozivali, naj kaj ukrenejo, ko je primanjkovalo klavne živine, ker so jo tihotapili čez Pohorje v Avstrijo. Poštni upravi so dokazovali, da slaba poštna povezava s Konjicami in Celjem ovira razvoj kraja in da je prejšnja država bolj skrbela za potrebe vitanjske lesne trgovine.[11]

V o l i t v e

Po vojni je najprej začela strankarsko politično delovati klerikalna Kmečka zveza, ko je organizirala tri dobro obiskane shode oktobra 1919, januarja in februarja 1920. Na zadnjem zborovanju so se kmečke ženske potegovale za volilno pravico, predvsem na občinskih volitvah. Predvolilni shod je organizirala Kmečka zveza 21.11.1920. V tistem času je bila ustanovljena klerikalna Jugoslovanska strokovna zveza, ki je štela 150 članov. Zborovanje liberalne Samostojne kmečke stranke (SKS), ki so se ji pridružili tudi nemškutarji, je odpadlo zaradi slabe udeležbe.[12]

Volitve v konstituanto 28.11.1920. leta

Stranka	Vitanjsko volišče		Slovenija
SLS	72	33 %	36,1 %
JDS	27	12,7 %	7,7 %
JSDS	56	25,6 %	19,3 %

KPJ	2	0,9 %	10,3 %
NSS	6	2,7 %	3,9 %
SKS	54	24,7 %	21,2 %

Volitve v konstituanto so potekale za občine Vitanje, Brezen, Paka in Skomarje v poslopju vitanjske šole; občina Ljubnica je volila v Stranicah, Spodnji Dolič pa pri Sv. Florjanu (Zgornji Dolič). Splošna udeležba je bila slaba, saj je volilo od 465 le 218 volivcev ali 46,88 %. Boljša je bila udeležba vitanjskih volivcev; od 69 jih je volilo 52. V Sloveniji se je volitev udeležilo 73 % volivcev.[13]

Največ glasov je dobila Slovenska ljudska stranka (SLS), na drugem mestu sta bili s skoraj enakim številom glasov Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS) in Samostojna kmečka stranka (SKS); Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) je dobila pol manj glasov kot prejšnji dve; nekaj glasov sta dobili še Narodno socialistična stranka (NSS) in Komunistična partija Jugoslavije (KPJ); en glas je dobila Virstvena stranka Prekmurja.[14]

Občinske volitve 1921. leta

Stranke	Vitanje	Slovenija
SLS	-	61 %
SKS	-	21 %
JSDS	-	8 %
JDS	51,9 %	2 %
KPJ	-	2 %
NSS	48,08 %	1 %

Občinske volitve so bile v Sloveniji aprila 1921. leta; v Vitanju verjetno 7.5.1921. leta.[15] V Vitanju sta kandidirali Jugoslovanska demokratska stranka, ki je dobila 27 glasov, in Narodno socialistična stranka, ki je dobila 25 glasov. V občinskem odboru sta imeli vsaka po pet odbornikov. Nemško usmerjeni tržani se teh volitev niso udeleževali.

Pred volitvami v Narodno skupščino je spet oživila svojo dejavnost Slovenska ljudska stranka, ki je 18.2.1923 priredila dobro obiskan shod v neki gostilni. Na njem je govoril poslanec dr. Josip Hohnjec. Volivci so bili razdeljeni na tri volišča, kot pri volitvah v konstituanto. V Vitanju so volili prebivalci Vitanja, Brezna, Pake, Skomarja in Hudinje, pri Sv. Florjanu iz Spodnjega Doliča, v Stranicah iz Ljubnice in Stenice.

Volitve v Narodno skupščino 18.3.1923.

Stranka	Vitanje		Sv. Florjan		Stranice	
JDS	14	4,50 %	5	2,91 %	15	7,94 %
SLS	239	76,85 %	156	90,70 %	140	74,07 %
SRS	2	0,64 %	2	1,16 %	2	1,06 %
SKS	2	0,64 %	3	1,74 %	18	9,52 %
SSDL	3	0,96 %	-	-	1	0,53 %
nemška stranka	35	11,25 %	2	1,16 %	12	6,35 %
HRSS	5	1,6 %	-	-	-	-
SSJ	11	3,54 %	1	0,58 %	1	0,53 %
NSS	-	-	2	1,16 %	-	-
NRS	-	-	1	0,58 %	-	-

Stranka	Konjice		Slovenija
JDS	169	5,03	8,2 %
SLS	2485	73,98	60,5 %
SRS	22	0,65	0,8 %
SKS	65	1,94	6,16 %
SSDL	59	1,76	6 %
nemška stranka	389	11,58	3,3 %
HRSS	54	1,61	5,76 %
SSJ	83	2,47	3 %
NSS	15	0,45	2,1 %
NRS	18	0,54	0,8 %

Na vitanjskem volišču je dobila največ glasov SLS, in sicer 76,8 %; druga je bila nemška stranka z 11,3 %; vse ostale stranke skupaj so dobile 11,9 % glasov. SLS je dobila nekaj manj glasov v Stranicah (74,07 %) in v Konjicah (73,93 %), precej več pa v Sv. Florjanu (90,70 %); v Sloveniji je dobila 60,5 % glasov.[16] Nemška stranka je dobila približno enako število glasov kot v Vitanju tudi v Konjicah (11,58 %); le nekaj glasov je dobila v Sv. Florjanu (1,16 %) in Stranicah (6,35 %); v Sloveniji je dobila 3,3 % glasov.

Pri volitvah so se Nemci v Vitanju organizirali in nabirali glasove z agitacijo, ki so jo, s pomočjo starejših, vodili trije fantje. Slovenci so jih v časniku ostro zapadli, da kažejo s tem "nemčursko mržnjo", da "zopet začenjajo sovražiti in zaničevati" in da je "zopet oživela njihova izdajalska kri". Renegate so navajali poimensko in poudarjali "vse zaničevanje zavednega naroda" do njih.[17]

Pri naslednjih občinskih volitvah, 10.8.1924. leta, so Nemci nastopili s svojo listo. V boju za glasove so Slovenci zmagali samo z enim glasom (44 : 43) in dobili štiri odbornike, medtem ko so dobili Nemci tri. Volilo je 87 od 92 volivcev. Slovenci so poudarjali svojo zmago, ker so v trgu prvič dobili večino glasov; hvalili so svojo disciplino, enotnost, zavednost in udeležbo na volitvah. Omahljivcev in neznačajnežev, ki so volili za nasprotnike, niso napadali, temveč so njihovo početje samo obžalovali. Tudi Nemcev niso napadali, vendar so poudarjali, da so kljub svoji gospodarski pomoči in nesprejemljivemu delovanju pred volitvami doživeli poraz.[18] Občinska politika je bila prilagojena novi razporeditvi moči v občinskem odboru. Za župana je bil izvoljen Slovenec, za občinskega svetovalca Nemec, ki je bil do konca prve svetovne vojne trški župan.

Volitve v Narodno skupščino 8.2.1925[19]

Stranke na Štajerskem	Vitanje		Slovenija
SLS	131	57,5 %	56,8 %
HRSS	16	7 %	10 %
Hartner	-	-	
Narodni blok	32	14 %	12,6 %
Zagorski	-	-	
SKS	2	0,98 %	6,6 %
Delavsko kmečki republikanski blok	-	-	2 %
Nemci	44	19,4 %	
NRS	-	-	
SSJ (Mariborčani, Korunovci)	1	0,4 %	
Seljačka agrarna zveza	1	0,4 %	

SSJ (Bernot)	-	-
Hrvaška stranka	1	0,4 %
Bratski sporazum	-	-

V primerjavi s prejšnjimi volitvami se je število glasov za SLS zmanjšalo, vendar je imela ta stranka še vedno večino; povečalo pa se je še število glasov za nemško stranko.

Po volitvah marca je imela svoj občni zbor krajevna organizacija SDS. Izvolili so petčlanski odbor in štiri zaupnike.[20] V odboru sta bila župan in en občinski odbornik. Naslednje leto sta bila dva shoda Kmečke zveze, za delavce pa so ponovno ustanovili Jugoslovansko strokovno organizacijo, za katero pa ni bilo prevelikega zanimanja.[21] Pred volitvami v oblastno skupščino je imel volilni shod poslanec Josip Hohnjec. V času volitev v Narodno skupščino je prišel v Vitanje hrvaški poslanec Stjepan Radić. Spremljalo ga je več politikov iz Ljubljane in Zagreba ter duhovnik salezijanec. Salezijanec naj bi imel namesto domačega župnika mašo, potem naj bi bil shod. Vitanjski župnik tega ni dopustil in je sam maševal, na shod pa ljudje, po izjavah župnika samega, potem niso šli.[22]

Volitve v oblastno skupščino 27.1.1927[23]

Stranka	Vitanje		Spodnji Dolič		Skomarje	
SLS	191	77,33 %	98	74,81 %	72	69,90 %
SDS	21	8,50 %	2	1,53 %	8	7,77 %
SKS (radićevci)	35	14,17 %	31	23,66 %	23	22,33 %

Volitve v Narodno skupščino 11.9.1927

Stranka	Vitanje		Sv.Florjan		Skomarje		Slovenija
SLS	172	76,44 %	103	76,30 %	111	92,50 %	59,9 %
Radić	6	2,67 %	28	20,74 %	2	1,67 %	2,5 %
SDS	24	10,67 %	3	2,22 %	3	2,50 %	15,5 %
Nemci	23	10,22 %	1	0,74 %	4	3,33 %	

Na volitvah v oblastno in Narodno skupščino je dobila na voliščih v Vitanju, Sv. Florjanu in na Skomarju največ glasov SLS (približno 75 %), medtem ko jih je dobila v Sloveniji manj (60 %). Na volitvah v Narodno skupščino so dobili v Vitanju desetino glasov Nemci. Na volitvah v oblastno skupščino je več kot 20 % glasov dobila v Spodnjem Doliču in na Skomarju še SKS.

Udeležba na volitvah 27.1.1927

Volišče	Število vseh volivcev	Število volivcev, ki so glasovali	
Vitanje	418	247	59 %
Spodnji Dolič	269	131	48 %
Skomarje	186	103	55 %

Udeležba na volitvah 11.9.1927

Volišče	Število vseh volivcev	Število volivcev, ki so glasovali	
Vitanje	444	225	50 %
Sv. Florjan	234	120	51 %
Skomarje	235	136	57 %

Na dnevnem redu prve seje je bila ena sama točka: dopis nadzornega sveta v Konjicah, ki ga je občinskemu odboru izročil zaupnik in se je nanašal na nadaljnje delovanje občinskega odbora vitanjske občine. Člani občinskega odbora so soglasno izjavili, da se čutijo državljane Jugoslavije, in so zaupniku izročili zapisnik o tem s podpisi vseh navzočih odbornikov.

Na drugi seji so sklepali o resoluciji Narodnega sveta v Ljubljani, ki se je nanašala na usodo jugoslovanskega ozemlja, ki so ga zasedli Italijani in Nemci. Resolucijo so podpisali in odposlali.

Tretje seje, ki se je je udeležilo največ odbornikov, se zaupnik ni udeležil. Poleg tekočih občinskih zadev je bilo na dnevnem redu imenovanje sedmih članov v trški gospodarski odbor - "komuno". Tržani, ki so videli, da svojega vpliva v občinski upravi nikakor ne bodo mogli obdržati, so si s tem zagotovili vpliv pri odločanju o komunskem premoženju.

Konjiško okrajno glavarstvo je v tem času pooblastilo tri krajane: bodočega župana, posestnika in kaplana, da so nadzorovali posestva nekaterih Nemcev, da jih lastniki ne bi razprodali in imetja prenesli v Avstrijo.[5] Novi občinski odbor je nato izvolil tričlansko komisijo, ki so jo sestavljali učitelj, posestnik in upokojeni stražnik. Njena naloga je bila opazovati vzdušje med občani in nadzorovati "tujerodne" prebivalce.

Staro občinsko vodstvo je Narodna vlada razpustila maja 1919. Imenovala je nov šestčlanski odbor, v katerem sta od prejšnjega vodstva ostala župan in občinski svetovalec. Odbor, ki je prevzel svoje delo 19.5.1919, je vodil "gerent". Nemško in nemškutarsko usmerjeni trža-

letih 1932 in 1933.[26] 14.3.1932 je bila ustanovljena krajevna organizacija Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije (JRKD) za občine Vitanje, Brezen, Paka in Ljubnica. Na zbor je prišlo več kot 40 članov. O programu in organizaciji stranke je govoril Ervin Mejak, ki je bil delegat začasnega sreškega tajništva; Rado Jereb, konjiški župan, je poročal o seji banovinskega sveta. Na zboru so izvolili enajst članski odbor in tri revizorje. Premoženjska in poklicna sestava članov je bila takale: 7 posestnikov, od katerih je bil eden lesni trgovec, trgovec in trgovski poslovodja, šolski upravitelj, zdravnik, zasebni uradnik, brivec in državni upokojenec. Trije odborniki so bili župani v Vitanju, Breznu in Ljubnici.

Nekaj dni kasneje so v Konjicah ustanovili sresko organizacijo JRKD; ustanovnega sestanka so se udeležili predstavniki petindvajsetih občin. Krajevne organizacije so bile še v Konjicah, Oplotnici, Ločah, Stranicah in Zrečah. Skupaj so štele približno 700 članov. V sreski odbor so bili, med drugim, izvoljeni trije posestniki, in sicer dva iz Vitanja in eden iz Pake. Eden izmed njih je bil še delegat za bansko skupščino. Med krajevnimi poverjeniki so bili trije župani: iz Ljubnice, Pake in Brezna.

Konferenca sreske organizacije je bila 18.12.1932. Na njej so razpravljali predvsem o združevanju občin in nato izvolili poverjeništvo Županske zveze. 22.1.1933 je bil občni zbor krajevne organizacije JRKD v Vitanju. Na njem sta govorila narodni poslanec Karel Gajšek in predsednik sreske organizacije Rado Jereb. Prvi je govoril o stališču organizacije o "ljubljanskih punktacijah", drugi pa o delu organizacije v srezu in o gospo-

darskem stanju. Zborovalci so sprejeli resolucijo proti punktacijam in se tako pridružili banovinskemu vodstvu JRKD.

Že poprej je prišel na občino dopis, ki sta ga poslali Županska zveza iz Ljubljane in sreska organizacija JRKD iz Konjic. Odbor je na seji 17.1.1933 soglasno sklenil "proti nečuvanemu rovarjenju dr. Korošca napram sedanjemu vladnemu režimu vložiti pri banski upravi v Ljubljani resolucijo ter min.(istrskemu) predsedniku g. dr. Srskić(u) v Beogradu vdanostno brzojavko".

Po strankinem kongresu 20.7.1933, ko se je JRKD med drugim preimenovala v Jugoslovansko narodno stranko (JNS), sta bila 6.8.1933 shoda v Vitanju in Konjicah. Na shod so prišli minister Ivan Pucelj, poslanci Bogomil Vošnjak, Ivan Prekoršek in Karel Gajšek, sreski načelnik Matej Suhač in strankin funkcionar Ervin Mejak. Po govorih ministra in poslancev so člani krajevne organizacije izročili ministru spomenico, ki je vsebovala "najnujnejše zahteve naroda v gospodarskem in upravnem pogledu".

O b č i n a

Od decembra 1918 do septembra 1933 je občina Vitanje obsegala strnjeni naselji trg in vas z istim imenom. Predlog za združitev z okoliškimi občinami je vitanjski odbor prvič zavrnil 1924. leta in drugič 1932. leta. Kljub temu je bila ob združitvi 13.9.1933 ustanovljena nova občina, ki je obsegala prejšnje okoliške občine Brezen, Pako, Spodnji Dolič, Ljubnico, Kozjak in naselje Hudinja, ki je do tlej spadalo v občino Skomarje.[27] Pregled občinskih računov za leto 1933 kaže, da

so ob združitvi imele občine zelo različno finančno stanje. Največ dohodkov je imela občina Vitanje, in sicer 63.324,35 dinarja; daleč za njo so bile občine Spodnji Dolič z 22.958,75 dinarja, Paka z 22.753,58 dinarja in Ljubnica z 21.696,55 dinarja dohodka; le nekaj dohodka so imele občine Brezen (8.991,02 dinarja), Kozjak (7.936 dinarjev) in Hudinja (7.618,25 dinarja). Saldo posameznih občin je bil takle: Spodnji Dolič 5.343,27 dinarja, Ljubnica 3.951,48 dinarja, Vitanje 3.451,70 dinarja, Paka 2.158,04 dinarja, Kozjak 1.309 dinarjev, Brezen 882,11 dinarja in Hudinja 500,86 dinarja.

Kmalu po združitvi so prejšnjo občino Kozjak priključili k občini Mislinja. Kakšni so bili vzroki za to, ni znano. Zelo jasne pa so bile želje nekdanjega vitanjskega župana, da bi trška občina izstopila iz združene občine. Odborniki so bili proti odcepitvi iz teh vzrokov: davčna moč trške občine, ki je znašala 39.908 dinarjev, je bila le nekoliko manjša od davčne moči okolice, ki je znašala 57.307,83 dinarja, vendar bi ločitev okolico zelo prizadela, ker bi se doklade na neposredne davke povečale za 100 % ali celo za 150 %, javne dajatve pa tudi najmanj za 150 %. Trškim obrtnikom pa so se dajatve v primerjavi s stanjem pred združitvijo povečale le za 30 %, medtem ko so okoličani plačevali tudi do 250 % doklade. Okolica z 2808 prebivalci bi morala potem plačevati najmanj 200 % večje doklade, medtem ko bi trg s 534 prebivalci imel 10 do 20 % nižje davke.

Bivši vitanjski župan je nadalje obtoževal novo občino, da zanemarja pomen turizma za razvoj Vitanja, kar po mnenju odbornikov ni bilo res, ker so prav kmečki odborniki predlagali proračunsko postavko za to panogo. Neresnične so bile obtožbe, da bi kmečki odborniki zavi-

rali razvoj avtobusnega prometa. Resnica je bila ravno nasprotna, ker je morala občina prevzeti dva stara avtobusa in velik dolg. V kratkem času je dolg vrnila in kupila nov avtobus. Proti temu pa je konkuriral bivši župan z nakupom konj. Občini je dalje očital, da ne skrbi za gradnjo vodovoda, čeprav bi si trška občina vodovod že davno lahko napeljala, če bi bili tržani za to.

Predlog za odcepitev se ni rodil iz pobud tržanov, temveč iz pobude bivšega župana, zato ga je podpisalo manj kot polovica volivcev: 67 od 139. Poleg tega se je morda večkrat podpisal en sam volivec in precej podpisnikov je bilo tudi žensk.

Po mnenju odbornikov bi z odcepitvijo "pretila opasnost oživljanja tujerodnih elementov", zato tudi iz "narodnih ozirov ne bi bilo oportuno", da bi imela trška občima prejšnji obseg. Na zadnjih volitvah pred združitvijo občin je dobila slovenska lista v primerjavi z nemško samo en glas večine.

Od 22 odbornikov je bilo na seji 13.10.1935 proti odcepitvi 20 odbornikov, eden - predlagatelj - je bil za, eden se je vzdržal.

Težnje po odcepitvi drugih krajev so se pokazale 1936. leta, ko so razpravljali o ustanavljanju manjših občin Skomarje, Stranice in Sv. Florjan. K prvi občini bi pripadla Hudinja, k drugi del Ljubnice in k tretji del Spodnjega Doliča in Pake.

Zaradi vedno večjih dajatev so posamezniki prikazovali odcepitev kot finančno izboljšanje položaja, vendar so se za tem skrivale druge koristi. Tako se je občina Mi-

slinja z ustanovitvijo občine Sv. Florjan hotela znebiti gospodarsko šibkega Kozjaka in Tolstega vrha. Ob ustanavljanju občine Skomarje pa so obljubljali, da bo sedež občine v Hudinji. Agitatorji so obljubljali, da ne bo treba zaposliti tajnika, ker bodo posle opravljali brezplačno. Prošnje so dninarji in delavci podpisovali pod pritiskom, ne da bi vedeli, za kaj v resnici gre; številne podpise so ponarejali; podpisovali so taki, ki niso bili vpisani v volilne imenike, ne da bi vedeli, kakšen je namen odcepitve, so hodili v Vitanje in podpise preklicevali, češ da so jim grozili in da so jih slepili.

Občinski odbor je predloge zavračal iz več vzrokov. Poudarjal je, da se bo gospodarski položaj krajev poslabšal, ker bodo imeli večje dajatve. Namen združitve je bil povezati občine z nizko davčno osnovo, kot so bile Brezen, Ljubnica in Stenica, z bogatejšimi občinami. To je seveda prizadelo Vitanje, po odcepitvi nekaterih krajev pa bi se stanje za gospodarsko močnejše še poslabšalo. Drugi vzroki so bili upravne narave, ker bi delitev otežila poslovanje: potrebna bi bila delitev katastrske občine, teže bi bilo urejati domovinstvo, urejati vojaške zadeve ipd.

Ob združitvi občin 1933. leta so se pokazale nepravilnosti v dotedanjem denarnem poslovanju. Večkrat se je občinski denar pretakal v zasebne žepe. Tak primer je bil dolg avtobusnega podjetja, v okoliških občinah prisvajanje denarja od davkov (1500 dinarjev) ali od zbranega denarja za nakup trierja (2000 dinarjev). Po združitvi občin so poskus takega prisvajanja ostro kaznovali. Neki odbornik si je prisvojil 40 dinarjev tako, da je dvigal iz občinske blagajne po 30 dinarjev za podpiranca, dajal pa mu je po 20 dinarjev. Čeprav si je prisvo-

jil majhno vsoto, je moral plačati kazen 500 dinarjev.

Najbrž je bila tudi uvedba pravilnejšega poslovanja 1933. leta eden izmed vzrokov za nasprotja med nekaterimi v preteklosti vodilnimi tržani in novimi občinskimi odborniki ter uslužbenci. Zlasti so bili ostri do tajnika, diplomiranega pravnika, ker ni pustil, da bi ponaredili sejni zapisnik neke okoliške občine, ker je odkril poneverjanje pri davkih, kolkih ipd. Odborniki starega odbora so se obrnili na bana in sresko načelništvo, ki je občino obdolžilo slabega poslovanja. Novi občinski odbor je obtožbe zanikal in poudarjal velike zasluge, ki jih je imel tajnik pri tem, da je uredil poslovanje združenih občin, da so prenehale politične napetosti, da je pomagal občanom reševati njihove zasebne prošnje itd. Tajnik je odstopil, kljub temu da so ga prosili, naj še ostane, in so napisali pritožbo na sresko načelništvo, da so obtožbe neresnične.

Na občinskih volitvah 19.3.1936. leta je bil izvoljen stari občinski odbor s 382 glasovi proti 115, s čimer so volivci po predsednikovih besedah pokazali, da odboru zaupajo in se z njegovim delom strinjajo, kljub nasprotovanju nekaterih posameznikov.

Stara nasprotja med tržani in okolico, Slovenci in Nemci, so se ohranjala, kljub temu da niso bila jasno vidna in da so se kazala predvsem v osebnih nesoglasjih. Zato ostaja nerešeno vprašanje, ali je bila smrt nočnega čuvaja 1938. leta posledica teh skritih nasprotij ali samo osebnega maščevanja. Povod za umor naj bi bilo maščevanje skupine fantov, ki jih je čuvaj zalotil, ko so vlamljali v hišo nekega posestnika in hoteli pretepsti delavca, ki je tam stanoval.

Odborniki

Število članov vitanjskega občinskega odbora se je ob volitvah trikrat spremenilo. Najprej je imel 6, nato 10 in pred združitvijo 7 članov. Število predstavnikov posameznih krajev v združeni občini se je spremenilo ob volitvah 1936. leta, medtem ko je celotno število ostalo isto. Poleg občinskega odbora je po združitvi upravljal občino še šestčlanski upravni odbor.

Število članov občinskega odbora

1919-1921	6 odbornikov
1921-1924	10 odbornikov
1924-1933	7 odbornikov
1933-1941	24 odbornikov

Število odbornikov po kraju bivanja

Kraj	1933	1936
Vitanje	5	6
Paka	5	4
Ljubnica	5	4
Spodnji Dolič	5	3
Hudinja	2	3
Brezen	2	3
Stenica		1

Občinski odbor so vodili od 1919. do 1921. gerent, od 1921. do 1933. župan in dva svetovalca, po združitvi predsednik. Po prvi vojni so uporabljali za župana še izraz "purgermaister".

Člani po številu mandatnih dob

ena mandatna doba	10 članov
dve mandatni dobi	4 člani
tri mandatne dobe	5 članov
štiri mandatne dobe	2 člana

V razdobju od 1919. do 1941. je bilo od 41 izvoljenih več kot eno mandatno dobo v občinskem odboru 11 članov. V drugem odboru 1921. leta so bili taki trije člani, v tretjem 1924. leta štirje, v četrtem 1927. leta pet, v petem 1933. leta trije in v šestem 1936. leta 5 odbornikov.

Občinski odborniki po kraju bivanja pred prihodom v Vitanje

K r a j	1919	1921	1924	1927	1933	1936
1	2	3	4	5	6	7
Vitanje	2	2	4	4	2	
Ljubnica		2	1	1	1	2
Paka			1	1		1
Spodnji Dolič					1	1
Brezen		1				
Skomarje						
Zreče		1				
Vransko	1					
Prebold					1	1
Postojna	1	1				1
Radovljica	1	1	1	1		
Kranj		1				
Neznan	1	1				

Vitanjčani so imeli večino v odboru v letih 1924 in 1927, medtem ko so imeli v ostalih mandatnih obdobjih večino priseljenci.

Sestava vitanjskih občinskih odbornikov glede na poklic in premoženje

1919	1921
kamnoseški mojster	klobučarski mojster[x]
klobučarski mojster	kamnoseški mojster[x]
veleposestnik - trgovec	učitelj[x]
gostilničar - mesar	posestnik
župnik	posestnik - lončar
učitelj	gostilničar
	mizarski mojster
	trgovec
	zidar - organist
	zidar
kamnoseški mojster[x]	kamnoseški mojster[x]
gostilničar[x]	gostilničar[x]
veleposestnik - trgovec[x]	veleposestnik - trgovec[x]
posestnik[x]	fužinar[x]
lesni trgovec	gostilničar - trgovec[x]
fužinar	posestnik
gostilničar - trgovec	trgovec - gostilničar

1933 - vitanjski odborniki	1936 - vitanjski odborniki
gostilničar - trgovec	gostilničar - trgovec[x]
gostilničar	lesni trgovec[x]
trgovec	veleposestnik[x]
lesni trgovec	posestnik[x]
veleposestnik	klobučarski mojster[x]
	sedlar

x - večkrat izvoljeni odborniki

Število odbornikov iz okoliških krajev v združeni občini glede na velikost posesti

do 10 ha	2 odbornika
10-20 ha	5-6 odbornikov
20-30 ha	5-6 odbornikov
30-50 ha	3-4 odborniki
50-100 ha	2 odbornika

V odboru združene občine je imela večina kmečkega prebivalstva le nekaj odbornikov, medtem ko je imela manjša skupina z večjimi posestvi več odbornikov.

Za župana vitanjske občine je bil v letih 1919, 1924 in 1927 izvoljen kamnoseški mojster; 1929. leta je prevzel županstvo gostilničar, ker je dotedanji župan prosil za razrešitev; 1921. leta je bil za župana izvoljen klobučarski mojster. Po združitvi občin je bil 1933. in 1936. leta izvoljen za predsednika kmet iz Pake.

Po izvolitvi 1933. leta je predsednik občine povedal, da bodo prisegli "in vsi složno in strnjeno stopili na delo v blagor občine in procvit države, v veselje našega kralja Aleksandra I". Nato so trikrat vzkliknili: "Naj živi naš kralj Aleksander I!". Prisega se je glasila: "Jaz N.N. prisegam, na edinega Boga, da bom kralju in domovini zvest, da se bom pri poslovanju držal ustave in državnih zakonov, da bom čuval državno in narodno edinost, da bom dolžnost svojega zvanja točno opravljal in vestno zastopal in branil samoupravne in državne koristi. Tako mi Bog pomagaj". 12.10.1934 je odbor prisegel kralju Petru II.[28]

Delo odbora

V letih 1919 do 1924 je bilo od 5 do 8 sej na leto, v letih 1925 do 1937 precej več, 10 do 18, v letih 1938 do 1940 spet manj, 7 do 9. Seje so bile pred komasacijo navadno popoldne ob 17^h, 18^h ali 19^h, po združitvi občin pa navadno dopoldne ob 8^h ali 9^h. Sej upravnega odbora je bilo največ do sedem na leto. Bile so navadno ob 8^h ali 14^h.

Odborniki so za seje dobivali vabila (povabila, pozive) z dnevnim redom (sporedom), kar so morali potrditi s podpisom. Za tistega, ki na sejo ne bi prišel ali bi jo zamudil, so določili 50 dinarjev kazni, ki so jo namenili skladu za reveže. Ko neki odbornik ni prišel na volitve 1921. leta, so sklenili, da ga ne bodo kaznovali, ampak so namesto njega izbrali drugega.

Delo občinskega odbora je posegalo na številna področja vsakdanjih potreb prebivalcev, vendar je bilo bolj stihijsko kot načrtno. Leta 1919 so na podlagi dopisa ministrstva za trgovino in industrijo ugotavljali, da bi bila potrebna za razvoj gospodarstva železniška povezava med Konjicami, Vitanjem in Doličem, saj so izvozili iz Vitanja in okolice na leto približno 400 vagonov lesa in dosti živine. Zelo potrebni bi bili tudi avtobusna povezava s Celjem in napeljava vodovoda, vendar občina za to ni imela sredstev.

Prvič je bil program za delo občine naveden 1936. leta in je obsegal: sanacijo avtobusnega prometa, ureditev vseh občinskih cest, pospeševanje turizma in skrb za izobrazbo ter zasedbo praznih učiteljskih mest. Odbor je navadno tekoče reševal zadeve, ki so bile v njegovi pristojnosti.

Prošnje za odobritev gostilniške obrti

Občinski odbor je v letih od 1919 do 1924 obravnaval prošnje osmih prosilcev za podelitev gostilniške, krčmarske ali kavarniške obrti. Šestim je obrt dovolil, dvema je prošnji zavrnil. Vse pravice iz 16. člena Obrtnega zakona sta dobila dva prosilca. Tedanji gerent, ki pred prvo vojno dovoljenja ni dobil, in priseljenec iz okolice. Pri tem so upoštevali, da je bila gostilna na primerni prometni legi poleg glavne ceste in jo je policija lahko nadzorovala. Pomembne so bile prosilčeve lastnosti, da so o njem lahko poročali, da je "poštenega obnašanja, vseskozi zanesljiv in neomadeževane preteklosti". Tudi poročila o družinskih članih so morala biti pozitivna.

Dvema prosilcema so odobrili gostilniško obrt, ki je vsebovala, poleg pravice točenja alkoholnih in brezalkoholnih pijač, še prodajo jedi, igranje nekaterih iger in pri enem oddajanje sob. Pri teh dveh so prav tako upoštevali, da sta zanesljiva, neomadeževana in na dobrem glasu.

Trem prosilcem, ki so bili prišleki, so odobrili le manjši del pravic: točenje alkoholnih in brezalkoholnih pijač, prodajo piva v zaprtih steklenicah ali prodajo kave in čaja. Enemu prosilcu so prošnjo zavrnili; drugemu so jo zavrnili dvakrat, in ko je dobil dovoljenje od okrajnega glavarstva za vse pravice po 16. členu, razen za prenočevanje tujcev, so protestirali na mariborski oblasti. Trdili so, da je osma gostilna v kraju popolnoma odveč, da kvari prebivalce, ker se v njej ne držijo predpisov, in jo je zato treba zapreti. Kaj je bilo v resnici v ozadju, je težko ugotoviti - ali samo konkurenca ostalim gostilničarjem ali še kaj

drugega.

Leta 1928 so na novo določali občinske dajatve, zato so pismeno povabili vseh osem vitanjskih gostilničarjev na pogovor. Prišlo jih je pet. Višina letnih dajatev je bila takale: dva gostilničarja naj bi plačevala 1200 dinarjev, eden 900, dva 700, eden 200 dinarjev. Za ostala dva so sklenili, da bodo dajatev določili konec leta.

Sejmi

Občinski odborniki so razpravljali o predlogih za uvajanje novih sejmov v okoliških občinah. Odobrili so predloge za sejme v oddaljenih občinah, kot so bile Poljčane, Loče, Žiče, Šentjur, bili pa so proti novim sejmom v okolici, npr. v Frankolovem, Šoštanju ali Slovenski Bistrici, ker bi to škodilo vitanjskim sejmom.

S sejmi v Vitanju je bila povezana skrb odbora za sejmišče, ki so ga morali vzdrževati. Določali so pristojbine za šotore in stojnice ter pristojbine za živino. Občina je bila lastnica mostne tehtnice in je vsakih nekaj let določala nove cene. Določala je čas, ko so bile trgovine ob nedeljah odprte; leta 1928 so bile npr. trgovine odprte od 1. aprila do 31. oktobra od 7.30^h do 9.30^h, od 1. novembra do 31. marca pa od 8.30^h do 10.30^h. Varovala je interese vitanjskih trgovcev in npr. leta 1929 ni dovolila, da bi prosilka iz Gaberja ob nedeljah in praznikih na stojnici prodajala sladkorčke in južno sadje.

Avtobus

O avtobusni povezavi Vitanja s Celjem je občinski odbor razpravljal na devetih sejah od 31.3. do 11.11.1927. Najprej so sklenili, da bodo kupili desetsedežni ford, nato so na dveh sejah razpravljali, ali bi bila boljša tatra ali chevrolet. Podrobno so govorili o številu postaj, zavarovalnini, garažiranju, nakupu cerade in vozovnic ipd. Štiričlanska komisija odbornikov je šla nato sredi avgusta na poskusno vožnjo. Po vrnitvi je bila pogostitev v gostilni nekega odbornika.

Začetek vožnje je bil 15.8.1927; avtobus je odpeljal iz Vitanja ob 6.30^h in 13.30^h, iz Celja ob 11.40^h in 14.40^h. Pozneje so vozni red večkrat spremenili in ga uskladili z odhodi in prihodi vlakov s celjske železniške postaje.

Blagajniške posle "avtobusnega podjetja" je vodil odbornik, ki je potem na vsaki seji poročal o finančnem stanju. Cena vozovnice je bila 1 dinar za kilometer. Voznik je dobil na mesec 2000 dinarjev in napitnino za prtljago do 5 kg.

Že naslednje leto so sklenili, da bodo kupili nov avtobus, starega popravili in povečali garažo. Avtobus so leta 1929 prodali vitanjskemu lesnemu trgovcu za 33.000 dinarjev in mu dali prednost pri "avtoomnibusni" zvezi med Vitanjem in Dravogradom.[29] Vendar se prevozi niso izplačali, in trgovec jih je moral 1933. leta opustiti. Leta 1931 so uvedli avtobusno povezavo še med Vitanjem in Konjicami, a so jo že po dveh letih opustili. Poskusom, da bi kdo drug uvajal avtobusne povezave na tem območju, so se ostro upirali.

Pri avtobusnih vožnjah so imeli nekateri posebne ugodnosti. Brezplačno vožnjo do Celja in nazaj je imel dvakrat na mesec najprej blagajnik "avtobusnega podjetja", pozneje vsi odborniki in občinski tajnik, po letu 1929 pa je bilo prošenj za to ugodnost čedalje več. Najprej je prosil učiteljski zbor, a so prošnjo zavrnili; nato so prosili orožniki, in dali so jim 50 % popusta. Poštarici in babici so dovolili enkrat na mesec brezplačno vožnjo. Učitelji so ponovno prosili, in odobrili so jim 50 % popusta; pri tretji prošnji so dali popust še njihovim zakoncem in otrokom. Polovično ceno za vožnjo so dovolili sinu šolskega upravitelja v Vojniku in dijaku iz Nove Cerkve, ki se je vozil v Glasbeno matico v Celje. Brezplačno vožnjo do Celja je imela enkrat na mesec tudi žena voznika, ki je vozil avtobus. Polovično ceno sta plačevali žena občinskega tajnika, ki je hodila k zobozdravniku, in mežnar, ki je hodil k zdravniku. Na progi Vitanje-Konjice sta imela popust banski cestni nadzornik in finančni uslužbenec. Od društev je imelo največ ugodnosti gasilsko društvo, ki so mu odobrili brezplačno vožnjo ob gasilskem dnevu 1.6.1930 in za prevoz godbenikov na veselico 28.6.1930. Dva člana gasilskega društva sta imela enkrat na leto brezplačno vožnjo v Celje. Sokolsko društvo je dobilo brezplačno vožnjo za prevoz v Konjice in sokolski izlet. Katoliškemu izobraževalnemu društvu so odobrili brezplačno vožnjo na izlet v Vitanje. Novembra 1932 so ugodnosti pri vožnjah vsem razen orožnikom ukinili, ker je eden izmed dveh avtobusov zgorel. Leta 1934 so imeli spet ugodnosti pri vožnji učitelji, ki so dobili 50 % popusta, žandarji, občinski uslužbenci in odborniki pa so imeli enkrat na mesec brezplačno vožnjo.

Novi odbor je po združitvi občin ugotovil, da so za po-

pravilo starega avtobusa porabili iz občinske blagajne približno 20.000 dinarjev, vendar je bil še vedno neuporaben. Bivši župan se je izgovarjal, da je vsa dela in izplačila odobril odbor, zato so upravnemu odboru in trem kooptiranim članom naročili, naj pregledajo poslovanje. Komisija in upravnik "avtobusnega podjetja" sta ugotovila, da odbor županu ni dovolil popravil, nasprotno, sklenil je, da bo progo raje opustil. Kljub temu je župan samovoljno izročil avtobus ljudem, ki niso bili sposobni, da bi ga popravili. Nato so sklenili, da bodo avtobus prodali. Zanj bi dobili 12.000 dinarjev, vendar je župan to preprečil z izjavo, da sam toliko plača, pozneje pa je ponudil samo 8.000 dinarjev. Od bivšega župana so zato zahtevali, naj škodo prostovoljno povrne. Ker tega ni storil, so čez dve leti sklenili, da ga bodo tožili.

Leta 1936 je občina kupila nov triindvajset sedežni avtobus za 205.000 dinarjev. Odplačevala ga je z mesečnimi obroki 6500 dinarjev.

Vzdrževanje cest

Odbor je skrbel za popravilo občinskih cest in mostov ter za čiščenje potočnih strug. Do komasacije je bilo občinskih cest v Vitanju malo, ker je bila občina majhna. Za popravilo so skrbeli po dva do trije odborniki ali kar sam tajnik tako, da so poiskali delavce in nakupili material. Del sredstev so dobili od uporabnikov, del iz občinske blagajne. Najpogostejšim uporabnikom cest, tovarnarju, lesnim trgovcem in trgovcem, so določili višino letnega prispevka.

Po nakupu avtobusa je morala občina prispevati za upo-

rabo ceste Višnja vas-Celje. 1929. leta je prispevek znašal 5.135,40 dinarja, 1921. leta 6.668,55 dinarja. Župan se je šel navadno v Celje pogajat za nižjo ceno; tako je npr. leta 1931 prispevek zmanjšal za 30 %.

Po združitvi občin je bilo za popravilo cest uvedeno "ljudsko delo" ali "kuluk", ki so ga leta 1936 ukinili in 1938. spet uvedli. Ceste so popravljali navadno po dva dni spomladi in jeseni. Začetek del so objavili: na oglasnih deskah, ki so visele na občini, po jutranji nedeljski maši in s pismenimi pozivi. Morali so se ga udeležiti vsi posestniki, delo pa je bilo določeno glede na velikost posestva. Vsak je moral delati vsaj en dan, nekateri tudi 4 do 5 dni. Tistim, ki so prišli na delo z vprego, so ocenili vožnjo z enim konjem za tri dni dela, z dvema konjema za šest dni dela in z dvema voloma za štiri dni dela. Kdor ni delal sam, je moral plačati. Ceste so lastniki popravljali na svojem območju sami pod vodstvom občinskih odbornikov.

Leta 1936 so uvedli plačano delo. Delavci so dobili za 10 ur dela 15 dinarjev, vozniki 40-50 dinarjev, 3 metre dolge mostnice so plačali po 50 dinarjev. Uspeha pa ni bilo niti s prostovoljnim niti s plačanim delom. Vozniki niso hoteli voziti materiala, razen po visokih cenah, nekateri so delavce odvračali od dela ipd. Del ceste so dali zasebniku, da jo je popravil za 500 dinarjev. Nato so sklenili, da bodo zaposlili šest cestarjev z mesečnim dohodkom 100 dinarjev, kar bi znašalo na leto 7200 dinarjev. Leta 1937 so v poletnih mesecih v Vitanju zaposlili pometača, ki je dobil 80 dinarjev na mesec.

Občinski lov

Najprej je imel v zakupu občinski lov neki gostilničar po letni ceni, ki je znašala npr. 1927. leta 430 dinarjev. Po združitvi je občina dala 1935. leta lovišča v Paki veleposestniku za 4000 dinarjev, v Hudinji tovarnarju iz Konjic za 3000 dinarjev, v Ljubnici veleposestniku iz Vitanja za 1200 dinarjev, v Spodnjem Doliču pa celjskemu trgovcu za 3020 dinarjev. Lovišči v Vitanju in Breznu so dali na dražbo. Za zakupnino je občina dobila na leto 16.500 dinarjev, zato se je odločno uprla odloku, da bi imeli samo dve lovišči, ker zanju ne bi dobila tolikšne vsote. Nekateri člani občinskega odbora so zato menili, da bodo raje sami vzeli lovišča v zakup, in so bili pripravljeni prispevati vsak po 1000 dinarjev.

Podpore

Pogosto so bile na dnevnem redu sej odbora razprave o odobritvi ali povišanju podpor občinskim "revežem", "ubogim", "ubožcem". V skrbi zanje so 1926. leta sestavili "krajni ubožni svet", ki so ga sestavljali župan, dva odbornika, župnik, zdravnik in t.i. ubožni oče. Trije izmed njih so bili izvoljeni za celo župnijo. Ponovno so svet sestavili 1928. in 1932. leta, vendar se sestava članov ni bistveno spremenila. Kakšne so bile pristojnosti sveta v primerjavi z občinskim odborom, ni jasno. Prav tako ni jasno, kakšne so bile naloge novega sveta v primerjavi z nalogami prejšnjega cerkvenega ubožnega sklada.

Leta 1934 so sklenili, da bodo dajali ubožne podpore le tistim, ki so popolnoma nezmožni za delo, nesposob-

ni hoditi, stari, bolni in brez vsake oskrbe. Popolnoma onemogle so dajali v hiralnico. Ostale so napotili k posestnikom v njihovih domovinskih občinah. Pri tem je bila pomembna pristojnost, zato so bili spori med občinami, ker niso hotele priznati domovinske pravice. Človeka, ki je npr. delal v okolici Vitanja, je moral peljati občinski uslužbenec v njegovo rojstno (domovinsko) občino, čemur so rekli, da so ga poslali "po šupi". Za vitanjske prebivalce, ki so delali drugje, so v takih primerih ugotavljali krajevni izvor za tri rodove nazaj. Na kmetijah je bila navada, da so ostarele reveže prevažali od hiše do hiše. Odborniki so se večkrat med seboj dogovorili, kdo bo koga imel in koliko časa. V Vitanju je neki posestnik prenočeval reveže, brezdomce in brezposelne; občina mu je povrnila del stroškov, npr. 1933. leta 250 dinarjev in 1936. leta 500 dinarjev.

Sredi leta 1919 je dobivalo mesečno podporo 10 kron 6 revežev, leta 1922 so podpore povišali na 30 kron. Po združitvi občin je dobivalo 1935. leta podporo 18 revežev: 13 žensk in 5 moških; po hišah so napotili 5 revežev. Višina podpor je bila različna: dva sta dobila po 75 dinarjev, trije po 50 dinarjev, pet po 40 dinarjev, sedem po 30 dinarjev in eden po 10 dinarjev na mesec. Štirje reveži so dobivali od aprila do oktobra po 20 dinarjev, ostale mesece po 40 dinarjev. Štirje reveži so dobivali podporo samo v zimskih mesecih, od decembra do februarja, in sicer po 20 ali 30 dinarjev.

Včasih so dali revežem "kot priboljšek" za božič ali veliko noč še nekaj denarja, npr. leta 1921 po 50 kron, 1927. po 50 dinarjev, 1933. po 20 dinarjev. Nekaterim revežem so dajali samo občasne podpore, nekaterim so kupili obleko, obutev ali perilo. Iz komunskega gozda

so jim dajali po pol m^3 drv. Za prevoz so poskrbeli premožnejši posestniki, pozneje pa nekateri izmed odbornikov. Občina je večkrat kupila po ugodnih cenah še koruzo za "siromašnejše sloje".

Šolske zadeve

Sredi leta 1919 je bila razprava o prevzemu posesti nemške šulferajnske šole, za katero je odbor ponudil 8000 kron, s pripombo, naj bi pri tej ceni tudi ostalo, ker so jo prebivalci trga gradili tudi prostovoljno in so prispevali zanjo brezplačno gradbeni material (les, kamenje, pesek) in opravljali brezplačne vožnje.

Odbor je volil v krajni šolski svet v letih 1919, 1922 in 1925 po enega predstavnika, leta 1930 po dva. Po združitvi je volil po pet članov, in sicer leta 1933 v krajevne šolske odbore Vitanje, Rakovec, Kozjak in Sv. Florjan, leta 1936 pa samo v prva dva.

V letih 1925 in 1935 so razpravljali o ustanovitvi meščanske šole v Konjicah, in obakrat so bili proti ustanovitvi z razlago, da sta dovolj šoli v Vojniku in Celju, da so davkoplačevalci že tako obremenjeni, da so s Konjicami slabe avtobusne zveze; zato naj za šolo prispevajo tiste občine, ki bodo imele od tega koristi, kajti za Vitanje ni pomembna.

Leta 1926 so ustanavljali obrtno nadaljevalno šolo v Vitanju, v kateri se je začel pouk 1.12.1927. Obiskovalo jo je 15 do 20 učencev. Pouk naj bi trajal štiri dni v tednu: v torek, sredo in petek od 18^h do 20^h ter v nedeljo od 9^h do 11^h. Skrb za šolo bi prevzeli: občina, zlasti župan, člani komune (razsvetljava in kurja-

va) in "imoviti" sloji, zlasti tovarnar (učni pripomočki). Šolo so pozneje opustili, ker je bila, po besedah bivšega župana, preveliko finančno breme za občino. Tako so leta 1936 ugotavljali, da je poleg tega osemnajst interesentov za to šolo premalo.

Nekaj občinskih sredstev so namenili občasnim prosilcem: šolski kuhinji v Vitanju 1919. leta 100 kron, dijaški kuhinji v Celju 1920. leta 200 kron, Medicinski fakulteti v Ljubljani 1922. leta 100 kron, Društvu za podpiranje ubogih dijakov v Celju po 100 dinarjev leta 1923 in 1924.

Cerkvene zadeve

Občinski odbor je leta 1922 zavrnil zahtevo cerkvenega skladnega odbora, naj bi plačali dolg, z obrazložitvijo, naj ga plačajo davkoplačevalci. Nato so leta 1923 zavrnili prošnjo društva za gradnjo katoliške cerkve v Beogradu s pripombo, da bi sredstva laže prispevalo "21 tigrov", to je poslanci v SLS in tisti župniki, ki imajo na Kranjskem obsežna posestva.

Kaže, da so se pozneje odnosi spremenili, kajti leta 1926 je občinski odbor izvolil enega predstavnika v cerkveni skladni odbor in leta 1938 pet. Pozneje je večkrat namenil tudi finančno pomoč: leta 1926 za popravilo župnišča in gospodarskega poslopja 26 % od celotne vsote ali 1560 dinarjev, leta 1926 za zvonove 100 dinarjev, leta 1921 za plačilo dolga 3.442,67 dinarja, za kritino na kozolcu ipd. Iz občinskega proračuna so dajali nagrade za kateheta, ki je leta 1933 znašala za Vitanje 1.500 dinarjev, za Rakovec 500 dinarjev in za Skomarje 300 dinarjev. Leta 1936 je bila

katehetska ura 8 dinarjev.

Občinski odbor se je redno pripravljal na sprejem škofa. Na trgu ali pred šolo na vasi so postavili slavolok iz smrek in okrasili hiše. Škofa je v krajšem nagovoru pozdravil župan, ki so ga spremljali odborniki. Župan je na seji odbornikom tudi svetoval, naj se polnoštevilno udeležujejo maš ob državnih praznikih.

Odnos do državnih voditeljev

Na večer pred kraljevo poroko 1922. leta je bila na trgu baklada z godbo, prvič so nesli razvito slovensko tribarvnico in hiše so razsvetlili. Z 2000 kronami so 1922. leta podprli gradnjo "doma kraljice Marije" in 1926. leta s 450 dinarji gradnjo spomenika kralju Petru I. Drugi prispevek za kraljev spomenik so zavrnili; prav tako so 1932. leta zavrnili prispevek za gradnjo počitniškega doma kraljice Marije na Pohorju z utemeljitvijo, da nimajo sredstev in da banska uprava v Ljubljani zahteva varčevanje. Nakup prestolonaslednikove slike so odložili.

Ob smrti kralja Aleksandra I. je imel občinski odbor 12.10.1934 ob 14.30^{h} žalno sejo. Ob kraljevi sliki z žalnim trakom in cvetjem je spregovoril predsednik občine: "Cenjeni gospodje občinski svetniki in odborniki! Cenjeni občani! Zločinska roka nam je na tleh prijateljske Francije dne 9. oktobra tega leta ugrabila za vedno našega priljubljenega nam vladarja Aleksandra I. Ujedinjitelja. Okrutna smrt nam ga je iztrgala iz naše sredine baš v času, ko bi ga najbolj potrebovali.

S svojo modro vlado in veliko ljubeznijo do nas vseh, posebno pa do velike naše Jugoslavije, nam je postala njegova izguba nenadomestljiva. Kot vseskozi pravičen in izredno sposoben vladar je vodil našo državo v neštetih težkih prilikah srečno in uspešno, želeč ji samo miru in vsestranskega napredka. Od vseh narodov spoštovan in občudovan je s svojo visoko naobrazbo in priznano državniško sposobnostjo privedel našo državo do take višine, da je bila od vseh narodov upoštevana kot država reda in napredka, kot država prijateljica velikih držav. Na poti k ustvaritvi trajnega miru ga je zadela zločinska roka, roka tistih, ki jim je kri in umori za cilj, in zdihnil je svojo plemenito in junaško dušo. Zdihnil jo je za dobrobit nas in naših otrok. Zato mu v znak našega večnega priznanja in hvaležnosti zakličimo vsi trikrat Slava!".

Po počastitvi s triminutnim molkom je predsednik nadaljeval: "Zadnje besede našega nepozabnega nam vladarja, našega narodnega mučenika viteškega kralja Aleksandra I. Zjedinitelja so bile: čuvajte mi Jugoslavijo! To je poslednja želja našega umirajočega vladarja, testament, kateri naj nam bo vedno pred očmi tudi v najtežjih časih in katerega želja nam mora biti vedno sveta. Ta želja naj nam bo zvezda vodnica, naj nam bo pa tudi znak nevarnosti, ki nam grozi in na katero nas je umirajoči kralj opozoril. Zato se z vso dušo oklenimo naše Jugoslavije, ker nam je ona edina rešitev. Če je naš junaški vladar tako junaško zdihnil svojo plemenito dušo baš za našo Jugoslavijo, za nas in naših otrok bodočnost, tedaj moramo še mi tem bolj opustiti vse, kar bi spravljalo v nevarnost tej s krvjo zaliti želji. Oddolžili se ji bomo, če bomo v očigled velike opasnosti od zunaj opustili in pozabili na vse notranje spore, da se bomo vsi brez izjeme roka v ro-

ki oklenili naše tako preizkušene nam Jugoslavije in naše bridke prizadete kraljevske rodbine, posebno pa našega mladega nam vladarja Njegovega Veličanstva Kralja Petra II. Naj živi naš vladar Njegovo veličanstvo kralj Peter II. Naj živi naša kraljevska mati kraljica Marija in ves kraljevski dom! Naj živi naša mila nam Jugoslavija!".

Odborniki so nato prisegli novemu kralju in poslali žalno brzojavko na dvor.

Občinski odbor je sklenil kupiti sliko "kabinetnega formata Ustanak vodje Karadjordja" in posaditi sejmišče z drevesi v obliki črke A. Na komemoraciji 9.10.1935 so posadili lipe in v zemljo zakopali spominsko listo s podpisi predstavnikov uradov in društev.

Leta 1938 so slovesno proslavili kraljev rojstni dan. Trg so okrasili z zastavami in slovesne maše so se udeležili občinski odborniki, šolska mladina z učiteljstvom, predstavniki društev in mnogo občanov.[30]

Odnos do širše skupnosti

Odnos do medobčinskega povezovanja je bil nejasen in se je večkrat spreminjal. V začetku so se udeleževali zborovanj, kot npr. leta 1919 štajerskih občin in okrajnih zastopov v Celju, zveze trških in zdraviliških občin v Mariboru 1928. ali 1929. v Beogradu. Pozneje pa so bili proti članstvu v Županski zvezi v Ljubljani in proti članstvu v Županski zvezi za Dravsko Banovino. Tudi lista te zveze Samouprava niso naročali.

Kaže, da jih povezovanje tudi na drugih področjih ni

zanimalo. Nihče se npr. ni udeležil sestanka Tujsko-prometne zveze v Celju 1928. leta. Bili so proti ustanovitvi hranilnice združenih občin v Konjicah 1930. leta. Upirali so se nalaganju denarja v druge banke in odklanjali tuja posojila.

Pri agrarni reformi 1931. leta je bil občinski odbor najprej zainteresiran za nekaj parcel, če bi bila cena ugodna. Pozneje pa so namesto možnega prevzema predlagali, naj se z veleposestnikom sestavi pogodba, po kateri naj bi dajal vsako leto po 4 m^3 drv vsakemu izmed občinskih podpirancev in enako količino za občinsko pisarno. Poleg tega naj bi dajal še les za popravilo šole in občinskih cest (vsako leto po sto 3 do 4 metre dolgih mostnic) ter stavbni les za pogorelce.

Denarna pomoč društvom in ustanovam

Denarno pomoč so dajali večinoma društvom iz Vitanja, redkeje drugim. Največ sredstev je dobilo gasilsko društvo: leta 1921 in 1922 po 500 kron, 1929. 300 dinarjev, 1930. za novo brizgalno 10.000 dinarjev, 1936. 500 dinarjev ipd.; večkrat je dobilo sredstva sokolsko društvo, npr. 1931. in 1936. po 500 dinarjev; društvu za tujski promet so dali za gradnjo bazena 1938. leta 1500 dinarjev, sadjarskemu društvu 1940. 6.000 dinarjev za gradnjo sušilnice ipd.

Od društev v drugih krajih so dobili: Ciril Metodova družba v Konjicah večkrat po 100 dinarjev, društvo SPP v Konjicah za gradnjo koče na Pesku 100 dinarjev, društvo za podpiranje ubogih otrok v Celju 100 dinarjev, društvo slepih v Ljubljani 100 dinarjev, protituberkulozna liga v Mariboru 100 dinarjev. Sredstva so dali

še dvema drugima prosilcema: za gradnjo porodnišnice v Mariboru 3000 kron (1922) in za spomenik padlim vojakom v prvi svetovni vojni 100 dinarjev (1925). Podpore so odklonili npr. odseku za zaščito mladeži v Celju (1922), Jadranski straži (1928), za gradnjo Narodne galerije v Ljubljani (1929), sokolski župi v Zagrebu (1934) itd. Odklanjali so tudi naročila, kot npr. Rečnik Jugoslavije in karta kraljevine Jugoslavije (1930), Almanah kraljevine Jugoslavije (1932), Sokol kraljevine Jugoslavije (1930) ipd.

Ostala področja delovanja

V področje dela občinskega odbora je sodilo sprejemanje v občinsko zvezo, kar je bilo povezano z domovinsko pravico. Pogoj za sprejem v zvezo je bilo desetletno bivanje v občini. Število prosilcev je bilo različno glede na število priseljencev. Leta 1919 so npr. sprejeli 4, 1920. in 1922. 3, 1925. 9, 1926. 10 prosilcev itd.

Naslednja pristojnost je bila vodenje seznama vojaških obveznikov, pozivi, razporedi, evidenca vprežnih vozil in konj. Odbor je v letih pred drugo svetovno vojno večkrat obravnaval vloge za oprostitev nakupa jahalnega konja in opreme za vojaške obveznike. Prošnje so ugodno rešili tistim, ki so imeli nizko davčno osnovo in so bili gospodarsko šibki. V Vitanju je bilo osem vojaških obveznikov, ki so bili dolžni prispevati jahalnega konja z opremo, vendar so bili trije tako zadolženi, da niso prišli v poštev.

Od leta 1935 dalje so potekale priprave za obrambo: sklepali so o nakupu treh plinskih mask in dveh zaščit-

nih oblek za napade iz zraka, uvedli so sklad za protiletalsko obrambo, izvolili so občinski odsek za obvezno telesno vzgojo, občinski uslužbenec je bil na desetdnevnem tečaju pri komandi mariborskega vojnega področja ipd.

Občina je nadalje skrbela še za razvoj poštnega prometa in razširitev telefonskih zvez (kupila je poštne nabiralnike, skrbela za gradnjo telefonske centrale, ki je bila odprta 1928. leta), za napeljavo vodovoda (imela je pripravljene načrte in zbranih 150.000 dinarjev iz državnih skladov, 50.000 dinarjev iz banovinskih skladov in 50.000 dinarjev naj bi prispevali uporabniki, vendar ni začela gradnje, ker je izbruhnila druga svetovna vojna), za ulično razsvetljavo itd.

Za opravljanje nalog, ki jih je sprejel občinski odbor, so bile izvoljene številne komisije in odbori, vendar o njihovem delu ni ohranjenih poročil. Pred volitvami so izvolili dvočlansko reklamacijsko komisijo ali odbor, ki je popravljal in dopolnjeval volilne imenike. Ob volitvah so izvolili dvo- do štiričlanski volilni odbor. Obenem je bil izvoljen reklamacijski odbor, ki sta ga sestavljala dva člana. Večkrat so izvolili občinski posredovalni urad, kmetijski odbor, gradbeni odbor, komisijo za pregledovanje strug, požarno komisijo, lovsko razsodišče, odbor za prehrano ipd. Po enkrat so bili izvoljeni npr: sedemčlanski odbor za podporo dijaštva leta 1919, dvočlanski odbor za pobijanje draginje leta 1921 ipd. Volili so še predstavnike v Konjice: za davčni odbor, v odbor za propagando gozdarstva, v kmetijsko zbornico ipd.

Del zastavljenih nalog so izpolnjevali občinski odborniki in stalno zaposleni uslužbenci, za kar so dobiva-

li mesečne ali letne osebne dohodke. Župan je dobival npr. 300 kron na leto leta 1921, 600 kron leta 1922, 1200 dinarjev 1924. leta. Tajnik je dobival na mesec 100 kron leta 1921, 200 kron leta 1923, 300 dinarjev leta 1924. Mesooglednik je dobival na leto 200 kron leta 1921 in 200 dinarjev leta 1928. Občinski sluga je dobival na mesec 30 kron leta 1921 in 100 dinarjev leta 1924. Snažilka je dobivala na leto 50 kron leta 1921 in 100 dinarjev leta 1924. Pozneje sta imela stalne dohodke še: blagajnik avtobusa 200 dinarjev na mesec leta 1928 in nočni čuvaj 300 dinarjev na leto leta 1930.

Leta 1939 je bilo na občinski plačilni listi 11 uslužbencev s takimi letnimi dohodki: občinski tajnik 12.720 dinarjev, "služitelj" 6000 dinarjev, pomožni "služitelj" 4200 dinarjev, "šofer" 14.400 dinarjev, babica 3600 dinarjev, "mesooglednik" in razglaševalec 440 dinarjev, štirje mrliški ogledniki od 200 do 300 dinarjev.

V proračunu za leto 1938/39 so bile postavke še: za predsednika 6.000 dinarjev, tehnika 500 dinarjev, upravnika avtopodjetja 2.400 dinarjev, za izterjavo davkov 2.000 dinarjev in nekaj manjših vsot za razglašanje. Za osebne dohodke je bilo skupaj predvidenih 62.760 dinarjev ali 18,9 % od skupnih izdatkov 330.892 dinarjev.

TRŠKI KOMUNSKI ODBOR

Na zadnji seji občinskega zastopa 17.4.1919, ko na njej ni bilo zaupnika, so izvolili sedem članov v zastop komune.[1] Izvoljeni so bili lesni trgovec - veleposestnik in tedanji župan kot oskrbnik premoženja, dva trgovca, gostilničar, okrajni zdravnik, kleparski in kovaški mojster.

Slovenci so delo odbora ostro obsodili in v časniku pisali: "V našem trgu, ki je slovel za časa Avstrije kot eden najbolj zagrizenih nemškutarskih gnezd na Spod. (njem) Štajerskem, vodi posle izza prevrata sem, torej še danes, nemški oz. nemškutarski trški odbor, kateremu je poverjeno, med drugim, tudi nadzorstvo in gospodarstvo nad tako zvano Jevševo loko tik Vitanja, kateri gozdni in pašni kompleks je leta 1818 volil tedanji lastnik vitanjske graščine vitez Lenzendorf tržanom v splošno brezplačno porabo za vedno. Ta gozdni in pašni kompleks je precej obširen ter donaša lepe dohodke. Saj je tekom letošnjega leta prodal imenovani gospodarski odbor, ki sestoji iz najhujših zagrizencev in nemških nacionalcev, iz omenjene loke za blizu 100.000 kron lesa, a tudi v prejšnjih letih, osobito med vojno, je prodal omenjeni odbor večje množine lesa za lep denar ..." Avtor članka se sprašuje, zakaj oblasti ničesar ne sto-

rijo, da bi odvzele "kliki te tolikanj važne gospodarske posle iz rok". V odboru "sedijo najhujši nacijonalci, ki črtijo vse, kar le misli in čuti le količkaj slovensko. V trškem gospodarskem odboru se šopirijo: usnjar in lesni trgovec Hofbauer, trgovec Strasser, okrožni zdravnik dr. Kokoschineg, klepar Schuster, gostilničar Pirch in kot denunciant poznati krojač Findenigg... samo ljudje strogo nemško nacionalnega mišljenja, ki imajo še danes v trgu vso moč v rokah".[2]

Novi slovenski občinski odbor je počasi ukrepal, in v komunski odbor je bil izvoljen župan 15.8.1920, ko je neki prejšnji član odstopil. Župana so po enem letu iz odbora izločili in na njegovo mesto izvolili nemškega trškega obrtnika. Občinski odbor je nato na svoji seji 28.8.1922 izvolil v trški komunski odbor sedem svojih članov, vendar jim stari odbor ni hotel predati poslov z izgovorom, da še ni pretekla šestletna mandatna doba.

Premoženje komune je obsegalo 47,5530 ha zemljišč, od tega 21,9319 ha gozda, 2,3938 ha pašnikov, 0,0140 ha travnikov, 0,0198 ha njiv, 0,0906 ha vrta, 928 m^2 stavbišč in 23,0101 ha nerodovitnega zemljišča. Poleg tega je imela komuna elektrarno z majhno stanovanjsko hišo, hišo v trgu (občinsko hišo) in 25.000 dinarjev v vitanjski posojilnici.

Premoženje občine je obsegalo 38 a 80 m^2 pašnika, mostno tehtnico, gasilski dom z gasilsko opremo, nekaj pisarniške opreme (2 mizi, 2 omari, 14 stolov) in v posojilnici 312,94 krone. Predvojne dolgove 200 gld. in 3600 gld. so poslali 1923. leta davčnemu uradu v Konjice.

Zakaj tolikšni spori glede tega, kdo bo upravljal komunsko premoženje, je dokaj jasno. Komunski odbor je nasprotja še stopnjeval s tem, da je občini pošiljal račune za električno razsvetljavo v trgu, najemnino za pisarniške prostore, ki so jih uporabljale okoliške občine, ali za vožnjo drv občinskim revežem.

Vprašanje komunskega odbora in premoženja so začeli ponovno obravnavati aprila 1925. leta na sejah občinskega odbora. Razprava se je nadaljevala na sedmih sejah, ki so trajale do konca septembra. Na drugo sejo je prišel tudi sreski poglavar, ki pa je izjavljal, da se mu zdi spor brezpredmeten. Po njegovem mnenju so bile "komune", v tem primeru občinsko premoženje po predvojnem štajerskem občinskem redu, preživele in bi bilo najbolje, če bi premoženje prešlo v last občine.

Interesi upravičencev so bili popolnoma drugačni. Hoteli so prikazati posest kot zasebno lastnino, ki jo je mogoče tudi razprodati. Temu je sreski poglavar ostro nasprotoval in zahteval, naj komunsko premoženje upravlja občinski odbor. Po njegovem mnenju so bili vsi dotedanji odbori napačno izvoljeni, ker bi komuno moral voditi celoten občinski odbor, in ne samo nekateri člani. Zagrozil je, da bo občina dobila nalog, naj prevzame posle komune, če se ne bodo sporazumno dogovorili. Temu se je komunski odbor, ki je bil na seji, uprl in odšel.

Občinski odbor je prevzel upravo komune šele po posredovanju okrajnega zastopa v Konjicah (12.5.) in je nato na seji (17.6.) izvolil tričlanski odbor: načelnika, tajnika in blagajnika. Novi odbor je bil verjetno sestavljen po kompromisu med možnostjo, da vodijo komuno

občinski odbor ali upravičenci sami. V njem sta bila dva predstavnika občine in en tržanov predstavnik. Izvolili so ga za dobo šestih let. Tržanom je torej uspelo izsiliti nove volitve šele po šestih letih in v tem času so si lahko marsikaj uredili.

Predaja poslov pa kljub temu ni šla hitro in župan je moral posredovati na dveh sejah, da je komunski odbor predložil svojo dokumentacijo. Po seznamu, ki so ga nato sestavili, je imelo pravico do komunske posesti 74 hiš; 16 jih je bilo brez lastnika (od tega 9 hiš nekdanjega graščaka) in torej občinskih. Ostalih 58 deležev je imelo 41 lastnikov hiš, tako da je imelo 32 lastnikov po en delež, 9 lastnikov pa skupaj 26 deležev ali skoraj polovico pravic. Od tega so imeli štirje lastniki po dva deleža, dva po tri in trije po štiri deleže.[3]

Vitanjski posestniki so 24.11.1926 vložili prošnjo pri komisiji za agrarne operacije v Ljubljani, da bi uredili užitke in upravo na skupnem zemljišču. Reševanje vloge je potekalo počasi, saj je komisija zadevo dokončno uredila šele 12.10.1940. Po tej odločbi so bila vsa zemljišča last "komune Vitanje". Njeni člani so bili lastniki 58 hiš, ki so bile navedene v seznamu. Če bi se hiša porušila, bi ostala pravica združena s stavbno parcelo. Deležne pravice so bile vpisane pri posameznih lastnikih v zemljiško knjigo.

V odboru komune so bili tudi pozneje večinoma isti člani kot v občinskem odboru, vendar so imeli od občine ločeno upravljanje in ločeno blagajno. Neki član komunskega odbora se je po združitvi občin celo zavzemal za to, da bi občina vrnila komunska zemljišča, ki jih je

dajala v najem več kot 50 let, temu pa so se odborniki ostro uprli.

Upravljanje in užitke na komunski posesti sta poleg komunskega odbora urejala še statut in gospodarski načrt, za gozd posebej pa še gozdnogospodarski program. Tako je o sečnih dovoljenjih, ki so jih upravičenci dobili vsaki dve ali tri leta, odločal agrarni komisar, sekanje pa je odrejal "šumarski" referent. Vsak upravičenec je dobil od 4 do 6 m^3 drv, ki so bila vsaj za polovico cenejša kot sicer. Sekanje je organiziral komunski odbor za vse hkrati. Sekači so drva posekali in speljali do ceste. Iz gozda so sekali drogove za električno omrežje in pri napeljavi elektrike 1931. leta so imeli upravičenci več ugodnosti.[4]

DRUŽBENE ORGANIZACIJE

N a r o d n a č i t a l n i c a

V drugi polovici 1921. leta so Vitanjčani ustanovili društvo, katerega namen je bil "biti duševno ognjišče vitanjskih Slovencev, širiti med njimi izobrazbo in krepiti njihovo narodno samozavest".[1] S tem naj bi postal trg slovenski in iz njega naj bi izginila "tista nemška ošabnost, ki nas je tlačila desetletja".[2] Pred ustanovnim občnim zborom so vabili somišljenike iz sosednjih krajev in poudarjali, da potrebujejo gmotno in moralno podporo tudi od zunaj. Vitanje je zaradi gospodarske stagnacije zgubljajo svoj pomen, zato so si novi občinski odbor in ustanovitelji prizadevali, da bi kraj oživeli. K temu naj bi pripomoglo tudi novo društvo, zato so ob ustanovitvi pripravljali bogat kulturni in zabavni spored.[3]

Ob odprtju čitalnice v začetku februarja 1922. leta so poudarjali, da je narodna čitalnica v Vitanju, kljub temu da so bila drugje podobna društva že preživela, še zelo potrebna za utrjevanje "slovenske narodne in jugoslovanske državne zavesti".[4] Udeležencem iz Celja, Dobrne, Konjic, Stranic, Vojnika, Zreč in Vitanja so spregovorili predsednik društva in bivši gerent, predstav-

nik Kluba slovenskih naprednih akademikov iz Celja, šolski nadzornik in obrtni komisar, ki je bil vitanjski rojak. Poudarjali so pomen slovenskih kulturnih društev za vzgojo mladine. Spominjali so se zavednih Slovencev v preteklosti, pri čemer so omenjali, da sta v času stare Avstrije samo dva tržana volila Slovence. Pomembne zasluge je imel nekdanji župnik, ki je pred 30 leti ustanovil bralno društvo, a je po njegovem odhodu zamrlo. Slovesnemu delu je sledila zabava v gostilni, kjer so nastopali pevci Celjskega pevskega društva in godba iz Oplotnice. Osemčlanski odbor so sestavljali kamnoseški mojster - predsednik, upokojeni nadučitelj - njegov namestnik, nadučitelj - tajnik, njegova žena - blagajničarka in odborniki: trgovec, gostilničar, klobučarski mojster in posestnik. V odboru je bilo pet članov iz občinskega odbora; med njimi tudi tedanji in prejšnji župan. Ob koncu 1922. leta je štelo društvo 41 članov.[5]

Društvo je imelo v šoli knjižnico, v kateri so knjige izposojali ob nedeljah in praznikih dopoldne. Del knjig jim je v začetku podaril celjski klub naprednih akademikov; leta 1922 so jih imeli približno 120. Kljub dobrim začetkom pa društvo ni moglo prav zaživeti. Vzrok za to je bila po mnenju časopisnega poročevalca nezavednost Slovencev, ki so še vedno podpirali svoje nekdanje nasprotnike in pozabili na pravo nevarnost, ki jim je pretila v preteklosti in ki bi se lahko ponovila.[6]

Po uvedbi diktature 1929. leta so ponovno sestavili pravila in v začetku leta 1930 so bila potrjena. Ime društva so spremenili in se je imenovalo Narodna čitalnica za trg Vitanje in okolico. Namen društva je bil člane "duševno" in gospodarsko izobraževati, krepiti narodno zavest in "ljubezen do edinstvene države", gojiti

strpnost do sodržavljanov drugih narodnosti in veroizpovedi ter ponujati "pošteno zabavo".[7] Poleg izobraževanja je čitalnica gojila tudi družabnost s prirejanjem vrtnih veselic, na katerih so igrale godbe iz drugih krajev, npr. 1924. leta vojaška godba iz Karlovca.[8]

S o k o l s k o d r u š t v o

Ustanovljeno je bilo 9.10.1930. leta in je kmalu štelo 80 članov; od tega 30 fantov in 50 otrok. Pozneje so se v društvo včlanila še dekleta. Vodili so ga okrajni zdravnik - starosta, učitelj - načelnik, pravnik in več učiteljic. V začetku je bil največji problem pomanjkanje denarnih sredstev, ki so jih potrebovali za ureditev prostorov za telovadbo, vendar so s popravilom stare barvarne ta problem začasno rešili. Prvi nastop so pripravljali za proslavo ob državnem prazniku 1. decembra. Nastopali naj bi telovadci, društveni pevski zbor in orkester. Redno delo je obsegalo poleg telovadnih vaj za nove člane še obvezna predavanja, ki so bila ob nedeljah.[9]

Društvo je po prvem zagonu, ki je trajal nekaj dalj kot leto dni, kljub upanju, "da bo sokolski duh prežel člane", zamrlo.[10] Tako se nihče ni udeležil sokolskega zleta v Ljubljani leta 1933. Vzroke za tako stanje so videli v preveliki "družabni in stanovski" razliki med člani.

Na letni skupščini 21.1.1934, ki so se je člani udeležili v polnem številu, so izvolili nov upravni odbor in sklenili društvo oživiti. Skupščine se je udeležil delegat sokolske župe, ki je dajal nasvete za delo in spodbujal k večji aktivnosti. Društveno upravo, ki je

štela 15 članov, so sestavljali starosta, podstarosta, načelnik, podnačelnik, načelnica - tajnica, prosvetar - matrikar, blagajničarka, gospodar, štirje odborniki in trije revizorji. Poklicna in premoženjska sestava je bila takale: mož veleposestnice, posestnik, dva lesna trgovca, gostilničar - trgovec, trgovec, posestnik, in zdravnik, jurist, poštarica, trgovski pomočnik, žena lesnega trgovca. Trije člani uprave so bili občinski odborniki, eden je bil občinski tajnik. Učiteljstvo, razen enega člana, ni sodelovalo v Sokolu, zato je pisec šolske kronike želel, da bi oblasti "imele pred očmi nastavitev predvsem delovnih in zmožnih učiteljskih moči na politično in nacionalno eksponiranih krajih, kot je Vitanje".

Članstvo v društvu je bilo prostovoljno in čeprav v Vitanju na zunaj ni bilo izrazito politično usmerjenih skupin, so se kazale razlike. Starši, ki so bili klerikalno in nemško usmerjeni, svojih otrok niso pošiljali k Sokolu.

Nasprotja med Slovenci in Nemci so se začela očitneje kazati tik pred drugo svetovno vojno. Nekateri zavedni Slovenci so začeli izstopati iz sokolske organizacije, ker je bila žena sokolskega staroste članica Kulturbunda.

Člani sokolskega društva so imeli enake telovadne dresе, ki so bili po njihovem mnenju bolj privlačni kot orlovski. Fantje so imeli bele majice, kratke hlače in telovadne copate, dekleta pa bele bluze, modra krila in copate. Zunanji znak pripadnosti je bil še medsebojni pozdrav "zdravo" in nagovarjanje za "brat".

Na telovadne vaje je hodilo približno dvajset fantov

in osem deklet iz trga. Kmečki otroci zaradi dela na kmetijah niso imeli časa, pa verjetno tudi ne prave potrebe po telesnem razgibavanju. Vaje so imeli v poslopju za graščino in pozneje v šoli, kjer so uredili telovadnico. Vadili so enkrat do dvakrat na teden, pred nastopi pa vsak dan. Udeležba je bila obvezna, in kdor ni prišel, se je moral opravičiti starešini. Telovadili so ob glasbi in pri prostih vajah so peli. Vadili so še z žogo, na bradlji, krogih ipd. [11] Leta 1934 so sestavili svoj orkester, nakupili instrumente in pripravili igro Kovačev študent.

Sokolsko društvo je vsaj enkrat na leto pripravilo nastop v Vitanju, z drugimi društvi pa je nastopalo še v Vojniku, Konjicah in Celju. Velik nastop so imeli npr. v Konjicah, kjer je z glasbeno spremljavo nastopalo več društev. Trajal je štiri ure.

Sokolskega zleta v Pragi 1938. leta se je kot predstavnik društva udeležil načelnik. Po vrnitvi je navdušeno pripovedoval o doživetjih in obenem poudarjal, da so v Vitanju premlačni v svoji dejavnosti. Zvečer je po pogovoru v gostilni odšel v službo, ker je začasno nadomestoval nočnega čuvaja. Ponoči ga je ubil klobučarski pomočnik iz maščevanja, ker ga je čuvaj zasačil pri kaznivem dejanju in so ga obsodili na zaporno kazen.[12]

Pogreba so se poleg svojcev in krajanov udeležili člani vitanjskega Sokola in sokolskih društev iz Celja, Konjic, Oplotnice in Žalca ter vitanjski gasilci. Vitanjsko pevsko društvo je zapelo pred pokojnikovim domom in ob grobu pesmi Pomladi vse se veseli in Vigred. Nato so ob grobu spregovorili: v imenu občine župan, v imenu vitanjskega Sokola starešina in mlajši član ter

predstavnik celjske sokolske župe. Na koncu je zadonel gasilski rog in pet sokolskih praporov so dvakrat povesili na grob. Ob tragični smrti so poudarjali pokojnikovo zavzetost za društveno delo, njegove osebne lastnosti, da je bil značajen, miren in simpatičen, ter priljubljenost pri krajanih.

Smrt društvenega načelnika je gotovo vplivala na dejavnost društva, ki že tako ni imelo posebno dosti dela. Načrti za lastni dom ali vsaj telovadnico so ostali še naprej neizpolnjeni. Potreb društva in njegovega širšega pomena so se zavedali, saj naj bi sokolski dom postal "središče vsega nacionalnega življenja v Vitanju".[13]

Z v e z n a s t r e l s k a d r u ž i n a

Ustanovna skupščina te družine, ki se je imenovala Savezna streljačka družina je bila 27.8.1933 v trški gostilni.[14] Udeležilo se je je pet ustanovnih članov in nekaj kandidatov. Izvolili so upravni odbor, ki so ga sestavljali predsednik, podpredsednik, tajnik, blagajnik in trije člani. Na naslednji seji aprila 1934, na kateri so bili navzoči odborniki in 11 članov, so prebrali pravila. Glede na pravila so izvolili dva nova člana odbora. Ob koncu seje je predsednik navduševal člane za delo v društvu, "kajti le v skupnosti in vztrajnosti je moč". Ob ustanavljanju so bili nekateri Vitanjčani skeptični, drugi pa proti društvu, ker ga je ustanavljal Nemec. Pravila, ki so bila v srbohrvaškem jeziku, so bila potrjena 8.10.1934.

Ko so bila pravila potrjena, je bil sklican občni zbor, na katerem so izbruhnila nasprotja, ki so bila na videz formalna, v resnici pa so imela korenine v politič-

nih in narodnostnih nasprotjih. Predsednik je začel zborovanje z vzklikom "Čuvajmo Jugoslavijo" in prebral pravila. Sledile so volitve odbora, in za predsednika so ponovno predlagali dotedanjega predsednika, ki si je najbolj prizadeval, da bi se društvo ustanovilo. Proti temu je ostro protestirala skupina dvajsetih nečlanov, ki je imela pripravljeno tudi svojo listo kandidatov. Skupina, v kateri so bili med drugimi pravnik, lesni trgovec in veleposestnik, se je hotela včlaniti tik pred občnim zborom, a jih po društvenih pravilih niso hoteli sprejeti. Proti njim je ostro nastopil predsednik zbora, polkovnik iz uprave "streljačkog okruga" v Mariboru; predlagal je deset minut odmora. Skupina je nato z nekaj člani zapustila zbor. Člani so nadaljevali volitve odbornikov, namestnikov in nadzornega odbora. Določili so še članarino; znašala je 12 dinarjev na leto. Po sklepnem govoru so trikrat vzkliknili pokojnemu kralju Aleksandru I. "Slava mu", novemu kralju Petru II. pa trikrat "Živio"; na koncu so dodali: "Čuvajmo Jugoslavijo!"

Vprašanje dvajsetih kandidatov za članstvo v društvu so reševali na naslednji odborovi seji; sklenili so, da sprejmejo vse razen dveh, pravnika - občinskega tajnika in veleposestnika. Prvega niso sprejeli, češ da dela pri vsakem društvu razdor in je tudi odklonil prvo predsednikovo vabilo za včlanjenje. Drugega niso sprejeli zato, ker je bil že član pripravljalnega odbora, a je sam izstopil. Ko je društvo priredilo družabni večer, ni hotel pobirati prostovoljnih prispevkov in je raje kvartal, zato je imelo društvo denarno škodo.

V vodstvu društva so bili osem obrtnikov, trije namestniki in trije člani nadzornega odbora. Od ustanovit-

ve leta 1933 do konca leta 1939 so bili v odboru nepretrgoma štirje člani, od leta 1935 pa še trije člani. Osemnajst odbornikov je bilo v društvu od enega do štirih let. Poklicna sestava je bila zelo pisana: fužinar, gostilničar - mesar, upokojeni orožnik in trgovski pomočnik od ustanovitve; nadgozdar, trgovec in skladiščnik od leta 1935 dalje; občasni odborniki so bili še: dva trgovca, lesni trgovec, kovaški in kamnoseški mojster, dva učitelja, občinski uslužbenec, orožniški narednik, brivec in mesarski pomočnik. Člani so se ogovarjali za "brat", npr. "brat predsednik".

Občni zbor društva je bil običajno v začetku leta. Uvodni govor je imel predsednik, ki je najprej vzkliknil: "Živio kralj Peter II!" Sledila so poročila o delu, volitve odbornikov v okrožno skupščino, določanje višine članarine ipd. Med letom sta bili navadno še dve seji upravnega odbora; prva je bila sredi leta, druga ob koncu leta.

Občnih zborov se je udeleževalo navadno 37 do 45 članov, le skupščine 1939. leta se je udeležilo samo 22 članov. Vseh članov je bilo nekaj let več kot sto; 1936. leta jih je bilo 129 in 1938. leta 112; leta 1939 se je število članov zmanjšalo na 49. Sej upravnega odbora se je udeleževalo navadno 5 do 7 članov. Občne zbore in seje so imeli najpogosteje v posebni gostilni enega od članov društva.

Naloga društva je bila, da "neguje veštinu gadžanja i da obrazovanjem spremnih i sposobnih strelaca pripomogne jačanju zemaljske odbrane. Politički, verski ili kakvi drugi ciljevi potpuno su isključeni". Najprej je uredilo strelišče "Na Čikovem", odprto je bilo 8.9.1935,

nato pa je prirejalo vaje v streljanju, kar so merili s številom izstreljenih nabojev. V letnih poročilih so navedli 1936. leta 3120 izstreljenih nabojev, 1937. leta 560 in 1938. leta 320 nabojev. Družabnost so gojili na Silvestrovih večerih, ki so bili namenjeni tudi pridobivanju denarnih sredstev za društvo. V vaški gostilni so prirejali t.i. "jagrske veselice", na katerih je bila na jedilniku srna.

P r o s t o v o l j n o g a s i l s k o d r u š t v o

Po ustanovitvi Jugoslovanske gasilske zveze v Ljubljani 1.6.1919 je bilo 28.3.1920 tudi v Vitanju ustanovljeno prostovoljno gasilsko društvo, ki je bilo registrirano 6.5.1920.[15] Občni zbor je vodil tedanji gerent. Sprejeli so nova pravila in izvolili odbor. Novi odbor je imel 12 članov; načelnika, namestnika, tajnika, blagajnika, štiri odbornike, dva namestnika, nadzornika uprave in "pregledovalca računov". Po poklicih je bila sestava članov takale: gostilničar, klobučarski mojster, trije trgovci, upokojeni stražnik, čevljar, kamnoseški mojster, dva posestnika in fužinar. Na občnem zboru 25.6.1922 je bil izvoljen za predsednika fužinar, ki je potem vodil društvo do druge svetovne vojne. Društvo je štelo po prvi svetovni vojni približno 60 članov.

Največja skrb društva je bila nakup nove opreme in ureditev prostorov. Po prvi svetovni vojni so najprej nakupili delovne obleke in uniforme. Nato so 1926. leta začeli širiti gasilski dom. Uredili so sejno sobo in kuhinjo; pozneje so v dom postavili še oder. Leta 1930 so sklenili, da bodo kupili novo motorno brizgalno, in leta 1934 so kupili nov gasilski avtomobil, ki je bil

obenem tudi rešilni avtomobil.

Sredstva za nakup opreme in obnovitev doma so dobivali s prirejanjem veselic in z dokaj rednimi letnimi dotacijami iz občinskega proračuna. Predpustne gasilske veselice so segale še v čas pred prvo svetovno vojno, po vojni pa so se začele vedno bolj uveljavljati poletne vrtne veselice s srečelovom ali tombolo.

Velike društvene slovesnosti, kot nakup brizgalne in avtomobila, proslava 60-letnice društva ali razvitje prapora, so se začele dopoldne z blagoslovitvijo in mašo na prostem. Slovesnosti se je navadno udeležilo več duhovnikov, med njimi tudi kanonik iz Strmca.[16] Dopoldanskemu slavnostnemu delu je popoldne sledila veselica na prostem.

Največja gasilska prireditev je bila ob razvitju prapora 9.7.1939. V nabiralni akciji so prispevali botri po 1000 dinarjev, 88 krajanov je prispevalo po 1000 dinarjev za zlati žebelj in 29 krajanov po 50 dinarjev za srebrni žebelj. Botri so bili graščakinja, veleposestnica in njen mož, trgovka - posestnica in njen mož, gostilničar - posestnik in njegova hčerka, občinski župan in njegova žena.

Slovesnosti so se udeležila vsa gasilska društva iz konjiškega sreza ter več društev iz celjskega in slovenjgraškega sreza. Sreski podnačelnik je zastopal bana, ki je bil pokrovitelj.

Na veselici so izbruhnila politična in narodnostna nasprotja med Nemci in Slovenci. Izzivati je začel sin "nekega gospoda, ki je bil pred vojno v Konjicah dober

telovadec Turnvereina in med vojno prav vnet Jungschütz". Neki drug "gospod" je izrekel besedo "Bauerntrottel" in neki tretji "gospod je zahteval, da aretirajo nekoga, ki si je upal glasno povedati, da smo v Jugoslaviji in da naj izvestni ljudje to upoštevajo".

Časopisni poročevalec v Novi dobi je poudarjal, da so "izzivanje obsojali vsi pametni Slovenci brez razlike strank, pa tudi navzoči jugoslovanski državljani nemške narodnosti ... Opozarjamo pa tiste, ki mislijo, da lahko delajo, kar hočejo, in da lahko izzivajo pošteni slovenski narod, da si zapomnijo, da je naše potrpežljivosti konec. V takih primerih bomo vsi pošteni Slovenci, brez razlike strank, nastopili skupno".[17]

T u j s k o p r o m e t n o d r u š t v o

Po pravilih, ki so bila potrjena 9.5.1938, je bil namen društva skrbeti za olepšanje kraja in okolice ter povečevati obisk turistov. Sobe so oddajali predsednik društva, ki je bil lesni trgovec in lastnik graščine, ter trije do štirje gostilničarji. Društvo je načrtovalo gradnjo bazena. Za nakup zemljišča je bila izvoljena na občinski seji tričlanska komisija. Za načrte in za začetek gradnje je društvo dobilo denarno pomoč od občine. V društvu je bilo včlanjenih nekaj odbornikov, zato so na eni izmed odborovih sej sklenili, da ni potreben še poseben občinski turistični odbor. Kmalu po ustanovitvi je društvo priredilo veselico, na kateri je sodeloval "akademski jazz orkester" iz Ljubljane. Uredilo je klopi in mize ter izdalo svoj prospekt z besedilom v slovenščini, srbohrvaščini in nemščini.[18]

Kmečka hranilnica in posojilnica

je nadaljevala delo izpred prve svetovne vojne. Redni občni zbori, ki se jih je udeleževalo od 9 do 12 članov, so bili vsako leto marca, aprila ali maja.[19] Dnevni red je obsegal poročili načelništva in nadzorstva, potrditev zaključnega računa in razne predloge. Volitve načelništva, ki je štelo 7 članov, in nadzorstva, ki je štelo 6 članov, so bile vsaka tri leta, vendar so bili navadno izvoljeni isti člani. Načelništvo in nadzorstvo se je sestajalo štirikrat do dvanajstkrat na leto. Posojilnica je obsegala župnije Vitanje, Zreče, Nova Cerkev in Frankolovo, leta 1930 pa so sklenili, da se bo omejila samo na Vitanje. Člani vodstva so bili večinoma kmetje iz okolice: iz Pake štirje, iz Ljubnice trije, iz Brezna dva, iz Spodnjega Doliča dva, iz Ljubnice in s Skomarja po eden; iz Vitanja so bili trije: župnik in dva tržana. Zadružnikov je bilo v letih 1919 do 1925 od 52 do 85 in v letih 1926 do 1933 od 103 do 123. Z redkimi izjemami so bili vsi kmetje iz okolice: 19 iz Spodnjega Doliča, 15 iz Brezna, 14 iz Pake, 13 iz Ljubljane, 12 s Kozjaka, 5 iz Hudinje, 4 iz Stranic, po dva iz Socke in Sevc, po eden iz Stenice in Strmca. Šest zadružnikov je bilo iz Vitanja: mizar - posestnik in njegova žena, posestnica, posestnik - sedlar, posestnik in posojilnični tajnik.

Promet posojilnice je leta 1918 znašal 156.390,56 krone, 1919. 273.298,04 krone in 1922. 437.437.800,79 krone. V času od 1925. do 1932. je bil največji leta 1930, ko je znašal 1.558.303,48 dinarja, in najmanjši leta 1932, ko je dosegel le 903.120,70 dinarja. Zelo majhen promet je bil leta 1939, ko je znašal 116.717,17 dinarja.

Čisti dobiček je znašal 1928. leta 2.116,76 dinarja, 1931. leta 4.681,08 dinarja; skupna rezerva je bila 1932. leta 31.719,67 dinarja.

Poleg posojil posameznikom je posojilnica npr. leta 1920 dala krajevnemu šolskemu svetu za nakup šolske stavbe posojilo 15.700 kron, cerkvenemu skladnemu odboru pa 1930. leta 44.536 dinarjev in 1931. 59.795 dinarjev itd. Dolg cerkvenega skladnega odbora je znašal leta 1932 67.836 dinarjev. Jamstvo zanj so prevzeli 4 posestniki. Za odplačilo so zbirali prispevke; dalo jih je več kot 100 prebivalcev. Približno 20 zneskov je bilo po 300 do 500 dinarjev, nekaj po 500 do 900 dinarjev, eden pa celo 3983 dinarjev.

Posojilnica je v letu 1919 opravljala posle, ki so bili povezani s spremenjenim denarnim poslovanjem. V začetku leta so žigosali denar, in čeprav so rok podaljšali do 2. februarja, je še dosti denarja ostalo nežigosanega in torej neveljavnega. Konec leta so kolkovali bankovce. V komisijo so imenovali župnika, nadučitelja, načelnika ter namestnika in tajnika posojilnice.[2o]

Iz dobička so delili nagrade odbornikom: 1921. leta 50 kron na mesec tajniku in 5 kron blagajniku za vsak uradni dan, 1924. leta 100 dinarjev na mesec tajniku, 25 dinarjev na mesec blagajniku in 25 dinarjev na mesec župniku za hrano tajniku, 1925. leta 150 dinarjev tajniku, 50 dinarjev blagajniku na mesec in 150 dinarjev nagrade načelniku.

Občni zbor 1924. leta je predsednik končal z zahvalo vsem zborovalcem za udeležbo in priporočil "vse delo in poslovanje v varstvo Božjega srca, ki naj podeli po priprošnji MB svoj obilni blagoslov temu podjetju ..."

D r u g a d r u š t v a

Poleg naštetih društev so bila ustanovljena še druga, a ni podatkov o njihovem delovanju:

1936. leta krajevna Kmečka zveza in prosvetno društvo, 1939. leta podružnica Sadjarskega in vrtnarskega društva, 1938. ali 1939. leta sta delovali podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda ter Strokovna zveza lesnih delavcev ZZD. Ko so leta 1938 ustanavljali Legijo koroških borcev, je bilo 28 članov te organizacije iz vitanjske občine. Mislili so na ustanovitev Društva kmečkih fantov in deklet, vendar se to ni zgodilo. Iz obdobja pred prvo svetovno vojno je delovala še Posojilnica.[21]

ŠOLA IN KRAJEVNI ŠOLSKI ODBOR

Narodna vlada je 14.12.1918 ukinila nemško šolo. V obeh obstoječih razredih je bilo 24 učencev, od tega 12 Slovencev, 9 Nemcev in 3 Židje, ki so bili begunci iz Galicije. Šest učencev nemške narodnosti je hodilo v šolskem letu 1917/18 v okoliško šolo.

Učiteljstvu, ki je bilo nemško usmerjeno, je dala Narodna vlada 1919. leta namig, naj prosi za upokojitev. Nadučitelj na slovenski okoliški šoli je bil upokojen in na njegovo mesto so postavili zavednega Slovenca. 29.8.1921. leta so prisegli na novo ustavo učitelj iz Vitanja, Stranic, Sv. Florjana in s Kozjaka ob navzočnosti župnika in okrajnega glavarja iz Konjic.[1] Leta 1922 je bil nameščen nov učitelj, ki je bil "narodnjak" in "naprednjak". Šolsko kroniko, ki so jo do 30.10.1917 pisali v nemščini, so začeli s šolskim letom 1917/18 pisati v slovenščini.

Vitanjska štirirazredna osnovna šola je bila 1923. leta razširjena v petrazrednico in 1930. leta v šestrazrednico. Obiskovali so jo otroci iz Pake, Ljubnice, Stenice, s Skomarja, iz Hudinje, Spodnjega Doliča, Brezna in Vitanja.

Šolski okoliš Vitanje v šolskem letu 1926/27

K r a j	Število hiš	Oddaljenost v km	Število otrok
Vitanje trg	79	-2	57
Vitanjska vas	32	-0,5	16
Ljubnica	55	1,5-5	39
Stenica	42	0,5-5	33
Paka	50	0,5-6	44
Brezen	56	0,7-6	50
Spodnji Dolič	40	1-5	45
Hudinja	27	3,5-5	21
Skomarje	20	0,8-4	16

Šolsko leto	Število učencev			Število učiteljev
	učenci	učenke	skupaj	
1	2	3	4	5
1919/20	121	120	241	4
1924/25	168	128	296	6
1925/26	178	148	326	
1926/27	140	126	266	
1927/28	127	133	260	
1928/29	123	141	264	
1929/30	133	147	280	6
1930/31	132	160	292	
1931/32	122	171	301	
1932/33	140	184	324	
1933/34	158	206	364	
1934/35	183	214	397	
1935/36	191	220	411	9
1936/37	196	221	417	
1937/38	200	224	424	

1	2	3	4	5
1938/39	212	218	430	
1939/40	221	216	437	

Število učencev se je v desetletju 1919/20 do 1929/30 povečalo za 40, v naslednjem desetletju do 1929/40 pa je precej hitreje naraščalo in se je povečalo za 157.

Po prvi svetovni vojni so bili v krajevnem šolskem svetu predstavniki občin Spodnji Dolič, Paka, Ljubnica, Skomarje, Brezen, Vitanje, vitanjski župnik, prejšnji gerent in šolski upravitelj. Štel je najprej 9, nato 8 odbornikov. Pozneje je imelo Vitanje 2 do 3 predstavnike, okoliške občine pa 3 do 4. Šolski upravitelj je bil stalni član odbora.

Občina	Občinski prispevki za šolo 1917/18	1920/21	Nakup nemške šole 1920	
Ljubnica	31,99 %	21,03 %	21,03 %	3774,88 krone
Brezen	26,25 %	15,69 %	15,69 %	2816,35 krone
Spodnji Dolič	14,28 %	10,23 %	10,23 %	1836,29 krone
Skomarje	13,89 %	15,65 %	15,65 %	2809,18 krone
Paka	13,59 %	11,14 %	11,14 %	1999,63 krone
Vitanje	-	-	26,26 %	4713,67 krone

Za slovénsko okoliško šolo so prispevale sredstva okoliške občine, kar je dosegla vitanjska občina nekaj let po ustanovitvi nemške šole. Prispevek je dajala zopet po prvi svetovni vojni. Nekdanjo nemško šolo je kupil krajni šolski svet 1.7.1920. leta za 15.000 kron, vendar je znesek zaradi različnih stroškov narasel na 17.950 kron. Po

združitvi občin 1933. leta je združena občina Vitanje dajala prispevke za šolo v Vitanju in na Rakovcu ter za šolo v Sv. Florjanu, Doliču, Stranicah, na Skomarju, v Zrečah in Sv. Joštu na Kozjaku.

V proračun krajevnih šolskih odborov je poleg drugih stroškov sodilo v letu 1929/30 tudi plačevanje nagrade za veroučitelja ter plačevanje stanovanj in kurjave učiteljem, kar ni bilo po volji odbornikom.

Potek šolskih slovesnosti ob državnih in narodnih praznikih je določil šolski svet Konjice 21.11.1921 na podlagi odredb oddelka za prosveto in vero, višjega šolskega sveta in okrožnice ljubljanskega škofa. Pri vseh slovesnostih v šoli je bilo obvezno petje prvih kitic državne himne Bože pravde in Liepa naša domovina v srbohrvaščini ter Naprej v slovenščini. Za začetek in konec šolskega leta je bila predpisana maša s peto ali orglano kraljevo himno. Za obletnico "ujedinjenja" 1.12. in rojstni dan kralja Aleksandra je bilo predpisano petje Te deum laudamus z molitvijo, molitev za kralja in kraljeva himna Bože pravde. Na vidov dan 28. junija je bila predpisana slovesna zadušnica. Praznik sv. Cirila in Metoda so počastili prvo nedeljo po 5. juliju z mašo.

Poleg teh slovesnosti so slavili še 8.6.1922 poroko kralja Aleksandra z romunsko princeso Marijo, 28.10.1922 bitko pri Kumanovem z mašo in državno himno, pozneje še konec januarja sv. Savo, 4.2. Strossmayerjev dan in v prvi polovici maja materinski dan.

Državne praznike so proslavili z mašo, petjem, govori in deklamacijami, manjše praznike z govori in deklamacijami ali samo z govori. Prireditve z govori in dekla-

macijami ali igricami so bile navadno v okviru šole. Za publiko je nastopala le sokolska mladina (sokolska deca) na Vidov dan 1932 in praznik "ujedinjenja" 1933. leta. Ni pa mogla uspeti vidovdanska proslava npr. 1931. leta, ker so sočasno gasilci organizirali svojo veselico. Sicer pa je bil uspeh v začetku tridesetih let skromen: zanimanja je bilo vedno manj, ker je bilo slovesnosti dosti.

Ob smrti kralja Aleksandra 9.10.1934 je bilo več žalnih slovesnosti: 16.10. je bila v šoli žalna slovesnost z govorom. 18.10. so se udeležili javne žalne slovesnosti in maše, 9.11. so se udeležili maše in spominskega govora, 9.4.1935, ob koncu državne žalosti, so se udeležili javne komemoracijske maše, po kateri so zasadili spominske lipe. V tistem času je bila v šoli slika kralja Aleksandra okrašena; vsak mesec so prižigali pred njo lučke, učitelji in učenci so nosili žalne trakove, državne trakove, ovite s črnino, ali znake s kraljevo sliko. Predstavniki učiteljstva so nesli v kraljevo "zadužbino" na Oplenac pergamentno listino z obljubo, da bodo izpolnjevali kraljevo oporoko (Čuvajte mi Jugoslavijo!), ki jo je podpisala slovenska mladina. Rojstni dan kralja Petra II. so praznovali 5. septembra.

Učenci so se poleg državnih praznikov udeleževali še cerkvenih slovesnosti. 7.10.1922 je bila maša ob šestdeset letnici smrti A.M. Slomška. 5. decembra so prirejali Miklavževe večere z igricami, petjem in deklamacijami ter obdaritvijo otrok. S prispevki, ki so jih dobili ob tej priložnosti, so leta 1924 napeljali električno razsvetljavo v prvo nadstropje šole, leta 1925 so kupili deset slik pomembnih slovenskih mož ipd. Pozneje so prirejali božičnico, na kateri so tudi s pri-

spevki trgovcev obdarovali otroke z oblekami, čevlji idr. Redno so se udeleževali procesij na dan sv. rešnjega telesa in na Petrovo.

Spoved in obhajilo sta bila za učence štirikrat na leto: 4. ali 5. decembra za Miklavževo, o veliki noči, na dan sv. Alojzija in ob koncu pouka 25. avgusta. Šolske maše so bile maja in junija ob torkih, ko so peli, in ob petkih, ko so molili.

Na šoli so v tridesetih letih delovala tri društva: podmladek Rdečega križa, Mladi junaki in podmladek Jugoslovanske straže. Društvo Mladi junaki si je prizadevalo odvrniti mladino od alkohola, toda predavanja o škodljivosti alkohola niso bila uspešna in število članov ni bilo posebno veliko; leta 1930 jih je bilo npr. 93. Podmladek Rdečega križa je organiziral proslave z igricami, petjem in deklamacijami, vendar je spričo prevelikega števila programov in proslav tudi za to dejavnost zanimanje usihalo. Proslave je organiziral tudi podmladek Jadranske straže, ki je leta 1935 ob vidovdanski proslavi razvil svoj prapor. Boter je bil vitanjski župan.

Leta 1939 so ustanovili Klub mladih harmonikašev, ki je štel sedem članov. Kmalu so nastopili v Vojniku, Dobrni in Šoštanju. Izkupiček od prireditev so namenili za različne nakupe: sliko ustoličenja slovenskih vojvod na Gosposvetskem polju, šest kipcev kralja Aleksandra, državne grbe ipd. Izkupičke z nekaterih šolskih prireditev so namenili za nakupe knjig.

O splošnem družbenem položaju v deželi so komentatorji v šolski kroniki poročali takole:

1922/23: beda je vsled neznosne draginje prekipela do vrhunca ...

1923/24: na šoli deluje narodno napredno učiteljstvo, ki poučuje jugoslovansko mladino v jugoslovanskem duhu ...

1928/29, po ukinitvi ustave: sedanja vlada deluje v pravcu pravičnosti in vrhovni princip ji je ujedinjenje vsega našega troplemenskega naroda v pravo jugoslovansko mišljenje ...

1931/32: huda gospodarska kriza, ki se kaže v brezposelnosti, padanju cen deželnih pridelkov, zmanjšanju plač itd. ... kmet je prišel v naravnost obupen položaj, loteva se ga malosrčnost in adverzija do obstoječega reda in režima, misleč, da sta vlada in režim kriva ...

1937/38: koruzna moka in koruzni zdrob, ki sta že od nekdaj glavna prehrana našega pohorskega prebivalstva, sta se v zadnjem času občutno podražili. Vsi, predvsem pa ubožnejši sloji se povprašujejo, kje je vzrok podražitve tega za prehrano tako važnega predmeta, ko vendar pridelamo koruzo v lastni državi v izobilju ...

1939/40: da je naš notranji in zunanji položaj tako stabilen, je v prvi vrsti zasluga doseženega sporazuma z brati Hrvati. Kljub težkim prilikam gleda ljudstvo z zaupanjem v boljšo bodočnost, zaupajoč popolnoma v vodstvo slavnega junaškega doma Karadjorjevićev ...

VERSKA SKUPNOST

Po prvi svetovni vojni je bila 1920. leta ustanovljena Cerkvena družba, ki je imela enak namen kot prejšnja: zbirati denar za prenovo farne cerkve in cerkve Matere božje v Vitanju. Družbo so kot v preteklosti sestavljali udje in dobrotniki. Udje naj bi vsak teden plačevali po krajcar, dobrotniki enkrat ali večkrat nedoločeno vsoto. Za oboje bi bila po enkrat na leto maša. Družbo je vodil odbor s predstojnikom, ki je bil vitanjski župnik.[1]

Novembra 1921. leta so sestavili odbor cerkvenega sklada, ki ga je potrdilo okrajno glavarstvo v Konjicah februarja 1922. leta. Sestavljalo ga je pet članov - kmetov iz okolice iz Spodnjega Doliča, Ljubnice, Brezna, Pake in s Skomarja. 1930. leta so sestavili nov odbor. Sredi 1930. leta so začeli popravljati župno cerkev.

Zidarska dela je prevzel gradbenik iz Konjic, kamnoseška, mizarska in kleparska dela obrtniki iz Vitanja, kiparska in pozlatarska dela akademik slikar Ivan Sojč iz Maribora ter Ivan Cezar iz Mozirja, konservatorstvo oljnih slik in fresk Matej Sternen iz Ljubljane. Delo je nadzoroval France Stelè.[2]

Iz obdobja Avstrije sta se ohranili še Marijina in Mohorjeva družba. Prva je štela v začetku dvajsetih let 297 članov; od tega je bilo 127 deklet, 68 žena, 60 fantov in 42 mož. Druga je imela 1927. leta 106 članov. Župljani so bili naročeni na glasila: Glasnik najsvetejšega srca (60), Slovenski gospodar (36), Bogoljub (22), Slovenec (12), Domoljub (10), Mladika (3) in Goriška Mohorjeva družba (1).[3]

Največja cerkvena akcija v obdobju med obema vojnama je bil nakup novih zvonov.[4] 27.2.1922 so izvolili petnajst članski odbor, v katerem so bili trije predstavniki iz Vitanja in po dva iz Brezna, Spodnjega Doliča, Ljubnice, Pake, Hudinje in Stenice. Najprej so kupili po dva zvonova za cerkvi sv. Vida in sv. Marjete. V letu 1924 so imeli zborovanje za nakup zvonov v Vitanju, kjer so razpravljali, ali bodo kupili jeklene ali bronaste, ker se je denar nabiral počasi. Vendar so ga do junija 1926 zbrali že toliko, da so lahko naročili v Mariboru tri bronaste zvonove.

Za zvonove so prispevali: neznan darovalec, ki je v oporoki zapustil 18.750 dinarjev, grof - veleposestnik 10.000 dinarjev, drug veleposestnik iz Vitanja 5000 dinarjev, gostilničar - trgovec 3500 dinarjev, kamnoseški mojster in takratni župan ter trgovka po 3000 dinarjev, posestnik iz Stenice 2350 dinarjev, fužinar, gostilničar in bankir, ki je imel graščino v Socki, po 2000 dinarjev, gostilničar 1500 dinarjev, trgovec in tovarnar po 1000 dinarjev itd. Večje vsote so prispevali še: kmečka hranilnica 3700 dinarjev, posojilnica 3000 dinarjev, cerkvena družba 2340 dinarjev, trška komuna 1500 dinarjev in občina Vitanje 500 dinarjev. Med premožnejšimi tržani sta malo prispevala le dva gostilniča-

rja: prvi 50 dinarjev in drugi 20 dinarjev.[5]

V začetku septembra 1926. leta so zvonove najprej prepeljali iz Celja v Socko, nato pa 11.9. popoldne v Vitanje - ob godbi in pokanju s topiči. Na trgu so pred slavolokom zvonove pričakali duhovščina, šolarji z učiteljstvom, gasilsko društvo in številni župljani. Najprej je spregovoril župnik, ki je pozdravil graščinsko gospodo in nato "orisal zvonove kot prijatelje, ki človeka spremljajo skozi življenje, kot okras cerkve in ponos faranov". Sledile so deklamacije; nato so zvonove v sprevodu odpeljali k Marijini cerkvi, kjer so peli litanije. Naslednji dan so se v župnišču zbrali župniki iz sosednjih župnij in 23 parov botrov. V sprevodu so šli do Marijine cerkve in pred njenimi vrati blagoslovili zvonove. Duhovniki in botri so trikrat udarili s kladivcem po zvonovih in spregovorili: najprej župnik v latinščini, nato graščakinja iz Socke v nemščini, za njo še en župnik v slovenščini, nato pa stara ženica: "Dočakala sem vas, oh pojte na ves glas, Bogu slavo vsaki čas", in župan: "Zvoni, vabi, opominjaj k veselim in žalostnim dogodkom mnoga leta, mnogo dlje kakor tvoji predniki". Po blagoslovu je bila maša in darovanje za zvonove; nato so zvonove dvignili v zvonik. Za župnike in botre je bilo slavnostno kosilo v župnišču. Med botri so bili: oba veleposestnika, bankir in lastnik graščine iz Socke, trgovci, gostilničarji in obrtniki iz Vitanja ter posestniki iz okolice.[6]

Večje vsote denarja so župljani darovali cerkvi še ob različnih priložnostih: svatje so 1920. leta darovali 1581 kron in 1921. leta 3345 kron, izseljenec v Ameriko je poslal 1922. leta 7000 kron, ko so grofje veleposestniki obiskali župnika 1924. leta, so dali 6000 dinarjev in v oporoki je nekdo zapustil 10.232 dinarjev.[7]

Cerkev je večkrat nabirala denar tudi za druge namene. V letih 1922, 1928 in 1929 so npr. nabirali za bogoslovje; prvič so nabrali 5140 kron, drugič 2600 dinarjev. Za domače reveže so nabirali na velikonočni ponedeljek, na praznik farnih patronov, na božične praznike in na Štefanovo. Leta 1922 so za "gladujoče ruske otroke" nabrali 1040 kron.[8]

Vsakoletnih maš ob državnih praznikih so se udeleževali poleg župljanov še: občinski odbor, šola, gasilsko društvo, orožniška postaja in sokolsko društvo. V tridesetih letih je vedno manj župljanov hodilo k tem mašam; prihajali niso niti vsi župani, čeprav so se drugi prebivalci sicer radi udeleževali cerkvenih prireditev.

Najpomembnejši vsakoletni procesiji sta bili na telovo in Petrovo, pa tudi na "lepo nedeljo", ko je bilo žegnanje. Procesija je šla iz Marijine cerkve skozi trg v farno cerkev. Ob poti so postavili kapelice ter jih okrasili s smrečjem in pušpanom. Navadno so naredili ri, ki so stale pod hribom, pri mostni tehtnici, pri gostilni in na križišču. Zelenje so nabrali fantje, ki so kapelice tudi postavili. Dekleta so spletla vence za cerkev. Na okna so postavili rože in svečnike s prižganimi svečami. Tudi pometli so ceste. Noša, ki so jo oblekli za procesijo, je bila praznična: deklice v belih oblekah, dečki v birmanskih, ostali župljani v nedeljskih prazničnih oblekah. V dvajsetih letih je procesijo večkrat vodil klerikalni poslanec (Josip Hohnjec), ki je imel po maši navadno tudi shod.

Več stoletnih procesij je bilo v letih 1926 in 1929 v maju, juliju, avgustu in oktobru. Šle so iz farne cer-

kve v Marijino in narobe ali iz župne cerkve k cerkvi sv. Antona. Misijoni so bili 1926. in 1928. leta, in sicer več dni v juliju. Trije misijonarji so imeli pridige ob 6^h, 10^h in 17^h. Udeležba je bila zelo velika, saj se je prvič obhajalo 3240, drugič pa 2896 vernikov.

Na romanje so hodili k sv. Roku pri Ločah in k Sv. križu pri Belih vodah. Župljani so se v velikem številu udeležili evharističnega kongresa v Celju 1932. leta. Udeležbo na evharističnem kongresu v Ljubljani 1939. leta so povezali z romanjem na Brezje.

Sprejem škofa je bil v obdobju med obema vojnama vedno slovesen. Nanj so se pripravljali občinski odbor in župljani. Okrasili so kraj in postavili slavoloke. Škofa so pozdravili domači župnik, občinski župan, šolski upravitelj, fantovska in dekliška Marijina družba ter več učenk.[9]

Vidnejših nasprotij med župnikom in tržani ter krajevno politično oblastjo v tem času ni bilo. Edini spor, ki je zabeležen, je bil leta 1924, ko je sresko glavarstvo v Konjicah poslalo župniku in odboru cerkvenega sklada dopis, v katerem je zahtevalo, naj odstranijo sliko avstrijskega cesarja Franca Jožefa, ki je visela v cerkvi Matere božje. To je zahtevalo, ker "ni odgovarjalo duhu časa" in "državnopravnemu redu", ker "utegne na široke mase danes zelo neugodno vplivati glede njih državljanske vzgoje in zavesti".[10]

Župni urad je odgovoril, da slika prikazuje, "kako vsi stanovi od cesarja do siromaka, od papeža do preprostega redovnika časte Marijo", kar ljudi ne "pohujšuje", "pač pa bi se ljudstvo pohujšalo, ako bi gledalo, kako

se v cerkvi slike, ki so jih pripravili s svojimi prihranki Mariji v čast, uničujejo". Sreski uslužbenec si je sliko nato sam ogledal in ponovno zahteval, naj se odstrani, temu pa se je župnik ponovno uprl. Spor so rešili šele potem, ko si je po kakem mesecu dni ogledal sliko France Stelè in odločil, naj ostane.[11]

S K L E P

Na vitanjskem območju se je delila doba od srede 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne po oblikah povezovanja in razlikovanja na šest razvojnih stopenj.

1. Obdobje od 1850 do 1887

Po letu 1848 so bili podlaga za razvoj industrijske proizvodnje na vitanjskem območju, poleg družbenih sprememb, naravna bogastva, gozdovi, ruda in vodna sila, v trgu razvita obrt in trgovina ter bližnje fužine. Na Rakovcu so začeli po propadu glažut intenzivno izkoriščati gozdove in prodajati les,[1] poleg fužin so razvili industrijski obrat za kmetijsko orodje. Za Pohorsko Podravje je bilo značilno, da se je industrija "kot steber vsega kmetijskega napredka"[2] razvijala ločeno od kmetijstva ali na njegov račun. Časopisni poročevalec navaja za Vitanje, da so "kmetje pridno vozili les, se pri tem vedno huje pogrezali v dolgove in vaško (trško) odvisnost..."[3]

Nemški tržani so imeli v svojih rokah vodstvo vitanjske občine in svoj vpliv so utrdili še v štirih od petih okoliških občin.

Na državnozborskih volitvah v mestno kurijo je bil trg edini na Spodnjem Štajerskem, ki je oddal vse glasove za nemškega poslanca. Čeprav so bili številčno v manjšini (po popisu 1880. leta je navedlo nemščino za svoj občevalni jezik 32,78 % Vitanjčanov), so se trudili, da bi ponemčili trg in okolico, k čemur naj bi pripomoglo tudi delovanje društev, zlasti Schulvereina.

Vodilna osebnost nemške skupine, ki je v tistem času izoblikovala skupne gospodarske cilje in zavest o pripadnosti nemški narodnostni skupnosti, je bil Nemec - veleposestnik in tovarnar.

Slovenska skupina s kmetijsko proizvodnjo, ki je temeljila na avtarkiji in individualnih gospodarskih ciljih, ni bila še povezana in organizirana. Med okoličani, ki so bili verni katoličani, so začeli politično in narodnostno delovati kaplani, ki so bili edini slovenski intelektualci v kraju.

2. Obdobje od 1887 do 1900

S prihodom novega župnika, ki je bil politično aktiven in zaveden Slovenec, se je razmerje sil spremenilo. Na občinskih volitvah so v slovenski okoliški občini, kljub delovanju Nemcev, zmagali Slovenci, in do konca stoletja so vodstva vseh okoliških občin prešla v slovenske roke. Občinska vodstva so si prizadevala, da bi se slovenščina popolnoma uveljavila v šolah in uradih.

Na volilnih shodih, ki so jih prirejali potem, ko je župnik postal najprej deželni, nato pa državni poslanec, so se seznanjali z narodnopolitičnimi in gospodarskimi vprašanji. Na državnozborskih volitvah v mestno kurijo

je dobil slovenski poslanec v Vitanju prvič glasove. K hitrejšemu prebujanju je pripomoglo tudi javno obsojanje renegatstva.

Nemška reakcija je bila ostra. V časopisu so 1894. leta poročali, da je v "naših" trgih vladal še do pred kratkim mir, kmetje so rade volje občevali z meščani, razumeli so se med seboj in odnos je bil prisrčen. Danes je vse drugače, ker so se začeli strankarski prepiri zaradi nekaterih rogovileževv. Duhovniki se ne menijo več za religiozna vprašanja, temveč ustanavljajo slovenska društva in so duhovni vodje v trgih Konjice, Vitanje, Loče...[4]

Ustanavljanje slovenskih družbenih organizacij so skušali najprej preprečiti in nato njihovo delovanje onemogočiti. Ko jim to ni uspelo, so ustanovili svoja društva, nemško šolo v trgu in pogosteje so prirejali zborovanja, na katerih so poudarjali nemštvo. Število Vitanjčanov, ki so se odločili za nemški občevalni jezik, se je precej povečalo in je doseglo 1890. leta 77,01 % in 1900. leta 89,88 %. Nasprotja so se razširila tudi na versko področje, in kmalu po nastanku pročodrimskega gibanja je prihajal v Vitanje pridigat protestantski pastor, najbolj vneti privrženci pa so začeli izstopati iz rimskokatoliške cerkve.

Narodnopolitična nasprotja so se tako zaostrila, da so posegala že v zasebno življenje posameznikov; to se je kazalo ob porokah med Slovenci in Nemci in ob smrti nemških Vitanjčanov, ko so značajskim lastnostim posameznikov dajali nacionalistični pomen.

Pomembno družbeno vlogo je imel v skupnosti vodilni po-

sameznik. Na nemški strani se je vodilna vloga dedovala ali pridobila s poroko. Funkcije županov in občinskih odbornikov, predsednikov in članov društev so prehajale od očetov na sinove in od tastov na zete; tako so prehajale vodstvene in organizacijske izkušnje iz generacije v generacijo.

Zemlja in stavbe so bile, poleg drugega, pomembna sestavina premoženja trškega sloja: dva veleposestnika sta imela 18,52 % vse zemlje na vitanjskem območju, od tega večino gozdov; tri družine so imele četrtino vseh stanovanjskih stavb v Vitanju.

Obe skupini - na eni strani Slovenci, kmetje, klerikalci, katoličani, na drugi Nemci, tržani, liberalci, protestanti - sta bili notranje že trdno povezani in sta imeli jasne cilje, ki sta jih uresničevali na različnih področjih družbenega življenja.

Konec stoletja je nastopila še tretja skupina - delavstvo - ki je bila deloma pod vplivom župnika, deloma pa pod vplivom socialne demokracije. Večje organiziranosti ni dosegla; poleg notranjih vzrokov je verjetno pripomogla k temu tudi razdelitev območja delovanja JSDS - Jugoslovanske socialdemokratske stranke s sedežem v Ljubljani, ki je na slovenskem Štajerskem potekala po vitanjski razvodnici.[5]

3. Obdobje od 1900 do 1914

To obdobje pomeni za Vitanje gospodarsko nazadovanje, med drugim tudi zato, ker je bilo odmaknjeno od pomembnih cestnih in železniških povezav. Nemški tržani so obdržali svoje družbene položaje, vpliva na družbenem

področju niso širili, društvenega delovanja je bilo manj, ostali pa so enotni in tesno povezani tudi z družinsko-sorodstvenimi vezmi. Število prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom se je v Vitanju zmanjšalo po popisu 1910. leta na 67,89 %.

Slovenska skupnost se je po prihodu novega župnika v začetku stoletja razcepila na liberalno in klerikalno skupino, kar se je pokazalo zlasti ob ustanavljanju nove kmečke hranilnice in posojilnice. Župnik je postopoma zatrl protestantizem, izgladil nasprotja s tržani in navezal stike s trškim občinskim vodstvom.

4. Obdobje od 1914 do 1918

Prva svetovna vojna je spremenila vsakdanji način življenja; dosti moških je bilo vpoklicanih, polja so ostajala neobdelana in primanjkovalo je živeža. Tržane in okoličane je povezovala Cerkev s skupnimi verskimi obredi, namenjenimi prošnjam za mir.

Deklaracijsko gibanje je najprej zajelo okolico jeseni 1917. leta. Prva je poslala izjavo občina, ki je bila tudi v preteklosti vedno slovenska; del Vitanjčanov se je pridružil gibanju poleti 1918. leta.

5. Obdobje od 1918 do 1933

V trg so se v tem obdobju naseljevali Slovenci iz okolice in od drugod in v nekaj letih postavili več gospodarskih obratov. Spremenila se je tudi sestava družbeno-političnih skupin. Vodstvo trške občine so prevzeli zavedni Slovenci - priseljenci, potem ko je bilo prejšnje

razpuščeno. Nemška skupina, ki je ohranila svoj gospodarski položaj, nekaj let po vojni ni imela svojih predstavnikov v občinskem odboru in na novo ustanovljenih društvih, pozneje pa je spet zasedla več odborniških mest.

V Vitanju so se oblikovale tri družbeno-politične skupine: Slovenci - priseljenci, Slovenci - domačini in Nemci - domačini. Nasprotja so se očitneje pokazala med priseljenci in domačini (Slovenci in Nemci) ob vprašanju komunske lastnine, medtem ko so bili odnosi med Slovenci - domačini in Nemci - domačini dokaj strpni. Zavedni Slovenci so večkrat poskušali ustanoviti napredna društva, vendar jim to ni uspelo, k čemur so nedvomno prispevali tudi zunanji vzroki.

6. Obdobje od 1933 do 1941

Slovenska okolica je bila v družbenopolitičnem in društvenem oziru ločena; večja težnja po povezovanju z Vitanjem se je pokazala šele po formalni združitvi občin. Ponovni poskusi, da bi oživili kulturno in športno življenje v naprednih društvih, se niso posrečili; delovali sta le gasilsko in strelsko društvo, ki pa ju niso vodili napredni Slovenci.

Nemška skupina ni več delovala javno, temveč podtalno kot klika, ki je svoje cilje prikrivala, ker je bila povezana s tajnimi organizacijami zunaj. Zahodnonemški književnik Lattman je rekel, da so "Nemci s svojimi dobrimi in slabimi stranmi dosegli mnogo zavidljivega, hkrati pa so vedno znova sejali nemir".[6]

OPOMBE

Obdobje od sedemdesetih let 19. stoletja do konca prve svetovne vojne

Opombe k poglavju Družbenopolitična skupnost, str. 253-291

1 Verzeichniss 1850, str. 114-123. - Pregledek 1868, str. 56. - Vilfan 1961, str. 448-452.
2 Melik 1965, str. 115-121. - Vilfan 1961, str. 454-455. - Občinski red 1909.
3 Gegen die Bestrebung der Slovenen. MZg 23.4.1882, št. 49, str. 3. - Gegen die Schulnovelle. MZg 6.4.1883, št. 41, str. 3. - Zur Schulfrage. MZg 13.5.1883, št. 57, str. 4. - Die Gemeindevertretung von Weitenstein. DW 10.5.1883, št. 37, str. 4.
4 Župnijska kronika 1, str. 110.
5 Weitenstein. DW 18.2.1883, št. 14, str. 5.
6 Gestrin - Melik 1966, str. 207.
7 Iz Konjic. SGp 14.5.1885, št. 20, str. 156.
8 Iz Vitanja. SGp 5.10.1882, št. 40, str. 315.
9 Iz Konjic. SGp 1.2.1883, št. 5, str. 36. - Iz Vitanja. SGp 22.3.1883, št. 12, str. 91; 3.5.1883, št. 18, str. 140. - Iz Spodnjega Doliča. SGp 24.6.1886, št. 25, str. 196. - Weitenstein. SüdsP 16.1.1883, št. 5, str. 3.
10 Od Vitanja. SGp 25.2.1886, št. 8, str. 60.
11 Eingesendet. DW 15.4.1883, št. 30, str. 6-7.
12 Gemeinderathwahlen in Weitenstein. DW 21.2.1886, št. 51, str. 5.
13 Zur Weitensteiner Gemeinewahl. DW 25.2.1886, št. 16, str. 5.
14 Od Vitanja. SGp 25.2.1886, št. 8, str. 60.
15 Iz Doliča. SGp 31.1.1884, št. 5, str. 35.

16 Weitenstein. MZg 25.7.1886, št. 89, str. 4. - Graz ... MZg 18.3.1887, št. 33, str. 5. - Brzojavna postaja. SGp 20.9.1888, št. 38, str. 303.

17 Bezirksvertretung Gonobitz. MZg 21.12.1883, št. 152, str. 3. - Gonobitz. DW 19.4.1883, št. 31, str. 3, 24.8.1890, št. 68, str. 3.

18 Iz Doliča. SGp 31.1.1884, št. 5, str. 35. - Bezirksvertretung Gonobitz. DW 25.9.1887, št. 77, str. 4. - Gonobitz. DW 29.9.1887, št. 78, str. 2.

19 Weitenstein. MZg 14.2.1889, št. 13, str. 4. - Ibid. DW 17.2.1889, št. 14, str. 3.

20 Župnijska kronika 1, str. 110.

21 Iz Ljubnice pri Vitanji. SGp 13.6.1889, št. 24, str. 186-187.

22 Iz Ljubnice pri Vitanji. SGp 4.7.1889, št. 27, str. 212. - Weitenstein. DW 14.2.1889, št. 13, str. 3.

23 Župnijska kronika 1, str. 110.

24 Iz Ljubnice pri Vitanji. SGp 13.6.1889, št. 24, str. 186-187.

25 Iz Ljubnice pri Vitanji. SGp 4.7.1889, št. 27, str. 212; 15.8.1889, št. 33, str. 260. - Weitenstein. DW 26.9.1889, št. 77, str. 4. - Idem. SüdsP 5.10. 1889, št. 80, str. 3-4; 9.10., št. 81, str. 4-5.

26 Iz Ljubnice pri Vitanji. SGp 13.6.1889, št. 24, str. 186-187.

27 Iz Vitanja. SGp 30.5.1889, št. 22, str. 171.

28 Iz Doliča, SGp 29.9.1898, št. 39, str. 5.

29 Iz Vitanja. SGp 2.4.1896, št. 14, str. 119.

30 Weitenstein. DW 19.5.1898, št. 40, str. 4.

31 Iz Vitanja. SGp 9.6.1889, št. 23, str. 4. - Idem. D 20.5.1898, št. 20, str. 158.

32 Bahnlinie Pöltschach-Gonobitz-Weitenstein. DW 8.1. 1891, št. 3, str. 5.

33 Gestrin - Melik 1966, str. 240.

34 Bahnbau Cilli - Weitenstein. DW 5.7.1894, št. 53, str. 2-3; 8.7., št. 54, str. 1-2.
35 Iz Vitanja. SGp 5.5.1898, št. 18, str. 4.
36 Iz konjiškega okraja. SGp 23.1.1896, št. 4, str. 30-31, 28.5., št. 22, str. 192.
37 Občinske volitve v Ljubnici pri Vitanju. SGp 8.1. 1903, št. 2, str. 4.
38 Župnijska kronika 1, str. 221, 242.
39 Paka pri Vitanju. SGp 27.6.1907, št. 33, str. 5.
40 Okrajno glavarstvo. NDk 11.2.1909, št. 33, str. 2-3.
41 Župnijska kronika 1, str. 110. - Župnijska kronika 2, str. 8. - Weitenstein. DW 5.1.1902, št. 2, str. 4.
42 Weitenstein. DW 19.3.1905, št. 23, str. 5.
43 Občinski red 1909. - Novi občinski volilni red. NL 9.4.1908, št. 15, str. 6.
44 Župnijska kronika 1, str. 283, 335.
45 Sejni zapisniki občinskega zastopa Vitanje. - Weitenstein. DW 30.8.1911, št. 69, str. 5.
46 Vitanje. SGp 24.1.1907, št. 4, str. 5. - Weitenstein. DW 3.8.1907, št. 62, str. 5.
47 Celjski porotniki. SGp 30.4.1903, št. 18, str. 5; 29.1.1906, št. 12, str. 2; 13.4.1903, št. 43, str. 3. - Konjice. NL 27.12.1912, št. 52, str. 3.
48 Župnijska kronika 2, str. 29.
49 Ibid., str. 51.
50 Ibid., str. 52-64. - Župnija Vitanje, fasc. 13/. PAM.
51 Gestrin - Melik 1966, str. 204.
52 Melik 1965, str. 5-10.
53 Ibid., str. 288.
54 Im Städtewahlbezirke Cilli ... SüdsP 16.4.1887, št. 30, str. 4. - Die Wahlen der Städte - und Märkte -

Gruppe Cilli. DW 7.6.1885, št. 46, str. 5. - Cilli. DW 17.4.1887, št. 31 str. 4.

55 Weitenstein. CZg 29.6.1879, št. 52, str. 4; 12.8. 1880, št. 65, str. 2. - Wahlbewegung. DW 10.5.1885, št. 38, str. 5.

56 Der Untersteirische Fortschrittsverein. DW 13.5. 1883, št. 38, str. 7.

57 Melik 1965, str. 388-392. - Župnijska kronika 1, str. 161.

58 Jesenovec 1964, str. 181-194.

59 Melik 1965, str. 275.

60 Župnijska kronika 1, str. 163-164.

61 Melik 1965, str. 329. - Župnijska kronika 1, str. 163.

62 Čemu iščemo kandidata za V. kuriji? SGp 25.2.1897, št. 8, str. 67. - Slovenskim volilnim možem V. kurije. SGp 4.3.1897, št. 9, str. 75.

63 Melik 1965, str. 395. - Župnijska kronika 1, str. 166.

64 Župnijska kronika 1, str. 168.

65 Ibid., str. 169.

66 Opomin v zadnji uri. Novice 19.10.1900, št. 42, str. 403-404.

67 Iz Vitanja. SGp 29.4.1897, št. 17, str. 157; 1.9. 1898, št. 35, str. 5. - Na shod v Vitanje. SGp 7.9. 1899, št. 36, str. 5. - Vitanje. SGp 21.9.1899, št. 38, str. 2-3.

68 Bralno društvo v Vitanji. SGp 18.8.1898, št. 33, str. 6.

69 Iz Vitanja. SGp 29.9.1898, št. 39, str. 5. - Iz Pake. SGp 15.12.1898, št. 50, str. 6.

70 Župnijska kronika 1, str. 181-184. - Vitanje. SGp 21.9.1899, št. 38, str. 2-3. - Arbeiterwille. Graz 14.9.1899, št. 37. - Iz Vitanja. D 15.9.1899, št.

37, str. 295. - Weitenstein. SüdsP 13.9.1899, št. 73, str. 3; 16.9., št. 74, str. 4; 20.9., št. 75, str. 3-4; 27.9., št. 77, str. 4; 11.10., št.81, str. 4. - Idem. DW 14.9.1899, št. 74, str. 4-5; 24.9., št. 77, str. 5; 21.9., št. 76, str. 5.

71 Socialni demokrati in prostost zborovanja. SGp 14.12., št. 50, str. 4.

72 Župnijska kronika 1, str. 168.

73 Šestindvajseta obletnica "katol. političnega" društva v Konjicah. SGp 4.2.1897, št. 5, str. 38.

74 V Vitanju se govori. SGp 16.6.1898, št. 24, str. 6. - Iz Vitanja. SGp 27.9.1894, št. 39, str. 333.

75 Vitanje 22.11.1900, št. 47, str. 2.

76 Wahlhetzereien. DW 1.3.1891, št. 18, str. 4. - Die Wahl in Cilli. DW 25.3.1897, št. 24, str. 3, - Ibid. DW 13.1.1901, št. 4, str. 3.

77 Melik 1965, str. 387.

78 Weitenstein. DW 16.9.1897, št. 74, str. 4; 21.9.1899, št. 76, str. 4.- Die Hochwasserkatastrophe in Weitenstein. DW 1.7.1900, št. 52, str. 4.- Die Wasserkatastrophe in Weitenstein. DW 5.7.1900, št. 53, str. 3. - Weitenstein. SüdsP 30.6.1900, št. 52, str. 4. - Župnijska kronika 1, str. 211-212.

79 Weitenstein. DW 4.10.1900, št. 79, str. 2; 3.10.1901, št. 79, str. 4.

80 Melik 1965, str. 231-235.

81 Melik 1965, str. 395. - Župnijska kronika 1, str. 250-253, 273-300. - Vitanje 13.10.1904, št. 41, str. 3; 6.5.1909, št. 18, str. 3. - Volilni shod v Vitanju. SGp 16.4.1907, št. 19, str. 2.

82 Melik 1965, str. 176. - Župnijska kronika, str. 251-252.

83 Melik 1965, str. 395. - Župnijska kronika, str. 250-253.

84 Melik 1965, str. 397. - Župnijska kronika, str. 274-275.

85 Melik 1965, str. 393.

86 Vitanje. SGp 28.9.1911, št. 42, str. 4. - Župnijska kronika 1, str. 334.

87 Župnijska kronika 1, str. 308-309. - Socialni tečaj v Vitanju. SGp 10.2.1910, št. 6, str. 4. - Vitanje. SGp 17.2. 1910, št. 7, str. 7; 24.2.1910, št. 8, str. 4. Ibid. St 18.2.1910, št. 20, str. 4; 25.2., št. 23, str. 5.

88 Vitanje. SGp 30.4.1914, št. 18, str. 4.

89 Vitanje. St 28.3.1913, št. 34, str. 5; 2.4., št. 36, str. 3.

90 Abg. Dr. Josef Pommer in Weitenstein. DW 22.10.1903, št. 85, str. 5.

91 Volitve v državni zbor. D 30.5.1906, št. 62, str. 4. - Stimmenabgabe. DW 3.6.1906, št. 44, str. 4. - Die Reichsratswahl. DW 16.5.1907, št. 39, str. 1; 14.6., št. 47, str. 1. - Melik 1965, str. 395-396.

92 Melik 1965, str. 67.

93 Das Wahlergebnis... DW 26.5.1909, št. 34, str. 3. - NDk 25.5.1909, št. 117, str. 1. - K volitvam... SB 2/1909, št. 7, str. 173-174.

Opombe k poglavju Družbene organizacije, str. 292-335

1 Rozman 1979, str. 68.

2 Župnijska kronika 1, str. 186.

3 Zgodovina Slovencev 1979, str. 472. - Kovačič 1926, str. 384. - Božič 1968, str. 60. - Wereinwessen. CZg 6.2.1877, št. 16, str. 2.

4 Ein Kaminbrand. CZg 12.8.1877, št. 77, str. 3. - Neue Feuerwehr. MZg 15.8.1877, št. 97, str. 3.

5 Hochenegg. CZg 28.10.1880, št. 87, str. 2. - Feuerwehr. MZg 31.10.1880, št. 131, str. 2.

6 Das Feuerwehrfest. CZg 6.10.1881, št. 80, str. 2. - Feuerwehr. MZg 9.10.1881, št. 121, str. 3. - Unbegreiflich. MZg 18.7.1888, št. 86, str. 4. - Aus Hochenegg. DW 19.6.1890, št. 49, str. 3.

7 Gonobitz. DW 14.6.1896, št. 48, str. 3. - Feuerwehr - Bezirkstag. DW 11.6.1899, št. 47, str. 2. - Feuerbezirkstag in Neuhaus. DW 14.6.1903, št. 48, str. 3.

8 Mauer, str. 1-5. - Sto let gasilskega društva 1977, str. 11-14.

9 Weitenstein. 21.2.1904, št. 15, str. 5; 21.1.1906, št. 6, str. 5; 28.1., št. 8, str. 5; 15.1.1910, št. 5, str. 5; 22.1., št. 7, str. 5.

10 Feuerwehrkränzchen in Weitenstein. DW 13.1.1898, št. 4, str. 5, Weitenstein. 27.1.1898, št. 8, str. 4; 11.2.1900, št. 12, str. 4; 18.6.1903, št. 49, str. 4; 21.6., št. 50, str. 4; 28.6., št. 52, str. 3; 4.2.1906, št. 10, str. 4. - Dne 28. t.m. bo imela požarna bramba... SGp 25.1.1906, št. 4, str. 5.

11 Deutscher Schulverein. CZg 20.8.1880, št. 70, str. 2.

12 Weitenstein. CZg 29.8.1880, št. 70, str. 2; 3.10., št. 80, str. 3. - Deutscher Schulverein. MZg 1.9. 1880, št. 105, str. 3.

13 Deutscher Schulverein. CZg 16.6.1881, št. 48, str. 2; 28.8., št. 68, str. 3.

14 Weitenstein. CZg 29.9.1881, št. 78, str. 2. - Deutscher Schulverein. CZg 23.4.1882, št. 33, str. 3. - Ibid. MZg 26.10.1881, št. 128, str. 3. - Neue Ortsgruppe des Deutschen Schulvereins. MZg 4.1.1882, št. 2, str. 2.

15 Deutscher Schulverein. DW 27.9.1883, št. 77, str. 5.

16 Deutscher Schulverein. MZg 17.5.1882, št. 59, str. 3.

17 Biber 1966, str. 15, 94. - Ferenc 1968, str. 74.

18 Weitenstein. DW 4.1.1883, št. 1, str. 5. - Deutscher Schulverein. MZg 10.1.1883, št. 4, str. 3. - Ibid. DW 11.1.1883, št. 3, str. 4.

19 In Weitenstein. SüdsP 6.1.1883, št. 2, str. 5.

20 Weitenstein. DW 11.1.1883, št. 3, str. 3.

21 Deutscher Schulverein. MZg 2.9.1883, št. 105, str. 3; 2.7.1884, št. 79, str. 4; 11.2.1885, št. 18, str. 3; 11.2.1887, št. 18, str. 4; 11.12., št. 148, str. 3; 8.1.1888, št. 4, str. 3; 11.3., št. 31, str. 4. - Weitenstein. MZg 5.2.1886, št. 16, str. 4. - Die Ortsgruppe Weitenstein - Hochenegg des deutschen Schulvereines. DW 24.2.1886, št. 13, str. 5; 25.2., št. 16, str. 5. - Als Vertreter des Deutschen Schulvereines. DW 19.6.1890, št. 49, str. 4. - Die Schulfeier. DW 24.8.1893, št. 68, str. 3.

22 Das Deutsche Schulvereinsfest. DW 30.10.1890, št. 87, str. 3.

23 Ein deutsches Fest in Weitenstein. DW 2.8.1894, št. 61, str. 1-2. - Weitenstein. DW 19.8.1894, št. 66, str. 5.

24 Weitenstein. SüdsP 15.8.1894, št. 65, str. 2-3.

25 Iz Vitanja. SGp 1.6.1893, št. 22, str. 185.

26 Iz Vitanja. D 25.5.1893, št. 15, str. 5; 5.2.1894, št. 4, str. 3. - Nemške šole. D 25.12.1893, št. 36, str. 2. - Vojnik in Vitanje. D 25.8.1895, št. 24, str. 3.

27 Iz Vitanja. SGp 25.4.1895, št. 17, str. 146-147.

28 Rokopis sklepov odborove seje občine Ljubnica - Stenica 22.12.1893, str. 2-3. Last Frančiške Iršič, Vitanje 47.

29 Weitenstein. DW 13.11.1895, št. 4, str. 4.

30 Aus Weitenstein. DW 20.6.1895, št. 49, str. 5.

31 Schulleiterstelle an der deutschen Volksschule in Weitenstein. DW 19.9.1895, št. 75, str. 4. - Aus Weitenstein. DW 10.11.1895, št. 90, str. 4. - Aufruf für die deutsche Volksschule in Weitenstein. DW 14.5.1896, št. 39, str. 4.

32 Die deutsche Schule in Weitenstein. DW 4.7.1895, št. 53, str. 6. - Das Wirken des Deutschen Schulvereines in Steiermark, Kärnten und Krain. DW 23.5. 1895, št. 41, str. 3-4.

33 Deutsche Schule in Weitenstein. DW 14.7.1895, št. 56, str. 3-4. - Weitenstein. DW 4.2.1906, št. 10, str. 4.

34 Župnija Vitanje, fasc. 33. PAM.

35 Shulfest in Hochenegg. DW 2.9.1897, št. 70, str. 4; 15.8., št. 65, str. 5.

36 Weitenstein. DW 28.11.1897, št. 95, str. 4.

37 Weitenstein. DW 1.1.1896, št. 1, str. 6; 25.8.1898, št. 68, str. 5; 28.8., št. 69, str. 4; 29.1.1899, št. 9, str. 4. - Schlusfeier an der deutschen Volksschule in Weitenstein. DW 21.9.1899, št. 76, str. 5.

38 Weitenstein. DW 9.4.1896, št. 29, str. 3; 28.3.1897, št. 25, str. 4; 17.3.1898, št. 22, str. 5.

39 Für das deutsche Haus und Studentenheim. DW 10.1. 1897, št. 3, str. 3.

40 Weitensteiner Sylvesterabend. DW 4.1.1900, št. 1, str. 3.

41 Die Weitensteiner Schulfrage. DW 21.2.1901, št. 16, str. 4-5.

42 Hochenegg - Weitenstein. DW 18.1.1903, št. 6, str. 4. - Weitenstein. DW 30.8.1903, št. 70, str. 4; 15.11., št. 92, str. 3; 6.12.1906, št. 97, str. 4.

43 Die Einschreibungen an den neuen deutschen Volksschulen in Hochenegg und Weitenstein. DW 7.11.1895,

št. 89, str. 6. - Deutsche Schule in Weitenstein. DW 7.11.1895, št. 89, str. 6. Župnijska kronika 1, str. 113.

44 Vitanje. SGp 7.9.1905, št. 36, str. 2-3.

45 Weitenstein. DW 16.7.1899, št. 57, str. 4. - Iz Vitanja. D 30.6.1899, št. 26, str. 206.

46 V Vitanju. SGp 25.8.1898, št. 34, str. 6. - In Weitenstein. SüdsP 27.8.1898, št. 69, str. 5. - Listek. SGp 17.2.1898, št. 7, str. 1-13. - Nemška šola v Vitanju. D 3.2.1899, št. 5, str. 36. - Vitanje SGp 20.12.1906, št. 51, str. 5. - Iz Konjic. NDK 29.10.1909, št. 248, str. 3; 3.11., št. 251, str. 3. - Vitanje. SGp 25.5.1905, št. 21, str. 2; 7.9., št. 36, str. 2-3. - Iz Vitanja. D 30.6.1899, št. 26, str. 206.

47 Orožen 1977, str. 60-61. - Župnijska kronika 1, str. 187-188. - Iz Vitanja. SGp 19.6.1890, Gospodarska priloga, št. 6, str. 22.

48 Otvorjenje posojilnice v Vitanji. SGp 3.7.1890, št. 27, str. 209-210; 10.7., št. 28, str. 217-218.

49 Iz Vitanja. SGp 23.7.1891, št. 30, str. 244.

50 Clericale Amtriebe. DW 21.8.1890, št. 67, str. 5. - Aus Weitenstein. DW 15.6.1890, št. 48, str. 3. - Windische Geldwirtschaft. DW 5.11.1899, št. 89, str. 5. - Župnijska kronika 1, str. 188-189.

51 Posojilnica v Vitanji. SGp 21.8.1890, št. 34, str. 271; 6.4.1893, št. 14, str. 111. - Ibid. D 25.7. 1893, št. 21, str. 3; 12.3.1897, št. 11, str. 4. - Iz Vitanja. SGp 18.9.1890, št. 38; Gospodarska priloga, št. 9, str. 35; 4.2.1892, št. 5, str. 36; 4.5.1893, št. 18, str. 147-148; 11.5.1893, št. 19, str. 156; 4.4.1895, št. 14, str. 120: 2.4.1896, št. 14, str. 120; 6.5.1897, št. 18, str. 167. - Ibid. NL 14.7.1910, št. 28, str. 4. - Ibid. NDk 6.7.1910,

št. 150, str. 3. - Poročilo Vitanjske posojilnice. SGp 12.4.1894, št. 15, str. 123. - Poročilo posojilnice v Vitanju. SGp 18.6.1896, št. 25, str. 215. - (Promet). SGp 28.7.1892, št. 30, str. 243. - Gebahrungs - Uebersicht. SüdsP 28.9.1892, št. 78, str. 4-5; 9.9.1893, št. 71, str. 4-5. - Vabilo na redni občni zbor. Zadruga 1.4.1915, št. 6-7, str. 30; 15.3.1917, št. 5-6, str. 48. - Posojilnica Vitanje, sign. XCV/1. PAM

52 Iz Vitanja. NL 16.2.1909, št. 54, str. 3.

53 Letopis slovenskih posojilnic 1/1890, str. 6.

54 Weitenstein. DW 31.3.1892, št. 26, str. 4; 13.4. 1893, št. 30, str. 4; 22.3.1894, št. 23, str. 4; 3.3.1895, št. 18, str. 4. - Za nemški Schulverein. NL 6.2.1908, št. 6, str. 5.

55 Spar- und Vorschuss - Verein, Geschäfts - Anteils - Bücher. - SGp 9.7.1891, št. 28, str. 227-228.

56 Der wackere Herr Pfarrer. DW 28.6.1891, št. 52, str. 4. - Der Herr Pfarrer von Weitenstein. DW 23.7.1891, št. 59, str. 4.

57 Iz Vitanja. SGp 8.2.1894, št. 6, str. 47; 27.9., št. 39, str. 336; 10.1.1895, št. 2, str. 12; 10.2.1898, št. 6, str. 7.

58 Iz Vitanja. SGp 3.12.1891, št. 49, str. 395; 27.10. 1892, št. 43, str. 347. - Župnijska kronika 1, str. 190. - Župnija Vitanje, fasc. 33. PAM.

59 Iz Vitanja. SGp 27.9.1894, št. 39, str. 336. - Weitenstein. SüdsP 22.9.1894, št. 76, str. 4.

60 Iz Vitanja. SGp 3.11.1892, št. 44, str. 355; 25.5. 1892, št. 21, str. 175; 1.6., št. 22, str. 185; 16.2., št. 7, str. 51-52; 18.8.1898, št. 33, str. 6; 1.9., št. 35, str. 5; 9.3.1899, št. 10, str. 5.

61 Iz Vitanja. SGp 8.2.1894, št. 6, str. 47.

62 Iz Vitanja. SGp 11.10.1894, št. 41, str. 352; 8.2.,

št. 6, str. 47; Weitenstein. DW 23.9.1894, št. 76, str. 4.

63 Iz Vitanja. SGp 14.1.1897, št. 2, str. 13.

64 Župnijska kronika 1, str. 258.

65 V Vitanju... SGp 21.1.1904, št. 3, str. 4. - Župnijska kronika 1, str. 242-335.

66 Iz celjske bližnje in daljne okolice. SB 1/1908, št. 7.

67 Weitenstein. DW 4.1.1893, št. 1, str. 4; 23.4.1903, št. 33, str. 5.

68 Gonobitz. DW 15.8.1897, št. 65, str. 5. - Weitenstein. DW 21.10.1897, št. 84, str. 4; 4.10.1903, št. 80, str. 3; 15.10., št. 83, str. 3. - Der Cillier Turnverein. DW 28.5.1899, št. 43, str. 3. - Der Ausflug... DW 4.6.1899, št. 45, str. 3. - V Vitanje. D 2.6.1899, št. 22, str. 171.

69 Biber 1966, str. 94. - Ferenc 1968, str. 70.

70 Verein Südmark. DW 13.3.1890, št. 21, str. 3. - Die gründende Versammlung... DW 10.7.1890, št. 55, str. 2.

71 Südmark. DW 9.6.1896, št. 55, str. 6.

72 Südmark. DW 6.1.1897, št. 2, str. 4; 19.4.1900, št. 31, str. 4. - SB 2/1908, št. 8, str. 207-208.

73 Südmark. DW 1.9.1898, št. 70, str. 5; 19.8.1900, št. 66, str. 5. Südmarkortsgruppe Neuhaus - Weitenstein - Hochenegg. DW 30.8.1906, št. 69, str. 4. - Weitenstein 23.5.1908, št. 42, str. 4. - Südmarkina podružnica. NDk 20.11.1909, št. 266, str. 3.

74 Gründung des Südmarkgaues "Südsteiermark". DW 2.9. 1908, št. 71, str. 2.

75 Zemljiška knjiga k.o. Vitanje. - Zbirka listin k.o. Vitanje. - Parcelni zapisnik. ZAC. - Delo Südmarke. Slovenec 13.9.1905, št. 209, str. 1. - Novice iz Vitanja. NL 17.3.1910, št. 11, str. 5. - Ibid. NDk

16.3.1910, št. 61, str. 2.

76 Vitanje. St 3.9.1909, št. 104, str. 4.

77 Iz Vitanja. D 20.5.1898, št. 20, str. 158; 24.6., št. 25, str. 197-198; 8.9., št. 36, str. 284; 15.1. 1904, št. 4, str. 16. - Ibid. SGp 9.6.1898, št. 23, str. 4.

78 Iz Vitanja. SGp 29.4.1897, št. 17, str. 157; 24.6., št. 25, str. 232; 10.2.1898, št. 6, str. 7; 23.2.1899, št. 8, str. 5. - Ibid. D 24.2.1899, št. 8, str. 5. - Župnijska kronika 1, str. 191. - Župnija Vitanje, fasc. 33. PAM. - Društva M-297 a/1907 (P.A. - E 91/ 1908, Vitanje št. 831) ŠDAC.

79 Kako naj delavci volijo. SGp 3.9.1896, št. 36, str. 305-306. - Župnija Vitanje, fasc. 14. PAM.

80 Vitanje. SGp 8.11.1900, št. 45, str. 3.

81 Rozman 1979, str. 126, str. 243-250.

82 Župnijska kronika 1, str. 272.

83 Kmetijska zadruga v Vitanju. SGp 28.9.1899, št. 39, str. 5; 9.5.1901, št. 19, str. 5. - Župnijska kronika 1, str. 191-194.

84 Iz Vitanja. NL 16.12.1909, št. 54, str. 3. - Vitanje. SGp 3.2.1910, št. 5, str. 4. - Der Weitensteiner Konsumverein. DW 7.5.1903, št. 37, str. 4.

85 Iz Vitanja. NL 10.12.1909, št. 53, str. 4-5; 16.12., št. 54, str. 3. - Vitanje. NL 13.1.1910, št. 2, str. 5. - Ibid. SGp 27.1.1910, št. 4, str. 5.

86 Vitanje. SGp 2.12.1909, št. 48, str. 4; 16.12., št. 50, str. 5; 23.12., št. 51, str. 5; 30.12., št. 52, str. 4; 10.2.1910, št. 6, str. 4-5. - Iz Vitanja. NL 15.5.1912, št. 20, str. 3.

87 Klerikalna posojilnica. NL 21.10.1909, št. 46, str. 5. - O klerikalni posojilnici v Vitanju. NDk 18.10. 1909, št. 238, str. 3. - Vitanje NL 13.1.1910, št. 2, str. 5. - Ibid. 21.1.1910, št. 3, str. 5.

88 Iz Vitanja. NL 10.12.1909, št. 53, str. 4-5; 16.12.,

št. 54, str. 3. - Vitanje. SGp 30.12.1909, št. 52, str. 4; 13.1., št. 2, str. 4; 3.2., št. 5, str. 4. - Župnijska kronika 1, str. 304-305.

89 Iz Vitanja. NL 15.5.1912, št. 20, str. 3; 4.7., št. 27, str. 3.

90 Kmečka hranilnica in posojilnica v Vitanju, sign. XCV/3,5,95/2. PAM.

Opombe k poglavju Verska skupnost, str. 336-364

1 Orožen 1893, str. 378-379.

2 Specialni repertorij 1893, str. 39-47.

3 Župnijska kronika 1, str. 187.

4 Iz Vitanja. SGp 27.10.1887, št. 43, str. 339; 3.11., št. 44, str. 348. - Župnijska kronika 1, str. 109.

5 Zum Pfarrer in Weitenstein. DW 29.9.1887, št. 78, str. 4.

6 Weitenstein. DW 27.10.1887, št. 86, str. 2. - Ibid. SüdsP 9.11.1887, št. 89, str. 3-4.

7 Pfarrer Žičkar. DW 1.1.1888, št. 1, str. 3. - Weitenstein. SüdsP 7.1.1888, št. 2, str. 3; 4.8.1888, št. 62, str. 4.

8 Weitenstein. SüdsP 10.10.1888, št. 81, str. 4-5. - Župnijska kronika 1, str. 145-157. - Župnija Vitanje, fasc.24 . PAM.

9 Die Versetzung des Kaplans Aschkerz nach Weitenstein. DW 25.3.1891, št. 25, str. 4. - Schlossbergfest-Russische Studenten in Weitenstein. DW 23.8.1891, št. 68, str. 3. - Župnija Vitanje, fasc.18. PAM. - Dopis Knezoškofijskega ordinariata v Mariboru 5.8. 1893. ŠAM.

10 Boršnik-Škerlak, 1939, str. 48, 104-112.

11 Ponovljenje sv. misijona v Vitanji. SGp 16.3.1893, št. 11, str. 84. - Aus Weitenstein. SüdsP 1.4.1899,

št. 26, str. 4. - Iz Ljubnice pri Vitanju. SGp 25.6.1896, št. 26, str. 225. - Župnjiska kronika 1, str. 142-160. - Župnija Vitanje, fasc.14. PAM.

12 Cerkvena družba. SGp 8.8.1889; Cerkvena priloga, št. 8, str. 30. - Iz Vitanja. SGp 21.5.1891, št. 21, str. 172; 6.8., št. 32; Cerkvena priloga, št. 8, str. 32; 3.12., št. 49, str. 395; 20.10.1892, št. 42, str. 338; 10.2.1898, št. 6, str. 7. - Letna poročila "Cerkvene družbe" v Vitanji. SGp 16.6. 1892, št. 24, str. 190; 2.8.1894, št. 31, str. 264; 8.8.1895, št. 32, str. 278; 18.6.1896, št. 25, str. 214-215. - Ibid. D 15.8.1893, št. 22, str. 3. - Cerkev Matere Božje "na hribrci" v Vitanji. SGp 27.7. 1893, št. 30, str. 247; 27.7.1893, št. 30, str. 247. - Zborovanje "cerkvene družbe" v Vitanju. SGp 27.9.1894, št. 39, str. 335. - Iz Vitanja. D 16.5. 1891, št. 2, str. 17. - Cerkvene družbe premoženje v Vitanji. D 5.8.1894, št. 22, str. 3. - Der Kirchenbauverein von Weitenstein. SüdsP 9.5.1891, št. 37, str. 5. - Weitenstein. SüdsP 22.9.1894, št. 76, str. 4. - Župnijska kronika 1, str. 172-177. - Župnija Vitanje, fasc. 24 in 33. PAM.

13 Cerkvena družba. SGp 11.9.1890, št. 37, str. 295. - Iz Vitanja. SGp 25.9.1890, št. 39, str. 309.

14 Pfarrer Žičkar. DW 14.9.1890, št. 74, str. 3; 18.9., št. 75, str. 5. - Weitenstein. DW 26.9.1889, št. 77, str. 4. - Ibid. SüdsP 5.10.1889, št. 80, str. 3-4; 9.10, št. 81, str. 4-5.

15 Vitanje. SGp 9.6.1898, št. 23, str. 4.

16 Župnijska kronika 1, str. 224-259.

17 Vitanje. SGp 5.8.1909, št. 31, str. 4; 22.9.1910, št. 38, str. 5. - Župnijska kronika 1, str. 222-355.

18 Zgodovina Slovencev 1979, str. 464.

19 Imenik častitih p.n. udov (družabnikov in družnic)

družbe sv. Mohorja leta... KMD 1871-1917.

20 Družba sv. Mohorja... SGp 18.2.1892, št. 7, str. 53; 24.2.1898, št. 8, str. 4; 2.3.1899, št. 9, str. 7. - Župnijska kronika 1, str. 265-324. - Župnija Vitanje, šk. 33. PAM.

21 Župnija Vitanje, knjige 83-89. PAM. - Erjavec 1928, str. 15.

22 Ž.(ičkar) 1899, str. 365-366.

23 Župnija Vitanje, šk. 14, knj. 89. PAM.

24 Župnijska kronika 1, str. 231-274.

25 Ibid., str. 212-234. - Vitanje. SGp 19.9.1901, št. 38, str. 5.

26 Jungfräuliches aus Weitenstein. DW 9.6.1901, št. 46, str. 4.

27 Weitenstein. SüdsP 19.8.1899, št. 66, str. 3. - Iz Novocerkovške dekanije. SGp 13.7.1911, št. 31, str. 5. - Župnijska kronika 1, str. 259-261, 329-333. - Župnijska kronika 2, str. 57. - Župnija Vitanje, knj. 42, 43. PAM.

28 Vitanje. SGp 29.6.1905, št. 26, str. 5. - Ibid. St 6.9.1912, št. 103, str. 5; 10.7.1914, št. 39, str. 5. - Iz Vitanja. 28.7.1910, št. 30, str. 5. - Ibid. 26.7.1910, št. 167, str. 3. - Župnijska kronika 1, str. 213-362. - Župnija Vitanje, šk. 16. PAM.

29 Župnijska kronika 1, str. 221-336.

30 Weitenstein. SüdsP 14.10.1899, št. 82, str. 4. - Iz Vitanja. SGp 26.10.1899, št. 43, str. 4-5; 8.9. 1904, št. 36, str. 3. - Vitanje. SGp 14.2.1901, št. 7, str. 3; 27.10.1904, št. 43, str. 4. - Lutriš vera v Vitanju. SGp 17.3.1904, št. 11, str. 4. - Župnijska kronika 1, str. 209-210.

31 Eine protestantische Predigt in Weitenstein. DW 19. 10. 1899, št. 84, str. 5. - Aus Weitenstein. Idem.

32 Clericale Anduldsamkeit. DW 2.6.1901, št. 44, str. 3-4. - Župnijska kronika 1, str. 217-218.

33 Evangelischer Gottesdienst in Weitenstein. DW 9.1. 1902, št. 3, str. 4; 9.7.1903, št. 55, str. 2; 12.7., št. 56, str. 3; 19.7., št. 58, str. 3; 23.7., št. 59, str. 4; 10.3.1904, št. 20, str. 4. - Weitenstein. DW 14.1.1904, št. 4, str. 4; 19.5., št. 40, str. 4; 26.6., št. 51, str. 5; 7.7., št. 54, str. 5. - Aussflug nach Weitenstein. DW 29.5.1902, št. 43, str. 4. - Los von Rom in Weitenstein. DW 12.6.1902, št. 47, str. 3. - Die arme, verfolgte römische Kirche. DW 29.1.1905, št. 9, str. 5.

34 Župnijska kronika 1, str. 209-257. - Župnija Vitanje, fasc. 5. PAM.

35 Kovačič 1928, str. 418-420.

36 Vitanje. SGp 16.3.1905, št. 11, str. 2; 29.6., št. 26, str. 5; 6.7., št. 27, str. 5; 13.7., št. 28, str.3; 17.8., št. 33, str. 2.

37 Vitanje. SGp 16.3.1905, št. 11, str. 2; 25.5.1906, št. 4, str. 5. - Župnija Vitanje, fasc. 5. PAM.

38 V Konjicah... NDk 8.10.1910, št. 229, str. 3.

39 Župnija Vitanje, fasc. 22. PAM. - Zemljiške knjige in posestni listi za k.o. Vitanje, Ljubnica in Paka.

40 Aus Weitenstein. DW 15.6.1890, št. 48, str. 3; 22. 6., št. 50, str. 4. - Župnijska kronika 1, str. 113-141.

41 Iz Konjic. SGp 17.8.1882, št. 33, str. 260.

42 Čemu iščemo kandidata za V. kurijo? SGp 25.2.1897, št. 8, str. 67.

43 Župnijska kronika 1, str. 173-354. - Župnija Vitanje, fasc. 20. PAM.

44 Župnijska kronika 1, str. 317. - Župnija Vitanje, fasc. 20. PAM.

45 Župnija Vitanje, fasc. 14. PAM.

46 Orožen 1893, str. 432. - Župnija Vitanje, knj. 91, fasc. 32. PAM.

47 Vitanje. SGp 24.12.1908, št. 52, str. 4-5. - Župnijska kronika 1, str. 295. - Župnijska kronika 2, str. 51.
48 Vitanje. St 24.1.1910, št. 10, str. 2-3. - Župnijska kronika 1, str. 249.
49 Župnijska kronika 2, str. 29-47.
50 Gestrin - Melik 1966, str. 210.
51 Župnijska kronika 1, str. 103.
52 Ibid, str. 109. - Kovačič 1928, str. 441.
53 Aus Weitenstein. DW 25.3.1900, št. 24, str. 4.
54 Župnijska kronika 2, str. 16. - Vitanje. St. 10.7. 1914, št. 39, str. 5.

Opombe k poglavju Šola in krajni šolski svet, str. 365-373

1 Šolska kronika Vitanja. ŠSML - Volksschule. MZg 8.3.1882, št. 29, str. 3.
2 Vilfan 1961, str. 458. - Melik 1970, str. 54-55.
3 Prijatelj 1966, str. 101.
4 Iz Vitanja. SGp 18.1.1883, št. 3, str. 21. - Weitenstein. DW 11.2.1883, št. 12, str. 3.
5 Župnija Vitanje, fasc. 33. PAM.
6 Mit welchen Mitteln und auf welche Weise. SüdsP 31.3.1888, št. 26, str. 4. - Weitenstein. DW 4.4. 1888, št. 28, str. 3. - Ibid. SüdsP 14.4.1888, št. 30, str. 4-5. - Slovenec 25.1.1888, str. 1. - Župnija Vitanje, fasc. 33. PAM.
7 Župnija Vitanje, fasc. 33. PAM.
8 Iz Vitanja. SGp 30.5.1889, št. 22, str. 117. - Župnijska kronika 1, str. 111-112. - Župnija Vitanje, fasc. 33. PAM.
9 Župnija Vitanje, fasc. 33. PAM.
10 Iz Vitanja. SGp 11.9.1890, št. 37, str. 291; 18.9., št. 38, str. 299. - Clericale Amtriebe. DW 21.8.

1890, št. 67, str. 5. - Aus Skomern bei Weitenstein. DW 9.7.1891, št. 55, str. 4. - Župnija Vitanje, fasc. 33. PAM.

11 Ein äusserst tüchtiger Seelsorger. DW 14.6.1891, št. 48, str. 2. - In dem Briefe des Pfarrers Žičkar. DW 25.6.1891, št. 51, str. 3.

12 Vitanje. D 25.12.1893, št. 36, str. 3-4. - Župnijska kronika 1, str. 111. - Župnija Vitanje, fasc. 33. PAM.

13 Župnija Vitanje, fasc. 33. PAM. - Dopisi župnije Vitanje za leto 1895. ŠAM.

14 Dopis krajnega šolskega sveta Vitanje 12.3.1895. ŠAM.

Opombe k poglavju Posameznik in skupnost, str. 374-380

1 Eduard Mulley. DW 12.12.1886, št. 99, str. 4. - Weitenstein. MZg 12.12.1886, št. 149, str. 4.

2 Weitenstein. DW 29.4.1888, št. 35, str. 4; 23.12., št. 103, str. 3; 26.4.1896, št. 34, str. 5; 30.4., št. 35, str. 5; 5.9.1901, št. 71, str. 4; 10.3. 1904, št. 20, str. 4; 13.3., št. 21, str. 5; 10.5., št. 37, str. 4; 2.6.1907, št. 44, str. 4; 26.4. 1908, št. 34, str. 5; 12.3., št. 21, str. 6. - Ibid. 6.1.1889, št. 2, str. 5. - Anton Jaklin. DW 10.5.1900, št. 37, str. 4. - Vitanje. SGp 12.9. 1901, št. 37, str. 2; 10.3.1910, št. 10, str. 4; 16.2.1911, št. 7, str. 4. - Ibid. St 11.3.1910, št. 29, str. 5. - Ibid. NL 23.2.1911, št. 8, str. 2. - V Vitanju. SGp 17.3.1904, št. 11, str. 4. - Iz Vitanja. NL 30.3.1911, št. 13, str. 4.

3 V Vitanjskem trgu. SGp 28.7.1892, št. 30, str. 243. - Iz vitanjske okolice. SGp 25.4.1895, št. 17, str. 147. - Vitanje. SGp 12.9.1911, št. 37, str. 4;

29.8.1907, št. 42, str. 5; 19.5.1910, št. 20, str. 5; 10.2., št. 6, str. 4-5; 13.4.1911, št. 15, str. 4. - Vitanjska posojilnica... SGp 23.10.1902, št. 43, str. 4. - Iz Vitanja. SGp 14.1.1904, št. 2, str. 3. - Ibid. 1.12.1910, št. 48, str. 5. - Brezno pri Vitanju. SGp 11.8.1910, št. 32, str. 4. - V Vitanji. NL 10.2.1910, št. 6, str. 5. - Župnijska kronika 1, str. 357.

4 Iz Vitanja. SGp 7.4.1898, št. 14, str. 4. - Ibid. D 24.6.1898, št. 25, str. 197-198. - V Vitanju. SGp 8.6.1899, št. 23, str. 4. - Weitenstein. DW 29.1.1899, št. 9, str. 3; 1.6., št. 44, str. 3; 8.6., št. 46, str. 4.

5 V Vitanju. NL 16.2.1911, št. 7, str. 3. - Dne 9. februarja. St 13.2.1911, št. 18, str. 3.

6 Weitenstein. DW 24.6.1888, št. 51, str. 3. - Auszeichnung. MZg 29.4.1888, št. 52, str. 4. - Vitanje. SGp 31.7.1913, št. 31, str. 4; Župnijska kronika 1, str. 257-258.

Obdobje med obema vojnama

Opombe k poglavju Nemška skupina, str. 381-384

1 Šolska kronika 2. - Izpod Javorja pri Vitanju. ND 23.5.1922, št. 58, str. 3.

2 Naredba poverjeništva... UL 5.6.1919, št. 52, str. 515.

3 Biber 1966, str. 31-33. - Društva, št. 462. AS.

4 Konjice. ND 2.10.1933, št. 80, str. 3.

5 Vitanje. ND 21.10.1938, št. 43, str. 4.

6 Karl Tiefengruber. Unser Bachern. MZg 23.4.1941, št. 9, str. 5.

7 Konjice. DZg 8.5.1932, št. 36, str. 6. - Vitanje. DZg 10.1.1932, št. 2, str. 4; 17.1., št. 4, str. 4; 20.8.1936, št. 67, str. 4.
8 Selin 1978, str. 249-280.
9 Ferenc 1968, str. 102-107.
10 Ibid., str. 125-133.
11 Ibid., str. 131. - Selin 1978, str. 430.
12 Ferenc 1968, str. 110-114.

Opombe k poglavju Posest in premoženje, str. 385-387

1 Zgodovina Slovencev 1979, str. 692. - Zemljiška knjiga k.o. Vitanje. - Župnijska kronika 2, str. 72.
2 Zemljiška knjiga in zbirka listin k.o. Vitanje. - Vitanje. ND 29.7.1920, št. 90, str. 3.
3 Župnijska kronika 1, str. 302-337. - Župnijska kronika 2, str. 60-64. - Adresar 1923, str. 140-148.

Opombe k poglavju Družbenopolitična skupnost, str. 388-428

1 Deklaracijsko gibanje. PAM.
2 Vitanje za deklaracijo. St 12.8.1918, št. 64, str. 4.
3 Župnijska kronika 2, str. 65.
4 Sejni zapisniki občinskega odbora Vitanje. ZAC.
5 Župnijska kronika 2, str. 72. - Zemljiška knjiga k.o. Vitanje.
6 Vitanje. NL 24.5.1919, št. 52, str. 2; 11.10., št. 112, str. 5; 20.3.1920, št. 35, str. 3.
7 Zgodovina Slovencev 1979, str. 606.
8 Vitanje. NL 3.6.1919, št. 68, str. 3.
9 Iz Vitanja. ND 23.4.1921, št. 48, str. 3.
10 Vitanje. ND 3.6.1920, št. 68, str. 3.

11 Iz Vitanja. ND 20.3.1920, št. 35, str. 3; 29.7., št. 90, str. 3.

12 Župnijska kronika 2, str. 73-78. - Šolska kronika 2.

13 Mikuž 1965, str. 195.

14 Volitve v slovenskih občinah. ND 10.5.1921, št. 55, str. 2. - Župnijska kronika 2, str. 81.

15 Mikuž 1965, str. 251. - Župnijska kronika 2, str. 100. - Izid volitev. ND 22.3.1923, št. 33, str. 2.

16 Mikuž 1965, str. 251. - Župnijska kronika 2, str. 100. - Izid volitev ND 22.3.1923, št. 33, str. 2. - Volilni izidi. SGp 22.3.1923, št. 41, str. 2.

17 Iz Vitanja. ND 31.3.1923, št. 37, str. 3.

18 Vitanje. ND 12.8.1924, št. 92, str. 1; 30.8., št. 99, str. 3. - Občinske volitve. SGp 14.8.1924, št. 33, str. 4. Župnijska kronika 2, str. 111.

19 Volilno okrožje Maribor - Celje. ND 14.2.1925, št. 16, str. 1-2. - Mikuž 1965, str. 310.

20 Vitanje. ND 28.3.1925, št. 33, str. 3.

21 Župnijska kronika 2, str. 117.

22 Ibid., str. 138-139.

23 Ibid., str. 136-137. - Mikuž 1965, str. 364.

24 Konjice. ND 16.10.1931, št. 83, str. 4; 23.10., št. 85, str. 3; 26.10., št. 86, str. 1.

25 Konjice. ND 13.11.1931, št. 91, str. 2.

26 Konjice. ND 21.3.1932, št. 24, str. 3. - Konjiški srez manifestira za vsedržavno stranko. ND 25.3. 1932, št. 25, str. 1-2. - Sreska konferenca JRKD v Konjicah. ND 27.12. 1932, št. 104, str. 1. - Krajevna organizacija JRKD. ND 27.1.1933, št. 9, str. 3. - Dva lepo uspela shoda Jugoslovanske nacionalne stranke v Konjiškem srezu. ND 7.8.1933, št. 64, str. 1.

27 Sejni zapisniki občinskega odbora Vitanje in sejni zapisniki upravnega odbora občine Vitanje. - Sejni zapisniki občine Paka. ZAC. - Šolska kronika 1-3.

Terenski zapiski 1977.

28 Sejni zapisniki občinskega odbora Vitanje. ZAC.

29 Vitanjske novice. ND 11.2.1929, št. 12, str. 2; 29.4., št. 34, str. 2; 8.7., št. 54, str. 3.

30 Vitanje. ND 16.9.1938, št. 38, str. 7.

Opombe k poglavju Trški komunski odbor, str. 429-433

1 Sejni zapisniki občinskega zastopa Vitanje in sejni zapisniki občinskega odbora Vitanje. ZAC.

2 Iz Vitanja. ND 29.7.1920, št. 90, str. 3; 2.9., št. 105, str. 3; 14.9., št. 110, str. 3.

3 Zemljiška knjiga in zbirka listin k.o. Vitanje.

4 Terenski zapiski 1977.

Opombe k poglavju Družbene organizacije, str. 434-447

1 Društva, št. 4946. AS.

2 Vitanje. ND 3.1.1922, št. 1, str. 2.

3 Vitanje. ND 12.1.1932, št. 4, str. 2-3; 31.1., št. 12, str. 3; 2.2., št. 13, str. 3.

4 Vitanje. ND 9.2.1922, št. 16, str. 3; 21.2., št. 21, str. 3.

5 Vitanje. ND 6.2.1923, št. 14, str. 3.

6 Vitanje. ND 12.5.1923, št. 54, str. 5; 8.9., št. 101, str. 2. - Šolska kronika 2.

7 Društva, št. 4946. AS.

8 Vitanje. ND 30.8.1924, št. 99, str. 3; 20.11., št. 133, str. 3.

9 Vitanje. ND 21.11.1930, št. 93, str. 3. - Šolska kronika 3.

10 Sokolsko društvo v Vitanju. ND 29.1.1934, št. 8, str. 3. - Šolska kronika 3.

11 Kunčič 1976, str. 35-49.

12 Vitanje. ND 15.7.1938, št. 29, str. 3-4. - Načelnik Vilko Purg. Vestnik Sokolske župe. 8/1938, str. 127-128.

13 Vitanje. ND 11.8.1939, št. 33, str. 4-5. - Iz župe Celje. Vestnik sokolske župe Celje in Kranj 11.3. 1937, št. 3, str. 22.

14 Zapisniki Saveza streljačke družine. ZAC. - Društva, št. 9657. AS. - Vitanje 30.9.1938, št. 40, str. 4.

15 Božič 1968, str. 92. - Kunčič 1976, str. 47-48. Mauer, str. 5-7. - Sto let gasilskega društva 1977, str. 15-17. - Vitanje. ND 29.7.1920, št. 90, str. 3; 5.9.1930, št. 71, str. 2-3; 7.9.1934, št. 61, str. 3; 9.9.1938, št. 37, str. 3.

16 Župnijska kronika 2, str. 165-169.

17 Vitanje. ND 14.7.1939, št. 29, str. 4.

18 Društva, št. 8896. AS. - Vitanje. ND 9.9.1938, št. 37, str. 3. - Šolska kronika 3. - Gorsko letovišče Vitanje nad Celjem - turistični prospekt. - Kunčič 1976, str. 19.

19 Kmečka hranilnica in posojilnica Vitanje, št. XCV/3, 95/2. PAM.

20 Župnijska kronika 2, str. 71-74.

21 Društva, št. 10546, 4541, 11497. AS. - Šolska kronika 3. - V Vitanju. ND 22.1.1932, št. 7, str. 3. - Ustanovitev organizacije legije koroških borcev v Konjicah. ND 24.4.1938, št. 26, str. 4. - Gruda 1/1924 - 18/1941.

Opombe k poglavju Šola in krajevni šolski svet, str. 448-454

1 Šolska kronika 2-3. - Župnijska kronika 2, str. 65-81. - Župnija Vitanje, fasc. 33. - Vladni deželni

šolski svet... ND 11.11.1922, št. 129, str. 3. - Vitanje 16.9.1938, št. 38, str. 7; 7.10., št. 41, str. 4.

Opombe k poglavju Verska skupnost, str. 455-460

1 Društva, št. 414. AS.
2 Župnijska kronika 2, str. 151-152.
3 Pregled Marijinih družb 1922, str. 188. - Župnijska kronika 2, str. 141.
4 Župnijska kronika 2, str. 84-150.
5 Ibid., str. 133.
6 Ibid., str. 122.
7 Ibid., str. 83-133.
8 Ibid., str. 99-145.
9 Ibid., str. 109-162.
10 Župnija Vitanje, fasc. 14. PAM - Župnijska kronika 2, str. 109-110.

Opombe k Sklepu, str. 461-466

1 Prim. Baš 1967.
2 Gams 1959, str. 189.
3 Iz Vitanja. SGp 17.5.1900, št. 20, str. 3.
4 Aus einem deutschen Orte. DW 30.12.1884, št. 103, str. 2.
5 Prim. Rozman 1979, str. 299.
6 Splošne in bavarske poti "težavne domovine". Delo 30.4.1980, prvomajska priloga, str. 24.

Ž E N I T O V A N J S K E Š E G E

ZORA PAVLIN

OBDOBJE MED OBEMA VOJNAMA

KMETJE
VAŠKI PROLETARIAT
PREMOŽNI TRŽANI

OBDOBJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

POROKA V SODOBNEM ČASU

OBDOBJE MED OBEMA VOJNAMA

KMETJE

Navezovanje stikov, vasovanje

V Vitanju so veljale pri vzgoji mladine stroge moralne norme. Pri uravnavanju odnosov med mladimi so igrali pomembno vlogo Cerkev in starši. Starši so otroke trdo vzgajali, zlasti kmečki in proletarski. Še posebno so pazili na hčere. Zato so mladi navezovali resnejše stike razmeroma pozno. Fant je moral opraviti nabor, dekle pa je moralo dopolniti vsaj osemnajst let. S privolitvijo staršev se je dekle lahko sestajala s fantom, ko je bila "zrela za možitev", to je med osemnajstim in dvaindvajsetim letom. Pred to starostjo so bili starši proti zvezam deklet s fanti.

Mladina je navezovala stike tudi ob skupnih kmečkih opravilih in nedeljskih mašah, ki so bile ena izmed oblik družabnega življenja. Po nedeljski maši so fantje posedali po gostilnah in plačevali "runde", dekleta pa so prihajala tja v spremstvu staršev ali bratov. V gostilnah so ostajali po uro ali več, plesali so in prepevali. Prav tako so omogočali mladini srečevanje in navezovanje stikov cerkveni prazniki, romanja in sejmi.

Takrat so bila v navadi obdarovanja deklet, včasih tudi fantov. Na prošnje dneve so fantje podarjali dekletom lectova srca z najrazličnejšimi napisi (npr. "Ljubi še ti mene kot jaz tebe), ob semanjih dnevih pa so kupovali dekletom prstane in verižice. Fantje so darovali dekletom v znamenje naklonjenosti in ljubezni bonbone, rute in steklena jajca raznih barv. Vrednost daril je bila odvisna od premožnosti darovalca, navadno pa so bila cenena in skromna, glede na majhno kupno moč večine.

Tudi vasovanje ali nočno skrivno obiskovanje deklet je bilo ena izmed oblik družabnega življenja na vasi. To je bil skoraj edini in najpogostejši način navezovanja tesnejših stikov med odraslimi fanti in dekleti. Starši so nočnim obiskom nasprotovali, posebno če je bilo dekle zelo mlado in so se bali zanjo, pa tudi zaradi nemira, ki so ga povzročali vasovalci. Veljalo je tudi mnenje: "če imaš poštene namene, pridi podnevi". Po dvajsetem letu so bila dekleta zrela za možitev in starši vasovalcem niso nič nasprotovali, posebno če jim je bil fant pogodu.

Med obema vojnama je imela v Vitanju pomembno vlogo fantovska družba. Fantje so se ji lahko pridružili šele po naboru. Prej se niso smeli sestajati s starejšimi fanti in hoditi vasovat. Izjemoma se je lahko kdo udeleževal fantovskih srečanj, če je bil npr. dober pevec.

Člani družbe so se morali držati nepisanih pravil, drugače so jih ostali fantje izključili oziroma kaznovali s prepovedjo zahajanja v družbo. Imeli so svojega vodjo. To je bil tisti, ki je veljal za najbolj razumnega, izkušenega, domiselnega in je bil dober pevec. Usmerjal in opominjal jih je, da niso kršili pravil in s svojim

ravnanjem škodili soseski. Na vitanjskem območju se je oblikovalo več fantovskih skupin, ki so se zbirale ob sredah, sobotah ali nedeljah, ko je bilo "obvezno" petje. Kadar je imel kdo god, so se dobili tudi na kakšen drug dan. Najpogosteje pa so se dobivali ob sobotah zvečer na vasi pod lipo, na kakem vrtu, pri gostilni Kotnik ali na bližnjem hribu. Tisti iz Ljubnice, Stranic in drugih okoliških naselij so se zbirali pri gostilni Kotnik. Ko so se zbrali, so odšli po cesti proti Vitanju, do Močilnikarjeve domačije. Jeseni so zahajali na domačije, na katerih so imeli skupna opravila. Vitanjčani so se zbirali "na vasi" in so hodili po cesti, ki pelje proti Slovenskim Konjicam. Nato so se obrnili in se vrnili do mostu, ki pelje iz Vitanja. Med potjo so prepevali slovenske ljudske pesmi. Navadno so tako ubrano peli, da je prisluhnila vsa vas.

Fantovske skupine niso bile v prijateljskih odnosih, še zlasti ne s skupinami iz oddaljenih vasi ali iz sosednjih far. Med njimi je prihajalo do obračunov, ki so se pogosto tragično končali. Pretepi so se največkrat začeli zaradi objesnosti ali ljubosumja. Vzrok za pretep je bilo že to, če je kdo opazil svoje nekdanje dekle v gostilni z drugim. Leta 1920 je tako neki fant nehote zabodel svoje dekle, ko je med plesom skočila pred svojega plesalca, da bi ga obranila pred napadalcem.

Vaški fantje so se okoli enaindvajsetih zbrali na dogovorjenem mestu in začeli peti. Prej so kadili in se pomenkovali. Najprej je pel navadno vodja fantov, ostali so se ravnali po njem. Okoli triindvajsetih so prišle na vrsto podoknice, za konec pa so zapeli pesem Jaz grem k svoji lúbci v vas. Zavriskali so in tisti, ki so imeli dekleta, so jih šli "klicat". Ko so dekleta slišala

zadnjo pesem in vriskanje, so vedela, da prihajajo fantje. Navadno so se zmenile z njimi že prej, na vasi ali pri maši. Zmenili so se tudi za spoznavni znak, za poseben način trkanja ali klicanja. Fantje, ki niso bili zmenjeni z nobenim dekletom, so šli klicat "na srečo". Včasih se je dekle potuhnila in se obiskovalcu ni hotela oglasiti. Zgodilo se je tudi, da je fanta polila z vodo ali z vsebino nočne posode. Dekle, ki je fanta pričakovala, se je oglasila ali se je izmuznila iz hiše s kakšnim izgovorom. Ven je bilo težko priti, ker so bile izbe majhne in je v istem prostoru spalo več ljudi. Dekleta so navadno spala v zadnjih kamrah; če je bila dekle predrzna, je pripeljala fanta mimo vseh. V ta namen so uporabljale razne ukane. Tako so npr. nesle fanta v sobo na hrbtu v košu za seno. Svojci so slišali le njene stopinje. Proti jutru ga je na enak način odnesla ven.

Kadar so dekleta spala na "marofu" (skednju), so fantje prihajali vasovat bolj brez skrbi. Navadno je z dekleti spala starejša ženska, da je pazila nanje. Če so spale brez nadzorstva, so delali očetje ponoči kontrole. Za vsak primer so si dekleta že prej v senu izkopale rove, v katere so se potuhnile, če je prišel oče. Fanteje so ostajali pri dekletih do treh ali štirih zjutraj, tako da so prišli domov še ob svitu.

V navadi je bilo, da so dekleta svojim obiskovalcem dajala šopke. Delale so jih na skrivaj iz nageljnov in rožmarina ali drugega cvetja. Včasih je katera naredila tudi "migl drot", nageljček iz papirja na tanki žici in z zelenim "perjem" (listjem). Dekle, ki fanta ni marala, mu je naredila "pušeljc" iz kopriv. Fantje so si šopke zatikali za klobuk ali v gumbnico. Ob nedeljah

zjutraj so se z njimi postavljali pri maši. Gledali so, kdo je dobil najlepšega, kar je pomenilo večjo dekletovo naklonjenost.

Zaradi hrupa, ki so ga povzročali vasovalci, in drugih neprijetnih posledic za družino in dekle so starši nasprotovali vasovalcem, jih preganjali, jim nastavljali pasti, ščuvali pse nanje in obračunavali z njimi. Kadar se je ob vasovanju zbudil oče ali kdo izmed svojcev, je moral imeti fant dosti sreče, da se je izmuznil brez posledic. Npr. fant, ki ga je presenetil oče, se je skril pod koš, ki je stal v veži. Dekle je reklo staršem, da mora zamenjati "lečo" (ličkanje) v slamarici. Prinesla je koš, spravila fanta vanj, ga pokrila s "perjem" (listjem) in odnesla ven.

Neki vasovalec je ob vasovanju padel v svinjak. Oče je slišal hrup in prišel pogledat, kaj se dogaja. Ko je odprl vrata, je fant planil ven; pri tem je podrl začudenega očeta, za njim pa je planila še svinja.

Večkrat pa se je zgodilo, da se vasovanje ni srečno končalo. Prihajalo je do nesreč in obračunov, ki so se nemalokrat končali s trajno poškodbo vasovalca ali celo z njegovo smrtjo. Vasovalcu je npr. oče narezal kline na lestvi, da je padel. Zgodilo se je tudi, da je fant v naglici skočil skozi okno in si zlomil hrbtenico ali se je nataknil na ograjo in umrl. Znan je tudi primer, ko je šel dekletov brat preganjet nadležnega vasovalca. Stepla sta se, eden je potegnil nož in drugega zabodel.

Fantje, katerim so se očetje še posebno zamerili, so se jim skušali maščevati na različne načine. Neki fant je namočil metlo v stranišče, glasno potrkal po oknu in po-

klical. Ko je oče odprl okno in pogledal ven, ga je oplazil z njo po obrazu. V drugem primeru so neusliša-ni vasovalci pozimi pred dekletova vrata nametali sne-ga, da zjutraj stanovalci niso mogli ven.
Med vasovalci je prihajalo tudi do obračunov, zlasti če jih je več zahajalo k istemu dekletu in so se srečа-li. Navadno so takrat morali bežati ali pa so se stepli, tudi z noži in do smrti. Včasih je en vasovalec druge-mu spodmaknil lestev, da je padel, ali jo je odmaknil, da ni mogel nazaj.

Ob vasovanju je navadno prihajalo do intimnih odnosov. Vaški fantje se z dekleti, h katerim so hodili vasovat, niso vselej poročali, še zlasti ne, če so vedeli, da je k njim zahajalo več fantov. Dekletu, ki je imelo več fantov in so drugi za to izvedeli, so na sleme hiše po-stavili voz ali plug. Fantje so gledali, da so dobili ženo, ki ni imela dosti izkušenj in ki jim je ustrezala tudi glede na družbeni položaj.

Kljub temu da so Vitanjčani nedolžnost in čistost zelo cenili, je malokatera dekle šla k poroki nedolžna. Do-stikrat so bile noseče in takrat, posebno če se je to že opazilo, so bile deležne javne graje. Preden so sto-pile v cerkev, so jim članice Marijine družbe potegni-le venček z glave.

Nosečnost neporočene ženske je veljala za velik greh. Cerkev in javnost sta taka dekleta obsojali. Če se je za katero dekle razvedelo, da hodijo k njej vasovat in da jo je kdo zapeljal, so jo izključili iz Marijine družbe. To je bila sramota ne samo zanjo, ampak za vso družino.

V Vitanju in okolici je bilo več nezakonskih mater, ki so sebe in svoje otroke težko preživljale, še posebno če so jih domači zavrgli. Nemalokrat so starši po prvem negodovanju mlado mater z otrokom vzeli k sebi in so skupno skrbeli za otroka.

V e r o v a n j a

Poroka je imela velik pomen v življenju posameznikov, ker je odločilno vplivala na njihovo nadaljnje življenje. Ljudje so pogosto poskušali dobiti zagotovilo, da se jim bodo pri izbiri partnerjev uresničile želje, zato so se zatekali k svetnikom, zaobljubam, k magiji (aktivni in pasivni) in vedeževanju. Hodili so tudi na božje poti in romanja. Dekleta so v veri, da se jim bodo izpolnile želje, darovale v cerkvi denar ali pa prižigale sveče in molile. Znani sta pesmi:

Če svet Anton me uslišal bo
in dal mi možička,
za lon mu dala bom
debelega prašička.

ali

Preljubi svet Anton,
vseh zaljubljenih patron,
ti boš mojo ženko čuval,
ko bom jaz pri drugi spal,
saj dobro veš,
da ljubiti je res lepo.

Na Antonovo medeljo (17. januarja) so šli po opravilu v cerkvi fantje in dekleta plesat. Takrat so bili v vseh gostilnah muzikanti, ki so se šalili in igrali.

Dekleta so zbadali, npr.: "Ali greš k sv. Antonu, da si ga boš izprosila?" Nekateri pravijo, da se je moral sveti Anton za pusta skriti, da ga ni tepla dekle, ki se do takrat ni poročila.

Dekleta so se v veri, da bodo dobile moža, zaobljubljale, da ne bodo jedle mesa ali da ne bodo nosile lepih oblek. Baje si je neko dekle s tem namenom dala napraviti obleko iz hodnega platna, vse druge pa si je uničila.

Med obema vojnama so bila romanja in božje poti zelo razširjena oblika verskega izpovedovanja in so se jih udeleževali mladi in stari v velikem številu. Za mlade so bila priložnost za navezovanje stikov in priložnost, da so se izognili nadzoru staršev. Po opravilu v cerkvi je bil obvezen obisk v bližnji gostilni z zabavo, petjem in plesom.

Z veroizpovedjo se povezuje tudi magija, ki naj bi prošnje deklet in fantov še utrdila in povečala možnosti za njihovo uresničitev.

V Ribnici na Pohorju, kamor so romali 13. junija, je stala nekoč velika lipa. Po maši so morali fantje ali dekleta trikrat trkniti z glavo v drevo, da so se tisto leto poročili. Verjelo se je, da morajo dekleta na kresno bílo (pred dnevom Janeza Krstnika) teči trikrat okoli bezgovega grma, in sicer "na úpank", v nasprotni smeri od gibanja sonca, in govoriti: "Bezeg, bezgà, daj mi moža!"

Dekleta so ugibale, ali jih fantje ljubijo, tako, da so trgale lističe marjetice in govorile:

Me ljubi, ne,
me ljubi, ne ...
ljubi, ne ljubi, vara,
ljubi, ne ljubi, vara ...

ja, ne, ja, ne, ja ne...

hoče, noče, ljubi, vara ...

Beseda, ki je prišla zadnja, ko je utrgala zadnji venčni listič, naj bi se uresničila.

S prašniki marjetic so dekleta ugibale, koliko otrok bodo imele. Prašnike so zdrobile v dlani, jih vrgle v zrak in prestregle s hrbtno stranjo roke. Kolikor prašnikov je ostalo na roki, toliko otrok naj bi imele. S pomočjo pikapolonice so ugibale, od kod bo prišel ženin. Dekle je trikrat pihnila vanjo in rekla:

Pikapolonč´ca, povej, kje je moj fant!
Pikapolonč´ca, pokaži mi pot k bodoči sreči!

Od tam, kamor je pikapolonica odletela, naj bi prišel ženin ali mož.

Neka ženska v Slovenskih Konjicah je dekletom prerokovala usodo iz kave. Prihodnost so starejše ženske napovedovale tudi iz kart.

Starši in dekle so skušali pridobiti ženina, ki jim je ugajal, tako, da je mati, ko je prišel v svate, peljala dekle v kuhinjo, ji na zadnjem vratnem vretencu ubila jajce, ga stepla, spustila po dekletovem hrbtu in spekla. Ženin, ki je pojedel tako jajce, je bil "pocopran" in se je s tistim dekletom gotovo poročil. Dekle je kanila svojo menstrualno kri na bonbon ali na drugo hrano, in če je fanto to pojedel, je pomenilo,

da bo njen. Enako je veljalo za fanta. Če je kanil kapljo svoje krvi na slaščico in je dekle to zaužila, jo je "začaral", da je bila njegova.

Podobno je veljajo za kapljo potu. Če si je dekle med plesom s svežim robcem obrisala potna nedra in nato z istim robcem fantovo čelo, je bil njen. Dekle si je v veri, da si bo pridobila fanta, obrisala spolovilo s kruhom ali bonbonom in ga ponudila fantu. Če ja zaužil tako hrano, je bil za vedno njen.

Starši, ki niso bili zadovoljni s hčerinim izbrancem ali s sinovo izvoljenko, so se zatekali k magičnim sredstvom, s katerimi naj bi preprečili ljubezen. Tako so ravnali tudi ljubosumna ali opeharjena dekleta, fantje in ljubosumni sosedje. Posušili in zmleli so zemljo, kjer se je "uscala strniščna žaba" (velika krastača), in jo pomešali med dekletovo in fantovo hrano. Če sta se imela dva rada in je kdo iz takih ali drugačnih razlogov hotel zvezo razdreti, je moral nagrabiti zemljo, kjer je ležala "strniščna žaba", in jo vreči med par, ki se je pogovarjal. Verjeli so, da se bosta dva razšla, če bo kdo vrgel med par zemljo s pokopališča ali vodo, nalovljeno s koles mlina ali žage.

Nekoč je vladalo prepričanje, da se ljubezen med fantom in dekletom ne bo končala s poroko, če dá dekle fantu svojo sliko ali če se pred poroko skupaj fotografirata.

Poroko pri hiši so napovedovali lepa pšenica, debelo korenje, bel fižol, rdeča in rumena koruza.

Pred božičem, novim letom in tremi kralji so hodili poslušat ob mraku na mejnik domače posesti. Vedno so mora-

li poslušati trije, par pa ni smel iti. Pristavili so uho na mejnik in poslušali. Če so slišali glasbo, so verjeli, da bo pri hiši gostija, če so slišali zabijanje, da bo smrt, če pa so slišali kruljenje prašičev, mukanje krav ali kake druge živalske glasove, da bo nesreča.

Dekleta so na velikonočno soboto tekmovale, katera bo od žegna prva pritekla z jerbasom domov, ker so verjele, da se bo tisto leto poročila. Zato so se fantje večkrat pošalili z njimi in so čez pot napeljali žico ali vrv. Dekleta, ki so hitela domov, je niso opazile in so padale. Ker so tekmovale katera bo imela večji jerbas, so poleg hrane dajale vanj še druge stvari, da bi bilo več videti. Tako je iz jerbasa včasih padla stara šara, ponošeni moški čevlji, hlače itd.

Verjeli so tudi, da se tisti, ki ga je kdo ometel ali ki je sedel na vogalu mize, ne bo nikoli poročil.

S n u b i t e v i n o g l e d i

Večina deklet se je poročala ob polnoletnosti, ko so dopolnile enaindvajset let, dosti pa se jih je poročilo tudi prej. Za mladoletnice so morali starši "kupit leta", se pravi plačati in podpisati dovoljenje na sodišču v Slovenskih Konjicah, da se je hči poročila.

Fantje so se poročali, ko so prišli od vojakov, navadno do sedemindvajsetega leta. Ker je bil pri izbiri zakoncev najpomembnejši gmotni položaj, so imeli pri tem odločilno besedo starši. Dostikrat so "napravili kar med seboj" in mladih niso spraševali. Pogosto se je do-

gajalo, da sta se fant in dekle prvič videla, ko je prišel fant v "svate". Primeri nasprotovanja volji staršev so bili redki in še takrat so bile posledice usodne. Če se katera dekle ni hotela poročiti z izbranim ženinom, so jo domači obsojali in včasih tudi nagnali od doma ali razlastili. Največkrat dekle takega vsiljenega ženina ni marala, ker je imela že svojega fanta. Podobno je veljalo tudi za fante.

Starši so v novi zakonski zvezi videli predvsem možnost povečanja posestva in pridobitev nove delovne sile. Pri izbiri neveste so bili pomembni vrednost dote, ugled družine in njena premožnost. Otroci premožnih kmetov so se poročali znotraj svoje družbene skupine. Zelo redko je prihajalo do ekonomsko in družbeno neenakih zvez in te so v javnosti veljale za zgrešene. Kmetje so se poročali s kmečkimi dekleti, čeprav so fantje dostikrat zahajali tudi k revnim bajtarskim dekletom. Navadno so jih potem zapustili in se oženili z bogatimi nevestami. Malokateremu dekletu je "sreča pomêtla", da je prišla iz bajte na grunt. Včasih je bilo táko dekle še bolj pridno in delavno, vendar so ji vedno očitali, da ni nič prinesla k hiši, in so jo zato šteli za manjvredno.

Pri sklepanju zakonov je bilo v navadi posredništvo. Zaradi slabih povezav med oddaljenimi in razstresenimi naselji so imeli mladi ljudje manj možnosti poiskati si primernega partnerja v bližnji okolici. Tudi delo na kmetijah jih je močno vezalo na domače okolje. Pri sklepanju zakonskih zvez so večinoma naprošali za pomoč ljudi, ki so se ukvarjali s posredništvom in so dobro poznali tudi ljudi iz oddaljenih zaselkov. Tako sklenjene zakonske zveze so bile večinom preračunane,

brez posebnih čustev, zato so šle besede fantom težko iz ust. Bili so tudi nespretni in so se sramovali javno izkazovati svoja čustva. Posrednik je bil hkrati tudi priča, ki je snubljenju dala resen videz. Večinoma so iskali posrednike ali "mešetarje" tisti, ki se niso poročali v domačem kraju. Poleg posrednikov so tudi ljudje v vasi vedeli za dekleta in fante, ki so bili godni za možitev. Na skrivaj so pri sosedih in znancih poizvedovali o njihovih lastnostih. Gledali so predvsem na premožnost, marljivost in gospodarnost, manj pa na zunanjo privlačnost in duševno skladnost.

Posredovanje pri sklepanju zakonov je bilo v navadi tudi pri vdovah in vdovcih ter starejših ljudeh. Posredniku je ta vloga pomenila tudi dodaten, čeprav skromen vir zaslužka. S tem pa se je tiho obvezal, da ob morebitnem neuspehu ne bo nikomur nič povedal, ker bi s tem zmanjšal ugled snubca. Kljub neuspešnemu snubljenju je fant posredniku plačal za trud, kar pa ni bilo obvezno. Če je bil ženin v sorodu z mešetarjem ali če sta bila prijatelja, mu ni bilo treba plačati.

V svate sta šla ženin in posrednik pražnje oblečena, kar je dogodku dajalo slovesen videz. Če ženin ni potreboval posrednika, je šel z njim kakšen bližnji sorodnik (oče, brat ali boter), sosed ali prijatelj, ki je bil poročen. Navadno je bil to človek, ki so ga ljudje cenili in spoštovali in je bil potem starešina ali priča na poroki.

Snubca sta prišla "v svate" (snubit) nenapovedana, razen če so se starši vnaprej dogovorili. To je bilo v navadi le pri najbogatejših nevestah.

Snubit so hodili ob ponedeljkih in sredah, včasih tudi ob sobotah, nikoli ob torkih, četrtkih, petkih in nedeljah. Hodili so zjutraj ali zvečer. Včasih so prišli tako zgodaj, da domači še vstali niso. Če so bili že pokonci, je starešina rekel, da take marljive ljudi potrebujejo.

Snubca, ki sta prišla k hiši, sta se predstavila kot trgovca, ki kupujeta živino. Ko so ju domači povabili v hišo in jima postregli z žganjem, sta začela kupovati. Kupovala sta teličke, ovce ali krave, navadno pa so domači takoj vedeli, za kaj gre. Če sta videla, da slabo kaže, sta se pogovarjala samo o nakupu živine. Navadno sta prišla z besedo na dan šele na koncu. Če je bil starešina dober govorec, je starše hitro nagovoril in jih najprej vprašal, ali imajo kaj deklet pri hiši. Ženin je ves čas molčal.

Snubljenje je bilo pogajanje med dvema stranema, ki se je dostikrat sprevrglo v barantanje za doto, zlasti če je bilo več otrok v družini. Hči pri tem ni bila navzoča; le redkokateri starši so ji dovolili sodelovati ali celo odločati. Zgodilo se je, da dekletu ženin ni bil pogodu, in je rekla, da bi raje vzela starešino, ker ji bolj ugaja.

Včasih pa ženinu ni bilo pogodu dekle. V takem primeru se je navadno že prej zmenil s starešino za skriven znak, s katerim bo pokazal, ali mu dekle ugaja ali ne.

Ko so se dogovorili o poroki, so si segli v roke in poklicali nevesto. Na mizo so prinesli suho meso, klobase, jabolčnik, kruh in čaj z žganjem. Če niso imeli mesa, so ocvrli jajca. Tudi po tem, s čim in kako so nevestini starši postregli, je ženin sklepal o premožno-

sti družine.

Snubec si je zagotovil nevesto z denarjem - aro, ki ji ga je izročil, da bi ga porabila za nakupe ob poroki. Tako se je zavaroval, da se ne bo premislila, zlasti če je bila ara visoka. Višina are je bila odvisna od premožnosti snubca, bila pa je tudi merilo premožnosti neveste. Če se je dekle premislila, ko je bilo že vse dòmenjeno (da bi "zbegnˊla"), je moral oče vrniti aro podvojeno (toplírati), vendar tega največkrat ni zmogel. Kadar je poroko odpovedal moški, je ara zapadla, razen če je ni izrecno zahteval nazaj.

Če sta se snubec in starešina ob svatovanju domenila z dekletovimi starši za poroko, so se domenili, kdaj bodo ogledi, kdaj oklici, kdaj bodo šli "pisme delat", kdaj bo ohcet in za koliko bo ženin prevzel posestvo. Oče je povedal, koliko dote bo dal hčeri. Ogledi ("ogledov dan") so bili navadno kmalu po snubitvi. Če je fant snubil v ponedeljek, so bili ogledi že v sredo, čez teden dni ali še kasneje. Tako so se lahko tudi ženinovi starši pripravili na obisk. K premožnim kmetom so prišli "v oglede" že zjutraj. Prišli so hči, mati, oče in starešina ali kak drug moški. Da bi napravili čim boljši vtis na ženinove starše in njegove sorodnike, so se pražnje oblekli. Namen ogledov je bil spoznati gmotni položaj bodočega moža pa tudi snažnost, gostoljubnost in prijaznost domačih. S tem so hoteli obvarovati nevesto pred prenaglo odločitvijo in ugotoviti, kakšno življenje se ji obeta pri bodočem možu. Naloga nevestinega starešine je bila zagovarjati njene koristi in skrbeti, da ne bi bila prikrajšana.

Na obisku so ostali ves dan. Pregledali so posestvo, gospodarska poslopja in živino v hlevu. Nevesti so po-

kazali, kje bosta imela spalnico z bodočim možem. Ženinovi starši so dekletu, staršem in spremljevalcu navadno postregli s kuhanimi klobasami.

Če je nevesti in staršem ugajalo na kmetiji, so nadaljevali pogovor še o drugih stvareh: kaj bosta dobila ženin in nevesta za doto, kolikšen bo preužitek ("avcoh"), kakšne bodo pravice staršev in koliko bo "jerbíje" (dediščine). Kadar se nevestini starši in starešina niso strinjali z visokimi dajatvami za preužitek in z obveznostmi pri izplačevanju dote ostalim bratom in sestram, so se razšli in dogovor razdrli brez posebnih obveznosti. Na ogledih so imeli dekle in njeni starši edino priložnost, da so si brez večje gmotne in moralne škode še premislili.

Ž e n i t ' o v a n j s k a p o g o d b a

Ženitovanjsko pogodbo so deloma sestavili že pri ogledih, podrobneje pa pri notarju v Slovenskih Konjicah. Na sodišče so prišli ločeno, ženin s svojimi starši in nevesta s svojimi, ali vsi skupaj. Bogati kmetje so se pripeljali s kočijo, drugi so prišli peš, tudi po pet ali šest ur hoda.

Posestvo so dajali starši starejšemu sinu le, če so bili že stari in onemogli ali če je eden izmed staršev umrl, drugi pa sam ni bil sposoben gospodariti. Da bi imeli od česa živeti, so se s sinom dogovorili za dajatve (preužitek), ki jim jih bo moral dajati do konca življenja. Ker so starši vedeli za slabe izkušnje drugih, so se o vsem natančno domenili, da bi bili ob nespoštovanju dogovora sodno zavarovani.

Notar je na sodišču zapisal, kakšen in kolikšen bo preužitek. Starši so navadno zahtevali dosti, tako da mlada dva ne bi imela niti zase dovolj. V pogodbi so določili, koliko litrov mleka bosta morala dajati na dan staršem, koliko jajc, sadja, vina itd. Zmenili so se tudi za kos gozda, ki ga bosta oče in mati uporabljala do konca življenja, kdo bo pripravljal drva in koliko denarja bo moral dajati sin od pridelka na posestvu. Dogovorili so se, ali bodo živeli v skupnem gospodinjstvu ali v ločenem, v kajži. Ženitovanjsko pogodbo so pisali natančno in so pazili, da ne bi česa prezrli. Navadno pa se je pri tem vnel prepir med ženinom in njegovimi starši ali med ženinovimi in nevestinimi starši.

Ker se posestva (navadno) niso delila, je moral najstarejši sin, ki je praviloma prevzel posestvo, ostale brate in sestre izplačati ("ven plačati"). Če je imel novi lastnik dosti bratov in sester, posestvo pa ni bilo veliko, jih je težko izplačal. To je bilo odvisno tudi od tega, kolikšno izplačilo so določili ob pisanju ženitovanjske pogodbe. V pogodbi so določili tudi zadnji rok izplačila odpravnine ostalim bratom in sestram. Če je bila nevesta iz premožne hiše in njena dota velika, sta lahko hitro izplačala ostale, drugače pa zelo težko. Dostikrat sta morala vse življenje plačevati ali pa teh obveznosti nista nikoli izpolnila.

Ob pisanju pogodbe so se pogovarjali o nevestini doti, koliko bo dobila in kaj, določili so tudi njene pravice do moževega posestva, morebitno soudeležbo pri lastnini ali lastnino.

Ko so se o vsem pogovorili in je notar sestavil pogodbo, so jo morali podpisati. Ženin je plačeval vse sodne

stroške, nato pa so odšli v gostilno, kjer je plačal še zapitek.

Nevesta s trdne in bogate kmetije je dobila za doto določeno vsoto denarja, kravo, par volov, telico, svinjo, plug, les, gozd in njivo. Doto so ji dali ob poroki ali del takoj, ostanek pa kasneje. Če se je mož priženil na posestvo, je moral prinesti s seboj doto v denarju, les, gozd in njivo.

Starši so pripravili nevesti poleg dote tudi balo, ki je vsebovala perilo, brisače, posteljnino. Blago za posteljnino so kupovali v Celju ali od krošnjarjev. Čim bogatejša je bila družina, tem boljše je bilo blago, ki ga je dobila nevesta.

Balo so prihajale šivat šivilje na dom ("v štero"). Če so dali starši nevesti veliko balo in poleg perila še pohištvo in gospodinjske pripomočke, so njeno vrednost preračunali v denar in je dobila manj pri doti.

O k l i c i i n v a b l j e n j e n a s v a t b o

Po prihodu s sodišča v Slovenskih Konjicah so šli ženin, nevesta in njuni priči v župnišče naročit oklice ("okl´c not dat"). Oklice je moral plačati ženin. Navadno so bili oklici trikrat, tri tedne pred poroko, ali "enkrat za trikrat", če se iz različnih razlogov niso hoteli oklicevati ali če se je bližal pust. (Po pustu do velike noči ni bilo več porok.) Če so bili oklici "enkrat za trikrat", so bili teden dni pred poroko. Pare so oklicevali, "vrgli s kanceljna", ob nedeljah na koncu maše. Po oklicih sta veljala fant in dekle za ženina in nevesto.

Namen oklicev je bil tudi, da bi tisti, ki so vedeli karkoli slabega o ženininu ali nevesti, to pravočasno povedali, da bi se odpovedala in preprečila poroka. Včasih se je zgodilo, da je ob oklicih prišlo kakšno dekle povedat, da ima z ženinom nezakonskega otroka. Tako so se izvedele še druge stvari, ki so bile nemalokrat povod za odpoved poroke. Če se je ženin po oklicih premislil in odpovedal poroko, je bilo to sramota za nevesto. Rekli so, da "visi na kánceljnu". Znani so primeri, ko je zavrnjena dekle odšla v samostan. Tudi za zavrnjenega fanta je bila odpoved sramota.

Po prvem oklicu so se dogovorili za priči, druga in družico. Ženinova priča je bil starešina in hkrati najpomembnejša oseba na svadbi. Za starešino so izbrali moža, ki je znal dobro voditi potek svatbe in je bil dober govorec. Njegova žena je bila "vodilja".

Nevestina priča je bil drugi starešina in njegova žena "vodilja" je poleg družice spremljala nevesto. Ženina je spremljal drug ("camar" ali "protfifer"), nevesto pa družica ("družička"). Navadno sta bila njuna prijatelja in bodoči par. Če se je poročala premožna nevesta, je imela dve ali več družic (odraslo dekle in deklico ali več deklic, lahko tudi dve odrasli dekleti), ženin pa dva druga.

Po zadnjem oklicu je bilo v navadi zapitje oklicev v bližnji gostilni - to je plačal camar. Zapitka so se udeležili ženin in nevesta, "camar" in družica.

V zvezi z oklicevanjem so ljudje verjeli, da v tem času dekle ne sme krmiti prašičev, ker se ji ne bodo dobro redili;

da nevesta v zakonu ne bo imela sreče, če bo nesla meso za svatbo;
da v času oklicev nevesta ob mraku ne sme sama hoditi naokoli, ker bi jo strašilo.

Po prvem oklicu sta šli nevesta in družica, pražnje oblečeni, vabit svate. Ko sta prišli k hiši, sta se na pragu ustavili in družica je povedala vabilo:

Jaz sem s to pošteno nevesto,
od poštene hiše,
in vas vabim,
da bi prišli drugi ponedeljek
k eni lepi beli mizi,
ki je na štiri ogle rezana,
na štiri vogle postavljena,
s trošterjem Sv. duhom
in zrelim vincem obstavljena.
V imenu Jezusa in Marije ponižno prosim,
da ne bi se dol postavili!

Dokler povabljenci niso obljubili, da se bodo udeležili gostije, nevesta in družica nista sedli za mizo. Nato so jima postregli z mesom in kruhom. Ko sta odhajali, so jima dali darilo ("šejkílo") v denarju, ker je na gostijo le redkokdo prinesel darilo. Ženin in drug ("camar") sta vabila svoje svate in jih nagovarjala na enak način kot nevesta in družica. Tudi ženin je dobival darila v denarju.

S l o v o o d s a m s k e g a s t a n u

Zadnjo soboto pred poroko so se fantje zbrali na ženinovem domu. Dal jim je denar, ki so ga zapili v bližnji gostilni. Temu so rekli, da je "ženin ledik stan zapil". Včasih so fantje veseljačili na ženinovem domu od ranega jutra in plesali z dekleti, ki so pripravljale gostijo.

V nedeljo zvečer je ženin poslal enega ali več godcev s "camarjem" na nevestin dom "krancelj dol špilat". Tam so bila zbrana dekleta in fantje, ki so prišli dekletu "per za ledik stan". Godci so igrali na harmoniko, trobento in klarinet. Pred hišo so trikrat zaigrali, zapeli in recitirali zdravice, potem so jih povabili noter. Ob vstopu v hišo so igrali koračnico. Postregli so jim s kislo juho, mesom in vinom. Ves večer so igrali, napijali zdravice in se šalili. Fantje in dekleta, nevesta in gostje so plesali in peli. Med dvaindvajseto in triindvajseto uro so se godci poslovili, potem ko so zaigrali "tuš" in je eden od godcev imel "slovo" - poslovilni govor.

Dekleta so zapela: Preljuba ti nevesta,
zapojmo vsi lepo,
nevesti za slovo,
ker se bo proč podala,
ne bo več tu ostala.

Če so bili godci od daleč, so se vrnili na ženinov dom. Tam so jih pogostili z večerjo, nato so zopet godli, tudi do jutranjih ur.

Priprave na gostijo in poroko

Priprave na gostijo so se začele nekaj tednov pred poroko, zlasti če so bili ženinovi in nevestini starši premožni. Za kuharice na gostijah so vabili ženske, ki so bile izkušene in znane po dobri kuhinji. Običajno so bile na različnih gostijah vedno iste, pomagale pa so jim sorodnice, sosede in prijateljice. Pecivo za gostijo so pekle že štirinajst dni prej. Premožni kmetje ("pavri") so v soboto, teden dni pred poroko, zaklali po eno kravo in šest do sedem prašičev. Gostije so včasih trajale nekaj dni, včasih tudi ves teden, zato hrane in pijače ni smelo zmanjkati.

Kmetje so za svatbo najeli štiri do pet godcev. Zaslužek je bil dober, zato so skušali godci že prej izvedeti, kdaj in kje bo gostija, in so se prišli največkrat sami ponujat. Vodja godcev se je z ženinom pogodil za ceno. Poleg denarja, ki jim ga je izplačal ženin, so dobili še "larmo" in druge prispevke na gostiji, kar je zneslo dvakrat ali celo trikrat več od ženinovega plačila. Če je ženin želel godce, ki so bili znani po dobrem igranju in zabavnosti, je šel k njim in si je s predplačilom zagotovil, da bodo igrali na gostiji. Navadno so bili godci iz domačega kraja ali iz bližnje okolice, redkeje od drugod.

Dan pred svatbo so na ženinovem in nevestinem domu s smrečjem, bršljanom in raznobarvnimi trakovi okrasili podboje vhodnih vrat. V glavni izbi, "hiši", so okrasili stene in strop s pisanimi trakovi in smrečjem, podobo svete družine so okrasili z bršljanom, pod njo pa obesili napis "Bog živi ženina in nevesto". Na tem mestu sta kasneje sedela ženin in nevesta. Mize so pre-

grnili z belimi prti in nanje postavili vaze s cvetjem.

Nevesti so blago za poročno obleko kupili starši ali pa ji ga je podarila kakšna sorodnica. Če so bili starši manj premožni, si je nevesta kupila blago iz svojih prihrankov.

Neveste so nosile poročne obleke ali kostime temnih barv. Čez obleko so imele ogrnjen temen plašč. Na nogah so imele nove čevlje, v rokah pa šopek iz različnega cvetja. Lase so imele spletene v kite, ki so bile ovite okoli glave ali zvite v "figo" in spete na temenu. Na glavi so nosile kupljene venčke iz umetnega cvetja, redkeje iz svežega. Venček je nevesti kupil drug, bližnja sorodnica ali birmanska botra.

Premožne kmečke neveste so nosile zlate ali srebrne ogrlice z obeskom, broško, uhane, zlat ali srebrn prstan. Navadno pa nakita niso imele, ne glede na premožnost.

Ženini so nosili poročne obleke iz črnega kamgarna, ki so jih šivali krojači v Vitanju. Nosili so hlače s telovniki, suknjiče in pozimi temne plašče. Pokrivali so se s klobuki, na levi strani prsi pa so imeli pripete bele nageljne z rožmarinom. Za obuvalo so imeli nove čevlje, ki jih je naredil trški čevljar.

Svatje so bili oblečeni v svoja boljša oblačila; moški v temne obleke iz kupljenega blaga ali iz doma narejenega sivega blaga. Pokriti so bili s klobuki, na levi strani prsi so imeli pripete "pušeljce". Ženske so nosile "boljša" ali "mašna" oblačila in na glavah svilene (židane) rute.

Starešina je imel ogrnjen temno moder ali črn plašč, ki si ga je, če je bil reven, izposodil od kakega premožnega kmeta. Kadar je bila poroka pozimi ali zgodaj spomladi, ko je bilo še hladno, so nosili svatje še površnike ali jopiče, ženske tople jope ali volnene šale.

Godci se za "ohcet" niso oblačili v boljša oblačila, ampak v preprostejša, da so lahko uganjali burke in sedeli kjerkoli brez posebne škode.

P o r o č n o j u t r o

Na poročno jutro so pri ženinu vstali med četrto in peto uro zjutraj, pozimi pa uro kasneje. Pred domačimi so vstale kuharice, ki so pripravile zajtrk za vse. Ženin, starši, bratje in sestre so drug drugemu pomagali pri oblačenju. Približno ob šestih zjutraj so zajtrkovali, navadno "kislo župo". Bolj oddaljenim svatom, ki so začeli prihajati, so šli godci naproti in jim igrali koračnice in polke. Ko so se vsi svatje zbrali, se je ženin poslovil od staršev. Poljubil je očeta in mater ter pokleknil na pručko, da sta ga blagoslovila.

Na poročno jutro so tudi pri nevesti vstali zgodaj. Svatje, ki so prišli od daleč, so prespali v hiši, drugi so začeli prihajati približno ob sedmih zjutraj. Potem ko so svatje pozajtrkovali in se uredili za poroko, so pri oknih oprezali, kdaj bodo videli godce in za njimi sprevod z ženinom in svati. Ko so ga zagledali, je starešina pozaprl okna in zapahnil vrata: svatje v hiši so utihnili. Godci, ženin, "camar" in starešina s svati so medtem prispeli pred hišna vrata in začeli klicati domače. Klicali so trikrat in po vsakem klicu so godci zaigrali tuš. Po prvem klicu so se vrata odprla

in ven so vrgli z belimi in rdečimi trakovi okrašenega petelina, ki so ga kasneje odnesli godci na ženinov dom. Ko so poklicali drugič, so se vrata odprla in ven je stopila nešemljena ženska, "baba", namazana s sajami, ki je imela čez obraz nogavico in je bila oblečena v stare cunje, preveliko jopo in predolgo krilo ter obuta v velike copate. Dostikrat se je pod to preobleko skrival mlad fant. Lažna nevesta se je vrgla ženinu okoli vratu, svatje pa so se na ves glas smejali in se šalili na račun njene lepote in snažnosti. Včasih so našemljeno nevesto zgrabili muzikanti in jo hoteli odpeljati. Ženska se jim je iztrgala iz rok in začeli so jo loviti.

Ko je starešina ali godec tretjič poklical, se je izza zaprtih vrat oglasil nevestin starešina in vprašal, kaj hočejo in po kaj so prišli. Nevestin starešina je zastavljal ženinovemu razne uganke. Zopet so poslali ven žensko, "babo", vendar nekoliko lepšo in mlajšo. Ko tudi te niso hoteli vzeti, so se pogajanja nadaljevala. Povedati so morali, katero bi radi imeli, in ko je ženinov starešina obljubil, da bodo lepo ravnali z njo in da jo bodo imeli radi, so se vrata odprla. Ven je stopila nevesta, ki jo je spremljala družica. Vsaka je imela v rokah krožnik, na katerem je bil bel robček, kozarec rdečega vina in nagelj z rožmarinom. Nevesta je ponudila svoj krožnik ženinu, družica pa "camarju". Na bogatih svatbah so bili "pušeljci" sveži, na drugih pa iz suhega cvetja. Pijačo so ponudili tudi obema starešinama. Vsi skupaj so nazdravili ženinu in nevesti.

V veži so ženinove svate čakali nevestini. Starešina, ženin in "camar" so prvi stopili v hišo, za njimi pa še ostali svatje. Družica jim je pripela "pušeljc" - nagelj

z rožmarinom - in jim ponudila pijačo. Godci so igrali pri vhodnih vratih, dokler niso vsi svatje stopili v hišo, nato so se pridružili svatom.

Svatje so posedli za mize tako, kot je določil starešina. Desno sta sedela ženin in njegov starešina z vodiljo, levo pa nevesta in njen starešina z vodiljo.

Kuharice in pomočnice so začele prinašati na mizo jedila. Družica in "camar" nista sedela, ker sta morala skrbeti, da so imeli svatje dovolj jedi in pijače.

Po obilnem zajtrku je imel navadno starešina nagovor, redkeje sta ga imela godec ali vodilja. Če sta nagovarjala starešina in godec, je imel prvi nagovor za nevesto in ženina, drugi pa za starše. Nagovori, ki so jih dali že vnaprej sestaviti domačinu, veščemu peresa, so bili navadno žalostni, da so svatje z nevesto in ženinom jokali.

Po nagovoru so godec, starešina in svatje napijali zdravice ženinu in nevesti in zapeli pesem Le jemlji, nevesta, slovo ali Pijmo šentjanževca; medtem so godci igrali.

Ko so se odpravljali iz hiše, sta ženin in nevesta stopila k mizi, na kateri je stala v vogalu skodelica z žegnano vodo in vejico rožmarina ali pušpana. Zraven je bil krožnik, na katerega so svatje dajali prostovoljne prispevke za godce. Medtem ko so godci igrali koračnico, polko ali junaško koračnico, so se svatje pokropili z blagoslovljeno vodo in dali nekaj denarja na krožnik.

Pred odhodom iz domače hiše se je morala nevesta posloviti od očeta in matere. Pokleknila je na pručko ("šam-

rek") in mater prosila za odpuščanje. Navadno se je mati razjokala in ji naročila, naj bo ubogljiva, kakor jo je učila. Z očetom sta jo še blagoslovila.

Godci so zaigrali "marš za nevesto" in se odpravili iz hiše. Svati so šli za njimi. Svatbeni sprevod je šel k poroki peš. Spredaj so hodili godci, za njimi ženin s starešino, nato nevesta s svojo vodiljo in sorodniki, za njimi pa drugi svatje. Starši se porok navadno niso udeleževali in so ostali doma.

Če je bila cerkev, v kateri naj bi se par poročil, daleč, so svate vozili s senenimi vozovi in konjsko vprego, ki so bili okrašeni s pisanimi trakovi in z zelenjem. Na vozovih so bile napravljene klopi za svate. Godci so vso pot igrali, zlasti kadar so šli mimo kake domačije, kjer so jih čakali že dosti prej, posebno otroci. Nekaj žensk je nosilo s seboj košare s pecivom in ga delile otrokom in revežem.

Kadar se je dekle poročila iz ene fare v drugo ali iz ene vasi v drugo, so ji fantje postavili "šrango". Čez cesto, po kateri je šel sprevod, so položili smreko, dva fanta pa sta jo žagala. Na desni strani so postavili mizo, jo pregrnili z belim prtom, okrasili s cvetjem in bršljanom in nanjo postavili po štefan belega in rdečega vina ter kozarce. Preden je sprevod svatov prišel do "šrange", je eden izmed šrangarjev prihajal nasproti na belem okrašenem konju, jih pozdravil in ženinu izročil pismo, v katerem je pisalo, da je na cesti pregrada, zaradi katere se bo moral sprevod ustaviti. Sel je moral paziti, da ga svatje ne bi ujeli, sicer fantje ne bi smeli šrangati. Če so svatje izvedeli, da so jim fantje na pot postavili "šrango", so se jim iz nagajivosti izognili. Vendar le za nekaj časa, ker so fantje takoj,

ko so opazili, da so jih svatje potegnili, šrango prestavili bližje cerkvi. Navadno so takšni svatje potem plačali dvakrat več.

Ko je prišel sprevod do "šrange", so jim fantje ponudili nekaj kozarcev vina, nato pa so se začeli pogajati. "Šrangarji" niso smeli piti s svati, ker potem niso imeli pravice zahtevati kupnine za nevesto. Navadno so se vodja fantov in starešini dolgo pogajali. Med pogajanjem so fantje izrekali zdravice za ženina in nevesto. Za nevestino odkupnino so zahtevali najprej veliko vsoto denarja, vendar so se potem pogodili za manj. Starešina, ki se je pripravil na srečanje, jim je ponujal star denar, na koncu pa je ženin le moral plačati. Fantje so jih spustili naprej, nato pa so odšli v gostilno in denar zapili.

Če sta bila ženin in nevesta iz različnih far ali če se je nevesta primožila, je bila poroka v njegovi fari, če pa se je on priženil, je bila v njeni. Poroka je bila vedno dopoldne, v cerkvi sv. Marije na Hribarci. Pred cerkvenimi vrati je sprevod pričakal župnik. Ko so vsi svatje vstopili, so se razdelili, moški so šli na eno stran, ženske na drugo. Muzikanti so vstopili zadnji, če jih je bilo več, so šli na kor. V cerkvi so lahko igrali, vendar so morali dobiti župnikovo dovoljenje.

Pred oltarjem je stala klop, pregrnjena z rdečim prtom in vazo s cvetjem. Za ženina, nevesto in priči so bili pripravljeni stoli. Po maši je župnik opravil poročni obred. Prstana so že prej dali župniku, da ju je blagoslovil. Izročil ju je ženinu in nevesti, ki sta ju izmenjala in se poljubila. Družica je prinesla vino "šent-

janževec", ki ga je župnik prej blagoslovil. Najprej si je natočil župnik, za njim pa še ženin in nevesta. Nato so pili sorodniki in svatje. Sledilo je darovanje ("ofer") okoli oltarja. Župnik je pripravil za denar kelih ali mošnjiček, včasih je mežnar nastavil predpasnik. "Camar" je medtem nalival svatom vina v kozarce. Če je vino ostalo, so ga nesli domov in pomešali med drugo, da je bilo vse vino na gostiji blagoslovljeno. Ves čas darovanja so godci igrali koračnice. Po darovanju so stopili ob stran in napravili prostor ženinu in nevesti, ki sta šla prva iz cerkve. V župnišču so se ženin in nevesta s pričama vpisali v poročno knjigo in poravnali stroške. Ostali svatje so šli iz cerkve v bližnjo gostilno "poroko pit". Za ženina in nevesto so postavili posebno mizo. Mize so pregrnili z belimi prti in jih okrasili s cvetjem.

Jedi (svinjino, govedino, potice in drugo pecivo) in pijačo so svatje navadno prinesli s seboj ali pa so jih že prej poslali nevestini ali ženinovi starši. Če jim je pijače zmanjkalo, so jo dokupili v gostilni. Zapitek in stroške v gostilni je navadno plačal ženinov oče, če pa ni bil tako premožen, je vsak od svatov primaknil nekaj denarja. Godci so ves čas zabavali svate s poskočnimi melodijami, svatje pa so plesali in peli.

V gostilni so ostajali nekaj ur ali do popoldneva, včasih so namesto na kosilo prišli na večerjo. Navadno pa so se okoli 13^h ali 14^h odpravili na nevestin dom.

Med potjo so se ustavili še pri fotografu (slíkarju), da sta se fotografirala ženin in nevesta, nato pa še vsi svatje. Če fotograf ni stanoval ob poti, so ga povabili na dom. "Slikali" so se navadno po kosilu.

V e r o v a n j a v z v e z i s p o r o k o

Nevesta je doma pri oknu opazovala, kdaj bodo prišli svatje. Ko jih je zagledala, si je snela z roke prstan in pogledala skozenj tako, da je v njem videla ženina. To je pomenilo, da mu bo vedno ukazovala.

Ko sta ženin in nevesta med poročnim obredom klečala v cerkvi, ga je morala nevesta neopazno odriniti in pokleknit na njegovo mesto ali pa mu je pokleknila na rob plašča, da bi mu kasneje lahko ukazovala. Če je ženin pokleknil nevesti na krilo, je pomenilo, da bo imel prvo besedo v hiši. Svatje so v cerkvi opazovali, kako svetlo gorita ženinova in nevestina sveča. Tista, ki je gorela z večjim plamenom, je napovedovala daljše življenje zakonca. Če sta sveči goreli mirno in enakomerno, je to pomenilo umirjeno življenje, če pa sta plapolali, je pomenilo, da se bosta zakonca prepirala in tepla.

Ko so darovali okoli oltarja, je morala nevesta ženina prositi za denar. Če ji ga je dal, je pomenilo, da ji ne bo nikoli priprival.

Ob prihodu mladoporočencev iz cerkve, so svati čakali, kdo bo prvi spregovoril. Če je mož, je pomenilo, da bo v prepirih vedno prvi popustil.

G o s t i j a

Gostijo so vedno pripravili na domu tistega, ki se je selil od doma. Kadar se je primožila nevesta, so svatbo pripravili na njenem domu in so drugi ali tretji dan odšli na možev dom, kjer so nadaljevali veseljače-

nje. Če se je priženil ženin, so gostijo začeli na njegovem domu in končali na ženinem.

Na velike gostije je bilo povabljenih po trideset do sedemdeset svatov; malo je bilo takih, ki se gostije niso udeležili. Stroške so plačali ženinovi ali nevestini starši, včasih so si jih razdelili. Ob odhodu iz gostilne sta godec in "camar" pazila drug na drugega. Navadno se je godec ali eden izmed godcev, če jih je bilo več, izmuznil in po bližnjici tekel naprej, da bi prvi prišel na nevestin dom. Kadar je prehitel "camarja", je na vogal mize položil svoj klobuk, na drugi vogal pa je sedel sam. Včasih je sedel tudi na ženinovo mesto. Dokler nista "camar" in starešina odkupila mize, ni nikomur dovolil sesti. Če je "camar" godce prehitel, je ravnal prav tako in so svati lahko mirno sedli za mize.

Za godce je bila pripravljena posebna miza blizu peči ali pa so sedeli na peči. Če je bil en sam je navadno sedel na vogalu mize.

Za ženina in nevesto je bil pripravljen prostor ob sredini svatovske mize, tako da sta gledala proti vratom in imela pregled nad dogajanjem. Poleg neveste je sedel njen starešina z vodiljo, zraven ženina pa vodilja s starešino. Najbližje ženinu in nevesti so sedeli njuni sorodniki, bratje, sestre, redko oče in mati. Okoli njih pa ostali svati. Otroci so pozimi posedali na peči, kjer so si prostor delili z godci, sicer pa so imeli svoje mesto za mizo.

Pri svatovski mizi je imel odločilno besedo ženinov starešina in je skrbel, da je gostija tekla brez zapletov.

"Camar" in družica sta skrbela za dobro počutje svatov in za njihovo postrežbo. Družica je pomagala nositi jedila na mize, "camar" pa je skrbel, da so imeli svati dovolj vina. Starši so v kuhinji nadzorovali vrstni red jedil. Ob prihodu na nevestin dom so svate čakali na mizah vino, kruh in potice. Pred ženinom in nevesto je bila z nageljni in rožmarinom okrašena spletena štruca ali šarkelj, ki jo je prinesla mati. Okoli nje je bilo še dvanajst manjših. Včasih je bila štruca narejena v obliki jagnjeta, ki drži pokonci glavo. Šarkelj je ostal nedotaknjen vse do konca gostije, ko si ga razrezali in razdelili med svate. Včasih so napravili tudi tri do štiri metre dolgo pogačo z različnimi napisi, npr. Bog živi ženina in nevesto, in s sliko zibelke.

Svatom so najprej postregli z govejo juho. Pred starešino so postavili prvi jušnik, da je začel deliti. Najprej je nalil krožnik ženinu in nevesti, potem sebi in nato je podal zajemalko naprej. Ko so imeli vsi svati polne krožnike, je starešina začel moliti, nato so začeli jesti, godci pa so zaigrali. "Camar" in družica sta zaplesala častni ples.

Kosilo je bilo na vsaki gostiji podobno, druga jedila pa so se od gostije do gostije razlikovala.

Svatovsko kosilo

Goveja juha z rezanci (včasih pomešana s kurjo)
Kuhana govedina
Vinska omaka
Hren
Pražen krompir, kuhan ali dušen riž
Solata (zelena, zeljna, zelena s krompirjem, rdeča pesa, fižol)

Slivov kompot
Jabolčni zavitek
Šarkelj v modelu "jagnje", oblit s sladkorjem
Suhe slive, namočene v žganje in skuhane (žganje so zažgali)

Posamezni obroki hrane

Večerja

Svinjska pečenka z rižem
Pečene kokoši
Solata
Kompot

Od 1^h do 2^h zjutraj

Ocvrta perutnina
Pečeni purani

Od 4^h do 5^h zjutraj

Hladen narezek - suho meso
telečja pečenka
race
svinjska pečenka

Od 7^h do 8^h zjutraj

Zajtrk - kisla juha

Med glavnimi obroki je bilo na mizi pecivo in pijača (belo in rdeče vino). Jeseni so ponudili svatom kuhan kostanj, olupljen in namočen v žganju. Potice (orehove, rozinove, pehtranove, smetanove in kruhove), torte (biskvitne, orehove in čokoladne) in krofi (krapi) so bogatili svatovski jedilnik.

N a p i t n i c e i n z d r a v i c e

V Vitanju in okolici se je ohranilo dosti napitnic in zdravic, ki jih namenjajo ženinu in nevesti. Napitnice so napijali, "potrinkavali", s kozarci v rokah, preden sta šla ženin in nevesta k poroki in po kosilu. Nekdo izmed svatov je začel, lahko jih je povedal več, nato pa so se zvrstili še drugi, ki so se jih spomnili ali jih sproti sestavili. Zdravice imajo največkrat nabožno vsebino, druge, "smešne", pa so kratke, štirivrstične, v poskočnem ritmu "štajeriša" in jih pojejo. V njih se norčujejo iz posameznikov in jih zato prilagajajo vsakokratnim okoliščinam, si sproti izmišljajo nove in jih spreminjajo. "Smešne" zdravičke pojejo v zabavnem delu, ko "ohcet" doseže vrh, ali za posameznimi obroki hrane. Družica, "camar", starešina, vodilji in kuharice ter godci so ponavadi povedali največ zdravic.

P e s m i

Na gostijah so svatje dosti prepevali. Peli so pesmi z različno vsebino, žalostne in vesele, obredne in celo mrliške. Če je bila gostija pozimi, so svati sedeli okoli peči, navadno ob mraku ali po obilni večerji. Eden izmed njih, ki je bil dober pevec, je začel, pel je "naprej", ostali pa so poprijeli za njim. Največkrat so pele "naprej" ženske.

P l e s

Ples je bil zelo pomemben del vsake svatbe. Začeli so zvečer pred poroko na ženinovem in nevestinem domu, po poroki pa se je gostija začela s častnim plesom "camar-

ja" in družice, ko sta "župo pihala". Ko so svati pokosili, sta zaplesala častni ples vodilja in starešina, sledila sta jima ženin in nevesta in nato drugi svatje. O polnoči sta ženin in nevesta plesala svoj drugi častni ples, "krancl ples", obrednega značaja. Ko so pobirali "larmo", je bil ples za kuharice in godce. Najbolj pogosta plesa, ki so ju plesali, sta bila polka in valček. Plesali pa so še "cvajšrit", "štajeriš", "lisičji rep", "kovtre šivat", "kačo zavijat", "krajcarski ples", "tango" ipd. Proti koncu svatbe so plesali "povštrtanc" in "čindaro" ali "kačo zavijat". Pri "lisičjem repu" je plesalec, ki ni imel para, držal v roki metlo, in ko se mu je zazdelo, je sredi plesa spustil metlo. Tedaj so se morali pari zamenjati. "Krajcarski ples" so plesali tako, da so se ženske postavile v vrsto ena za drugo, fantje pa so tekli okoli in se držali za roke. Ko je kdo izmed plesalcev dal znak, je vsak fant skočil k dekletu. Tisti, ki je ostal sam, je moral plesati sam. Potem so se zamenjali in so tekla dekleta. "Povštrtanc" so plesali tako, da je dekle z blazino v rokah izbirala med fanti plesalca. Ko si ga je izbrala, je vrgla predenj blazino. Nanjo sta pokleknila in se poljubila. Če se nista, so rekli, da ne velja. Včasih so ugasili luč. Praviloma je moral priti vsak par enkrat na vrsto. "Povštrtanc" so plesali že na koncu gostije in zanj so morali plačati godcem. "Čindaro" so plesali tako, da se je več ljudi prijelo za roke in teklo. Včasih so šli po vseh prostorih hiše, tudi ven in k sosedom. S plesalci je šel tudi godec. Tudi ta ples so plesali proti koncu gostije.

I g r e, b u r k e i n š a l e

Burke in šale so si godci izmišljali sproti, nekaj pa so jih poznali že od prej. Na vrsto so prišle proti jutru, da so zdramile utrujene svate in jih spodbudile k jedači in pijači. Ena takšnih burk se je imenovala "oranje snega s plugom". Godci so se slekli do pasu, si zavihali hlačnice in odšli ven. S plugom, ki so ga vlekli, so orali sneg, pri tem pa vpili in se šalili.

"Jajca so pekli" pozimi tako, da se je eden izmed godcev slekel do pasu in zelezel na streho hleva. S seboj je vzel skledo z živim apnom in jajca. Na apno je nadeval sneg in začel kuhati.

Godci so za šalo prignali v izbo v kamelo (gambelo) napravljena svata ali godca. Pokrita sta bila z odejo in na leseni palici sta nosila glinast lonec za glavo. Ko sta prišla v izbo, je starešina dejal, da je začelo zmanjkovati hrane. Strli so lonec in hrane je bilo dovolj. Ker so verjeli, da v zakonu ne bo sreče, če na gostiji ni črepinj, je starešina namenoma kaj razbil.

Svatje so "napregli vole" tako, da so dvema moškima oprtali jarem in ju "prignali" v hišo.

Godec, preoblečen v žensko, si je oprtal koš za deteljo. Vanj je naložil vse mogoče stvari, od starega perila do ponošenih čevljev in zajemalk. Ob glasbi je prišel med svate in začel vleči predmete iz koša. Pripovedoval je, kje vse je našel te stvari. Svati so ga spraševali in se šalili na njegov račun, on pa je odgovarjal in se spakoval.

"Slepega Janeza" so se igrali tako, da sta na vsako stran stola sedla moška z zavezanimi očmi. Eden je imel na nogi privezano palico (veliko kuhalnico) in je spraševal: "Janezek, kje si?" Drugi je odgovoril: "Tukaj!" Prvi je zamahnil, in če je zadel drugega, je ta moral iz igre.

Igro "bečele in pinja" (čebela in panj) so igrali tako, da je več moških sedelo z zavezanimi očmi. "Camar" jih je dvigal in ugotavljal, koliko kdo tehta. Zadaj je bil pripravljen umivalnik z vodo. Navadno je vanj posadil godca, ki je to sprejel s smehom. Odšel je na peč in tam toliko časa igral, da se je posušil.

V igri s klobuki je nekaj moških sedelo v krogu in na glavah so imeli klobuke. Ko je godec zaigral, so jih začeli menjavati. Čim hitreje je igral, tem hitreje so jih morali menjati. Tisti, ki mu je klobuk padel ali je bil ob koncu viže nepokrit, je izpadel iz igre.

" V o g l a r j i "

Po večerji so svatje pod oknom zaslišali ubrano petje fantov "voglarjev". Če je bila poroka pozimi, so prišli do osmih zvečer, spomladi ali jeseni pa po deveti uri. "Voglarji" so jim pravili zato, ker so bili nepovabljeni gostje in so se zbirali za vogalom in skrivoma. Vedno so prihajali le na nevestin dom, kjer so jih domači in svati že pričakovali. To so bili fantje z bližnjih, včasih tudi z bolj oddaljenih kmetij, ki so poznali ženina in nevesto. "Voglarji" so se pod oknom izbe objeli prek ramen in zapeli tri pesmi. Po vsaki so močno vriskali. Navadno so se zbrali dobri pevci; zapeli so glasno in močno, da je odmevalo in so svatje morali prisluhniti.

Peli so večglasno in "na čriez". Ko so končali, sta starešini stopila na hišni prag. Z vodjem "voglarjev" sta se rokovala in ga nagovorila. Vodja je imel nagovor za ženina in nevesto, ki sta se z godci pridružila starešinama. Ženin in nevesta sta prinesla iz hiše štefan vina, ženin je z vsakim "voglarjem" spil kozarec, drugi pa so nazdravili. Ženin je "voglarje" povabil v hišo, vendar v izbo niso smeli. Domači so jim pripravili mizo v veži ("loupi"), poleti pa zunaj. Če niso imeli nikjer primernega prostora, so jim dali košaro s hrano s seboj.

Ko so "voglarji" stopili v vežo, so godci zaigrali polko. Ker "voglarji" niso smeli v izbo, je bila naloga "camarja" plesati z vsakim dekletom ali ženo, ki je bila na svatovščini, do vrat izbe in jo nato izročiti "voglarjem". Prve tri viže je plačal "camar", nato pa so začeli "voglarji" med seboj zbirati denar. V kuhinji so si izposodili šest krožnikov in jih poveznili po dva in dva skupaj, da so dobili tri pokrite. Namesto krožnikov so včasih uporabili tudi tri klobuke; poveznili so jih in pod enega dali denar. Krožnike so prinesli v hišo in jih položili na stole. Medtem so peli:

So furmani prifurali
tri sode zrelga vinčeka,
pridi, pridi, godec ti,
zdaj ti vince tu stoji,
oj, vince rumeno!

V enem krožniku je bil denar za viže, v drugem in tretjem pa papir ali kaj drugega. Na vsakem krožniku je stal zvrhan kozarec vina. V enem je bil haložan, v drugem bizeljčan, v tretjem pa pekrčan. V resnici pa je bil v kozarcih jabolčnik ali hruškovec, v katerega so na-

tresli popra, paprike ali soli. Godci so pokušali vina, se kremžili in trkali po krožnikih, da bi ugotovili, v katerem je denar. S fanti so "glihali" za viže (plese). Navadno so "zglihali na črez" za deset do petnajst viž. Ko so se godci pogodili z "voglarji", so izbrali en krožnik in ga dvignili ali pa so kupili krožnik, za katerega so menili, da je v njem denar, za zmenjeno število viž. Če so godci uganili, v katerem krožniku je denar, so zaigrali toliko viž, za kolikor so se zmenili; če pa niso uganili, so "voglarji" zavriskali in odšli s krožniki v vežo. Godci so morali te viže igrati zastonj. Ko so jih odigrali, so "voglarji" zopet prinesli v izbo klop s krožniki in vinom. Godci so toliko časa ubirali, dokler niso uganili, v katerem krožniku je denar. To je bila prva "larma".

Na bogatih gostijah s številnimi svati so "voglarji" naredili pred polnočjo še drugo "larmo". Po dva in dva "voglarja" sta plesala skupaj. Za klobuki so imeli zataknjene raznobarvne pušeljce iz zvitega papirja, eden izmed njih pa je imel v njem skrit denar. Če je bil godec dovolj spreten, je uganil, kdo ima denar, in je zgrabil "pušeljc", če ne, pa je moral toliko časa igrati, dokler ni denarja potegnil "voglarju" izza klobuka. "Voglar" se je godcev izogibal, da čim dalj časa niso dobili denarja. Vodja "voglarjev" je imel denar bodisi za klobukom ali pa ga je zataknil v vejico, prav tako za klobuk.

Včasih so "voglarji" prinesli s seboj smrečico in nanjo obesili denar, ki so ga zbrali. Dva "voglarja" sta plesala z njo. Godci so morali igrati, dokler niso potegnili s smrečice vsega denarja, "voglarja" pa sta se godcem čim dalj izogibala. Med plesnimi odmori sta se vsa-

kič druga dva "voglarja" postavila ob vrata izbe in naslavljala zdravice ženinu in nevesti. Včasih se je zgodilo, da je kakšen "voglar" prišel po nevesto, za kar je moral godcem še posebej plačati. Takrat je moral starešina posebno paziti nanjo, "jo vahtati", da je "voglarji" niso ukradli. Med plesom so se nagnetli okoli nje, nekdo je odprl vrata in plesalec jo je potegnil ven. Zato običajno nevesta ni zapuščala izbe, če pa so jo kljub temu ukradli, so jo morali svati in starešina odkupiti.

"Voglarji" so lahko ostali na svatbi do polnoči. Pred odhodom so napijali svatom, ženinu in nevesti zdravice, za slovo pa so zapeli:

Lahko noč, ženin ti,
se bomo poslovili.
Le lepo moli ino poj,
češčena si Marija.

-

Lahko noč vsi svati,
se bomo poslovili.
Le lepo mol´te ino pojte,
češčena si Marija.

Če je potem, ko so "voglarji" zaprli vrata izbe, prišel za njimi "camar" ali starešina in jih povabil, da lahko še ostanejo, so ostali še do treh zjutraj. Vendar se to ni dogajalo pogosto. Godci so za njimi igrali koračnico.

Nekajkrat se je zgodilo, da so se "voglarji" med seboj stepli, največkrat zaradi ljubosumja, posebno če so bila med svati dekleta "voglarjev" in se je kdo izmed njih preveč šukal okoli katere. Svatje so takrat zaprli vrata izbe, da so se tepli v veži in pred hišo.

Na velikih gostijah in tam, kjer sta se poročila dva iz bolj oddaljenih krajev, se je zgodilo, da so prišli "voglarji" iz dveh različnih župnij. Če so se ti "voglarji" srečali, so se vedno stepli. Posebno Vitanjčani so bili znani po tem, da so se radi tepli.

Voglarjem, ki so prišli prvi k hiši, kjer je bila gostija, so bolje postregli in jih bolje sprejeli kot tiste, ki so prišli drugi, zato se je malokrat zgodilo, da bi na isti večer prišli voglarji iz različnih far. Navadno so prišli prvi dan iz ene župnije, drugi ali tretji dan pa iz druge. Za to priložnost so se "voglarji" tudi lepše oblekli in nikoli niso prišli umazani od dela.
Če domačini "voglarjev" niso pogostili in jim pustili v hišo, so se jim ti maščevali tako, da so ponoči razstavili velik senen voz in ga zopet sestavili na slemenu strehe.

" K r a n c l p l e s "

Opolnoči, ko so "voglarji" odšli, so se "camar" in družica, ženin in nevesta pripravili za najslavnejši trenutek gostije, za snemanje venca nevesti. Družica in "camar" sta z ženinom in nevesto stopila na sredo sobe. "Camar" in ženin sta imela na glavi klobuk, družica in nevesta pa venček. Godci so zaigrali "krancl ples", družica in "camar" sta menjaje se zapela po eno kitico, vmes pa zaplesala "štajeriš". Ženin in nevesta sta tudi plesala, vendar nista pela. To je bil zanju drugi častni ples na gostiji, saj ni bilo v navadi, da bi pred polnočjo plesala. Ko je družica zapela:

Če se nizko prikloniš
trikrat pred menoj,

ti bom krancelj podala
s to desnoj rokoj,

je položila "camarju" na klobuk svoj venček, nevesta pa svejega na ženinov klobuk. Ko so "krancl ples dol splesali", se je nevesta preoblekla v navadno obleko in so vsi svatje lahko zaplesali.

" L a r m a "

"Larmo" (pobiranje prispevkov) so napravili okoli štiriindvajsetih, po "krančl plesu". Če so jo napravili proti jutru, je dosti svatov prej odšlo. Najprej so napravili "larmo" za godce, nato pa za kuharice in ostale pomočnike. Včasih so jo naredili tudi večkrat zapored, pač glede na število svatov. Navadno jo je napovedal ženinov starešina z besedami:

"Dragi svatje, ker smo že toliko jedli in pili, moramo nekaj povrniti, če ne bo preveč! Vsak par naj dá nekaj denarja."

Starešini sta se že prej dogovorila za znesek. Vsak par, ki je bil povabljen, je moral plačati. Kdor je bil sam, je dal le polovico. Godec je medtem igral: On seka, on klesti, pripravlja že les. "Camar" in starešina sta zbirala prispevke v krožnik. Ko sta pobrala denar pri svatih, ki so morali ob darovanju nekaj spregovoriti ali napiti zdravico, sta si v kuhinji sposodila šest krožnikov, jih po dva in dva pokrila, nanje pa postavila kozarce vina. Z godci so nato barantali, katerega bo kdo kupil. Če godec ni uganil, v katerem krožniku je denar, je moral trikrat zastonj igrati.

Proti jutru so navadno napravili še eno "larmo" za god-

ce. Takrat je starešina prinesel godcem denar na krožniku in se dogovoril še za dvajset viž. Če je po tej "larmi" hotel še kdo plesati, je moral sam plačati. Cena ni bila določena, vsakdo je dal, kolikor je mogel. Ko so zjutraj svatje odhajali, so jih godci spremljali in svatje so jim morali zopet nekaj plačati (peli so pesem "Jutranjico"). Zato je dosti svatov odšlo na skrivaj.

Po "larmi" za godce so naredili še "larmo" za kuharice. Kuharice so prišle v izbo, zaplesale med seboj in voščile ženinu in nevesti. "Camar" in starešina sta šla od para do para in pobirala prispevke. Ko sta kuharicam izročila denar, so se vrnile v kuhinjo. Včasih pa jim je prispevke tja prinesel starešina.

P r i h o d n a ž e n i n o v d o m

Ob prihodu neveste in ženina, svatov in godcev so bila vrata ženinovega doma zaprta. Odprla jih je ženinova mati in prinesla v eni roki na "dili" hlebec kruha in sol. Kruh je bil prekrit s prtičem, na njem pa so bili trije ključi: od shrambe, kleti in vhodnih vrat. V drugi roki je držala novo vedro. Postavila ga je pred nevesto in ji izročila kruh z besedami:

"To ti dam, ti ljuba mlada, od danes naprej si ti gospodinja. Kruha ne boš stradala, ključe pa imaš, da ne bo nikdar zaklenjeno."

Nato jo je še pokrižala.

Medtem so domači prinesli pijačo in svati so morali izpiti kozarec vina, preden so stopili v hišo. Ko sta stopila nevesta in ženin v izbo, je nevesta hlebec kruha s

ključi položila na sredo mize in tam je ostal do konca gostije. Svatje so posedli za mizo, ženinov starešina jih je pozdravil, nato so začeli prinašati na mizo jedi. Po obedu so naslavljali zdravice, peli in plesali. Gostija se je nadaljevala še naslednji dan. Ko se je bližala koncu, so domači svatom ponudili kavo, kar je bilo znamenje, da je gostije konec in naj se začnejo odpravljati domov. Obe starešini sta imela še govor, v katerem sta mladoporočencema voščila srečo in jima dala nekaj napotkov za zakon. Ko so se začeli svatje poslavljati in odhajati, so vsakemu, ki je odšel, zapeli kitico pesmi:

Oj, ženin, le zdravi ostan´te.

Godci so zopet nekaj zaslužili, ker so hodili za svati. Največkrat si je eden izmed godcev izposodil pri hiši leseno coklo, jo privezal na palico, in ko so svatje odhajali, so "špilali" marš za popotnico, svatje pa so v coklo metali drobiž. Domači so vsakemu svatu dali za popotnico kos svatovskega šarklja.

V zvezi s prihodom nove gospodinje na domačijo je bilo znanih več vraž:

Nevesti so domači ob prihodu na možev dom položili pred prag metlo. Če jo je nevesta opazila in pobrala, je pomenilo, da bo dobra gospodinja, če ne, pa da jo bo tašča imela za "metlo".

Ko je nevesta prvo noč spala na novem domu, je morala zjutraj prva vstati in pokositi vse koprive okoli hiše, le največjih ne. To je pomenilo, da bo ona ukazovala, ker bo največja "kopriva".

Teden dni po poroki je bilo v navadi "pogostovanje ali jesihovanje". Tisti teden nevesta ni smela domov k star-

šem. Če se je primožila, je bilo "pogostovanje" na njenem domu, če je šel ženin od doma, pa na njegovem domu. Včasih so gostijo napravili tudi v gostilni. Udeležili so se je le bližnji sorodniki.

VAŠKI PROLETARIAT

Zaradi pomanjkanja denarja in zaradi delovnih obveznosti pri gospodarjih so se vaški proletarci redkokdaj udeleževali veselic in drugih družabnih prireditev. Malokrat se je zgodilo, da bi hlapec, bajtar ali delavec dal v gostilni za pijačo.

Izbira zakonskega partnerja je bila prepuščena posamezniku in temeljila na čustvih, kar pa ni pomenilo, da so bili ti zakoni tudi bolj srečni. Starši so za zakon godne otroke celo spodbujali k poroki, ker je pomenila gmotno razbremenitev zanje.

V Vitanju je veljalo za nečastno, če se je kmet poročil z "ofarjevo", in so se izogibali takšnim zakonskim zvezam. Kljub temu je pred poroko marsikateri kmečki fant zahajal k "ofarjevi" hčeri ali služkinji. Ta dekleta so imela pogosto nezakonske otroke z vasovalci, čeprav so jih starši, gospodarji in gospodinje odganjali. Pogoste so bile izvenzakonske zveze dekel ali služkinj z gospodarji. Večkrat so ženske zaradi slabih gmotnih razmer in iz strahu pred obsodbo javnosti in posledicami skušale same odpraviti plod z najpreprostejšimi sredstvi (s koreninami črnega teloha in drugimi zelišči, z napitki, s sedenjem nad vročo kopeljo itd.). Pogoste so bile zastrupitve, neplodnost ali smrt. Velikokrat so obupane

matere posegle tudi po skrajnih ukrepih in umorile svoje komaj rojene otroke. Znan je primer, ko je neka ženska umorila več svojih otrok in trupelca zakopala v gnoj. Ob prekopavanju dvorišč in hlevov so večkrat našli ostanke otroških kosti.

Fantje so hodili v svate k "ofarskim" dekletom, deklam in služkinjam sami, brez posrednikov. Navadno so se pari že prej domenili in dostikrat niso nikogar spraševali za dovoljenje, le obvestili so starše. "Ofarski" nevesti so redkokdaj plačali poročno obleko starši, navadno si je zanjo prihranila sama ali pa ji je dal denar bodoči mož. Če si pari niso mogli privoščiti nove obleke, so se poročali v svoji boljši obleki. Ženske so si za to priložnost spletle venček iz domačega cvetja, šopek pa ji je dal ženin. Če je nevesta že imela otroka, je šla k poroki pokrita z ruto. Ženin si je dal za poroko napraviti pri krojaču obleko iz cenenega blaga, na glavi pa je imel klobuk. Poročnih prstanov si revni mladoporočenci niso kupovali, ampak so si jih izposodili za čas poroke. "Ofarski" ženin in nevesta sta šla k poroki sama, brez družic in "camarjev", povabila sta le najbližje sorodnike, od katerih sta bila dva za pričo. Včasih sta šla k poroki le s pričama.

Mladoporočenca od svatov nista dobivala daril, včasih jima je mati ali sestra darovala lonec, kuhalnico ali rjuho.

Poroke "ofarjev", dekel, hlapcev, služkinj in delavcev niso bile bučne. Navadno so se poročali ob ponedeljkih, večkrat ob večernih urah. Po poroki so odšli v gostilno, kjer so jim narezali mesa, kruha in ponudili vina. Zapitek, ki ni bil velik, je plačal ženin ali oba mla-

doporočenca. Nekaterim služkinjam in njihovim ženinom so pri delodajalcu na dan poroke pripravili boljšo večerjo. Včasih je šel par tudi k fotografu.

Premožnejši prebivalci Vitanja so večinoma gledali s prezirom na takšne poroke. Manili so, da se ti mladi ljudje brez najosnovnejših sredstev in možnosti za življenje ženijo le zato, da bi "skup spali". Kadar sta se poročila hlapec in dekla, sta se skušala čimprej osamosvojiti, vendar so bile možnosti majhne. Hlapec je lahko vzel v najem kočo in kos zemlje pri kmetu ter postal "ofar" ali pa se je zaposlil v rudniku v Stenicah. Stanovanjske razmere mladih parov so bile, zlasti v Vitanju, slabe. Stanovali so v majhnih, zatohlih in vlažnih sobah, po kmetijah v zadnji "hiši". Ker so se dekleta poročale brez dote in drugih daril, so bila ta stanovanja izredno revno opremljena. Ko je žena prihranila nekaj denarja, si je kupila najnujnejše gospodinjske potrebščine (lonec, zajemalko, krožnike, žlice), mož pa je navadno kupil posteljo, štedilnik, redkeje šivalni stroj. Nekatera dekleta, ki so kot služkinje prihranile nekaj denarja, so si do poroke nakupile najnujnejše potrebščine.

PREMOŽNI TRŽANI

O izbiri zakonskega partnerja in o sklepanju zakonskih zvez so se največkrat dogovarjali starši, ki so zlasti pri dekletih čakali na premožne snubce. Dekleta iz uglednih vitanjskih družin so se poročale z železniškimi uradniki, državnimi uslužbenci, zdravniki in sodniki, včasih tudi v Gradec in na Dunaj. Večkrat sta se mlada dva sama domenila in je ženin prišel kasneje vprašat očeta za dovoljenje. Običajno so bila dekleta ob poroki stare od enaindvajset do štiriindvajset let, ženini pa so bili tudi po deset in več let starejši.

Pred poroko je bila v navadi zaroka, ki so jo pripravili na dekletovem domu in v navzočnosti staršev bodočih zakoncev. Za to priložnost so se pražnje oblekli. Fant je dekletu daroval zlat prstan z dragimi kamni. Po zaroki so šli v župnišče, da sta zaročenca potrdila, da se bosta vzela. Izjavo, "zaročno pismo", so podpisali še župnik in dve priči. Poroka je bila po dveh ali treh tednih, včasih pa šele po dveh ali treh mesecih.

Starši so nevesti kupili obleko za poroko v Celju, Gradcu, na Dunaju ali pa jo je napravila trška šivilja. Navadno so se premožne neveste poročale v belih oblekah

s pajčolanom na glavi in s šopkom v rokah. Moški so nosili visoke cilindre, frake in bele rokavice. V gumbnici je ženin nosil bel nagelj in asparagusovo vejico.

Na predvečer poroke uglednih tržanov je prišel pred hišo fantovski pevski zbor in je zapel nekaj pesmi.

Poroke so bile navadno ob šestnajsti uri. Ženin je uro prej prišel s svojo pričo po nevesto. Za priče so izbirali premožneže iz Vitanja ali od drugod. K poroki so se peljali s kočijami, ki so bile bogato okrašene s pisanimi trakovi in zvončki. Do cerkve so šli peš. Poročnega obreda v cerkvi so se udeležili le najbližji sorodniki mladoporočencev (starši, bratje, sestre in priči), ostali so počakali zunaj. Najprej je vstopila nevesta s pričo, za njo ženin s pričo. Po tleh je bil od vrat do oltarja položen zelen tekač. Obred je potekal brez maše in petja. Po sklenitvi zakonske zveze je župnik mladoporočencema čestital, nato pa še drugi navzoči, ki so ju pri tem poljubljali. Na pladnju so imeli pripravljen štefan belega blagoslovljenega vina in šopek cvetja. Iz cerkve so se šli vpisat v poročno knjigo, nato pa na ženinov dom, kjer je bila gostija. Jedi so pripravljali nekaj dni prej in dopoldne pred poroko. Na gostijo, ki je trajala navadno do polnoči, so povabili sorodnike in prijatelje. Nekateri tržani so priredili svatbo v Celju, redkeje v Gradcu. Po gostiji sta se mladoporočenca odpeljala na poročno potovanje, ki je bilo v navadi pri vseh premožnih in uglednih tržanih. Do Celja sta se peljala s kočijo, od tam naprej pa z vlakom. Na poročna potovanja, ki so trajala od deset do štirinajst dni, so hodili v Trst, Benetke in na Dunaj.

OBDOBJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

POROKA V SODOBNEM ČASU

Po drugi svetovni vojni se je bistveno spremenil način življenja mladine, ki živi zdaj neprimerno lažje in v ugodnejših razmerah. Stroge vzgojne metode staršev so se sprostile in mladi imajo več svobode, kot so je imeli njihovi predniki. Zato se začenjajo sorazmerno zgodaj zanimati drug za drugega, največkrat že v višjih razredih osnovne šole. Nekateri takrat že "govorijo" ali "hodijo skupaj". V tem času večkrat prihaja tudi do prvih spolnih izkušenj, zlasti deklet s starejšimi sošolci ali drugimi fanti. Starši zgodnjim, največkrat le prijateljskim zvezam še vedno nasprotujejo in otroke kaznujejo ali opominjajo. Zlasti za dekleta ne želijo, da zgodaj navezujejo stike s fanti. Za dečke in fante so merila manj stroga.

Po osemletki, od petnajstega leta dalje, imajo mladi več možnosti za obojestransko spoznavanje in navezovanje stikov. Starši jim tudi bolj zaupajo, ker so že starejši in lahko sami pazijo nase. Dekleta in fantje, ki se vsak dan vozijo v šolo z avtobusom v Celje, med potjo

sklepajo znanstva z vrstniki iz bližnjih vasi. Prijateljske stike navezujejo tudi s sošolci in sošolkami iz Celja in drugih okoliških krajev; če imajo šolske obveznosti tudi po pouku, ostajajo ves dan zdoma. Takrat se družijo s sošolci in sošolkami in v prostem času obiskujejo slaščičarne, druge lokale in kinomatografe. Iz Ljubljane in Maribora se fantje in dekleta vračajo ob koncu tedna, ob praznikih in počitnicah.

Ker so mladi med tednom obremenjeni s šolskimi obveznostmi in jim prostega časa ne ostaja dosti, se sestajajo navadno ob koncu tedna, ko se vrnejo domov. Redkokateri se sestajajo vsak dan. Največkrat tisti, ki so že zaposleni in nimajo drugih delovnih obveznosti. Ker med tednom družabno življenje zamre, večinoma posedajo po gostilnah ali doma pred televizijskimi sprejemniki.

Ob petkih ali sobotah proti večeru, ko se večina dijakov in študentov vrne domov, postane življenje v Vitanju pestrejše. Mladi se navadno zbirajo v gostilni "Pri Petelinšku". Najprej pridejo fantje, ki se pomenkujejo in šalijo ob vinu in pivu. Kasneje se jim pridružijo tudi dekleta, sama ali s svojimi fanti. Večinoma pa nerade hodijo same v lokale in se najpogosteje srečujejo pri kakšni prijateljici na domu, pred domačo hišo in v disko klubu.

Fantje redko ostanejo ves večer v istem lokalu. Navadno se poleti okoli dvajsetih, pozimi pa nekoliko prej odpravijo v disko klub ali v gostilno "Pri Kuzmanu". Tam zopet naročajo "runde", kartajo ali se šalijo. Če se domenijo z dekleti in je na voljo dovolj avtomobilov, se skupaj odpeljejo na ples v Dobrno, Zreče ali v Velenje. Navadno morajo biti dekleta do polnoči doma. Včasih se

fantje odpeljejo na ples sami, brez deklet.

Priložnost za navezovanje stikov so tudi izleti, ki jih organizirajo mladinska organizacija, šola ali župnik. Več vitanjskih mladincev in mladink je včlanjenih v planinsko in gasilsko društvo ter pevski zbor. Nekateri so aktivni tudi v domači mladinski organizaciji, ki skrbi za kulturne prireditve za mladino in odrasle, športna tekmovanja in prijateljska srečanja s pobratenimi mladinci iz Motnika in od drugod. Imajo svoje nogometno in košarkarsko moštvo, v katerih igrajo tudi starejši mladinci. Tekme prirejajo navadno ob nedeljah dopoldne. Takrat se zberejo tudi dekleta in jih bodrijo. Po končani igri skupaj odidejo v bližnjo gostilno ali pa se zberejo po kosilu. Organizirali so tudi mladinsko delovno akcijo za ureditev okolice Vitanja.
Resnejše zveze se sklepajo zlasti med zaposlenimi fanti in dekleti od petnajstega do dvaindvajsetega leta, posebno pa po osemnajstem letu. Če je dekle zaposleno, starši želijo, da bi si čimprej poiskala primernega partnerja. Z izborom so zadovoljni, kadar menijo, da je fant pošten, da ima dobro službo in da je delaven. Dekletom dovolijo, da jih fantje obiskujejo na domu, da hodijo skupaj na izlete in na počitnice. Dekleta, ki obiskujejo šole v Celju, Ljubljani in Mariboru, si večkrat poiščejo partnerje v teh krajih, medtem ko kmečki fantje sklepajo resnejše zveze z dekleti iz bližnje okolice.

Fantje prinašajo dekletom darila ob različnih priložnostih, za novo leto, god, rojstni dan, dan žena itd. To so zlate verižice, prstani, uhani, knjige itd. Večkrat fantje, ki imajo avtomobile, vabijo dekleta na plese in večerje v Velenje, Dobrno ali Celje. V novejšem času iz-

ražajo naklonjenost dekletom tudi tako, da jim za god ali rojstni dan voščijo po radiu, zelo sramežljivi fantje pa dajo objaviti čestitke v časopisu in se ne podpišejo s svojim imenom, ampak npr. "nekdo iz Pake".

V zvezi s poroko so med dekleti še vedno v navadi zaobljube. 17. januarja je v cerkvi sv. Antona v Breznu vedno dosti deklet in fantov, ki se obračajo na priprošnjika, da bi dobili zakonskega partnerja. Svetniku darujejo denar, prižigajo mu sveče in molijo. Vedeževanje in čaranje imata danes dosti manjši pomen kot nekoč. Mladina se iz otroštva medlo spominja vedeževanja z marjetico in pikapolonico. Nekatera dekleta v prostem času prebirajo horoskope v Jani, Stopu in Anteni, čeprav, kot pravijo, le iz radovednosti. Nekoliko bolj je razširjeno vedeževanje iz kavine usedline. Kmečka dekleta na velikonočno soboto še vedno hite od žegna domov in tekmujejo, katera bo prva. Razširjeno je mnenje, da se tisti, ki ga kdo omete, ne bo poročil, kot tudi tisti ne, ki sedi na vogalu mize. Menijo tudi, da se ni dobro fotografirati s svojim fantom ali dekletom pred poroko, in ne dajati v dar svoje slike ker se potem ne bosta nikoli poročila.

Danes fantje brez strahu obiskujejo svoja dekleta, tudi če so starši doma. Ker se med seboj poznajo, tudi dekleta zahajajo k njim na prijateljske obiske. Vendar pa ni zaželeno, da so ti obiski prepogosti in da trajajo dolgo v noč. Zlasti pa ne, da bi fantje ostajali pri dekletih do jutra ali da bi celo živeli v izvenzakonski skupnosti, pod isto streho kot starši. Menijo, da se mora priti fant v hišo "zmenit", če misli pošteno. Vasujejo samo še nekateri kmečki fantje iz bolj oddaljenih okoliških vasi.

Dekleta se navadno poročajo od osemnajstega do dvaindvajsetega leta, tiste, ki obiskujejo srednje šole ali fakultete, pa kasneje. Fantje se poročajo do sedemindvajsetega leta. Če se katero dekle po petindvajsetem letu ne poroči, ljudje menijo, da se ne bo nikoli poročila, ker je že prestara.

Starši pri izbiri zakonskih partnerjev nimajo odločilne besede, razen pri redkih izjemah. Pomembni so jim predvsem poštenost, marljivost, delavnost, poklic oz. služba, spoštovanje staršev in bodočega partnerja, ljubezen pred zunanjo privlačnostjo in premoženjem. Seveda pa starši še vedno želijo, da bi se otrok poročil čim bolje, in mislijo, da je dobro, če imata zakonca na začetku vsaj nekaj osnovnih stvari, ker jima to omogoči lažji začetek skupnega življenja. Čeprav izobrazba in družbeni položaj pri izbiri zakonskega partnerja nimata več takšnega pomena kot nekoč, pa se navadno mladi poročajo v svoji izobrazbeni skupini. Za zakon se odločajo svobodno, brez prisile staršev, zaradi obojestranske privlačnosti ali če je na poti otrok.

Nekateri kmečki starši še vedno sklepajo ženitovanjske pogodbe, s katerimi si hočejo zagotoviti, po izročitvi posestva, določene pravice na kmetiji in osnovna sredstva za preživljanje. Osnutek pogodbe jim pomaga sestaviti kakšen sosed, odvetnik v Slovenskih Konjicah pa jim sestavi uradno pogodbo.

Če najstarejši sin noče prevzeti posestva, ga prepustijo tistemu, ki namerava ostati doma in se hkrati s pogodbo obveže, da bo skrbel za mladoletne sestre in brate in jim bo izplačal doto ob polnoletnosti.

Pri kmečkih nevestah je še v navadi, da jim dajejo ob porokah balo, ki jo navadno sestavljajo brisače, posteljnina, prti in posoda. Nekateri starši dajejo tudi pohištvo, pralne stroje, televizijske in radijske aparate. Balo pripravljajo matere tudi po več let in stvari nakupujejo v Vitanju, Slovenskih Konjicah in Celju. Poleg resnejših in trdnejših zvez se sklepajo tudi priložnostne zveze, ki temeljijo na trenutnih vzgibih (npr. na plesih, zabavah, izletih). Zanje navadno starši ne izvejo. Fantje, zlasti pa dekleta, ki večkrat menjajo partnerje ali jih sosedje opazijo z neznanim ali drugim moškim, so deležni javne obsodbe. Ljudje nezakonskih mater ne obsojajo, razen če je bilo dekle že prej na slabem glasu. Včasih starši celo sami svetujejo hčeri, naj ima otroka, če se že noče poročiti.

Mladih parov z otroki, ki živijo v izvenzakonski skupnosti, je malo. Navadno pa se kasneje tudi ti poročijo, posebno če imajo več otrok. Nekateri se poroče, dokler ne prihranijo dovolj denarja za svatbo. Poročajo se tudi vdovci in vdove. Ženske običajno sklepajo nove zakonske zveze zaradi osamljenosti, moški pa zato, da dobijo gospodinjo. Gmotna blaginja jim je bolj pomembna kot čustvena skladnost. Še vedno velja, da dva skupaj laže živita kot en sam. Ker si sami navadno ne morejo najti partnerja, naprosijo koga, da jim svetuje, kje v okolici je kdo primeren za poroko.

V Vitanju so skoraj vse poroke cerkvene, zato se dajo pari pred poroko oklicati. V zadnjem času se oklicujejo šele zadnji teden pred poroko, "enkrat za trikrat", kar je nekoliko dražje. Po zadnjem oklicu ženin, nevesta in priči ali drug in družica dogodek zapijejo v gostilni. Zapitek plača priča ali drug. Kmečki fantje in

dekleta vabijo svate ob priložnostnih srečanjih, v gostilnah ali trgovinah. Nekatere, zlasti oddaljene sorodnike, vabijo pismeno ali jih obiščejo. Vabijo vse tiste, s katerimi se dobro razumejo: sorodnike, sosede, prijatelje. Župnika vedno povabijo, vendar se slavij ne udeležuje.

Če sta ženin in nevesta zaposlena, pred poroko pogostita svoje sodelavce na delovnem mestu, ti pa jima navadno kupijo darilo. Teden dni pred poroko, v petek ali soboto popoldne ali zvečer, pripravita ženin fantovščino in nevesta dekliščino. Slavje pripravita vsak na svojem domu ali v eni izmed vitanjskih gostiln. Nevesta povabi na dekliščino svoje prijateljice, sosede in sošolke. Fantje se jim pridružijo okoli polnoči, ko pridejo po svoja dekleta in ko se srečanje bliža koncu.

Pri kmečkih porokah se priprave na svatbo začnejo več tednov prej. Kuharice in pomočnice poiščejo med sorodnicami in sosedi, posebno take, ki so znane po dobri kuhi. Drobno pecivo, piškote in potice pečejo nekaj tednov prej, v novejšem času pecivo kupujejo v trgovini ali pekarni v Vitanju. Živino koljejo teden dni pred poroko ali pa še prej in meso shranijo v zamrzovalnih skrinjah. Tri dni pred gostijo pridejo kuharice na ženinov in nevestin dom in pečejo meso, perutnino, kuhajo juhe itd. Če jim zmanjkuje časa, kuhajo pozno v noč ali ponoči.

Z godci se domeni ženin, ki jim da predujem, "aro", ali pa "zglihajo" za določeno ceno. Dostikrat so godci ženinovi sorodniki, sosedje ali prijatelji; včasih pridejo tudi iz oddaljenih krajev: iz Velenja, Slovenj Gradca, Dobrne, Celja, Rogaške Slatine.

Kmečke neveste kupujejo narejene poročne obleke v celjskih ali velenjskih blagovnicah in le včasih dajo obleko napraviti po meri domači šivilji. Obleke navadno segajo do kolen ali malo čez in so svetlih barv (bele, svetlo modre, rožnate). Nekatere nosijo dolge bele obleke. Poleti se poročajo v tanjših oblekah, spomladi, jeseni in pozimi pa nosijo čez obleke plašče, ki se v barvi ali blagu skladajo z obleko. Na glavi nosijo kuplјene venčke, včasih tudi klobuke, v rokah pa šopke iz svežega cvetja. Obleke nosečih nevest se ne razlikujejo dosti od ostalih. Tiste, ki imajo otroka, nosijo nekoliko temnejše obleke ali kostime.

Vdove so oblečene preprosto, ker so večinoma starejše. Na glavah nosijo rute z različnimi vzorci, v rokah pa torbice, le na levi strani prsi imajo pripet bel nagelj z vejico rožmarina ali asparagusa.

Neveste nosijo več nakita kot nekoč. Okoli vratu imajo zlate verižice z obeski, v ušesih uhane, na rokah prstane, zapestnice z različnimi zlatimi obeski in ure.

Ženin si kupi za poroko novo obleko, perilo in čevlje v Celju ali v drugem večjem mestu. Le redkokateri si da napraviti obleko po meri. Obleko imajo temno, zaradi slovesnega videza. Na levi strani prsi imajo pripet nagelj.

Starejši svatje so oblečeni v svoja boljša oblačila temnejših barv, mlajši pa v puloverje in jope, v sive ali rjave hlače. Godci so oblečeni v "narodno nošo", v srajce z nagubanimi rokavi, telovnike, izpod katerih gledajo rute. Hlače so iz močnejšega temnega blaga, bele spodnjice gledajo na kolenih ven. Velikokrat nosijo k telovniku navadne temne hlače. Klobuke nosijo le včasih.

Vitanjčani gredo k poroki peš v sprevodu. Iz bolj oddaljenih zaselkov pa se pripeljejo z avtomobili. Če je povabljenih dosti svatov, naroči ženin kombi za tiste, ki nimajo lastnega avtomobila. Na večjih porokah je po deset do petnajst avtomobilov, na manjših pa pet do osem. Avtomobili so okrašeni, posebno avtomobila z ženinom in nevesto, ki se k poroki peljeta vedno ločeno. Kadar peljejo avtomobili mimo hiš, trobijo, če pa je kakšen avto odprt, v njem igra godec. "Šrango" postavljajo vitanjski fantje le včasih.

Na matičnem uradu v Vitanju je najprej civilna poroka. Po poroki mladoporočenca, priči, matičarka in svati izpijejo kozarec belega vina. Večina svatov in godci počakajo zunaj. Ko ženin in nevesta odideta iz matičnega urada, si snameta prstana in ženin ju spravi. Paru čestitajo le nekateri, nato se svatje začnejo pripravljati na cerkveno poroko. Postavijo se v pare in sprevod gre v cerkev. Navadno kdo izmed svatov pohiti naprej in obvesti župnika, ki jih pričaka in jih pozdravi. V cerkev stopita najprej ženin in starešina, nato nevesta z vodiljo, za njima starešina in vodilja in nato ostali svati. Godci stopijo v cerkev zadnji, vednar v novejšem času ne smejo več igrati.

Po cerkveni poroki gredo svatje z ženinom in nevesto v gostilno "poroko pit". Tja so že prej prinesli jedi in pijačo, včasih dobijo hrano v gostilni in zapitek plača ženin. Nekatere svatbe se prirejajo v gostilnah, in ne več doma. Prirejajo jih ljudje, ki nimajo primernih prostorov ali bolj zadržani pari, ki ne marajo bučne poroke. Če je svatba v gostilni, par takoj po poroki odide k fotografu. Tam se fotografirata najprej sama, nato pa s svati. Dosti parov povabi na poroko tudi prijatelja, ki ima fotografski aparat.

Gostije največkrat trajajo več kot en dan, ker drugače "to ni nobena ohcet", kot sami pravijo. Poroke so zdaj ob sobotah, ker so ljudje večinoma zaposleni v bližnjih tovarnah in imajo manj prostega časa. Po poroki pari odidejo na nevestin dom in tam ostanejo do nedelje zjutraj. Tisti svati, ki morajo v ponedeljek na delo, odidejo domov, drugi pa gredo z ženinom in nevesto še na njegov dom. Svate čakajo lepo okrašene mize, obložene s pecivom, poticami, krofi, vinom in drugimi pijačami. Razporeditev za mizo je enaka kot nekdaj. Godci igrajo, dokler vsi ne sedejo. Kosila so še vedno takšna, kot so bila.

Kosilo: goveja juha z rezanci (v juhi skuhajo cele piščance in jih nato opečejo)
kuhana rezana govedina s kuhanim hrenom v vinski omaki
pražen krompir, kompot, solata
potice, zavitki, keksi, krapi, sadje, vino, sokovi idr.

Večerja: svinjska pečenka, pečeni ali opraženi piščanci, pražen riž, mešana solata (zelena, zeljna, rdeča pesa)

Med glavnima obrokoma postrežejo s hladnimi narezki. Na koncu ponudijo torte (biskvitne, orehove, čokoladne ali biskvit v obliki jagnjeta, oblitega s sladkorjem).

Na vseh svatbah se dosti prepeva, na kmečkih se še vedno igrajo "slepega Janeza", "bečele in pinje" ter uprizarjajo razne skeče. "Kranc´l ples" s pesmijo ni več v navadi, pač pa se je v zadnjem času udomačila pesem Večna luč, ki jo pojejo ob mraku z ugasnjenimi lučmi.

Po pripovedovanju je prišla pesem iz Slovenj Gradca in ima dvanajst kitic. Pojeta jo dve deklici, lahko pa tudi odrasli ženski. Deklici sta belo oblečeni in na glavi imata venčka. V rokah držita smrečico, na kateri gorijo svečke. V hišo ju pripeljejo godci. Ena izmed njiju drži v roki krožnik s tremi jabolki ali pomarančami. Zapojeta eno kitico, vmes pa godci zaigrajo. Na koncu pesmi, ko zapojeta: Sveti Miklavž 'ma jabolka tri,
jih nevesta dobi,
ko se na smeh drži,

dasta jabolka nevesti. S smrečico pa zaplešeta.

Poleg starih domačih pesmi pojejo na gostijah tudi pesmi Avsenikov, Slakov, pa tudi srbske ali hrvaške popevke, ki jih poznajo z radia. Tudi plešejo veliko (polke, valčke, "lisičji rep", "kačo zvijat", "povštertanc"); mladi plešejo plese, ki so se jih naučili v plesnih šolah (npr. fokstrot).

"Voglarji" prihajajo le na svatbe, ki so "po starem". Postavijo se pod izbo in zapojejo tri pesmi, večinoma bolj žalostne. Ko jih svati zaslišijo in ko nehajo peti, stopita starešina, ženin in nevesta na prag hiše; po stari navadi pozdravijo "voglarje" in jih povabijo v vežo za mizo ali pa jim dajo v košaro jedi in pijačo. Godci zaigrajo polko in svatje začno naganjati dekleta in žene iz izbe v vežo. Če ne gredo, jih svatje primejo za roke in jih odpeljejo v vežo, kjer jih izroče "voglarjem". Včasih voglarji tudi sami pridejo po dekleta in jih hitro odpeljejo v vežo. Godci večinoma igrajo polke, ki so zelo hitre in se je treba znati dobro vrteti. "Voglarji" zberejo denar in ga dajo godcem, da igrajo toliko časa, za kolikor viž so se zmenili. Navadno okoli dvaindvajsetih odidejo domov, potem ko so se zazdravicami po-

slovili in zapeli nekaj pesmi.

Prispevke za godce in kuharice pobira namesto "camarja" starešina s pomočnikom. Ko se gostija bliža koncu, domači ponudijo svatom kavo.

"Pogost´vanje" teden dni po poroki ni več v navadi in le izjemoma napravijo prigrizek pri kmečkemu paru za najbližje sorodnike. Kmečki pari, ki niso zaposleni, na poročna potovanja ne hodijo, medtem ko se tisti, ki so zaposleni v tovarnah, včasih odpravijo na morje.

SKLEP

Ženitovanjske šege velikih kmetov so se razlikovale od ostalih po tem, da so bile daljše, z več svati in več jedmi. Glavne značilnosti kmečkih porok in ženitovanj so:

Poroka med kmeti je imela predvsem gospodarski pomen, ker je združevala premoženje. Izbira partnerjev je bila prepuščena volji staršev. Pogosto so naprošali za pomoč posrednike.

Ob porokah s starši izročali lastništvo posestev novim gospodarjem. Zato je sklenitev zakonske zveze pomenila prelomnico tudi za starše. Osnovna sredstva za preživljanje do smrti so si zagotavljali s pogodbami, iz katerih se vidi, da so bile vse zahteve oz. dajatve v naturalijah ali v denarju.

Kmetje so z bogatimi svatbami kazali svoj ugled in družbeni položaj; priprave nanje so bile temeljite in so trajale dalj časa. Zanje so namenili tudi velike vsote denarja.

V družabnem življenju je imela svatba pomembno mesto, ker je pritegnila k sodelovanju širšo skupnost. Pomeni-

la je priložnost za srečanja, navezovanje stikov, sprostitev, zabavo, tudi za dobro in obilno jed. Na ženitovanjih je prihajala do veljave ustvarjalna in izrazna moč posameznikov.

Podobno kot pri kmetih je imela poroka tudi pri tržanih funkcijo združevanja premoženja dveh družin. O izbiri partnerjev je odločala družina, ki je težila k povečanju svoje posesti. Čustveni odnosi so imeli drugotni pomen; večkrat pa je le prihajalo do zvez, ki niso temeljile samo na gmotni osnovi, vendar redko zunaj iste družbene skupine.

V primerjavi s kmečkimi ženitovanjskimi šegami so bile pri premožnih tržanih opazne nekatere posebnosti: ni bilo ogledov, niti pogodbe, ki bi mladoporočenca obvezovala k posebni odgovornosti do staršev; v navadi so bile zaroke, ki so odsev meščanskih vzorov; poroka ni imela splošnega družbenega značaja kot pri kmetih, ker so potrebe po družabnosti lahko zadovoljevali v vsakodnevnih aktivnostih; poročno slavje je bilo umirjeno in krajše; na premožne, zlasti nemške tržane je imela cerkev najmanjši vpliv; to se je videlo v odklanjanju maše in petja pri poročnem obredu.

Sklenitev zakonske zveze med "ofarji", hlapci, deklami, delavci je potekala brez številnih šeg, ki so bile v navadi pri velikih kmetih, zaradi njihovih slabih gmotnih razmer. Zakonca si nista bistveno izboljšala svojega stanja. Večkrat sta si ga še poslabšala s številnimi otroki in dodatnimi delovnimi obveznostmi. Pridobila sta si le nekaj ugodnosti, ki jih kot samska nista imela: - legalizacijo spolnih odnosov;
- otroci so dobili status zakonskih in s tem boljši položaj v družbi v primerjavi z nezakonskimi;

- mož in žena sta si glede na družbeno veljavno delitev dela med spoloma omogočila bolj urejeno življenje.

V Vitanju in okolici so izginile navade, ki so zaradi novega načina življenja izgubile prvotni pomen, kot npr. različna verovanja, prerekovanje, čaranje, snubljenje, ogledi, obredni ples snemanja venca, jesihovanje.

Nekaj navad se je ohranilo v kmečkem okolju, npr. "šranganje", klicanje pred hišnimi vrati, snubitev.

Nekatere šege in navade so se spremenile: fantovske družbe, vasovanja, vabljenje na ohcet, petje za "ledik" stan, kar govori o njihovi prilagodljivosti novim razmeram.

Šege, ki se nanašajo na gmotno stanje, so se ohranile v nespremenjeni obliki: ženitovanjska pogodba, dota, bala, priprava hrane. Ohranile so se tudi navade, ki so imele širši družbeni značaj: pesmi, plesi, zdravice, napitnice, igre in tiste, ki so v zvezi z vero in verskim prepričanjem: romanja, božje poti, zaobljube, oklici, cerkvene poroke.

Nekaj šeg je novih in so odsev tujih vplivov in novih potreb: fantovščina, dekliščina, petje novih pesmi (Avseniki, Slaki, "Večna luč"), obhod okoli oltarja.

ETNOMUZIKOLOŠKA PODOBA HRIBOVSKE VASI PAKA

MIRKO RAMOVŠ
JULIJAN STRAJNAR

Prispevek je rezultat raziskave, ki je (v letih 1978 do 1980) skušala ugotoviti vlogo glasbe in plesa v življenju ljudi v Paki pri Vitanju kot tipu raztresene hribovske vasi z velikimi razdaljami in višinskimi razlikami (na nadmorski višini od 600 do 1100 m) med saminami. V okvir raziskave je bilo vključeno splošno kulturno in družabno življenje ter glasbeno obzorje prebivalcev, morebitno sodelovanje v pevskih zborih ali instrumentalnih ansamblih, vrednotenje glasbe, poslušanje radijskih in televizijskih oddaj, načini izrabe prostega časa, vloga in značaj plesnih zabav, iskanje zabave v dolini, poleg tega pa še popis pevskega in plesnega repertoarja, povezanega z življenjem in šegami koledarskega in življenjskega kroga. Pričujoča raziskava je posvetila posebno pozornost tudi odsevu socialne razslojenosti prebivalstva v etnomuzikoloških pojavih in njihovim spremembam v letih po drugi svetovni vojni, v razdobju med obema vojnama, in kolikor je bilo mogoče, še v času pred prvo svetovno vojno. S podrobnejšimi etnološkimi podatki je dopolnila folkloristično gradivo, ki je bilo zbrano v letih 1976 in 1977. Osvetlila je poleg drugega tudi problem komuniciranja ljudi iz raztresenega naselja v hribovitem svetu brez središča v naselju samem.

Ker na težavnem terenu, kot je območje Pake, ni mogoče obdelati vsakega posameznega gospodarstva na saminah v naselju s približno 500 prebivalci, se je bilo treba omejiti na vzorčno izbiro nekaterih izrazitih pevskih (godčevskih) in nepevskih družin, bodisi gruntarskih, ki v taki hribovski vasi s saminami prevladujejo, ali kočarskih. Raziskava je podrobneje zajela 17 gospodarstev, od katerih so 3 velike posesti (35-64 ha), vse druge pa srednje in male, ki jih imenujejo "ofarske", ker so bile nekdaj najemniške. V 14 gospodarstvih žive družine z otroki (3 generacije), v 3 pa starejši zakonski par brez otrok, vdovec in samska ženska.

Pri raziskavi so bile uporabljene predvsem metode intervjuja in včasih tudi neposredne udeležbe (izraba prostega časa ob nedeljah popoldne), za glasbeni okus pa poseben test, ki bo natančno obrazložen v odstavku o glasbenem okusu. Seveda sta raziskovalca pregledala dosegljivo arhivsko gradivo (katastrske mape in matične knjige, šolsko kroniko), kar je lahko tudi osvetlilo način življenja, ki je pomemben za etnomuzikološko podobo hribovske vasi, kot je Paka.

Paka je raztresena hribovska vas na jugozahodnem robu Pohorja in obsega območje med povirjem Hudinje in Pake, kjer sega od potoka Jesenica in ceste Vitanje-Mislinja do Kraguljišča (1154 m) in Volovice (1458 m) v Glažutski planini ter v ozkem pasu prav do Vitanjske vasi. Domačije leže večinoma na policah pohorskega pobočja, nekatere že tik ob cesti Vitanje-Mislinja, njihova nadmorska višina se giblje od 500 do 1000 metrov. Med seboj so oddaljene od 5 do 20 minut hoje, od Vitanja pa 1 do 8 kilometrov. Celotno območje Pake je danes povezano z dobrimi gozdnimi cestami, tako da je mogoče priti do vsake domačije z motornim vozilom. Seveda pa je bilo

stanje cest še pred dvajsetimi leti popolnoma drugačno in je bila vas dokaj slabo povezana z glavno prometno žilo.

Po Krajevnem leksikonu Dravske banovine iz leta 1937, (str. 568), je štela Paka 635 prebivalcev in je obsegala 96 hiš, upravno pa je pripadala občini Vitanje. Danes je razdeljena med občini Slovenjske Konjice in Slovenj Gradec, zato pravijo delu vasi, ki sodi v Slovenske Konjice, Vitanjska Paka, delu, ki je v slovenjegraški občini, pa Šentflorjanska Paka, po kraju Šentflorjan, kot rečejo domačini Sr. Doliču, ki je upravno tudi v občini Slovenj Gradec. Po štetju leta 1961, je štela Paka približno 500 prebivalcev, po podatkih matičnega urada v Vitanju je Vitanjska Paka leta 1971 štela 327 prebivalcev in 61 hiš. Šentflorjanska Paka je po podatkih matičnega urada v Mislinji imela 16 hiš, števila prebivalcev pa zaradi stalnega spreminjanja ni bilo mogoče natančno navesti, saj se v zadnjem času nekateri mladi iz Pake odseljujejo za stalno; na kmetijah ostajajo le ostareli ter mladi gospodarji z družinami.

Po Krajevnem leksikonu Dravske banovine z leta 1937, (str. 568), je bilo v Paki 52 posestnikov, 7 kočarjev in 35 najemnikov. Stanje se do leta 1980 ni bistveno spremenilo, jedro paškega prebivalstva tvorijo srednji kmetje in nekdanji "ofarji", le nekaj je res velikih kmetov. Kočarji in deloma najemniki so se preživljali z dnino, saj je bilo za vsa večja dela (košnja, žetev) do petdesetih in šestdesetih let, ko so se pojavili kmetijski stroji, treba dosti delovne sile. Po drugi svetovni vojni, posebno v zadnjih letih, so začeli odhajati na delo v Vitanje (kovinarska delavnica) in v Velenje (rudnik, tovarna Gorenje). Delo v tovarni pome-

ni največkrat dopolnilni zaslužek, s katerim je mogoče izboljšati osebni standard, obnoviti hišo ali si kupiti kmetijske stroje. Kmetje se ukvarjajo predvsem z živinorejo in gozdom, vendar je njihov zaslužek neprestano odvisen od povpraševanja in ponudbe. Večina kmetov ima traktor in najnujnejše priključke ter, seveda, avto, ki je za te odročne kraje nadvse pomemben, posebno še za tiste, ki so zaposleni v dolini. Pri delu so vezani večinoma le na domačo delovno silo. Za dnino danes primanjkuje ljudi, poleg tega pa jo je treba dobro plačati. Vse te spremembe so občutno vplivale na način življenja, predvsem pa so povzročile umiranje šeg, ki so bile tesno povezane s prejšnjimi družbenoekonomskimi odnosi.

Šole v Paki nikoli ni bilo, otroci so jo obiskovali v Vitanju, tja pa so morali peš. Po novi razdelitvi Pake obiskuje vitanjski del vitanjsko šolo - tja jih vozi šolski avtobus - otroci iz Šentflorjanske Pake pa hodijo prva štiri leta v Srednji Dolič, medtem ko višje razrede obiskujejo v Mislinji in se tja vozijo z avtobusom. Pred drugo svetovno vojno se otroci niso šolali naprej, ostajali so doma in le redki so se izučili kakšnega poklica. Po drugi svetovni vojni je bilo možnosti za šolanje več, vendar so jih v Paki le redki izkoristili. Drugače je danes, ko morajo vsi končati obvezno osemletno šolanje in se jih nekaj šola tudi naprej.

Kulturnih prireditev v Paki ni bilo in jih tudi danes ni. Edini stik s kulturnimi dogodki je pomenila za Pačane šola s svojimi proslavami ali včasih kakšna cerkvena prireditev, vendar so bile te vedno v dolini. Še do leta 1980 večina starejšega in srednje starega prebivalstva ni bila nikoli v kinu, kaj šele v gledališču, neznana sta jim opera ali koncert. Prvo kinopredstavo so

mogli videti med nemško okupacijo v Vitanju. Po zadnji svetovni vojni je s paško mladino pripravila igro "V Ljubljano jo dajmo" Karlina Rošar. Vaje so imeli zdaj pri enem, zdaj pri drugem kmetu, uprizorili pa so jo v Vitanju. Dandanes se večina seznanja s kulturnimi prireditvami po radiu in televiziji, mladina pa hodi v gledališče ali kino v Celje ali Velenje. Tudi knjige niso bile posebno pogost spremljevalec ljudi v Paki. Naročniki Mohorjeve družbe so redki, pri eni hiši so naročeni na Kmečko knjigo. Pred drugo svetovno vojno so bili nekateri naročeni na Domovino in Slovenskega gospodarja. Navadno sta bila na en časopis naročena po dva kmeta skupaj. Zdaj je večina naročena na Kmečki glas, kupujejo še Večer, Družino, Ognjišče, mlajši Stop, Anteno, 7 D in Jano. Zatrjujejo, da so včasih več brali, zdaj pa jih zvabi v prostem času televizija. Včasih kdo od staršev prebere knjige, ki jih otroci prinesejo iz šole.

Tudi družabno življenje je v Paki omejeno na sosedske obiske ob nedeljah popoldne, ki pa so bili pred drugo svetovno vojno in ko še ni bilo televizije, pogostejši. Mladina se je zbirala ob nedeljah popoldne na prej domenjenih krajih (otroci in dekleta), fantje pa še ob sredah in sobotah zvečer, dokler so na vasi še peli (do približno petdesetih let). Danes mladina ob nedeljah ostaja doma ali pa se odpelje z avtomobilom v dolino. Priložnosti za družabna srečanja so bile v gostilni po nedeljski maši, kar velja še za današnji čas. Zabave so bile večinoma vezane na svatbe, pust, skupno delo (kožuhanje, košnja, mlačev, obrezovanje korenja), godovanje in koline. Po drugi svetovni vojni nekateri mlajši zakonski pari obiskujejo silvestrske zabave v dolini (Vitanje, Sr. Dolič). Mladina je začela po dru-

gi svetovni vojni obiskovati poletne veselice v dolini, disko klub v Vitanju pa le redki, saj se med vitanjsko mladino ne počutijo sproščeni. Potovali so malo, le sem in tja na Brezje ali bližnjo božjo pot (Anton na Pohorju). Večina starejše generacije še ni bila na morju, pa tudi redki iz srednje generacije. V zadnjih letih prireja izlete kmetijska zadruga, vendar se jih udeležujejo le nekateri. Šolska mladina ima za izlete več priložnosti, saj jih pripravlja šola ob koncu leta. Tako je bilo kulturno in družabno življenje do petdesetih let v bistvu vezano na lastno spontano aktivnost, ki je odsevala v različnih šegah, predvsem pa v pesmi, glasbi in plesu.

Vloga glasbe in plesa v življenju prebivalcev Pake

Odveč bi bilo razpravljati, kolikšen je pomen glasbe v življenju človeka in kakšno vlogo ima v njegovem družabnem življenju. Na tem mestu nas predvsem zanima, kolikšno vlogo je imela ali mogla imeti in jo še ima v raztreseni hribovski vasi, katere prebivalci so bili dostikrat, posebno v zimskih mesecih, za nekaj časa odrezani od najbližjega večjega središča in v svojih domačijah osamljeni. Razumljivo je, da so bili v času, ko ni bilo radijskih aparatov, predvsem sami aktivni nosilci glasbenega in družabnega življenja, medtem ko v novejšem času, ko je skoraj v vsaki hiši radio in televizija, postajajo tudi tu le poslušalci.

Glavni del glasbene dejavnosti je pomenilo petje. Že v zibelki je otroku mati pela uspavanke. Te navadno niso bile posebne pesmi, mati si je izbrala katerokoli, ki ji je bila všeč, saj je bila pesem v veselje materi, če

je rada pela, otrok pa je ob njej zadovoljen zaspal. Seveda uspavank niso pele matere, ki sicer niso bile pevke, bodisi da niso imele pevskega daru, bodisi da zanj niso imele veselja. Otroci so se naučili peti najprej od očeta in matere - seveda to zopet velja za družine, v katerih sta bila starša pevca ali vsaj eden izmed njiju. Otroke so učile pesmi tudi babice, ko so jih čuvale, seveda, če so bile same pevke. O tem smo se mogli prepričati še leta 1979, ko je Brloužnikova mati pela pripovedne pesmi z vnukinjama in tako pevsko izročilo prenašala naprej. Pesmi pa so se učili in se jih še uče otroci v šoli. To so splošno znane slovenske narodne ali umetne šolske, ki pa jih hitro pozabijo. Danes otroci razen v šoli skoraj ne pojejo, razen redkih izjem, ki jih k petju pritegnejo starši ali stari starši. Dokler so otroci pasli (še pred nekaj leti, dokler niso dobili električnih pastirjev), so na paši vriskali in peli. Peli so vse, kar jim je prišlo na misel, kar se se pač naučili od odraslih. Otroških pesmi je bilo zelo malo in se jih v Paki ne spominjajo. Odrasli so bili veseli petja otrok in so jih za to tudi nagrajevali. Današnji mladoletniki do osemnajstega leta starosti pesmi, kot so jih peli njihovi stari starši ali starši, ne znajo peti, pač pa jih poznajo, ker jih lahko slišijo pri bedenju ob mrliču, kožuhanju ali svatbi. Večinoma so le poslušalci glasbe, ki jim jo ponujata radio ali gramofon.

Petje je bilo do druge svetovne vojne in še nekaj let po njej (natančno ni mogoče določiti meje) ena izmed bistvenih značilnosti fantovske družbe. Fantje so smeli peti na vasi in vasovati pri dekletih, ko so bili stari 18 do 20 let. Če je bil fant dober pevec, je smel postati član fantovske družbe že s šestnajstimi leti.

Peti so se naučili sami, ob nedeljskih medsebojnih obiskih ali pa doma od očeta, bratov ali stricev. Na vasi so fantje peli ob sobotah in sredah zvečer. Zbirali so se na Volavčevi ravni ali pri Ramšáku. Na vasi so peli samo Pačani, petja pa so se udeleževali vsi, gruntarski sinovi in hlapci. Vodja fantov je bil vedno sin večjega kmeta. Fantje med petjem niso ostali vedno na istem mestu, pač pa so se pomikali od Volavčeve ravni navzgor. Včasih so se ustavili tudi pri kakšni hiši, kjer so bila dekleta. Peli so razne pesmi, predvsem ljubezenske. Včasih je kdo prinesel novo pesem in so jo hitro prevzeli; bistveno je bilo, da so si zapomnili melodijo in da je le eden, ki je pel naprej, dobro znal besedilo. Peli so triglasno, eden "naprej", eden "čriez", drugi so basirali. Tisti, ki je pel naprej, "je imev tak živ glas, da je druge vse potopiv". Pačani se petja na vasi radi spominjajo, vsi so mu prisluhnili. Med drugo svetovno vojno in takoj po njej niso peli, nato pa je do petdesetih let fantovsko petje še živelo, zaradi vedno manjšega števila fantov in dela v tovarni pa je počasi zamrlo in je sedaj le še spomin.

Fant je pel na vasi, dokler se ni oženil, potem je smel s fanti peti le še v gostilni. Prav svatba pa je bila ena izmed priložnosti, ob katerih se je dosti pelo in je bila pesem tudi del svatovskih obredov. Danes se pravzaprav le na svatbi in pri bedenju ob mrliču še poje. "Zadi ni kunšt pet", pravijo, ker je pač skupno petje in se lahko vključijo tudi tisti, ki niso prav dobri pevci. Ni bilo določeno, katere pesmi je treba peti na svatbi, peli so, kar je komu prišlo na misel. Vodil je tisti, ki je znal tudi besedilo. Nekateri so imeli s seboj celo pesmarice, da so se laže spomnili besedila in melodije. Seveda to niso bile tiskane pesmarice, ampak

rokopisne, v katere so pisali pesmi, ki so jih slišali ali znali. Na svatbi so prišle na vrsto tudi "klafarske" pesmi, če jih je družba dopuščala. Med petjem poskočnic je potekalo tudi snemanje nevestinega venca, ki ga imenujejo "kranclples". Camar in družica sta uprizorila pravi pevski dvogovor, v katerem je camar moledoval za venec, ki pa mu ga družica ni hotela izročiti, vendar se je nazadnje le omehčala in mu ga položila na klobuk. Enako je storila nevesta, vendar je dala svoj venec ženinu. "Kranclples" so že opustili. Navada je začela pešati že po drugi svetovni vojni, ker ni bilo dobrih camarjev. Fantje so na svatbi kot oglarji - nepovabljeni gostje - prišli zapet ženinu in nevesti, da so nato lahko nekaj časa plesali.

V Paki pesem spremlja človeka tudi ob smrti. Navada bedenja pri mrliču je tod še zelo zakoreninjena in še sedaj povezana s petjem. Prav zaradi bedenja se je v Paki ohranilo toliko pripovednih pesmi. Bedenje je obveza in se ga udeleže stari in mladi, celo otroci. Pridejo zvečer, pojejo do polnoči, potem pa več molijo. Smrt "pogliha" vsako jezo, vsako zamero, vsaj za tiste dni. Zato pride bedet tudi tisti, ki je v jezi. Pojejo vsi, ki znajo; če bedijo dobri pevci, je petja seveda več. Obvezno pa je bilo treba dosti peti pri mrliču, ki je bil sam dober pevec. Pojo iz spoštovanja do pokojnika. Če kdo ne bi pel, a je sicer znan kot dober pevec, bi mu sorodniki zamerili. Ponavadi se že prej domenijo, kaj bodo ob bedenju peli in kdo bo vodil. Začno fantje in možje, potem pritegnejo še ženske. Pojejo glasno, vendar ne "šarf"; niso "šrajali po hiši". Pogosto se izmenjuje petje moških in žensk. Nekdaj so najprej zapeli pesem Angel gospodov, za njo pa vse druge. Obvezna je pesem slovesa:

Očka (mamca) so vzeli slovo,
so jim podali desno roko,
le nič ne žalujte,
na Boga zmišlujte,
Marija Devica vas troštala bo.

Pri pesmi so našteti vedno vsi sorodniki. Dalje so peli Teci, teci, bistra voda, Gozdič je že zelen, Sred polja ena hiša stoji, Počiva jezero v tihoti in druge. Domači ob bedenju ne pojejo. Pri bedenju so peli tudi med drugo svetovno vojno.

Priložnost za petje je tudi pri sedmini. Sedmino pripravijo doma, nekateri pa gredo danes tudi že v gostilno. V Paki pravijo, da je sedmina "brez muzikanta ohcet". Imajo pojedino, pijejo in pojejo, in sicer žalostne, nabožne, vmes tudi molijo. Izbira pesmi je seveda odvisna od tistega, ki pri petju vodi.

V Paki se je dosti pelo vse leto. Že ob novem letu in po njem (trije kralji, svečnica) je bilo do zadnjega časa (1977) v navadi koledovanje. Koledovat so hodili fantje, ki še niso bili pri vojakih, vendar so morali biti dobri pevci. Včasih so imeli s seboj tudi godca. V letih po prvi svetovni vojni so koledovali še brez godca. Kdaj pa kdaj so koledovala s fanti tudi dekleta, toda šele v letih pred drugo svetovno vojno. Koledovati so začeli okoli 20^{h}. Kolednico so peli pred hišo. Za "kralove" so nosili zvezdo, v kateri je bila sveča in jo od znotraj razsvetljevala. Zvezdo so med petjem dvignili pred okno. Za novo leto in tri kralje so koledovali le po Paki, za svečnico pa tudi daleč naokrog. Ob svečnici so nosili Marijin kip, ga v hiši postavili na mizo in zapeli. Ko so koledniki (5-6) odpeli, so voščí-

li in za dar dobili klobaso ali majhno kračo ter zavojček volne ali pa lan in klobase. Če jim niso dali ničesar v dar, so rekli, da so "koštruna dobili". Ob koncu koledovanja so si darove razdelili. Koledovanj so se udeležili večinoma sinovi s srednjih kmetij, ofarski in hlapci; bogati kmečki sinovi niso koledovali. Koledovat so odhajali brez razločka k "pavrom in ofarskim", slednji pa so jih večkrat še bolj obdarili. Za svečnico so koledovale predvsem ženske, in sicer z revnejših domačij. Med drugo svetovno vojno niso koledovali. Po njej se je koledovanje obnovilo, vendar v zadnjih letih ponehuje. Vzrok je predvsem v tem, da je premalo fantov, in da hodijo na delo v dolino ter za koledovanje nimajo časa. V Šentflorjanski Paki so koledovali do leta 1977, v Vitanjski Paki pa je šega zamrla že prej. Po Paki so koledovali večinoma domači fantje, včasih so prišli tudi s Skomarja in iz Hudinje.

Petje je spremljalo skupna dela: košnjo, žetev, prejo, kožuhanje ali obrezovanje korenja. Pri košnji so fantje vselej zapeli, ko so pokosili red gor in dol. Gospodar je bil še celo ponosen, če je imel med kosci dobre pevce. Rekel jim je: "Zdaj pa le dajte eno zapet!" in jim nalil jabolčnika. Peli so tudi pri malici in zraven vriskali. Petje pri košnji se je slišalo z vseh bregov. Začelo pa je pojenjavati, ko so se pojavile kosilnice, od leta 1950 dalje. Med drugo svetovno vojno pri košnji niso peli.

Dekleta in žene so pele pri žetvi, seveda ne ob delu, ampak pri malicah ali ko so se med potjo domov ustavile in počivale. Ko so šle zjutraj žet, so pele "jutranjico", prav tako, če so začele žeti ponoči. Ob žetvi je bila priljubljena pesem Prišel bo sveti Vid. Za petje

nikoli niso imele vaj. To je prišlo samo od sebe. Ena je pela naprej, druga "na čriez", tretja je basirala. Med seboj so se dobro poznale po pevskih sposobnostih. Pele so na glas, čim glasneje, bolj jim je ugajalo. V hiši so pele bolj mirno. Ob preji so pele do druge svetovne vojne, če so prišli na prejo fantje, so zapeli še skupaj. Skupno petje je bilo pogosto tudi pri kožuhanju, ki so ga prirejali le v Vitanjski Paki do Kavčíča. Višje namreč koruza ne uspeva več.

Peli so med drugim še ob "ofiranju" - godovanju. Godovniku so zapeli pred hišo, nato je zaigral muzikant, včasih so vmes še streljali. Ofirat so hodili ženskam in moškim, vendar le tistim, ki so to želeli, vedno pa samo kmetom, ofarjem in hlapcem ne. Največ so ofirali Jožetom, Štefanom, Marijam in Anam.

Peli so tudi doma, ne glede na letne ali življenjske šege, vendar po zatrjevanju informatorjev redko. Če so bila pri hiši dekleta, so včasih prišli fantje, da so zapeli in celo zaplesali. Za sveti večer so zapeli kakšno božično, če niso šli k polnočnici. Ob nedeljah so peli v gostilni, kjer so se ustavili, gredoč iz cerkve.

Kot je bilo rečeno, med drugo svetovno vojno niso peli, razen ob bedenju pri umrlih. Vendar se je včasih oglasila pesem, če so v hišo prišli partizani. Karlina Rošar se spominja, da je ob taki priložnosti jeseni 1944. prvič slišala Počiva jezero v tihoti, Kranjski Janez in druge. Karlini je bila posebno prva zelo všeč in so jo po drugi svetovni vojni pele tudi žanjice. Pa tudi zdaj jo še pojejo pri bedenju. Ko je leta 1942 prišel mimo Pake 1. pohorski bataljon, so v hiši, v kateri so se ustavili, skupaj peli partizanske pesmi.

petje je bilo vsaj do petdesetih let neka notranja nuja, s katero so si krajšali proste ure in olepšali šege. Bilo je uteha za telesne in čustvene pretrese, pa tudi samoto. Seveda pa so v ubranem in lepem petju občutili estetsko zadovoljstvo, kot ga občutiš, ko prideš v stik z umetnostjo.

Pevskega zbora v Paki nikoli ni bilo, otroci so sodelovali pri šolskem pevskem zboru, nekateri, vendar zelo redki, pa so peli ali pojo pri cerkvenem pevskem zboru v Vitanju ali Šentflorjanu. Ovira je predvsem oddaljenost, saj ni bilo oziroma ni časa za obiskovanje vaj. V pevskem zboru v Vitanju so doslej sodelovali trije Pačani, in sicer iz območja, ki je bližje trgu.

Aktivno ukvarjanje z instrumentalno glasbo je dosti skromnejše, kot velja za petje. Na paši so si otroci izdelovali "prdece", "pišele" in "trompete" iz jelševe skorje, da so si za kratek čas trobili in piskali. Orglice pa so bile instrument, ki so ga imeli skoraj pri vsaki hiši. Nanje so si kdaj zaigrali tudi za ples. Pri Rošarjevih je oče igral na glavnik, mati na orglice in sta oba v duetu igrala bolcar, polko, radecki marš in druge viže. Pri eni hiši so imeli tudi citre in so se skoraj vsi naučili nekoliko igrati nanje. Danes otroci skorajda ne delajo piščalk, domačo muziko so zamenjale plošče in radio. Med Pačani je bilo nekaj aktivnih godcev, ki so igrali na svatbah in veselicah; o njih bo govor v posebnem odstavku.

Instrumentalna glasba je bila podobno kot petje stalna spremljevalka Pačanov, le da so bili ljudje v večini pasivni sprejemniki. Instrumentalna glasba je bila nepogrešljiva pri svatbi od začetka do konca, ne samo kot spremljava za ples, ampak tudi na poti k poroki in na-

zaj, spremljala je svate, ko so prihajali k svatbi in se z nje vračali, in bila zvočna kulisa za zdravičke. Enako velja še danes, le da se zdaj k poroki večinoma peljejo z avtom. Pri pogrebu v Paki nikoli niso imeli muzike.

Novo leto se je tudi začelo z muziko, saj so poleg fantov koledovali tudi godci. Hodili so od hiše do hiše, pred hišo zaigrali in voščili. Če so jih povabili, so šli v hišo, sicer pa so se odpravili naprej. Za dar so dobili denar. V hiši so zaigrali, in kadar so bila pri hiši mlada dekleta, so celo plesali. Za novo leto so godci koledovali še nekaj let po drugi svetovni vojni, potem pa ne več. Koledovali so še za tri kralje in svečnico. Ob svečnici so nosili s seboj Marijin kip in podobno kot pevski koledniki zaigrali v hiši. Če pa so hodili naokrog ponoči, so igrali zunaj. Za dar so dobili klobase. Pred drugo svetovno vojno je koledovala celo vitanjska pihalna godba. O pustu bi se morali godci "pretrgati", vsi kmetje so jih vabili, da bi igrali pri njih. Zato so se pustne zabave selile od enega kmeta do drugega, pri vsakem so godci igrali nekaj časa, da se jim niso zamerili. Igrali so samo do polnoči, ko so zaslišali zvon pri sv. Marjeti na Lošperku (Sp. Dolič). Za pusta gredo godci še danes igrat, le zabava se zdaj zavleče pozno v noč. Za pusta godca nič ne plačajo. "Pust ne pros za gnar."

Muzika je bila pri hiši tudi ob skupnem delu. V spodnji Paki pri kožuhanju, drugod včasih po obrezovanju korenja in pri kolinah. Godci so bili kajpada nepogrešljivi pri "ofiranju", prišli so s fanti, ki so najprej zapeli, godci so nato zaigrali koračnico, po voščilu pa so vse povabili v hišo, kjer se je začela zabava s plesom.

drugih posebnih priložnosti za poslušanje instrumentalne glasbe ni bilo in jih tudi danes ni, če odštejemo radio, plošče in televizijo. Veselice so v dolini in tja tudi zahajajo mladi ljudje iz Pake.

Za območje Pake velja, da je ljudski godec tisti, ki igra na glasbilo, s katerim je mogoče samostojno ali v skupni igri (v različnih instrumentalnih zasedbah) spremljati ples. Poleg igranja mora poznati še vsa nepisana pravila o plesnem in družabnem vedenju, imeti mora "dober jezik", mora biti družaben, veseljak, ne sme biti zamerljiv. Če kdo igra le zase, za lastno veselje, in ne tudi za okolico, če igra na preprosta glasbila (npr. piščali, rogove iz lubja, pero), tedaj ga okolica ne priznava za godca. V Paki je danes le še nekaj aktivnih godcev. Ena najzanimivejših godčevskih osebnosti je Adolf Pramseis, p.d. Urm (rojen 1907. leta), ki igra že od svojega sedemnajstega leta. Že v mladosti je hodil s starejšimi godci in se od njih učil. Čeprav je nekaj časa igral tudi pri vitanjski godbi na pihala (Es-trobento), ni "nótovc" - ne pozna notne pisave. Naučil se je in igral le po posluhu. Samostojno je na gostiji igral prvič leta 1932 in takrat je znal le 6 različnih plesnih melodij (2 koračnici, 2 polki in 2 valčka). Od takrat je enkrat ali dvakrat na mesec igral na gostijah. Igral je bodisi sam (na harmoniko) ali pa na "trubo" - trobento še z drugimi godci iz Pake v zasedbi: harmonike, klarinet in bas (bas krilovka). Repertoar je obsegal bolj "avstrijske viže", ki so jih prevzeli od starejših godcev. Za eno gostijo je godec pred prvo svetovno vojno zaslužil od 100 do 200 kron, v zadnjih letih pa po besedah Urma 300.000 do 400.000 starih dinarjev. Če je več godcev, dobijo zdaj od 500.000 do 600.000 starih dinarjev in si plačilo razdelijo na enake dele. Urm zagotavlja, da zdaj zaslužijo manj kot

pred drugo svetovno vojno, čeprav je videti več. Pred drugo svetovno vojno je na eni svatbi zaslužil za kravo, danes pa še zdaleč ne. Pripomnil je tudi, da godec danes ni več tako cenjen kot prej.

Njegov sin Ivan, rojen 1948. leta, je tudi godec in je doslej igral že na 60 gostijah. Igrajo v Paki in v bližnjih krajih (Mislinja, Hudinja, Zreče, Vitanje, Kozjak, Slovenj Gradec, Velenje). Odkar mladi Urm igra (od približno 1965), igrajo na "glihengo", kar pomeni, da se že vnaprej dogovorijo za plačilo. Poleg tega dobijo plačano še pot (ali prireditelji pridejo po godce in jih tudi odpeljejo nazaj). Mladi Urm zna še nekaj melodij, ki jih je prevzel od očeta, zalo rad pa igra narodnozabavne viže, ki jih sliši po radiu, predvsem Avsenikove.

Oba godca trdita, da je priložnosti za igranje vedno manj, kajti močno se pozna vpliv radia in televizije. Zdaj godejo le še na gostijah, za novo leto ter včasih še za kakšno proslavo in veselico, npr. za 8. marec; prej pa so igrali še za pusta ter ob koncu večjih kmečkih del in ob domačih praznikih (koline, godovi).

Iz godčevske družine izhaja godec Ivan Vilič, rojen 1920. leta. Je samouk, igral je tudi na bas - "trambón" (pozavna), ki ga je dobil od vitanjske godbe na pihala. Igrati zna tudi na harmoniko "frajtonarico" in jih tudi sam uglašuje in popravlja. Že njegov ded je bil godec, igral je na citre, pa tudi njegov oče, bratje in strici. Na harmoniko se je naučil igrati okoli leta 1939, poslušal je očeta in strica ter se sam učil kje na skrivaj v "goši", medtem ko je njegov brat igral klarinet. Prvič je samostojno igral na gostiji okoli leta

1941 in takrat so mu menda dobro plačali. Igral je razne polke, valčke, "cvajšrit", "štajeriš" - skratka repertoar, ki ga je povzel po očetu in stricih. Po drugi svetovni vojni je moral za mladino igrati nove plese, ki pa jih ni znal, zato je npr. za angleški valček priredil starejši valček, tako da ga je zaigral počasneje. Znal je približno 50 različnih plesnih melodij, ki jih je imel kar "v glavi" se pravi nenapisanih, saj sam ni bil "notovc". Aktivno je igral vse do leta 1970, ko je zaradi bolezni prenehal. Igral je tudi med drugo svetovno vojno na partizanskih mitingih, in ker partizanskih pesmi ni znal, je pač igral "starejše" viže, le da jih je skušal igrati bolj slovesno in zlasti počasneje. Poleg tega, da ima Vilič izrazit smisel za glasbo, je tudi izredno spreten "mojster za vse", saj poleg glasbil popravlja tudi ure, razne stroje, loti se še danes popravila traktorjev in motorjev, pa tudi vseh mizarskih in tesarskih del.

V prvih povojnih letih godci še niso igrali na "glihengo". Zaslužili so z "larmo" - svatje so pobirali denar za godce, posebej so dobili denar tudi pri "pojštrtancu" in pri solo plesih ter od svatov, ki so jih godci morali malo pospremiti ob koncu svatbe; nekaj denarja so zaslužili tudi pri raznih igrah, pri katerih so svatje godcem plačevali kazen. Največ so zaslužili, če so bili med svati delavci. Če je bilo več godcev, so si denar enakovredno razdelili. Okoli leta 1960 je npr. godec za eno gostijo zaslužil 10.000 do 30.000 starih dinarjev. Poleg denarja, hrane in pijače na gostiji pa so godci ob koncu svatbe dobili še meso in potice za domov.

Poleg Urma mlajšega pa godčevsko izročilo nadaljuje še godec Anton Hrustelj, p.d. Svarošek, rojen 1947. leta,

ki pa igra že na "gromatično harmoniko", v zasedbi, prevzeti po Avsenikovem vzoru: klavirske harmonike, klarinet, truba (trobenta) in bas (bas krilovka). Vodja tega ansambla je trobentač. Igrajo predvsem na gostijah (do leta 1977 več kot na desetih), repertoar pa so sestavili iz melodij, ki jih slišijo po radiu. Večinoma so to melodije radijskih narodnozabavnih ansamblov (Avseniki in drugi), ki so jim tudi vzor. Starejših melodij ne znajo več, čeprav jih starejši svatje še zahtevajo (npr.: "Stari so zahtevali Herkules marš, mi pa tega nismo znali in na 'klavirke' se tudi ne da igrati".). Čeprav igrajo skupaj, pa nikoli posebej ne vadijo. Vodja, trobentač, odloča, kaj bodo igrali, navadno po pet melodij skupaj, nato sledi pavza. Igrajo za vnaprej določeno plačilo, nekaj zaslužijo tudi pri solo plesih, včasih pa ponekod priredijo še "larmo". Do leta 1977 so vsi štirje skupaj zaslužili največ 900.000 starih dinarjev. Zasluženi denar so vedno razdelili na štiri enake dele.

Za vse godce velja, da imajo posebno veselje do glasbe in vsi zatrjujejo, da ne igrajo zaradi zaslužka. Zaslužek je le dodatni vir za preživljanje oziroma za priboljšek, sicer je prisluženi denar zares prigaran. Vsi zatrjujejo, da igrajo iz veselja in zaradi družbe. Vloga ljudskih godcev se od let pred drugo svetovno vojno pa do danes ni bistveno spremenila. Vsi so glasbeno nadarjeni, samouki, vse više znajo na pamet in ne poznajo not. Poleg igranja (ki pa, kot se zdi, niti ni najpomembnejše) pa mora biti godec še burkež in jezikav, mora poskrbeti za dobro počutje, mora znati "družbo gor držati". Čeprav so še vedno iskani, pa le vsi zatrjujejo, da so godci vedno manj cenjeni, da so vsi že presiti muzike. Za vse to pa krivijo radio in televizijo. "Ko še ni bilo radia, je bil muzikant gospod!"

Razen enega (Viliča) so godci posestniki, vsi so živahni, hudomušni in jim jezik prav dobro teče.

Zanimive so tudi pripombe drugih Pačanov v zvezi z godci in godčevstvom, ki bi jih lahko strnili v en stavek: "Muzikant je na gostiji veliko vreden, mora znati peti, dobro govoriti in uganjati šale." Skoraj nikoli pa ne omenjajo glasbenoizvajalske plati. O godcih se govori, da neradi delajo, da so dobri pivci, lahkoživi, čudaški, lažnivci ipd. Čeprav jim pripisujejo bolj slabe lastnosti, pa jih vseeno imajo radi in jih še kar cenijo.

Predstava Pačanov o njihovih domačih godcih se ujema s splošno predstavo o ljudskih godcih na Slovenskem.

V Paki je znana štirivrstična pesem, ki pravi:

Gódec je gódec,
ma pírov (= gobast, razjeden) želódec
pa jézik plenív (= plesniv),
ko je strášno lažnív.

Del družabnega življenja Pačanov je ples. Že otroci so si znali na paši ali okoli domače hiše enoličnost preganjati z igrami. Delali so gnezda in se "igrali ptiče", "rinčke talali", "farbo talali", igrali "trden most", "ptiče prodajali", "polža zavijali", se po otroško ženili, "delali testament" in se šli "gnilo jajce". V šoli so se učili iger, kot npr. Izidor ovčice pasel, Rdeče češnje rada jem, vendar se jih doma niso igrali. Leta 1977 je bila najbolj priljubljena igra "gumitvist", preskakovanje med dve soigralki napete elastike.

Mladina se je plesov naučila doma; pri Rošarjevih npr.

že kot pet - do osemletni otroci, plesat sta jih učila oče in mati. Mladi so se učili plesov tudi od stricev in tet, dobra priložnost za učenje so bili kožuhanje, koline ali pust. Včasih so se učili plesa tudi na paši, še posebno, če je imel kdo od pastirjev orglice. Danes se plesa uče v osnovni šoli pri plesnih vajah.

Dekle je nekdaj smelo na ples pri sedemnajstih letih, fant pa, ko je postal član fantovske družbe in je smel vasovati. Po drugi svetovni vojni so se meje pomaknile navzdol, lahko bi rekli, da sploh ni določenih pravil.

V Paki so plesali na gostijah, ob pustu pa po mlačvi, košnji, obrezovanju korenja, teritvi (lan so sejali do petdesetih let), pri kolinah, na ofiranju in za novo leto, ko so prišli koledniki godci. Danes je ples v Paki le še ob gostijah, v spodnji Paki pa poleg tega pri kožuhanju, pri kolinah, ofiranju in za pusta. Ob pustu je bil in je še zdaj največji ples v Paki. Bil je bodisi pri enem kmetu ali pa pri več - takrat so se "pustnjaki" selili od enega k drugemu. Največkrat je bil pustni ples pri Praprotniku, kjer so bili doma godci. Pustna zabava je trajala do polnoči, vendar so že ob 11^h pobrali jedi z mize. Ko je opolnoči zvonilo, so "pustnjake" z metlo odgnali iz hiše. Danes seveda pustna zabava traja do jutra. Na pustno zabavo so prišli vsi, gruntarji in ofarji, gospodar je vse enako pogostil. Vendar so pustno zabavo navadno pripravili srednji in mali kmetje. Kmet si je štel v čast, če je prišlo k njemu mnogo "pustnjakov" - to mu je bilo zagotovilo, da ga cenijo. In tudi danes je tako. Za ples ob pustu je v Paki veljala vera, da prinaša debelo repo in korenje.

ples na svatbi je imel obredno vlogo le, ko so "krancl dov plesali", sicer je bil le za zabavo. Svatje plesov niso posebej plačevali, razen solo plesov. Naročali so jih vsi, moški in ženske, drug za drugega. Pri "pojštrtancu" so morali na nekaterih gostijah plačevati moški, včasih pa tudi pri "štrafplesu". Na svatbi je bil še posebej ples za "voglarje"; ti so smeli najprej trikrat zaplesati brez plačila, vse druge plese pa so morali plačati. Denar so zataknili za klobuk ali v smrekovo vejico, ki jo je eden od "voglarjev" držal v roki, godci pa so ga morali med igranjem izmakniti. "Voglarji" so lahko plesali do polnoči, potem jih je starešina odslovil. Voglarska navada je še danes živa.

Na gostijah starejši najraje plešejo počasne valčke, medtem ko si mladina želi živahnih polk. Te navadno prevladujejo na pustnih zabavah. Starejšega plesnega repertoarja ("štajeriš", "malender", "zibenšrit" idr.) že dolgo ne plešejo (natančne meje ni mogoče ugotoviti, "zibenšrita" po drugi svetovni vojni niso več plesali), še vedno pa "pojštrtanc", "štrafples", "metlples", pa tudi "rašpla" še pride kdaj na vrsto. V Paki so na gostijah in tudi po kožuhanju in za pusta "kujtr šivali" in "kačo zvijali", v zadnjem času pa ju opuščajo. Mladi godci igrajo poleg valčkov in polk tudi kakšen angleški valček ali tango.

Pačani, predvsem samski in mlajši zakonski pari, so hodili plesat v dolino, ko je bila v Vitanju "lepa nedelja", to je na "Šenpetrovo", ali pa k Šmarjeti, ko je bila "šmarješka nedelja", pa še na velikonočni in binkoštni ponedeljek ter na Štefanovo. Ples je bil v gostilni, začel pa se je po maši. Na plesu so mlajši ostali do večera. Navadno v gostilni ni bilo treba plačeva-

ti plesa, vendar so včasih pobirali v klobuk denar za muzikante. Godci v gostilni so bili iz okolice, iz Pake navadno Praprotniki. Sedaj v Vitanju pri Rupniku večkrat igra godec Urm.

Zdajšnja mladina si prireja ples doma ob ploščah, vendar zelo redko, obiskuje pa tudi plesne veselice v dolini in disko klub v Vitanju, čeprav se, po pripovedovanju sodeč, med tržani ne počutijo dobro.
Na prireditev za 8. marec so v Vitanje vabili tudi žene iz Pake, vendar zdaj že nekaj let ne. To praznovanje je bilo tudi povezano s plesom. Za druge državne praznike Pačani, razen nekaterih mladih, ostajajo doma, ne delajo, praznujejo pa z boljšim kosilom.

Glede plesne etikete ni bilo odstopanj od ustaljenih navad. Dekleta na ples niso šla s fanti, ampak skupaj, družile pa so se bogate in revne. V gostilni so sedele pri eni mizi, fantje pa pri drugi. Ko so prišli fantje prosit za ples, so imele prednost bogate, vendar nobena ni smela odkloniti plesa. Bogato dekle je revnemu fantu ali hlapcu odreklo ples, vendar je povzročila tako zamero, da je morala s plesišča. Fant jo je imel pravico tudi udariti. Pri izbiri je bila bistvena predvsem plesna sposobnost. Če je bil reven fant dober plesalec, se ga ni branilo še tako bogato dekle, bilo pa je tudi narobe; če je bil bogat fant slab plesalec, so šla dekleta z nejevoljo plesat z njim. Odnosi so bili bolj sproščeni na plesu doma ob pustu ali po skupnem delu. Na gostijah so ženske tudi same plesale, če ni bilo dovolj moških, včasih pa se je zgodilo narobe.

Med drugo svetovno vojno na gostijah niso plesali. Še vedno se drže plesnih prepovedi in po smrti svojca eno

leto ne plešejo, vsaj javno ne, pač pa na gostijah.

Pačani so bili povprečni plesalci in le nekateri so se odlikovali ter se jih ljudje še danes spominjajo (npr. Brloužnikova mati). Kakšnih stilnih posebnosti ni bilo opaziti.

Pačani so zaradi spremenjenih življenjskih razmer vedno manj aktivni nosilci kulturno-zabavnega življenja, vedno bolj pa postajajo pasivni odjemalci "kulture", ki so je deležni po radiu in televiziji.

Vse družine, ki smo jih zajeli v raziskavo, imajo radijske aparate, večinoma že od takrat, ko so dobili elektriko (1966). Pri neki hiši imajo celo dva radijska sprejemnika. Kjer so pri hiši mladi ljudje, imajo aparat vključen vedno, kadar so doma, ne da bi posamezne oddaje pozorno poslušali. Starejši pa ga poslušajo predvsem zjutraj, ko jih zanimajo novice in vremenska napoved, ter zvečer. Najbolj priljubljeni oddaji sta Slovenska zemlja v pesmi in besedi ter Četrtkov večer, in sicer pri vseh generacijah. Pri prvi vselej poslušajo, ali se bo oglasila njihova pesem, in se sploh pritožujejo, da je oddaj s Pohorja premalo. Kjer imajo kasetofon, ti oddaji tudi presnemavajo. Med zelo poslušanimi oddajami so še čestitke in oddaje V nedeljo zvečer. Pri eni družini redno poslušajo radijske igre, precej pa poslušajo tudi oddajo Še pomnite tovariši ob nedeljah dopoldne. Mladi poslušajo Val 202, če ga ujamejo. O govornih oddajah menijo, da so preveč učene, nasploh pa se jim zdi, da je na radiu premalo narodno-zabavne glasbe.

Od 16 družin jih ima 11 televizijski sprejemnik, večinoma šele nekaj let, le ena družina že 15 let. Ta družina od maja do oktobra aparat odjavi, ker nimajo časa za gledanje. Člani družin, v katerih televizorja nimajo, včasih obiščejo sosede, da si ogledajo kakšno zanimivo oddajo (šport). Večina gleda TV dnevnik, in sicer pozorno, pozimi pa navadno gledajo vse, saj imajo dovolj časa. Najbolj priljubljene oddaje so tiste, v katerih nastopajo narodno-zabavni ansambli in v katerih se dosti pleše in poje, ki so žive in dinamične. Radi gledajo slovenske filme in slovenske nadaljevanke, tudi zato, ker ni treba brati podnapisov; všeč so jim vojni in zgodovinski filmi, mlajšim pa predvsem kavbojke. Mladi se navdušujejo za športne oddaje, vendar tudi nekateri starejši radi gledajo smučanje, hokej in košarko. Radijski in televizijski spored preberejo v Kmečkem glasu, na katerega so povsod naročeni, ali pa v reviji Stop, ki jo kupujejo mladi. Vzrok, da nekatere družine nimajo televizorja, je predvsem v pomanjkanju denarja za plačevanje naročnine, v dveh primerih pa mnenje, da je televizor v hiši nepotreben, ker nimajo časa zanj.

Osem družin ima tudi gramofon, tri pa še kasetofon (vse tri so premožne). Kupujejo večinoma plošče z narodno-zabavno glasbo (Avsenik, Slak, Henček) in popevke. Domov jih prinašajo predvsem mlajši družinski člani, poslušajo pa ob večerih in nedeljah. Plošče kupujejo v Celju ali Velenju.

Pri preverjanju glasbenega okusa prebivalcev Pake je bil uporabljen poseben glasbeni test, sestavljen iz osemnajstih primerov različnih zvrsti glasbe, od ljudske, narodno-zabavne, zborovske, operne, simfonične klasične in

moderne do zabavne, ki so jih informatorji poslušali in ocenjevali s točkami 1 do 5 po tem, koliko jim je glasba všeč, koliko bi jo po radiu poslušali ali aparat ugasnili. Ocene in odgovori so bili glede na glasbeno izobrazbo in kulturno naravnanost Pačanov pričakovani, le kdaj pa kdaj nekateri odstopajo od povprečja.

Rezultati testa niso statistično obdelani, saj je bil le pomagalo pri raziskavi glasbenega okusa.

Glasbeni primeri:

1. Ljudska: Jaz pa v gorico grem
   Pri vseh generacijah ocenjena z najvišjim številom točk in zvrst, ki jo radi dosti poslušajo.

2. Zborovska: Kogoj, Lastovica

3. Zborovska: Adamič, Tancaj, črni kos
   Večina je dala najnižjo oceno s pripombo, da bi radio takoj ugasnili. Niti se niso trudili, da bi ju poslušali. Le godec ju je iz nekakšne solidarnosti ocenil visoko, ker sta se mu zdeli pesmi težki; vsak trud pa je treba spoštovati.

4. Samospev: Pavčič, Pred durmi
   Večina je bila do predvajane skladbe tolerantna, ker je spevna. Ne poznajo pa samospeva kot posebne glasbene zvrsti in ga mešajo z opero. Skladbo bi poslušali, le nekaj starejših je izjavilo, da bi radio ugasnili.

5. Narodno-zabavna glasba: Avsenik, polka
   Podobno kot prva pesem je bila tudi ta skladba najviše ocenjena. Avtorja so takoj spoznali, takšno glasbo radi poslušajo in se pritožujejo, da je je

premalo na sporedu. Le nekateri najstniki nad njo niso preveč navdušeni.

6. Opereta: Tijardović, Mala Floramy
Polovica informatorjev je skladbo pozorno poslušala in zadovoljivo ocenila, medtem ko drugi polovici ni bila všeč. Operete ne poznajo in je še nikoli niso poslušali, kaj šele videli. Domnevajo, da bi tako glasbo več poslušali, če bi poznali vsebino operete. Pri petju se jim namreč zdi pomembno besedilo. "Če nekaj zastopiš, laže poslušaš."

7. Klavirska skladba: Chopin, Valček v Des-duru
Vsi so jo najniže ocenili in bi radio zaprli. Pripomnili so, da take glasbe niso vajeni in je ne razumejo.

8. Orkestralna glasba: Mozart, Mala nočna glasba
Tretjina informatorjev je skladbo negativno ocenila, drugim se zdi dovolj razumljiva in lepa, da bi jo poslušali. Niso vedeli, v katero obdobje skladba sodi, nekateri so jo imeli za starejšo glasbo, drugi za moderno. Tudi šolarji niso vedeli zanjo.

9. Opera: Verdi, Traviata (arija očeta)

10. Opera: Verdi, Traviata (arija Violette)
Starejša generacija je ariji negativno ocenila s pripombo, da jim ni všeč, da ne marajo poslušati cviljenja, drugi so ju sprejeli s pridržkom, da bi ju raje poslušali, če bi poznali vsebino. Če bi imeli možnost, bi šli radi v opero. Mnenja so tudi, da je treba za poslušanje take glasbe imeti čas, ker je ne moreš poslušati mimogrede kot npr. narodno-zabav-

no glasbo ali popevke.

11. Simfonična glasba: Beethoven, 9. simfonija (zadnji stavek)
Skladbo so vsi negativno ocenili, ker se jim zdi preglasna, nerazumljiva, skratka "cigu-migu". Če bi jo predvajali po radiu, bi aparat ugasnili.

12. Komorna glasba: Bartok, Romunski ljudski plesi (klavir in violina)
Tudi to skladbo so negativno ocenili, s pripombo nekaterih, da bi jo poslušali, če drugega ne bi bilo.

13. Zabavna glasba: Armstrong, dixieland
Skladbo so starejši negativno ocenili, medtem ko je bila mlajšim všeč in tako glasbo na radiu radi poslušajo. Vendar plošč s tako glasbo ne kupujejo.

14. Popevka: Šifrer, šanson
Popevko je večina ocenila s srednjo oceno, saj so jim všeč predvsem slovenske popevke, trije od vprašanih pa so popevko odklonili. Mlada generacija dosti posluša druge jugoslovanske in tuje popevke.

15. Pihalna godba: koračnica
Skladbo so vsi ocenili visoko, podobno kot narodno-zabavno.

16. Avantgardna glasba: Lebič, Korant
Vsi so skladbo negativno ocenili, le ena poslušalka je pripomnila, "da bi jo vzela za hude cajte" in radia ne bi ugasnila.

17. Rock glasba
Starejša in srednja generacija je skladbo nizko ocenila, všeč pa je bila najstnikom.

18. Ljudska iz Bosne
Pesem so odklonili s pripombo, da je ne razumejo, da jim je tuja. Menijo, da bi morala biti zraven razlaga.

Test in kasnejše pripombe v intervjujih so pokazali, da so Pačani sprejemljivi predvsem za izvirno ljudsko in novejšo narodno-zabavno glasbo, le nekaj mladih rado posluša popevke in modernejšo rock glasbo. Kljub pripombam, da druge glasbe ne poslušajo zato, ker je pač ne razumejo, ker niso šolani, pa se zdi, da jo že vnaprej odklanjajo in se je niti ne potrudijo poslušati, čeprav je marsikatera umetna skladba spevna in vsem dojemljiva.

Razlike v okusu pa so tudi znotraj posameznih zvrsti. Pri ljudski glasbi najbolj cenijo in najraje poslušajo pesmi ožjega okoliša, se pravi s Pohorja, z zanimanjem prisluhnejo tudi pesmim z drugih območij Slovenije. Ni pa jim všeč rezijanska glasba, preveč jim je tuja, nedojemljiva, premalo spevna za njihov okus.

Pri narodno-zabavni glasbi večina daje prednost Slakom pred Avseniki, le godec Urm bolj ceni Avsenike, ker igrajo temperamentno in odsekano, kar ustreza godčevemu idealu igranja na harmoniko. Od drugih narodno-zabavnih ansamblov poslušajo največ Fante treh dolin in Štiri kovače.

Med pevci popevk ni takih, ki bi po priljubljenosti med mladimi Pačani izstopali. Niso izbirčni, radi poslušajo

slovenske pevce (Pestner, Kovačič, Sepe, Deržaj, Šifrer, Mežek, Fliser, Bobinac, Koren, Gabrščček, Mojzer, Leskovar, Pepel in kri), od drugih jugoslovanskih pevcev Kesovijo, Šerfezija, Kovača, od tujih ansamblov pa so največ omenjali Abbo in Bonnie M.

Pregled plesnega gradiva

Plesno gradivo, ki smo ga mogli spoznati, ne kaže nobenih posebnosti, značilnih samo za Pako, ampak je enako gradivu z območja jugozahodnega Pohorja, Mislinjske doline, Zgornje Savinjske in Mežiške doline. Do danes so se iz starejšega plesnega repertoarja ohranile predvsem plesne igre ("kujtr šivat", "kačo zvijat", igre z izbiranjem in z nadštevilnim plesalcem), valček in polka, medtem ko so drugi plesi skoraj pozabljeni in jih starejši ljudje sicer znajo zaplesati, vendar za to nimajo priložnosti, ker mladi godci ne poznajo melodij. Po zatrjevanju godca Urma pa na svatbah mladi žele, da godci igrajo starejše plesne viže, saj jim v poplavi novejši pomenijo pravo osvežitev. Seveda pa Urmove trditve ne moremo posploševati.

Med skupinskimi plesi starejše plasti se je do sedaj ohranila mostna igra "kujtr šivat", ki je sicer znana po vsej Sloveniji, razen na Primorskem, v Beli krajini in v Prekmurju. V Paki "kujtr šivajo" na svatbah, pa tudi na kožuhanjih in včasih za pusta, in sicer znotraj hiš, v katerih so gostije in je prostor dovolj velik, ali pa pred hišami. Poznajo dve varianti. Pri prvi se pari postavijo drug za drugim v kolono in dvignejo sklenjene

roke v mostni obok. Zadnji par se skloni in steče pod mostom naprej, medtem ko drugi tečejo ritensko nazaj. Ko prvi par preteče most, se zravna, dvigne roke v most in teče nazaj. Tako napravi vsak par, ki se znajde na repu kolone, in igra se poljubno dolgo ponavlja. Pri drugi varianti se pari postavijo enako, le da se tokrat par na čelu kolone obrne v nasprotno smer, kot tečejo ostali, in steče pod mostom sklenjenih rok do repa kolone, tam se zopet obrne v smer kolone, ki teče naprej, in dvigne roki v most. Tako naredi vsak par, ki se znajde na čelu kolone. Ples dandanes še kdaj zaplešejo na svatbi ali za pusta.

Drug skupinski ples starejše plasti„ "kačo zvijat", so plesali na svatbah, ob kožuhanju, za pusta in "furež". Prijeli so se za roke v dolgo vrsto, ki jo je godec vodil iz hiše, jo kot veliko kačo zvijal in odvijal pred hišo, na travniku, včasih do bližnjega soseda, kjer so mimogredè koga vzeli zraven (tudi konja), in jo pripeljal nazaj. Ples, ki ga srečamo pod istim imenom povsod na Slovenskem, v Paki še plešejo na pustni zabavi.

Le spominjajo se, da so v letih pred drugo svetovno vojno za pusta "korenje pipali". Ples poznajo na Gorenjskem in Koroškem pod imenom "zvezda" ali "kolo vrtat". Skupina fantov se je prijela v krog, določila parne in neparne, in ko se je krog začel vrteti, so se na dano znamenje parni vrgli vznak z nogami proti sredi kroga, tako da so obviseli na rokah neparnih, s petami pa so se sredi kroga dotikali tal. Tako je nastala oblika vrtečega kolesa ali zvezde, kar je dalo plesu ime. V nadaljevanju se je igra ponavljala, vendar z zamenjano vlogo plesalcev.

Med skupinskimi plesi so v Paki še danes žive plesne igre družabnega značaja. Od plesov z izbiranjem poznajo le "pujštrples" ali "pujštrtánc", ki ga plešejo tako kot drugod na Slovenskem. Plesalci se primejo v krog in potem v ritmu melodije hodijo po krogu v desno ali levo, eden pa v sredini z blazino v roki izbira soplesalca. Ko ga izbere, vrže blazino predenj, da poklekneta nanjo, se poljubita, nato zaplešeta polko, medtem ko drugi tečejo v krogu naprej. V Paki včasih zraven tudi pojejo:

Francek me spravlja,
da bi plesat šla z njim,
o ja, o ja,
saj s tabo ne grem!
Le primi ga pa kušni ga
pa pojdi plesat ž njim.

V sredini kroga izbirajo izmenjaje moški in ženske, včasih gredo iskat koga zunaj kroga, npr. gospodinjo ali gospodarja.

Priljubljeni sta tudi dve plesni igri z nadštevilnim plesalcem. Prva je "lisičji rep" ali "štrafples". Fantje (dekleta) se postavijo v kolono drug za drugim v primerni medsebojni razdalji, da lahko dekleta (fantje), pri katerih je ena (eden) več, držeč se za roke krožijo v kačastih zavojih okoli njih. Na dano znamenje (udarec z metlo ob tla, trk kozarcev ali trk z žlico po kozarcu) si morajo dekleta (fantje) poiskati par in zaplesati polko. Kdor ostane brez para, mora za "štraf" dvema "sodnikoma" dati nekaj, kar ima pri sebi (prstan, robec, naglavno ruto, tobačnico, klobuk ipd.). Po plesu, pri katerem se izmenjujejo v vlogi nadštevilnih fantje in dekleta, sledi sodba. Vsak, ki je nekaj izročil za "štraf", mora prestati kazen, ki jo določita sod-

nika (teči okrog oglov hiše, poljubiti koga med noge = stol idr.). Pri lisičjem repu so včasih peli:

Zdaj grédo dekleta okol,
ker nimajo fantov dovol,
pa kdo bo brez para ostav,
bo godcem za štrafengo dav.

Če niso peli, je bila lahko poljubna melodija za štrafples.

Druga varianta plesa z nadštevilnim plesalcem je "metlples". Med pari pleše eden z metlo, in ko z njo udari po podu, se morajo pari menjati. Kdor ostane brez para, dobi metlo in igra se tako nadaljuje, dokler se družbi ljubi. Tudi pri tej igri se vloga nadštevilnega menja glede na spol. Včasih mora tisti, ki pleše z metlo (velja le za moške), plačati denarno kazen.

Med starejšimi parnimi plesi je bil v navadi "štajeriš" ali "štajer", ki so ga navadno plesali na svatbi, po drugi svetovni vojni le še "camar" in družica pri "kranclplesu". Med petjem poskočnic sta camar in družica stala na mestu ali pa sta hodila, držeč se za roke, naokoli. Med petjem sta morala priti z enega konca plesišča na drugega, prav tako med plesom na instrumentalni del. Po novem sta plesala tako, da sta se v običajni drži vrtela v krogu podobno kot pri polki ali valčku, po starem pa se je družica vrtela pod dvignjeno camarjevo roko ali pa sta se skupaj vrtela, držeč se spredaj prekrižanih rok. Drugih "štajeriševih" figur v Paki ne poznajo. Le godec Vilič je povedal, da sta po starem na instrumentalni del camar in družica plesala tako, da sta stopicala po ritmu melodije drug za drugim, držeč se za roke, in sicer je enkrat plesal spredaj "popredensko" camar in družica zadaj "pozadensko", drugič narobe.

Še pred drugo svetovno vojno so plesali "zibenšrit", vendar ga zdaj ne znajo več, pa "čartež" ali "čertiž" ("šotiš"?), ki ga godec pozna le po imenu (ples istega imena so plesali v Šaleški dolini in je varianta plesa "nojkatoliš"), ter mazurko. Še zdaj pa znajo zaplesati varianto mazurke, imenovano "malendr", ki ga v Paki imenujejo še "marinar" ali "malinar". Plešejo ga kot valček, samo da glede na melodijo spreminjajo smer vrtenja, včasih celo držo. Za "malendr" je znana tudi parafraza:

Kaj je pa biv za en rusast krojač,
da meni narediv ni sukne ne hlač,
ne sukne ne hlač,
ne sukne ne hlač,
kaj je pa biv za en rusast krojač.

Starejši Pačani se spominjajo, da so pred drugo svetovno vojno plesali tudi "šouštarski ples", vendar ga nihče ni znal pokazati.

Zdaj plešejo največ "cvajšrit", preprost ples, ki je sestavljen iz dvokoračnih obratov ali pa v koračenju plešejo naprej-nazaj in se nato na mestu vrte, kar se ves čas izmenjuje, pa polko in valček ("bolcar"). Varianta polke je poskočna polka, ki je v bistvu galop v smeri levo-desno, nato pa sledi vrtenje kot pri "cvajšritu" ali z menjalnim korakom. Pri polki je včasih na svatbah kakšna spretna ženska plesala s polnim kozarcem na glavi, roke pa je imela pri tem uprte v boke.

Še zmeraj je v navadi "rašpla" ali "rašpl", ki jo plešejo kot drugod po Slovenskem v prvem delu z odskoki, v drugem pa z vrtenjem v desno in levo. V Paki se par v prvem delu drži za nizko spuščene roke, v drugem delu se plesalca držita samo z desno (pri vrtenju v desno) oziroma z levo (pri vrtenju v levo).

Od novejših plesov so plesali in še plešejo ali vsaj poznajo po imenu tango, angleški valček in šejk, vendar pravijo, da so zadnjega plesali le v dolini na veselicah.

Otroško plesno izročilo so v bistvu igre, saj otroških plesov na Slovenskem skoraj ni. Enako velja za Pako. Kupljenih igrač otroci večinoma niso imeli, tudi tisti iz premožnih družin ne, deklice so se igrale s punčkami iz cunj, medtem ko so fantičkom delali konje iz borove skorje. Večji otroci so so se igrali na paši, in spominjajo se, da so se pri neki pesmi deklice držale za roke in se po ritmu vrtele okrog. Vendar ne vedo več, katero pesem so pele.

Od splošno znanih iger, ki so se jih igrali otroci v Paki, naj bo na prvem mestu omenjena "trden most". Igrali so jo na dva načina. Pri prvem sta tako kot drugod na Slovenskem dva fanta oblikovala mostni obok, medtem ko so se drugi postavili v koloni pred most. Po dvogovoru: Je trden most? Kakor kamen kost! Lahko gre moja vojska skoz? se je prvi s trebuhom vlegel čez roke fantov, ki sta držala most, da je preizkusil, ali je dovolj trden. Šele nato se je odločil, na katero stran bo pristopil. Druga varianta pa je enaka splošno znani, ko je ujet zadnji v koloni. Na paši so otroci pogosto "polža vili"; prijeli so se v vrsto in se nato trdno ovili eden okoli drugega.

Najpogostejši igri sta bili "testament dalat", pri kateri je moral darovalec uganiti dediča in "rinčke talat", pri čemer je bilo treba prav tako ugibati, kdo ima "rinčko" (gumb, kamen, kovanec). "Farbo so talali" tako, da sta dva izmed otrok ("angeljc" in "parkelj") tekmovala, kdo si bo pridobil več vrstnikov na svojo

stran, in se lovili pri "gnilem jajcu" in igri "tiče prodajat". Začetnike igre so določali z izštevankami ali so se zanje preprosto domenili med sabo.

Danes so še zmeraj priljubljene preproste skrivalne in lovilne igre, posebej pa še nova oblika "ristanca", imenovana "gumitvist", pri kateri igralec na različne načine preskakuje elastiko, napeto med dvema vrstnikoma.

Pregled instrumentalnega in pesemskega gradiva

V Paki smo poleg podatkov, opazk in pričevanj, zapisanih v terenskih zvezkih, posneli še večje število magnetofonskih trakov, na katerih je zbrano precejšnje število dragocenih informacij, bodisi v zvezi z instrumentalno glasbo, z instrumenti, z opisi navad in šeg, ki so neposredno ali posredno povezane z glasbo, in seveda tudi večje število pesmi in enot instrumentalne glasbe. V treh letih smo posneli 243 enot, in sicer: 44 enot instrumentalne glasbe in 199 pesmi (leta 1976 - 151 enot, leta 1977 - 25 enot, leta 1978 - 49 enot in leta 1979 - 18 enot).

Posnete instrumentalne melodije so večinoma tujega in razmeroma starejšega izvora (izpred prve svetovne vojne) ter obsegajo predvsem valčke, polke in marše. Pri tem je treba takoj opozoriti na dejstvo, da nismo mogli godcev posneti in opazovati v funkciji, se pravi pri igranju na svatbi ali kakšni drugi prireditvi. Naša opažanja in sklepi temeljijo na podlagi pripovedovanja in igranja godcev - za kar je bilo nekatere težko pridobiti - ter na podlagi pripovedovanja in podatkov o godcih, ki so nam jih dali drugi Pačani. Upošte-

vati je treba tudi dejstvo, da gre za posamezne godčevske osebnosti, ki kažejo individualne lastnosti in sposobnosti. Na te godčevske izvajalske posebnosti in sposobnosti pa ne vplivajo ne socialno poreklo ne šolska izobrazba kakor tudi ne razmere, v katerih so živeli ali še danes živijo. Pri najmlajših godcih je čutiti močan in izrazit vpliv radia in televizije, in sicer vpliv tako imenovane narodno-zabavne glasbe. V nobenem primeru pa (vsaj doslej!) ne morèmo govoriti o vplivu, posnemanju ali prevzemanju melodij tako imenovane zabavne glasbe, jazza, rocka, punka ipd.

Godec Ivan Vilič je pri snemanju zaigral 6 valčkov, 5 polk ter melodije za "cvajšrit", "štajeriš", "pojštertanc", "marinar", "lisičji rep", "rašpo", marš Zlata Praga in Kozaračko kolo (ki se ga je naučil pri služenju vojaškega roka v Srbiji). Vilič je povedal, da so to večinoma "češke viže", ki so jih "nótovci" (člani vitanjske pihalne godbe) imeli zapisane. Nekatere plesne melodije, ki jih je Vilič zaigral, imajo tudi imena, npr.: valček Za male krajcarje, Frej polka, France polka, Miheli polka, Marijin valček, Zizi polka, Kofe polka. Njegov oče je igral še "čertiš" ("šotiš"?), mazurko, "štajeriš" in "navadne plese", tj. polke in valčke. Za novejše melodije, ki jih sicer rad posluša po radiu, pravi, da se ne dajo igrati na "frajtonarco", ker ni pravih basov, pa tudi "primi" so drugi. "Primi" so prijemi na melodični strani glasbila. Za nekatere plese, ki imajo sicer določena imena in plesno zgradbo ("lisičji rep" ali ples z metlo), pa so igrali katerokoli vižo.

Igral je vedno na Lubasovo harmoniko; boljše so bile tiste, ki jih je delal Lubas starejši, ker so "močnejše" in imajo tudi "bolj živ" bolj "odprt" glas. Zanimivo je tudi Viličevo poimenovanje delov harmonike: "greben" je

igralni melodični del, kjer so gumbi. Pri tem loči "tritonarice", ki imajo tri vrste gumbov, in "štirtonarice", s štirimi vrstami igralnih gumbov. Basovsko stran oziroma basovske gumbe imenuje "bas" pa tudi "peglajt" (spremljava). Na levi strani harmonik je tudi gumb "sapnik" in luknje - "trompetice". Tiste, ki so "dvakrat uglašene", imajo dve "trompetici", "trikrat uglašene" pa tri "trompetice" ipd. "Dvakrat uglašene" harmonike so tiste, ki imajo za vsak "glas" po dva "jezička". Kadar so se mu harmonike razglasile, jih je vedno sam uglasil brez kakršnihkoli pripomočkov, vselej le po posluhu. Uglaševal in popravljal je tudi drugim godcem. Če harmonike niso dobro uglašene, imajo "raztrošen glas", kar posebno velja za "mol tone". Uporablja tudi strokovne glasbene izraze, npr. dur in mol, ne da bi znal razložiti, kaj pomenijo, čeprav jih "na uho" dobro pozna in lahko pokaže na razliko med durom in molom.

Ker že od leta 1970 ne igra več, tudi pri snemanju ni mogel prav pokazati, kako je treba "lepo" igrati. Dober godec naj bi bil po njegovem tisti, ki igra živahno, a ne prehitro, "z mehom ne sme letat", kar pomeni, da mora znati tehnično dobro uporabljati meh in sapnik; igrati mora tako, da plesalci lahko plešejo: znati mora izbrati prave base, "tako, kot pride viža". Iz povedanega in na podlagi zaigranih plesnih melodij lahko zagotovimo, da je bil Vilič eden boljših godcev z izrazitim smislom za glasbeno podajanje, z dobrim glasbenim spominom, s sposobnostjo, (ki je sicer lastna vsem dobrim ljudskim godcem), "prirejanja" težjih melodij za tehnične možnosti "tritonarskih frajtonarc".

Godec Urm starejši najraje igra na "cvajhakerce" ("dvakrat uglašene frajtonarce"), medtem ko Urm mlajši že raje igra na klavirske harmonike, ker je nanje laže in

lepše igrati Avsenikove viže, ki mu pomenijo najlepšo glasbo. Avsenikove viže jim "razprše živce, človek postane vesel ..." Njegova največja želja je, da bi se mogel enkrat v življenju pogovarjati z Avseniki!

Oče zna bolj "starejše" viže, npr. "štajeriš", "rašplo", "malinar", "holchaker marš", "nevestin marš", "češko polko" ter navadne polke in valčke. Sam je zložil poseben valček, ki ga po sebi imenuje Urmov valček. Nanj je zelo ponosen, ne ve pa, kdaj si ga je izmislil. Žal nam ni uspelo posneti, kako igra s svojimi sinovi. Urm starejši je nekoliko čudaški, nezaupljiv in smo ga komaj pregovorili, da nam je igral. Na podlagi 15 posnetkov (3 je zaigral njegov sin) ni mogoče soditi o njegovih glasbenih in izvajalskih sposobnostih, čeprav so Urmi za Pačane pojem godčevstva sploh. Urm starejši pravi, da sam harmonike večkrat vzame v roke, posebno ob nedeljah, pa tudi ob delavnikih. "Se mi tak stoži, da jih moram primat v roke ..."

Kako in kaj igrajo mlajši godci, pri katerih igra Svarošek na harmoniko, lahko sklepamo zgolj po njegovem pripovedovanju, saj jih ni bilo nikoli mogoče dobiti skupaj, Svarošek sam pa harmonik takrat ni imel (jih je prodal). Igral je melodije, ki jih je slišal po radiu, npr. Avsenikovo polko Na Roblek in podobno. Modernih "komadov" (to je popevk) niso dosti igrali. Na gostijah, na katerih je igral, je bil navadno zraven še starejši godec, ki je igral "stare viže" (npr. "holchaker marš"), ker jih mladi muzikanti niso znali. Iz njegovega pripovedovanja lahko sklepamo, da je pravzaprav "prava godčevska žilica" začela izgubljati svojo moč. Mladi godci nič več ne "prirejajo" melodij svojim sposobnostim in pri igranju skušajo čimbolj zvesto po-

snemati repertoar in način igranja radijskih in drugih "priznanih" narodno-zabavnih ansamblov.

Pesemsko gradivo, ki smo ga zbrali v Paki, obsega 199 enot. Peli so nam pevke in pevci, ki so se rodili v letih 1895, 1898 in v letih 1905 do 1910, največ jih je bilo rojenih v letih 1924 do 1940, najmlajši pa v letih 1954 do 1966. Razmerje med spoloma je bilo približno enako, vendar so pevke znale več pesmi. Snemali smo posamezne pevce ali skupine pevk in pevcev, ki so se zbrali v večjem številu na našo posebno željo. Samo enkrat se nam je posrečilo posneti petje v funkciji, in sicer 18.7.1977 v Spodnjem Doliču, ko so vaščani in sosedje prišli bedet h pokojnici. Med "bedači" je bilo nekaj ljudi iz Pake, drugi pa iz Doliča in okolice. Zbrani "bedači" so takrat zapeli 25 pesmi, ki so še posebno zanimive, kajti to petje je bilo popolnoma spontano, brez kakršnihkoli naših posegov ali želja. Po tehnični plati posnetki niso neoporečni, kajti snemali smo na skrivaj in je bilo težko ujeti vse začetke pesmi, ker tudi ni bilo mogoče dobro postaviti mikrofona.

Posneto pesemsko gradivo se bistveno ne razlikuje od splošnoslovenskega pesemskega izročila, tako po repertoarju kakor tudi po načinu petja. V Paki so peli vedno glasno (tudi pri bedenju), brez agogičnih in dinamičnih posebnosti. Če je bilo več pevcev, so peli triglasno, in sicer "naprej" (vodilni glas v srednji legi), "čriez" in "bas". Spominjajo se še načina petja na tretko, vendar nam ni uspelo dobiti "pravih" pevcev, ki bi nam lahko tako zapeli. Vse posnete pesmi so tudi v durovskem načinu, in doslej nismo zasledili pesmi v drugih tonalitetah ali načinih (npr. mol, pentatonika). Podobno kot drugod na Slovenskem pojejo Pačani pretežno v ritmu ruba-

to, nekajkrat pa v pesmih nastopa tudi petdelni ritem.

Po vsebinski plati je pesemski repertoar pester in raznoličen ter obsega ljubezenske pesmi (npr. Gremo na Štajersko), vojaško (npr. Oj ta vojaški boben), pripovedne (npr. Oj tam na ravnem polju, Dekle pere srajčki dve, Marija gre za Donavoj, Oj mladina, kam zahajaš, En pastirček kravce pase, Marija z Ogrskega gre, Sveti Peter mlado dete), koledniške (svečenska Hvaljen Jezus in Marija, trikraljevska Sveti trije kralji podali se na pot), svatovske in voglarske (npr. Preljubi moji svatje, le stopte na stran, Res veselo je za nas, Dobro jutro stari očka, voglarska Snočkaj sem no pismo dobiv), otroške (npr. uspavanka Aja, tuja, ljubček moj, tepežnica Šip, šap, danes je tepežni dan), zdravičke (npr. Dragi svatje, Draga nevesta, Na zdravje naših muzikantov), izštevalnice in zabavljice (npr. En kováč kónja kúje, Štórklja hódi po jezéru, Jože klože, Miha župo piha), mrliške (npr. Očka so vzeli od žene slovo, Gozdič je že zelen, Čujte sestre, čujte bratje), oponašanje mlačve s cepci (npr. Déd je bábi kápo kúpu, Pól potíce, pól pogáče, diékle ma naróbe hláče).

Med posebnostmi moramo omeniti različice manj znanih pripovednih pesmi Mrtvaška kost in Mrtvaški ženin. Zanimivo je, da so med mrliškimi in nabožnimi pesmimi, ki so jih peli pri bedenju, zapeli tudi partizansko pesem Počiva jezero v tihoti.

Pesemsko izročilo kakor tudi veselje do petja je še vedno živo, saj so pri snemanjih peli tudi otroci (tudi pri bedenju). Zanimivo je tudi, da v repertoar Pačanov še niso prešle novejše, modernejše pesmi kakor tudi ne razne šolske pesmi (razen redkih izjem, kot npr. pesem

Jaz sem ubog cigan, ki so se je otroci naučili v šoli). Mlajši rod Pačanov sicer pasivno pozna nekatere popevke in tako imenovane narodno-zabavne pesmi, vendar navadno ne zna njihovih besedil in nam jih tudi nikoli niso zapeli.

Vloga glasbe in plesa v raztreseni hribovski vasi, kakršna je Paka, ni drugačna kot v strnjenem vaškem naselju kjerkoli na Slovenskem, seveda upoštevajoč razlike v šegah in navadah, s katerimi sta bila in sta deloma še povezana glasba in ples. Podobno je mogoče reči o pasivnem spremljanju glasbe in glasbenem okusu, le da sta v Paki primarni glasbeni zvrsti, ki ju poslušajo, ljudska in tako imenovana narodno-zabavna glasba. Raziskava je pokazala, da je pesemsko, instrumentalno in plesno gradivo v zvrsteh in zgradbi enako gradivu, značilnemu za celotno jugozahodno Pohorje, Mislinjsko, Zgornjo Savinjsko in Mežiško dolino, v večini primerov pa celo splošnoslovenskemu gradivu. Posebnost raztresene hribovske vasi je predvsem v okrnjenem družabnem življenju in v popolnem pomanjkanju kulturno-zabavnih prireditev (kina, gledališča, koncertov), razen tistih, ki jih redki spremljajo po radiu in televiziji.

VIRI IN LITERATURA

INFORMATORJI

SUMMARY

PRILOGE

KAZALO PRILOG IN FOTOGRAFIJ

VIRI IN LITERATURA K POGLAVJU NASELJE IN PREBIVALCI

L i t e r a t u r a :

Arheološka najdišča Slovenije. - Ljubljana 1975.

CURK, Jože. Topografsko gradivo IV. Sakralni spomeniki na območju občine Slovenske Konjice. - Zavod za spomniško varstvo Celje 1967 (tipkopis).

CURK, Jože. Urbano-gradbena zgodovina Vitanja in njegove okolice. - ČZN N. v. 17/1981, str. 23-27.

GUILLAUMIN, Jean. Des modeles statistiques pour l´ethnologue. - Ethnologie générale. - Bruges 1968, str. 385-428.

JANISCH, Josef Andr. von. Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungenn. - III. Band. - Graz 1885.

JESENOVEC, France. Pogled v Hribarjevo celjsko Domovino. - Celjski zbornik 1964, str. 181-194.

KOROPEC, Jože. Vitanjsko zemljiško gospodarstvo do 17. stoletja. - ČZN N. v. 17/1981, str. 5-22.

KOPRIVNIK, Janez. Pohorje (Ponatis iz Planinskega vestnika 1913-1919). - Maribor 1923.

KOS, France. Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. - 2. zv. - Ljubljana 1906; 3. zv. - Ljubljana 1911; 4. zv. - Ljubljana 1915.

KOVAČIČ, Fran. Slovenska Štajerska in Prekmurje. - Ljubljana 1926.

KOVAČIČ, Franc. Zgodovina Lavantinske škofije 1228-1928. - Maribor 1928.

Krajevni leksikon Dravske banovine. - Ljubljana 1937.

Krajevni leksikon Slovenije. III. - Ljubljana 1976.

KREMPL, Anton. Dogodivšine Štajerske zemle. S posebnim pogledom na Slovence. - Gradec 1845.

KREMENŠEK, Slavko. Vaščani v obmestju. SE 20/1967, Ljubljana 1986, str. 46-75.

KREMENŠEK, Slavko. Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem. - SAZU. - Ljubljana 1970.

KRNEL-UMEK, Duša. Prebivalstvo. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnica VII. - Ljubljana 1978, str. 1-9.

MINAŘIK, Franc. Pohorske steklarne. - Maribor 1966.

OROŽEN, Ignaz. Das Bisthum und die Diözése Lavant. - VIII. Theil. - Das Dekanat Neukirchen. - Marburg 1893.

OROŽEN, Janko. Paški Kozjak. - Celjski zbornik 1973/74, str. 358-360.

PAHIČ, Stanko. Doslej neraziskan odsek rimske ceste Celeia-Poetovio. - Razprave SAZU, 1. razr., 6. - Ljubljana 1969, str. 311-355.

REICHERT, Carl. Einst und Jetzt. Album Steiermarks. II. - Graz 1864.

SCHEMATISMUS des Landtäflichen und grossgrund-Besitzes von Steiermark. - Wien 1901.

SCHMUTZ, Carl. Historisch Topographisches Lexikon von Steiermark. - Viertel Theils. - Graz 1823.

SORE, Anton. Demografska struktura vitanjskega podolja. - Celjski zbornik 1975-1976, str. 247-262.

STOPAR, Ivan. Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem. - Ljubljana 1977.

ŠAŠEL, Jaro. Upellae - Vitanje? - Zgodovinski časopis 8/1954, str. 125-130.

VODOVNIK, Jurij. - Priredil Fr. Mišič. - Maribor 1959.

ZGODOVINA Slovencev. - Ljubljana 1979.

ZWITTER, Fran. Nemci na Slovenskem. - Sodobnost 6/1938, str. 438-497.

S t a t i s t i č n i v i r i :

Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869 bearbeitet ... - Graz 1872.

Vollständiges Ortschaften-Verzeichiss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1880. - Wien 1882.

Specialni repertorij krajev na Štajerskem. Na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva 31. dec. 1890. - Wien 1893.

Gemeindelexikon der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900. IV. Steiermark. - Wien 1905.

Specialni krajevni repertorij za Štajersko. Izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910. - Dunaj 1918.

Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921. godine. - Sarajevo 1924.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. - Beograd 1938.

A r h i v s k i v i r i :

Fotokopije Göthove serije za Vitanje. Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Ljubljana.

Zemljiška knjiga, zbirka listin za katastrske občine Vitanje, Brezen, Stenica, Ljubnica, Paka, Spodnji Dolič, Hudinja, Skomarje.

Knjiga rojstev, zbirka listin 1900-1973. Krajevni urad Vitanje.

D r u g i v i r i :

PUNGARTNIK, Oto. Geografija trga Vitanje pri Celju. - Diplomska naloga na oddelku za geografijo. - Ljubljana 1961.

Spomeniškovarstvena izhodišča za izdelavo urbanističnega načrta za naselje Vitanje. - Celje 1977 (tipkopis).

VIRI IN LITERATURA K POGLAVJU DELITEV DELA V GOSPODARSTVU

L i t e r a t u r a :

BAŠ, Angelos. Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov. - Maribor 1967.

BAŠ, Angelos. Savinjski splavarji. - Ljubljana 1974.

BLOCH, M. E. F.: (komentar k članku Berger, A. H. Structural and Eclectic Revisions of Marxist Strategy. A Cultural Materialist Critique). - Current Anthropology 17 (June 1976) N° 2, str. 296-297.

BOGATAJ, Janez - BRAS, Ljudmila. Rokodelstvo in obrt. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice III. - Ljubljana 1977, str. 1-35.

BORŠNIK-ŠKERLAK, Marja. Aškerc. Njegovo delo in življenje. - Ljubljana 1939.

BRITOVŠEK, Marijan. Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem. - Ljubljana 1964.

CEVC, Tone. Velika planina. - Ljubljana 1972.

COHEN, Percy S. Economic Analysis and Economic Man. - Themes in Economic Anthropology. - 3rd ed. - London 1970, str. 91-118.

DURKHEIM, Emile. O podeli društvenog rada. - Beograd 1972.

DURKHEIM, Emile / Emil Dirkem. Solidarnost grupa zanimanja. - Teorije o društvu. - Beograd 1969, str. 343-349.

DALTON, George. Theoretical Issues in Economic Anthropology. - Current Anthropology 10 (Febr. 1969) N° 1, str. 63-80.

FIRTH, Raymond. Themes in Economic Anthropology. - Themes in Economic Anthropology. - 3rd ed. - London 1970, str. 1-28.

FITRH, Raymond. The Place of Malinowski in the History of Economic Anthropology. - Man and Culture. An Evaluation of the Work of Bronislaw Malinowski. - London 1968, str. 209-227.

FRANKENBERG, Ronald. Economic Anthropology. One Anthropologist's View. - Themes in Economic Anthropology. 3rd ed. - London 1970, str. 47-89.

GEERTZ, Clifford. Peddlers and Princes. Social Development and Economic Change in Two Indonesian Towns. - 4th impr. - Chicago and London 1971.

GODELIER, Maurice. Rationality and Irrationality in Economics. - New York - London 1972.

GOLUBOVIĆ, Zagorka. Čovek i njegov svet. - Beograd 1973.

GRAFENAUER, Bogo. Gospodarski obrat kmetije. - Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I. - Ljubljana 1970, str. 619-651.

GRAFENAUER, Bogo. Poljedelsko orodje. - Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I. - Ljubljana 1970, str. 201-218.

HANSSEN, Börje. Common Folk and Gentlefolk. - Ethnologia Scandinavica 1973, str. 67-100.

HERSKOVITS, Melville. Economic Anthropology. - New York 1965.

HILTL Carl. Das Bachergebirge. Eine monographische Studie. - Klagenfurt 1893.

HIRSCHBERG, Walter. Arbeitsteilung. - Wörterbuch der Völkerkunde. - Stuttgart 1965, str. 20-22.

HØJRUP, Ole. Die Arbeitsteilung zwischen Männern und Frauen in der bäuerlichen Kultur Dänemarks. - Ethnologia Scandinavica 1975, str. 23-27.

JERAJ, Josip. Naša vas. - Ljubljana 1933.

KERENČIČ, Jože. Domačija. - Maribor 1967.

KOCIPER, Stanko. Pravne starine iz Ormoškega okraja. - ČZN 35/1940, št. 1-2, str. 50-59.

KORAĆ, Veljko. Marksovo shvatanje čoveka, istorije i društva. - Beograd 1971.

KRADER, Lawrence. Karl Marx as Ethnologist. - Transactions New York Academy of Sciences 1973, str. 304-313.

KREMENŠEK, Slavko. Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem. - Ljubljana 1970.

KREMENŠEK, Slavko. O razsežnostih pojmov "ljudska kultura" in "sodobne spremembe". - Simpozijum Etnološko proučavanje savremenih promena u narodnoj kulturi. - Beograd 1974, str. 23-31.

KUHAR, Boris. Odmirajoči stari svet vasi. Ljubljana 1972.

KUVAČIĆ, Ivan. Marksizem in funkcionalizem. - Ljubljana 1970.

LEDERER, Emil. Labor. - Encyclopaedia of the Social Sciences. - Vol. VIII. - New York 1953, str. 615-617.

LÖFGREN, Orvar. Arbeitsteilung und Geschlechterrollen in Schweden. - Ethnologia Scandinavica 1975, str. 49-72.

LÖFGREN, Orvar. Family and Household among Scandinavian Peasants. - Ethnologia Scandinavica 1974, str. 17-52.

MACUN, Ivan. Pogled v Pohorje. - LMS 1896, str. 86-97.

MAKAROVIČ, Marija. Medsebojna pomoč. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice VIII. - Ljubljana 1975, str. 25-37.

MAKAROVIČ, Marija. Kostanjevica in okolica. Narodopisni oris. - Kostanjevica na Krki 1975.

MAKAROVIČ, Marija. Delovni dnevnik kmetovalca Danijela Planinca z Libne. - Krško skozi čas. - Krško 1977, str. 589-616.

MAKAROVIČ, Marija. Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem. Na primeru Predgrada v Poljanski dolini ob Kolpi. - SE 17-18/1974-75, str. 35-61.

MARX - ENGELS. Class and the Division of Labour / Lewis A. Coser - Bernard Rosenberg. Sociological Theory. A Book of Readings. - 3rd ed. - 1969, str. 380-384.

MINAŘIK, Franc. Pohorske steklarne. - Maribor 1966.

MIŠIČ, Franc. V žaru in čaru šumovitega Pohorja. - Maribor 1934.

MRKUN, Anton. Etnografija Velikolaškega okraja. Zv. 2. Obrti in trgovina Velikolaškega okraja. - Ljubljana 1943.

OREL, Boris. Ralo na Slovenskem. - SE 14/1961, str. 15-40.

OROŽEN, Janko. Vitanje. - Krajevni leksikon Slovenije III. - Ljubljana 1976, str. 309-310.

PAINE, Robert. Entrepreneurial Activity without its Profits. - The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway. - Bergen - Oslo 1963, str.

33-55.

PEDERSEN, Ragnar. Die Arbeitsteilung zwischen Frauen und Männern in einem marginalen Ackerbaugebiet - Das Beispiel Norwegen. - Ethnologia Scandinavica 1975, str. 37-48.

PIRC, Ivo. Naklo - Rodine. Monografija belokranjske vasi. - Ljubljana 1945.

POLEC, Janko. Križnikovi odgovori na vprašanja v Bogišićevem "Naputku". Posebni odtis iz 3. zv. Razprav pravnega razreda Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. - Ljubljana 1945, str. 151-225.

PREDAN, Drago. Gradivo za oris ljudske materialne kulture na Paškem Kozjaku. - Celjski zbornik 1973/74, str. 371-401.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja. Neka pitanja odnosa sociologije i etnologije. - Radovi XI. savjetovanja etnologa Jugoslavije. - Zenica 1970, str. 199-208.

SAHLINS, Marshall. (komentar k članku Berger, A. H. Structural and Eclectic Revisions of Marxist Strategy. A Cultural Materialistic Critique). - Current Anthropology 17 (June 1976) N° 2, str. 298-300.

SALZ, Arthur. Specialization. - Encyclopaedia of the Social Sciences Vol. XIV. - New York 1953, str. 279-285.

SARAPATA, Adam. Osnove sociologije dela. - Ljubljana 1968.

SAVNIK, Roman. Vitanje. - Krajevni leksikon Dravske banovine. - Ljubljana 1937, str. 568-569.

SCHNEIDER, Harold K. Economic Man. The Anthropology of Economics. - New York - London 1974.

SMITH, Adam / Adam Smit. O načelu koje uzrokuje podelu rada. - Teorije o društvu I. - Beograd 1969, str. 106-108.

SORE, Anton. Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju. - ČZN.N. v. 12/1976, št. 1, str. 155-170.

SUPEK-ZUPAN, Olga. Alternativni ekonomski oblici u američkom društvu. - Ideje 8. - Beograd 1977, št. 5, str. 153-170.

ŠMITEK, Zmago. Delovne skupnosti. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice VIII. - Ljubljana 1975, str. 1-24.

URBAS, Tončica. Nekaj ugotovitev o pohorskem ralu "kavlju". - SE 8/1955, str. 69-80.

VILFAN, Sergij. Očrt slovenskega pravnega narodopisja. - Narodopisje Slovencev I. - Ljubljana 1944, str. 217-262.

Village Life and Labour. - London - Boston 1975.

VIŠNAR, Jože. Konus OZD 1894-1974. - Slovenske Konjice 1974.

WEISER-AALL, Lily. Arbeitsteilung zwischen Männern und Frauen. - Bericht über einen Fragebogen des Instituts "Norsk Etnologisk Gransking" in Oslo, Norwegen ,ausgeschickt 1965. - Volkskunde und Volkskultur. Festschrift für Richard Wolfram. - Wien 1968, str. 428-431.

WIEGELMANN, Günter. Bäuerliche Arbeitsteilung in Mittel - ung Nordeuropa. - Konstanz oder Wandel? - Ethnologia Scandinavica 1975, str. 5-22.

V i r i :

AHAČ, Jožica. Vitanje, geografski oris naselja. - Seminarska naloga na oddelku za geografijo. - Ljubljana 1971.

BAŠ, Angelos. Terenski zapiski, Vitanje 1963. - Slovenski etnografski muzej, Ljubljana (tipkopis).

BOŽIČ, Peter. Od štirih do ene. - Prvomajska priloga. Delo, 1.5.1977, str. 40.

BUČAR-VALIČ, Aleša. Potrošnja in proračun nekaterih družin v Vitanju v 30. letih 20. stoletja. - Proseminarska naloga na oddelku za etnologijo. - Ljubljana 1976/77.

DELAK, Zvezda. Terenski zapiski - noša. Vitanje 1977. - Oddelek za etnologijo, Ljubljana (tipkopis).

HUDALES, Jože. Terenski zapiski - vzajemna pomoč, Vitanje 1977. - Oddelek za etnologijo, Ljubljana (tipkopis).

IRŠIČ, Mile. Ali je "Vitanjska afera" pri kraju? - Celjski tednik, 1.3.1963, str. 6.

KRAŠOVEC, Jure. Vitanjski politični vrh. - Celjski tednik, 27.11.1964, str. 15.

KUHAR, Boris. Zeleno Pohorje - muzejska zbirka. - Celjski tednik, 19.7.1963, str. 14.

MAKAROVIČ, Marija. Terenski zapiski, Vitanje 1963. - Slovenski etnografski muzej, Ljubljana (tipkopis).

MAKAROVIČ, Marija. Vzajemna pomoč na vasi na Slovenskem kot etnološki problem, II. Orehovec, Ljubljana 1974 (tipkopis).

MARIN, D. Pohorc od zibelke do krste. - Večer, 11.7.1963, str. 3.

OMERZEL, Mira. Godčevstvo in ples ter ljudski instrumenti v Vitanju in okolici. - Proseminarska naloga na oddelku za etnologijo. - Ljubljana 1976.

OROŽEN, Janko. Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji. Izdalo Poslovno združenje za obrt, gostinstvo in komunalo "Agens" v Celju ob IV. sejmu obrti (1971) (tipkopis).

PUNGARTNIK, Oto. Geografija trga Vitanja pri Celju. - Diplomska naloga na oddelku za geografijo. - Ljubljana 1961.

STAMEJČIČ, Damjana. Za boljše uspehe. - Novi tednik, 6.3.1975, str. 4.

SUPEK, Olga. Some Notes on Economic Anthropology, December 27, 1975 (tipkopis).

ŠARF, Fanči. Terenski zapiski, Vitanje 1963. - Slovenski etnografski muzej, Ljubljana (tipkopis).

ŠMITEK, Zmago. Poročilo s terenskega dela na Paškem Kozjaku, avgust 1974 (tipkopis).

ŠTRUKELJ, Pavla. Terenski zapiski, Vitanje 1963. - Slovenski etnografski muzej, Ljubljana (tipkopis).

TOMŠIČ, Vida. Razredna vsebina humanizacije odnosov med spoloma. - Naši razgledi, 5.11.1976, str. 553-554.

TRSTENJAK, Lojze. Učitelji napovedali prekinitev dela. - Večer, 1.4.1967, str. 4.

TRSTENJAK, Lojze. Pol kmetij vodijo ženske. - Večer, 16.1.1976, str. 4.

ZIMIĆ, Fedja. So v naši družbi posebni razredi? - Delo, 7.1.1978, str. 24.

Vitanjske Steinauerjeve fužine. - Slovenski gospodar 1898, št. 5, str. 5.

Stavka v rudniku v Stranicah. - Tabor 1923, št. 30, str. 2.

Z delom do uspeha. - Novi tednik, 17.7.1975, str. 7.

Vitanjski Kekec (Glasilo učencev Osnovne šole Vitanje), št. 1, 4, 11, 13 (ciklostil).

Izpiski iz Göthovega anketnega lista za Vitanje, 1843. - Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Ljubljana (tipkopis).

Volilni imenik občine Vitanje 1952. - Krajevni urad Vitanje (rokopis).

Zapisnik poslov in delavcev 1933-1942. - Krajevni urad Vitanje (rokopis).

Župnijska kronika I-II. - Župnijski urad Vitanje.

Šolska kronika I-IV. - Osnovna šola Vitanje.

Rokopisna pesmarica, last A. Pokliča, Vitanje.

Rokopisna pesmarica Angele Osovniker, Mislinja 1910-1915. - Glasbeno narodopisna sekcija ISN SAZU, Ljubljana (kse-rokopija).

VIRI IN LITERATURA K POGLAVJU SKUPNOSTI IN DRUŽBENO RAZLIKOVANJE

L i t e r a t u r a :

Adresar za Slovenijo. - Ljubljana 1923.

BAŠ, Angelos. Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov. - Maribor 1967.

BAŠ, Angelos - KRNEL-UMEK, Duša. Družbene organizacije. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice VIII. - Ljubljana 1975, str. 59-64.

BAŠ, Franjo. Kulturbund v Celju med obema vojnama. - ČZN N. v. 2/1966, str. 215-222.

BAŠ, Franjo. O karakterologiji prebivalstva v Štajerskem Podravju. - ČZN N. v. 1/1966, str. 163-175.

BEARDSLEY, Richard K. - HALL, John W. - WARD, Robert E. Village Japan. - 5th ed. - Chicago - London 1969.

Beyond the Community. Social process in Europe. - Amsterdam 1965.

BIBER, Dušan. Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941. - Ljubljana 1966.

BLAZNIK, Pavle. Topografija vitanjskega urada v luči urbarja iz 1404. - ČZN N. v. 2/1966, str. 96-103.

BOGATAJ, Janez - KRNEL-UMEK, Duša.- ŠMITEK, Zmago. Verovanje. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice IX. - Ljubljana 1978, str. 95-125.

BOISSEVAIN, Jeremy. Introduction: Towards a Social Anthropology of Europe. - Beyond the Community: Social process in Europe. - Amsterdam 1975, str. 11-12.

BORŠNIK-ŠKERLAK, Marja. Aškerc. Življenje in delo. - Ljubljana 1939.

BOŽIČ, Branko. Razvoj gasilstva na Slovenskem. - Ljubljana 1968.

BRÖGGER, Jan. Montevarese. A study of peasant society and culture in Southern Italy. - Halden 1971.

BURSZTA, Józef. Local communities in Poland - from traditional to modern. - Ethnologia Polona 4/1978, str. 21-30.

CHRISTIANSEN, Palle Ove. Peasant Adaptation to Bourgeois Culture? - Ethnologia Scandinavica 1978, str. 98-152.

DAVIS, J. People of the Mediterranean. - London 1977.

ERJAVEC, Fran. Naše društveno življenje. - Slovenci v desetletju 1918-1928. - Ljubljana 1928, str. 744-758.

ERJAVEC, Fran. Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. - Ljubljana 1928.

Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Uvod. Poročila. Vprašalnice. - Ljubljana 1975-1978.

FERENC, Tone. Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945. - Maribor 1968.

FRANKENBERG, Ronald. Village on the Border. - London 1957.

FRIEDL, Ernestine. Vasilika. A Village in Modern Gree-

ce. - New York 1962.

GAMS, Ivan. Pohorsko Podravje. - Ljubljana 1959.

GESTRIN, Ferdo - MELIK, Vasilij. Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. - Ljubljana 1966.

Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. - Ljubljana 1939.

HELPERN, Joel Martin. A Serbian Village. - New York 1958.

KOVAČIČ, Fran. Slovenska Štajerska in Prekmurje. - Ljubljana 1926.

KRNEL-UMEK, Duša. Krajevna skupnost. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice VII. - Ljubljana 1978, str. 11-125.

KRNEL-UMEK, Duša. Prebivalstvo. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice VII. - Ljubljana 1978, str. 1-9.

KRNEL-UMEK, Duša, s sodelovanjem Tanje Tomažič. Družbeno razlikovanje. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice VII. - Ljubljana 1978, str. 37-49.

LAPAJNE, Ivan. Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev. - Ljubljana 1884.

LEWIS, Oscar. Life in a Mexican Village. Tepoztlán Restudied. - 5th ed. - Urbana 1972.

LYND, Robert S. - LYND, Helen Merrell. Middletown. A Study in American Culture. - 2nd ed. - New York 1956.

MAUER, Franjo. 100 let gasilskega društva Vitanje (tipkopis).

MELIK, Vasilij. Izid volitev v konstituanto leta 1920.

- Prispevki 3/1962, št. 1, str. 3-61.

MELIK, Vasilij. Volitve na Slovenskem 1861-1918. - Ljubljana 1965.

MELIK, Vasilij. Slovenci in nova šola. - Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969. - Ljubljana 1970, str. 31-63.

MIKUŽ, Metod. Slovenci v stari Jugoslaviji. - Ljubljana 1965.

MIŠIČ, Fr. Izbrane pesmi pohorskega pevca in pesnika Jurija Vodovnika (1791-1858). - Maribor 1941.

Občinski red in občinski volilni red za vojvodino Štajersko. - Celje 1909.

OROŽEN, Ignaz. Das Bisthum und die Diözése Lavant. - VIII. Theil. - Das Dekanat Neukirchen. - Marburg 1893.

PARK, George. The Idea of Social Structure. - New York 1974.

PITT-RIVERS, J. A. The People of the Sierra. - 5 th ed. - Chicago - London 1969.

PLETERSKI, Janko. Narodna in politična zavest na Koroškem. - Ljubljana 1965.

Pregled Marijinih družb na Slovenskem. - Marijin misijonski koledar 1983. - Groblje 1922.

Pregledek o politični razdelitvi vojvodine Štajerske. - Graz 1868.

PRIJATELJ, Ivan. Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895. - V. del. - Ljubljana 1966.

ROZMAN, Franc. Socialistično delavsko gibanje na Slovenskem Štajerskem. - Ljubljana 1979.

SELIN, Marko. Nič več strogo zaupno. 1-2. - Ljubljana 1978.

SHANIN, Theodor. Peasantry as a Political Factor. - Peasants and Peasant Societies. Middlesex 1973.

STACEY, Margaret. Tradition and Change. A Study of Banbury. - London 1960.

Sto let gasilskega društva Vitanje. - Vitanje 1977.

Verzeichniss der in den neu constiruirten Ortsgemeinden der k. k. Bezirkshauptmannschaft Cilli im August 1850.

VILFAN, Sergij. Pravna zgodovina Slovencev. - Ljubljana 1961.

WINNER, Irene. A Slovenian Village. - Žerovnica. - Providence - Rhode Island 1971.

WOLFE, Alvin W. The Rise of Network Thinking in Anthropology. - Social Networks 1/1978, št. 1, str. 53-64.

Ž.(ičkar), J. Bratovščina 7 žalosti Matere božje. - Voditelj v bogoslovnih vedah. - Maribor 2/1899, str. 365-366.

S e r i j s k e p u b l i k a c i j e :

CZg - Cillier Zeitung. Celje 1/1876-7/1882, 44/1919-53/1928.

D - Domovina. Celje 1/1891-18/1908.

DZg - Deutsche Zeitung. Celje 54/1929-62/1937.

DW - Deutsche Wacht. Celje 8/1883-44/1919.

Gruda. 1/1924-18/1941.

Letopis slovenskih posojilnic. Celje 1/1890-15/1904.

KMD - Koledar Mohorjeve družbe 1871-1917.

Kmetski prijatelj - Der Bauernfreund. Celje 1/1882-3/1884.

MZg - Marburger Zeitung. Maribor 16/1877 - 28/1889 (pregledani letniki).

NDk - Narodni dnevnik. Celje 1/1910-2/1910.

NL - Narodni list. Celje 1/1906-9/1914.

Novice - Kmetijske in rokodelske novice. Ljubljana.

ND - Nova doba. Celje 1/1919-23/1941.

SB - Slovenski branik.

SGp - Slovenski gospodar. Maribor 1/1867-75/1941.

St - Straža. Maribor 1/1909-19/1927.

SüdsP - Südsteierische Post. Maribor 1/1881-20/1900; Südsteierische Presse. Maribor 1/1900-5/1905.

UL - Uradni list deželne vlade za Slovenijo 1/1919.

Vestnik sokolske župe. Celje 1/1930-11/1941.

Zadruga - Glasilo Zveze slovenskih posojilnic. Celje 1884-1918.

S t a t i s t i č n i v i r i :

Specialni krajevni repertorij za Štajersko. Izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910. - Dunaj 1918.

A r h i v s k i v i r i :

Arhiv Gasilskega društva Vitanje.

Deklaracijsko gibanje. Pokrajinski arhiv Maribor.

Dopisi župnijskega urada Vitanje kn. šk. konzistoriju Maribor (1896-1905). Škofijski arhiv Maribor.

Društva. Arhiv SR Slovenije, Ljubljana.

Društva (M-297 a/1907). Štajerski deželni arhiv, Gradec.

Družinske knjige (1858-1915). Župnijski urad Vitanje.

Družinski arhiv Iršičev. Vitanje.

Evidenca gospodinjstev (1918-1941). Krajevni urad Vitanje.

Kmečka hranilnica in posojilnica Vitanje. Pokrajinski arhiv Maribor.

Posestni listi za katastrske občine Vitanje, Brezen, Stenica, Ljubnica, Paka, Spodnji Dolič, Hudinja, Skomarje.

Posojilnica Vitanje. Pokrajinski arhiv Maribor.

Sejni zapisniki občinskega zastopa Vitanje, občinskega odbora Vitanje, občinskega odbora Paka. Zgodovinski arhiv Celje.

Šolska kronika 1-3. Osnovna šola Vitanje.

Šolska kronika Vitanja. Slovenski šolski muzej, Ljubljana.

Zapisniki Saveza streljačke družine. Zgodovinski arhiv Celje.

Zemljiška knjiga, zbirka listin za katastrske občine Vitanje, Brezen, Stenica, Ljubnica, Paka, Spodnji Dolič, Hudinja, Skomarje.

Župnija Vitanje. Pokrajinski arhiv Maribor.

Župnijska kronika 1-2. Župnijski urad Vitanje.

T e r e n s k i v i r i :

KUNČIČ, Irena. Terenski zapiski - družbene organizacije, Vitanje 1976. - Oddelek za etnologijo, Ljubljana (tipkopis).

VIRI IN LITERATURA K POGLAVJU ŽENITOVANJSKE ŠEGE

L i t e r a t u r a:

BAŠ, Angelos. Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov. - Maribor 1967.

BAŠ, Angelos. Izraba prostega časa. - SE 20/1967, str. 76-91.

BOŽIČ, J. Pravni običaji z Gornjegrajskega. - Kotnikov zbornik. - Celje 1956, str. 69-75.

GOLOBIČ, Lojze. Porod, svatba, smrt. - Semič 1932.

HROVATIN, Radoslav. O slovenskem ljudskem plesu. - SE 3-4/1951, str. 276-296.

HUBAD, Franc. Sitten und gebräuchen der Slowenen. - Die Slowenen. - Wien 1910, str. 79-105.

JAGODIC, Marija. Narodopisna podoba Mengša in okolice. - Mengeš 1958.

KOTNIK, France. Ženitovanjske navade v Slovenjem Plajbergu. - ČZN 9/1912, str. 118-133.

KOTNIK, France. Blagoslov Zelišč in čas kresnic. - Et 15/1943, str. 1-25.

KREMENŠEK, Slavko. Obča etnologija. - Ljubljana 1973.

KREMPL, Anton. Dogodivšine Štajerske zemle. - Gradec 1845

KOLOMON, Mulec. Običaji štajerskih Slovencev pri snubljenju in svatbah. - N 14/1856.

KURET, Niko. Praznično leto Slovencev I-IV. - Ljubljana 1965-1971.

KUMER, Zmaga. Slovenska ljudska glasbila in godci - Maribor 1972.

KUMER, Zmaga. Uvod v glasbeno narodopisje. - Ljubljana 1969.

KUMER, Zmaga. Pesem slovenske dežele. - Maribor 1975.

LOŽAR-PODLOGAR, Helena. Šege življenjskega cikla. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice 9. - Ljubljana 1978, str. 20-36.

LOŽAR-PODLOGAR, Helena. Ženitovanjske šege Ziljanov. Magistrska naloga. - Ljubljana 1978.

MAROLT, France. Tri obredja iz Zilje. - Ljubljana 1935.

MAROLT, France. Tri obredja iz Bele krajine. - Ljubljana 1936.

NAVRATIL, Ivan. Slovenske narodne vraže in prazne vere. - LMS 1885, str. 117-183.

NOVAK, Vilko. Slovenski ženitovanjski običaji. - Slovenčev koledar 1941. - Ljubljana 1940, str. 80-81.

NOVAK, Vilko. Apotropejske prvine v slovenskih ženitovanjskih običajih. - Et 14/1942, str. 46-52.

NOVAK, Vilko. Slovenska ljudska kultura. - Ljubljana 1960.

NOVAK, Vilko. Balthasar Hacquet in slovenska ljudska kultura. - Traditiones 3/1974, str. 17-68.

MODERNDORFER, Vinko. Narodno blago koroških Slovencev. - Maribor 1934.

OREL, Boris. Mit bosmana in nakolenčiča v slovenskih ženitovanjskih običajih. - Et 14/1942, str. 74-95.

OREL, Boris. Slovenski ljudski običaji. Narodopisje Slovencev I. - Ljubljana 1944, str. 263-349; Narodopisje Slovencev II. - Ljubljana 1952, str. 134-165.

PAJEK, Josip. Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev. - Ljubljana 1884.

PREDAN, Drago. Gradivo za oris ljudske materialne kulture na Paškem Kozjaku. - Celjski zbornik. - Celje 1974, str. 371-401.

RAMOVŠ, Mirko. Slovenski ljudski plesi. - Ljubljana 1971.

RAMOVŠ, Mirko. Romarski vrtec. - Traditiones 4/1975, str. 47-78.

RUPEL, Mirko. Valvasorjevo berilo. - Ljubljana 1951, str. 133-137.

RUPEL, Mirko. Ženitovanjski običaji v Florjanu nad Gornjim Gradom. - Kotnikov zbornik. - Celje 1956, str. 116-117.

ŠMITEK, Zmago. Delitev dela kot sestavina socialne kulture Vitanja (1890-1975). - Magistrska naloga. - Ljubljana 1978.

TERČAK, Stane. Od rojstva do groba. - Celjski zbornik. - Celje 1974, str. 407-425.

TOŠ, Niko. Metode družboslovnega raziskovanja. - Ljubljana 1976.

TURNŠEK, Metod. Pod vernim krovom. I-II. - Ljubljana 1943-1944.

VODUŠEK, Valens. Kratke poskočne pesmi v Sloveniji. - Rad kongresa folklorista Jugoslavije. - Bled 1959, str. 55-78.

V i r i :

DELAK-KOŽELJ, Zvezda. Noša kot odraz načina življenja v Vitanju od konca 19. stol. do danes. - Diplomska naloga na oddelku za etnologijo. - Ljubljana 1979.

LOŽAR, Helena. Slovenske ženitovanjske šege in njihove značilnosti. - Diplomska naloga na oddelku za etnologijo. - Ljubljana 1966.

OMERZEL, Mira. Godčevstvo in ples. - Seminarska naloga na oddelku za etnologijo. - Ljubljana 1976.

INFORMATORJI

V i t a n j e

Arlič, Helena, Vitanje 125, roj. 1932.
Arlič, Vinko, Vitanje 125, roj. 1929.
Brodej, Anton, Vitanje 66, roj. 1906.
Fijavž, Jožefa, Vitanje 104, roj. 1893.
Fijavž, Marija, Vitanje 104, roj. 1929.
Friedl, Franc, Vitanje 52, roj. 1892.
Grilc, Alojzija, Vitanje 7, roj. 1932.
Grilc, Stanislav, Vitanje 7, roj. 1930.
Grm, Ana, Vitanje 114, roj. 1953.
Grm, Jožef, Vitanje 114, roj. 1924.
Gumilar, Viljem, Vitanje 99, roj. 1927.
Hlastec, Anton, Vitanje 25, roj. 1895.
Hlastec, Marjeta, Vitanje 25, roj. 1892.
Hofbauer, Alojz, Vitanje 108, roj. 1910.
Hofbauer, Marija, Vitanje 108, roj. 1901.
Hrustelj, Jožef, Vitanje 51, roj. 1906.
Iršič, Ana, Vitanje 39, roj. 1892.
Iršič, Frančiška, Vitanje 47, roj. 1909.
Iršič, Janez, Vitanje 47, roj. 1901.

Iršič, Jožef, Vitanje 39, roj. 1895.
Jakop, Ivan, Vitanje 14, roj. 1916.
Jakop, Justina, Vitanje 88, roj. 1910.
Jančič, Matilda, Vitanje 71, roj. 1919.
Jeromel, Jožefa, Vitanje 91, roj. 1916.
Jeromel, Viktor, Vitanje 91, roj. 1909.
Kac, Jožef, Vitanje 94, roj. 1913.
Kajtna, Konrad, Vitanje 100, roj. 1921.
Kitek, Marija, Vitanje 18, roj. 1892.
Kitek, Stanislav, Vitanje 18, roj. 1928.
Kos, Marija, Vitanje 90, roj. 1904.
Kovše, Jernej, Vitanje 44, roj. 1911.
Kovše, Bernarda, Vitanje 44, roj. 1930.
Kušar, Tereza, Vitanje 88, roj. 1895.
Kuzman, Ana, Vitanje 53, roj. 1900.
Kuzman, Jernej, Vitanje 82, roj. 1928.
Majhenič, Karolina, Vitanje 48, roj. 1922.
Majhenič, Maks, Vitanje 48, roj. 1911.
Marošek, Franjo, Vitanje 130, roj. 1927.
Mavc, Lovrenc, Vitanje 60, roj. 1908.
Medved, Franc, Vitanje 76, roj. 1920.
Medved, Hedvika, Vitanje 76, roj. 1921.
Mlinšek, Pavla, Vitanje 13, roj. 1903.
Pajk, Jožefa, Vitanje 92, roj. 1919.
Pajk, Miloš, Vitanje 92, roj. 1919.
Petaci, Anton, Vitanje 67, roj. 1900.
Petaci, Ivan, Vitanje 132, roj. 1929.
Petaci, Štefanija, Vitanje 132, roj. 1935.
Petaci, Vida, Vitanje 132, roj. 1958.
Petelinšek, Štefka, Vitanje 50, roj. 1930.
Petre, Anton, Vitanje 49, roj. 1906.
Petre, Franc, Vitanje 144, roj. 1916.
Petre, Jožefa, Vitanje 144, roj. 1923.
Podgrajšek, Darinka, Vitanje 35, roj. 1952.

Podgrajšek, Ana, Vitanje 35, roj. 1922.
Poklič, Anton, Vitanje 143, roj. 1930.
Potočnik, Elizabeta, Vitanje 63, roj. 1919.
Potočnik, Viktor, Vitanje 63, roj. 1910.
Primožič, Mena, Vitanje 106, roj. 1904.
Primožič, Vinko, Vitanje 106, roj. 1898.
Pungartnik, Rozalija, Vitanje 47, roj. 1890.
Pušnik, Franc, Vitanje 101, roj. 1889.
Pušnik, Rozalija, Vitanje 101, roj. 1898.
Ravnak, Anton, Vitanje 12, roj. 1928.
Rejec, Franjo, Vitanje 116, roj. 1898.
Rek, Danijela, Vitanje 49, roj. 1930.
Rupnik, Marija, Vitanje 84, roj. 1908.
Sevšek, Ivan, Vitanje 107, roj. 1910.
Sevšek, Marija, Vitanje 107, roj. 1922.
Skok, Katarina, Vitanje 16, roj. 1906.
Somrak, Vinko, Vitanje 100, roj. 1926.
Stožir, Dušan, Vitanje 112, roj. 1920.
Šega, Ana, Vitanje 126, roj. 1935.
Trobec, Julijana, Vitanje 84, roj. 1919.
Vodovnik, Franc, Vitanje 71, roj. 1904.
Vrhovšek, Milica, Vitanje 135, roj. 1922.
Zlodej, Antonija, Vitanje 58, roj. 1908.
Zlodej, Božo, Vitanje 131, roj. 1938.
Zlodej, Konrad, Vitanje 58, roj. 1906.

B r e z e n·

Mohorič, Franc, Brezen 65, roj. 1904.

H u d i n j a

Kovač, Ivan, Hudinja 6, roj. 1913.

Kranjc, Julijana, Hudinja 4, roj. 1925.
Kranjc, Alojz, Hudinja 4, roj. 1913.
Kušar, Justina, Hudinja 17, roj. 1913.
Tepej, Ivanka, Hudinja 15, roj. 1930.

L j u b l j a n a

Rupnik, Janko, Ljubljana, Zvonarska 11, roj. 1931.

L j u b n i c a

Fijavž, Milica, Ljubnica 1, roj. 1919.
Podergajs, Jožica, Ljubnica 30, roj. 1953.
Plankl, Marija, Ljubnica 33, roj. 1924.

M i s l i n j a

Krenker, Ivan, Zarušje 95, roj. 1933.

P a k a

Arcet, Marija, Paka 7.
Friškovec, Ludvik, Paka 6, roj. 1912.
Hrustelj, Anton, Paka 1, roj. 1947.
Jakob, Lojzka, Paka 4, roj. 1936.
Jeseničnik, Leopold, Paka 25, roj. 1957.
Jeseničnik, Alojzija, Paka 25, roj. 1925.
Pesjak, Marija, Paka 44, roj. 1933.
Pogorevc, Marija, Paka 53, roj. 1928.
Potočnik, Ivan, Paka 18, roj. 1911.
Rošar, Karlina, Paka 45, roj. 1922.

S k o m a r j e

Kovše, Veronika, Skomarje 58, roj. 1903.

S l o v e n s k e K o n j i c e

Hasenbihel, Viljem, Slovenske Konjice, Miljkenkova 15a, roj. 1904.

Zlodej, Jurij, Slovenske Konjice, Šolska ulica 6, roj. 1888.

S p o d n j i D o l i č

Dvorjak, Marija, Spodnji Dolič 62, roj. 1915.
Dvorjak, Štefan, Spodnji Dolič 62, roj. 1911.
Jeromel, Jože, Spodnji Dolič 40, roj. 1899.
Jevnišek, Franc, Spodnji Dolič 26, roj. 1896.
Pavlič, Genovefa, Spodnji Dolič 92, roj. 1919.
Somrak, Marija, Spodnji Dolič, roj. 1941.
Vetrih, Milan, Spodnji Dolič 13, roj. 1932.

S t e n i c a

Poklič, Alojz, Stenica 5, roj. 1897.
Poklič, Marija, Stenica 5, roj. 1899.
Slemenšek, Marija, Stenica 32, roj. 1932.

V e l e n j e

Jelenko, Slava, Zidanškova 2, roj. 1935.

V o j n i k

Felicijan, Franc, Vojnik, roj. 1913.

SUMMARY

BREAD AND POLITICS

Chapters from the ethnology of Vitanje (Slovenia, Yugoslavia)

I n t r o d u c t i o n

Slovene ethnologists have already tackled a number of questions connected with socioeconomic conditions; yet it has been technical, ergological and legal historical aspects that they have often limited themselves to, taking less interest in the questions to what extent and in what way particular forms of work have determined the relations among individuals and social groups and influenced their mode of living. Some authors, however, have tried to analise the forms and conditions of work within certain vocations and economic activities, but only very few attempts have been made so far at showing the whole of the working complex at a higher stage of economic and occupational differentiation. Therefore the system of the division of labour among social groups and individuals has hardly ever been dealt with by Slovene scientists up to the present.

The present work tries to present the interconnection of the forms of labour division and social stratification during the period ranging from the 1870s up to the Se-

cond World War. And it is not only the hierarchy of work organization itself that we are interested in, but also the stratification based on the ownership of material goods, power and authority, which affected general social relations among the groups of Vitanje inhabitants.

As regards the hitherto performed studies of social groups, Slovene ethnologists have taken interest primarily in informal social connectedness, neglecting the study of formally organized groups and communities, which comprise the sociopolitical community, land community, social organizations, religious and school communities.

Various kinds of social differentiation have been determined in connection with the study of communities and groups. People can be differentiated on the material, educational, vocational, political, national, religious or biological bases.

While studying the Vitanje social groups, we would not do with a simple claim that a local community is but part of a larger one; rather, we have decided on a broader aspect, trying to determine its relation to national and political problems as well as to find out to what extent impersonal macroprocesses can be said to have constituted the state apparatus, school system and the Church on the one hand, and to what degree, on the other, individuals, their interrelations, standards and values can be considered to have performed a special role in them as well.

Social differentiation, originating in material, vocational or other bases, affected also other spheres of social life in Vitanje and its surroundings. And here,

it is above all nuptial rites, and partially also music, songs and dances that are dealt with in accordance with such viewpoints.

S e t t l e m e n t a n d I n h a b i t a n t s

Vitanje is a settlement lying in a small basin under the southern Pohorje. A number of secluded farms and a few small hamlets (Brezen, Paka, Spodnji Dolič, Hudinja, Stenica, and Ljubnica) can be found in the neighbouring parts of the Pohorje, Paški Kozjak and Stenica, most of them scattered in clearings in the midst of forests.

The road leading from Celje towards Slovenj Gradec via Vitanje was probably known already in ancient times. The Slovenes settled here in the 580s, and in the second half of the 8th century, the area came under Franconian rule; in the 11th century, it passed into the hands of the Krka diocese, which soon built a castle in Vitanje and established there the administrative seat of its Slovene Styrian property. The church of St. Peter and Paul was first mentioned at the end of the 11th century.

The original, medieval settlement spread probably around the parish church; the town was first mentioned in the 14th century documents. As to the vicinity of Vitanje, it was secluded farms that were characteristic of it at the beginning of the 15th century. The mention of the other castle was first made in the mid-14th century.

The two Vitanje castles decayed in the 1680s and 1790s,

whereas the Vitanje manor with its seat in the town, the last remainder of the Krka property, was sold in 1783.

It was probably towards the end of the 17th century or even more likely in the first half of the 18th century that a glass-furnace began working in the vicinity of Vitanje. Between the years 1781 and 1874 glass houses could be found at Rakovec, and from 1788 up to 1907 iron works operated near Vitanje. As to natural resources, ores, granite and wood were exploited on the southern Pohorje and the northern slopes of Kozjak.

The population of Vitanje amounted to 542 persons in 1850, but it decreased by 159 people till 1910. Owing to economic regression, the number of inhabitants kept falling even after the First and the Second World Wars, the turning point being 1948, when the population began growing once again, so that its number amounted to 705 in 1971.

Division of Labour in Vitanje Economy

The study of Vitanje economy has proved that it is not only social stratification and thence resulting social contraventions that are caused by labour division, but that it also plays a strongly cohesive role at the level of the individual, family and larger social group. In Vitanje, work performed different social roles: it represented either an object of exchange or payment, or simply a service without recompense. The labour exchange among the Vitanje farmers exhibited no exploitive traits; for the most part, it represented just mutual assistance

among neighbours and relatives. Such mutual assistance was most strongly felt among female relatives (e.g. between mothers and their married daughters, between married sisters etc.) and it has been enfeebled only recently, owing to the blurring of the once sharp dividing line between male and female spheres of work.

It was the confirmation of social interrelationship rather than economic profit that formed the basis of such mutual assistance among neighbours as well as relatives. Therefore in such cases, the work performed in return did not need to equal the received service either in quality or quantity. Such exchanges of labour services reminded in a way of mutual donation. Thus the thought that was implied by Marcel Mauss, viz. that giving meant "extension of self", could also be applied, in that sense, to the field of farmers' labour exchange. In Vitanje, the refusal of mutual labour assistance would also have meant the refusal of social relations with one's environment. The farmer that would not cooperate in the process of mutual assistance would still have prospered economically, whereas socially he would have become completely isolated.

Labour services performed by the nearest relatives were done gratis and so was the work carried out on the occasion of certain joint working actions in Vitanje - the construction of roads and the new Cultural Home after the Second World War. Labour services were free even among neighbours, e.g. their help in case of fire or the restoration of a burnt down house.

However, the most widespread form of labour exchange and with it connected social relations was at that time and still continues to be the work performed for pay in

cash or goods. Of the three above mentioned social forms of work, the last one was the only form to give the opportunity for the exploitation of other people´s work, the aim being the achievement of private material riches. A special exploitative form of paid work was the way of paying for a rented house (cottage) and the land to go with it by personal work for the owner, a farmer or a town proprietor.

In Vitanje, tenants had to work for 80 to 120 days a year in order to pay for a dwelling and a small piece of cultivable land. Their working days were chosen by the owner himself, in accordance with his own needs, and the tenant could not but obey even if the number of working days exceeded the amount that had been agreed on. Such interrelations of the tenant and the landlord made the former become completely tied to the owner´s land, gradually turning him into one of the principal sources of material exploitation.

Big farmers usually let two or three cottages together with the corresponding piece of land; besides, dwellings and land were also let by rich merchants and estate proprietors, in which case tenants had to take care of the estates of their owners. Their rents were paid for not only by personal work but also by cattle and crops. While in case of farmers the strategy of wealth accumulation was based chiefly on the exploitation of their tenants, day-labourers, farmhands, maid-servants and ultimately even their own family members, most merchants-estate proprietors used the following strategy:

1. lending money and purchasing mortgaged land,
2. trade, where they tried to achieve the highest possible difference between the purchase and selling market prices,

3. exploitation of servants, temporarily hired workers and tenants living on the proprietor's land.

Estate proprietors tried to spread their economic activity to different spheres of economy and to organize their production units into "a chain". It was above all for the following reasons that the "chain" type of organization, uniting different activities into a whole, was far more remunerative than simple duplication or multiplication of plants of the same kind:

1. raw materials coming from one plant could be used in another (e.g. the crops grown in the proprietor's land were made use of in the inn belonging to the same person and it was in that inn that the proprietor's workers were served food. A dealer in wood used to pay for wood with goods from his own shop, etc.). Thus the proprietor succeeded in achieving the highest possible level of autarchy.
2. if one plant out of this "chain" happened to face difficulties owing to a change in market prices, competition and the like, it could be helped by the money coming from its owner's other, more successful plants,
3. the mode of gathering economic plants into "a chain" was in concord with the needs of local population (e.g. after selling wood to the wood dealer, the farmer spent part of his money in the dealer's shop and inn - and it was in his shop that he could get everything he needed for his household).

Such organization of plants demanded a number of permanently employed workers of different skills (farmhands, maidservants, shop-assistants, cooks, forestry workers, who were occasionally helped by temporarily hired men,

etc.). Surely, the increase in the number of plants could also reach its limit of economic profitability - so not even one of the Vitanje rich proprietors possessed more than five or six different plants (a farm, shop, timber trade, saw- and flour-mills,inn, butchery or a workshop). Such a number could be considered the upper limit of economic profitability of the "chain". If the number of plants had been increased to reach beyond that limit, the personal supervision of the whole chain would have been made difficult. Therefore the development in Vitanje would have been probably directed towards an increase in the capacity of individual plants and not their number, had not the Second World War stopped the process.

Communities and Social Differentiation

In the mid-19th century, the Vitanje region was divided into six communes in administrative-political regard, whereas its parish comprised the whole of approximately the same area. When the communes were established, social interests were, in all probability, still rather undefined; later on, however, two groups began to emerge. The first one consisted of the natives of Vitanje, the Germans, inhabitants of the town itself, religiously rather indifferent people; the other group, on the contrary, comprised people from the Vitanje neighbourhood, the Slovenes, farmers, all of them Roman Catholics. The leading group of the Vitanje inhabitants had already formed their joint economic interests and developed the feeling of affiliation to a national community. The judicature of the place was in their hands and it was they who exerted influence on the leading bodies of all the neighbouring communes except one. Their political

action was directed towards an open fight against the assertion of Slovene national and political rights (e.g. they fought against the introduction of the Slovene language into schools and offices) and towards canvassing German votes for the election at the communal, district and state levels. Their representatives could be found in the district-board in Konjice, and they also maintained contact with the German state deputy, who used to come on regular visits to Vitanje.

The Germans spread their activity from the leading positions in the local administration to a number of societies; they founded the Vitanje firemen's society, a branch of Schulverein, saving- and loan banks, a singing society, and they became members of Südmark. The majority of them were quite indifferent as regards the Roman Catholic faith, and they were opposed to the clergy that were Slovene orientated.

The Slovene country people from the neighbourhood, who were in the majority, had separate economic aims and were not so well organized. The few Slovenes that had proved economically successful within the town itself got Germanized; as a matter of fact, strongly nationally feeling Sloenes were not even allowed to settle there for good.

It was only in the 1880s, after the arrival of a nationally feeling and politically active parish priest in Vitanje, that the Slovenes were finally prepared to take part in a willful and faster process of unification. In spite of the German actions, the Slovenes managed to win the election in the neighbouring communes, and by the end of the century, the leading bodies of all the neighbouring communes came into the hands pf the Slove-

nes, who soon founded a loan bank, a co-operative society and a reading society.

The emergence of such a firm union of the Slovenes with quite clearly defined aims met with strong opposition of the Germans, who did their best to increase the activity of their societies and the frequency of their performances; at the end of the century, they even built a German school in Vitanje. Their contraventions spread to the field of religion, too, and it was soon after the emergence of the away-from-Rome movement that a Protestant pastor began visiting Vitanje. Contraventions were at their height at the end of the century, when two communities with well defined aims were formed: the Germans wealthy townsmen, Liberals, Protestants, constituted the first one, whereas the other consisted of the Slovenes, country folk, Clericalists, Roman Catholics.

At the end of the century, Vitanje witnessed the emergence of the third group: workmen, who were partly influenced by their parish priest, who established the Catholic workmen´s relief society, and partly by social democrats, who sent their representatives to Vitanje.

From the very beginning of the 20th century up to the First World War, Vitanje witnessed economic regression, which was due to its situation far away from important roads and railways. The German inhabitants retained their social positions and remained united, althrough their political power stopped growing.

On the arrival of another parish priest, the Slovene community divided into clerical and liberal groups, which also affected the lives of its societies. In addition to the already existing loan bank, which got liberally orientated, another loan bank, rural and clerically oriented,

was founded. The parish priest tried hard to consolidate his position and to spread his influence to the Vitanje inhabitants.

During the First World War, the people from Vitanje as well as from its surroundings were united by the Church and its joint divine services. The national declaration movement first spread throughout the neighbourhood in the autumn of 1917 and the following summer it reached Vitanje, too.

After the First World War, the National government chose new Slovene communal leaders and dismissed the old ones. The Germans raised loud protests against the new state of affairs, but they soon became quiet and continued their activity in secrecy. Before long three sociopolitical groups were formed: the Slovenes-immigrants, the Slovenes-natives, and the Germans-natives. The nationally feeling Slovenes tried a number of times to establish progressive societies, but they failed, which was undoubtedly due to some broader social reasons.

It was only after the formal union of the communes in 1933 that a tendency to unite Vitanje and its neighbourhood became more pronounced. Renewed attempts at the revival of the activities of different societies were unsuccessful; the firemen´s society and the rifle association, which were still active, were not led by the progressive Slovenes. The members of the German group, who preserved their economic position and remained members of the communal council and societies, began acting underground - as a clique, and they even got connected with some external secret organizations.

N u p t i a l R i t e s

In Vitanje and its neighbourhood, farmers used to prove their firm economic and social position by giving luxurious, several days lasting wedding-parties. In the chapter on nuptial rites there are detailed descriptions of how young farmers and country girls got acquainted with each other, their visits and wooing, making of wedding contracts, preparations for festivities, wedding ceremonies as well as other customs and beliefs referring to nuptials.

Weddings of the rural proletariat were much more modest, accompanied by no special ceremonies; sometimes just two witnesses attended such a wedding. It was with this stratum that poverty and social weakness were the most obvious, therefore the wedding itself represented a mere formality.

Well-to-do inhabitants of Vitanje, who mingled with nobody but their equals, prepared weddings in accordance with well established rules, taking example by larger urban centres. As a rule, the engagement with the already indispensable engagement ring came first and was celebrated within a family circle. Before long, it was followed by the wedding, without any special ceremonies. The bride´s dress was usually bought in the nearest larger town, the richest brides having dresses from Vienna, Paris or Graz. After the wedding, the newly weds went on a wedding tour.

Owing to numerous changes in socioeconomic relations, some of the nuptial customs have lost their meaning and have been abandoned, whereas other have been changed and adopted to suit the new conditions. It is interesting to observe the tendency to revive the old rural nuptial ri-

tes, which has emerged recently among peasants as well as other strata of population.

M u s i c, S i n g i n g a n d D a n c i n g

The chapter on the ethnomusicological picture of the scattered mountain village Paka near Vitanje describes the role music and dancing played in the lives of its people, the general state of their culture and sociability, the range of their music horizon, choir activities and participation in instrumental ensembles, listening to the radio and watching television programmes, leisure time activities, the character of dancing parties, their search for entertainment in the lowlands as well as their selection of songs and dances, which was connected with the way of living and the customs of the calendar and life cycles. Special attention is paid to the influence their social stratification exerted on ethnomusicological phenomena and to their changes in the years following the Second World War, between the wars, and to the largest extent possible, also before the First World War. The research with its detailed ethnological data complements the folkloristic material gathered in 1976 and 1977. Besides, it also sheds light on the problem of communication among people living in a scattered mountain village with no centre within the settlement itself.

As regards the role of music and dancing, the study shows that a scattered mountain village, Paka for example, does not differ from any other compact rural settlement in Slovenia, allowing, of course, for the differences in customs and manners, with which music and dances were and still continue to be partially connected. As to their

passive musical perception and taste, a similar conclusion can be drawn, the two principal musical genres that are listened to in Paka nowadays being folk and the so-called national entertaining music. The study also proves that, as regards the genre and composition, songs, dances and instrumental music in Paka are the same as those which are characteristic of the entire southwesteren Pohorje and partly also of the Mislinja, Upper Savinja, and Mežica valleys, and in the majority of cases even of the whole of Slovenia. Characteristics of a scattered mountain village are above all its rather incomplete society life and utter lack of cultural entertainment (the cinema, theatre performances, concerts) with the exception of the performances that are listened to on the radio and viewed on television by only very few people.

P R I L O G E

1. KRONOLOGIJA

Rimska doba	- verjetno naselje Upellae
80. leta 6. stol.	- Slovenci naselijo vitanjsko območje
980	- cesar Oton II. podeli posest Viljemu Breže - Seljškemu
1072	- ozemlje preide v last krške škofije
2. pol. 11. stol.	- omemba cerkve sv. Petra in Pavla
1106	- cerkev sv. Petra in Pavla podružnica šmartinske pražupnije
1140	- omemba gradu Witenstain
zač. 13. stol.	- poznoromanska cerkvena ladja sv. Petra in Pavla
pred 1280	- vitanjsko deželno sodišče dobi pravico krvnega sodstva
1296	- omejen vikar
zač. 14. stol.	- omejen Novi grad
1306	- omejena cerkev sv. Lovrenca v Stranicah
1306	- omejen trg - oppidum
1313	- omejena cerkev sv. Lamberta v Skomarju
1329	- omejen trg - Markt
pred 1329	- stalni vikar
1329	- omejena cerkev sv. Petra in Pavla
pred 1404	- škofijski dvorec v trgu
1487	- vikariatni župnik

2. pol 15. stol.	- cerkev sv. Jerneja (sv. Antona) v Breznu
1542	- cerkev sv. Vida v Hudinji
2. pol. 16. stol.	- poslopje škofijske uprave v trgu
2. pol. 16. stol.	- cerkev sv. Marjete na Lošperku v Spodnjem Doliču
pred 1700	- propade Stari grad
pred 1700	- steklarska peč
1705 - 1874	- glažute na Rakovcu
1747 - 1754	- cerkev Matere božje na Hribarci
1763	- sistemizirana šola
1783	- prodaja krške posesti
1788 - 1907	- fužine
1788	- samostojna župnija Vitanje
pred 1800	- propade Novi grad
1823	- ustanovljena enorazrednica
1871	- ustanovljena dvorazrednica
1882	- ustanovljena trirazrednica, zgrajena enonadstropna šola
1888	- brzojavna postaja
1895	- ustanovljena šulferajnska šola
1907	- ustanovljena štirirazrednica, zgrajeno drugo nadstropje stavbe

2. IMENA OTROK OD 1900 DO 1973

Upoštevali smo samo razdelitev na slovensko in neslovenska imena.

Imena - primeri

Razdobje	Odstotek imen Slovenska	Neslovenska
1900-19	60,86	39,14
1920-49	61,43	38,57
1950-73	98,72	1,28

Iz podatkov o odstotkih vidimo, da je bilo število neslovenskih imen v prvih dveh razdobjih razmeroma visoko, če ga primerjamo s slovenskim, po letu 1950 ima le en otrok neslovensko ime.

Imena otrok

Razred	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	177	127	183	105	139	58	15	5
Sl.ime	127	58	73	73	112	58	15	4
Ne.ime	50	69	110	32	27	0	0	1

3. POKLICI IN POLOŽAJ V POKLICU STARŠEV

V tabelah je naveden položaj v poklicu očeta in matere od leta 1900 do leta 1973. Podatki o poklicu očeta so zajeti za vse opazovano obdobje, za matere pa šele od leta 1941 dalje; izjema so le nezakonske matere, za katere poznamo poklic že od leta 1900 dalje.

Položaj v poklicu je rezultat predvsem:

1) znanja: pridobljenega s šolanjem,
   pridobljenega zunaj šole,
2) lastništva: nelastnik (kmečki delavec, obrtniški delavec...),
   lastnik zemlje ali obrata (kmet, obrtni mojster, lastnik žage itd.).

Socialni položaj prebivalca je določen predvsem:

1) s položajem v poklicu,
2) z dohodkom iz dela,
   od premoženja (pridobljenega, podedovanega).

Razvrstitev prebivalcev Vitanja po položaju v poklicu:

Št. 1. nekvalificirani in polkvalificirani delavci,
2. kvalificirani in srednjekvalificirani delavci,
3. visokokvalificirani delavci,
4. izobraženci,

5. posestniki,
6. kmetje.

Jasno je razvidno, da je bilo največ očetov s položaji v poklicu: 2,3 in 1. Pri materah je daleč na prvem mestu položaj 1, kmalu za tem pa položaj 2 in 6.

Položaj v poklicu matere

Položaj v poklicu	1	2	3	4	5	6
Število nov.	179	23	4	1	2	15

Položaj v poklicu očeta

Položaj v poklicu	1	2	3	4	5	6
Število nov.	109	238	180	28	52	21

- CYBER 70 UW STATJOB
NOVOROJENCEV PO RANGIH

Y HISTOGRAM FOR VARIABLE

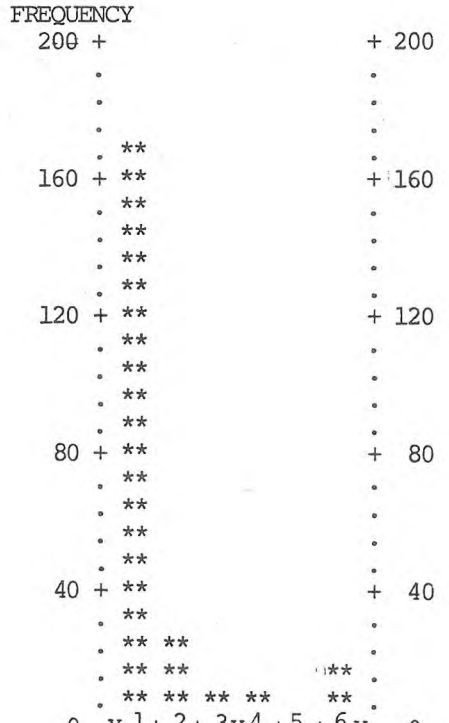

- CYBER 70 UW STATJOB
NOVOROJENCEV PO RANGIH

Y HISTOGRAM FOR VARIABLE 1 RPO
FREQUENCY

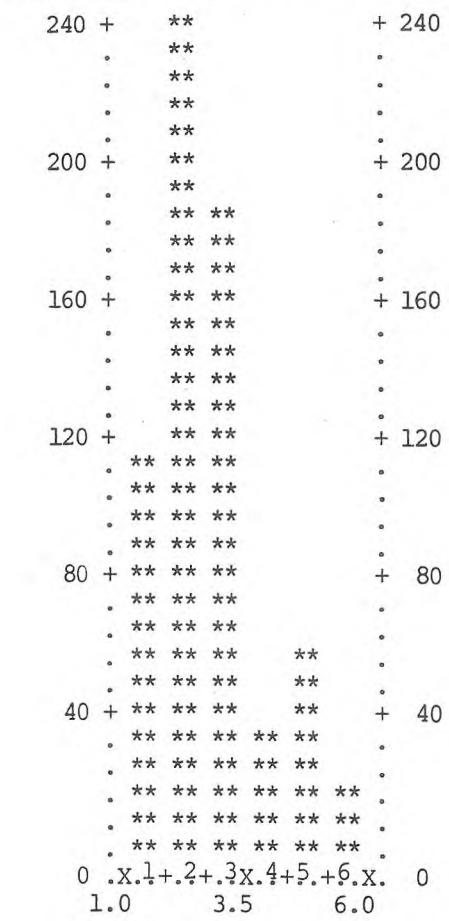

Poklici staršev

Rang poklica očeta

Razred	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	119	102	127	87	114	59	15	5
1	11	11	8	10	31	29	7	2
2	52	47	52	26	42	13	3	3
3	31	29	44	36	26	13	1	0
4	9	5	5	1	8	0	0	0
5	10	9	18	14	1	0	0	0
6	6	1	0	0	6	4	4	0

Rang poklica matere

Razred	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	9	6	22	1	107	59	15	5
1	5	5	15	1	86	51	11	5
2	0	0	7	0	13	3	0	0
3	0	0	0	0	2	2	0	0
4	0	0	0	0	1	0	0	0
5	1	1	0	0	0	0	0	0
6	3	0	0	0	5	3	4	0

4. LASTNIŠTVO STARŠEV

Vsaki poklicni skupini je pripisana še šifra lastništva, in sicer naslednje kategorije:

1. nelastnik,
2. lastnik obrata, v skladu s poklicem,
3. lastnik obrata zunaj poklica,
4. dvojni ali trojni lastnik (obrata v poklicu in obrata zunaj poklica),
5. dvojni ali trojni lastnik (obratov zunaj poklica).

Lastništvo očeta

Razred	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	119	102	127	87	114	59	15	5
1	61	49	47	38	84	49	10	5
2	19	30	46	30	27	10	5	0
3	3	1	11	5	2	0	0	0
4	25	13	11	13	0	0	0	0
5	11	9	12	1	1	0	0	0

Lastništvo matere

Razred	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	9	6	22	1	107	59	15	5
1	9	6	22	1	106	59	15	5
2	0	0	0	0	1	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	0	0	0

Zahteve - 14A, B, C, D

5. KRAJ POROKE STARŠEV

Kraj poroke se nekaj časa ujema predvsem s krajem rojstva matere; precejšen je tudi odstotek porok v kakem tretjem kraju, in šele nato je kot kraj poroke na vrsti očetov rojstni kraj.

Najmanj pa so se poročali v kraju, ki je hkrati rojstni kraj matere in očeta. Iz podrobnejšega pregleda tabel vidimo, da je bilo razmeroma zelo malo porodov doma iz istega kraja. Navedene ugotovitve pa veljajo le za prvo razdobje opazovanja.

Po letu 1930 pa do leta 1939 so znatne spremembe, saj se materin rojstni kraj kot kraj poroke relativno manjkrat pojavlja, le 24 %. Močno se poveča število porok v rojstnem kraju ženina in neveste, relativno kar za 19 %. Močno se zviša število porok v kraju, ki ni ne rojstni kraj očeta ne matere.

Za zadnjo razpredelnico, torej za vojni čas pa je značilno, da ponovno porastejo poroke v krajih, kjer kraj poroke ni rojstni kraj ne očeta ne matere. Za ostale kategorije ostaja odstotek pretežno v enakem relativnem razmerju kot v predhodnem razdobju.

Čas poroke:	Odstotek porok 1927-29	1930-39	1940-41
Kraj poroke je:			
a) očetov rojstni kraj	16,12 %	13,75 %	10 %
b) materin rojstni kraj	54,83 %	30 %	30 %
c) rojstni kraj očeta in matere	6,45 %	25 %	20 %
Kraj poroke ni rojstni kraj ne očeta ne matere	25,80 %	29,75 %	40 %

(Ne)ujemanje krajev rojstva/poroke staršev

Poroka = rojstvo očeta <> rojstvo matere

Razred	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	5o-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	7	31	3	0	0	0
Vitanje	0	0	5	19	1	0	0	0
M.O.1	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.2	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.3	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.4	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.5	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.6	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.7	0	0	0	0	0	0	0	0
Sl.K.	0	0	0	0	0	0	0	0
Regije	0	0	2	12	2	0	0	0
Mesta	0	0	0	0	0	0	0	0

Poroka <> rojstvo očeta = rojstvo matere

Razred	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	0	0	0	0	0	0
Vitanje	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.1	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.2	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.3	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.4	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.5	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.6	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.7	0	0	0	0	0	0	0	0
Sl.K.	0	0	0	0	0	0	0	0
Regije	0	0	0	0	0	0	0	0
Mesta	0	0	0	0	0	0	0	0

Poroka <> rojstvo očeta <> rojstvo matere

Razred	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	24	47	7	0	0	0
Vitanje	0	0	13	31	6	0	0	0
M.O.1	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.2	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.3	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.4	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.5	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.6	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.7	0	0	1	2	0	0	0	0
Sl.K.	0	0	6	3	0	0	0	0
Regije	0	0	4	11	1	0	0	0
Mesta	0	0	0	0	0	0	0	0

Poroka = rojstvo očeta = rojstvo matere

Razred	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	0	0	0	0	0	0
Vitanje	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.1	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.2	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.3	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.4	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.5	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.6	0	0	0	0	0	0	0	0
M.O.7	0	0	0	0	0	0	0	0
Sl.K.	0	0	0	0	0	0	0	0
Regije	0	0	0	0	0	0	0	0
Mesta	0	0	0	0	0	0	0	0

Kraj poroke staršev:

	Poroke v odstotkih		
Čas poroke:	1927-29	1930-39	1940-41
Kraj poroke:			
Vitanje	58,06 %	63,75 %	80 %
Kraji v občini Slovenske Konjice	3,22 %	3,75 %	
7 mest	19,35 %	3,75 %	
področja	19,35 %	28,75 %	20 %

6. MESECI POROKE STARŠEV

Starši so se v vseh treh obdobjih poročali predvsem pozimi, največ pa v mesecu februarju, v prvem razdobju 30,30 % staršev, v drugem 38,75 % in v tretjem razdobju 30 %. Februarju sledita z odstotki porok meseca januar in december.

Mesec poroke staršev

Razred	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79
Skupaj	0	0	31	80	10	0	0	0
Jan.	0	0	2	11	1	0	0	0
Feb.	0	0	9	31	3	0	0	0
Mar.	0	0	0	0	0	0	0	0
Apr.	0	0	4	1	0	0	0	0
Maj	0	0	1	8	0	0	0	0
Jun.	0	0	0	3	0	0	0	0
Jul.	0	0	5	5	2	0	0	0
Avg.	0	0	1	4	1	0	0	0
Sep.	0	0	4	6	0	0	0	0
Okt.	0	0	3	6	0	0	0	0
Nov.	0	0	2	5	2	0	0	0
Dec.	0	0	0	0	1	0	0	0

7. NAJEMNA POGODBA

sklenjena 15. maja 1915 med gospo Amalijo Rupnik, hišno posestnico v Vitanju št. 2 kot najemodajalko na eni strani, ter Martinom Felicijanom, lončarskim mojstrom v Vitanju, kot najemnikom na drugi strani.

Amalija Rupnik daje Martinu Felicijanu v najem stavbo lončarske delavnice in del podstrešja nad delavnico in lončarsko pečjo, z izjemo spodaj ležeče zelenjavne kleti in sosednje ledenice, za letno najemnino K 160.- stošestdeset kron - (v slučaju določitve vojnega davka bo cena letno za toliko povišana) od 15. maja 1915 do 15. maja 1920. Dogovorjena najemnina 160.- kron je plačljiva v dveh letnih obrokih in sicer 15. maja in 15. novembra vsakega leta vnaprej po 80.- kron.

Martin Felicijan dobi tik pred delavnico, poleg sadne stiskalnice, prostor za shranjevanje kurjave in lahko uporablja tudi kakih 20 m^2 travnika pred delavnico za sušenje posode. Eventualna popravila pri peči in v lončarski delavnici mora najemnik plačevati sam.
Najemnik M. Felicijan se obvezuje, da bo v vseh prostorih in na okoliškem travniku in vrtu vzdrževal strog red in da bo poravnal vso škodo po ocenjeni vrednosti.
Po pretečeni najemni dobi bo M. Felicijan prvi, ki bo dobil delavnico zopet v najem za nadaljno dobo in po do-

govorjeni najemni pogodbi, če ne bo nikdar opominjan od strani najemodajalke.

Gornja pogodba je bila sklenjena v navzočnosti spodaj podpisanih prič.

8. NAJEMNA POGODBA

ki je bila sklenjena na današnji dan med gospo Amalijo Rupnik, hišno posestnico in gostilničarko v Vitanju št. 2 kot najemodajalko na eni strani in zakoncema Martinom in Marijo Kurej, bivšima hišnima in zemljiškima posestnikoma kot najemnikoma na drugi strani, v navzočnosti verodostojnih prič, in sicer:

1. Gospa Amalija Rupnik daje v najem gostilno v Vitanju, št. 2 s koncesijo za gostinsko in točilno obrt, pripadajoči hlev, drvarnico, ledenico, ki stoji poleg lončarske delavnice in na dr. Lautnerjevo posest meječo polovico zelenjavnega vrta za letno najemnino 1.200.- kron (tisoč dve sto kron) za dobo 5 let, t.j. od 1. februarja 1908 do 1. februarja 1913.

2. Najemnino 600.- kron mora najemnik poravnati za pol leta vnaprej, t.j. 1. februarja in 1. avgusta vsakega leta.

3. Najemnika prevzemata inventurno prevzeto in ocenjeno opremo in odgovarjata za vsak posamezen predmet. Pri eventualni izgubi ali poškodbi morata povrniti škodo v vrednosti novega predmeta.

4. Najemnika morata skrbeti, da bo oprema, pa tudi stavba zunaj in znotraj v redu, čista in prijetna, ter skrbeti, da se ne zgodi škoda, za kar odgovarjata.

5. Najemnika morata vsako leto na svoje stroške napolniti ledenico.

6. Najemnika sta dolžna prevzeti od najemodajalke vso razpoložljivo zalogo vina po zmernih in dogovorjenih cenah in vsak posamezen sod pri prevzemu takoj plačati.

7. Najemnika morata ves čas točiti dobra naravna vina in pivo znamke Reininghauser ali Puntigamer, voditi dobro kuhinjo in skrbeti za dostojno postrežbo in dobro obnašanje.

8. Najemnika ne smeta najetih prostorov gostinskega lokala nikomur dati v podnajem, prevzetih predmetov tudi ne smeta nikomur posoditi ali dati v uporabo.

9. Obe strani se medsebojno zavezujeta za polletni odpovedni rok pogodbe.

10. Najemnika sta dolžna preskrbeti gnojilo za ves zelenjavni vrt, torej tudi za tisto polovico vrta, ki pripada posestnici.

11. Najemodajalka mora sama plačati od davčnega urada predpisane davke in požarno-varnostno zavarovanje.

12. Vse med najemno pogodbo nastale nenamerne poškodbe na poslopjih mora poravnati najemodajalka.

13. Najemnika morata sama preskrbeti potrebno posteljnino zase in svojo družino, postelje v tujskih sobah pa ostanejo pripravljene in smejo biti, tako kot sobe, uporabljene le za prenočevanje gostov.

14. Najemnika morata za vsak slučaj plačati najemodajalki kavcijo 200.- kron (dvesto kron) vnaprej. Znesek se obrestuje s 4 %.

15. Najemnika morata natančno izpolnjevati navedena določila v policijskem redu.

16. Če bi najemodajalka prodala gostinsko poslopje drugi osebi, nima pogodba od dneva prodaje dalje nobene vrednosti več.

17. Nadzor nad natančnim izpolnjevanjem teh pogojev prevzame soprog najemodajalke, gospod Hans Rupnik.

18. Če najemnik ne bo izpolnil katerega od navedenih pogojev bo najemna pogodba takoj razveljavljena.

Vitanje, 10. januarja 1908

9. KUPNA POGODBA (odlomek)

Prodajalec je lastnik stavbišča, pašnika in njive. Kupnina znaša 350.000 din, od tega sta kupca prodajalcu že plačala 150.000 din, odplačala pa bosta še 100.000 din v obrokih po 10.000 din vsako leto. Preostanek 100.000 din se obvezujeta kupca izplačati in poravnati prodajalcu v naravi in sicer s tem, da ga prevzemata v popolno dosmrtno oskrbo, razen obleke, obutve in perila, tako, da bo imel prodajalec dosmrtno stanovanje v mali sobi levo od vhoda stanovanjske hiše v Breznu, s pravico prostega gibanja po vsej prodani domačiji, nadalje hrano pri skupni mizi s kupcema ob odprtem kruhu in pijači, za slučaj bolezni pa značaju bolezni primerno hrano, nego, pranje perila ter čiščenje in vzdrževanje prostorov stanovanja.

Če bi se odselil od njiju in ne bi želel biti več na hrani pri skupni mizi, bi prodajalec dobival od kupcev po 2000 din mesečno, do smrti, kot nadomestilo za preskrbovalne dolžnosti.

(Občinsko sodišče Sl. Konjice,
12.X.1964).

10. IZROČILNA POGODBA

Posest: 7 ha, 14 a, 14 m^2 veliko kmečko posestvo s stan. hišo in gospodar. poslopjem.... prepusti izročevalec v last hčerki ....

Izročevalec zase izgovori ter se mu zaveže prevzemnica do smrti brezplačno dajati oz. plačevati:

- stanovanje v sobici, imenovani "hiška"... katero se zaveže prevzemnica vzdrževati in beliti.... ter jo ogrevati, za kar bo dala letno najmanj 3/4 klaftre mešanih, na tnalu pripravljenih drv in dve toni rjavega premoga, ter plačevala električno razsvetljavo. V primeru če bi se hotel izročevalec odseliti, preskrbeti mu drugo stanovanje in plačevati stanarino zanj.
- skupno hrano s prevzemnico, vendar mora biti ta hrana pripravljena posebej za izročevalca in sicer za želodčno dieto, ob odprtem kruhu in pijači.
- za priboljšek dnevno 1 lit. mleka in eno jajce ter tedensko 1/2 kg govedine za juho.
- v primeru, če bi izročevalec izgubil invalidske pravice, plačevati mu od prvega meseca po izgubi teh pravic za naprej vsak mesec do 5. dne po din 200.-.
- pravico do prostega dostopa po izročenem posestvu,
- potrebno nego, strežbo in pomoč, ter klicanje zdravnika,

- pranje osebnega ter posteljnega perila izročevalca ter čiščenje stanovanjskih prostorov,
- kupovati mu potrebno obleko in obutev ter osebno in in posteljno perilo,
- urediti družinski grob v Vitanju ter ga opremiti s primernim spomenikom, ob smrti izročevalca pa urediti mu krajevno običajen pogreb s sedmino. V primeru, da izročevalec ne bi bil na hrani pri prevzemnici, se mu le ta zaveže dajati namesto hrane s tem, da mu ostanejo pravice do priboljška in vse ostalo, kar je izgovorjeno zgoraj, neokrnjeno, naslednji letni prevžitek:
- 100 kg krompirja, 8 kg testenin, 12 lit. olja, 10 kg sladkorja, 8 kg soli, 60 kg bele in 50 kg enotne moke, 4 kg frank-kave, 6 l kisa, ter tedensko 1/2 govejega zrezka in 1/2 govedine za juho, kakor tudi ves potreben prostor in posodo za shranjevanje tega prevžitka ter na zahtevo izročevalca pripravljati mu hrano oz. poskrbeti za osebo, ki bo hrano pripravljala, seveda na račun prevzemnice.

Če bi se izročevalec odselil od prevzemnice, se mu zaveže le ta dostavljati vse izgovorjene stvari na novi dom.

Prevzemnica se zaveže plačevati vse davke in druga javna bremena,

- nosi tudi stroške pogodbe, njene zemljiško knjižene izvedbe ter davke in takse.

(Občinsko sodišče v Sl. Konjicah, 27.V.1974)

11. IZROČILNA POGODBA (odlomek)

Prevzemnica mora izplačati ostalim potomcem po 50.000 din... Poleg tega izgovori izročevalka za svoje potomce, ki še bivajo na domačiji, pravico brezplačnega stanovanja v "zadnji sobi", dokler se ne bodo poročili. Poleg tega se prevzemnica zaveže svojim sestram in bratom dajati tudi hrano, potrebno obleko in obutev, če ji bodo redno pomagali pri delu na prevzeti domačiji. V kolikor starejši brat zaradi dela in stalne zaposlitve v tovarni ne bo mogel pomagati pri delu, se bo prevzemnica z njim posebej dogovorila glede hrane...

Izročevalka izgovori zase, prevzemnica pa se zaveže dajati ji popolno brezplačno dosmrtno oskrbo, zlasti pa:

- dosmrtno brezplačno stanovanje v "zadnji sobi" skupaj s svojimi potomci,
- do konca leta 1961 v tej sobi postaviti štedilnik in pustiti izročevalki v dosmrtno uporabo omaro, mizo in posteljo, ki jo je že doslej zase uporabljala,
- ter izročevalko redno oskrbovati z nasekanimi drvmi, potrebnimi za kurjavo te sobe,
- dajati ji celodnevno hrano pri skupni mizi s prevzemnico, za primer bolezni pa značaju bolezni ni primerno boljšo hrano in poskrbeti za zdravniško pomoč,
- vsako leto kupiti izročevalki en par perila in en par

gornje obleke ter en par čevljev,

- dati ji na razpolago en svinjski hlevček, da bi si izročevalka lahko sama redila prašiča, prepustiti ji eno gredo v vrtu v površini 5 x 4 m za zelenjavo ter 10 arov one njive, kjer je bila letos posajena koruza, ji to njivo vsako leto pognojiti, zorati ter pobrana-ti in v jeseni pridelke zvoziti domov;
- prevzemnica se zaveže dopuščati, da bo izročevalka lahko nakosila trave, kolikor jo bo rabila za rejo svo-jega prašiča ter v ta namen souporabo svinjske kuhinje,
- prevzemnica se zaveže vsako leto, začenši od leta 1962 dalje dajati izročevalki 5 m^3 hlodovine od vsakokratne-ga dovoljenega domačega poseka... kar vse se zaveže prevzemnica posekati in zvoziti do kamionske ceste.

V kolikor bi zaradi nesoglasij bila onemogočena hrana pri skupni mizi, si izročevalka izgovori in prevzemnica zaveže le-tej dajati vsako leto do konca leta 150 kg pše-nice, 50 kg ječmena, 25 kg koruze, 50 kg ovsa, vse to iz domačega pridelka, v slučaju slabe letine pa največ četrtino pridelka gornjih kultur, dalje 200 litrov sad-jevca domačega pridelka, 30 kg masti, 35 kg svežega svi-njskega mesa, 1 liter mleka, 10 kg sladkorja, 1 kg pra-ve kave, potrebno posodo za shranjevanje teh živil, pre-grajen prostor na podstrešju za iste namene; uporabo "zadnje kleti". Dalje se zaveže prevzemnica zmleti žito iz priužitka na domačem mlinu ter dovoljuje souporabo peči za peko kruha.

Za priboljšek si izročevalka izgovori za leto 1961 ... znesek 15.000 dinarjev, prevzemnica pa mora plačati tudi dolgove v znesku 176.000 din.

(Okrajno sodiše v Slovenskih Konjicah
7.III.1961)

KAMNOSEŠKI MOJSTER

JOSIP VESTER

V VITANJU

PRIPOROČA SVOJO ZALOGO VSAKOVRSTNIH NAGROBNIH SPOMENIKOV.
IZDELUJE TUDI VSA DRUGA V TO STROKO SPADAJOČA DELA.

Posojilnica v Vitanji

Ustanovljena je bila leta 1890., uraduje vsak četrtek od 9. do 12. ure dopoldne. Ako je ta dan praznik, uraduje se prihodnji delavnik ob istem času.

Hranilne vloge obrestuje po 4½% in plačuje rentni davek sama.

Posojila daje proti vknjižbi ali poroštvu po 5½%.

Helena Kanonik p. d. Slapernik

v Paki pri Vitanju

priporoča svojo gostilno in lesno trgovino.

12. OGLASI V KNJIŽICI:

"Kažipot po slovenskem Štajerskem", Celje 1905

13. OBČINSKI ZASTOPI 1850. LETA

	VITANJE	BREZEN
Župan	Josef Lautner	Andreas Mautz
Svetovalca	Anton Pleunig	Markus Stumulak
	Josef Hofbauer	Mathäus Janerig
Člani	Johann Mraulag	Franz Jakopp
	Josef Zwickl	Valentin Korpatsch
	Franz Pauscher	Bartholomä Saloschnig
	Johann Praunseiss	Josef Fiausch
	Paul Oschlag	Josef Skarbounig
	Blas Trobisch	
	Jakob Hofbauer	
	Jakob Adrineg	
	Georg Jaklin	

	SPODNJI DOLIČ	LJUBNICA
Župan	Mathias Pleunig	Franz Kopriounig
Svetovalca	Jakob Dobnig	Stefan Ouass
	Lukas Saloschnig	Blasius Tschrettnig
Člani	Georg Pessiak	Mathias Gunger
	Mathias Fiausch	Josef Skuttnig
	Simon Roscher	Andreas Tschrepp
	Blasius Krainz	Georg Rötschnig
	Blasius Timprein	Michael Matausch

	PAKA	SKOMARJE
Župan	Josef Pachernig	Johann Peter
Svetovalca	Mathias Sevaruschek	Johann Kammenig
	Ignatz Schume	Anton Schwab
Člani	Mathäus Schussel	Simon Kausche
	Josef Vollautz	Anton Salloschig
	Franz Oschlag	Michael Kausche
	Lorenz Irrschitz	Jakob Kritscheg
	Paul Oschlag	Andreas Fiausch

14. VITANJSKI OBČINSKI ZASTOP 1901. in 1918. LETA

Rudolf Lautner
Eduard Mulley
Karl Jaklin
Raimund Hofbauer
Karl Tischler
Anton v. Schluderman
Anton Weixler
Leopold Woduschegg
Franz Pirch

Raimund Hofbauer
Karol Kokoschineg
Janez Rupnik
Franc Pirch
Karl Jaklin
Josef Teppei
Johann Iršič
Josef Findenigg
Konrad Kurnig
Leopold Woduscheg
Vinko Schuster

15. VITANJSKI ŽUPANI OD 1850. DO 1918. LETA

1850 - ?	Josef Lautner
? - ?	Anton Kokoschinegg
1880 - 1886	Josef Pučnik
1886 - 1891	Rudolf Lautner
1891 - 1897	Alois Tischler
1897 - 1906	Rudolf Lautner
1906 - 1911	Eduard Mulley
1911 - 1918	Raimund Hofbauer

16. VITANJSKI OBČINSKI ODBORNIKI OD 1919 DO 1941

1919

Jožef Vester
Franjo Frank
Rojmund Hofbauer
Franc Pirch
Josef Musi
Rudolf Koser

1921

Franjo Frank
Jožef Vester
Rudolf Koser
Ignac Kotnik
Ivan Rupnik
Konrad Pirh
Štefan Kotnik
Rudolf Starovašnik
Karol Mavc
Štefan Klinčar

1924

Jožef Vester
Konrad Pirh
Rojmund Hofbauer
Ignac Kotnik
Josip Kušer
Ernest Tischler
Josip Teppei

1927

Jožef Vester
Konrad Pirh
Rojmund Hofbauer
Ernest Tischler
Josip Teppei
Jernej Fijavž
Jernej Kuzman

1933

Marko Krajnc
Jernej Kuzman
Franc Pikl
Jožef Gorenjak
Anton Rotovnik
Jožef Brodnik
Konrad Pirh
Ignac Krenker
Alojz Berčnik
Franc Temnik
Franc Jakop
Josip Kušer
Karl Jeseničnik
Štefan Jakop
Anton Ošlak
Jozef Roser
Ivan Zintauer
Josip Kurnik
Franc Jevnišek
Štefan Večko
Ivan Kotnik
Adam Kamenik
Alojz Ramšak
Franc Blažič
Anton Pesjak

1936

Marko Krajnc
Franc Pikl
Franc Jevnišek
Jernej Kuzman
Anton Rotovnik
Martin Kričej
Jožef Gorenjak
Josip Kušer
Anton Ovčar
Ivan Kotnik
Franc Temnik
Ivan Sojč
Franjo Frank
Fran Božič
Ignac Krenker
Milan Klemenc
Janez Hrovat
Franc Špegu
Adam Kamenik
Ignac Kotnik
Anton Brodej
Alojz Berčnik
Franc Hrustelj
Josip Iršič

17. VITANJSKI ŽUPANI OD 1919 DO 1941

1919	Jožef Vester
1921	Franjo Frank
1924	Jožef Vester
1927	Jožef Vester
1929	Konrad Pirh
1933	Marko Kranjc
1936	Marko Kranjc

18. DRUŽBENE ORGANIZACIJE (društva, družbe, bratovščine)
čas ustanovitve ali omembe

DO 1918

1730	Bratovščina 7 žalosti Matere božje
1841 - 1862, 1887, 1902	Bratovščina rožnega venca
1850, 1897, 1902	Bratovščina srca Jezusovega
1850, 1897, 1902	Bratovščina srca Marijinega
1856 - 1885	Leopoldiner Bruderschaft
1860	Bratovščina sv. Cirila in Metoda
1856 - 1862	Bratovščina sv. Uršule
1859 - 1874	Bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja
1869	Katoliško politično društvo
1870	Bratovščina sv. Mihaela
1870 - 1873	Bratovščina sv. Mohorja in Fortunata
1870	Družba sv. Mohorja
12.8.1877	Freiwillige Feuerwehr
23.8.1880	člani Schulvereina
25.9.1881	Krajevna skupina Schulvereina
14.7.1889	Cerkvena družba
29.5.1890	Posojilnica
1890	Spar-und Vorschusverein
28.6.1891	Bralno društvo
30.12.1893	Liedertafelverein
1894, 1902	Družbe sv. družine

20. DRUŽINSKO SORODSTVENA POVEZANOST VITANJSKEGA OBČINSKEGA ZASTOPA, 1850-1918

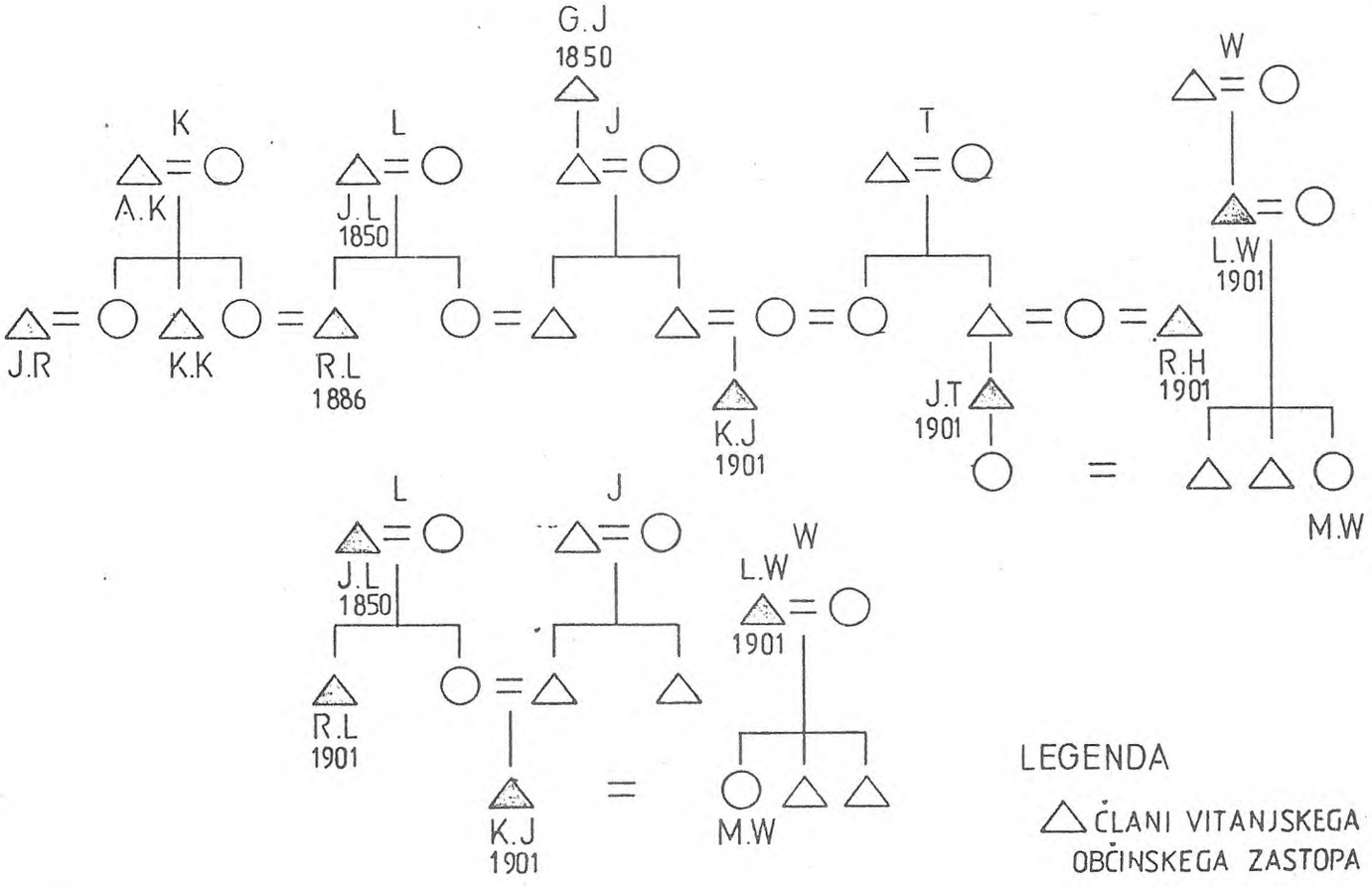

21. POVEZANOST VITANJSKEGA OBČINSKEGA ZASTOPA, DRUŠTEV, KOMUNSKEGA ODBORA IN ŠOLE

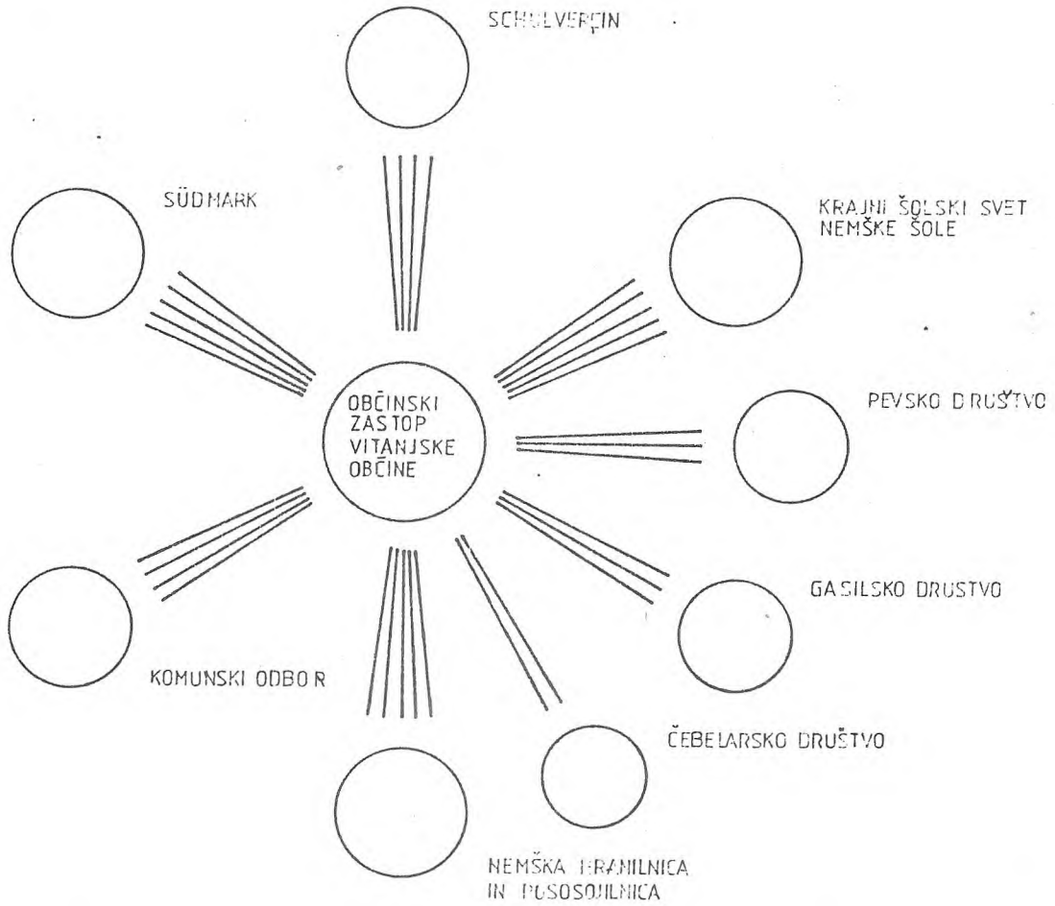

22. POVEZANOST OKOLIŠKIH OBČINSKIH ZASTOPOV Z DRUŠTVI, ŠOLO IN CERKVIJO

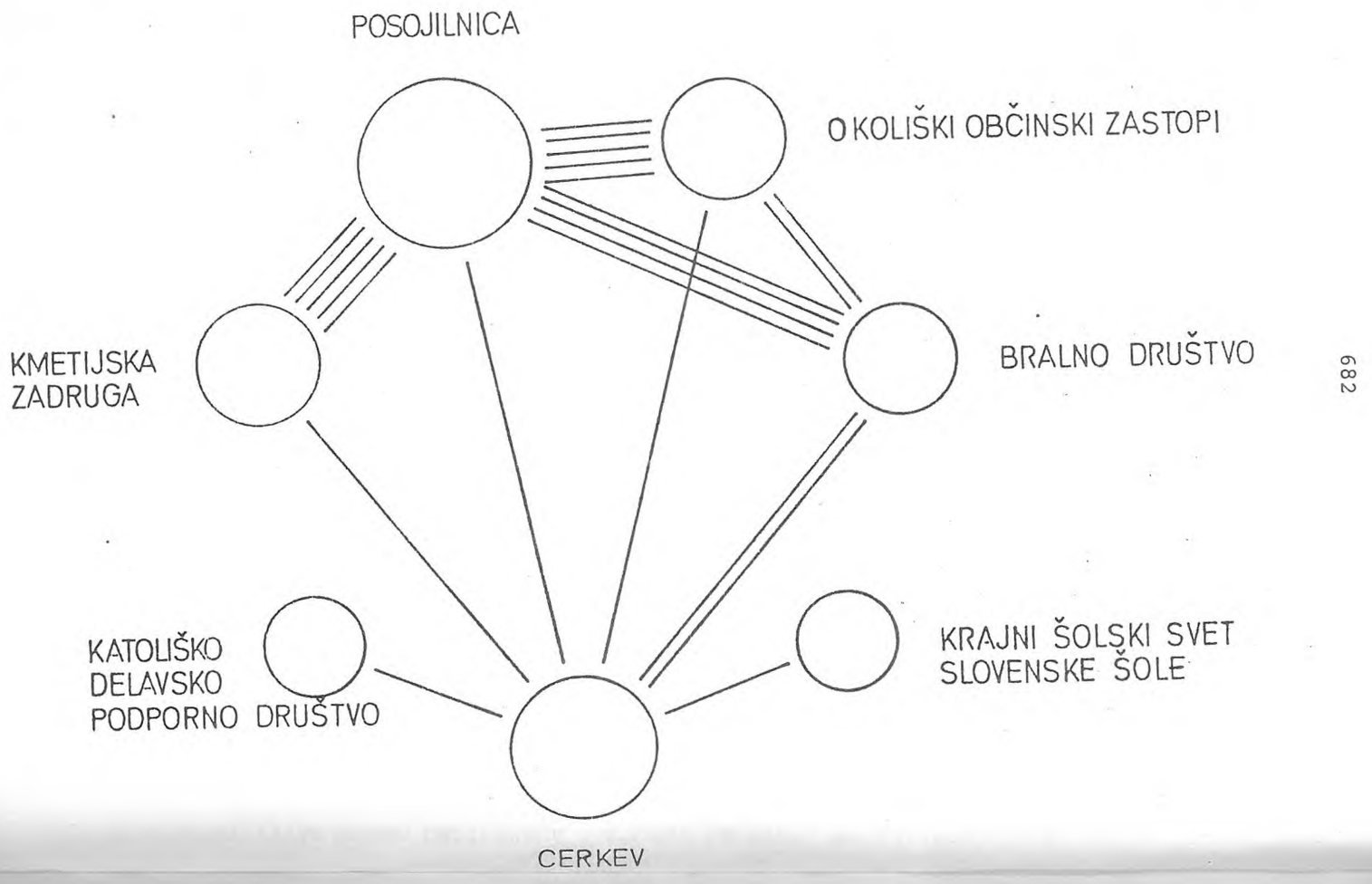

23. RAZMERJE MED VITANJSKO IN OKOLIŠKIMI OBČINAMI, 1919-1941

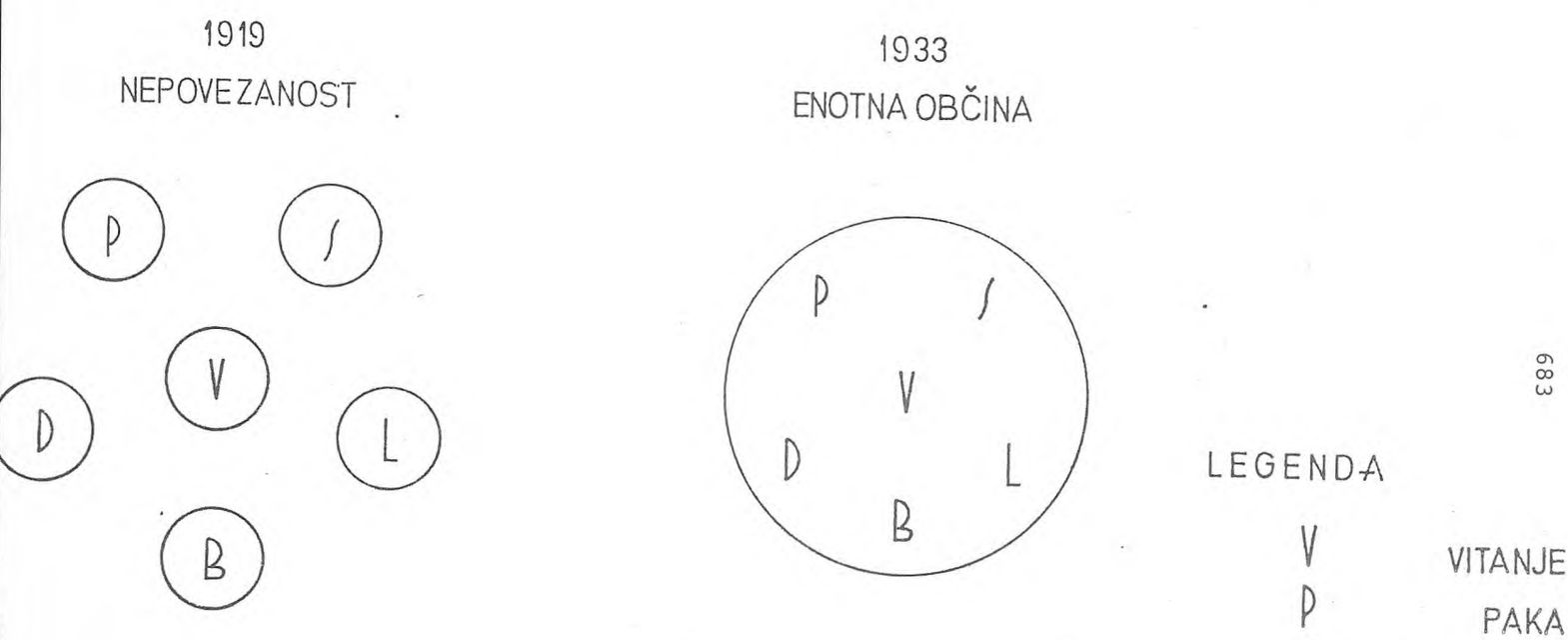

24. POVEZANOST VITANJSKEGA OBČINSKEGA ZASTOPA S KOMUNSKIM ZASTOPOM, 1919. LETA

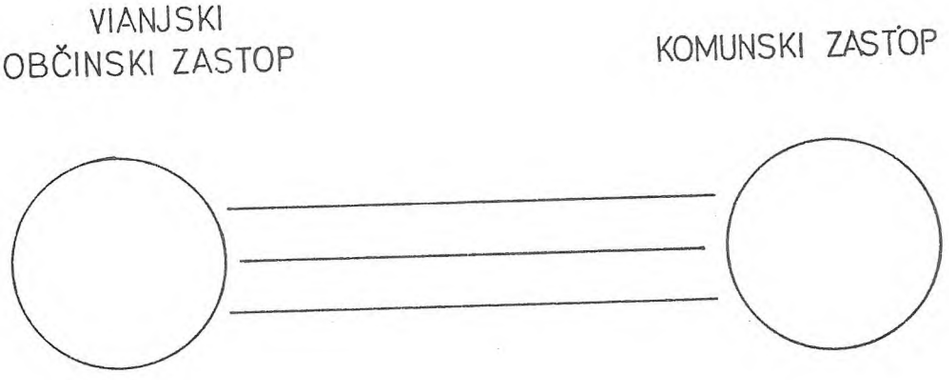

684

25. POVEZANOST VITANJSKEGA OBČINSKEGA ODBORA Z DRUŠTVI, 1919-1932

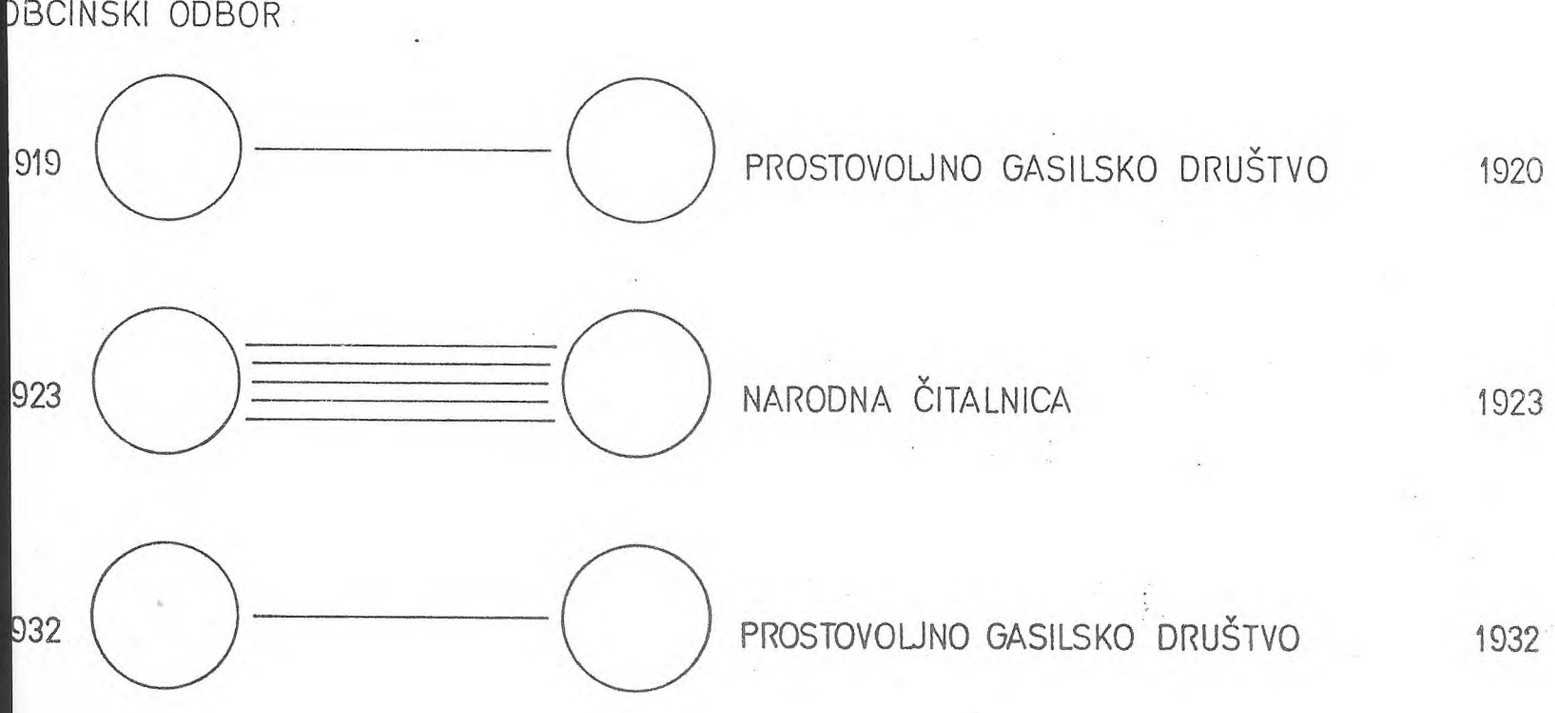

685

26. POVEZANOST OBČINSKEGA ODBORA Z DRUŠTVI IN KRAJEVNIM ŠOLSKIM SVETOM, 1933-1934

27. ZAPISNIK SEJE OBČINSKEGA ZASTOPA VITANJE, 1.12.1916

Št. 581 Nr.

Slavnemu

županstvu

v

Polji

An das löbliche

Gemeindeamt

in

Ker je Tomaž Šeremšek

iz Vrh skem

prebiva že preko 10 let nepretrgoma v ondotni občini, in ker županstvu ni znano, da bi se bil kam drugej ze sprejem oglasil pri ondotni občini, za sprejetje v ondotno občinsko zvezo, usoja se podpisano županstvo, to, v zmislu § 3. zakona od 5. decembra 1896, štev. 222 drž. zak. zanj prositi. podpisano županstvo

Hitra rešitev te vloge se pričakuje.

Da

in wohlbortiger Gemeinde schon über 10 Jahre ununterbrochen wohnt, und da dem gefertigten Gemeindeamte nicht bekannt ist, ob sich um die Aufnahme in den dortigen Heimatsverband gemeldet hat, so erlaubt sich das gefertigte Gemeindeamt, solches, im Sinne des § 3 des Gesetzes vom 5. Dezember 1896, R.-G.-Bl. Nr. 222, für denselben zu ersuchen.

Um die ehemöglichste Erledigung dieser Eingabe wird diensthöflichst ersucht.

Županstvo Sp. Dolič

dne 31 grudna 1909

Župan:

Anton Špegel

Gemeindeamt

am 190

Der Gemeindevorsteher:

Zal. štev. 280. Založila Zvezna trgovina v Celju. Zvezna tiskarna v Celju.

28. DOPIS ŽUPANSTVA IZ SPODNJEGA DOLIČA, 1909. leta

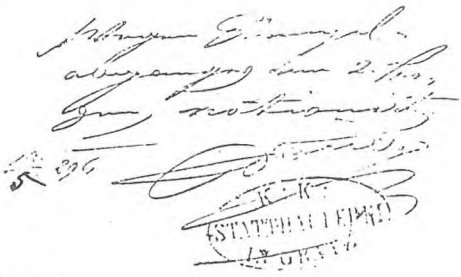

Pravila

katoliškega delavskega podpornega društva v Vitanji.

§. 1.

Društvo se imenuje: „Katoliško delavsko podporno društvo v Vitanji," šteje svoj sedež v Vitanji in razteza svoje delovanje po Vitanjski župniji in bližnji okolici.

§. 2.

Namen društva je: po svojih močeh oskrbeli delavcem, njihovim vdovam in sirotam v njihovi potrebi primerno podporo.

§. 3.

Da društvo doseže svoj namen, plačujejo udje vsako mesečno udnino, katero določi občni zbor in se podvrgajo po možnosti njegovi udje.

§. 4.

Društvo je ustanovljeno, kadar pristopi svoj osmi udov in kadar se izvoli odbor.

29. PRAVILA KATOLIŠKEGA DELAVSKEGA PODPORNEGA DRUŠTVA V VITANJU, 1896. leta

Zapisnik

o I. rednem občnem zboru

Kmečke hranilnice in posoj. v Vitanju

registrovane zadruge z omejeno zavezo,

ki se je vršil dne 24. decembra 1911.

Dnevni red:

1. Čitanje in odobrenje zapisnika o zadnjem občnem zboru.
2. Poročilo načelstva.
3. Potrjenje računskega zaključka za leto 1910.
4. Volitev načelstva.
5. Volitev nadzorstva.
6. Prememba pravil.
7. Poročilo o izvršeni reviziji.
8. .....
9. .....
10. .....

Predseduje Alojzij Ogrinšek, župan, v Vitanju ki otvori ob 1/2 10 uri ~~pop~~poldne občni zbor, ter konštatira sklepčnost, ker ima zadruga 7 članov in je od teh 7 navzočih.

Nadalje konštatira, da se je ta občni zbor pravilno sklical in sicer ~~pos~~ vabilom, ~~objavo~~ dne 10. decembra 1911.

30. ZAPISNIK OBČNEGA ZBORA KMEČKE HRANILNICE IN POSOJILNICE V VITANJU, 1911. leta

C Na ogled

I. Letno poročilo

„Cerkvene družbe“ v Vitanji za leto 1889.

Namen družbe je: „nabirati denar, s kterim se ima farna cerkev v Vitanji prezidati in olepšati; po razmerah družbinega premoženja skrbeti tudi za olepšavo sofarne cerkve Matere božje na hribrci.“

Družba šteje ude in dobrotnike. U d j e plačujejo na teden vsaj po en krajcar, d o b r o t n i k i darujejo družbi prostovoljno, kolikor njim drago.

Za žive ude in dobrotnike se opravlja vsako leto enkrat oznanjena sv. meša; za mrtve enako mrtvaška sv. meša.

Prvi občni zbor cerkvene družbe se je obhajal 14. julija 1889. V odborovi seji dne 25. avgusta 1889 so se izvolile zaupne osebe, ktere pobirajo od udov in dobrotnikov letne ali mesečne doneske. V naslednjem imeniku so imena zaupnih oseb tiskana z razstavljenimi črkami.

Koncem leta 1889 je štela družba 305 udov in 200 dobrotnikov.

Vsi doneski so znašali	391 gld.	56 kr.
stroški za vabila, knjige, koleke, poštnino itd. pa	27 „	07 „
Čisti preostanek je toraj:	364 gld.	49 kr.

Ta denar se je obrestonosno naložil.

Sv. meša se je opravila za živo ude naše družbe 24. decembra 1889.

Srčno zahvalo izreka društven odbor vsem darovalcem, posebno še vsem zaupnim osebam. Z zaupanjem se obračamo do vseh domačih kakor zunanjih naših prijateljev, naj blagovolijo družbi pristopiti, da se prej ko prej doseže društveni namen: naj se farna cerkva v Vitanji, kakor tudi ona Matere božje „na hribrci“ spodobno olepša, kakor to zahteva Veličastvo božje.

Vitanje, mesca januvarja 1890.

Odbor
cerkvene družbe.

Imenik

p. n. častitih udov in doneskov za „cerkveno družbo“ v Vitanji za leto 1889.

	gld.	kr.
Arih Juljana, vrtnarjeva žena, Vitanje trg . . .	—.	52
Adrinek Jera, zas., Skomr.	—.	12
Arcet Jera, Ljubn.	—.	52
Brodej Jernej p. d. Žicman, pos., Dolič . . .	—.	50
Brodej Jera, žena	1.	—
Brinovec Liza, gospa v Celji	26.	36
Brodej Matevž, km. fant, Brezen	—.	50
Banovšek Mica, km. hči, Dolič	—.	20
Berčnik Martin, zasch., Ljubn.	1.	—
Brodej Paul Slatinšek, pos., Dolič	—.	52
Brodej Jožef, pos., Brezen	1.	—
Brelih Liza, žena, Vitanje ves	—.	50
Čečko Antonija, služ., Stenice	—.	30
Černej Stefan, drvar, Rakovec	—.	50
Čretnik Juri, služ., Dolič	—.	52
Dernjač Jožef, učitelj, Vitanje	1.	—
Draksler Ana, služ. trg Vitanje	1.	—
D e n o v n i k S i m o n, km. fant. Dolič	—.	52
Dežman Ana, p. d. Vratarica, Stenice	—.	25
Erjavec Peter, župnik, Trbovlje	2.	—
Fideršek Matija, kapl., Vojnik	—.	52
Ferenčak Fran, žup., Vojnik	1.	—
F e r d e r J o ž e f, k r o j., P a k a	1.	20
Fijauš Anton Korej, pos., Dolič	1.	—
Findenegg Marija, Vitanj trg	—.	20
Fijauš Anton Tučman, pos., Brezen	—.	50
Fijauš Anton Jegerc, pos., Hudina	—.	52
Grilc Jakob, kamnosek, Vitanje ves . . .	2.	—
Grilc Jozefa, kamnosek. žena	—.	10

Vabilo družbe sv. Mohorja leta 190 0.

Ime dekanije: Nova cerkev

Dekanijski poverjenik: D. Lavoslav Gregorc

Farni poverjenik: Jožef Žužkar

Knjige želimo do želez. postaje: .....

» » » pošte: .....

Priloženo je:

Letnine	79	gld. ... kr.
Dosmrtnine		» »
Za stare knjige		» 45 »
Veznine	1	» 00 »
Za opravilne stroške		» »
Vkup		gld. ... kr.

Vezanih molitvenikov { po 60 kr. vkup 1 komadov/c
» 30 kr. » » »

Za tri bolj trdo vezane letne knjige { » 30 kr. » » »

Prečastiti gospod! V zaupanju na Vaše, za pravo omiko našega naroda vneto srce pošilja Vam družbin odbor pričujočo listino za vpisovanje družnikov s srčno prošnjo, da blagovolite vanjo zapisati imena v Vašem kraju nabranih udov. Pri vpisovanju naj se blagovolijo pazi:

1. Nabira družnikov naj se prične koj po prejetih knjigah in **sklene z zadnjim dnevom meseca februarja** vsakega leta, vpisovalne pole **z denarjem vred pa naj se pod napisom: Družba sv. Mohorja v Celovcu,** pošljejo **franko** zanesljivo **do 5. marca** vsakega leta družbinemu blagajniku. — Veliko dela in sitnosti napravljajo družbi taki udje, ki ob določenem času letnih dohodkov ne odrajtajo; zato vse častite stare in nove družnike nujno prosimo, naj nikar ne zabijo, ob pravem času družbi pristopiti in letnino gg. poverjenikom oddati. Kdor se pozneje oglasi, ne bode se več štel za uda, ampak mora plačati za knjige, kakor po knjigarnah; po knjigarnah pa velja sestero letnih knjig 3 gld. 50 kr.

2. **Letnina** za vsako posamezno osebo ali ustanovo iznaša **1 gld., dosmrtnina** za posamezne osebe, za farne ali šolske knjižnice in društva (hiše ali cele družine se ne sprejemajo za dosmrtne ude) **15 gld.** na jedenkrat, ali **8 gld.** dvakrat v teku jednega leta. Na naročila **brez denarja** se ne more ozir jemati. Veznina za tri ali štiri bolj trdo vezane knjige iznaša 30 kr.; zavoljo pobajanja obilnih, mnogovrstnih opravil je pa želeti, da se le **mehkovezane knjige prejemajo.**

3. Kdor **prvokrat** v družbo stopi, naj izrečno pové, da je nov družnik. Imena, **popred dosmrtnih in potem letnih udov**, naj se blagovolé **zapisati razločno** (najprej priimek, potem krstno ime) iz **vsake fare in kjer se stan pripisuje, udje jednega in istega stanu zaporedoma**, da se s tem preobširni imenik v koledarju kolikor mogoče okrajša in cenejši postane; zadostuje pa tudi priimek in krstno ime vsakega uda. Ude po vaseh zapisovati dela imenik preobširen in predrag ter se zamore le tam storiti, kjer je prav obilno družnikov. Kdor je iz družbe **izstopil** in zopet **pristopi**, ali kdor se je iz jedne fare **v drugo preselil**, ne vpiše se kot nov, ampak kot star ud.

Dosmrtni udje naj se vsako leto vpišejo in na listini **podčrtajo.** Poudarjati je nam, da se dosmrtni ali ustanovni ud premeniti ne sme; **kakor je bilo ime v zavrtku zapisano, tako naj ostane.** Preselitev ali smrt dosmrtnega uda naj se na koncu pole naznani.

4. Udje v **Ameriki** imajo vsako leto 1 dolar (2 gld. 30 kr.) plačati, da se jim zamorejo knjige o svojem času poslati pod križnim zavitkom ali pa v zaboju in se poštnina ali veznina že tù plača. Amerikanci, ki želé dosmrtni udje postati, plačajo jedenkrat za vselej 15 dolarjev, in sicer z vsakoletno poštnino vred.

5. Častite gg. poverjenike prijazno prosimo, naj na čelu vpisovalne pole natanko zapišejo, koliko je priložene letnine, dosmrtnine, denarja **za stare knjige**, veznine in drugega denarja; jednako naj blagovolijo vselej pristaviti, ali želijo knjige sprejeti **kot vozno blago po železnici**, ali **v manjih zavojih po pošti**, in sicer do které postaje ali pošte.

6. Knjige naj se sprejemajo, **kolikor je le mogoče**, po **čč. dekanijskih** poverjenikih ali vsaj več **sosednih fará** skupaj do **bližnje železniške postaje**. Po pošti naj se knjige le tam zahtevajo, kjer je le malo udov in je železniška postaja prav oddaljena. S tem se pribrani družbi obilno dela, ki ga provzroči ogromna razpošiljatev knjig, in tudi obilni upravni stroški se na ta način zmanjšajo; je če bi bilo s tem več poštnih **stroškov in štelo fara obilno udov, zamorejo se knjige naravnost farnemu poverjeniku poslati.** Posamezniim udom se knjige odpošiljejo le na take kraje, kjer ni kakega poverjenika bližu. Ker posamezna pošiljatev privadeva družbi obilno opravilnih stroškov, morajo taki udje in kraji, ki ne štejejo več kot 15 udov, **za opravilne stroške dodati še 20 kr.** Stroške, ktere so imeli gg. poverjeniki za odposlatev denarja in prejem knjig, morajo jim udje povrniti.

7. Na spremembe stanovališča med letom se družba ozirati ne more, ampak vsaki ud dobi knjige tam, kjer se je dal vpisati.

V Celovcu, meseca avgusta.

Dr. Valentin Müller, stolni prošt, kot družbin vodja.
Simen Janežič, blagajnik.

Ime far ali župnij	Tekoče število po farah	Ime družnikov in družnic	Pristopil kot nov ud	Pristopil kot star ud	Plačano: letnine ali dosmrtnine gld	za naročene stare knjige gld. kr.	veznine gld. kr.	poštnine gld. kr.	Opomba za razne naročene knjige, veznino, poštnino itd
Kanje	1	Žužkar Jože, dek. svet.		1			60		Doomba ew
		drž. in dež. posl. (Doomba ew)							
	2	Tron Franc, kapla-		1	1		60		
	3	Krabarišič Alojz, kaplan		1	1		60		
	4	Markovšek Janez, šolski		1	1		60		
	5	Rakovška šola		1	1				
	6	Repič Martin, šol. ves.		1	1		30		
	7	Koser Rudolf, učitelj		1	1				
	8	Bralno društvo		1	1	45			45% za Perpetuo apik. mic.
	9	Poklič Anton, organist		1	1				
	10	Tresker Marija, gospodinja		1	1		60		
	11	Vodopivc Ana		1	1		60		
	12	Meza Vodopivc		1	1		60		
		Mošje:							
	13	Jože Gorjanc		1	1		30		
	14	Jakob Grilc, kmetovalec		1	1		60		

32. VABILO DRUŽBE SV. MOHORJA, 1900. leta

Prošnja za versko šolo so podpisali:

A. Občinski zastopi:

1. Občinski zastop iz Dubnice in Stenic dne 6. junca 1888

Janez Verčnik, župan
Martin Telenko
Matevž Pungartnik } svetovalca
Lenard Hrusten
Simon Sasijal
Valentin Ravnak
Paul Zotonik
Juri Pungartnik
× Maha Matkovšek
Jan. Tivod podpisnik.

2. Občinski zastop iz Pake 4/3. 88

Anton Veičko, župan
Kasper Klinšek
Franc Založnik
Martin Javornik
Jakob Založnik
× Peter Požek
(Kaspar Klinšek, podpisnik)
Franc Koprivnik
Kuser Jožef
Jur Jesenčnig

3. Občinski zastop Spodnji Polič 3/3. 88

Matevž Založnik, župan
Paul Zgrodej
Martin Krančan
Luka Kuzman
Ant. Fijavš
× Jernej Potočnik
× Anton Jesenčnik
× Anton Jelenko
× Ignac Jesenčnik
Matevž Založnik podpisnik

4. Občinski zastop Brezen 2/3. 88

Marka Slivnikar, župan
Jožef Gornjak, svetovalec,
Franc Gornjak
Franc Skočnik
Valentin Kerpač
Florijan Jesenčnik
Marija Slivnikar
Anton Založnik

5. Občinski zastop v Kozjaku 1/3. 88

× Jurij Veačič, župan
× Franc Spegel
× Jaka Grbovnik
× Franc Plesej
× Franc Šušič,
Anton Blažič
svetovnik in podpisnik
× Jaka Tivod
Jan. Tivod, podpisnik
in priča

33. PROŠNJA ZA VERSKO ŠOLO, 1888. leta

I-Št. 44
2-Ji-2

Ljubnica ob Savi 27. novembra 1917

Izjava.

Občinski odbor občine Ljubnica je pri današnji seji soglasno sklenil sledeče:
1. Izreka neomejeno zaupanje našim slovenskim poslancem, ki so v Jugoslovanskem klubu, ter se pridružuje deklaraciji z dne 30. maja t. l. za osamosvojenje Jugoslovanov pod Habsburško krono.
2. Pozdravlja velestrušno prizadevanje za obče za okrepljeni mir in za splošno razoroženje.
3. Protestira zoper nameravani vsiljeni obvek ki bi katastrofalno vplival na razvoj domačih nasadov, ki so se prenovili z velikimi težavami in trudom, ter ki bi zadale ogromne izgube.

Anton Kaiser župan.
[illegible]

34. IZJAVA OBČINE LJUBNICA O PRIDRUŽITVI K MAJSKI DEKLARACIJI, 27.11.1917

II. ! 469

Izjava

Podpisani dunajskoplavčevalci oziroma prebivalci v trgu Vitanje na Sp. Štajerskem, pridružujemo se z najsvečajem in narodnočenjem deklaraciji „Jugoslovanskega kluba" v državnem zboru z dne 30. maja 1917. v celem obsegu. Našim poslancem, ki so združeni v „Jugoslovanskem klubu" in ki so neumorno delavni, izražamo svoje popolno zaupanje. Prosimo jih, da krepko delujejo na to, da bodo kmalu vsi Jugoslovani združeni v samostojno državo pod žezlom slavne habsburške vladarske hiše. Na bojnih poljanah si je jugoslovanska kri zaslužila to.

Tudi smo prepričani, da imamo Jugoslovani isto pravico do svobode ujedinjenja in samoodločanja kakor toliko drugih narodov na zemlji.

Vitanje, meseca marca 1918.

Ivan Vedenik se ni podpisal
ker izjava državnopravne združitve
ni šla čisto ven!

Ivan Koser
Paula Koser
Jos. Vester
Mathilda Vester

35. IZJAVA PREBIVALCEV VITANJA O PRIDRUŽITVI K MAJSKI DEKLARACIJI, MAREC 1918. leta

Št. iz. 10965 – Ex. Ljubljana, dne 31/8 1921 Preg. Kraj

Pravila

Narodne čitalnice za trg Vitanje in okolico.

I. Namen društva je:

Biti duševno ognjišče vitanjskih Slovencev, širiti med njimi izobrazbo in krepiti njihovo narodno samozavest.

II. Društvo doseza svoj namen s tem:
a) da ima svojo čitalnico, da prireja veselice s petjem, glasbo, deklamacijami, gledališkimi predstavami in poučnimi predavanji,
b) da se uči v njem petje in godba.

III. Člani so:

redni, ustanovni in častni.
2. Redni član je društvenik, ki redno sodeluje pri petju ali godbi ali ki plačuje mesečno po 1 dinar za društven namen.
3. Ustanovnik postane, kdor plača enkrat vsej 100 dinarjev za društven namen.
§. 4. Častne člane imenuje občni zbor radi zaslug za društvo.

IV. Dolžnosti in pravice članov:

§. 5. Vsak redni član ima dolžnost podvreči se društvenim pravilom in sklepom, gojiti medsebojno edinost, pospeševati koristi društva, mu možno društven namen in redno plačevati članarino.
Vsak član ima pravico zahajati v društveno-čitalnico udeleževati se društvenih zabav in zborovanj, staviti predloge, voliti in voljen biti.

V. Sedež društva je v Vitanju.

VI. Društveno vodstvo:

§. 6. Društvene zadeve oskrbuje odbor in občni zbor; na zunaj zastopa društvo predsednik ali njegov namestnik.
§. 7. Občni zbor se mora vršiti vsaj vsako leto enkrat; pri istem mora biti navzoča vsaj tretjina članov. Nečlan se sme vpeljati od društvenika le kot gost, ki nima

36. PRAVILA NARODNE ČITALNICE, 1921. leta

VABILO

Prostovoljna požarna bramba

v Vitanju

priredi v nedeljo, dne 28. januarja 1923 v prostorih gostilne Teppey v Vitanju

plesni venček

h kateremu si usoja Vaše blagorodje najuljudneje vabiti.

Začetek ob 7. uri zvečer.
Vstopnina za osebo 5 Din.

Od 7. do 8. ure koncert. *Srečolov, šaljiva pošta.*

Poveljništvo.

37. VABILO PROSTOVOLJNE POŽARNE BRAMBE NA PLES, 1923. leta

Štir razredna osnovna šola v Vitanju

Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Šolsko leto: 1920/
Šolski okraj: Konjice Kat. štev.: 14

Šolsko naznanilo.

Zupič k. Franca,

rojena dne 2. marca 1909 v Vitanju
v (na) Slovenija, , rim.-katol. veroizpovedanja, v šolo vstopil/a sploh
dne 15. sept. 1915, v Vitanju-tog, tukaj dne 14. sept. 1919
učen-ka 4. razreda, skupine, 2. oddelka, se je učil/a tako

Četrtletje	I.	II.	III.	IV.
Vedenje		1	1	1
Pridnost		1	1	1
Verouk		1	1	1
Branje		1	1	1
Pisanje		1	1	1
Slovenski učni jezik		1	1	1
Srbohrvatski jezik		-	-	-
Računstvo in geometrijsko oblikoslovje		1	1	1
Prirodopis in prirodoslovje		1	1	1
Zemljepis in zgodovina		1	1	1
Risanje		1	1	1
Petje		1	1	1
Telovadba		-	-	-
Ženska ročna dela		1	1	1
Neobvezni učni predmeti		-	-	-
Zunanja oblika pismenih izdelkov		1	1	1
Število zamujenih šolskih poldni: opravičenih		2	0	0
Število zamujenih šolskih poldni: neopravičenih		-	0	0
Datum izdanja		30. 5. 1920	15. 6. 1921	31. 8. 21

Učen je sposob za prestop v prvi višji razred, skupino, oddelek.

L. p. Uradni pečat

Podpis roditeljev ali njih namestnikov:

Ravnateljstvo voditelj, Viktorina Šuler razredna učiteljica

Jos. Petrovič veroučitelj.

I.
II. Franc Zupič
III. Franc Zupič
IV.

Pregled redov.

Stopnja	Vedenje	Pridnost	Napredek	Zadnja ocena pismenih izdelkov
1	izvrstno	vzorna	prav dober	prav dobro
2	povoljno	obvezana	dober	dobro
3	primerno	zadostna	zadosten	zadostno
4	malo primerno	nezanesljiva	komaj zadosten	nezadostna
5	neprimerno	premalo	nezadosten	nemarna

38. SPRIČEVALO OSNOVNE ŠOLE V VITANJU, 1920. leta

39. NOTNI PRIMERI, PAKA

Pela: Karlina Roner (1924), 2.3.1976 M 35.972
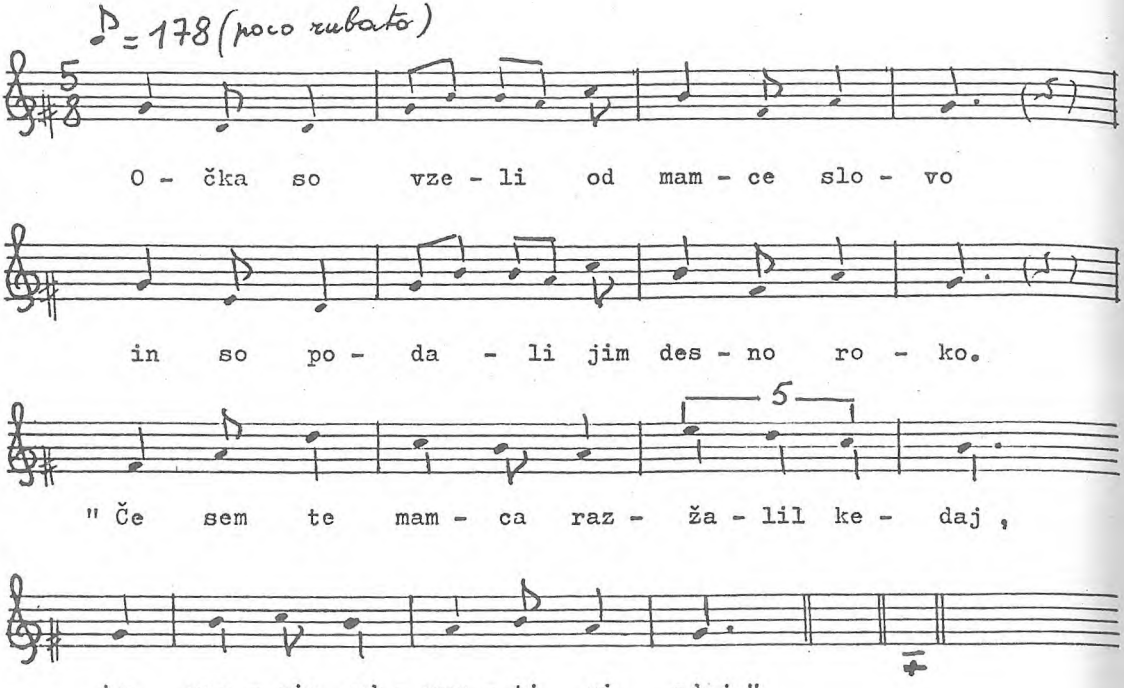
Opb.: Pesem se tekstualno prilagaja glede na umrlega in svojce.

Pela: Karlina Rošer (1924), 2.3.1976 M 35.974

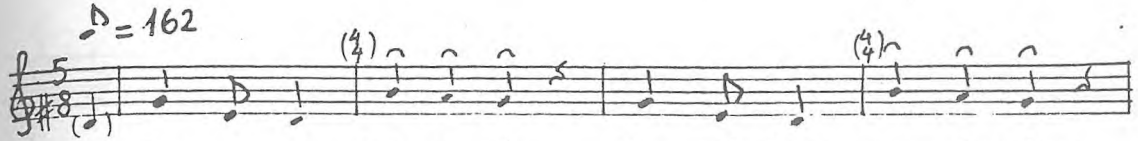

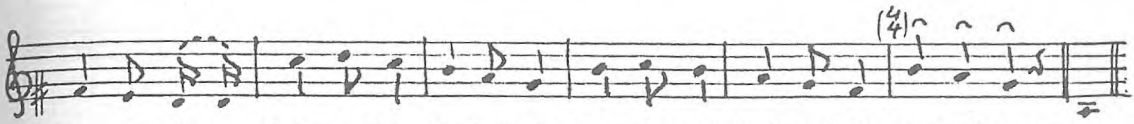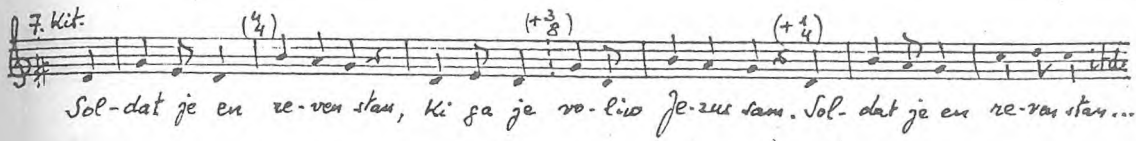

1./:Nocoj je en fajn večer,
jutri bo en zauber dan.:/,jutri bo en zauber dan

2./:Slišaw sem ptičke pet,
fante pa juckati.:/,fante pa juckati.

3./:Fantje res juckajo,
daleč makširajo.:/,dol na francozovsko.

4./:Tam bojo skušali,
sabelce sukali.:/,kri u'pa prelivali.

5./:Kugla po luft leti,
fantič na stran leži.:/,fantič na stran leži.

6./:Mim je Marija šla,
gor ga je klicala.:/,gor ga je klicala.

7./:Soldat je en reven stan,
ki ga je voliw Jezus sam.:/,ki ga je vol' Jezus sam.

8./:Jezus ni biw soldat,
moraw je tolk prestat.:/,moraw je tolk prestat.

Peli: Skupina pri Potočniku, 14.3.1976 M 36.251

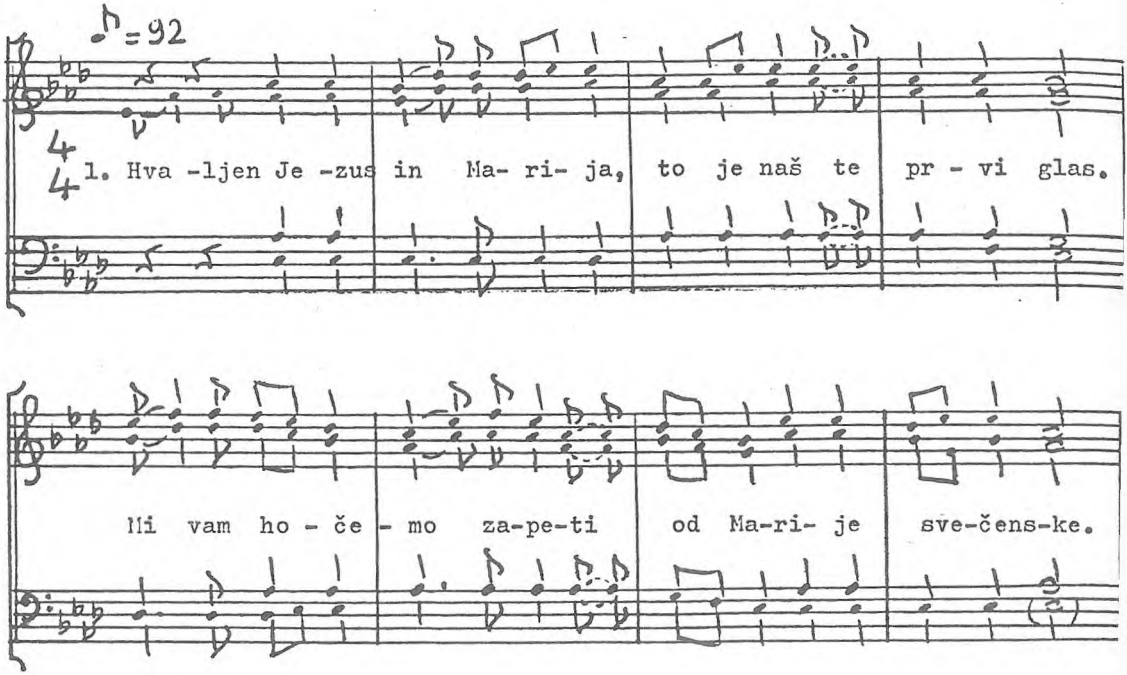

1.Hvaljen Jezus in Marija,
to je naš te prvi glas.
Mi vam hočemo zapeti
od Marije svečenske.

2.Zdaj poglejmo naš življenje,
vidimo kaj se godi,
mi otroci smrti gremo,
kjer nas greh po smrt lovi.

3.Eden hribček se vzdiguje,
gor na cierkvica stoji,
not prebiva mat Marija,
mat Marija svečenska.

4.Neki so to lajnsko leto
dan današnji živeli,
zdaj trohnijo v črni zemlji,
kjer so svet zapustili.

5.Sveča nam je v roke dana
v naši smrtni postelji,
naj nam bo tenkrat prižgana,
ker bomo v večnost rajžali.

6.Pred ko se od vas podamo,
vzamemo od vas slovo,
morda biti u temu letu
zadnjojkrat se vidimo.

7.Birtu bomo darovali
z ljubim svetim Jožefom,
gospodinji mat Marijo,
dekletom fantom Jezusa.

Igral: Adolf Pramseis (1907),16.11.1979 T 1004
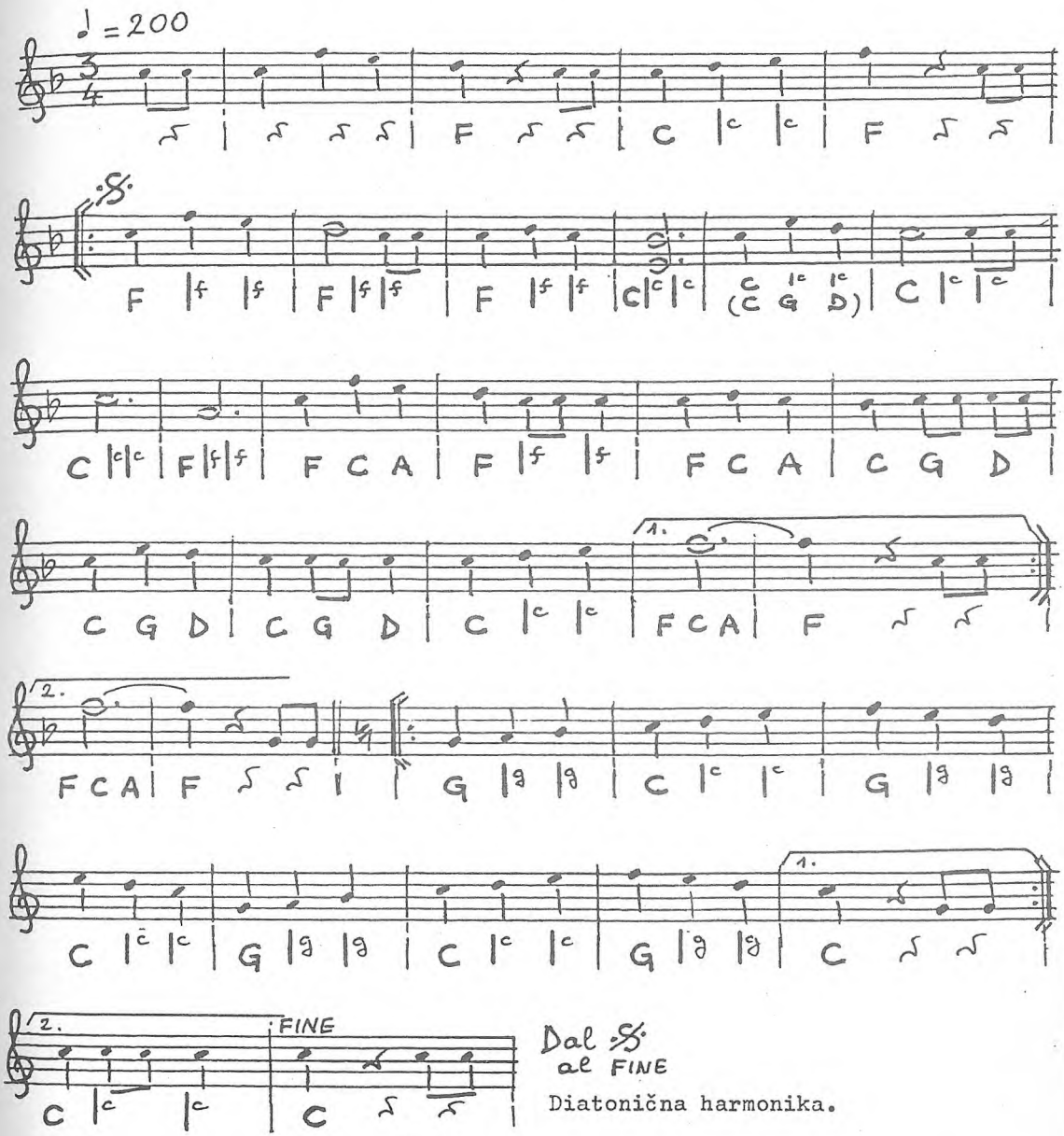
Diatonična harmonika.

Opb.:Zvočni posnetki in transkripcije : Julijan Strajnar.

K A Z A L O P R I L O G I N F O T O G R A F I J

P r i l o g e :

1. Kronologija
2. Imena otrok, 1900-1973
3. Poklici in položaj v poklicu staršev
4. Lastništvo staršev
5. Kraj poroke staršev
6. Meseci poroke staršev
7. Najemna pogodba, 1915. leta
8. Najemna pogodba, 1908. leta
9. Kupna pogodba, 1964. leta
10. Izročilna pogodba, 1974. leta
11. Izročilna pogodba, 1961. leta
12. Oglasi v knjižnici: "Kažipot po slovenskem Štajerskem", Celje 1905
13. Občinski zastopi, 1850. leta
14. Vitanjski občinski zastop, 1901. in 1918. leta
15. Vitanjski župani, 1850-1918
16. Vitanjski občinski odborniki, 1919-1941
17. Vitanjski župani, 1919-1941
18. Družbene organizacije
19. Razmerje med vitanjsko in okoliškimi občinami
20. Družinsko sorodstvena povezanost vitanjskega občinskega zastopa, 1850-1918
21. Povezanost vitanjskega občinskega zastopa, društev, komunskega odbora in šole

22. Povezanost okoliških občinskih zastopov z društvi, šolo in Cerkvijo
23. Razmerje med vitanjsko in okoliškimi občinami, 1919-1941
24. Povezanost vitanjskega občinskega zastopa s komunskim zastopom, 1919. leta
25. Povezanost vitanjskega občinskega odbora z društvi, 1919-1932
26. Povezanost občinskega odbora z društvi in krajevnim šolskim svetom, 1933-1934
27. Zapisnik seje občinskega zastopa občine Vitanje, 1.12.1916
28. Dopis županstva iz Spodnjega Doliča, 1909. leta
29. Pravila Katoliškega delavskega podpornega društva v Vitanju, 1896. leta
30. Zapisnik občnega zbora Kmečke hranilnice in posojilnice v Vitanju, 1911. leta
31. Letno poročilo "Cerkvene družbe" v Vitanju, 1889. leta
32. Vabilo Družbe Sv. Mohorja, 1900. leta
33. Prošnja za versko šolo, 1888. leta
34. Izjava občinskega odbora občine Ljubnica o pridružitvi k majski deklaraciji, 27.11.1917
35. Izjava prebivalcev Vitanja o pridružitvi k majski deklaraciji, marec 1918. leta
36. Pravila Narodne čitalnice, 1921. leta
37. Vabilo Prostovoljne požarne brambe na ples, 1923. leta
38. Spričevalo Osnovne šole v Vitanju, 1920. leta
39. Notni primeri, Paka, 1977. leta

Z e m l j e v i d i :

1. Vitanje z okolico
2. Vitanje, naselje

F o t o g r a f i j e :

1. Pogled proti Vitanju iz soteske ob Hudinji, verjetno leta 1800
2. Industrijske naprave ob Hudinji pred Vitanjem, 19. stoletje
3. Vitanje, 19. stoletje
4. Tovarna kos na Fužinah sredi 19. stoletja
5. Vitanjske fužine, približno leta 1850
6. Vitanje, 1903. leta
7. Vitanje, pred prvo svetovno vojno
8. Ljubnica, pred prvo svetovno vojno
9. Trgovina Jaklin, pred prvo svetovno vojno
10. Gostilna in trgovina Tepej (Teppei), pred prvo svetovno vojno
11. Vitanje, pred 1926
12. Župna cerkev, 1936. leta
13. Fužine, predilnica, pred drugo svetovno vojno
14. Vitanje, približno 1970. leta
15. Vitanje, notranjost kmečke hiše, 1977. leta
16. Vitanje, dnevna soba v bloku, 1977. leta
17. Vitanje, podnajemniška soba - kuhinjski del, 1977. leta
18. Vitanje, podnajemniška soba - spalni del, 1977. leta
19., 20. Premožna tržana, pred prvo svetovno vojno
21., 22. Premožni trški družini, pred prvo svetovno vojno
23. Vitanjski tržani, pred prvo svetovno vojno
24. Suknarjeva in barvarjeva družina, leta 1923/24

25., 26. Premožni tržani (zgoraj družina vitanjskega zdravnika), začetek 19. stoletja
27. Ostareli vaščan, pred prvo svetovno vojno
28. Vaški berač, pred prvo svetovno vojno
29. Naborniki, približno leta 1937
30. Vitanjčani ob odhodu v vojsko, leta 1938
31. Nedeljsko popoldne, pred drugo svetovno vojno
32. V nedeljo na kegljišču, leta 1937-38
33. Miting po osvoboditvi, 1945. leta
34. Gradnja prosvetnega doma, 1951. leta
35. Mlačev z mlatilnico v Paki, pred drugo svetovno vojno
36. Okopavanje krompirja v Breznu, pred drugo svetovno vojno
37. Kosci v Breznu, 30. leta 20. stoletja
38. Skupina žanjic, Paka, 1951. leta
39. Žetev s kosilnico v Stenici, 1977. leta
40. Žganje apna na Fužinah, 1978. leta
41. Pastirska koča na Rogli, pred drugo svetovno vojno
42. Otroci na paši v okolici Vitanja, 1975. leta
43. Perice pri potoku Hudinji, pred drugo svetovno vojno
44. Vitanjski čevljar, 1975. leta
45. Pletenje košar v Resniku, 1963. leta
46. Coklar pri delu, Vitanje, 1963. leta
47. Izdelovanje cokel v Breznu, 1963. leta
48. Lončarski mojster v delavnici, Vitanje, 50. leta 20. stoletja
49. Vaški fotograf, Paka, 1975. leta
50. Sedlar, Vitanje, 1975. leta
51. Tkalec za statvami, Zgornji Dolič, 1963. leta
52. Izpiranje sukna v Vitanju, 1963. leta
53. Hči vitanjskega suknarja in barvarja pri pletilnem stroju, 30. leta 20. stoletja
54. Lastnik žage z družino in delavci, Vitanje, 30. leta 20. stoletja

55. Kmečka žaga ob Dravinji pod Skomarjem
56. Delavci Tišlerjeve kovačnice in žage v Vitanju, 30. leta 20. stoletja
57. Gostilna Rupnik, pred drugo svetovno vojno
58. Delavci Gozdnega gospodarstva Vitanje, verjetno leta 1948
59. Udarniško delo pri popravilu ceste, 1954. leta
60. Prvomajski mlaj na Fužinah, verjetno 1950. leta
61. Praznovanje 1. maja, v Kladivarni Vitanje, 1946. leta
62. Pomembni Vitanjčani zbrani ob odhodu župnika, 1914. leta
63. Vitanjski obrtniki na vrtu gostilne Teppej (Teppei), konec 19. stoletja
64. Družini vitanjskega župana in učitelja v začetku 20. stoletja
65. Gasilci, pred letom 1908
66. Prvo obhajilo, 13.5.1913
67. Učenci trirazredne slovenske šole, 13.7.1893
68. Učenci nemške šole, pred prvo svetovno vojno
69. Občinski odborniki Občine Vitanje, 1933. leta
70. Pomembni Vitanjčani, pred drugo svetovno vojno
71. Blagoslov gasilskega prapora, 1933. leta
72. Sodelavci na sadjarski razstavi, 1939. leta
73. Blagoslov jedi na veliko soboto, okolica Vitanja, 1931. ali 1932. leta
74. Velikonočno streljanje, 1928?
75. Prevoz zvonov za Marijino cerkev, 15.6.1926
76. Postavljanje smreke za birmo, 1940. leta
77. Učenci 6. razreda osnovne šole Vitanje, 15.6.1932
78. Poroka vitanjskih tržanov, 1899. leta
79. Kmečka poroka, pred prvo svetovno vojno
80. Kmečka poroka, pri Slaperniku, 1943. leta
81. Šranganje nevesti, ki se je poročila iz Vitanja drugam, po letu 1946

82. Šranganje v Vitanju, po drugi svetovni vojni
83. Godci čakajo svate na ženinovem domu, Hudinja, 1975. leta
84. Ženina prihajata po nevesti, Hudinja, 1975. leta
85. Svatje odhajajo z nevestama k poroki, Hudinja, 1975. leta
86. Obred sklepanja zakonske zveze, Vitanje, 1975. leta
87. Zlata poroka, 1954. leta

V i r i f o t o g r a f i j :

Štajerski deželni arhiv v Gradcu - kopije Zavod za spomeniško varstvo v Celju: št. 1-5

Slovenski etnografski muzej v Ljubljani: št. 45-47, 51-52, 55

Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani:
- preslikave fotografij v privatni lasti, št. 6-14, 19-38, 41, 43, 48, 53-54, 56-82, 86-87
- foto Jože Hudales, št. 39
- foto Borut Križ, št. 15-18, 40
- foto Zmago Šmitek, št. 42, 44, 49-50, 83-85

POHORJE
Rogla
1517
Senčilj
Mislinja
SL.GRADEC
Rakovec
Zg.Dolič
Resnik
Skomarje
Sv.Marjeta
Sv.Vid
Basališče
1273
Sv.Jošt
1063
Paški Kozjak
Ljubnica
Sv.Anton
VITANJE
478
Fužine
Stenica
1092
Lipa
Stranica
Vela Raven
SL. KONJICE
5km
4
3
2
1
0
500m

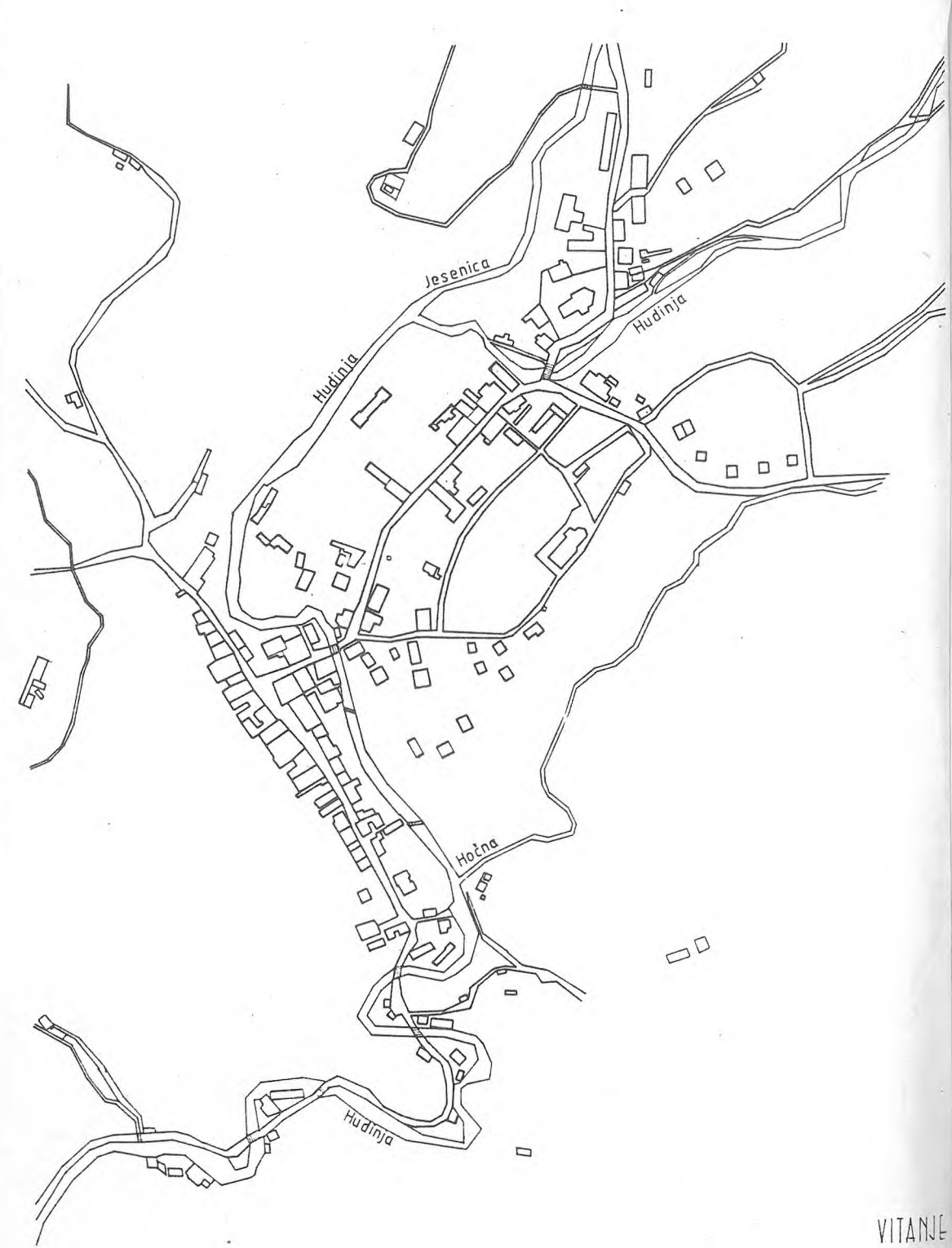

VITANJE

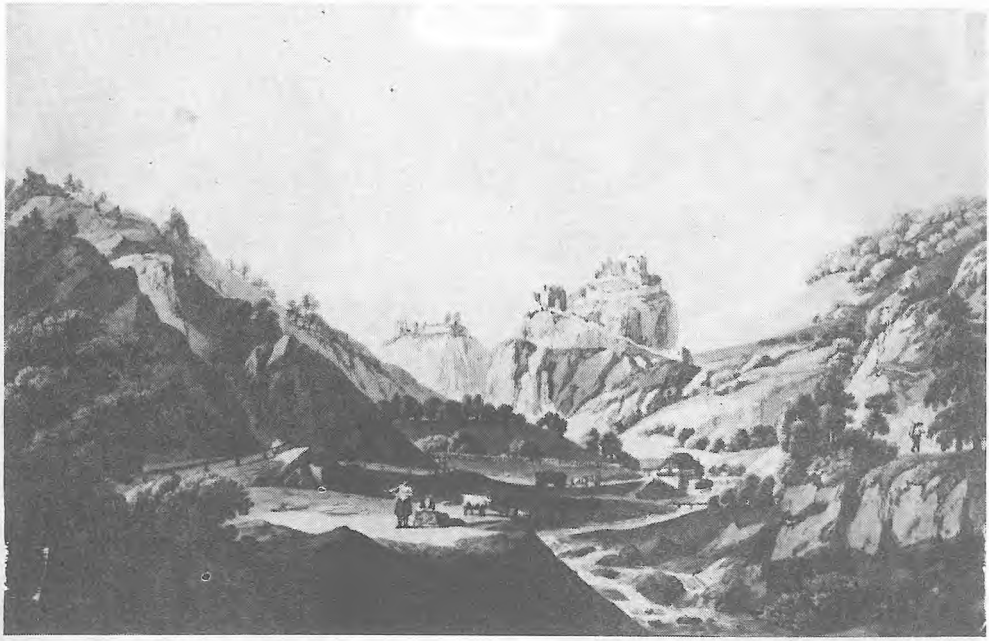

1. Pogled proti Vitanju iz soteske ob Hudinji, verjetno leta 1800

2. Industrijske naprave ob Hudinji pred Vitanjem, 19. stoletje

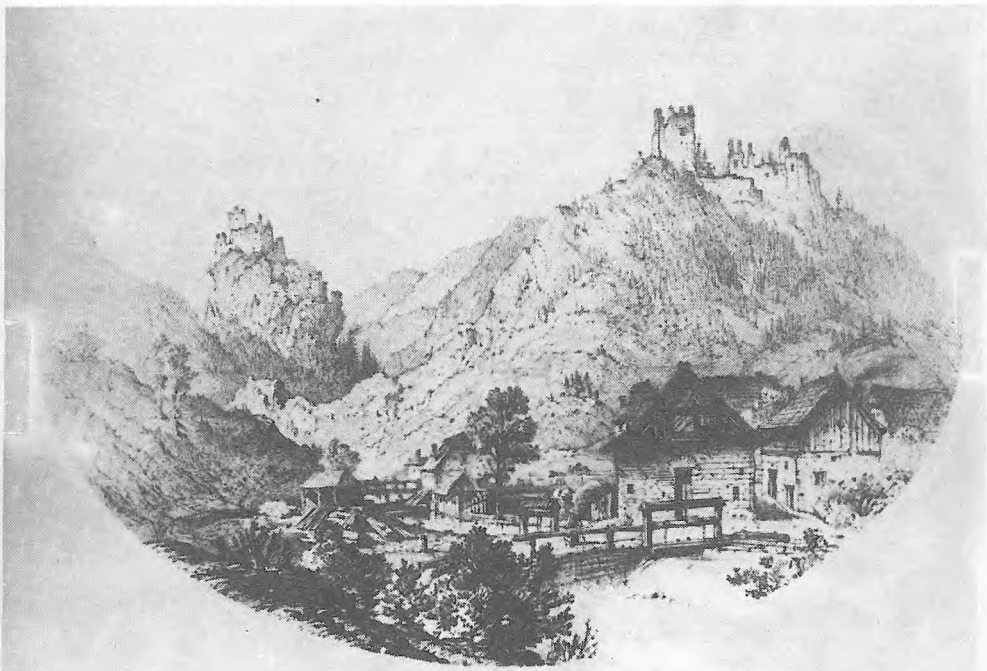

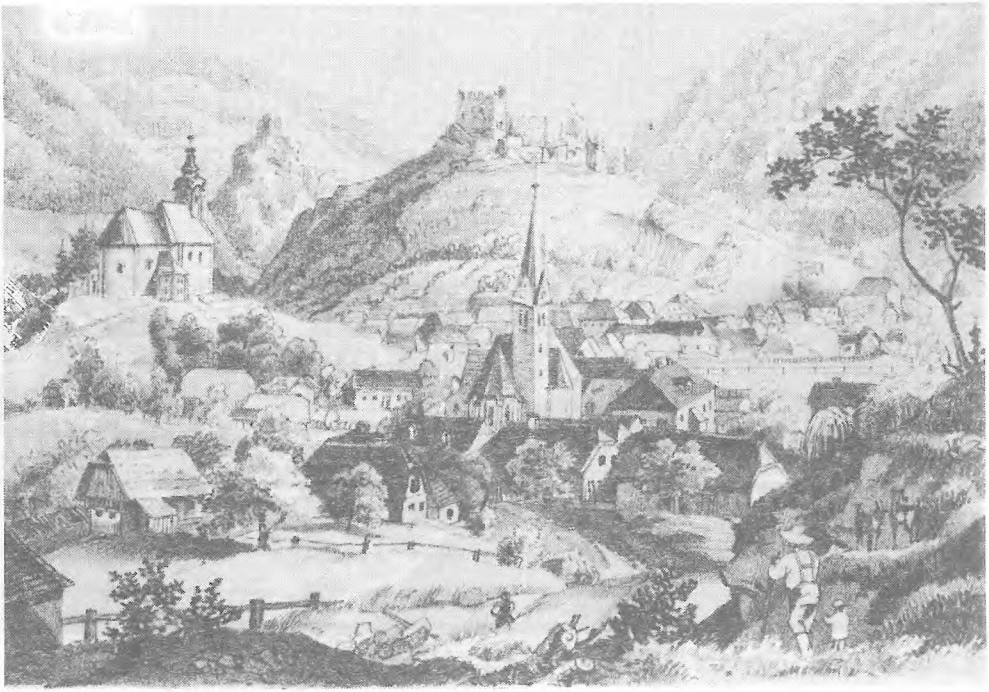

3. Vitanje, 19. stoletje

4. Tovarna kos na Fužinah sredi 19. stoletja

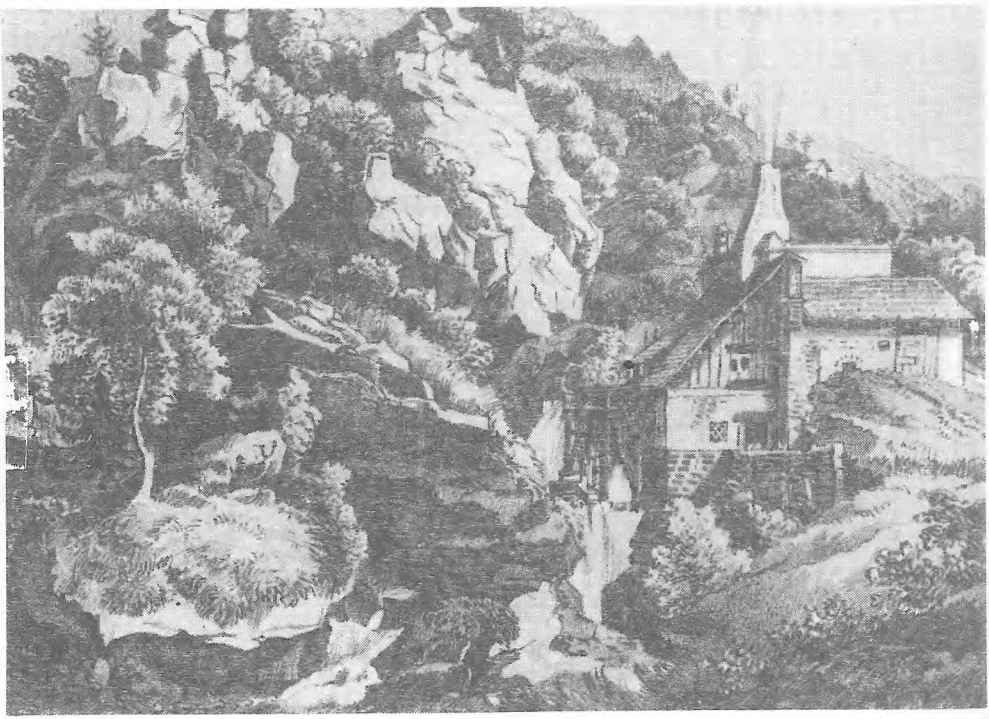

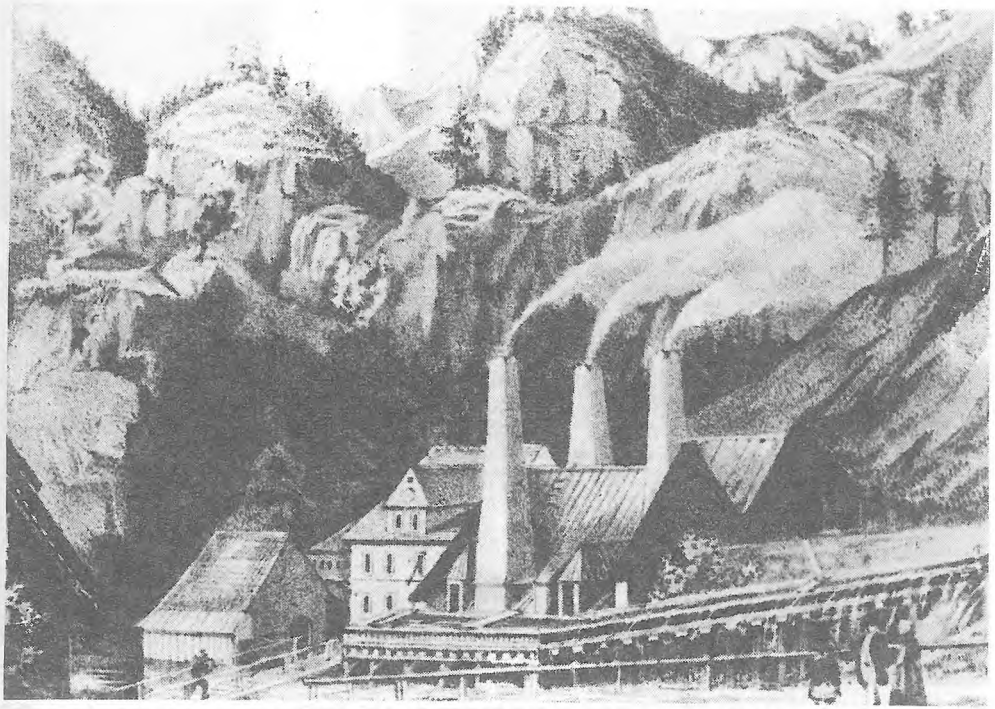

5. Vitanjske fužine, približno leta 1850

6. Vitanje, 1903. leta

7. Vitanje, pred prvo svetovno vojno

8. Ljubnica, pred prvo svetovno vojno

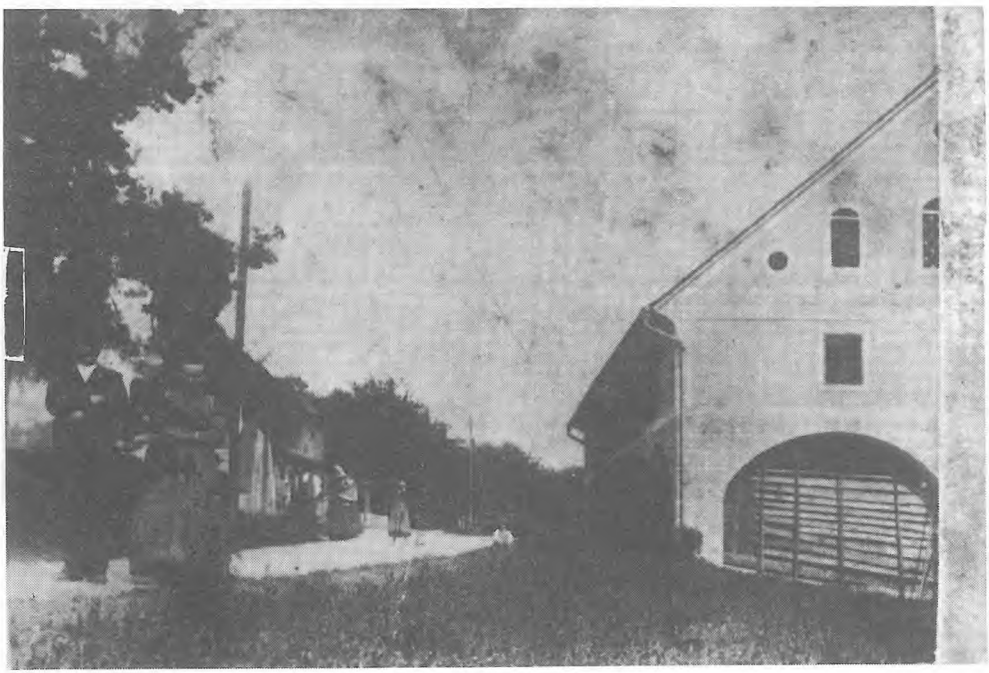

9. Trgovina Jaklin, pred prvo svetovno vojno
10. Gostilna in trgovina Tepej (Teppei), pred prvo svetovno vojno

11. Vitanje, pred letom 1926

12. Župna cerkev,
1936. leta

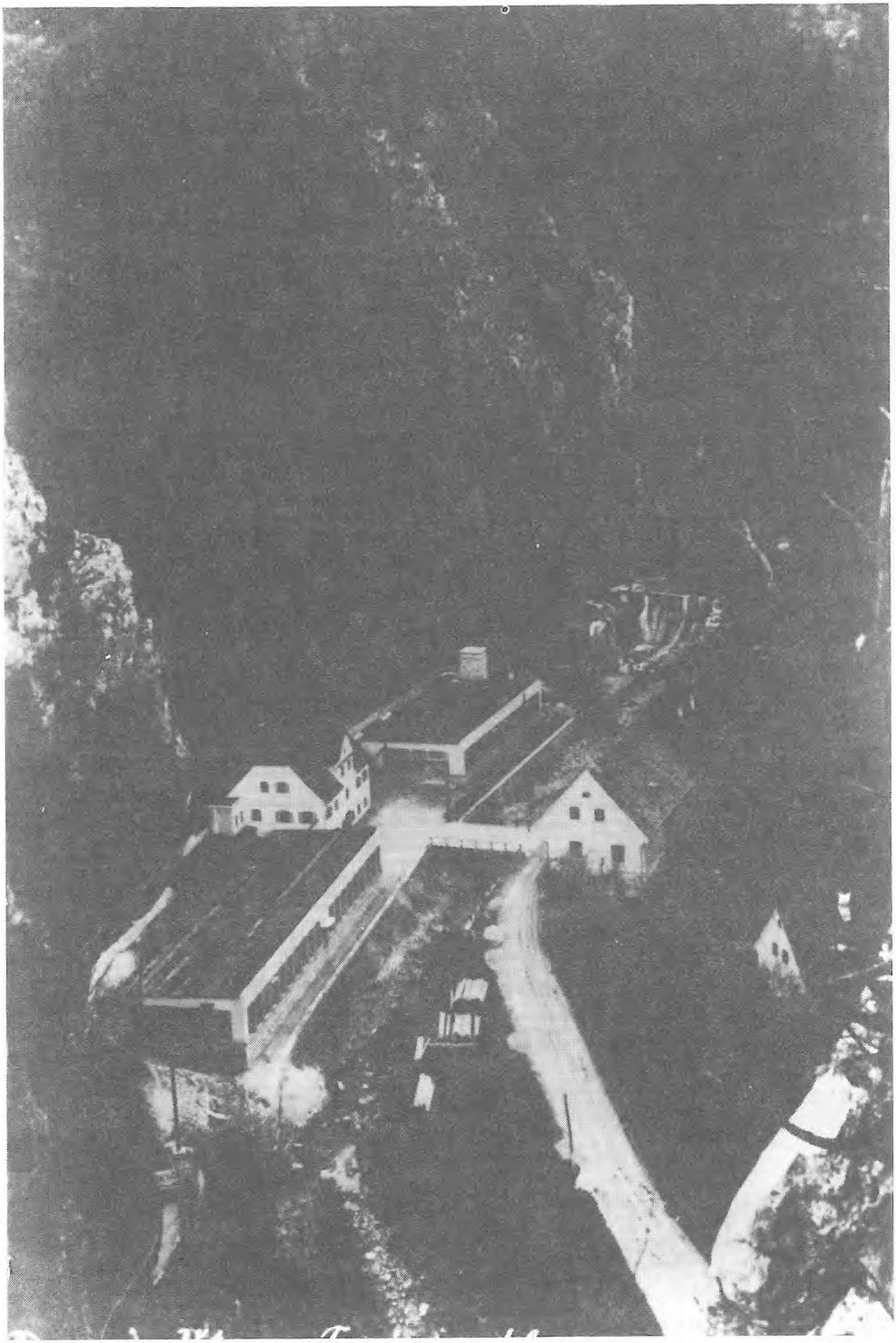

13. Fužine, predilnica, pred prvo svetovno vojno

14. Vitanje, približno 1970. leta

15. Vitanje, notranjost kmečke hiše, 1977. leta

16. Vitanje, dnevna soba v bloku, 1977. leta

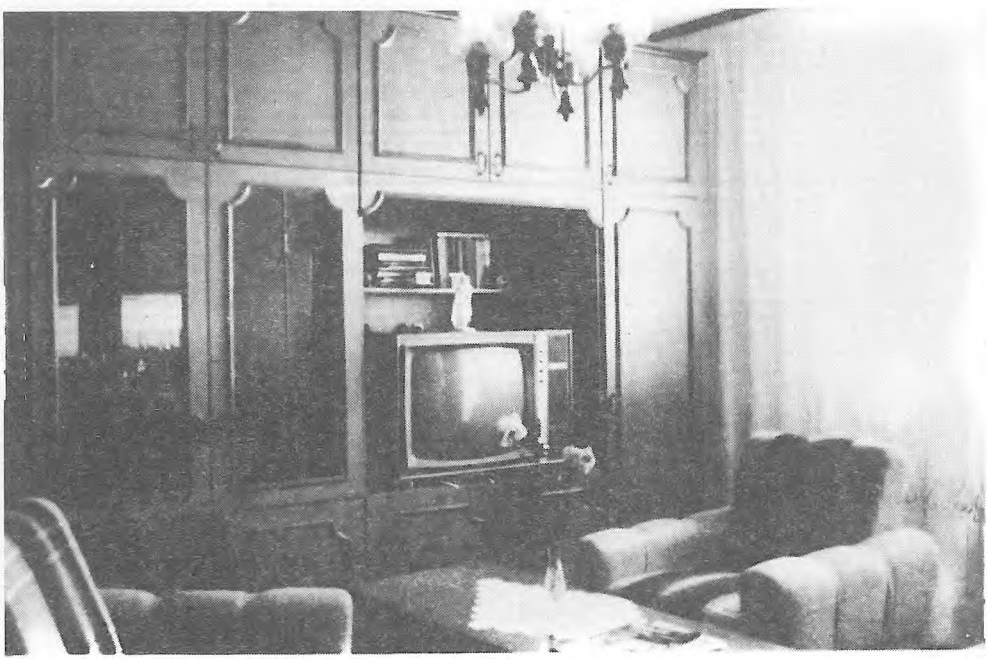

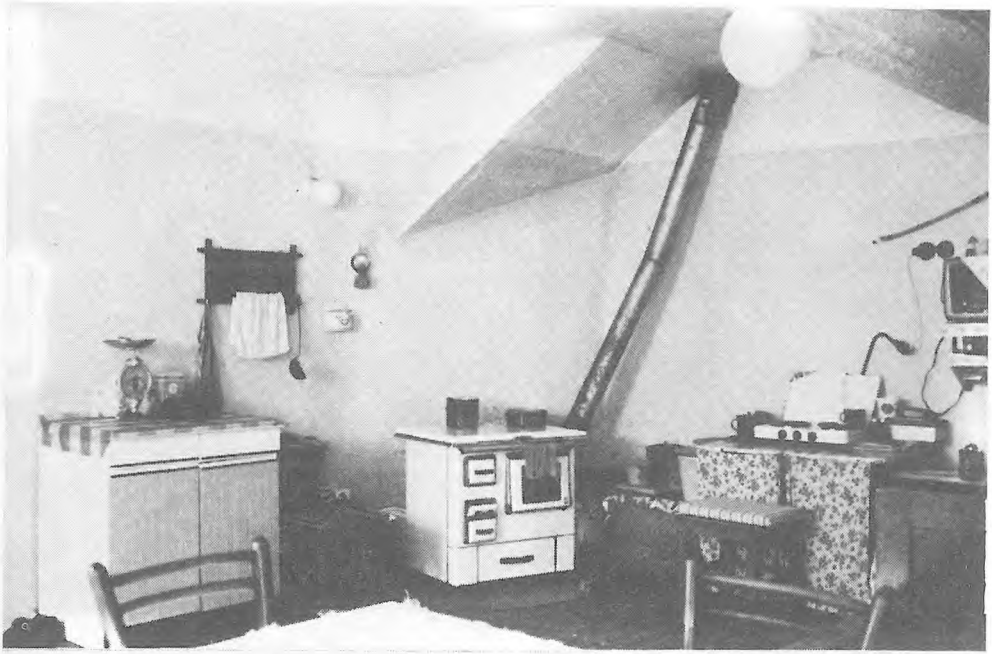

17. Vitanje, podnajemniška soba - kuhinjski del, 1977. leta

18. Vitanje, podnajemniška soba - spalni del, 1977. leta

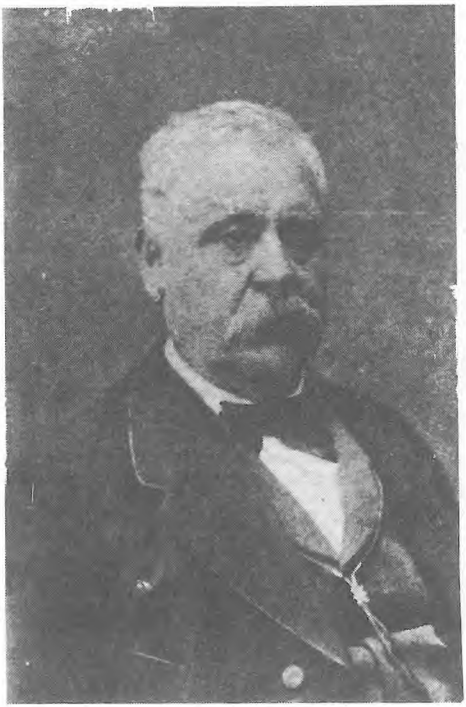

19., 20. Premožna tržana, pred prvo svetovno vojno

21., 22. Premožni trški družini, pred prvo svetovno vojno

23. Vitanjski tržani, pred prvo svetovno vojno

24. Suknarjeva in barvarjeva družina leta 1923/24

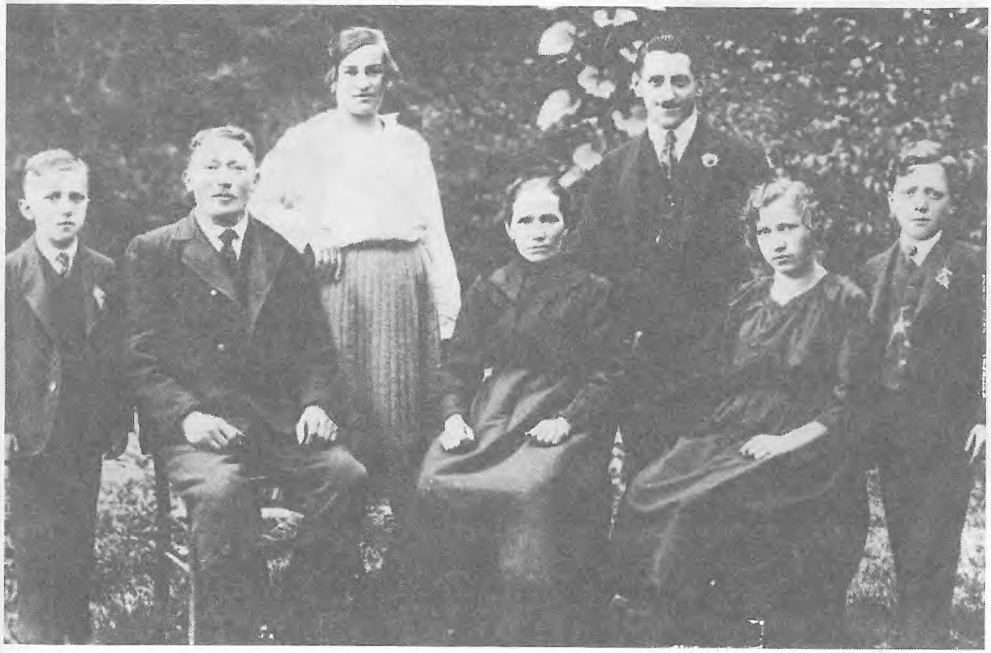

25., 26.
Premožni tržani (zgoraj družina vitanjskega zdravnika), začetek 19. stoletja

27. Ostareli vaščan, pred prvo svetovno vojno

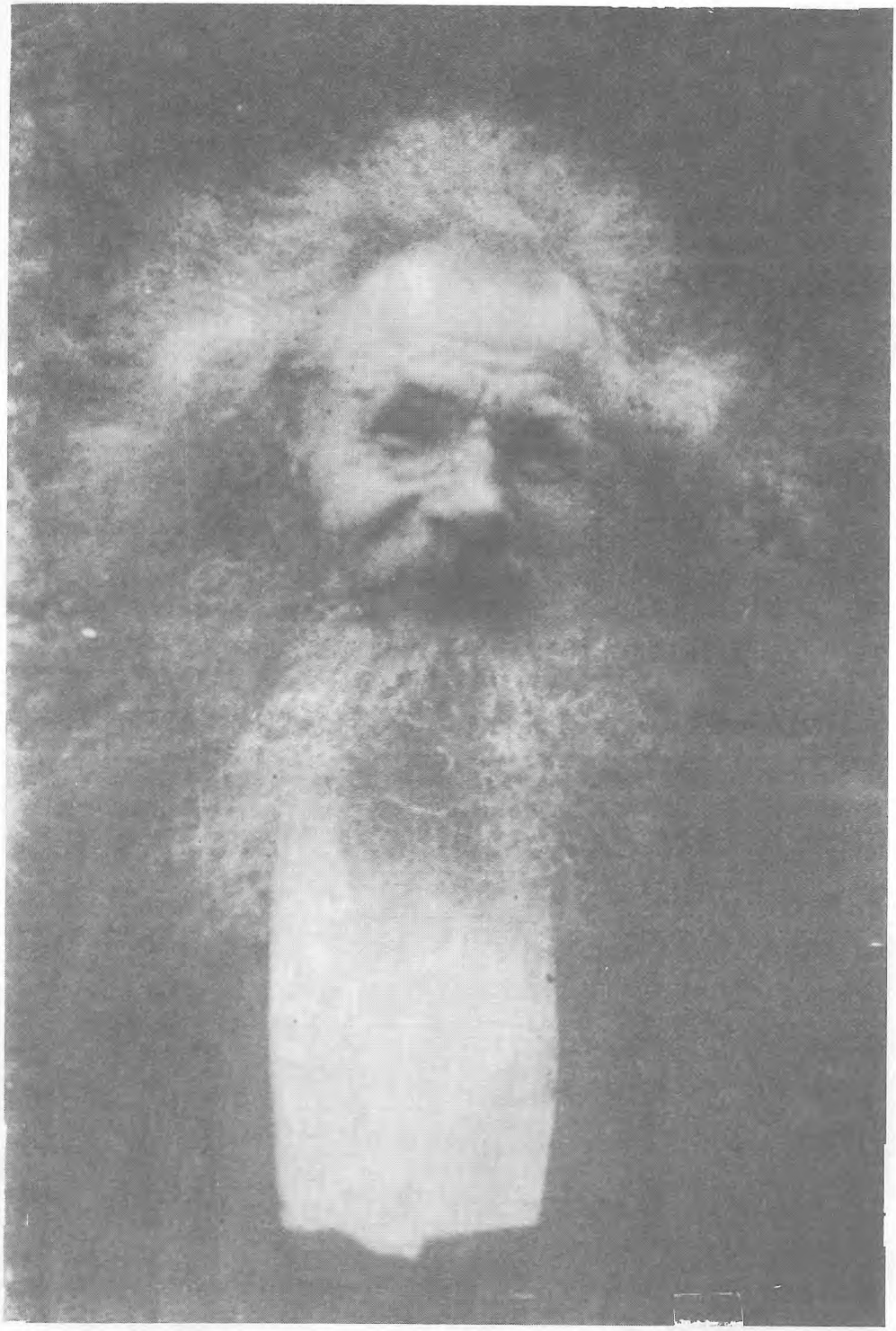

28. Vaški berač, pred prvo svetovno vojno

29. Naborniki, približno leta 1937

30. Vitanjčani ob odhodu v vojsko, leta 1938

31. Nedeljsko popoldne, pred drugo svetovno vojno

32. V nedeljo na kegljišču, leta 1937-38

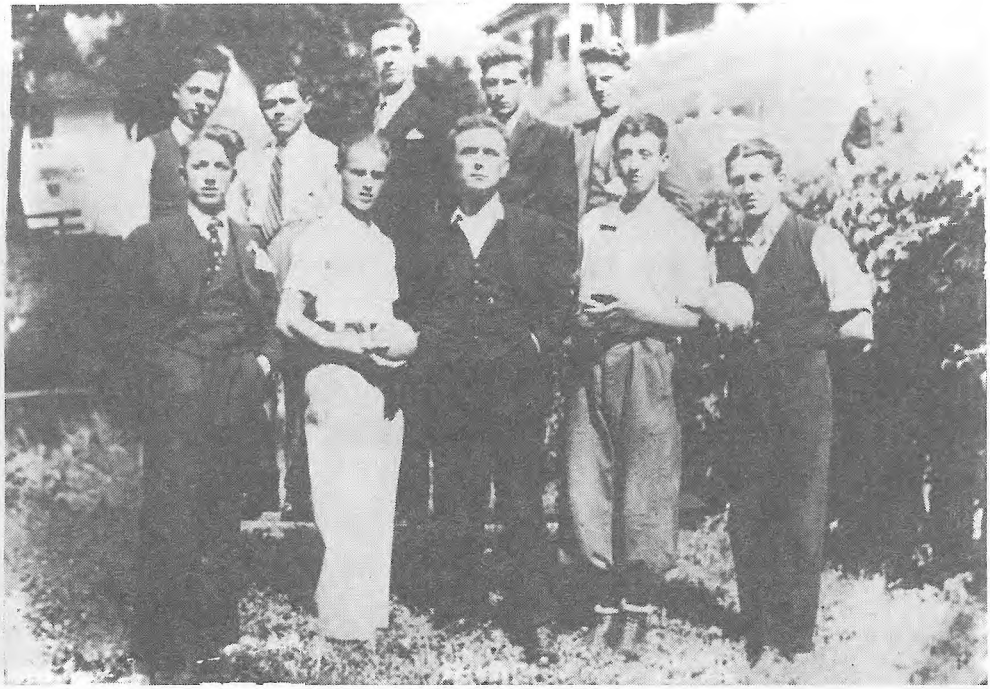

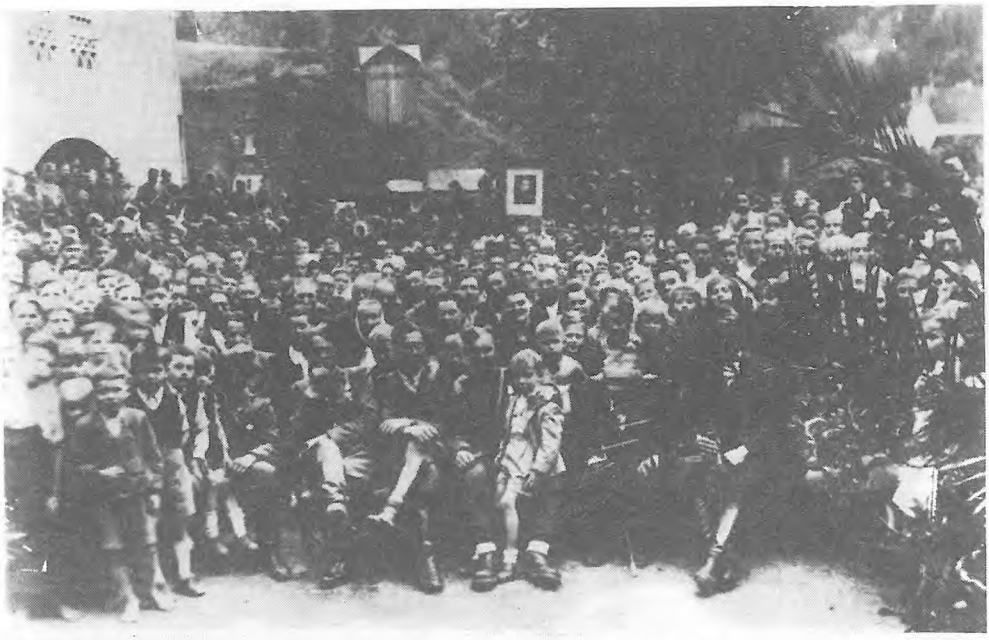

33. Miting po osvoboditvi, 1945. leta

34. Gradnja prosvetnega doma, 1951. leta

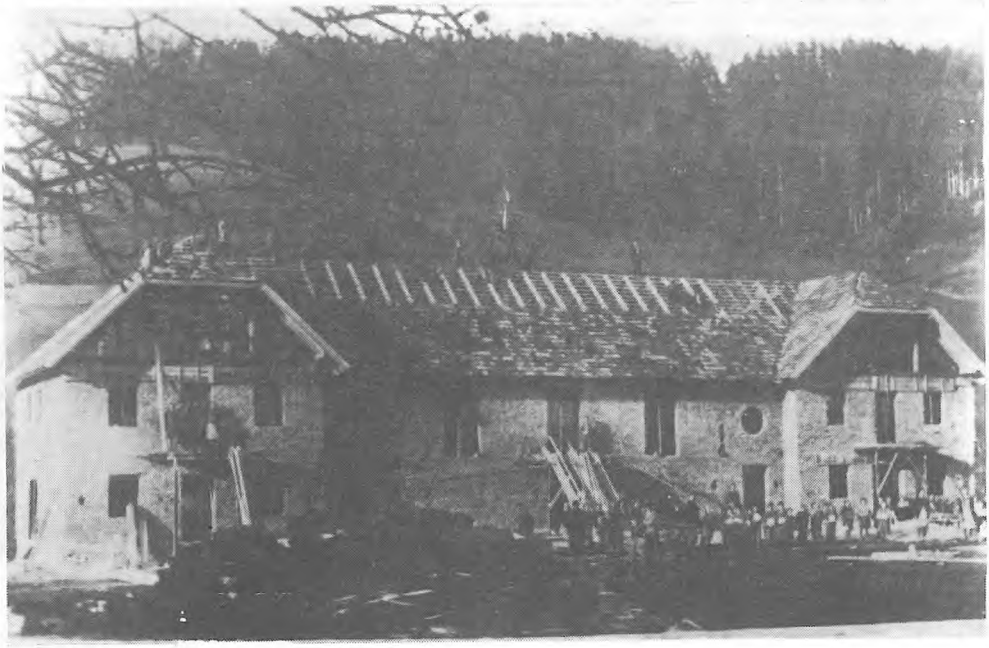

35. Mlačev z mlatilnico v Paki, pred drugo svetovno vojno

36. Okopavanje krompirja v Breznu, pred drugo svetovno vojno

37. Kosci v Breznu, 30. leta 20. stoletja

38. Skupina žanjic, Paka, 1951. leta

39. Žetev s kosilnico v Stenici, 1977. leta

40. Žganje apna na Fužinah, 1978. leta

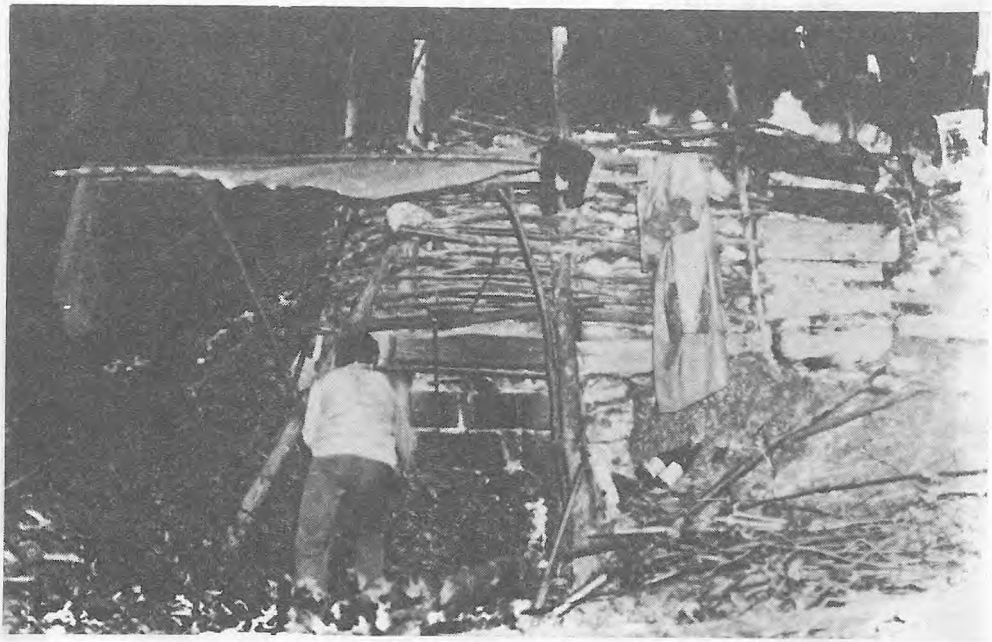

41. Pastirska koča na Rogli, pred drugo svetovno vojno

42. Otroci na paši v okolici Vitanja, 1975. leta

43. Perice pri potoku Hudinji, pred drugo svetovno vojno

44. Vitanjski čevljar, 1975. leta

45. Pletenje košar v Resniku, 1963. leta

46. Coklar pri delu, Vitanje, 1963. leta

47. Izdelovanje cokel v Breznu, 1963. leta

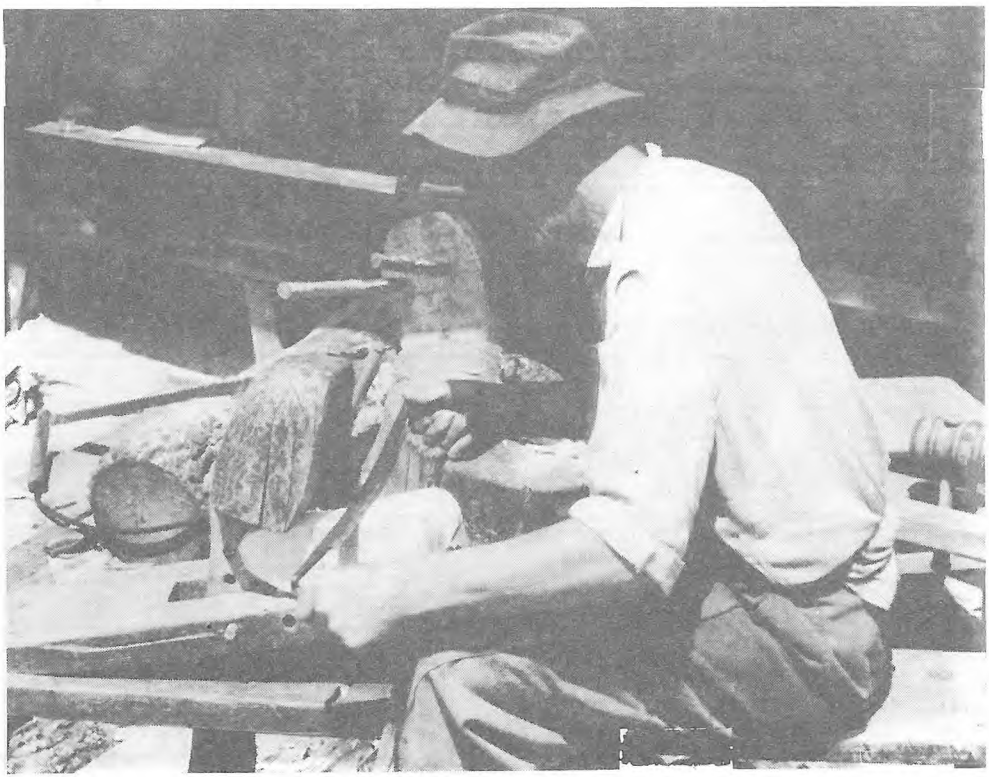

48. Lončarski mojster v delavnici, Vitanje, 50. leta 20. stoletja

49. Vaški fotograf, Paka, 1975. leta

50. Sedlar, Vitanje, 1975. leta

51. Tkalec za statvami, Zgornji Dolič, 1963. leta

52. Izpiranje sukna v Vitanju, 1963. leta

53. Hči vitanjskega suknarja in barvarja pri pletilnem stroju, 30. leta 20. stoletja

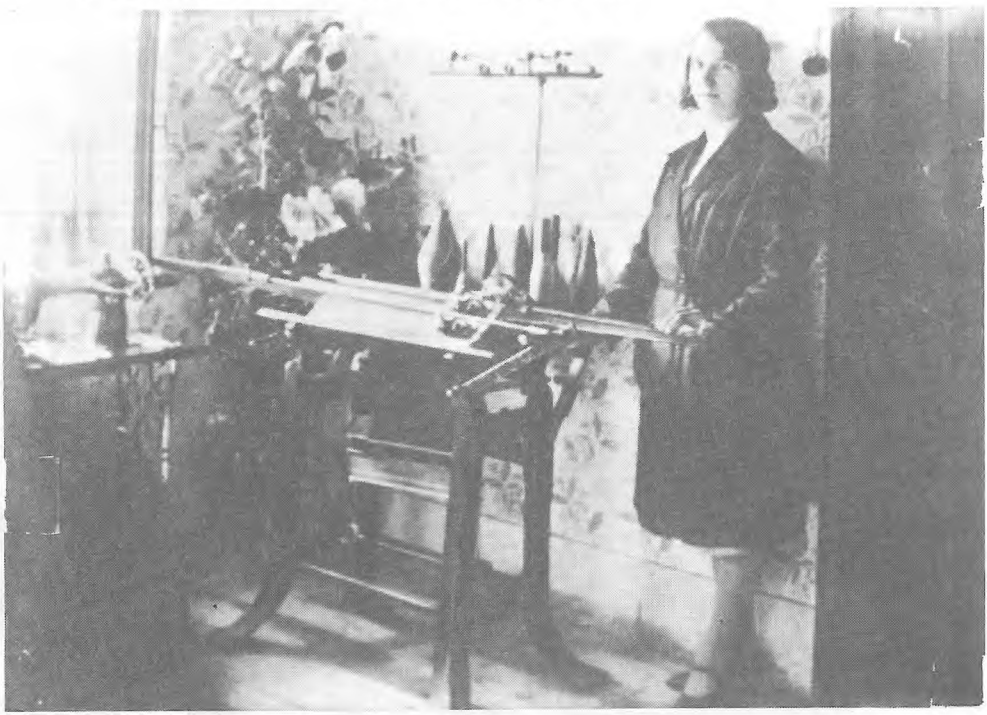

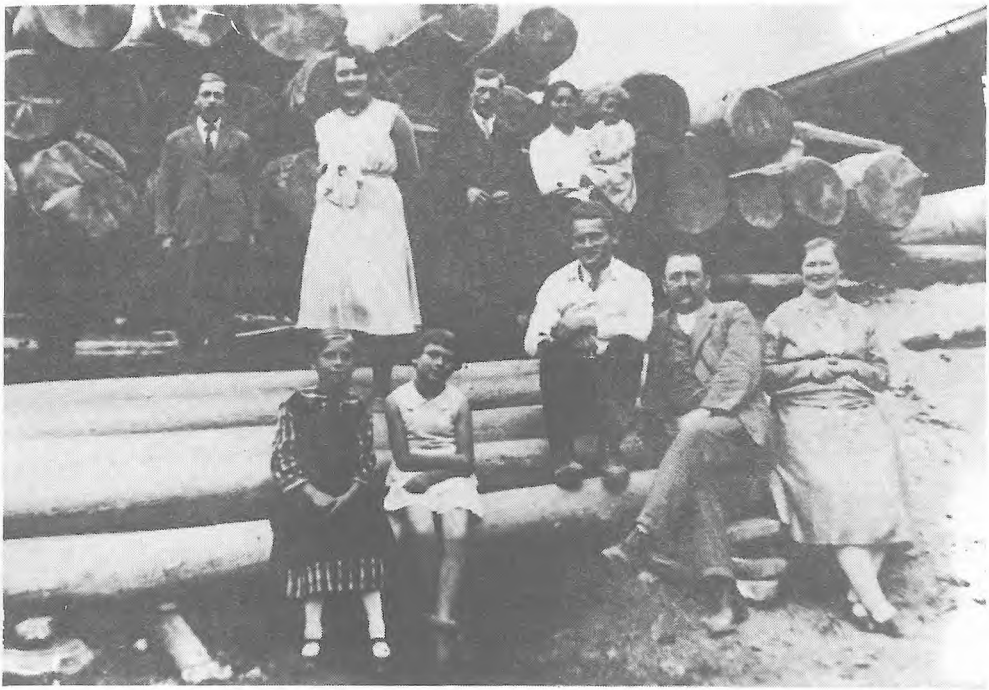

54. Lastnik žage z družino in delavci, Vitanje, 30. leta 20. stoletja

55. Kmečka žaga ob Dravinji pod Skomarjem

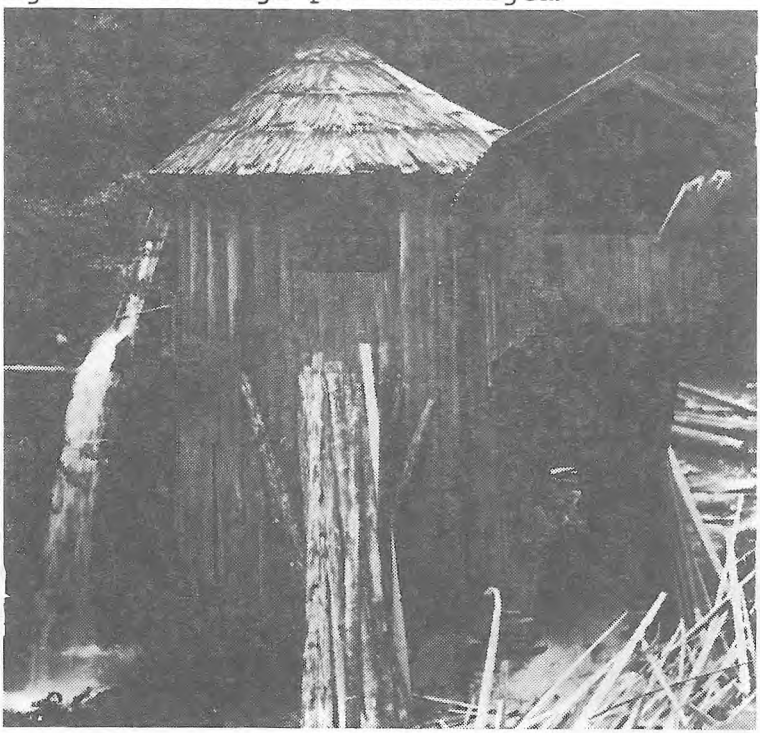

56. Delavci Tišlerjeve kovačnice in žage v Vitanju, 30. leta 20. stoletja

57. Gostilna Rupnik, pred drugo svetovno vojno

58. Delavci Gozdnega gospodarstva Vitanje, verjetno leta 1948

59. Udarniško delo pri popravilu ceste, 1954. leta

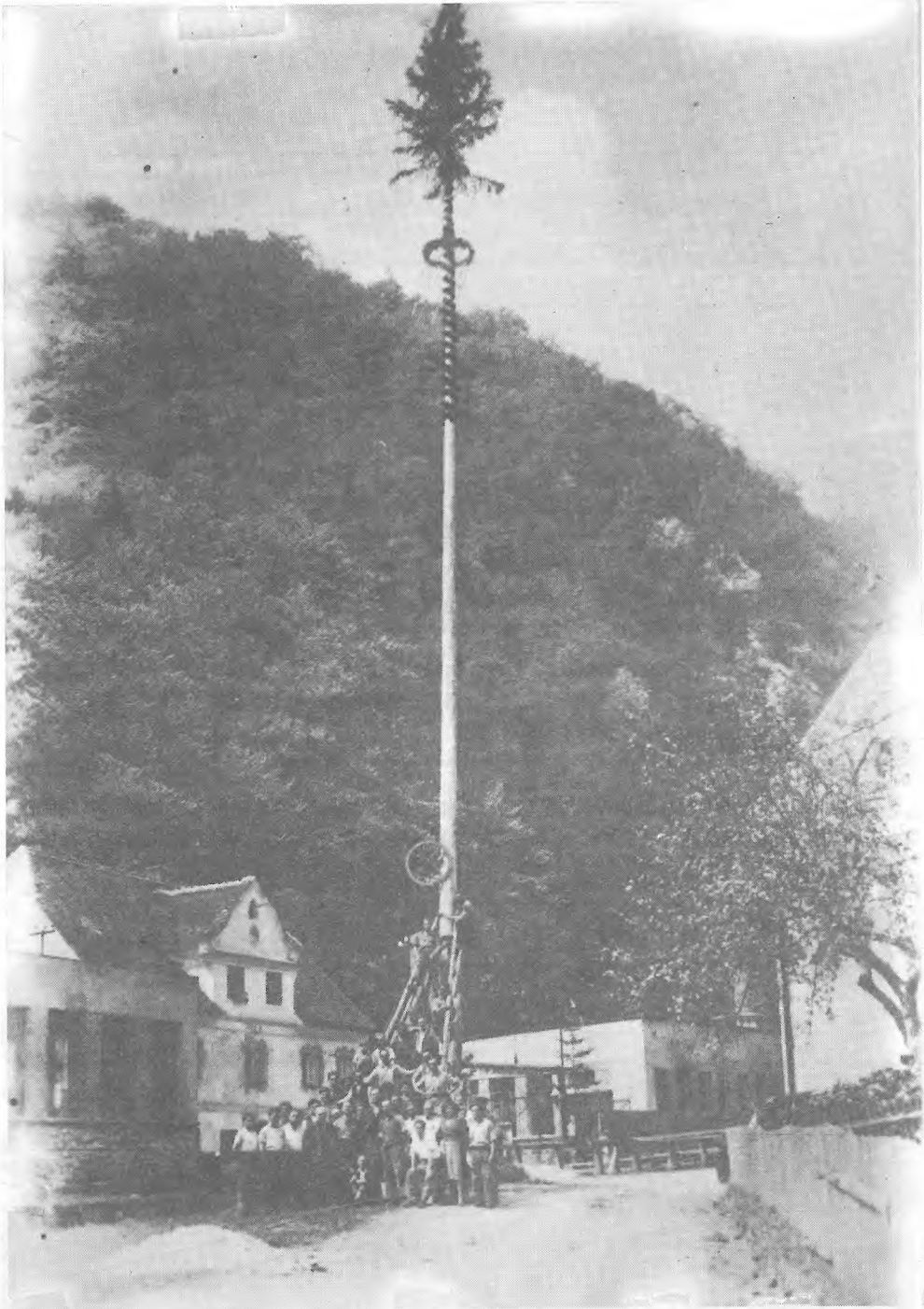

60. Prvomajski mlaj na Fužinah, verjetno 1950. leta

61. Praznovanje 1. maja v Kladivarni Vitanje 1946. leta

62. Pomembni Vitanjčani zbrani ob odhodu župnika, 1914. leta

63. Vitanjski obrtniki na vrtu gostilne Tepej (Teppei), konec 19. stoletja

64. Družini vitanjskega župana in učitelja v začetku 20. stoletja

65. Gasilci, pred letom 1908

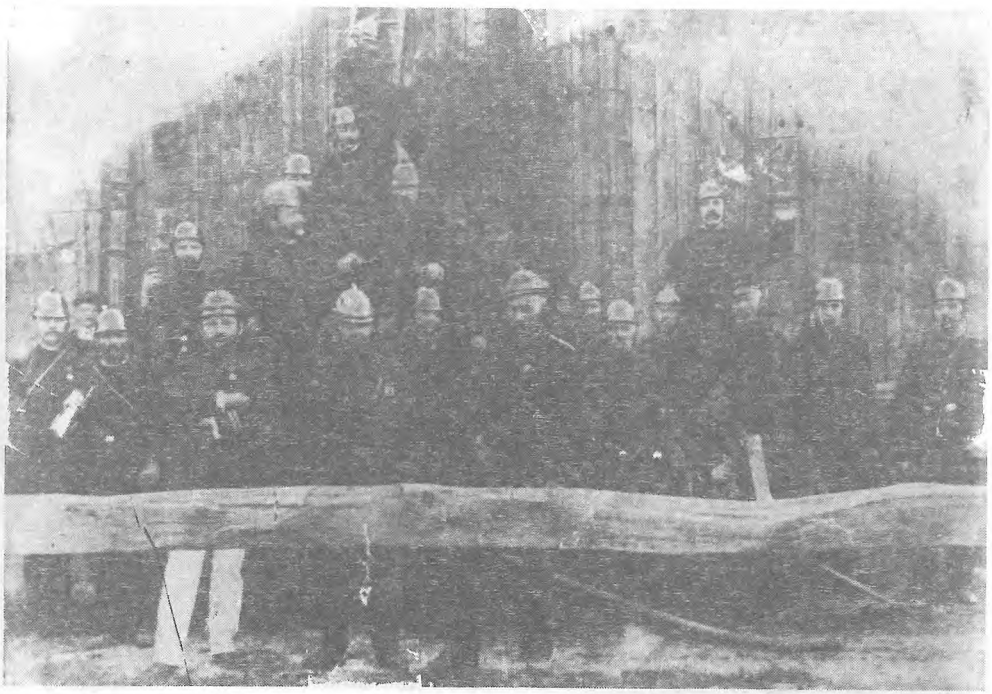

66. Prvo obhajilo, 13.5.1913

67. Učenci trirazredne slovenske šole, 13.7.1893

68. Učenci nemške šole, pred prvo svetovno vojno

69. Občinski odborniki Občine Vitanje, 1933. leta

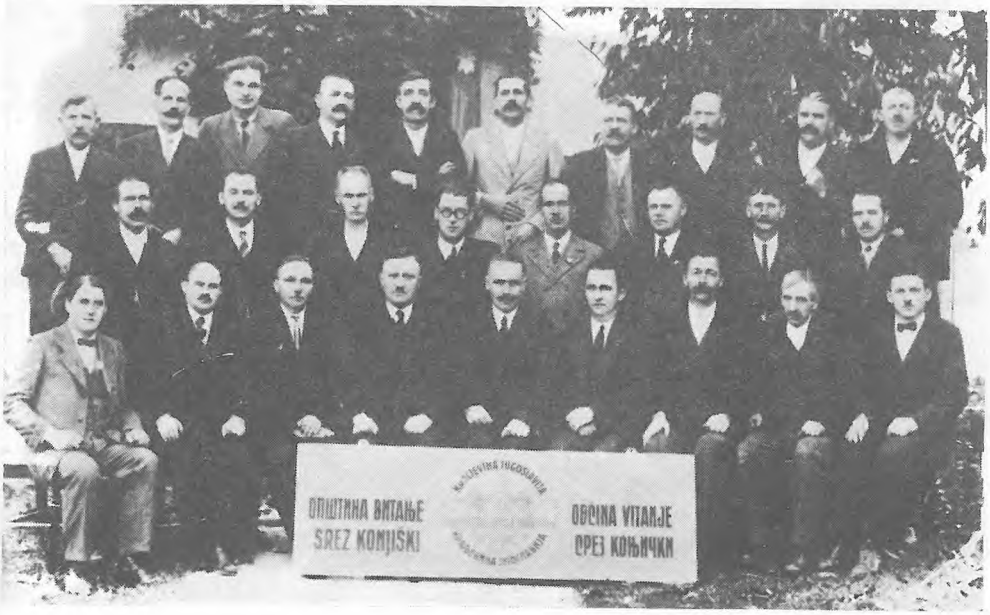

70. Pomembni Vitanjčani, pred drugo svetovno vojno

71. Blagoslov gasilskega prapora, 1933. leta

72. Sodelavci na sadjarski razstavi, 1939. leta

73. Blagoslov jedi na veliko soboto, okolica Vitanja, 1931. ali 1932. leta

74. Velikonočno streljanje, 1928?

75. Prevoz zvonov za Marijino cerkev, 15.6.1926

76. Postavljanje smreke za birmo, 1940. leta

77, Učenci 6. razreda osnovne šole Vitanje, 15.6.1932

78. Poroka vitanjskih tržanov, 1899. leta

79. Kmečka poroka, pred prvo svetovno vojno

80. Kmečka poroka, pri Slaperniku, 1943. leta

81. Šranganje nevesti, ki se je poročila iz Vitanja drugam, po letu 1946

82. Šranganje v Vitanju, po drugi svetovni vojni

83. Godci čakajo svate na ženinovem domu, Hudinja, 1975. leta

84. Ženina prihajata po nevesti, Hudinja, 1975. leta

85. Svatje odhajajo z nevestama k poroki, Hudinja, 1975. leta

86. Obred sklepanja zakonske zveze, Vitanje, 1975. leta

87. Zlata poroka, 1954. leta

Način življenja Slovencev v 20. stoletju
Monografije

Ureja uredniški odbor: Angelos Baš, Janez Bogataj,
Slavko Kremenšek, Zmaga Kumer, Marija Makarovič

KRUH IN POLITIKA

Poglavja iz etnologije Vitanja

Urednika: Duša Krnel-Umek in Zmago Šmitek
Oblikovalec: Janez Suhadolc
Lektor: Božo Premrl
Izdajatelj: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete univerze EK v Ljubljani
Zanj: Frane Jerman
Založnik: Partizanska knjiga, TOZD Založba, Ljubljana
Zanj: Meta Pipan
Natisnila v nakladi 700 izvodov
Fotokopiranje in razmnoževanje Rangus
Ljubljana 1987

Knjiga je izšla s pomočjo Kulturne skupnosti Slovenije.